

Land, Du välsignade?

SOM-undersökningen 2000
SOM-rapport nr 26

Sören Holmberg och Lennart Weibull (red)

Redaktörer: Sören Holmberg och Lennart Weibull
Administrativ redaktör: Kerstin Gidsäter
Omslagsbild: Rickard Bergh, Nordisk sommarkväll,
Göteborgs konstmuseum.

Noter till Land, Du välsignade av Ragnar Althén och Elisabet Björklund

Omslag och redigering: Henny Östlund
Tryck: Grafikerna Livréna i Kungälv AB, 2001

ISBN: 91-973670-6-0

ISSN: 0284-4788

ISRN: GU-STJM-SOM--26--SE

INNEHÅLL

Förord5

Sören Holmberg & Lennart Weibull
Land, Du välsignade?7

ETT LAND AV TILLTRO

Sören Holmberg & Lennart Weibull
Förtroendefall?27

Bo Rothstein & Staffan Kumlin
Demokrati, socialt kapital och förtroende49

Magnus Hagevi
Sakralisering efter sekularisering?63

Marie Demker
Minskat flyktingmotstånd – svår marknad för främlingsfientlig politik73

Lennart Nilsson
Förnyad polarisering i välfärdspolitiken79

Marie Fridolf
Samarbete – en arbetsform för de särskilt utsatta93

Ulla Carlsson
Medierna och våldet i samhället109

ETT LAND AV POLITIK

Sören Holmberg
Föga populära partiledare129

Håkan Hvitfelt & Lars Nord
Förlänger ett gott skratt politikerlivet?141

Elin Naurin
”Dom lovar guld och gröna skogar, men sen?”151

Johan Martinsson
Ingen trodde på Persson!163

Helena Rohdén
Folket och kampen om tiden171

Sören Holmberg
Mycket har hänt på kärnkraftsfronten191

Per Hedberg
Vindkraft i medvind197

ETT MEDIELAND

Ingela Wadbring & Lennart Weibull
Dagspressen står pall209

<i>Jan Strid</i>	
En ny radio – och sedan?	229
<i>Bengt Nordström</i>	
Public servicetelevisionens starka och svaga sidor	237
<i>Kent Asp</i>	
TV-tittarnas programpreferenser och TV-kanalernas programutbud	257
<i>Ingela Wadbring</i>	
I döda tidningars sällskap	267

ETT LAND AV IT OCH INFORMATIONSSÖKANDE

<i>Annika Bergström</i>	
Internet – från revolution till vardagsanvändning	283
<i>Lowe Hedman</i>	
Långsamt mot elektronisk publicering	297
<i>Johan Martinsson</i>	
Den svenska nätopinionen	311
<i>Lennart Weibull</i>	
Litar vi på massmediernas innehåll?	323
<i>Lars Höglund & Margareta Johansson</i>	
Vad gör folk på biblioteket?	339

ETT LAND I VÄRLDEN

<i>Rutger Lindahl</i>	
Stabilitet och rörlighet i EU-opinionen	355
<i>Magnus Hagevi</i>	
Religiositet och opinion om svenskt EMU-medlemskap	363
<i>Ulf Bjereld</i>	
Varför är den svenska NATO-opinionen så negativ?	381
<i>Lennart Weibull & Anders Lithner</i>	
Grannar på avstånd – om Sverige och Polen	389

DOKUMENTATION

<i>Anders Lithner</i>	
SOM-undersökningen 2000	409
Författarna	417
Deltagande projekt	419
E-postadresser	421
Bilagor: informationsbroschyr, frågeformulär (I och II), publikationer	423

FÖRORD

Land, Du välsignade? är den 26:e publikationen från SOM-Institutet vid Göteborgs universitet. Det som 1987 började som en blygsam avrapportering, där endast några få av de deltagade forskarna gjorde en kortfattad sifferredovisning från den nationella SOM-undersökningen har med åren utvecklats till en bok där ledande opinions- och medieforskare från olika discipliner ofta utförligt analyserar insamlade data. Även om forskare från Göteborgs universitet fortfarande dominerar har forskargruppen successivt vidgats till att också omfatta kollegor från andra universitet och högskolor.

Land, Du välsignade? bygger på den nationella SOM-undersökningen från hösten 2000. Den omfattar två riksrepresentativa undersökningar på vardera 3000 slumpmässigt valda personer i åldersintervallet 15-85 år. I de två enkätformulären har en tredjedel av de ställda frågorna varit gemensamma. Undersökningarna har genomförts parallellt. Fältarbetet startade i början av oktober och slutfördes i december månad. Ansvarig för datainsamlingen har varit Kinnmark DM i Göteborg med Magnus Kinnmark som fältledare. Närmare uppgifter om likheter och skillnader mellan de två enkäterna finns i metoddokumentationen.

Land, Du välsignade? omfattar sammanlagt 30 kapitel. Artiklarna representerar flertalet av de forskare som deltog med frågor i SOM-undersökningen 2000.

SOM-undersökningarna genomförs av SOM-institutet, en forsknings- och utbildningsorganisation vid Göteborgs universitet. Institutet drivs gemensamt av Förvaltningshögskolan, Institutionen för journalistik och masskommunikation samt Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. Samordnare för den nationella SOM-undersökningen 2000 har varit fil mag Anders Lithner, som även svarar för metoddokumentationen. Undertecknade har varit projektansvariga för SOM-undersökningarna sedan starten 1986.

Dataunderlaget från de tidigare SOM-undersökningarna finns tillgängligt via Svensk Samhällsvetenskaplig Datatjänst (SSD) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-institutet finns förtecknade längst bak i föreliggande volym. Under hösten 2000 kommer en del av långtids-trenderna att publiceras i den engelskspråkiga SOM-publikationen *Swedish Trends*.

Den som vill veta mera om SOM-undersökningarna är välkomna att kontakta Åsa Nilsson, undersökningsledare på SOM-institutet eller Kerstin Gidsäter, ansvarig för SOM-institutets kansli eller någon av oss undertecknare.

Göteborg i maj 2001

Sören Holmberg
Statsvetenskapliga institutionen
Göteborgs universitet

Lennart Weibull
Institutionen för journalistik och
masskommunikation
Göteborgs universitet

LAND, DU VÄLSIGNADE?

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

*Land, du välsignade, tag min sång!
Gjut din ande i orden!
Giv, att den ljuder fullkomnad en gång,
Sången om landet i Norden,
Sången om sjumila skogar och sjö,
Slätter, som skördar oss bära,
Midnattssol och midvintersnö,
Sverige till ära, Sverige!
Land, du välsignade, tag mitt verk!
Dig min strävan jag vige!
Signa min tanke och armen stärk,
främst bland de främsta jag stige,
att när min bana jag ändat har,
sjunkit till skuggorna neder,
stolt må man minnas, att svensk jag var,
Sverige till heder, Sverige!*

Dikten *Land, du välsignade* skrevs av Elisabet Björklund men blev känd genom Ragnar Althéns tonsättning från 1923 och framför allt genom Jussi Björlings insjungningar, den senaste från 1959. Sången ingår i den nationalromantiska traditionen tillsammans med bl a Wilhelm Stenhammars *Sverige, Tonerna* av Carl Sjöberg och *Kung Heimer och Aslög* av August Söderman.

Texten i *Land, du välsignade* dryper av svenskhet. Där finns sjumilaskogar och midvintersnö, slätter och skördar. Den fosterlandsälskande svensken är stolt och strävar efter att hedra sitt land. Diktens övertydliga karaktär närmast uppmanar till motbilder. Inte sällan har sångens nationalromantiska ton också fått bilda en kontrast till vad som kännetecknade den tidiga industrialismens miljöer i av Sverige under 1900-talets första decennier. Ragnar Casparsson (1962) har givit första delen av sina memoarer samma titel, men där det handlar om ett helt annat Sverige än nationalromantikens. Samma kritiska perspektiv fanns i Riksställningars stora vandringsutställning om industrialismens genombrott som i mitten av 1970-talet drog genom Sverige (Kennerström, 1973).

I 2000-talets svenska samhälle kan det tyckas svårt att se någon som helst anknytning till det nationalromantiska perspektivet i *Land, du välsignade*. Den nationella sångtraditionen är dock långt ifrån död. På nyårsaftonens kväll år 2000

sände Sveriges Radios P2 en grammofonkonsert med Jussi Björling, där både *Tonerna*, *Kung Heimer och Aslög* och *Land, du välsignade* fanns med. Men avslutningen kring det svenska handlar inte bara om några sånger. Etnologen Åke Daun har framhållit hur viktiga de nationella symbolerna är för oss svenskar: midsommaren, den röda stugan vid sjön, vintersnön, granskogen (Daun, 1994). 1930- och 1940-talets föreställningar om folkhemmet hade samma resonansbotten. Bakom ligger naturligtvis den svenska historien som präglats av en nationella orientering i ett land med en i huvudsak homogen befolkning. Bilden bekräftas också av opinionsdata. I en jämförande EU-studie från 2000 där medborgare i olika länder tillfrågades om sin syn på nationell eller europeisk identitet visade det sig att svenskar tillsammans med briter var det folk som i störst utsträckning identifierade sig med den egna nationen. Och svenskar är också följdriktigt några bland de mest EU-kritiska i hela EU (Holmberg m fl 2001).

Svenskars bild av Sverige som ett välsignat land förstärks givetvis i goda tider. Goda konjunkturen och positiv internationell uppmärksamhet ökar det nationella självmedvetandet. De senaste årens positiva ekonomiska utveckling är ett bra exempel. Svensk industri har på nytt blivit internationellt uppmärksam, främst inom IT-området. Samhällsekonomin har förbättrats. Efter en tid av kraftiga nedskärningar inom den offentliga sektorn finns det förhoppningar om nya reformer. Det nya millenniets första år kan i vissa avseenden uppfattats som välsignat.

För den som arbetar med opinions- och medieanalyser finns det alltid en risk att ryckas med av det förhärskande samhällsklimatet. Det gäller att alltid reflektera över motbilder och ställa frågor om vad som egentligen karakteriserar de långsiktiga trenderna. Det är då uppenbart att utvecklingen också leder till olika slag av klyftor, gamla skiljelinjer blir tydligare och nya motsättningar växer fram. Och när vi 2001 ger ut en bok med titeln *Land, Du välsignade?* kan det därför finnas anledning att sätta ett frågetecken bakom.

Det är just detta frågetecken som är vägledande för oss som sysslar med surveyundersökningar och varje år ställer frågor till människor som bor i Sverige. Resultaten från våra studier reflekterar medborgarnas föreställningar om sin och samhällets situation. Lika som samhällsdebattörernas bilder är medborgarnas föreställningar beroende av samhällsklimatet, men medborgarnas bilder står till en del för ett underifrånperspektiv. Den fråga vi ställer oss är hur det välsignade landet egentligen ser ut i början av 2000-talet. Vilken är medborgarnas bild av vad som händer? Vilka är de viktiga utvecklingslinjerna – och vad är de ett uttryck för?

I detta inledande kapitel slår vi an tonen genom att lyfta fram ett antal exempel på trender som på ett översiktligt sätt speglar tillståndet i ett måhända välsignat land – mot bakgrund av opinionsutvecklingen i Sverige under de gångna femton åren.

Medborgarna ser problem

Sedan 1987 har vi i SOM-undersökningarna bett de svarande att helt öppet ange vilka frågor eller samhällsproblem de tycker är viktigast i Sverige idag. Cirka 80-85 procent brukar peka ut en eller flera frågor. Resultaten i tabell 1 visar hur svenskarnas problembild förändrats genom åren.

Tabell 1 Medborgarnas viktigaste frågor 1987 – 2000 (procent)

Fråga	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Sjukvård	14	21	22	24	20	19	22	18	15	25	35	30	41	39
Utbildning/kultur	12	9	12	10	11	9	4	8	7	10	22	34	38	35
Sysselsättning	15	6	2	7	39	49	59	58	51	42	50	51	28	14
Pensioner/äldreomsorg	10	10	16	13	16	14	16	12	10	17	19	15	21	23
Lag och ordning	20	13	38	11	15	8	9	11	25	14	13	15	16	15
Invandring/flyktingfrågor	7	8	11	14	13	19	25	12	14	13	10	8	13	12
Sveriges ekonomi	8	10	9	32	24	39	29	32	24	10	7	9	7	6
Socialpolitik	3	5	3	6	9	7	5	6	6	7	4	17	6	7
Familj/barnomsorg	6	9	8	8	7	8	9	6	4	6	7	7	5	7
Skatter	7	9	14	13	6	3	2	3	2	4	6	7	5	8
Miljö	48	62	46	32	38	19	17	20	27	10	10	9	4	9
EU	1	3	3	7	6	11	9	15	7	3	3	4	3	4
Religion/moral	1	4	3	2	2	2	1	2	3	5	2	2	3	4
Offentlig sektor/privatiseringar	3	2	2	4	2	3	2	2	3	7	2	2	2	2
Infrastruktur/kommunikationer	1	1	1	2	1	0	0	1	0	0	1	1	1	2
Jordbruks- regionalpolitik	2	2	2	1	3	1	1	0	0	0	1	1	1	1
Energi/kärnkraft	7	6	8	11	1	2	2	1	2	2	2	2	0	1
Antal svarande	1672	1642	1578	1582	1573	1889	1557	1704	1707	1779	1754	3561	3503	3546

Kommentar: Samtliga personer som besvarat enkäten ingår i procentbasen.

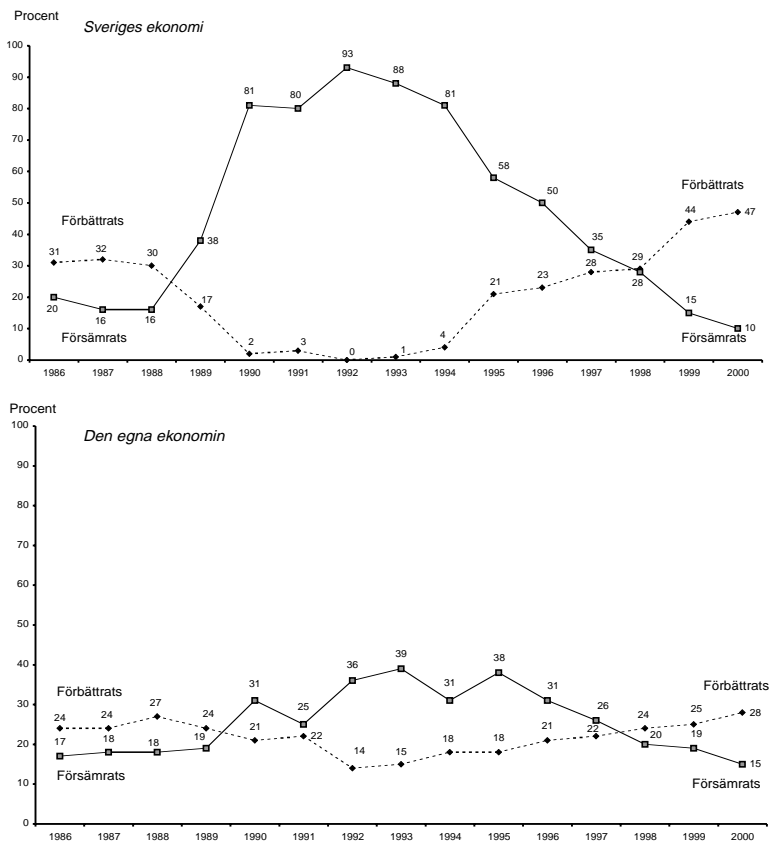
De frågor som nämns av flest svarande år 2000 är hälsovård, utbildning och äldreomsorg. Socialdemokraternas valslogan från 1998 – vård, omsorg, skola – dominerar fortfarande väljarnas agenda. Tio år tidigare i början av 1990-talet var det helt andra frågor som toppade medborgarnas dagordning. År 1991 nämndes sysselsättningen, ekonomin och miljön som de viktigaste problemområdena. Går vi ytterligare några år tillbaka till 1987, dominerade miljön helt som problemfråga, följd av lag och ordning.

Problembilden har med andra ord förändrats mycket snabbt i det välsignade landet under den gångna femtonårsperioden. Miljö och sysselsättning stod i centrum för tio år sedan. Idag är fokus på den offentliga sektorns utbud och kvalitet när det gäller skola och omsorg. Andelen svenskar som uppfattar vård och utbildning som problemområden har nästan tredubblats jämfört med läget under sent 1980-tal. När ekonomin går bra ökar förväntningarna också på andra områden. Och alltfler svenskar tycker att ekonomin går bra.

Förbättrade materiella villkor...

Att Sverige år 2000 är ett ekonomiskt välsignat land är entydigt. Bilden av ett samhälle på ekonomisk frammarsch dominerar bland medborgarna. När det gäller människors tillbakablickande bedömningar av samhällsekonomins utveckling fortsätter de senaste årens positiva trend. Andelarna som anser att det gått bättre för svensk samhälls ekonomi har 2000 ökat något. Närmare hälften av SOM:s svarspersoner menade hösten 2000 att Sverige fått en förbättrad ekonomi under det gångna året. Därmed ligger andelen för andra året i följd klart över de positiva siffrorna från slutet av 1980-talet och är de högsta som någonsin uppmätts i en SOM-undersökning (figur 1).

Figur 1 Allmänhetens bedömning av hur den svenska ekonomin respektive den egna ekonomiska situationen har utvecklats under det senaste året: andel som anser att ekonomin förbättrats respektive försämrats 1986-2000 (procent)

Kommentar: Resultaten bygger på samtliga svarspersoner.

Synen på samhällsekonomin under den gånga femtonårsperioden gav ett kraftigt negativt utslag under lågkonjunkturen i början av 1990-talet för att sedan försiktigt återhämta sig och efter 1998 närmast accelerera. Till bilden hör dock att den stora ökningen i positiva bedömningar skedde mellan 1998 och 1999; mellan 1999 och 2000 är ökningen marginell.

Också synen på hushållsekonomin uppvisar en liknande trend, även om utslagen är svagare. Mellan 1999 och 2000 ökar andelen som menar att det skett en förbättring av den egna hushållsekonomin från 25 till 28 procent. Ökningen är därmed något större än mellan 1998 och 1999. Tar vi dessutom hänsyn till att andelen som säger sig fått en försämring i hushållsekonomin klart minskat 2000 indikerar resultat att det senaste året i medborgarnas ögon varit mera positivt för hushålls- än för samhällsekonomin.

Samhällsekonomiska bedömningar har ofta en politisk resonansbotten. Hösten 1994 strax efter Bildtregeringens avgång var det framför allt borgerliga sympatisörer som gjorde en positiv bedömning av hur svensk ekonomi hade utvecklats. Efter 1995 har det däremot främst varit socialdemokrater som uppfattat att det skett en förbättring. Det gäller också år 2000. Andelen bland socialdemokratiska sympatisörer som menar att den svenska ekonomin har förbättrats är 60 procent mot 50 procent bland moderater. Inte bland något partis sympatisörer understiger andelen 45 procent, utom bland mp-sympatisörer (38 procent).

När det gäller bedömningar av hushållsekonomin har det tidigare saknats ett entydigt partipolitiskt mönster i svaren. I 2000 års studie kan det dock noteras att det främst är m- och fp-sympatisörer som uppger sig ha fått en bättre hushållsekonomi (34 respektive 36 procent). Bland socialdemokrater och vänsterpartister är andelen klart lägre, 25 respektive 31 procent.

Tabell 2 Bedömning av den egna ekonomiska situationen jämfört med för 12 månader sedan (procent)

	Kön			Ålder				Partisympati						
	Alla	Män	Kv	15-29	30-49	50-64	65-85	v	s	c	fp	m	kd	mp
förbättrats	29	31	28	46	37	24	6	31	25	26	36	34	25	32
ungefär densamma	55	55	55	39	47	61	77	52	60	59	50	52	60	46
försämrats	16	14	17	15	16	15	17	17	18	15	14	14	15	22
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal svar	3537	1729	1808	783	1816	694	244	499	1021	127	156	743	408	157

Kommentar: Resultaten kommer från RiksSOM-studien 2000. Personer som hoppat över enkätfrågan ingår inte i procentbasen.

De politiska skillnaderna reflekterar till en del en inverkan från olika sociala faktorer. Det är inte oväntat en relativt hög andel bland yngre personer som 2000 tycker att hushållsekonomin har förbättrats (46 procent), medan andelen bland

pensionärer är relativt låg (6 procent). Mera intressant är emellertid den ökade sociala differentieringen. Andelen som uppger sig ha fått en bättre hushållsekonomi stiger kraftigt med ökande hushållsinkomst och är högre i tjänstemanna- än i arbetarfamiljer. I det välsignade Sverige ökar den ekonomiska differentieringen.

Men de ekonomiska framtidsbedömningarna är optimistiska. Andelen som tror att samhällsekonomin kommer att förbättras är mer än dubbelt så stor som andelen som tror på en försämring, 28 respektive 12 procent. Det speglar en ökad positivism som dock var ännu något större 1999. Det som främst utmärker 2000 års mätning är den låga andelen som tror på en försämring av svensk ekonomi. I likhet med tidigare är det föga oväntat sympatisörer till regeringspartiet som är mest optimistiska. Bland socialdemokratiska sympatisörer är andelen som tror på en försämring endast 9 procent. Intressant är dock att även bland moderata sympatisörer är det få som tror på en samhällsekonomisk försämring under det kommande året (15 procent).

Tabell 3 Andel personer som menar att den svenska ekonomin kommer att bli bättre under det kommande året (balansmätt)

	Ålder					Partisympati						
	Alla	15-29	30-49	50-64	65-80	v	s	c	fp	m	kd	mp
1993	-34	-14	-32	-51	-46	-51	-47	-34	-17	-1	-41	-23
1994	-9	+12	-6	-18	-26	-4	+4	-26	-10	-19	-28	-16
1995	+11	+8	+11	+14	+4	-8	+24	+5	+13	+12	±0	+3
1996	-7	-6	-3	-13	-11	-25	+7	-18	+4	±0	-20	-16
1997	+11	+1	-1	-6	-10	+2	+29	-3	+7	+14	+2	-6
1998	-3	+1	-1	-6	-10	+2	+11	-6	-10	-19	-14	-3
1999	+19	+18	+23	+19	+13	+17	+31	+9	+35	+17	+15	+8
2000	+16	+12	+20	+15	+15	+14	+27	+21	+23	+12	+11	+7

Kommentar: Balansmättet visar andelen personer som angivit att ekonomin blir bättre minus andelen som anser att ekonomin blir sämre.

I fråga om hushållsekonomin är framtidsbedömningarna 2000 på ungefär samma nivå som 1999: 26 procent tror på förbättring, 10 procent på försämring och 64 procent på att det inte skall ske någon större förändring. Det sociala mönstret är detsamma som tidigare. Ekonomiskt välsituerade har den mest optimistiska framtidstron. Även bland låginkomsttagare och i arbetarfamiljer är det dock fler som tror på förbättring än som tror på försämring.

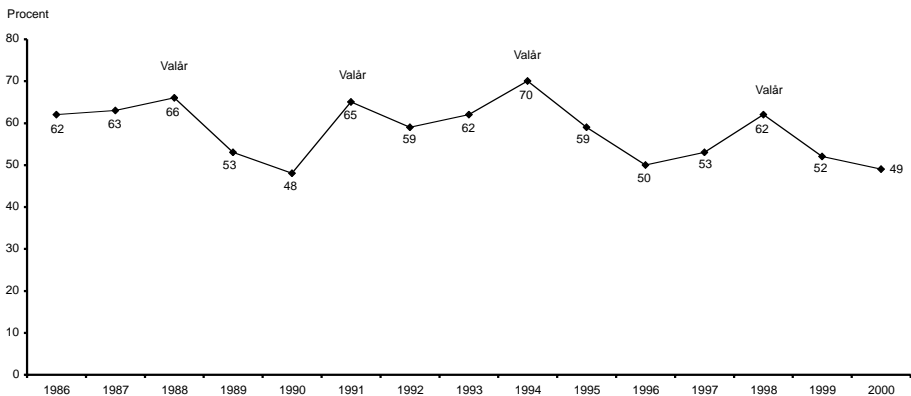
... men ändå problem för partierna

Den positiva utvecklingen borde gynna de politiska partierna. Om landet är väl-signat vore det logiskt att det skulle ha positiva återverkningar för politikens före-

trädare. Så verkar dock inte vara fallet. Tvärtom har de politiska partierna fortsatt problem. Det politiska intresset minskar något, medlemmarna blir färre och partiidentifikationen sjunker (figur 2). De förbättrade materiella villkoren verkar knappast färga av sig på medborgarnas tilltro till politikens främsta företrädare. Eller för att uttala sig försiktigt, avfärgningen är måttlig. I ett senare kapitel om institutionsförtroende kan vi trots allt visa på vissa förtroendeförstärkningar 2000 för olika politiska institutioner.

Figur 2 Medborgarnas grad av partiövertygelse 1986-2000 (procent)

fråga: (till personer som uppgivit sig sympatisera med något politiskt parti): "Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti?" Svarsalternativ: "ja, mycket övertygad; ja, något övertygad; nej".

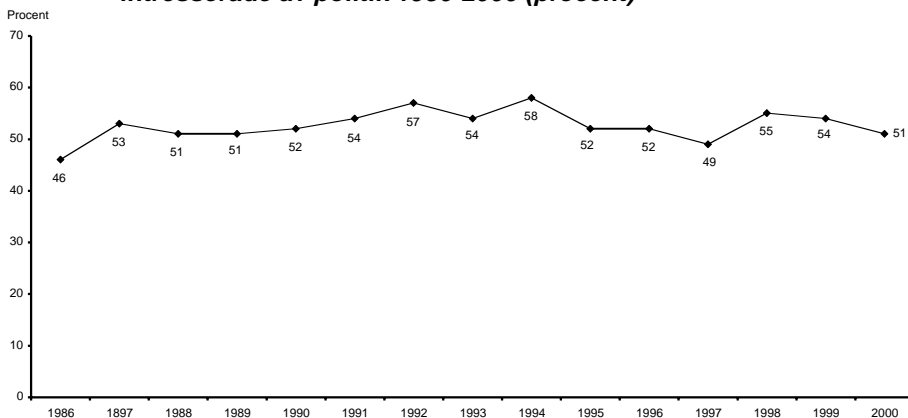
Kommentar: Resultaten visar andelen personer som svarat mycket eller något övertygad. Samtliga svarspersoner ingår i procentbasen.

Samtidigt finns det ett annat mönster som gör bilden mindre entydig. Medborgarnas partiövertygelse följer en elektoral cykel. Engagemanget för partierna ökar under valår, när partier och politiker anstränger sig att gå väljarna till mötes, för att sedan minska under mellanvalsperioderna när väljarkontakterna är mer sporadiska. Allmänna val tycks stärka partipolitikens ställning. Den låga siffran på partiövertygelse år 2000 – den näst lägsta som uppmäts i SOM-undersökningarna – kan förväntas bli högre valåret 2002. Men den elektorala cykeln till trots, den långsiktiga trenden visar på ett avtagande partipolitiskt engagemang.

Partiernas problem är dock inte detsamma som att demokratin har problem. Andelen personer som anger att de är nöjda med hur svensk demokrati fungerar är bland den högsta i EU. I 2000 års SOM-studie förklarade 65 procent av svarspersonerna att de var mycket eller ganska nöjda med det sätt på vilket demokra-

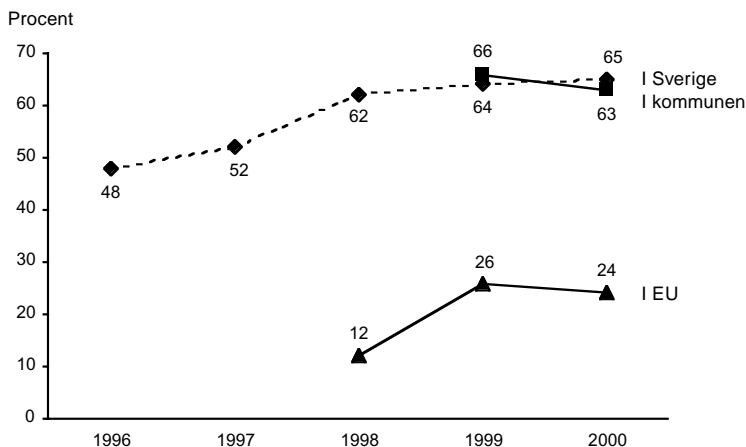
tin fungerar i Sverige. Andelen har haft en stabil, hög nivå under de senaste två åren, medan den dessförinnan låg klart lägre. Och lyfter vi blicken från partierna till politik i allmänhet är bilden mer komplex. Medborgarnas politiska intresse har visserligen fallit något mellan 1999 och 2000, men i ett längre perspektiv, t ex om vi jämför med läget under 1960- och 70-talen, har det snarast ökat (Holmberg, 2000). SOM-undersökningarnas data visar att andelen politiskt intresserade varit i stort sett stabil sedan mitten av 1980-talet.

Figur 3 Andel personer som uppger sig vara mycket eller ganska intresserade av politik 1986-2000 (procent)

Kommentar: Samtliga svarspersoner utgör procentbasen.

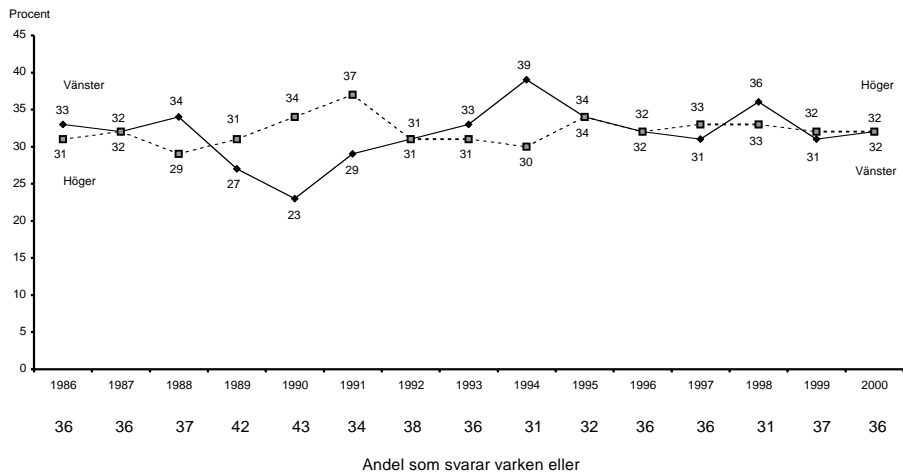
Figur 4 Andel personer som uppger sig mycket eller ganska nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige respektive i EU och i den egna kommunen 1996-2000 (procent)

Stabil ideologisk orientering

Den ideologiska vänster-högerorienteringen har kännetecknats av mycket små förändringar sedan mitten av 1990-talet (figur 5). Det har varken blåst klar vänster- eller klar högervind i opinionen. I mätningen 2000 var det exakt samma andel som placerade sig ideologiskt till höger som till vänster. Stiltjen står i kontrast till den högergående som hade sin topp 1991 och den vänstergående som var som högst 1994. Det jämna opinionsläget på vänster-högerekalan bäddar för ett jämnt val mellan blocken 2002.

Figur 5 Medborgarna placerar sig själva på en vänster-högerekala 1986-2000 (procent)

Kommentar: Procentbasen omfattar samtliga personer som besvarat enkätfrågan. Andelen icke-svar har hållit sig kring 3-4 procent genom åren.

Också i fråga om ideologisk orientering finns en viss valårseffekt. Det märks så till vida att andelen som placerar sig till vänster tenderar att öka under valår. Att politiken sätts i centrum verkar således främst gynna vänstern. Alla fyra valåren i SOM-undersökningarnas tidsserie utmärks av en ökande andel som betraktar sig till vänster.

Gamla medier behåller sin position

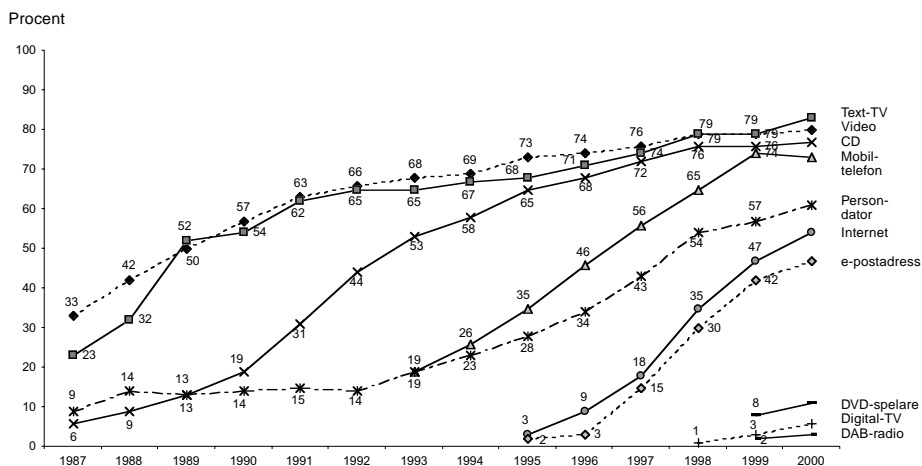
Opinionsklimatet i ett land bestäms av ett samspel mellan å ena sidan vad som händer inom ekonomi och politik och å andra sidan den bild av läget som för-

medlas av medierna. Studier av medborgarnas informationsvägar i samhällsfrågor visar tydligt att dagspress, radio och TV är de dominerande källorna till kunskap om skeendet. Mot den bakgrunden har det sedan början av 1990-talet vid upprepade tillfällen ställts frågor om vilka följder den s k medieexplosionen kan få för medborgarnas möjlighet att orientera sig, liksom för det sociala kommunikationssystemet i stort. Det har talats om en ökad fragmentarisering som en följd av att allt fler och smalare medier etableras. I sammanhanget är det framför allt Internetutvecklingen som lyfts fram som ett exempel på att smala medier kan underminera intresset för breda medier, särskilt morgonpress och TV.

Under de senaste åren har det funnits många uttryckt för en stark IT-optimism. Det välsignade landet Sverige har också kännetecknats av att den nya medietekniken fått ett snabbt intag. Sverige är ett av de mobil- och Internettätaste länderna i världen. Inom IT-sektorn har svenska företag nått stora internationella framgångar, bl a beroende på en stark hemmamarknad.

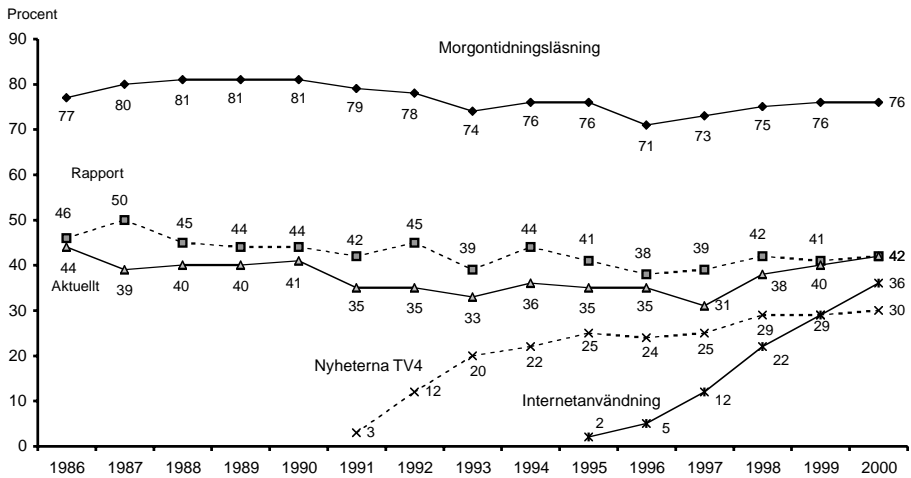
Svenskars intresse för medieteknologi demonstreras av hur hushållen investerat i nya medier sedan mitten av 1980-talet (figur 6). Tre investeringsvägar kan urskiljas. Den första representeras av text-TV och video som expanderade i slutet av 1980-talet. Den första digitala hushållsmediet, CD-spelaren, kom i den andra vågen i början av 1990-talet. Den tredje vågen, som inträffar efter mitten av 1990-talet står persondatorn och Internet för. Andra digitala tekniker – DVD-spelare och set-top-box för digital-TV – saknar ännu betydelse.

Figur 6 Uppgiven tillgång till olika slag av informationsteknik i hushållen 1987-2000 (procent)

Kommentar: Procentbasen utgör samtliga svarspersoner.

Figur 7 Morgontidningsläsning och nyhetstittande i TV minst 5 dagar/vecka samt allmän Internetanvändning 1986-2000 (procent)

Kommentar: "Morgontidningsläsning" anger andelen undersökningspersoner som uppgett att de läser morgontidning minst fem dagar i veckan eller oftare. För "Rapport", "Aktuellt" och "Nyheterna TV4" anges andelen undersökningspersoner som uppgett att de tittar på respektive nyhetssändning minst fem dagar i veckan eller oftare. Internetanvändning avser andelen som uppger att de använder Internet flera gånger i veckan. Procentbasen utgörs av samtliga svars-personer i respektive SOM-undersökning.

Den teknik som framför allt associeras till den snabba samhällsförändringen i början av 2000-talet är givetvis persondatorspridningen och Internetanslutningen. Genom att Internet både är ett nytt medium och en ny överföringsteknik har det en potential som ett slags framtidens supermedium (Weibull, 1999). Nätet skall ge möjlighet till nya typer av politiska samtal samtidigt som det skapar en förändrad ekonomi (e-handeln). Svenska hushålls anslutning till nätet skall stimuleras genom en nationell satsning på bredbandsutbyggnad. Att Internet också håller på att bli ett stort medium i Sverige framgår av att andelen nätanslutna svenska hushåll nådde över 50 procent i slutet av 2000.

Även om persondatorinnehavet och Internetanslutningen fortsätter att öka 2000 är det tydligt att ökningen sker långsammare än tidigare. Den minskade öknings-takten gäller framför allt persondatorn, där det endast är en blygsam uppgång under det senaste året. Även kurvorna för tillväxten, andelen Internetanslutningar och andelen med egen e-postadress, planar ut något (jfr även Mediebarometern 2001).

Bakom den begynnande mättnaden i fråga om persondatorer och Internetanslutning ligger det faktum att stora grupper fallit utanför teknikutvecklingen, särskilt

äldre personer. Medan personatorinnehavet i hemmet bland hela allmänheten är 61 procent ligger det bland pensionärer på 19 procent. Högre tjänstemän har till 74 procent Internetuppkoppling, medan motsvarande siffra bland arbetarfamiljer är 41 procent – och bland pensionärer 7 procent (se Annika Bergströms artikel i föreliggande volym). Också beträffande ”halvgamla” medier som video är ålderskillnaderna i innehav stora. Endast för innehav av vanlig TV och telefon finns det inte några ålders- eller klasskillnader.

Användningen av Internet har också ökat snabbt under de senaste åren, även om ökningstakten avtagit något efter 1998. Den samlade Internetanvändningen ligger 2000 något över andelen tittare på TV4:s Nyheterna, men begränsar vi oss till nyhetsanvändning på nätet ligger andelen betydligt lägre och har ökat endast blygsamt mellan 1999 och 2000 (jfr Mediebarometern, 2001).

Ett annat utmärkande drag hos nyhetsanvändningen via nätet är dess ojämlika fördelning bland medborgarna. Snedfördelningen följer av att tillgången till nätet varierar mellan olika grupper. Skillnaderna förstärks dessutom av att yngre och lågutbildade oftare använder nätet i förströelsesyfte medan högutbildade har nätet som ytterligare en informationskälla.

Slutsatsen är att det fortsatt är traditionella medier som står starkast och når den stora massan av medborgare med nyheter. Dagstidningsläsningen i Sverige är mycket omfattande och har efter en svag period i början av 1990-talet på nytt börjat öka. Televisionens tre stora nyhetsredaktioner har också en mycket hög andel regelbundna tittare och samtliga har ökat sin publik under de senaste åren. Denna ökning är emellertid inte nödvändigtvis en följd av att det blivit fler tittare på respektive huvudsändning, utan att varje redaktion numera sänder fler program spridda över dagen.

Det paradoxala i utvecklingen är att morgontidningar och TV-nyheter behållit sin starka position i mediasystemet. Om vi utgår från mitten av 1990-talet då Internet började få betydelse har de traditionella medierna snarast fått en ökad betydelse. Därmed finns det anledning att ifrågasätta tesen om den successiva fragmenteringen av medborgarnas nyhetsexponering. Medborgare splittrar sig inte på flera olika kanaler, utan det mönster som antyds är snarare att man kombinerar olika kanaler på ett nytt sätt och att de stora medierna ännu så länge är det nav kring vilket de nya medierna rör sig (Weibull, 2000). Samtidigt finns det anledning att på sikt uppmärksamma vad den ökande generationsklyftan i användning av nya medier kan betyda på längre sikt.

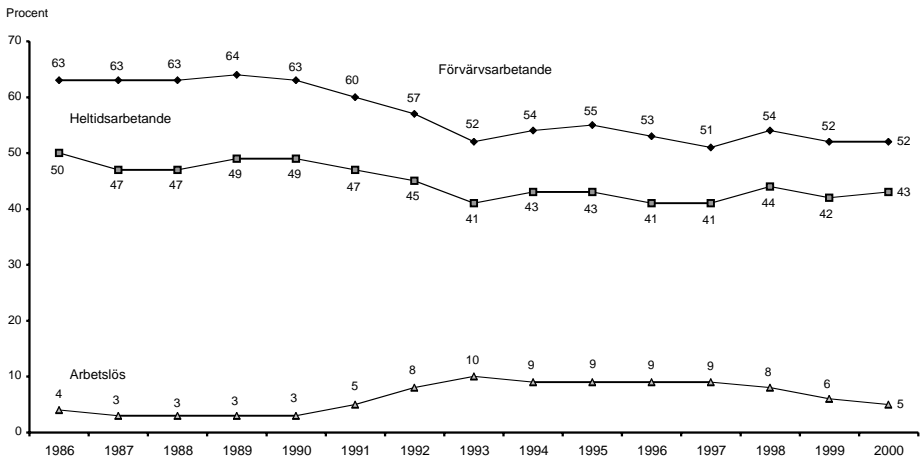
Den viktiga fritiden

I det välsignade landet har fritiden blivit viktig. Att ägna en större del av sin tid åt den röda stugan vid sjön, åt goda vänners sällskap eller åt surfande på Internet är en viktig del av medborgarnas förväntningar på det goda livet. Ett annat utmärkande drag i det nya samhället är att gränsen mellan arbete och fritid blir mer

flytande. Många privata aktiviteter kan utövas på arbetsplatsen, liksom att delar av arbetet kan göras på datorn i bostaden.

När det gäller arbetslivet noteras en minskning i andelen förvärvsarbete fram till 1993, medan det därefter varit mer stabilt, låt vara att tendensen är svagt fallande. Tendensen är densamma för andelen heltidsarbete. Andelen arbetslösa minskar sedan toppåren under första hälften av 1990-talet (figur 8).

Figur 8 Andel som uppgivit sig vara förvärvsarbete, heltidsarbete eller arbetslös 1986-2000 (procent)

Kommentar: Procentbasen är samtliga svarspersoner. Andelen arbetslösa inkluderar personer i åtgärder och kunskapslyftet.

Att endast hälften av befolkningen mellan 15-85 år är förvärvsarbete på heltid kan tyckas ge stöd åt tanken på ett samhälle med en förändrad syn på arbete. Även om andelen heltidsarbete i de aktiva åldrarna (30-64 år) ligger på 60 procent är det fortfarande en låg andel, vilket förstärker bilden av ett samhälle med en framväxande ny syn på arbete.

En indikation på förändringen är svaren på en SOM-fråga om vad det är som gör livet värt att leva – fritiden eller arbetet. Fritiden svarade 51 procent av de unga under 30 år. Endast 13 procent bland dem uppgav arbetet. Bland personer mellan 31 och 60 år svarade fler arbetet (21 procent) och färre fritiden (35 procent). En ny livsstil med fritiden i centrum håller på att växa fram bland dagens unga.

Samma mönster återkommer när människor får markera vad de uppfattar som de centrala värdena i livet. Visserligen är det grundläggande mönstret i svenskar- nas värderingar, naturligt nog, mycket stabilt. Det är hälsan, hedern, freden och

friheten som är det centrala. Den starka armen, det hedersamma livet och oberoende både inåt och utåt är viktiga värden i det välsignade landet (tabell 3).

Tabell 4 Rokeachs grundläggande värden. Andel personer som anger att respektive värde är mycket viktigt (procent)

Värde	1988	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1998	2000
Hälsa	92	93	91	91	90	87	87	87	88	89
Ärlighet	-	-	-	89	87	85	86	86	86	87
En värld i fred	89	91	87	90	85	88	83	85	86	87
Frihet	84	89	87	86	83	85	80	83	83	85
Familjetrygghet	81	84	79	82	79	78	77	84	81	83
Rättvisa	78	83	80	85	80	83	76	80	78	81
Kärlek	77	77	77	76	77	77	76	76	77	77
Inre harmoni	77	78	77	78	77	76	75	77	76	77
Sann vänskap	-	80	78	80	76	73	72	74	75	75
Landets säkerhet	69	75	71	72	71	72	64	66	67	69
Lycka	70	70	71	71	69	67	69	70	69	67
En ren värld	81	79	72	76	70	70	69	68	62	64
Ett behagligt liv	54	55	54	58	58	54	60	58	60	60
Jämlikhet	49	54	49	55	47	52	46	49	50	56
En vacker värld	59	59	56	57	55	57	53	53	53	51
Självaktning	44	45	44	46	44	42	42	45	42	44
Visdom	31	37	37	40	37	38	35	37	35	36
Självförverkligande	29	34	29	32	31	33	33	32	30	33
Ett liv fullt av njutning	23	26	27	26	30	30	30	30	28	30
Ett spännande liv	22	26	22	25	29	29	27	28	26	24
Teknisk utveckling	22	34	23	27	29	33	25	21	22	24
Socialt anseende	15	18	18	19	21	19	18	19	19	18
Rikedom	8	9	9	8	9	10	9	12	9	9
Frälsning	9	8	9	7	9	9	8	9	9	9
Makt	5	6	6	6	6	9	6	7	6	5

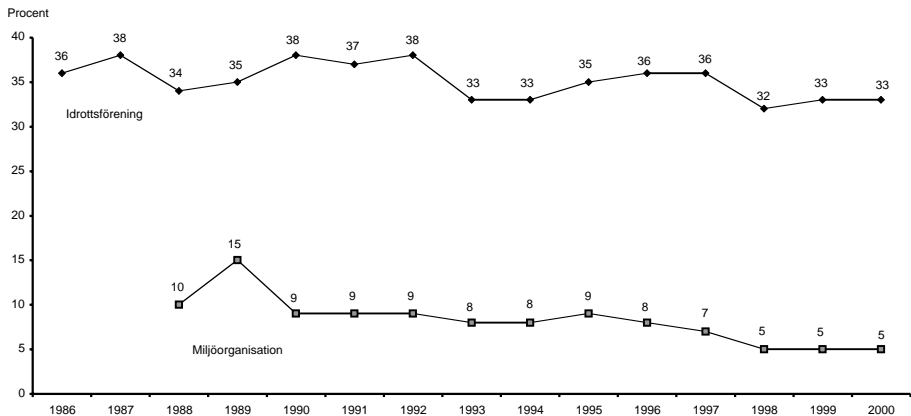
Kommentar: Endast personer som besvarat de olika frågorna ingår i procentbasen. Andelen ickesvarare har hållit sig kring 3-6 procent genom åren på de olika frågorna. Det totala antalet svarspersoner per år framgår av tabell 1. Svartalternativen var mycket eller ganska viktigt, varken eller, inte särskilt viktigt och inte alls viktigt.

De värden som mäts i SOM-studierna specificerades en gång i tiden av Milton Rokeach (Rokeach, 1973). Han skilde mellan terminala och instrumentella värden. Det är hans terminala värden med vissa egna tillägg som mäts i SOM-undersökningarna. Som sig bör är stabiliteten i resultaten stor. Vi har ju att göra med grundläggande värden. Centrala värden som "frihet", "rättvisa" och "hederlighet" har hela tiden legat högt med 80-90 procent som anger dem som mycket viktiga. Värden som alltid befunnit sig i botten med endast 5-10 procent som är beredda att utpeka dem som mycket viktiga är t ex "makt" och "frälsning".

Även om de flesta värden uppvisar en stor opinionsstabilitet finns det vissa trender i mätningarna. De värden som tydligast fått ett minskat stöd är ”en ren värld”, ”en vacker värld” och delvis också ”en värld i fred”. Alla är de något esoteriska värden som rör vårt största kollektiv, dvs hela världen. Ett annat värde som också röner ett försvagat stöd är ”sann vänskap”.

Värden som tydligast fått ett ökat stöd är två – att få ”ett behagligt liv” respektive att få ”ett liv fullt av njutning”. Förändringarna är inte spektakulära. Andelen personer som utpekar dessa klart hedonistiska värden som mycket viktiga har endast ökat med 6-7 procentenheter sedan slutet av 1980-talet. Hedonismens frammarsch är långsam. Men eftersom den marscherar snabbast bland de unga har den framtiden för sig; precis som den nya livsstilen med mer fokus på fritiden. En naggande fråga är hur välsignat ett land är där värden som ”sann vänskap” tappat i stöd samtidigt som hedonistiska njutningsvärden växer i betydelse.

Figur 9 Andel som uppgivit medlemskap i idrottsförening eller miljöorganisation 1986-1999 (procent)

Kommentar: Procentbasen är samtliga svarspersoner.

Det nya välsignade samhället utmärks precis som 1900-talets Sverige av ett livaktigt civilt samhälle. Bo Rothstein och Staffan Kumlin visar i sitt kapitel längre fram i boken att en av de antagna effekterna av det civila samhället – människors tillit till varandra – fortfarande är intakt i Sverige. Några försvagningstendenser syns inte. Detsamma gäller föreningsaktiviteten, det civila samhällets främsta yttrandeform. Medlemskap i exempelvis idrottsföreningar och miljöorganisationer minskar något, men mycket litet. Föreningsverige är ännu inte allvarligt hotat på vägen till det nya samhället.

Sången till landet i Norden

Förra årets SOM-bok hade titeln *Det nya samhället*. Den konfronterade den offentliga debattens föreställningar om ett nytt samhälle med förändrade medborgliga vanor och attityder. De resultat som presenterades visade entydigt på ett stort avstånd mellan retorik och vardagsverklighet. Förändringar sker inte med den hastighet som olika elitdebattörer antar eller söker frammana.

Det är naturligt att den bild som framträder nu, ett år senare, inte uppvisar några avgörande förändringar. Den goda konjunkturen har snarast ytterligare förstärkt medborgarnas framtidstro och investeringarna i framtidens tekniker fortsätter. Ytligt sett är det således rimligt att tala om Sverige som ett välsignat land, eftersom de flesta kurvor pekar uppåt. Men det finns även indikatorer som pekar i annan riktning. Den politiska misstron ökar visserligen inte kortsiktigt. Men nivåerna på förtroendet för allt politiskt är fortfarande lågt och undergräver långsamt partiernas ställning. Utan livskraftiga partier med folkligt stöd försvagas på sikt vår traditionella partibaserade demokrati. Och innan någon annan demokrati har skapats är demokrati rotad i partier det enda vi har.

Tilltron till ekonomin ökar inte lika mycket som tidigare och intresset att skaffa persondatorer ökar heller inte lika mycket 2000. Även om det inte finns något belägg för att landet "har sjunkit till skuggorna neder" ger ändå de utplanande kurvorna en föraning om att ljusa förhoppningar snabbt kan vändas i sin motsats. Men än så länge finns ingen anledning till svartsyn. Vi kan sträcka på oss och utbrista – "Stolt må man minnas, att svensk jag var. Sverige till heder, Sverige!"

Referenser

- Casparsson, Ragnar (1962) *Land du välsignade*. Stockholm: Tiden
- Daun, Åke (1994) *Svensk mentalitet*. Stockholm: Rabén-Prisma
- Hadenius, Stig och Weibull, Lennart (2000) *Massmedier. Press, radio & TV i förvandling*. Stockholm, Albert Bonniers Förlag
- Hernes, Gudmund (1978) Det medievidde samfunn. I Hernes, G (red) *Forhandlingsekonomi og blandningsadministrasjon*. Bergen, Universitetsforlaget
- Holmberg, Sören (2000) *Välja parti*. Stockholm, Norstedts
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (1998) *Opinionssamhället*. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (red) *Opinionssamhället*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (1999) *Ljusnande framtid*. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (red) *Ljusnande framtid*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören m fl (2000) *EuropaOpinionen*. Göteborg, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet

- Kennerström, Bernt (1973) *Katalog till Land du välsignade: Nordiska museets och Riksställningars vandringsutställning om industrialismens genombrott i Sverige, arbetarnas miljöer och folkrörelsernas framväxt 1850-1915*. Stockholm: Riksställningar
- Mediebarometern 2000* (2001) Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet
- Rokeach, Milton (1973) *The Nature of Human Values*. New York: Free Press
- Weibull, Lennart (1999) Publik och teknik. Tankar om medieutveckling och medieanvändning. I Carlsson, U (red) *Medierna i samhället. Kontinuitet och förändring*. Göteborg: Nordicom-Sverige.
- Weibull, Lennart (2000) Svenska tidningshus i nytt medielandskap. I Wadbring, I, Weibull, L (red) *Tryckt*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet

Ett land av tilltro

FÖRTROENDEFALL?

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Kan vi lita på att sjukvården fungerar? Hur sköter sig egentligen bankerna? Är storföretagen att lita på? Sådana frågor om hur olika samhällsinstitutioner och organisationer sköter sina åtaganden är centrala i det moderna informations-samhället. Som medborgare har vi samtidigt svårt att göra sådana bedömningar. Vi är tvingade att värdera olika verksamheter utan att alltid kunna avgöra det av egen erfarenhet. Lösningen på problemet kallas förtroende.¹ Förtroende är ett slags mekanism för att reducera social komplexitet. För att klara det dagliga livet måste vi utnyttja generaliserade förtroenden, som innebär att vi reducerar osäkerhet och därigenom underlättar ställningstaganden (Luhmann, 1989:23ff).

Föreställningen om förtroende utgår ursprungligen från vårt förhållningssätt till andra människor. Det handlar om hur vi uppfattar människor och vilka slutsatser vi kan dra härav både i fråga om egna handlingar och i vår syn på samhället (Rothstein, 2001). Men förtroende avser inte bara relationer människor emellan utan också förhållandet till samhällets institutioner. Ett samhälles existens är beroende av att människor har förtroende för de centrala institutionerna. Om institutionsförtroendet urholkas riskerar samhället att falla sönder (Bok, 1980). Förtroende handlar om en social relation som har sin grund i människors bedömningar av sin omvärld och som får konsekvenser för ett samhälles sätt att fungera genom att medborgarna tillskriver olika institutioner ett visst förtroende (jfr Misztal, 1996:14).

Samhällsinstitutioner är dessutom inte bara en fråga om abstrakta entiteter utan rymmer inom sig olika slag av yrkesutövare eller förtroendevalda. Yrkesutövarna verkar inom ramen för institutionens givna regelsystem, men är samtidigt de som utåt företräder institutionerna. Det kan handla om exempelvis läkare inom sjukvården, lärare inom skolan eller präster inom kyrkan. Förtroendet för olika yrkesgrupper är därför en viktig komponent i institutionsförtroendet.

Mot den redovisade bakgrunden har vi i våra studier valt att betrakta förtroende som en egenskap hos samhället och dess institutioner. Vår utgångspunkt är, förutsatt att institutionerna fungerar på ett rimligt sätt, att högt samhällsförtroende är eftersträvänsvärt eftersom det leder till ett välfungerande samhälle (jfr Putnam, 1996). En viktig fördel med att betrakta förtroende som en systemegenskap baserad på enskilda medborgares handlingar och bedömningar är också att det därigenom blir möjligt att förena ett makro- och ett mikroperspektiv. Analyser utifrån mikroperspektivet ger mått på vilket förtroende enskilda personer eller grupper av medborgare har för olika samhällsinstitutioner, samtidigt som aggregerade mått ger oss en bild av vilket förtroende enskilda samhällsinstitutioner åtnjuter.²

Vårt syfte i detta kapitel är att belysa samhällsförtroendet i Sverige både på mikro- och på makroplanet. Underlaget är SOM-institutets årliga förtroendemätning, där vi först redovisar hur förtroendet för enskilda samhällsinstitutioner utvecklats sedan 1986 för att därefter analysera skillnader i människors förtroendebedömningar³. I årets mätning har vi dessutom vidgat perspektivet genom att även studera förtroendet för olika yrkesgrupper. I kapitlets avslutande del kommer därför yrkesgruppsförtroende att relateras till institutionsförtroende.

Förtroendebedömningar 2000

Ursprungligen avsåg SOM-institutets förtroendemätning elva samhällsinstitutioner. De var valda för att ge ett brett spektrum av politiska, mediala, ekonomiska och sociala institutioner. Dessa elva institutioner har funnits med i mätningen sedan 1986. Fr o m 1994 års mätning inkluderades rättsväsendet (domstolarna) och Svenska kyrkan. År 1995 tillkom kungahuset, 1996 kommunstyrelser och 1997 universitet/högskolor och de politiska partierna. Fr o m 1998 skedde en utökning genom att även institutioner inom EU – både parlamentet och kommissionen – inkluderades. År 2000 lades ytterligare en internationell institution till – Förenta Nationerna (FN).

Med de redovisade utökningarna omfattar undersökningen 2000 20 olika samhällsinstitutioner⁴. Utfallet av mätningen redovisas i tabell 1. Det finns olika sätt att redovisa förhållandet mellan institutionerna. Om vi rangordnar dem efter andelen som har mycket högt förtroende är det kungahuset och sjukvården som kommer klart högst med 19 respektive 16 procent. Tar vi utgångspunkten i andelen som anger att de har mycket eller ganska högt förtroende blir rangordningen av de fem första sjukvården (65 procent), radio-TV (57 procent), universitet/högskolor (55 procent), polisen (54 procent) och kungahuset (52 procent). I botten ligger då de politiska partierna (12 procent), Europaparlamentet (9 procent) och EU-kommissionen (7 procent).

Med tanke på att vi avser att belysa institutionsförtroendet har vi valt ett tredje alternativ för att redovisa förhållandet mellan institutionerna. Det är ett balansmått som innebär att högt förtroende minskas med lågt förtroende. Måttet på förtroendet för en institution blir då andelen högt förtroende minus andelen med lågt förtroende. Måttet kan sägas vara ett uttryck för respektive institutions förtroendebas (jfr Elliot, 1997).⁵

En rangordning efter balansmålet visar att sjukvården (+52), universitet/högskolor (+50) och radio-TV (+50) åtnjuter högst förtroende. Lägst förtroende har de fackliga organisationerna (-18) och de politiska partierna (-32) samt de två EU-institutionerna (-49 respektive -53). FN placerar sig på den övre halvan av rangordningen med +24.

De samhällsinstitutioner där jämförelser kan göras med 1999 uppvisar i huvudsak samma rangordning. Kungahuset har dock passerat polisen i förtroende-

ligan, låt vara att det är mycket knappt, och dagspressen har gått förbi bankerna. I botten har regeringen vunnit en placering genom att gå förbi kommunstyrelserna. I toppen och botten är rangordningen annars i stort densamma under de fyra senaste åren. De två institutioner som för första gången ingick i förtroendebedömningen 1998 – EU-kommissionen och EU-parlamentet – placerade sig då helt i botten. Drygt hälften av allmänheten saknar förtroende för båda och få stödjer dem. Mellan 1998 och 1999 sjönk sedan nivån ytterligare, från -39 till -50 för Europaparlamentet och från -42 till -52 för EU-kommissionen. Det är i stort sett samma nivåer som de har år 2000.

Tabell 1 Förtroendet för samhällsinstitutioner 2000 (procent)

Samhällsinstitution	Mycket stort	Ganska stort	Varken/ eller	Ganska litet	Mycket litet	Summa procent	Balansmätt
Sjukvården	16	49	21	10	3	99	+52
Universitet/högskolor	8	47	39	4	1	99	+50
Radio/TV	7	50	36	6	1	100	+50
Polisen	7	47	29	12	4	99	+38
Kungahuset	19	33	33	7	7	99	+38
Domstolarna	9	39	34	12	6	100	+30
FN	7	36	38	13	6	100	+24
Grundskolan	5	35	39	17	5	101	+18
Bankerna	5	32	36	19	8	100	+10
Dagspressen	2	33	44	16	4	99	+15
Försvaret	6	26	45	15	9	101	+8
Svenska kyrkan	5	25	45	14	11	100	+5
Storföretagen	3	24	48	18	7	100	+2
Riksdagen	2	25	45	18	9	99	±0
Kommunstyrelserna	2	18	47	24	9	100	-13
Regeringen	3	24	40	22	11	100	-6
De fackliga organisationerna	2	18	41	25	13	99	-18
De politiska partierna	1	11	45	30	14	101	-32
Europaparlamentet	1	8	34	30	28	101	-49
EU-kommissionen	1	6	33	32	28	100	-53

Källa: Riks-SOM 2000

Kommentar: Tabellen redovisar en sammanläggning av resultaten från de två nationella SOM-mätningarna 2000 (antal svar = 3 546). Personer som ej besvarat förtroendefrågan för någon institution är inte medtagna i procenttalen. Dyliga svar var mycket sällsynta och lämnades av endast mellan två och tre procent för de olika institutionerna. Högsta andelen vet ej svar tenderar att finnas där även andelen som svarar varken stort eller litet förtroende är. Balansmättet kan gå mellan +100 (alla svars personer anger högt förtroende) och -100 (alla svars personer anger lågt förtroende).

Rangordningen efter balansmättet kan möjligen ge intrycket att samhällsförtroendet överlag är lågt genom att en tredjedel av institutionerna hamnar på minussidan och att många plusvärden är tämligen modesta. Det är en effekt av att vi har utgått från institutionernas förtroendebas. Om vi däremot väljer att bara ta hänsyn till andelen som har uttryckt lågt förtroende är det endast de två EU-institutionerna som åtnjuter den tvivelaktiga äran att en majoritet av svenskar uppger sig ha ett lågt förtroende för dem.

Förändringsmönster...

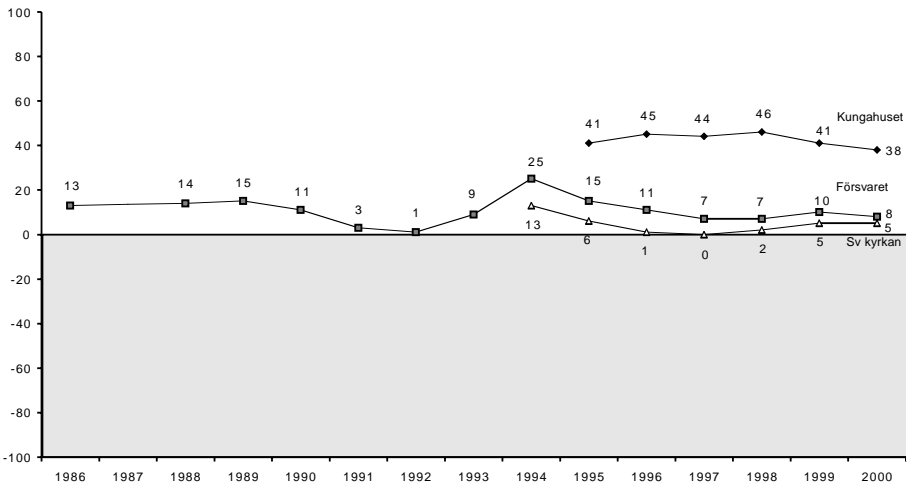
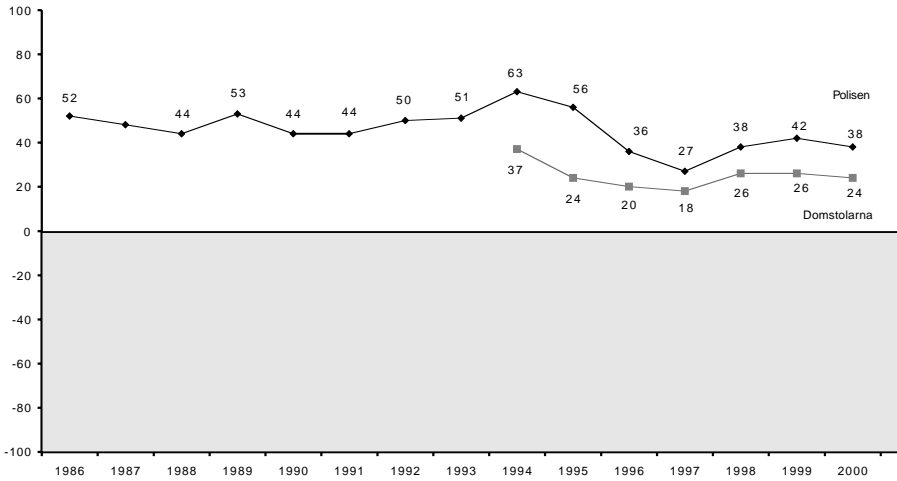
I figur 1 visas förtroendeförändringar över tid, redovisade efter balansmättet. Vi har valt att för tydlighetens skull redovisa förtroendeutvecklingen i ett antal kurvdiagram.

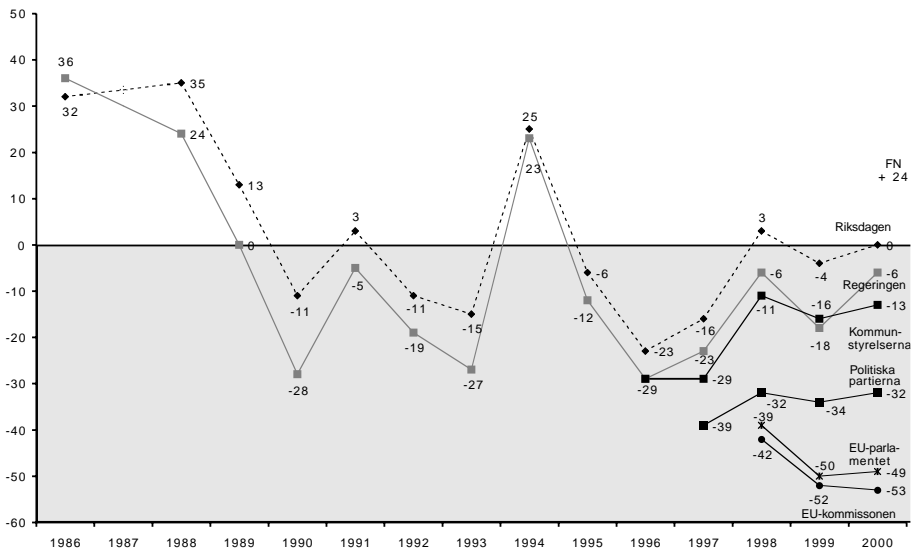
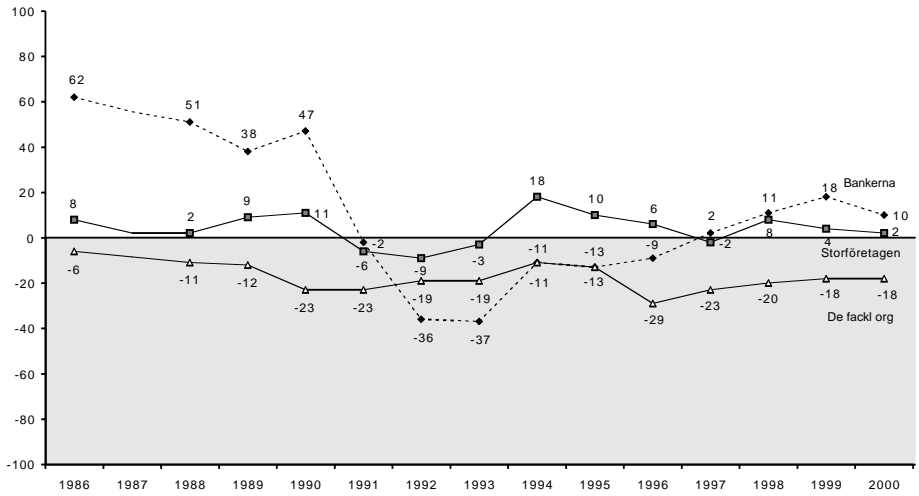
Förtroendebedomningarna av sjukvården, polisen, grundskolan och domstolarna uppvisar en mycket hög intern samstämmighet över de undersökta åren samtidigt som nivåskillnaderna dem emellan är i stort sett stabila. Mellan 1986 och 1991 fanns det en svag förtroendenedgång som följdes av en kraftig uppgångstrend till 1994. Efter 1995 föll samtliga fyra relativt kraftigt – störst var fallet för sjukvården. Uppgången 1998 kan vara ett utslag av politikens elektorala cykel, dvs att valår allmänt drar upp förtroendet för institutioner inom den offentliga sektorn. Den nedgång som iaktogs 1999 – utom för polisen, där föregående års antagande om att det ökade värdet 1999 troligen var ett undantag nu bekräftas⁶ – fortsätter 2000. Mest faller grundskolan och polisen, minst domstolarna och universiteten/högskolorna. Balansmåtten är överlag låga: sjukvården uppvisar sitt lägsta balansmätt någonsin i SOM-mätningarna och grundskolan sitt näst lägsta. Det ökade missnöjet med offentlig service slår igenom på förtroendet för de centrala institutioner som står för vård, omsorg, skola (Nilsson 2000)

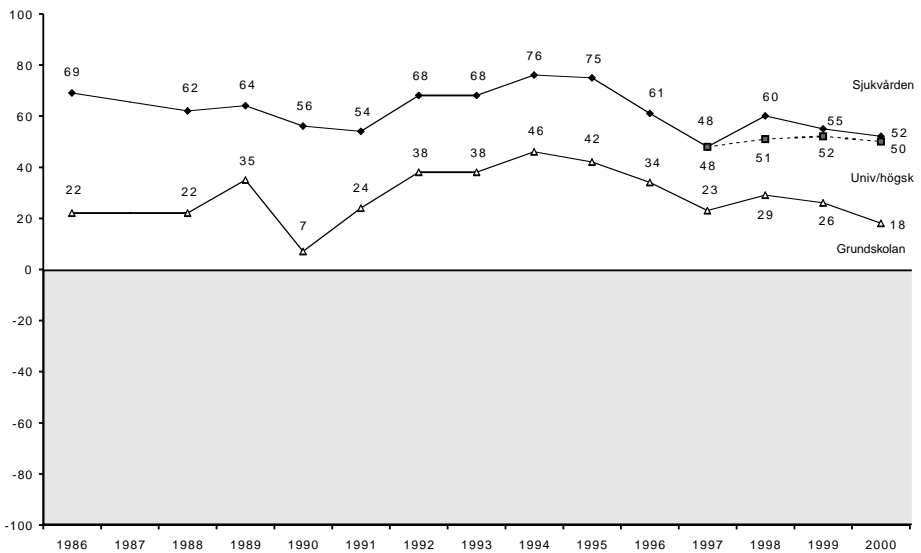
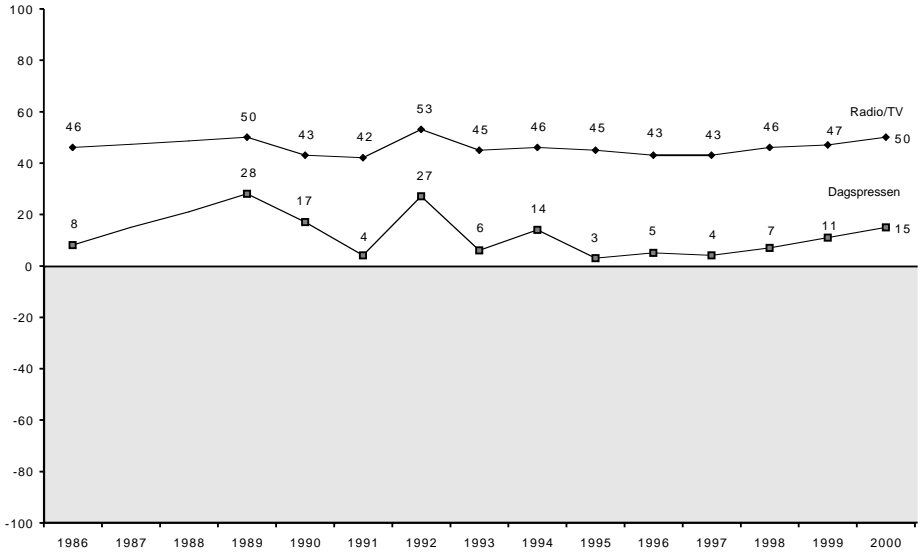
Av de institutioner som grupperats inom det ekonomiska området – banker, storföretag och fackliga organisationer – uppvisar förtroendet för de fackliga organisationerna förhållandevis små förändringar över femtonårsperioden. Facket har alla år en klart negativ förtroendebalans. Det fanns dessutom tidigare en långsiktig nedgång i förtroendeopinionen för facket, men efter lågvattensmärket 1996 finns det en svag tendens till uppgång.

Den samhällsinstitution som uppvisar det mest påtagliga förändringsmönstret över de femton undersökningsåren är otvivelaktigt bankerna. Resultaten illustrerar hur snabbt förtroendefall kan ske och hur lång tid det tar att återvinna förtroende. Bankerna låg i mitten av 1980-talet nästan på samma förtroendenivå som sjukvården. Efter 1990 kom det kraftiga fallet – mellan 1990 och 1992 gick förtroendet i botten. Efter 1993 har det skett en långsam återhämtning. År 1998 kom förtroendet för bankerna över på plussidan igen, men den uppgång som tycktes vara på väg 1999 har 2000 ersatts av en nedgång. Det senaste årets förnyade debatt om bankavgifter och försämrade service har sannolikt varit en bidragande faktor till minskningen.

Figur 1 Bedömningar av förtroendet för tjugo samhällsinstitutioner 1986-2000 (balansmätt)

Kommentar: Om balansmättet se tabell 1. År 1987 saknas i figurerna eftersom ett annat, icke jämförbart mått, användes detta år. För de två medieinstitutionerna saknas av samma skäl även resultat för 1988.

När det gäller bedömningen av försvaret och storföretagen har de ett likartat förändringsmönster och ligger dessutom på i stort sett samma nivå. Mellan 1999 och 2000 har heller inte skett några nämnvärda förändringar. Av de institutioner som började studeras i mitten av 1990-talet – kungahuset och Svenska kyrkan – uppvisade kyrkan en svagt nedåtgående förtroendetrend fram till 1997 för att sedan öka något. Mellan 1999 och 2000 har dock inte skett någon förändring. Förtroendet för Svenska kyrkan, som under tidsperioden fått en självständig ställning i förhållande till staten, ligger kvar på samma nivå som för den gamla statskyrkan. Kungahuset ligger betydligt högre och tycktes ha en stabil nivå. Men 1999 kunde en viss nedgång märkas. Den har fortsatt 2000. Republikdebatten i några stora tidningar har kanske satt vissa spår?

Bedömningarna av de centrala institutionerna inom den politiska sfären – riksdag och regering – demonstrerar en anmärkningsvärd intern överensstämmelse över hela tidsperioden. Riksdagen har i stort sett genomgående ett något högre förtroende än regeringen. Men båda institutionerna tappar i förtroende långsiktigt; en internationell trend som dock är extra tydlig i Sverige, (Norris, 1999). Samtidigt avviker valåren, särskilt 1994 men också 1998, genom högre siffror och indikerar det politiska förtroendets elektorala cykel (Holmberg, 2000). Det finns dock några ändrade mönster att lägga märke till. För det första var nedgången efter valåret 1998 klart mindre än den var efter 1994. För det andra ökar förtroendet för riksdag och regering 2000, då förtroendet för de flesta andra samhällsinstitutioner försvagas. Balansmåtten ligger 2000 på nästan exakt samma nivå som valåret 1991. Möjligen kan detta vara ett tecken på ett förändrat mönster av det slag som observerats i exempelvis Norge, Danmark och England där det politiska förtroendet faktiskt ökat under slutet av 1990-talet (Holmberg, 2000).

De nya politiska institutioner som tillförts mätningen efter mitten av 1990-talet följde i stort samma mönster som regering och riksdag mellan 1998 och 1999. År 2000 har kommunstyrelserna, de politiska partierna och Europaparlamentet ökat något i förtroende, medan EU-kommissionen är kvar på samma låga nivå som 1999. Tendensen i förtroendeutvecklingen förstärker slutsatsen att synen på kommunstyrelser i allmänhet mindre påverkas av skaffärer och mera av den allmänna politiska vinden i samhället, något som dock inte gäller då människor får ta ställning till en enskild kommuns ledning (Norén Bretzer, 2001).

Mediebedömningarna uppvisar också en viss inbördes överensstämmelse. Den är emellertid på inget sätt så tydlig som när det gäller regering och riksdag eller de sociala institutionerna. Radio/TV ligger genomgående på en betydligt högre förtroendenivå än dagspressen och är inte underkastade samma snabba skiften i allmänhetens bedömningar. Förtroendet för medierna uppvisar inte någon långsiktig upp- eller nedgång under hela femtonårsperioden. Noterbart är dock att både radio-TV och dagspress successivt ökat sin förtroendebas efter 1997. Särskilt dagspressens förtroende har mellan 1998 och 2000 ökat relativt kraftigt.

...och möjliga perspektiv

När det gäller förtroendeförändringar är det mycket svårt att ge några entydiga förklaringar till skillnader mellan enskilda mätår. Förklaringarna blir i hög grad *ad hoc* beroende på vilken typ av institutioner som bedöms och av vilka grupper. Dessutom opererar vi med förtroende på olika nivåer.

För den aktuella framställningen har vi begränsat oss till att anknyta till våra tidigare analyser, där vi utgått från tre generella faktorer som är särskilt viktiga för att förstå människors förtroendebedömningar (Elliot, 1997): (1) utvärdering av institutionens existerande verksamhet (trovärdighet, kvalitet), (2) medborgarnas intresse för institutionens verksamhet (institutionens upplevda betydelse) och (3) rådande socio-kulturella värderingar i samhället (opinionsklimatet). Av dessa faktorer är den förstnämnda svårast att bedöma, eftersom den i stor utsträckning kommer att bestämma vilka förväntningar den enskilde har på respektive institution.

De tre förklaringsfaktorerna kan användas för tolkningar av både nivån på det förtroende som en viss institution åtnjuter och förändringar över tid. Det tycks exempelvis uppenbart att sjukvårdens starka ställning – även om det skett en nedgång efter 1995 – har sin bakgrund i att den ligger högt när det gäller samtliga tre typer av förklaringar. Att de sociala institutionerna värderades relativt sett lägre under 1980-talets slut än under 1990-talet torde kunna hänföras till ett förändrat opinionsklimat. När de utsattes för nedskärningar under 1990-talets krisår kom de att upplevas som mera betydelsefulla. Bankernas kraftiga fall i förtroendeopinionen kan i sin tur till stor del förklaras av bankkrisen i *kombination* med förändringar i servicegraden till kunderna. Det är sannolikt att den nedgång som noteras för 2000 efter några år av uppgång har sin bakgrund i synen på service och avgifter.

Regeringens och riksdagens stora förtroendefall efter 1994 kan kopplas till en besvikelse över att många förhoppningar som väcktes av riksdagsvalet och EU-omröstningen inte infriades. Överhuvudtaget kan det som har kallats 'valårseffekten' just betraktas som ett uttryck för kollektiva förhoppningar. Ett val innebär att olika möjligheter artikuleras och framtiden framträder i en mera positiv dager. Den långsiktiga nedgången i politiskt förtroende har betraktats som ett uttryck för ett ökat avstånd till politiska institutioner, en kritik av vad som levereras och en känsla av brist på delaktighet. Avståndsfaktorn och den allmänt negativa EU-inställningen kan t ex förklara det mycket låga förtroendet för EU-kommissionen och EU-parlamentet.

Samtidigt ger resultaten från 2000 års förtroendemätning antydningar om ett förändrat bedömningsmönster för de nationella politiska institutionerna. Uppgången, om än begränsad, under ett icke-valår samtidigt som förtroendet för andra samhällsinstitutioner försvagas är värd att notera. Givetvis är det för tidigt att tala om något trenderbrott, men det finns anledning att noga följa den framtida utvecklingen.

Att förtroendet för både radio-TV och dagspress ökar torde till stor del ha att göra med medieinstitutionernas ökade betydelse i samhället. Det gäller särskilt de medier som dominerar informationsflödet: morgonpressen och TV. Det är också mycket troligt att balansmättet för pressen som samhällsinstitution skulle öka betydligt om dagspress ersattes av morgonpress i förtroendefrågan eftersom morgonpress generellt åtnjuter ett betydligt högre förtroende än kvällspress (jfr Lennart Weibulls kapitel om medieförtroende i denna bok).

Dimensioner i bedömningarna

Den samlade bilden av förtroendebedömningarna är att svenskar har ett högt samhällsförtroende. Det höga förtroendet kommer även till uttryck i betydande likheter när det gäller bedömningar av enskilda institutioner. Inte oväntat finns det överlag positiva samband mellan förtroendebedömningarna för enskilda institutioner. I likhet med tidigare år visar en korrelationsanalys att endast få samband understiger +.10 (Pearson's r). Den som är positiv till en samhällsinstitutions sätt att fungera tenderar att värdera även andra institutioner positivt. Inte ens där det är rimligt att förvänta sig vissa motsättningar finns det några starka negativa samband utan istället nollkorrelationer. Det gäller exempelvis förhållandet mellan förtroendet för de fackliga organisationerna och förtroendet för storföretagen. I ett vidare perspektiv kan detta tolkas så att det svenska samhället traditionellt har varit förtroendeskapande genom att solidaritet och rättvisa varit centrala värden (jfr Misztal, 1996:208ff; Rothstein, 2001).⁷

Förekomsten av en allmänt positiv förtroendegrund i Sverige hindrar inte att olika samhällsinstitutioner kan värderas på olika sätt. En explorativ faktoranalys genomförd på samma underlag som 1998 – alltså enbart på bedömningen av de svenska samhällsinstitutionerna – ger för 2000 ett likartat resultat. Den visar att det finns fyra huvuddimensioner i bedömningarna.⁸

- *den politiska*: regering, riksdag, de politiska partierna, kommunstyrelserna och de fackliga organisationerna
- *den samhällsbevarande*: kungahuset, Svenska kyrkan, storföretagen och bankerna
- *den sociala*: sjukvården, polisen och grundskolan
- *den mediala*: radio/TV och dagspressen

Den *politiska dimensionen* är den tydligaste. Regering och riksdag laddar högst. Även de politiska partierna ligger som väntat högt på denna dimension, medan de fackliga organisationerna ligger relativt lågt.

Det som kallas för den *samhällsbevarande dimensionen* har sin laddning i något slag av grundläggande förhållningssätt till samhället. Den svarar närmast mot den klassiska föreställningen om kronan, korset och penningpåsen. På den

samhällsbevarande dimension har dock de fackliga organisationerna en negativ laddning – en av de få negativa laddningarna i hela analysen.

Den *sociala dimensionen* representeras av sjukvården, polisen och grundskolan. Den står 2000 för något slag av grundläggande offentlig service, närmast påminnande om grundfunktionerna i nattvaktarstaten. I jämförelse med tidigare års motsvarande analyser är det särskilt tydligt hur förhållandet mellan den samhällsbevarande och den sociala dimensionen luckrats upp. De institutionen som laddar högt på den ena tenderar också att göra det på den andra. Försvaret, domstolarna och universitet/högskolor har i stort samma laddning på båda.

Slutligen finns en distinkt *medial dimension* där radio/TV och dagspress laddar mycket högt. Även de fackliga organisationerna har här – som tidigare år – en relativt hög laddning. Det gör det nära till hands att tala om dimensionen som snarast är relaterad till opinionsbildning.

När vi i faktoranalysen av 1999 års förtroendemätning prövade att även lägga in de internationella institutionerna visade det sig att de kom ut som en egen *överstatlig dimension*, medan däremot de samhällsbevarande och sociala dimensionerna smälte samman till en *'nationell' dimension*. Så är inte fallet år 2000 (figur 2). Tvärtom visar sig de två EU-institutionerna ladda högt i den politiska dimensionen, låt vara att de också ligger relativt högt även i den samhällsbevarande. FN faller in i den samhällsbevarande.

Faktoranalysen av samtliga 20 institutioner bekräftar således förekomsten av de fyra huvuddimensionerna. Utfallet i den utvidgade analysen är dessutom något tydligare beträffande förhållandet mellan den samhällsbevarande och den sociala dimensionen; endast universitet/högskolor faller inte in på något naturligt sätt i någon enskild dimension. Resultatet blir:

- *den politiska*: EU-kommissionen, de politiska partierna, Europaparlamentet, regeringen, riksdagen och kommunstyrelserna
- *den samhällsbevarande*: Kungahuset, storföretagen, Svenska kyrkan, bankerna och FN.
- *den sociala*: polisen, sjukvården, domstolarna, försvaret, grundskolan och, med tvekan, universitet/högskolor
- *den mediala/opinionsbildande*: radio/TV, dagspressen och de fackliga organisationerna.

Det kan spekuleras i varför någon 'överstatlig faktor' inte lika tydligt framträder 2000 som 1999 och varför EU-institutionerna laddar så högt på den politiska dimensionen. En rimlig tolkning är att Europafrågorna successivt har införlivats med de nationella partipolitiska sakfrågorna och mindre blivit en fråga om förhållandet mellan Sverige och utlandet.

Tabell 2 Faktoranalys av förtroendebedömningarna för tjugo samhällsinstitutioner 2000 (faktorladdningar)

	Faktor 1 Politik	Faktor 2 Samhällsbevarande	Faktor 3 Socialsverige	Faktor 4 Medier/opinion
EU-kommissionen	0,76	0,49	-0,09	-0,04
De politiska partierna	0,75	0,16	0,22	0,20
Europaparlamentet	0,74	0,50	-0,11	-0,04
Regeringen	0,73	-0,11	0,37	0,17
Riksdagen	0,72	0,04	0,38	0,16
Kommunstyrelserna	0,50	0,18	0,35	0,29
Kungahuset	-0,09	0,67	0,24	0,09
Storföretagen	0,15	0,65	0,07	0,16
Svenska kyrkan	0,09	0,52	0,20	0,10
Bankerna	0,23	0,45	0,18	0,27
FN	0,22	0,43	0,15	0,14
Polisen	0,14	0,20	0,69	0,02
Sjukvården	0,09	0,09	0,68	0,05
Domstolarna	0,27	0,33	0,51	0,13
Försvaret	0,17	0,39	0,49	0,01
Grundskolan	0,15	0,14	0,46	0,31
Universitet/högskolor	0,10	0,32	0,36	0,33
Radio/TV	0,06	0,19	0,10	0,78
Dagspress	0,12	0,25	-0,02	0,75
Fackliga organisationer	0,42	0,09	0,25	0,48
Förklarad varians (%)	32	9	7	7

Källa: SOM 2000

Anmärkning: Faktorlösningen bygger på en varimaxrotering. Antalet faktorer har fastställts utifrån Kaisers kriterium.

Förtroendets demografi...

De förtroendebedömningar som görs i olika demografiska grupper är relativt likartade när det gäller huvudtendenserna. Sjukvården och universitet/högskolor åtnjuter högt förtroende hos i stort alla, medan EU-institutionerna genomgående ligger lågt. Men det finns klara skillnader på några punkter. I tabell 3 redovisas förtroendebalansen för samtliga institutioner med hänsyn till svarspersonernas kön, ålder, utbildning och medborgarskap.

Om vi ser till det genomsnittliga förtroendet (balansmättet) ligger kvinnor något högre än män. Bland de 20 institutionerna är det 16 som åtnjuter högre förtroende bland kvinnor. I de flesta fall är dock skillnaderna små. De största differenserna finns i fråga om bankerna, polisen, Svenska kyrkan och kungahuset. De två institutioner, där männen tydligast har ett något högre förtroende är storföretagen och universitet/högskolor.

När det gäller åldersgrupper har särskilt yngre personer men också de äldsta ett högre samhällsförtroende än medelålders. Den relativt sett mest kritiska gruppen är personer mellan 50 och 64 år. De har lägst förtroende för elva av de 20 institutionerna. Bland dem är det framför allt bankerna som åtnjuter lågt förtroende med ett balansmått på +1 som kan jämföras med +27 hos de yngsta och +14 hos de äldsta. Stor spridning råder också beträffande förtroendet för Svenska kyrkan: +2 i den kritiska gruppen av åldrande fyrtioåringar, men också bland de yngsta, mot +18 bland pensionärerna.

Tabell 3 Förtroendet för enskilda samhällsinstitutioner i olika demografiska grupper 2000 (balansmått)

Samhällsinstitution	Kön		Ålder				Utbildning			Medborgarskap	
	Man	Kv	15-29	30-49	50-64	65-85	Låg	Medel	Hög	Sv	Utl
Sjukvården	+52	+51	+53	+53	+46	+55	+50	+49	+59	+53	+39
Universitet/högsk	+53	+46	+56	+51	+44	+48	+39	+55	+63	+50	+42
Radio/TV	+46	+52	+48	+44	+51	+56	+51	+54	+43	+50	+34
Polisen	+29	+47	+27	+45	+33	+45	+38	+34	+45	+39	+23
Kungahuset	+33	+43	+34	+35	+37	+48	+37	+40	+39	+39	+12
FN	+22	+27	+39	+23	+20	+16	+19	+28	+30	+25	-2
Domstolarna	+28	+31	+32	+34	+28	+19	+16	+34	+48	+31	+6
Grundskolan	+18	+18	+29	+18	+12	+14	+18	+20	+16	+18	+16
Bankerna	+3	+18	+27	+5	+1	+14	+9	+17	+8	+11	+7
Dagspressen	+12	+17	+15	+14	+15	+17	+12	+13	+22	+16	+3
Försvaret	+6	+9	+18	+9	-1	+6	+1	+14	+15	+8	0
Svenska kyrkan	-2	+14	+2	+4	+2	+18	+2	+7	+11	+6	+2
Storföretagen	+6	-1	+11	+5	0	-7	-9	+10	+15	+3	-2
Riksdagen	0	0	-6	+3	-2	+4	-6	-3	+13	0	0
Kommunstyrelserna	-16	-12	-13	-21	-16	-2	-13	-16	-14	-14	-19
Regeringen	-5	-8	-11	-1	-11	-6	-9	-10	+2	-6	-1
De fackliga org	-20	-16	-4	-21	-24	-20	-16	-16	-21	-18	-15
De pol partierna	-33	-31	-27	-30	-39	-33	-36	-33	-25	-32	-37
Europaparlamentet	-51	-48	-44	-49	-56	-50	-56	-47	-42	-51	-28
EU-kommissionen	-55	-51	-45	-53	-59	-53	-60	-49	-46	-54	-32
Antal svarande	1661	1697	711	1087	905	655	1529	806	938	166	131

Källa: SOM 2000

Utbildningsfaktorn ger genomgående ett stort utslag. Högutbildade ligger ofta högre än lågutbildade i samhällsförtroende; för 14 av de 20 institutionerna har högutbildade större förtroende än övriga utbildningsgrupper. Tydligast effekt har utbildningsfaktorn beträffande domstolarna (+48 bland högutbildade mot +16 bland lågutbildade), universitet/högskolor (+63 mot +39), EU-institutionerna (-46/-42 mot -60/-56) och FN (+30 mot +19). I annan riktning pekar grundsko-

lan och radio-TV, där dock skillnaderna inte är särskilt stora. Tendenserna är exakt desamma som i tidigare förtroendemätningar.

I 1999 års förtroendemätning gällde att utländska medborgare genomgående hade ett något högre förtroende för de flesta samhällsinstitutioner. Så är inte fallet år 2000. Det är egentligen bara i fråga om EU-institutionerna som utländska medborgare ligger något högre, alltså är något mindre kritiska än svenskar. Skillnaden åt andra hållet med mer kritiska invandrare är särskilt stora för domstolarna, kungahuset och FN. Också 1999 gick skillnaden i samma riktning för kungahuset och domstolarna.

Många av de iakttagna skillnaderna kan förklaras av vad som kan kallas för en berördhets- eller närhetsfaktor, t ex att högutbildade värderar universitet och högskolor högre än lågutbildade. Yngre personers relativt höga förtroende kan hänga samman att de saknar bekantskap eller personlig erfarenhet av många institutioner och därför väljer mellanalternativet. Traditionens roll spelar säkerligen också en roll, t ex för äldre personers höga uppskattning av kungahuset och svenska kyrkan.

... och politik

Från tidigare förtroendemätningar är det välkänt att bedömningarna av flera samhällsinstitutioner innehåller klara politiska laddningar. Det är exempelvis uppenbart att förtroendet för regeringen kommer mycket nära en politisk attityd. Men även andra institutioner uppvisar ideologiskt betingade svarsmönster. I tabell 4 redovisas i vilken utsträckning svarspersonernas institutionsförtroende är strukturerat av partisympatier respektive ideologisk vänster-högerposition.

Det visar sig att det är fyra institutioner som står för huvuddelen av den politiska polariseringen. I rangordning är de: storföretagen, de fackliga organisationerna, regeringen och kungahuset. För dem är differensen i förtroende mellan vänster- och högersympatisörer mellan 40 och 50 balansmåttsenheter. Regeringen och facket åtnjuter högst förtroende till vänster medan storföretagen och kungahuset har sin starkaste förtroendebas till höger. Mönstret ligger fast mellan undersökningsåren; möjligen kan det noteras att polariseringen i fråga om regeringen är något lägre 2000 än den var 1999, samtidigt som bedömningarna av kungahuset är mera politiskt laddade 2000 än 1999.

Om vi gör en översiktlig beskrivning av institutionernas politiska förtroendebas visar det sig att elva ligger något åt höger och åtta något åt vänster, medan en – polisen – inte vetter åt något håll. Utöver storföretagen och kungahuset ligger bankerna, de två EU-institutionerna och Svenska kyrkan klarast åt höger, medan, vid sidan av de fackliga organisationerna och regeringen, även grundskolan och riksdagen i någon utsträckning är ”vänsterinstitutioner”.

När det gäller olika partisympatisörers bedömningar är tendensen inte lika entydig, även om det politiska blockmönstret givetvis reflekteras i svaren. De ge-

nomgående mest kritiska är vänsterpartiets sympatisörer som ligger lägst bland partierna på 15 av de 20 institutionerna, exempelvis både när det gäller de politiska partierna och riksdagen å ena sidan och storföretagen och bankerna å den andra; i de förra fallet liknar bedömningarna moderatsympatisörernas, i det senare de socialdemokratiska sympatisörernas. En annan tendens är att socialdemokratiska sympatisörer generellt har ett högt samhällsförtroende, medan mp-sympatisörer i likhet med v-sympatisörer ofta ligger lågt. Kristdemokratiska sympatisörer avviker från den borgerliga profilen i sin syn på bl a domstolarna och EU-institutionerna, där man uppvisar lågt förtroende.

Tabell 4 *Bedömning av tjugo samhällsinstitutioner efter subjektiv vänster-högerplacering och partisympati 1999 (balansmätt)*

Samhällsinstitution	vänster-höger		Partisympati						
	vänster	höger	v	s	c	fp	m	kd	mp
Sjukvården	+57	+52	+48	+62	+53	+56	+46	+55	+43
Universitet/högskolor	+51	+59	+43	+51	+54	+61	+56	+52	+50
Radio-TV	+53	+47	+48	+58	+53	+53	+47	+45	+45
Polisen	+40	+42	+29	+49	+40	+53	+35	+43	+35
Kungahuset	+17	+59	+10	+30	+59	+48	+55	+63	+34
FN	+27	+32	+21	+25	+27	+31	+27	+29	+27
Domstolarna	+31	+39	+18	+36	+33	+53	+32	+38	+20
Grundskolan	+25	+9	+15	+29	+35	+20	+7	+19	+16
Bankerna	+2	+19	-7	+16	+15	+20	+20	+8	-3
Dagspressen	+12	+23	+9	+16	+14	+32	+20	+19	+14
Försvaret	+5	+14	-8	+12	+11	+19	+10	+13	+6
Svenska kyrkan	0	+14	-10	+6	+24	+17	+5	+31	+10
Storföretagen	-19	+31	-25	-6	+7	+25	+34	+7	-11
Riksdagen	+11	-3	-15	+27	+7	+24	-13	-3	-10
Kommunstyrelserna	-10	-16	-29	+2	-5	-9	-23	-11	-13
Regeringen	+16	-23	-17	+34	-2	+2	-34	-20	-18
De fackliga organis	+3	-38	-10	+6	-25	-25	-44	-29	-8
De politiska partierna	-25	-34	-43	-15	-24	-18	-40	-35	-38
Europaparlamentet	-56	-40	-70	-43	-49	-23	-40	-55	-55
EU-kommissionen	-58	-44	-73	-46	-53	-27	-43	-58	-61
Antal svarande	1068	1070	489	989	124	152	732	392	153

Kommentar: Om balansmätt se tabell 1. 'Vänster' och 'höger' avser dem som uppgivit sig politiskt stå 'klart' eller 'något' till vänster respektive till höger.

De politiska laddningarna i många förtroendebedömningar ger stöd för antagandet att opinions- och samhällsklimatet påverkar hur institutioner värderas. Påverkan tenderar vara större i de fall då svarspersonerna inte har någon personlig erfarenhet av institutionerna.

Förtroendet för yrkesgrupper

Så långt har översikten gällt förtroendet för olika slags samhällsinstitutioners sätt att fungera. I inledningen framhölls dock vikten av att även väga in förtroendet för de yrkesutövare som ryms inom varje institution. Inom SOM-undersökningen 2000 har det också ställts frågor om allmänhetens förtroende för olika yrkesgrupper, vilket i några fall möjliggör jämförelser mellan institution och yrkesgrupp.

I undersökningen fick svarspersonerna ta ställning till sammanlagt 20 yrkesgrupper. I tabell 5 redovisas utfallet. Störst förtroende har man för läkare (balansmätt +76), men förtroendet är också högt för ingenjörer, poliser och universitetslärare som alla har balansmätt på över +50. I botten av listan med mycket lågt förtroende finns politiker (-36), reklampersoner (-31) och PR-konsulter (-22). Även balansmättet för IT-konsulter ligger på minus.

Tabell 5 Förtroende för olika yrkesgrupper 2000 (procent, balansmätt)

Yrkesgrupp	Mycket stort	Ganska stort	Varken eller	Ganska litet	Mycket litet	Summa procent	Balansmätt
Läkare	25	56	14	4	1	100	+76
Ingenjörer	12	46	40	2	0	100	+56
Poliser	14	51	25	7	3	100	+55
Universitetslärare	10	47	39	3	1	100	+53
Domare	13	44	34	6	3	100	+48
Lärare	11	46	34	7	2	100	+48
Arkitekter	9	40	46	5	1	100	+43
Präster	12	39	35	8	6	100	+37
Banktjänstemän	5	37	45	10	3	100	+29
Advokater	7	36	41	12	4	100	+27
Journalister i radio/TV	3	37	45	12	3	100	+25
Officerare	7	28	53	8	4	100	+23
Socialarbetare	6	33	44	13	4	100	+22
Ekonomer	3	31	50	13	3	100	+18
Psykologer	6	30	44	14	6	100	+16
Journalister i dagspress	3	28	47	17	5	100	+9
Informatörer	2	19	64	12	3	100	+6
IT-konsulter	2	13	55	22	8	100	-15
PR-konsulter	1	10	56	25	8	100	-22
Reklampersoner	1	10	47	29	13	100	-31
Politiker	1	13	36	35	15	100	-36

Källa: Riks-SOM 2000

Kommentar: Underlaget kommer från den ena av de två nationella SOM-mätningarna 2000 (antal svar = 1 842). Personer som ej besvarat förtroendefrågan för någon yrkesgrupp är inte medtagen i procentalen. Om balansmätt se tabell 1.

Mätning av yrkesgruppsförtroende har endast genomförts en gång tidigare (1995) inom ramen för de nationella SOM-undersökningarna. Det är därför inte möj-

ligt att uttala sig om några tendenser. Den allmänna rangordningen av jämförbara yrkesgrupper är dock likartad mellan de två mätpunkterna, vilken tyder på att det råder motsvarande stabilitet i fråga om yrkesgruppsförtroende som för institutionsförtroende. Det bekräftas av de mätningar av yrkesgruppsförtroende som sedan 1992 äger rum inom den västsvenska SOM-undersökningen (jfr Nilsson, 2000).

En faktoranalys av yrkesgruppsbedömningarna visar att de grupperar sig i fem huvuddimensioner (tabell 6):

- *Propagandisterna*: PR-konsulter, IT-konsulter, reklampersoner och informatörer.
- *Vårdarna*: socialarbetare, lärare, präster, psykologer och poliser.
- *Förvaltarna*: advokater, domare, ekonomer och banktjänstemän.
- *Teknikerna*: ingenjörer, arkitekter, universitetslärare, officerare och läkare.
- *Journalisterna*: radio- och TV-journalister och dagspressjournalister.

Den enda grupp som inte låter sig inordnas i en enskild dimension är politikerna: politikerna har inte överraskande ett nära samband med både förvaltarna och vårdarna, men också med propagandisterna.

Tabell 6 Faktoranalys av 21 yrkesgrupper

	Faktor 1 Propagandisterna	Faktor 2 Vårdarna	Faktor 3 Förvaltarna	Faktor 4 Teknikerna	Faktor 5 Journalisterna
PR-konsulter	0,88	0,13	0,15	-0,07	0,11
IT-konsulter	0,83	0,11	0,17	0,15	0,08
Reklampersoner	0,83	0,11	0,10	0,09	0,11
Informatörer	0,69	0,20	0,13	0,24	0,19
Socialarbetare	0,14	0,76	0,11	0,07	0,11
Lärare	0,01	0,69	0,02	0,31	0,15
Präster	0,13	0,68	0,14	0,14	0,04
Psykologer	0,30	0,55	0,22	0,13	-0,05
Poliser	0,06	0,38	0,34	0,29	0,10
Advokater	0,17	0,07	0,83	0,07	0,06
Domare	0,04	0,17	0,79	0,28	0,03
Ekonomer	0,34	0,13	0,58	0,24	0,06
Banktjänstemän	0,25	0,27	0,44	0,21	0,22
Ingenjörer	0,11	-0,02	0,15	0,76	0,09
Arkitekter	0,24	0,08	0,11	0,71	0,05
Universitetslärare	0,07	0,35	0,07	0,59	0,23
Officerare	0,24	0,27	0,24	0,49	-0,07
Läkare	-0,05	0,37	0,21	0,46	0,03
Radio-TV-journalister	0,14	0,12	0,10	0,11	0,90
Dagspressjournalister	0,21	0,14	0,11	0,10	0,87
Politiker	0,27	0,39	0,38	-0,05	0,13
Förklarad varians (%)	32	9	7	6	6

Källa: SOM 2000

Anmärkning: Faktoriösningen bygger på en varimaxrotering. Antalet faktorer har i båda analyserna fastställts utifrån Kaisers kriterium.

De som tillspetsat kallats ”propagandisterna” är således de yrkesgrupper som tillmäts lägst förtroende bland allmänheten, medan yrkesgrupper inom vad som kallats ”vårdare”, ”tekniker” och ”förvaltare” kommer högt. En rimlig tolkning som ligger i linje med den inledande diskussionen om samhällsförtroendets innebörd är att allmänheten inte bedömer yrkesutövningen i sig utan att svaren representerar upplevelsen av vad yrkesgruppen betyder för individen själv och för samhället.

Yrkesgruppsförtroende och institutionsförtroende

Översikten av hur de olika yrkesgrupperna bedöms uppvisar vid ett första påseende klara likheter med institutionsförtroendet. Läkare och poliser ligger högt på samma sätt som sjukvården och polisen, politiker har låga förtroende värden på motsvarande sätt som politiska partier och i mitten återfinns präster, banktjänstemän och officerare på samma sätt som Svenska kyrkan, bankerna och försvaret gör i fråga om institutionsförtroende. Också faktoranalysen visar på likheter i bedömningsgrunderna. Det som här kallats ”vårdare” har likheter med den sociala dimensionen i institutionsförtroendet, liksom ”förvaltarna” delvis motsvarar det som kallats den samhällsbevarande dimensionen. Medier och journalister utgör i båda fallen en egen dimension.

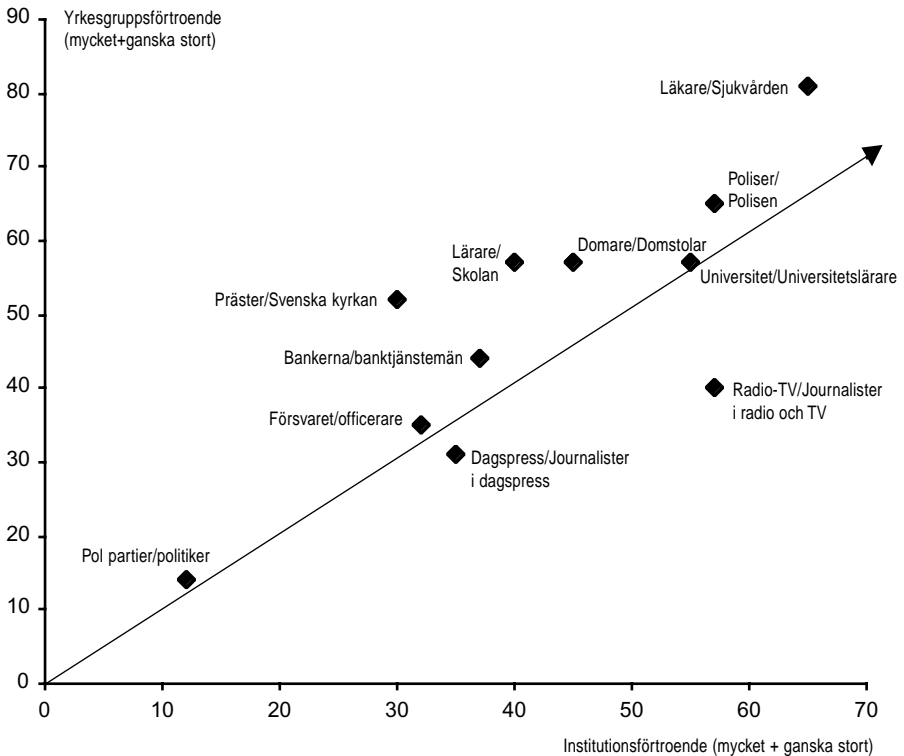
Innan vi går in på direkta jämförelser mellan yrkesgrupps- och institutionsförtroende måste vissa reservationer göras. För det först finns det inte någon av samhällsinstitutionerna som representeras av endast *en* yrkesgrupp. Vi har ändå valt att ta ut vad vi bedömt vara den dominerande professionen inom varje institution. För det andra kan vissa enskilda benämningar diskuteras, t ex att lärare är en mer allmän grupp än grundskolan som de jämförs med. Dessa svagheter gör att alla jämförelser måste tolkas med stor försiktighet.

Underlaget för jämförelsen mellan yrkesgrupps- och institutionsförtroende är begränsad till elva grupper. För dessa elva har vi i figur 2 relaterat andelen som uppger sig ha mycket eller ganska högt förtroende för yrkesgruppen till motsvarande förtroende för institutionen. Jämförelsen är således gjord på aggregatnivå, inte på individnivå. Regressionslinjen i diagrammet illustrerar det perfekta sambandet när förtroendet för yrkesgruppen ligger på exakt samma nivå som för institutionen. Vi ser att det finns en sådan närmast fullständig överensstämmelse för universitet/universitetslärare, försvaret/officerare och politiska partier/politiker. De yrkesgrupper/institutioner som ligger ovanför regressionslinjen är sådana där yrkesgruppen åtnjuter högre förtroende än institutionen. För dem som ligger under linjen är institutionsförtroendet tvärtom större än yrkesgruppsförtroendet. En första iakttagelse är att yrkesgrupper genomsnittligt åtnjuter ett något högre förtroende än institutioner; endast två yrkesgrupper hamnar under linjen.

När det gäller enskilda yrkesgrupper är det särskilt två som utmärker sig genom att ligga klart högre än sin institution. Det gäller präster och lärare. Också läkare

och domare ligger någorlunda klart över sjukvård respektive domstolar. I dessa fall står den dominerande professionen starkare i medborgarnas bedömningar än den institution de arbetar inom.

Figur 2 Förhållandet mellan yrkesgrups- och institutionsförtroende 2000 (procent)

Källa: SOM 2000

Det omvända förhållandet gäller journalister. Särskilt förtroendet för journalister i radio-TV ligger klart lägre än förtroendet för radio-TV som institution. För dagspressjournalisterna är tendensen densamma.

Samhällsförtroendets grunder

Årets analys har ännu en gång stärkt en tidigare slutsats från våra förtroendemätningar. Nyckelordet är *berördhet* (Holmberg och Weibull 1999). Med ökade geografiska, psykologiska och kulturella avstånd faller både människors och

institutioners förtroende. Institutioner som ligger längst bort åtnjuter lägst förtroende, institutioner som ligger närmast har högsta tilltro. Det finns i detta avseende en stor överensstämmelse med vad vi vet om vad som betingar människors allmänna intresse för omvärlden (Prakke, 1967; jfr Misztal, 1986:15ff).

Det finns ett slags grundläggande samhällsfärer där förtroende och handling går samman på mikronivån. De som ofta handlar med aktier har större förtroende för bankerna än de som inte aktiehandlar, personer som prenumererar på en morgontidning har större förtroende för dagspress än de som saknar tidning i hushållet, fackligt aktiva värderar facket högre än icke-aktiva, tjänstemän i stora företag har högre förtroende för storföretag, kyrkobesökare har högre förtroende för Svenska kyrkan och partimedlemmar är något mindre misstroagna till de politiska partierna (aktiva medlemmar har t o m en positiv förtroendebalans). På andra områden finns motsvarande tendenser, t ex att de som är berörda av sjukvård också värderar sjukvårdens kvalitet högre (Nilsson, 1993). Att förtroende utvecklas på detta sätt kallar Misztal 'trust by passion' (1986:98f).

Mycket av förändringarna på makronivå genom åren kan tolkas i termer av berördhet. Det gäller inte minst det vi har kallat den elektorala cykeln i samhällsförtroendet. Att förtroendemätningarna på hösten varje valår har givit förhöjda förtroendesiffror har i detta perspektiv sin naturliga bakgrund i att de politiska institutionerna då berör flest medborgare. Vad som är svårare att förklara är att valårseffekten inte bara gäller politiska institutioner. Visserligen ökar förtroendet för riksdag och regering klart över genomsnittet, men också förtroendet för institutioner som kallats samhällsbevarande tenderar att öka under valår. En rimlig tolkning kan vara att medborgare påminns om de politiska institutionernas möjligheter. I Misztals perspektiv skulle det här handla om ett opinionsklimat som stimulerar förtroende. Också samhällen kan genom sina institutioner stimulera samhällsförtroende, t ex solidaritet (Misztal, 1996:100; jfr Liedman, 1999). Det nya i 2000 års undersökning är dock att de politiska institutionerna har förstärkts något under ett mellanvalsår. Frågan är om det bara rör sig som en tillfällighet eller är ett trendbrott efter många års förtroendefall.

EU-misstron illustrerar faran att vi i det nya höghastighetssamhället tappar känslan för avståndets roll. Stora enheters administrativa och ekonomiska fördelar kan komma att köpas på bekostnad av förankringen hos medborgare och anställda. Utvecklingen inom EU och globaliseringen av ekonomin är exempel på områden där gapet mellan beslutsfattare och allmänheten växer. Det är här respekten för de många människorna ställs på sin spets. Och ett minskat medborgarförtroende innebär uppenbara risker för den politiska demokratin och kanske också i förlängningen för *Land, Du välsignade*.

Noter

¹ I engelskspråkig litteratur motsvaras begreppet förtroende av *trust* eller *confidence*, i tyskspråkig av *Vertrauen*.

- 2 Det finns även möjlighet att aggregera förtroendet för olika institutioner i syfte att belysa skillnader i samhällsförtroende mellan olika länder. Detta har tillämpats bl a i Holmberg och Weibull (1995).
- 3 Artikeln bygger på motsvarande artiklar i tidigare årsvolymerna från SOM-institutet (Holmberg och Weibull 1996, 1997, 1998, 1999 och 2000)
- 4 Fr o m 1999 ingår bedömningen av samtliga samhällsinstitutionerna i båda de nationella SOM-undersökningarna. Detta ger 2000 ett totalt antal svarande på 3 546. I 1998 års undersökning, med vilken vissa jämförelser görs, ställdes frågorna om EU-institutionerna i en av studierna (antal svar=1740).
- 5 Balansmättet kan variera mellan +100 (alla svars personer anger högt förtroende) och -100 (alla svars personer anger lågt förtroende). I beräkningen av balansmättet ingår således inte alternativet ”varken högt eller lågt förtroende”. Metodanalys tyder på att detta alternativ rymmer både personer som placerar institutionsförtroendet i mitten och personer som inte kan ta ställning.
- 6 De s k Malexandermorden på två poliser som skedde under samma tid som undersökningen genomfördes hösten 1999.
- 7 Att människor allmänt har en tendens att hellre svara positivt än negativt i surveyundersökningar är naturligtvis också en faktor som bidrar till att vi finner få eller inga negativa korrelationer mellan olika institutioners förtroende.
- 8 Endast de 14 institutioner som laddar entydigt i varje dimension har inkluderats.

Referenser

- Bok, Sissela (1980) *Lying: moral choice in public and private life*. London, Quartet books
- Elliot, Maria (1997) Förtroendet för medierna. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören (1993) Partierna tycker vi bäst om i valtider. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Vägval*. Göteborg, SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören (2000) *Välja parti*, Stockholm, Norstedt Juridik
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1996) Föränderligt förtroende. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Mitt i nittioalet*. SOM-insitutet, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1997) Förtroendets fall. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Ett misnöjt folk*. SOM-insitutet, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1998) Forskingrat förtroende. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Opinionssambället*. SOM-insitutet, Göteborgs universitet

- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1999) Förnyat förtroende? I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Ljusnande framtid*. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Liedman, Sven-Eric (1999) *Solidaritet*. Stockholm, Bonnier Essä
- Listhaug, Ola, Wiberg, Matti (1995) Confidence in Political Institutions. I Klingemann, H-D, Fuchs, D (Eds.) *Citizens and the State*. Oxford-New York, Oxford University Press
- Luhmann, Niklas (1989) *Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*. Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag
- Misztal, Barbara (1996) *Trust in Modern Societies*. Cambridge, Polity Press
- Nilsson, Lennart (1993) Service och boende i Västsverige. I Nilsson, L (red) *Västsvensk opinion*. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Nilsson, Lennart (2000) *Den nya regionen*. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Norén Bretzer, Ylva (2001) Vinden har vänt – kommunalt förtroende på ny kurs. I Nilsson, L (red) *Den nya regionen*. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Norris, Pippa (Ed.) (1999) *Critical Citizens*. Oxford: Oxford University Press
- Prakke, Henk (1967) *Kommunikation der Gesellschaft*. Opladen, Westdeutscher Verlag
- Rothstein, Bo (2001) Social Capital in the Social Democratic Welfare State. *Politics & Society* 29: 206-204
- Putnam, Robert D (1996) *Den fungerande demokratin: medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS
- SOU 1999:132 *Valdeltagandet i förändring*. Stockholm 1999.
- Weibull, Lennart, Börjesson, Britt (1995) *Publicistiska seder*. Stockholm, Tiden/SJF

DEMOKRATI, SOCIALT KAPITAL OCH FÖRTROENDE

BO ROTHSTEIN & STAFFAN KUMLIN

Få böcker har haft ett sådant genomslag i den internationella politiska debatten som Robert D. Putnams *Making Democracy Work* vilken publicerades 1993. Boken handlade om något så prosaiskt som effekterna av en decentraliseringsreform som genomfördes i Italien i början av 1970-talet (Putnam 1996). Reformen innebar att väldigt mycket av det som tidigare bestämts i Rom, nu lades ut på tjugosju olika regionala parlament och styrelser. Innehållsligt handlade det om sjukvård, daghem, näringspolitik, skolfrågor, äldreomsorg, med mera. Putnam och hans forskarlag kunde under närmare tjugo års tid följa vad som hände med denna politiska reform, dvs hur väl man lyckades få den demokratiska processen att fungera i de olika regionerna. Ett av de centrala resultaten var att det snabbt uppstod stora, för att inte säga dramatiska skillnader mellan hur väl de olika regionerna lyckades hantera sitt ansvar för dessa områden och få den demokratiska processen att fungera. Med något undantag visade sig detta vara en nord-sydhistoria, dvs i norr fungerade demokratin avsevärt bättre än i söder.

Som brukligt är i samhällsvetenskapen sökte Putnam och hans forskarlag efter förklaringar i gängse teorier om vad som påverkar demokratins sätt att fungera. De undersökte t ex om skillnaderna i demokratins kvalitet kunde bero på ekonomiska eller sociala förhållanden eller på att det helt enkelt var olika politiska majoriteter som kunde vara förklaringen. Resultatet var magert, inga av de ”vanligtvis misstänkta” faktorerna kunde på ett tillfredsställande sätt bidra till förklaringen till demokratins variation i de olika regionerna.

Istället visade Putnams studie på ett överraskande resultat, nämligen att det var tätheten och tyngden i det lokala organisationsväsendet som var avgörande för demokratins sätt att fungera. Kort sammanfattat: ju mer människorna var organiserade i olika frivilliga nätverk och organisationer som t ex sångkörer, fågel-skådarklubbar, idrottsföreningar, etc., desto bättre visade sig demokratin fungera. Analysen gick emellertid ett steg till i det att Putnams studie visade att organisationsväsendets densitet inte bara förklarade varför demokratin fungerade bättre i vissa regioner, utan varför dessa också haft en överlägsen ekonomisk tillväxt. Det är inte ekonomisk tillväxt som ger ett starkt frivilligt organisationsliv, utan tvärtom organisationsväsendet som ger ekonomisk tillväxt.

Förklaringen är enligt Putnam att deltagandet i organisationsväsendet skapar ett *socialt kapital* som innebär att medborgarnas mellanhavanden kan bygga på *förtroende* för andra människor i samhället, dvs man vågar samarbeta därför att

man hyser förtroende så att den andre också kommer att samarbeta. I det frivilliga organisationslivet uppstår ett sammanhållande kitt i form av starka sociala normer om tillit och ömsesidighet som möjliggör eller underlättar den typ av samarbete som demokratin bygger på. Ett samhälle har enligt teorin tre typer av tillgångar, nämligen fysiskt, humant och socialt kapital och den senare typen av kapital har hittills varit ett försummat område när villkoren för demokrati och ekonomisk tillväxt skall analysera.

Att bowla ensam

I sin i fjol publicerade bok *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* beskriver Putnam hur han från att ha varit en respekterad men tämligen okänd professor vid Harvard, på väldigt kort tid blev en celebritet med inbjudningar till samtal med Bill Clinton på Camp David, diverse debattprogram i TV och mängder med inbjudningar att hålla föredrag (Putnam 2000). Anledning till denna plötsliga berömmelse var inte i första hand den ovan nämnda boken om Italien, utan en artikel i en föga känd tidskrift 1995 med just titeln "Bowling Alone". Anledning var att Putnam vänt sin forskning mot sitt eget USA och hävdade att amerikanerna från att ha varit ett folk som i mycket hög grad var aktiva i olika frivilliga organisationer, hade blivit ett folk av socialt isolerade individualister. Titeln "Bowling Alone" syftade på att visserligen bowlade man lika mycket som tidigare, men att bowlandet till skillnad från tidigare inte skedde i klubbar eller i grupper där sociala band kunde knytas och upprätthållas, utan i ensamhet. I boken *Bowling Alone* lägger Putnam på 540 sidor fram överväldigande belägg för att det civila samhället i USA är i kris. Amerikanen är i allt mindre grad medlem eller aktiv i frivilliga organisationer samt deltar även mera sällan i olika slags informella sociala nätverk. Putnam har data på allt från bridge-spel till gemensamma picnic-utflykter med grannarna och hur ofta man bjuder vänner på middag. Alla indikatorer pekar enligt boken sedan mitten på sjuttio-talet i ökande grad "åt fel håll", dvs det sociala kapitalet som enligt Putnam är demokratins grundbult, är på väg att erodera i USA.

Termen "Bowling Alone" blev, kan man säga, en "instant hit" i både den amerikanska men också i den europeiska politiska och samhällsvetenskapliga debatten. Som Putnam beskriver i *Bowling Alone* fick idén om den ökande sociala anomien ett mycket starkt genomslag hos den breda och politiskt intresserade allmänheten medan forskarna, som vanligt, åtminstone inledningsvis, förhöll sig skeptiska. För många gav termen mening åt en intuitiv förståelse av vad som hade blivit fel i det amerikanska samhället. Putnam själv är starkt involverad i reparationsinsatser, boken avslutas med ett antal rekommendationer om vad som kan göras för att öka det sociala kapitalet i USA.

Forskningen om det sociala kapitalet som en grund för demokrati och ekonomisk tillväxt har kommit att få ett stort inflytande inte bara bland statsvetare,

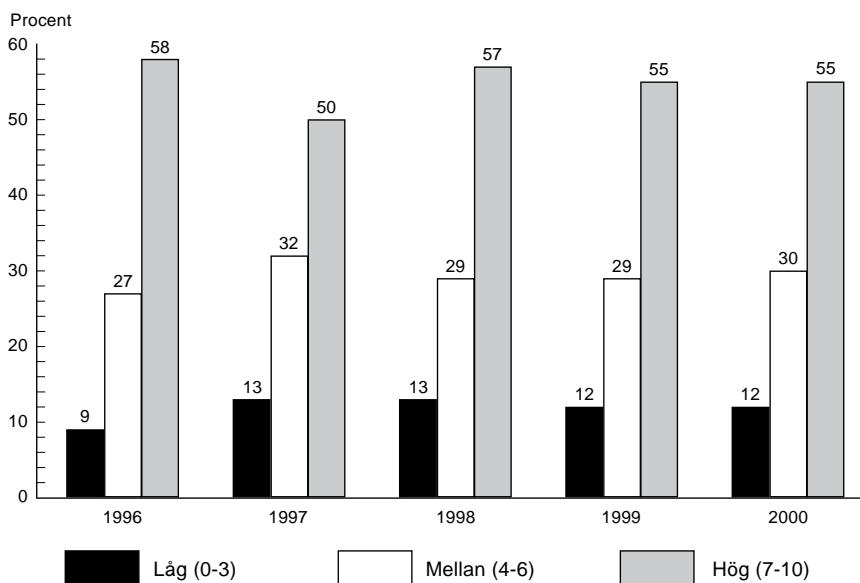
utan även många sociologer och ekonomer har tagit teorin till sig. Eftersom begreppet har beröringspunkter med många olika slags forskning, alltifrån policyanalys över matematisk spelteori, historia och survey-analyser har inriktningen givit upphov till en mycket intressant flervetenskaplig analys. Även på politikens praktiska fält har analysen fått mycket stort genomslag. Världsbanken har t ex tagit teorin till sig, vilket betyder att man satsar på att stödja uppbyggandet av frivilliga organisationer som ett sätt att skapa ekonomisk tillväxt i utvecklingsländerna. Många länders internationella biståndsorganisationer förefaller ha hängt på, däribland vårt eget SIDA. Även i svensk politik har teorin om det sociala kapitalets betydelse fått ett stort genomslag. I den nyligen avslutade Demokratiutredning, som letts av före kultur- och utbildningsministern Bengt Göransson, har detta tänkande fått stort genomslag. Den svenska demokratins brister handlar enligt utredningen mycket om att människor inte i tillräcklig grad aktiverar sig i partier och olika folkrörelser. Utredningen inleder sitt betänkande med att hävda att det finns ett antal förutsättningar för ett demokratiskt styrelseskick. Dessa är att "en medborgaranda av ömsesidig respekt och tillit hålls vid liv i familjen, på arbetsplatserna, i förskola och skola, i civilsamhället och naturligtvis också i politiken" (*En uthållig demokrati*, SOU 2000:1, s 15).

Men stämmer teorin?

Det finns två kritiska frågor som måste ställas till denna numera så omhuldade teori. Den första är empirisk, stämmer Putnams resultat om sociala kapitalets erodering i USA även för europeiska länder som t ex Sverige? Har svenskarna också börjat att "bowla ensamma"? Den andra frågan är teoretisk – finns det skäl att tro att teorin stämmer, dvs att det för demokratin så centrala mellanmännsliga förtroendet genereras av aktivitet i det frivilliga organisationsväsendet eller för den delen i mera informella sociala nätverk?

Den första frågan är redan besvarad med ett nej. I ett internationellt projekt som letts av Robert Putnam har ett antal länder undersökts (Australien, Frankrike, Japan, Spanien, Storbritannien, Sverige, Tyskland). Det huvudsakliga resultatet från projektet är att den kraftiga nedgång i mellanmännslig tillit och deltagande i frivilliga organisationer/nätverk som skett i USA inte har någon motsvarighet i de övriga länderna. Projektets resultat, som är under publicering, tycks visa att USA härvidlag är ett undantag (Putnam 2001). För den svenska delen av projektet som en av oss ansvarat för har det inte gått att visa på en nedgång under efterkrigstiden i de faktorer som enligt teorin utgör indikatorer på samhällets sociala kapital (Rothstein 2000a; Rothstein 2001b).

I SOM-undersökningarna har sedan 1996 ställts frågor om graden av tillit till andra medborgare. Svarepersonerna ha fått markera på en elvgradig skala i vilken utsträckning de anser att man kan lita på de flesta andra människor.

Figur 1 Mellanmänsklig tillit 1996-2000 på en 0-10 skala

Kommentar: Data från SOM-undersökningarna 1996-2000. Andelen inget uppgivet svar var 6 procent 1996, 4 procent 1997, 1 procent 1998, 4 procent 1999 och 3 procent 2000.

SOM-undersökningarna ger en förvånansvärt stabil bild av graden av förtroende mellan människor bosatta i Sverige. Den tidigaste undersökningen av detta i Sverige gjordes 1981. Under dessa snart 20 år kan man inte se någon minskning av graden av tillit, utan snarare en svag ökning. Det skall då tilläggas att Sverige tillsammans med övriga Skandinaviska länder ligger högst i internationellt jämförbara mätningar av den mellanmänskliga tilliten. Medan i Sverige ca 66 procent svarar ja på frågan om de anser att ”man kan lita på de flesta andra människor”, är siffran för USA 48 procent, för Tyskland 38 procent, för Portugal 23 procent och för Turkiet 10 procent för att ta några exempel (data från World Value Studies 1990-93, Inglehart 1997).

Slutsatsen måste bli att även om det som demokratiutredningen och andra hävdar, finns många brister i den svenska demokratin, kan de inte föras tillbaka på ett minskande socialt kapital, åtminstone inte som vi kunnat mäta detta, det medges, tämligen svårfångade fenomen (Rothstein 2001a).

Den andra, och mera avgörande frågan, är om Putnams teori håller streck mer generellt. Det första som kan sägas är att teorin är häpnadsväckande stark på sk. aggregerad nivå. Om man finner en stad, en kommun, ett land eller en region med ett vitalt frivilligt organisationsväsende och mycken övrig social interaktion

mellan medborgarna, är sannolikheten stor för att man också skall finna att de har en hyfsad demokrati och en växande ekonomi. Problemet, som är mycket vanligt inom samhällsvetenskaperna, är att samband på aggregerad nivå inte bevisar någonting, eftersom man inte kan dra slutsatser om hur orsakssambanden på individnivå faktiskt ser ut från sådana data. Det kan födas mycket barn i områden där det också finns mycket storkar, men de flesta av oss avvisar numera att det finns ett orsakssamband mellan dessa variabler. Samband på aggregerad, eller som det också heter makronivå, kan endast användas som indikatorer för var någonstans på mikronivån det kan vara lönt att söka vidare (Elster 1983). För att ett kausalt samband skall anses existera måste man visa att det även fungerar på mikronivå. Detta kräver två saker – dels en teori om hur den sociala mekaniken på individnivå skall förstås och förklaras, dels givetvis någon form av empiriska indikatorer som stöder en sådan teori (Hedström and Swedberg 1998).

Om betydelsen av att kunna lita på andra

Det skall även tilläggas att Putnams teori står stark rent teoretiskt. Med hjälp av olika spelteoretiska och rationalistiska teorier finns det eleganta modeller som förklarar varför en hög grad av förtroende mellan människor är positivt för att skapa en effektiv demokrati och ekonomisk tillväxt. Mycket förenklat handlar det om att utan förtroende för att andra människor uppträder solidariskt och ärligt (t ex betalar sina skatter, avstår från brottslighet och olika former av korruption, håller ingångna avtal, källsorterar sina sopor, kommer på institutionens seminarier, osv) är det föga meningsfullt att själv agera solidariskt och ärligt (jfr Rothstein 2000c).

Vad som emellertid alltmer kommit att ifrågasättas av flera forskare är om det verkligen finns ett kausalt samband så att det är deltagande i olika organisationer/nätverk som ökar individernas benägenhet att lita på andra människor. Att utreda om så är fallet kräver data över tid och de forskare som kunnat arbeta med sådana har kommit fram till att sambandet inte existerar (Stolle 1998; Stolle 1999; Uslaner 2000; Whiteley 1999). Deltagande i frivilliga organisationer och nätverk kan nog vara bra av många skäl, men det verkar inte öka tilliten till andra människor. Det samband mellan högt organisationsdeltagande och hög tillit som finns beror på en självselektionsprocess som innebär att det är människor som, oftast i unga år, redan är sk. höglitare som företrädesvis går med i och är aktiva i organisationer/nätverk, men själva deltagandet i sig ökar inte människors benägenhet att lita på andra. Av betydelse förefaller istället vara socialisationsprocessen i familjen som barn/ungdomar går igenom, dvs på vanlig svenska handlar detta om vilken bild av det omgivande samhället som föräldrar förmedlar till sina barn.

Det andra problemet med Putnams teori är att det faktiskt är svårt att finna ut hur den sociala mekaniken är tänkt att fungera. Nämligen, många frivilliga organisationer och nätverk är uppbyggda på att skapa misstroende mot medlemmarna

i andra organisationer. Det är inte bara i övertydliga fall som att Hells Angels medlemmar förutsätts misstro medlemmarna i Bandidos och att AIKs sk. "black army" inte hyser några varmare känslor för Djurgårdens supportrar. Många frivilliga organisationer är av religiös, politisk, etnisk och könsbaserad karaktär och bygger delvis sin existens på en "särskiljandets" logik, dvs att etablera en distans gränsande till misstro mot konkurrerande organisationer/nätverk. Detta är, kan man säga, mycket av organiseradets natur. Alla frivilliga organisationer är inte som Hem och Skola eller fågelskådarklubbar, utan istället handlar de om konkurrens och avskiljande som näppeligen alltid genererar mellanmänsklig tillit (Levi 1996). Som en kollega från Bosnien nämnde vid en konferens – "vårt problem har varit att vi haft för mycket socialt kapital". Detsamma kan förmodligen sägas om Nordirland och Israel-Palestina. Det finns, som Putnam själv pekar på i sin senaste bok, också en mörk sida av det sociala kapitalet.

Frågan är då var vi i så fall kan hitta en annan typ av förklaring till vad som genererar mellanmänskligt förtroende i ett samhället. Ett alternativ till Putnams sociologiskt inriktade förklaring till graden av tillit i ett samhälle är att se på hur de politiska och statsvetenskapliga variablerna kan tänkas påverka graden av förtroende i ett samhälle. Om vi börjar leta på aggregerad nivå hittar vi ett intressant samband mellan hög grad av tillit i ett samhälle och de politiska institutionerna, nämligen graden av korruption i samhället. Ju mer ett lands politiska institutioner uppfattas vara korrupta, desto lägre grad av mellanmänskligt förtroende (Inglehart 1999; La Porta et al. 1999; Paldam 2000; Paldam and Svendsen 2000). Förtroende för politiska institutioner är emellertid en smula komplicerat därför att i en demokrati finns olika typer av politiska institutioner. En uppdelning som ofta görs i statsvetenskapliga analyser är den mellan politikens representativa och dess implementerande sida. På den förra har vi sådant som politiska partier, kommunstyrelser, riksdag och regering. Ett skäl till att förtroende för dessa och förtroende för andra människor inte alls behöver vara kopplat är att politikens representativa sida har som sin huvuduppgift att vara partisk. Politiska partier skall driva sin ideologi, det är kan man säga poängen med dem. Om man är övertygad moderat men bor i en stad eller i ett land som styrs av socialdemokrater, är det svårt att finna någon logik i varför man skulle ge ett positivt svar på frågor om man har förtroende för regeringen/kommunstyrelsen. På den genomförande sidan ser det emellertid mycket annorlunda ut just vad gäller detta med opartiskhet. I grundlagen finns stadgat i första kapitlets nionde paragraf:

Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iakttaga saklighet och opartiskhet. (RF 1 kap, 9 §)

Det är som framgår en mycket strikt formulerad paragraf. Tilläggas skall att den har ställning av rättsregel och inte, såsom RF 1:2, enbart en allmän målsättning.

Den innebär t ex att varje form av diskriminering, partiskhet, nepotism, favoritism och liknande är förbjuden, liksom naturligtvis alla former av direkt korrup­tion, mutor och bestickning. Det förtjänar att understrykas att detta inte bara gäller vid myndighetsutövning utan vid varje fullgörande av uppgift inom den offentliga förvaltningen (Blomqvist and Rothstein 2000).

Politikens två sidor

Ett av de tyngre resultaten från SOM-undersökningarna under de senaste åren är att det finns en stor skillnad i graden av förtroende som människor har för dessa båda sidor av politiken. Medan förtroendet för politikens representativa sida ligger på minus, är förtroendet för de institutioner eller kårer som har i uppgift att genomföra den offentliga politiken högt. Sjukvården, skolan, polisen, domstolar, universitet och högskolor ligger alla stadigt på klara plus i opinionsbalansmätningarna (se t ex Sören Holmbergs & Lennart Weibulls kapitel i denna rapport). Ett skäl till detta höga och tämligen stabila förtroende för politikens genomförande sida kan just vara frånvaron av företeelser som korrup­tion, mutor, diskriminering och nepotism. Med andra ord att etiken (och kanske också kompetensen) hos de kårer som ansvarar för genomförandet av olika offentliga åtgärdsprogram är hög.

En preliminär slutsats är då följande: Analys på aggregerad nivå visar att Sverige är ett land med relativt hög mellanmänsklig tillit och låg grad av korrup­tion. Detta samband är generellt. På individnivå vet vi att medan förtroendet för politikens representativa sida är lågt är individernas förtroende för genomförandesidan högt.

Vad har detta då för samband med den mellanmänskliga tilliten? Hur kan vi skapa en teori som kan förklara den kausala mekaniken mellan grad av korrup­tion i den offentliga förvaltningen och graden av mellanmänsklig tillit. Förslagsvis ser den ut enligt följande (Rothstein 2000b):

1. Om offentliga tjänstemän i ett samhälle är kända för att vara korrumperade, kommer medborgaren att dra slutsatsen att även personer som enligt lag skall agera i allmänhetens tjänst inte är att lita, och därför kan man inte heller lita på ”de flesta människor”.
2. Vidare kommer medborgaren att dra slutsatsen att de flesta människor som finns i ett sådant samhälle med korrupta tjänstemän, för att erhålla vad de anser rättmätigt, måste engagera sig i bestickning, mutor och olika former av nepotism. Således är därmed ”de flesta andra människor” inte att lita på.
3. För att själv kunna verka i ett sådant samhälle måste medborgaren, trots att hon eller han moraliskt kan tycka det är fel, också börja syssla med mutor, bestickning och nepotism. Och eftersom man då själv inte ”är att lita på”, varför skall då andra vara att lita på?

Denna treställiga sociala mekanik är ett försök att förklara hur ett samband på mikronivå mellan graden av korruption i ett samhälle påverkar den mellanmänskliga tilliten. Frågan är, finns det några belägg för en sådan teori på mikronivå. Svaret är att det åtminstone finns klara indikatorer från SOM-undersökningarna som pekar i hypotesens riktning.

För det första finns det ett positivt samband mellan graden av förtroende för t ex polis och domstolar och graden av förtroende för andra människor, även då man kontrollerar för bakgrundsvariabler som ålder, utbildning och ekonomiska tillgångar (Rothstein 2000b).

Ett andra exempel på detta är den SOM-undersökning av befolkningen i olika stadsdelar i Göteborg 1996-97 som gjorts av Lennart Nilsson och Jonas Persson. Denna undersökning visar att invånarna i stadsdelen Angered, som har en hög grad flyktingar och immigranter, har lägre grad av mellanmänsklig tillit jämfört med dem som bor i stadsdelarna Centrum, Majorna och Mölndal samt också i jämförelse med Göteborg stad som helhet. Förklaringen till detta kan enligt vår modell vara att jämförelsevis fler av dem som bor i Angered kommer från länder med hög grad av korruption och diskriminering.

Ett annat resultat kommer från förtroendemätningar i USA där det visat sig att svarta har ett betydligt lägre förtroende för andra människor (även för andra svarta) också om man kontrollerar för utbildning och inkomst (Patterson 1999). En sociologisk förklaring spårar orsaken tillbaka till slaveriet och rasismen i den amerikanska södern som gjorde det omöjligt eller åtminstone mycket svårt för svarta att bygga upp fungerande frivilliga organisationer och sociala nätverk. Problemet med denna förklaring är densamma som för Putnams allmänna teori enligt ovan, men med tillägget att mycket av detta ligger långt bak i tiden. En mera trolig förklaring är att svarta medborgare i USA utsatts för så mycket systematisk diskriminering av offentliga tjänstemän (inte minst av polisen) så att de tre kausala mekanismer vi pekat på genom socialiseringsprocesser i uppväxtåren etableras som en slags ”kollektiva minnen” av hur samhället och dess sociala relationer fungerar.

Det skulle emellertid också kunna bero på att flyktingar och invandrare kommer i kontakt med en särskild typ av myndigheter, nämligen de som företrädesvis sysslar med sk. selektiva åtgärder. Detta bygger på en omfattande forskning som visar att selektiva välfärdsinstitutioner, eftersom de måste pröva varje fall för sig, är mera utsatta för misstankar om att syssla med oegentligheter i form av maktmissbruk eller integritetskränkande kontroller för att hindra bidragsfusk än generella program där alla skall få samma, t ex allmänna barnbidrag. Vi har därför valt att särskilt testa detta.

Undermineras mellanmänsklig tillit av en selektiv välfärdsstat?

Vår hypotes är att kontakter med selektiva, behovsprövade välfärdsinstitutioner tenderar att minska tilliten till andra människor. Personliga kontakter med selek-

tiva offentliga institutioner kan framkalla negativa mentala bilder, inte bara av offentliga institutioner, utan även av andra medborgare enligt modellen ovan.

För att pröva idén använder vi de undersökningar SOM-institutet årligen genomför i Västra Götalandsregionen. I dessa undersökningar finns riklig information om svarspersonernas personliga kontakter med olika sorters offentlig service (jfr Nilsson 2000). I 1999 års undersökning ombads de svarande exempelvis att uppge huruvida man varit i kontakt med någon av följande offentliga institutioner, vilka i stor utsträckning fördelar behovsprövad service och tjänster.

- bostadsbidrag
- socialtjänst
- färdtjänst
- förtidspension
- handikappomsorg
- arbetsförmedling
- äldreomsorg

Två tredjedelar av de svarande hade inte varit i kontakt med någon av dessa i huvudsak selektiva institutioner medan 24 procent hade varit i kontakt med en av verksamheterna. Endast 9 procent hade erfarenhet från två eller flera selektiva verksamheter. Dessa siffror understryker den svenska välfärdsstatens universella karaktär. Hjälp och service distribueras till medborgarna enligt universella principer, inte bara till dem som befinner sig under en viss inkomst- eller levnadsnivå. Den stora majoriteten av befolkningen kommer inte i kontakt med behovsprövning.

Leder då kontakter med selektiva välfärdsinstitutioner till lägre mellanmännisklig tillit? Resultaten i tabell 1 nedan stärker denna hypotes. Den genomsnittliga tilliten bland den majoritet som inte varit i kontakt med selektiva institutioner är 6,7. Siffran sjunker till 6,0 i den grupp som har erfarenhet av någon av de selektiva institutioner som ingår i datamaterialet, och till 5,7 bland de som har varit i kontakt med två eller flera av dessa verksamheter.

En alternativ vinkel på sambandet är att undersöka hur stor andel som placerar sig på den negativa delen av tillitsskalan. Denna andel är endast 14 procent bland dem som inte varit i kontakt med selektiva institutioner. Andelen ”låglitare” ökar till 22 procent i den grupp som har erfarenhet av en selektiv institution. Bland de som har varit i kontakt med två eller flera selektiva institutioner placerar sig inte mindre än 29 procent på den negativa delen av tillitsskalan.

Tabell 1 Personliga kontakter med selektiva välfärdsinstitutioner och mellanmänsklig tillit

	Antal selektiva välfärdsinstitutioner man varit i kontakt med		
	0	1	2 +
Genomsnittlig tillit (0-10)	6,7	6,0	5,7
Andel "negativ tillit" (0-4)	14	22	29
Antal svarande	2411	829	294

Kommentar: Data kommer från Västra Götalands-SOM 1999. Mellanmänsklig tillit mättes i denna undersökning på samma sätt som i Riks-SOM 2001. Se löpande text för mer information om den oberoende variabeln (antal selektiva välfärdsinstitutioner man varit i kontakt med).

Ett problem i analysen är naturligtvis att det finns skillnader mellan de olika kategorierna som inte har att göra med vilka välfärdsinstitutioner människor haft eller inte haft kontakt med. Dessa faktorer kan i sin tur påverka mellanmänsklig tillit. Det kan handla om bakgrundsfaktorer som social status och klass-tillhörighet, eller om attityder och uppfattningar av olika slag. Utmaningen är att isolera effekterna av erfarenheter av selektiva institutioner från dessa för oss irrelevanta faktorer. För att åstadkomma detta estimerade vi en multipel regressionsanalys där effekterna av kontakter med selektiva institutioner kontrollerades för ideologisk vänster-högerplacering, politiskt intresse och engagemang, anställningssektor, utbildningsnivå, subjektiv klass-tillhörighet, familjeinkomst och huruvida man vid undersökningstillfället var arbetslös eller inte.

Inte oväntat visade det sig att de enkla sambanden i tabell 1 ger en något överdriven bild av effekterna av kontakter med selektiva institutioner. När vi i regressionsanalysen undersöker sambandet bland människor med samma värden på kontrollvariablerna avtar sambandets styrka. Å andra sidan: huvuddelen av det bivariata sambandet i tabell 1 håller även för detta hårda test.

Den genomsnittliga tilliten sjunker närmare bestämt med 0,65 enheter när vi rör oss från människor som inte haft kontakt med selektiva institutioner, till människor med erfarenhet av två eller flera sådana verksamheter. Den motsvarande effekten i tabell 1 uppgick till ungefär 1,00 enheter (6,7 jämfört med 5,7). Innebörden av resultatet är att kontakter med selektiva offentliga institutioner samvarierar med lägre mellanmänsklig tillit. Detta samband återfinns även då man tar hänsyn till skillnader i social status, inkomst, utbildning och politisk ideologi.

Vi har således funnit visst empiriskt stöd för idén att personliga erfarenheter av selektiva, behovsprövade välfärdsinstitutioner reducerar mellanmänsklig tillit. Om vår tolkning av sambandet är riktig kan vi ha stött på en av förklaringarna till att

Sverige är ett land med hög grad av mellanmänsklig tillit, nämligen att relativt få svenskar har erfarenheter av selektivt distribuerad offentlig välfärd och service.

En socialiserande process?

Vad är det då som sker i de socialiseringsprocesser som skapar tillit eller misstro enligt modellen ovan. Här kan vi än så länge bara gissa men i detta kan vi t ex ta hjälp av den moderna litteraturen. I Mikael Niemis med Augustpriset belönte roman ”Populärmusik från Vittula” finns en scen som förefaller högst plausibel. Romanen som utger sig för att vara delvis självbiografisk handlar om hur en ung pojke växer upp i Pajala i nordligaste Sverige under 1960-talet. Scenen nedan utspelar sig en lördagskväll då far och son som brukligt badar bastu.

”Den här kvällen blev dock annorlunda. I efterhand förstod jag att farsan planerat det hela, det låg något i luften. Nervositet. Vi satte oss i omklädningsrummet där tvättmaskinen stod i ett hörn. Mamma skyndade ut, det var tydligt att hon ville lämna oss ifred.... Farsan harklade sig men förblev tyst i flera minuter....

- *Nu när du inte längre är en liten unge... började han till sist på finska...*
- *Du har väl kanske undrat ibland ... ställt dig en del frågor...*

Förvånat sneglade jag på honom och såg att hans käkmuskler dunkade.

- *Frågat dig själv om livet... om människorna ... Nu när du blivit större bör du få veta...*

Han gjorde en paus, drack igen och undvek att titta på mig. Jag tänkte att nu blir det sexualkunskap. Kondomer.

- *Det här måste stanna mellan oss. Förtroende. Man och man emellan.... Det finns två släkter i kommunen som gjort oss mycket illa, och som du i all framtid måste hata. I det ena fallet bottenar det i en menedsrättegång 1929, i det andra gäller det några myrslätterrättigheter som en granne lurade till sig av din farmors far 1902, och båda dessa oförrätter skall hämnas med alla medel så snart du får möjlighet, ända tills dom djävlarerna erkänt, betalat, och dessutom bett om ursäkt på sina bara knän.*

Farsan sammanfattade de invecklade turerna genom årens lopp. Det var stämningar och motstämningar, falska intyg, mutande av myndighetspersoner, det var handgemäng, hotelsebrev, skador på egendom, utpressningsförsök och vid ett tillfälle en lovande älghund som kidnappats och knivmärkts som en ren i öronen. Det var ingen hejd på de grymheter som dess vettvillingar förföljt oss med, och trots att vi hämnats efter förmåga låg vi fortfarande på mycket minus.... Han nämnde släkternas namn, och redogjorde noga för deras olika sidogrenar och ingiften, där i vissa fall efternamnen ändrats, men där blodet var av samma giftiga sort som förut.... Jag lade på minnet, och farsan förhörde mig eftersom ingenting fick glömmas eller förlätas av rent slaru.

...Han föreslog mig en yrkeskarriär inom kommunal förvaltning, eftersom man där på en maktposition kunde orsaka helvetes mycket djävuligheter, och dessutom var omöjlig att få bort, och genom finessrik svågerpolitik kunde mygla in anhöriga till kommunen så att den blev omöjlig att vistas i för dessa menedare och marktjuvar” (s 173ff).

Socialiseringsprocesser betyder förmodligen en rätt enkel sak, nämligen vilka sedelärande historier om samhället som föräldrar berättar för sina barn. Bland annat är detta ofta historier som handlar om vem och vilka man kan, och inte kan, lita på.

Implikationer

Implikationerna om denna teori skulle visa sig hålla även för framtida empiriska prövningar är avsevärda. Dels skulle ett par av de inomvetenskapliga anomalier som ovan utpekats i Putnams teori kunna få sin lösning, framförallt hur förtroende etableras på ett annat sätt än genom organisationsdeltagande vilket lika gärna kan skapa misstro som förtroende för andra människor. Det innebär vidare att för att få tillstånd en bättre fungerande demokrati (och ökad ekonomisk tillväxt) skall politiken inte inriktas på att stödja olika frivilliga organisationer eller informella nätverk (eftersom det inte är dessa företeelser som ökar mellanmänsklig tillit). Istället handlar det om att öka kvalitén i de politiska institutioner, särskilt dem som har ansvar för genomförande av offentliga uppgifter. Skulle denna teori om det sociala kapitalet vara korrekt, skjuter den vidare i sank mycket av den folkrörelseromantik som präglar Demokratiutredningens betänkande. Det viktiga blir inte att öka deltagandet i olika frivilliga organisationer, det är snarare ett symptom på den mellanmänskliga tilliten än en orsak till att sådan tillit etableras i samhället. För politiken gentemot problemen med fattigdom och brist på demokrati i tredje världen länder blir givetvis också implikationerna avsevärda. Satsningen på att genom stöd till olika frivilliga organisationer skapa socialt kapital kan då få rakt motsatt effekt om dessa organisationer istället i praktiken bidrar till öka tribalism, misstro, nepotism och korrupcion i den offentliga förvaltningen. Ingenting är med andra ord så praktiskt som en korrekt teori.

Referenser

- Blomqvist, Paula, and Bo Rothstein. 2000. *Välfärdsstatens nya ansikte. Demokrati och marknadsmodeller i den offentliga sektorn*. Stockholm: Agora Förlag.
- Elster, Jon. 1983. *Explaining Technical Change: A Case Study in the Philosophy of Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hedström, Peter, and Richard Swedberg. 1998. Social Mechanisms: An Introductory Essay. In *Social Mechanisms: An Analytical Approach to Social Theory*,

- edited by P. Hedström and R. Swedberg. New York: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Countries*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald. 1999. Trust, well-being and democracy. In *Democracy & Trust*, edited by M. E. Warren. New York: Cambridge University Press.
- La Porta, Rafael, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Shleifer, and Robert Vishny. 1999. The Quality of Government. *Journal of Law, Economics and Organization* 15 (1):222-279.
- Levi, Margaret. 1996. Social and Unsocial Capital. A Review Essay of Robert Putnam's *Making Democracy Work*. *Politics & Society* 24 (1):45-55.
- Nilsson, Lennart, ed. 2000. *Region i omvandling. SOM-rapport 23*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Paldam, Martin. 2000. The big pattern of corruption. Economics, culture and the seesaw dynamics. Aarhus: Aarhus University, Department of Economics.
- Paldam, Martin, and Gert Tinggaard Svendsen. 2000. Missing Social Capital and the Transition in Eastern Europe. Aarhus: Aarhus University, Department of Economics.
- Patterson, Orlando. 1999. Liberty against the democratic state. on the historical and contemporary sources of American distrust. In *Democracy & Trust*, edited by M. E. Warren. Cambridge: Cambridge University Press.
- Putnam, Robert D. 1996. *Den fungerande demokratin: Medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS Förlag.
- Putnam, Robert D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, Robert D., ed. 2001. *Dynamics of Social Capital*. Oxford: Oxford University Press.
- Rothstein, Bo. 2000a. Det sociala kapitalet i den socialdemokratiska staten. Den svenska modellen och det civila samhället. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* (79):1-55.
- Rothstein, Bo. 2000b. Social Capital and Institutional Legitimacy. Washington D.C.: Annual Meeting of the American Political Science Association.
- Rothstein, Bo. 2000c. Trust, Social Dilemmas and Collective Memories. *Journal of Theoretical Politics* 12 (4):477-503.
- Rothstein, Bo. 2001a. Social Capital in the Social Democratic State. The Swedish Model and Civil Society. *Politics and Society* 29.
- Rothstein, Bo. 2001b. Sweden: Social Capital in the Social Democratic State. In *The Dynamics of Social Capital*, edited by R. D. Putnam. Oxford: Oxford University Press.
- Stolle, Dietlind. 1998. Bowling Together, Bowling Alone: The Development of Generalized Trust in Voluntary Associations. *Political Psychology* 19 (3):497-526.

- Stolle, Dietlind. 1999. Communities, Citizens and Local Government. Atlanta: Annual Meeting of the American Political Science Association.
- Uslaner, Eric M. 2000 (forthcoming). *The Moral Foundation of Trust*.
- Whiteley, Paul F. 1999. The Origines of Social Capital. In *Social Capital and European Democracy*, edited by J. W. van Deth, M. Maraffi, K. Newton and P. F. Whiteley. London: Routledge.

SAKRALISERING EFTER SEKULARISERING? ¹

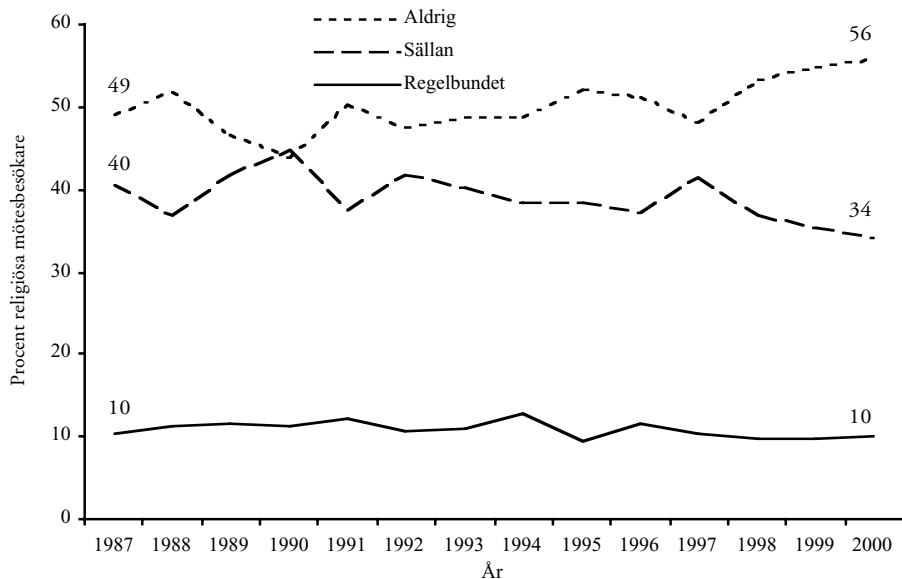
MAGNUS HAGEVI

I samhällsvetenskapen intar sekulariseringen en central plats. Vad sekularisering betyder är i sig mycket omstritt och det finns ingen dominerande och självklar definition som alla ansluter sig till. En tämligen konventionell och i sin enkelhet sympatisk bestämning av sekularisering är att religion betyder allt mindre för allt fler människor inom allt fler samhällsområden (Demker 1998). Sekularisering kan således ske på flera olika områden i samhället. När länder med statskyrkosystem skiljer kyrkan från staten är detta ett exempel på sekularisering. En annan typ av sekularisering sker på individnivå. Denna typ av sekularisering rör enskilda personers religiösa beteende, tro och värderingar. Under flera år har forskarna kunnat konstatera en fortgående sekularisering på individnivå. De har konstaterat att det är alltmer sällsynt att människor går i kyrkan och att allt färre människor tror på Gud. Bland de allt färre gudstroende antas sekulärt tänkande inverka allt mer på den religiösa tron. Till exempel tycks allt färre uppfatta religionen som bestående av absoluta sanningar. Istället relativiseras den religiösa tron.

Samtidigt finns det rapporter som gör gällande att religionens reträtt har avstannat och vissa menar att det religiösa intresset till och med ökar i det moderna Sverige.² Det skulle betyda att sekulariseringen ersätts av en sakralisering: religion betyder allt *mer* för allt fler människor inom allt fler samhällsområden. Har vi alltjämt en fortgående sekulariseringsprocess i Sverige? Eller har sekulariseringen avstannat och till och med i vissa fall ersatts av en sakralisering? Avsikten är att undersöka hur religiositet och sekularisering utvecklats sedan 1980-talet till år 2000. Analysen inriktar sig på religiösa mötesbesök, förekomsten av religiös tro i allmänhet och intresse för kristen tro i synnerhet samt om tron i form av bibelsyn relativiseras.

Besöker allt färre religiösa möten?

Varje år sedan 1987 har SOM-institutet undersökt hur ofta svenskarna besökt gudstjänst eller religiöst möte under de senaste 12 månaderna. I figur 1 redovisas resultaten. De som besökt religiösa möten minst en gång i månaden kallas för *regelbundna* besökare, de som har gjort sina besök mindre frekvent besöker *sällan* religiösa möten och de som inte besökt några religiösa möten de senaste 12 månaderna antas *aldrig* besöka gudstjänster eller dylikt.

Figur 1 Religiösa mötesbesök år 1987-2000 (procent).

Kommentar: Frågan löd *Hur ofta har Du under de senaste 12 månaderna gjort följande saker?* Därefter nämndes bland annat *Besökt gudstjänst eller religiöst möte.*

Sedan 1980-talet är det inte några stora förändringar av hur ofta svenskarna besöker religiösa möten. De förändringar som inträffat rör främst tämligen sekulära grupper, men inte de regelbundna besökare av religiösa möten. Gapet mellan personer som sällan (streckad linje) eller aldrig (prickad linje) besöker religiösa möten tenderar att bli större över tid. Det beror på att gruppen som sällan besöker religiösa möten minskar medan de som aldrig gör sådana besök ökar något. Vad gäller regelbundna religiösa mötesbesökare är den heldragna linjen nästan så rak som den kan bli i en surveyundersökning av denna typ. Den raka linjen visar att andelen svenskar som regelbundet besöker religiösa möten har varit tämligen stabil de senaste fjorton åren.

Resultatet i figur 1 ger en splittrad bild av sekulariseringen. I ett avseende får tesen om en avstannande sekularisering stöd. Andelen personer som regelbundet besöker religiösa möten tycks inte längre minska. I ett annat avseende tycks sekulariseringsprocessen fortsätta. Det är personer som mer sällan besöker religiösa möten som alltjämt krymper. Möjligen visar det att den organiserade religionens kulturella betydelse alltjämt minskar, medan den organiserade religionens betydelse för de som är djupt religiöst engagerade numer är ganska stabil.

Tro på Gud

Att gå i kyrkan är en sak, att tro på Gud kan vara något helt annat. Det är möjligt att ha en gudstro utan att besöka religiösa möten. Ibland talas om så kallad privatreligiositet, d v s religiositet som endast sker i det enskilda, privata livet, till skillnad från sådan religion som också tar sig uttryck i offentligt beteende. På individuell nivå är det möjligt att människorna inte blir allt mindre religiösa utan enbart mindre intresserade av utbudet i kyrkor och andra religiösa organisationer. Somliga menar att privatreligiositet vinner terräng inte bara på bekostnad av den institutionaliserade religionen, utan även bland ateister och agnostiker eller de som helt enkelt varit likgiltiga inför religiösa frågor (Olausson m fl 1985). De kanske inte vill beskriva sig som gudstroende, utan privatreligiösa kan tro på en högre makt, en ande eller en livskraft. Dessutom finns uttalade ateister (gudsförnekare) och agnostiker (som inte anser sig kunna avgöra om Gud finns eller ej). SOM-undersökningarna har aldrig undersökt dessa kategorier, men data finns tillgängliga från andra undersökningar. Problemet är att frågornas och svarens utformning skiftar mellan undersökningarna. Åren 1981, 1990 och 1993 genomfördes dock tre undersökningar där svenskarnas tro undersöktes med likalydande frågeformuleringar. Under år 1998 genomfördes en undersökning som till viss del är möjlig att jämföra med de tidigare undersökningarna, dock med annorlunda formuleringar av frågor och svar (se kommentar till tabell 1). Den mest betydelsefulla skillnaden var att svarsmöjligheterna för att ange en gudstro var fler, vilket antagligen ökar möjligheten att de svarande karaktäriseras som gudstroende. Resultatet från samtliga fyra undersökningar presenteras i tabell 1.

Tabell 1 *Gudstroende, troende på en Högre Makt, ande eller livskraft, agnostiker och ateister bland den svenska befolkningen år 1981, 1990, 1993, 1998 (procent)*

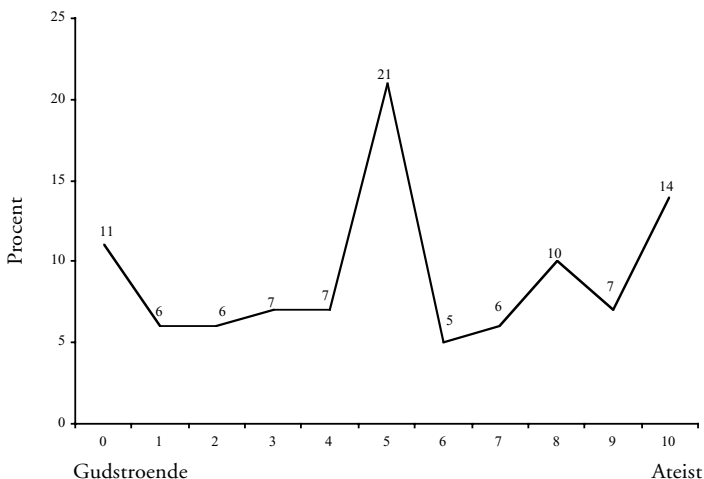
Tro	År			
	1981	1990	1993	1998
<i>Gudstroende</i>	20	16	15	26
<i>Troende på en Högre Makt, ande eller livskraft</i>	41	46	35	33
<i>Agnostiker</i>	21	18	30	24
<i>Ateister</i>	18	20	20	17
Summa procent	100	100	100	100
Antal svarande	901	997	2003	1178

Kommentar: Data är från *World Value Survey* 1999 (1981 1990); Kallenberg m fl 1996:60 (1993); Edlund och Svallfors 1998:22 (1998). Vid undersökningarna åren 1981, 1990 och 1993 löd frågan "Vilket av följande påståenden kommer närmast Din egen övertygelse?" Svarsmöjligheterna var "Det finns en personlig Gud" (gudstroende), "Det finns någon slags ande eller livskraft" (tro-

ende på en Högre Makt, ande eller en livskraft), "Jag vet inte vad jag skall tro" (agnostiker), "Jag tror egentligen inte på att det finns någon slags ande, gud eller livskraft" (ateist) och "Tveksam, vet ej" (agnostiker). Vid undersökningen år 1998 löd frågan "Vilket av nedanstående påstående ligger närmast din egen uppfattning om Gud?". Svartsmöjligheterna var "Jag tror inte på Gud" (ateist), "Jag vet inte om det finns någon Gud och jag tror inte det finns någon möjlighet att ta reda på det" (agnostiker), "Jag tror inte på en personlig Gud, men jag tror på en Högre Makt av något slag" (troende på en Högre Makt, ande eller livskraft), "Ibland tror jag på Gud, ibland inte" (agnostiker), "Även om jag har mina tvivel känner jag att jag tror på Gud" (gudstroende) samt "Jag vet att det finns en Gud och jag har inga tvivel om detta" (gudstroende).

Låt oss först studera åren 1981, 1990 och 1993 då undersökningarna nyttjar exakt samma frågeformuleringar. Enligt dessa mätningar tenderar inte bara andelen gudstroende utan även mer allmänreligiösa personer som tror på något mer ovisst att minska. I sig är dessa tre mätningar ett gott exempel på klassisk sekularisering: först minskar andelen gudstroende till förmån för mer oklara och relativistiska trosuppfattningar varefter andelen agnostiker ökar. Det är dock att märka att andelen ateister är förhållandevis konstant; en femtedel av de svarande. Vid mätningen år 1998 är andelen som kategoriseras som gudstroende större. Då frågeformuleringen detta år är annorlunda än vid de tidigare undersökningarna är det svårt att göra jämförelser mellan mätningarna. Men trots allt försvarar den relativt höga andelen gudstroende i den senast genomförda mätningen stödet för tesen om en alltjämt fortgående sekularisering. Möjligtvis har det inträffat en förändring som innebär att fler uppger sig tro på Gud i slutet av 1990-talet.

Figur 2 Självplacering på en 11-gradig gudstroende–ateistskala (procent)

Kommentar: Antal svarande är 1645 personer. Frågan löd *Om Du skulle beskriva Dig själv, var skulle Du placera Dig på följande skalor?* varefter bland annat den 11-gradiga skalan om gudstroende-ateist presenterades.

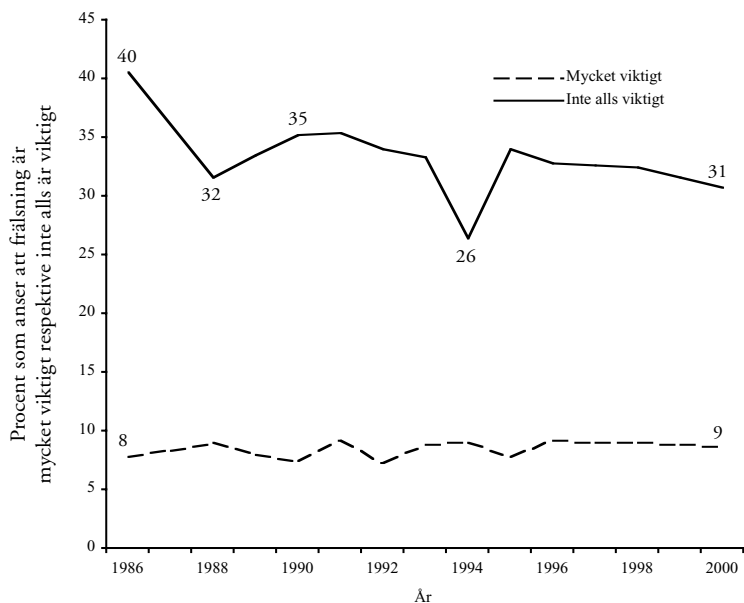
Att många människor inte uppfattar Gud och religiös tro som något absolut utan som något relativt tycks få stöd i SOM-undersökningen år 2000. De svarande ombads då placera in sig på en 11-gradig skala där 0 markerade att svarspersonen var gudstroende och 10 att man var ateist (se figur 2).

Gudstroende-ateistskalan visar både att enbart 11 procent tveklöst uppfattar sig som gudstroende och att endast 14 procent är övertygade gudsförnekare. Det betyder att endast en fjärdedel identifierar sig som klart gudstroende eller ateister. Resterande väljer att ange ett svar som ligger mellan de båda ytterligheterna. I flera av SOM-undersökningens skalor är värdet 5 markerat med ett ”varken eller”-alternativ. Vad gäller gudstroende-ateistskalan är så inte fallet, men många kan ändå uppfatta att värdet 5 har denna betydelse på skalan. Det kan vara en anledning till varför just detta mittvärde samlar flest svarspersoner. De kan med detta vilja markera att de är något mittemellan gudstroende och ateist, men ”varken eller” kan även betyda att de inte tycker att deras tro representeras av en skala som går mellan gudstroende och ateist (jfr t ex tabell 1).

Gudstro och kristen tro är inte samma sak. Det är möjligt att tro på Gud men inte på Jesus. Ett led i tankarna på ökad privatreligiositet är att det är något – en gud eller en ande – som tron gäller. Är det så att intresset för den kristne guden har minskat speciellt mycket? I SOM-undersökningarna har detta till viss del undersökts då svarspersonerna fått ange hur viktigt frälsning är för dem. Frälsning har en speciell ställning i kristendom. Även om begreppet till viss del finns i andra religioner har den inte alls samma centrala status som i kristendomen.³ Det är att anta att personer som tycker att frälsning är mycket viktigt också har ett starkt intresse av den kristne guden, medan personer som tycker att frälsning inte alls är viktigt är tämligen ointresserade. I figur 3 redovisas andelen som tycker att frälsning är mycket viktigt eller inte alls viktigt (vilket är de båda extremsvaren) mellan år 1986 och 2000.

Resultatet i figur 3 bör tolkas som ett minskat *o*intresse för frälsning. Allt färre anser att frälsning inte alls är viktigt (den heldragna linjen). Andelen personer som tycker att frälsning inte alls är viktigt minskar med nästan tio procentenheter mellan år 1986 och år 2000, från lite drygt 40 procent år 1986 till knappt 31 procent år 2000. Gissningsvis kan detta innebära att fler människor är öppna för att reflektera över religion, men också – vilket intresset för frälsning indikerar – över traditionell kristendom. Det ser dock inte ut som om en ny våg av väckelse står för dörren. Andelen personer som är övertygade om att frälsning är mycket viktigt är tämligen stabil över tid (den streckade linjen). Denna andel varierar mellan 7-9 procent. Att andelen som tycker att frälsning är mycket viktigt inte minskar är dock ånyo ett tecken på att sekulariseringen avstannat. Samtidigt är det minskade ointresset för frälsning en signal på en viss sakralisering av det svenska samhället.

Figur 3 Hur viktigt är frälsning för dig? Andel som svarat "mycket viktigt" eller "inte alls viktigt" år 1986-2000 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Hur viktigt tycker Du att följande saker är för Dig?* varefter bland annat *Frälsning* nämndes. Svarsmöjligheterna var *Mycket viktigt*, *Ganska viktigt*, *Varken viktigt eller oviktigt*, *Inte särskilt viktigt* och *Inte alls viktigt*. Endast *Mycket viktigt* och *Inte alls viktigt* redovisas i figuren.

Det finns två hack i den heldragna kurva som representerar andelen personer som tycker att frälsning inte alls är viktigt. Det första inträffar år 1988 och det andra år 1994. Båda åren inträffade nationellt uppmärksammade katastrofer. Det är välkänt att stora sorgkatastrofer ökar det religiösa intresset (se t ex Källstad m fl 1986). År 1988 inleds SOM-undersökningarnas fältarbete någon månad efter det att en svår bussolycka inträffat i Norge. De flesta av de som omkommer är barn från Kista i Sverige. Olyckan berörde många djupt och massmedia bevakade händelsen intensivt. Vid rapporteringen av bussolyckan uppmärksammas för första gången på allvar den krishantering som numer är vanlig vid liknande tragedier. Vid denna krishantering spelade kyrklig personal en viktigt roll, vilket också rönt uppmärksamhet. År 1994 inleds SOM-undersökningens fältarbete ungefär vid samma tidpunkt som färjan Estonia förliser på Östersjön och hundratals människor förolyckas. Det är troligt att båda katastroferna återspeglas i ett minskat ointresse för frälsning. Den religiösa reaktionen på katastrofer av denna typ kan vara tämligen kortvarig. Det illustreras dels av att andelen som tycker att frälsning

inte alls är viktigt återgår till en mer normal nivå åren efter katastroferna och dels av att ingen av dessa katastrofer ger något starkt utslag för andelen som anser att frälsning är mycket viktigt. Inte heller påverkas vid dessa tillfällen svenskarnas religiösa mötesbesök (se figur 1).

Har trons innehåll förändrats?

En effekt av sekulariseringen antas vara att religiösa låter sekulärt tänkande påverka den religiösa tron i allt större omfattning. Till exempel tenderar religionens absoluta sanningar att uppfattas som allt mer relativa. Ett exempel på en sådan utveckling är att de som tror att Bibeln är bokstavligen sann – så kallade bokstavstroende – blir allt färre. Istället relativiseras bibelsynen och allt fler blir tolkandetroende: de anser att Bibeln i och för sig är inspirerad av Gud, men skriven av människor och måste tolkas på nytt allt eftersom. Också vad gäller bibelsyn bör den ovan beskrivna minskade religiositeten inverka så att allt färre tror på Bibelns gudomliga ursprung. De flesta svenskar har troligen en icke-religiös syn på Bibeln. De kan då anse att Bibeln är allmänfilosofisk: att Bibeln innehåller mycket livsvisdom men att Gud inte har påverkat den. Andra kan ha en litterär bibelsyn och tycka att Bibeln bara är en vanlig bok. Till sist kan en del vara så sekulariserade att de saknar en bibelsyn och därför inte har någon uppfattning i frågan. I SOM-undersökningen år 2000 har svenska folkets bibelsyn undersökts. Eftersom exakt samma frågeformulering som finns i SOM-undersökningen tidigare använts i en undersökning genomförd år 1984 kan eventuella förändringar över tid analyseras. Svenska folkets bibelsyn redovisas i tabell 3.

År 2000 tror 36 procent av den svenska befolkningen att Bibeln har ett gudomligt ursprung. Av dessa är 7 procentenheter bokstavstroende, medan 29 procentenheter är tolkandetroende. Det är ungefär lika många som för 16 år sedan. Varken andelen bokstavstroende eller tolkandetroende har således minskat, vilket stöder idén att sekulariseringen avslutats. Speciellt intressant är att andelen bokstavstroende är konstant. Resultatet ger stöd åt att relativiseringen av den religiösa tron också avslutats. I tabell 3 är den enda något sänär substantiella skillnaden mellan år 1984 och 2000 att fler personer har skaffat sig en bibelsyn. Andelen som saknar bibelsyn har minskat från 30 procent till 25 procent. Under år 2000 var ett speciellt fokus på den nya statliga bibelöversättningen. Det är mycket möjligt att detta har påverkat svenska folkets bibelsyn. Jämfört med år 1984 tycks dock inte uppmärksamheten på den nya bibelöversättningen ha ökat andelen som tror att Bibeln har ett gudomligt ursprung. Istället bör tendensen vara att personer som tidigare saknade bibelsyn skaffat sig en icke-religiös bibelsyn.⁴

Tabell 3 Bibelsyn år 1984 och år 2000 (procent)

Bibelsyn	1984	2000	Differens 2000-1984
Bokstavstroende			
<i>Bibeln är Guds rena ord och därför är den bokstavligen sann</i>	7	7	0
Tolkandetroende			
<i>Bibeln är inspirerad av Gud, men den är skriven av människor och måste tolkas på nytt i varje tid</i>	30	29	-1
Allmänfilosofiska			
<i>Bibeln innehåller mycket livsvisdom men Gud har inte påverkat den på något speciellt sätt</i>	27	28	+1
Litterära			
<i>Bibeln är bara en vanlig bok</i>	6	11	+5
Saknar bibelsyn			
<i>Ingen uppfattning</i>	30	25	-5
Summa procent	100	100	
Antal svarande	919	1702	

Kommentar: Data från år 1984 är hämtade från Pettersson (1986:89). Frågan löd *Det finns olika sätt att se på Bibeln. Vilken av följande uppfattningar ligger närmast Din egen?*

Avstannad sekularisering och ett minskat religiöst ointresse

SOM-undersökningarnas mätningar av svenska folkets religiositet visar i huvudsak på en avstannad sekularisering under 1900-talets två sista decennier. Detta gäller såväl regelbundna religiösa mötesbesök som trons innehåll. Det finns också indikationer på ökat religiöst intresse. Det är dock inte någon enorm våg av nyornad religiositet som har registrerats. Egentligen är det mer rimligt att beskriva det som ett minskat ointresse för religion. För en av sekulariseringen hårt prövad kristen kyrka kan det vara trösterikt att finna att intresset inte enbart gäller en abstrakt Gud utan även vikten av frälsning – en klassisk kristen fråga. Om Svenska kyrkan, frikyrkorna eller någon annan religiös organisation kan fånga in ett ökat religiöst intresse är dock ovisst. I nuläget tyder inget på ett större religiöst engagemang i kyrkor eller motsvarande: andelen regelbundna religiösa mötesbesökare är lika stor vid ingången till det nya århundradet som ungefär femton år tidigare. Som kulturell företeelse tycks dessutom den organiserade religionen alltjämt tappa mark. Om vi går utanför den regelbundna besökarskaran finner vi nämligen att allt fler avstår helt och hållet från religiösa mötesbesök. De

som bara någon gång då och då besöker religiösa möten blir däremot allt färre. Måhända är det inte lätt för kyrkorna att komma igen till ett sekulariserat folk i ett modernt samhälle som ständigt omges av ett brus av konkurrerande information.

Noter

- ¹ Detta kapitel ingår i redovisningen av forskningsprojektet ”Religiositet och politik vid millennieskiftet” vilket stöds av Vetenskapsrådet.
- ² Se t ex artikelspaningen ”På spaning efter en gud” i Svenska Dagbladet 1999-02-10 – 1999-12-22.
- ³ Frälsning är ett gammalt ord för räddning och syftar på att människan genom sin tro på Jesus kan bli räddad från synd och död med mera.
- ⁴ I de SOM-undersökningar vilka genomförs i Västsverige har bibelsyn undersökts återkommande. Även dessa visar att andelen med religiös bibelsyn är konstant medan andelen som har en icke-religiös bibelsyn ökar på bekostnad av de som saknar bibelsyn.

Referenser

- Demker, Marie. 1998. *Religion och politik*. Stockholm: SNS-förlag.
- Edlund, Jonas och Stefan Svallfors. 1998. *ISSP 1998 Religion II. Codebook for machine-readable datafile*. Uppsats. Sociologiska institutionen, Umeå universitet.
- Kallenberg, Kjell, Bråkenhielm, Carl Reinhold och Gerry Larsson. 1996. *Tro och värderingar i 90-talets Sverige. Om samspelet livsåskådning, moral och hälsa*. Örebro: Libris.
- Källstad, Thorvald Lennart Ejerfeldt, Jørgen Straarup. 1986. *Religiösa reaktioner på Olof Palmes död. Religionsbeteendevetenskapliga perspektiv*. Religion och samhälle. Nr 10. Stockholm: Religionssociologiska institutet.
- Olausson, Ingrid, Marianne Fredriksson, Ami Lönnroth, Ann Lundström och Karin Thunberg. 1985. *Allt fler blir privatreligiösa*. Stockholm: Svenska Dagbladet.
- Pettersson, Thorleif. 1986. *Svenska folket och Bibeln*. Religion och Samhälle. Nr 8. Stockholm: Religionssociologiska institutet.
- Svenska Dagbladet*. 1999. ”På spaning efter en gud.” Artikelserie. 1999-02-10 – 1999-12-22.
- World Values Survey*. 1999. Computer file. 2nd ICPSR version. Ann Arbor: Institute for Social Research och Inter-university Consortium for Political and Social Research.

MINSKAT FLYKTINGMOTSTÅND – SVÅR MARKNAD FÖR FRÄMLINGSFIENTLIG POLITIK

MARIE DEMKER

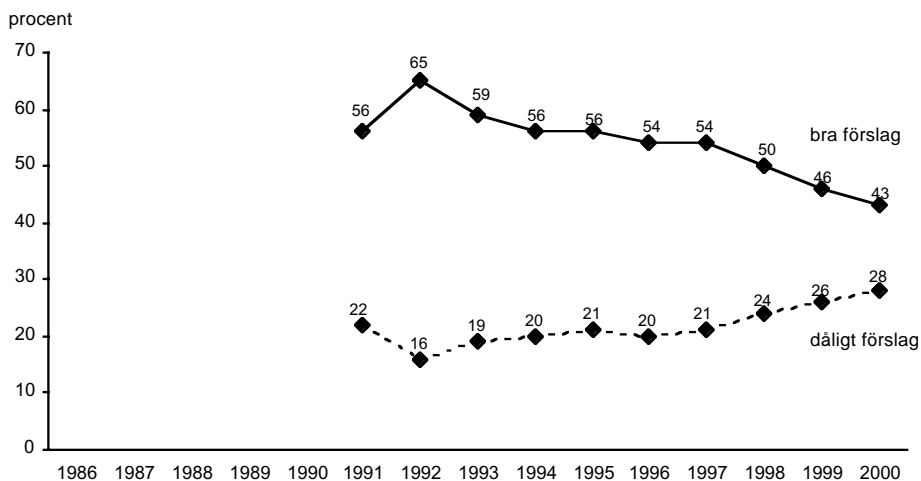
Flyktningmotståndet fortsätter att minska i Sverige. Sedan 1992, då 65 procent förespråkade en betydligt mer restriktiv flyktninginvandring, har motståndet mot flyktninginvandring sjunkit successivt och är idag nere på 43 procent. Flyktning och invandrarfrågorna anges inte heller som lika viktiga som i början av 1990-talet. År 1993 ansåg 25 procent av medborgarna flyktning och invandrarfrågorna vara den viktigaste frågan, men andelen har nu sjunkit till 12 procent. Å andra sidan har frågan pendlat mellan 8 och 14 procent ända sedan 1987, med undantag för åren 1992 och 1993.

Men i den grupp som anser att flyktningpolitiken är viktig, hittar vi också de mest bestämda uppfattningarna om flyktningmottagning i Sverige. Hälften av dem som tycker att det är ett mycket dåligt förslag att ta emot färre flyktingar anser också att frågan är mycket viktig, och sextio procent av dem som tycker att det är ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar anser också det vara en mycket viktig fråga. Det finns ett samband mellan hur bestämd åsikt medborgarna har och hur viktig man anser frågan vara – något som naturligtvis inte bara gäller flyktningpolitiken.¹ Men vi kan notera att såväl de som vill ta emot mycket färre flyktingar som de som absolut inte vill det, anser frågan vara ”mycket viktig”. Frågan är således inte viktig bara för flyktningmotståndarna, flyktningpolitiken är istället ett politikområde av lika stor vikt för såväl motståndare som förespråkare.

Det parti som mer än något annat gjorde flyktningfrågan till en politisk skiljelinje var Ny Demokrati. Partiet är idag i det närmaste utplånat, och finns kvar endast i kommunfullmäktige i Laholm. Ny Demokrati lyckades exploatera ett potentiellt flyktningmotstånd bland väljarna, men från och med 1993 sjunker motståndet mot flyktningmottagning stadigt, samtidigt som Ny Demokrati tappar mark. Frågan om att ta emot flyktingar har politiserats under 1990-talet, och det innebär att nu både motståndare och förespråkare för flyktningmottagning uppfattar den som viktig. Det är inte så att motståndare mot svensk flyktninginvandring har monopol på att tycka frågan är viktig.

Resultaten visar att motståndet mot att ta emot flyktingar i Sverige fortsätter att sjunka och nu är nere på en lägre nivå än vad vi tidigare sett.

Skillnaderna mellan olika sociala grupper i befolkningen är små – även om skillnaden mellan kvinnor och män består.

Figur 1

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra respektive mycket eller ganska dåligt om förslaget. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter kön och ålder (procent)

Förslag: Ta emot färre flyktingar i Sverige

	Bra förslag	Varken/Eller	Dåligt förslag
Samtliga	43	29	28
<i>Kön</i>			
Män	45	29	26
Kvinnor	40	29	31
<i>Ålder</i>			
15-29 år	42	25	32
30-49 år	39	28	32
50-64 år	45	29	26
65-85 år	44	35	21

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. Mycket och ganska bra har slagits samman till "bra" och mycket eller ganska dåligt har slagits samman till "dåligt". Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Resultaten visar att skillnaderna mellan de olika grupperna är mycket små men en skillnad som hållit i sig är att män är något mer negativa än kvinnor till att ta emot flyktingar. Åldersskillnaderna är ganska små, men det är uppenbart att de äldre i något mindre utsträckning än de yngre tycker att det är dåligt förslag att ta emot färre flyktingar. I gruppen över 65 år anser 21 procent att det är ett dåligt förslag och i gruppen under 50 år anser 32 procent att det är ett dåligt förslag att ta emot färre flyktingar, en skillnad på elva procentenheter. Skillnaden bör tolkas så att den äldre gruppen är mindre åsiktsmässigt polariserad än den yngre.

Vilka är de partipolitiska skiljelinjerna?

Flyktingpolitiken har länge varit en starkt partiskiljande fråga. I tidigare undersökningar har moderata väljare varit de som varit mest negativa till flyktingmottagning medan folkpartiets väljare oftast varit mest ”flyktingvänliga”. Även i år är mönstret tydligt, och skillnaderna mellan partierna består.

Tabell 2 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter partisympati (procent)

Förslag: Ta emot färre flyktingar i Sverige

	Bra förslag	V/E	Dåligt förslag	Opinionsbalans
Samtliga	43	29	28	+15
Vänsterpartiet	37	27	36	+1
Socialdemokraterna	40	31	28	+12
Centerpartiet	41	32	25	+16
Folkpartiet	25	31	43	-18
Kristdemokraterna	40	31	29	+11
Moderaterna	55	28	17	+38
Miljöpartiet	33	22	44	-11
Övriga partier	57	16	26	+31

Kommentar: Se tabell 1.

Resultaten visar att folkpartiets väljare är minst intresserade av att minska flyktinginvandringen, medan moderaternas väljare – tillsammans med väljare som tycker bäst om partier utanför riksdagen – är mest intresserade av att minska flyktinginvandringen. Miljöpartiets väljare är de som är mest bestämda i sin uppfattning – tillsammans med väljare som tycker bäst om partier utanför riksdagen. Det parti vars väljare ändrat sig mest är kristdemokraterna. De kristdemokratiska väljarna hade fram till och med 1996 en klart markerad flyktingvänlig profil, men de kristdemokratiska väljarna har sedan 1997 visat en profil som är mer nära

genomsnittet bland befolkningen. Folkpartiets och miljöpartiets väljare är de enda väljargrupper där det finns en övervikt mot förslaget att ta emot färre flyktingar. Folkpartiets väljare bibehåller sin starka flyktingpositiva profil i flyktingfrågorna, liksom moderaternas väljare sin flyktingnegativa profil. När motståndet sjunker i hela befolkningen, sjunker naturligtvis också nivån på motståndet inom partierna. Men skillnaderna mellan partier ligger kvar, trots minskande flyktingmotstånd.²

Varför minskar motståndet?

Vad kan det minskande flyktingmotståndet bero på? Den ekonomiska utvecklingen i Sverige har fram till år 2000 sett ljus ut, efter en djup lågkonjunktur i början av 1990-talet. Arbetsmarknaden har varit bättre och framtidstron har ökat. Synen på flyktingar – och även bistånd – tycks samvariera tydligt med denna typ av materiella faktorer.³ Betyder det då att flyktingmotståndet automatisk kommer att öka när konjunkturen går nedåt igen? Ja, svaret på den frågan har vi inte eftersom vi inte vet *vad* i konjunkturen som får medborgarna att ändra sina attityder till flyktingar. En annan vanlig förklaring är att antalet flyktingar som får asyl minskat. Sverige tar visserligen emot färre flyktingar nu än 1993 och 1994 men antalet har ökat igen under de senaste åren. Under år 2000 beviljades drygt 9000 flyktingar asyl och därmed uppehållstillstånd men totalt drygt 45 000 människor fick uppehållstillstånd i Sverige. Den totala invandringen till Sverige ligger därmed på samma nivå som kring 1990 och har ökat sedan 1996.

I jakt på den mekanism som kan förklara attitydförändringar anges ofta en frågas viktighet som en tänkbar orsak. Om vi anser en fråga vara av stor vikt kommer vi mera säkert att inta en bestämd uppfattning, och om vi tycker att en fråga är av stor vikt kommer den att påverka våra attityder även i andra avseenden. Om flyktingpolitik uppfattas som en viktig fråga i svensk politik är det lättare att mobilisera väljare och engagemang kring t ex ett flyktingfientligt parti. Sådant engagemang har efter Ny Demokratis försvinnande mest väckts lokalt, där frågorna kan göras mer konkreta än på den nationella nivån. Frågan är om det finns någon potential för ett brett nationellt stöd för ett flyktingfientligt parti?

Resultatet visar att för dem som tycker att det är ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar så är frågan också mycket viktig. Men också bland personer som anser att det är mycket dåligt förslag att ta emot färre flyktingar uppfattas frågan som mycket viktig. I gruppen som är mer obestämmd anses däremot inte heller frågan vara så viktig.

En mobilisering utefter en flyktingpolitisk skiljelinje sker således på såväl motståndarsidan som på förespråkarsidan.

Tabell 3 Svenska folkets uppfattning om flyktingfrågans viktighet efter åsikt om flyktingmottagning (procent)**Förslag:** Ta emot färre flyktingar i Sverige

	Mycket viktig fråga	Ganska viktig fråga	Varken/Eller	Ganska oviktig fråga	Helt oviktig fråga
Mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar	60	16	13	5	6
Ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar	27	43	25	4	1
V/E	13	47	36	4	1
Ganska dåligt förslag att ta emot färre flyktingar	21	56	18	4	0
Mycket dåligt förslag att ta emot färre flyktingar	50	39	7	1	2

Kommentar: Förslaget som svarsalternativen fick ta ställning till löd: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var mycket bra, ganska bra, varken eller, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. Svarsalternativen på viktighetsfrågan var mycket viktig, ganska viktig, varken viktig eller oviktig, ganska oviktig samt helt oviktig. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Vi kan dock notera att en stor andel av befolkningen anser att flykting- och invandringspolitiken sköts dåligt. Nästan halva befolkningen (48 procent) tycker att regeringen för en dålig politik på invandringsområdet. Men bland dem som tycker att politiken är allra sämst (16 procent) anser ändå inte fler än 55 procent att det är ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar. Om ett flyktingfientligt parti skulle ha någon stabil framtid borde missnöjet med politiken och uppfattningen om det "politiska receptet" varit mer entydigt. Så länge endast något mer än hälften av de få som är djupt missnöjda med flyktingpolitiken bestämt vill minska flyktingmottagningen, kommer ett parti med dessa krav inte att få stort stöd.

Den svenska politiken inom invandrar- och invandringspolitiken har således inte något starkt stöd, men allt färre tycker att problemet är den stora flyktinginvandringen. Partiskillnaderna i flyktingfrågan står kvar. Frågan uppfattas lika viktig av såväl motståndare som förespråkare. Sverige är alltså en tuff marknad för ett främlingsfientligt parti som vill få nationellt stöd på framför allt främlingsfientliga frågor.

Noter

- ¹ Utrikesfrågor uppfattas generellt som viktiga av medborgarna men man är inte självklart därför intresserad av dem. Medborgarna kan ses som 'bevakare' av dessa frågor. Vi vet inte om medborgarna uppfattar sig som bevakare även av flyktingfrågorna. Se Bjereld och Demker 1995.
- ² Se Demker och Malmström (1999) för en analys av partiernas opinionsförändringar under 1990-talet.
- ³ Se Kumlin 2001 för en undersökning av relationen mellan missnöje och ekonomiska bedömningar. Se Ekengren (1997) för en studie av biståndsupinionen och ekonomin.

Referenser

- Bjereld, Ulf och Marie Demker (1995) *Utrikespolitiken som slagfält. De svenska partierna och utrikesfrågorna*. Nerenius & Santéus förlag, Stockholm,
- Demker, Marie och Cecilia Malmström (1999) *Ingenmansland? Svensk immigrationspolitik i utrikespolitisk belysning*. Studentlitteratur, Lund.
- Ekengren, Ann-Marie (1997) "Solidaritet med tredje världen – en fråga om ekonomi?" ur Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red) *Ett missnöjt folk*, SOM-rapport 18, SOM-institutet, Göteborgs Universitet, Göteborg.
- Kumlin, Staffan (2001) "Missnöje på hemmaplan" ur Holmberg, Sören m fl. *EuropaOpinionen*, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs Universitet, Göteborg.

FÖRNYAD POLARISERING I VÄLFÄRDSPOLITIKEN

LENNART NILSSON

I Sverige spelar den offentliga sektorn en större roll i välfärdspolitiken än i något annat OECD-land och inom den offentliga sektorn har det genomförts en långtgående arbetsfördelning när det gäller välfärdspolitikens implementering. I den svenska modellen av välfärdsstat svarar den nationella nivån för huvuddelen av inkomstöverföringarna till hushållen medan den regionala och lokala nivån har huvudansvaret för offentligt finansierad service.

I detta kapitel skall svenska folkets åsikter om välfärdsstaten belysas i tre avseenden: bedömningen av service inom olika verksamhetsområden, inställningen till den offentliga sektorn som helhet och attityderna till privatisering. Särskilt skall situationen år 2000 uppmärksammas men det sker mot bakgrund av utvecklingen under de senaste femton åren. Underlaget för analyserna utgöres av data från de nationella SOM-undersökningarna 1986-2000. På vissa punkter kommer resultaten från dessa undersökningar att relateras till resultat från de regionala och lokala SOM-undersökningarna.

Medborgarnas bedömning av service

Medborgarna kommer i skilda faser av livet i kontakt med offentligt finansierad service i kommunerna. Det gäller barnomsorg, fritidsverksamhet, skola, kulturaktiviteter samt äldreomsorg. Vid behov finns rätt till handikappomsorg och socialtjänst. Kommunerna har också ett ansvar för grundläggande samhällsservice som tillgång till bostäder, gator och vägar, kollektivtrafik och miljövård. På vissa områden ansvarar kommunen ensamt för tjänsterna men på flera områden har konkurrensutsättning och alternativ driftformer blivit vanligare under 1990-talet (Svenska kommunförbundet 1999).

I vilken utsträckning medborgarna har uppfattning om samhällsservicen varierar mellan olika verksamhetsområden, främst beroende på i vilken utsträckning man har erfarenheter av servicen. Bedömningen av service innebär att den faktiska servicen som den uppfattats av medborgarna sätts i relation till förväntningarna på service. Bilden av den service som erbjuds kan ha registrerats genom egna erfarenheter, personlig information från andra som har erfarenheter eller information på annat sätt vanligen via medier. Även egen yrkesverksamhet inom berört område kan ha bildat underlag för ställningstagande för den som inte nyttjar tjänsterna.

I SOM-undersökningarna kartläggs årligen medborgarnas bedömning av ser-

vice inom fem huvudområden: samhällsstruktur, hälso- och sjukvård, barnomsorg och skola, social omsorg samt fritid och kultur, totalt närmare 30 verksamhetsområden (Nilsson 2001). Opinionen när det gäller olika serviceområden sammanfattas med hjälp av ett balansmått, som anger andelen mycket eller ganska nöjd minus andelen som är mycket eller ganska missnöjd. Vet ej-svaren ingår i procentbasen. Värdet kan variera från +100, om alla är nöjda, till -100, om alla är missnöjda och påverkas av två faktorer, hur många som har en uppfattning och differensen mellan andelen nöjda och andelen missnöjda. I tabell 1 redovisas de förändringar som överstiger 10 balansmåttsenheter för de två perioderna 1991-1995 och 1996-2000.

Tabell 1 Förändringar i svenska folkets bedömning av service 1991-1995 och 1996-2000 (balansmått och förändring av balansmättet)

1991 – 1995	1996 – 2000
Samhällsstruktur	
Miljövärd	Gator och vägar
1992 – 1995	+32 – + 4 (-28)
+3 – +18 (+15)	Renhållning på allmänna platser, 1998 – 2000
	+31 – +17 (-14)
	Kollektivtrafik
	+24 – +12 (-12)
	Tillgång på bostäder
	+31 – +10 (-21)
	Möjligheten att få arbete
	-46 – +1(+47)
Vård	Vårdcentral
	+49 – + 37 (-12)
	Barnvårdscentral
	1998 – 2000
	+38 – +26 (-12)
Barnomsorg och skola	Kommunal grundskola
	+33 – +12 (-21)
	Kommunal gymnasieskola
	+27 – +13 (-14)
Social omsorg	
Fritid och kultur	Idrottsanläggningar
	+45 – +34 (-11)

Kommentar: I riksundersökningen hade frågan 1992-2000 följande lydelse: *Vad anser Du om servicen i Din kommun på följande områden:* med svarsalternativen *Mycket nöjd, Ganska nöjd, Varken nöjd eller missnöjd, Ganska missnöjd, Mycket missnöjd* samt *Vet ej*. I 1991 års undersökning hade frågan följande formulering: *I vilken utsträckning är Du nöjd med servicen i Din kommun på följande områden:* med samma svarsalternativ. Balansmättet anger andelen nöjd minus andelen missnöjd. Vet ej-svaren ingår i procentbasen.

Under första hälften av 1990-talet, då resurserna minskade inom flera verksamhetsområden, gör medborgarna samma bedömningar 1995 som 1991. På ett område, miljövård, ökar till och med tillfredsställelsen med insatserna kontinuerligt. Under andra hälften av 1990-talet, då den ekonomiska situationen i Sverige gradvis förbättras, blir svenska folket allt mindre nöjda med de offentliga insatserna inom centrala välfärdsområden som vårdcentraler och den kommunala skolan samt idrottsanläggningar inom fritidssektorn. Dessutom blir medborgarna främst i storstadsregionerna mindre tillfredsställda med bostadssituationen samt kollektivtrafiken och renhållningen på allmänna platser. Den största negativa förändringen registreras för gator och vägar och den gäller hela landet. På ett grundläggande område, möjligheterna att få jobb, minskar emellertid missnöjet i snabb takt.

Vi vet sedan tidigare att för bedömningen av service är det brukarrollen och egna erfarenheter som är avgörande och inte ideologi och partisympati (Nilsson 2001).

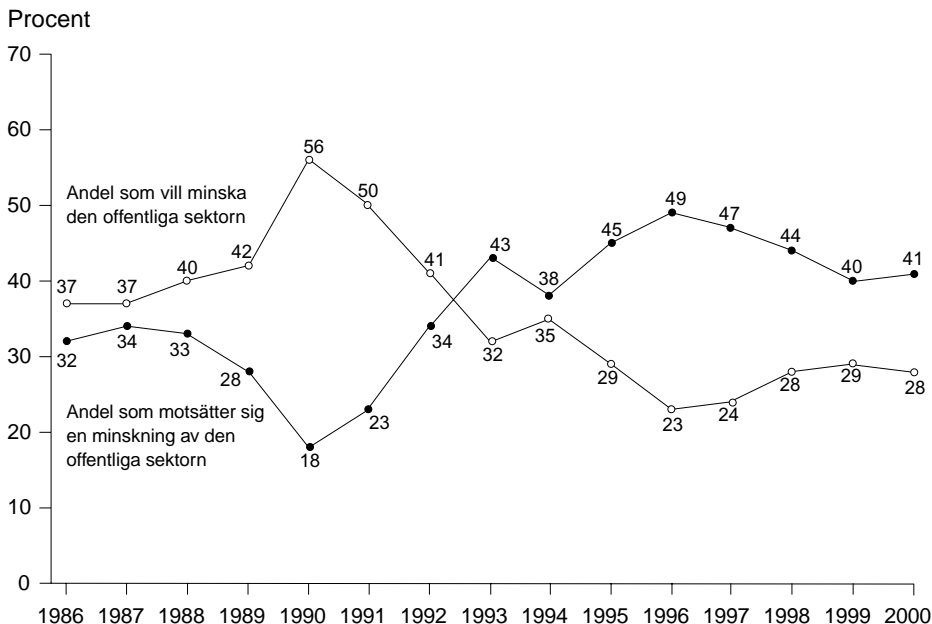
Inställningen till den offentliga sektorn

Under perioden fram till 1988 var svenska folkets inställning till den offentliga sektorns storlek förhållandevis stabil och tudelad med ungefär lika många som ville bibehålla som minska den. I slutet av högkonjunkturen, då det förelåg ett överskott för den konsoliderade offentliga sektorn, rasade opinionsstödet. År 1990 var det tre gånger så många som ville skära ner som motsatte sig en minskning.

Därefter vände trenden, och 1993 då underskottet i den offentliga sektorns finanser var som störst, var det för första gången i SOM-undersökningarna övervikt för andelen personer som motsatte sig en minskning. Under de följande åren ökade upplutningen bakom den offentliga sektorn och 1996 var gapet mellan dem som vill bevara en stor offentlig sektor och dem som vill minska rekordstort. Med en förbättrad samhällsekonomisk situation minskade skillnaden därefter stegvis fram till 1999, men med en fortsatt övervikt för dem som inte vill minska den offentliga sektorn.

Sett över hela perioden 1986-2000 är det stora opinionsförskjutningar som har ägt rum. I denna centrala vänster-högerfråga har också spännvidden mellan de positioner som partiernas sympatisörer intagit varit betydande, men varierat över tid. Genomgående har vänsterpartiets sympatisörer varit mest positiva och moderata samlingspartiets mest negativa till den offentliga sektorns storlek. Opinionsbalansen för socialdemokratiska sympatisörer var 1986 klart positivt; anhängare till mp och kd intog positioner mellan blocken med en svagt negativ inställning. Mittenpartiernas sympatisörer var klar negativa, men inte lika eniga om att skära ner som moderaterna.

Figur 1 Svenska folkets åsikter om den offentliga sektorn i SOM-undersökningarna 1986-2000 (procent)

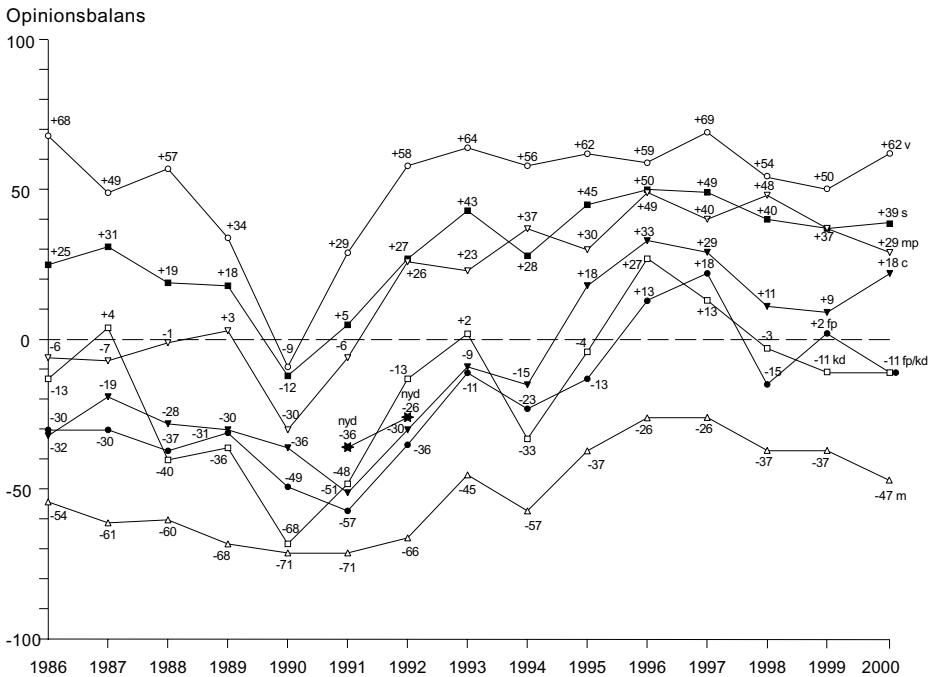
Kommentar: De svarande fick ta ställning till förslaget *Minska den offentliga sektorn* med svarsalternativen: *Mycket bra förslag*, *Ganska bra förslag*, *Varken bra eller dåligt förslag*, *Ganska dåligt förslag* och *Mycket dåligt förslag*. Andelen som inte tagit ställning till frågan utgör andelen vet ej. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Värdena för 1998–2000 avser den politikinriktade riksundersökningen.

Under perioden 1986-1988 var opinionen stabil också inom de olika partierna med undantag för kd, där sympatisörerna blev mer benägna att minska. Därefter försköts positionerna inom alla partier mot en mer negativ inställning till den offentliga sektorn. År 1990 var opinionsbalansen negativ inom samtliga partier. Det var främst sympatisörer till de partier som varit mest positiva till den offentliga sektorn som hade närmast sig de traditionella borgerliga väljarnas negativa positioner. Förskjutningarna på vänsterkanten var mycket stora mellan 1986 och 1990. På den borgerliga sidan var förändringarna väsentligt mindre.

Därefter vände trenden ånyo och blev mer positiv till den offentliga sektorn, först inom v och s. Åren efter valet 1991 blev attityden sedan mer positiv inom alla partier. Fram till 1993 fortsatte svängningen mot en mer positiv inställning och förändringen var starkast bland anhängare till de borgerliga partierna. Fortfarande var dock balansmåttet för de borgerliga partiernas sympatisörer negativa, dvs. det var fler som ville minska den offentliga sektorn än som motsatte sig

en minskning. Under valåret 1994, och den starka fokuseringen på budgetunderskottet och statsskulden, var opinionen inom samtliga partier, utom mp, något mindre kritisk till nedskärningar än året innan och mp-sympatisörerna intog en position till vänster om de socialdemokratiska sympatisörerna. Fram till 1996/97 blev samtliga partiers sympatisörer mer negativa till minskningar av den offentliga sektorn. Bland borgerliga sympatisörer var förändringarna mycket stora. Åren 1996-97 var det bara bland moderata samlingspartiets sympatisörer som det finns en opinionsövertikt för att minska den offentliga sektorn. Därefter försvagades motståndet mot en minskning något.

Figur 2 Partisympti och inställning till den offentliga sektorn 1986-2000 (balansmätt)

Kommentar: Balansmättet anger andelen dåligt förslag minus andelen bra förslag. Partisympti avser bästa parti generellt.

År 2000 ökade spännvidden på nytt genom att vänsterpartiets och moderata samlingspartiets sympatisörer gick åt vänster respektive åt höger vilket medförde en ökad polarisering men balansmättet för samtliga var i huvudsak oförändrat.

Opinionen och privatisering

Fram till början av 1980-talet gällde det inte om, utan i vilken takt och på vilka områden nya insatser skulle göras. Därefter har begränsningar av den offentliga sektorn i form av avreglering och privatiseringar genomförts på en rad områden.

Avgörande för en indelning i offentligt eller privat är i vilken utsträckning det offentliga reglerar, finansierar och är ansvarig för produktionen (Lundqvist 2001). Offentlig finansiering och produktion förutsätter reglering men reglering kan också ske av verksamhet som drivs i privat regi med privat finansiering. Privatisering i vid mening innebär att det offentligas inflytande i något eller några av dessa tre avseenden minskas, men används vanligen som benämning på en minskning av den offentliga finansieringen och/eller produktionen. Det är i denna senare betydelse som det kommer att användas här.

Privatisering har förespråkats som en strategi inom välfärdspolitiken av huvudsakligen två skäl nämligen, att minska kostnaderna och att erbjuda individuell anpassning och större valfrihet (Esping-Andersen 1996).

Marknadsreformers effekter på välfärdspolitiken är emellertid mycket omstridda. Blomqvist och Rothstein konstaterar efter en analys av forskningen inom området att själva utformningen av systemen uppvisar stora skillnader och att problemen och möjligheterna påverkas av olika institutionella lösningar. En jämförelse mellan skolan och sjukvården visar att det föreligger betydande skillnader i detta avseende mellan de två verksamhetsområdena. En bedömning av effekterna kräver därför att förhållandena studeras i de enskilda fallen; ”Allt avgörs i detaljerna” (Blomqvist och Rothstein 2000).

Marknadsreformer har i många fall medfört ökad valfrihet, men valfrihet förutsätter inte alltid privata alternativ och all privatisering har inte medfört ökad valfrihet. I det följande skall opinionen om privatisering och den offentliga sektorns gränser i Sverige analyseras.

I SOM-undersökningarna har ingått frågor om förslag till privatisering sedan 1987 (Nilsson och Strömberg 1988). Mot bakgrund av debatten valdes fem områden ut varav fyra ingått åren 1987-88, 1990 samt 1993-2000. Områdena är sjukvård, skola, äldreomsorg och statlig affärsverksamhet. Skola och äldreomsorg är centrala primärkommunala uppgifter medan sjukvården är den viktigaste landstingskommunala uppgiften. Statlig affärsverksamhet utgör ett i privatiseringssammanhang omdebatterat statligt område, som representerar en annan typ av privatisering och som fått förnyad aktualitet genom Telias börsintroduktion. I undersökningen år 2000 lades till ett förslag om att *förhindra företag med vinstsyfte att driva akutsjukhus* som knöt an till en omdebatterad proposition i frågan.

Fyra av frågorna avser en privatisering i betydelsen övergång till en ökad andel privat produktion:

- Bedriva mer av sjukvården i privat regi,
- Förhindra företag med vinstsyfte att driva akutsjukhus,
- Öka antalet privata skolor/satsa mera på friskolor sedan 1997 års undersökning,
- Låta privata företag svara för äldreomsorg.

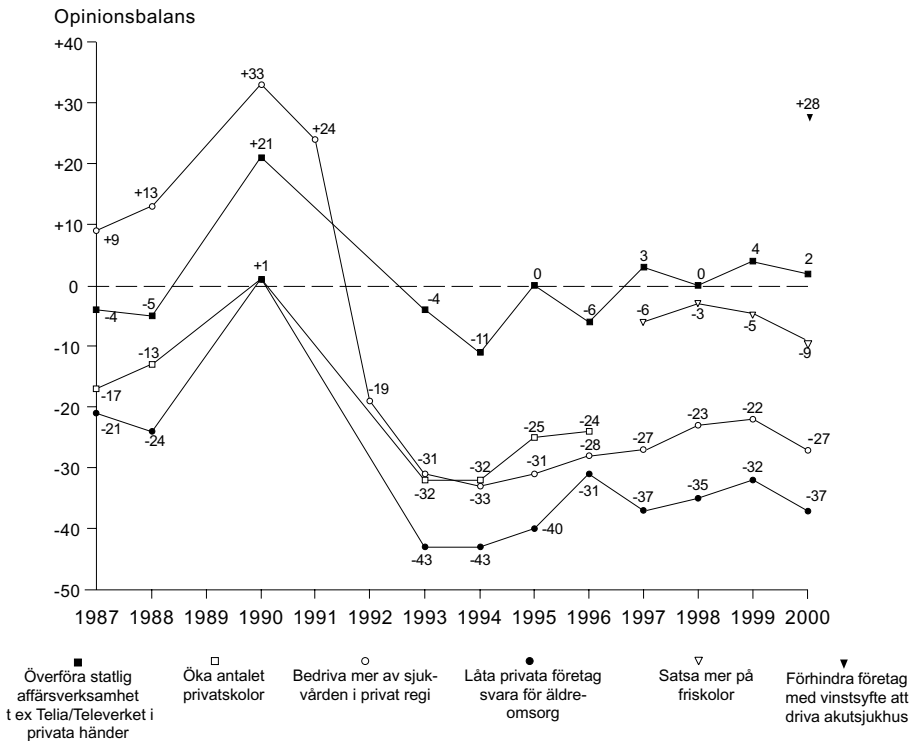
Det fjärde området avser utförsäljning av statlig affärsverksamhet :

– Överföra statlig affärsverksamhet, t.ex. Telia/Televerket i privata händer.

Gemensamt för tre av förslagen är att de avser en förändring mot ökade privata inslag i produktionen av offentligt finansierade tjänster och ett avser att förhindra denna typ av privatisering men inte en övergång till en huvudsakligen icke-offentlig modell. Det femte förslaget gäller en utförsäljning av statlig affärsverksamhet, där finansieringen av verksamheten är privat i utgångsläget.

De två första undersökningsåren 1987 och 1988 kännetecknades av stor åsiktsstabilitet. Opinionsen var positiv till privatiseringar när det gällde sjukvården, medan den var negativ till privatiseringar när det gällde affärsverksamhet, skola och särskilt äldreomsorg.

Figur 3 Svenska folkets inställning till förslag om privatisering av offentlig verksamhet 1987–2000 (balansmätt)

Kommentar: Svartpersonerna fick ta ställning till förslagen som redovisas i figuren och svarsalternativen var: *Mycket bra förslag*, *Ganska bra förslag*, *Varken bra eller dåligt förslag*, *Ganska dåligt förslag* och *Mycket dåligt förslag*. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag. Värdena för 1998–2000 avser den politikinriktade riksundersökningen.

Förändringen av attityden till privatisering 1987 – 1993 följer samma huvudmönster som inställningen till den offentliga sektorn som helhet. Motståndet mot privatiseringar minskade 1988 – 1990. År 1990 fanns ett klart stöd för privatiseringar inom sjukvården och av statlig affärsverksamhet, medan det var lika många för som emot privatiseringar inom skola och äldreomsorg. Därefter rasade opinionsstödet för privata alternativ. År 1993 var motståndet mot privata lösningar inom sjukvård, skola och äldreomsorg väsentligt större än 1987. På dessa tre områden tog en majoritet avstånd från ytterligare privatiseringar. För sjukvården var förändringen särskilt markant.

Under perioden 1993 – 1996 minskade motståndet mot privatiseringar inom sjukvård, skola och äldreomsorg något, medan synen på privatisering av Telia fluktuerat med något fler emot än för en utförsäljning, även efter den partiella utförsäljningen av Telia våren 2000.

Av speciellt intresse i detta sammanhang är förändringarna sedan 1996. Förskjutningarna har gått i olika riktning. För statlig affärsverksamhet ökade andelen som vill se en utförsäljning av Telia; år 1997 och de senaste åren har det varit en svag övervikt i opinionen för en privatisering.

Inom skolans område skedde en svängning mot större stöd för alternativ till den kommunala skolan. I undersökningarna fram till 1996 fick de svarande ta ställning till förslaget att *öka antalet privatskolor*, men i 1997 års undersökning hade förslaget ändrats till *satsa mer på friskolor* vilket försvårar en jämförelse. Förändringen av frågan hade emellertid föregåtts av att båda alternativen testats i 1996 års västsvenska SOM-undersökning.¹ Perioden 1997-1999 var läget oförändrat med en svag övervikt emot ökade satsningar på friskolor men med stora skillnader mellan olika delar av landet (Carlsson 1999).

För privat sjukvård var opinionsläget oförändrat 1997, men fram till 1999 fortsatte den svaga trenden i riktning mot minskat motstånd mot privata lösningar. Attityden till privat äldreomsorg var mer negativ 1997 än året innan. Efter detta ”hack i kurvan”, som är resultatet av mediernas behandling av fallet Polhemsgården (Nilsson 2000b), avtog även på detta område motståndet mot privata lösningar något fram till 1999.

År 2000 är opinionen jämfört med de närmast föregående åren något mer kritisk mot privatisering inom skola, omsorg och vård. Förändringarna är små men de är resultatet av en ökad polarisering av opinionen, som innebar att förskjutningar åt vänster och åt höger i huvudsak tar ut varandra men med en svag förskjutning till vänster bland samtliga. För det nya förslaget *förhindra företag med vinstsyfte att driva akutsjukhus* registreras en majoritet emot bland svenska folket, balansmått +28.

Privatiseringsvågen 1987 – 1990 försköt opinionen på alla områden och inom flertalet partier, och rekylen 1990 – 1993, som var ännu starkare, berörde alla verksamheter och alla partier. På samma sätt som när det gällde inställningen till

de offentliga sektorn var förändringarna 1987 – 1990 kraftigast bland personer som sympatiserade med vänsterpartiet och socialdemokraterna. Åsikterna hos anhängare till de borgerliga partierna, som i utgångsläget var positiva till privatiseringar, ändrades endast i begränsad utsträckning. Däremot var svängningen i privatiseringsnegativ riktning 1991-1993 i flertalet fall större bland de borgerliga partiernas sympatisörer.

Bland vänsterpartiets och socialdemokraternas sympatisörer har det trots stora svängningar hela tiden funnits en övervikt för motstånd mot privatiseringar. Det gällde även 1990, men då var opinionsbalansen för s-sympatisörerna endast svagt negativ när det gällde sjukvård och statlig affärsverksamhet. Åren 1987/88 och 1990 fanns det en övervikt för privatisering inom samtliga borgerliga partier när det gällde vård, skola och omsorg, utom bland centerpartiets anhängare när det gällde äldreomsorgen. När det gäller statlig affärsverksamhet har dock övervikten för privatiseringar bibehållits under hela den undersökta perioden bland borgerliga sympatisörer.

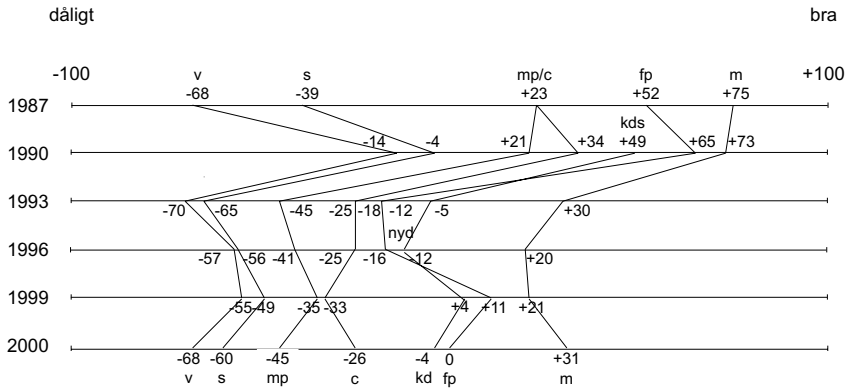
Efter rekylen 1993 var det dock bara bland moderata sympatisörer som det finns en övervikt för ytterligare inslag av privata lösningar inom sjukvård, skola och äldreomsorg. Denna situation bibehålls under hela 1990-talet för äldreomsorgen, men när det gäller sjukvård är fp-, kd- och m-sympatisörerna mot slutet av 1990-talet positiva till ökad privat vård och detsamma gäller satsningar på friskolor. Centerpartiets sympatisörerna intar genomgående en position i mitten på skalan.

År 2000 går de moderata sympatisörerna åt höger i samtliga frågor utom när det gäller en privatisering av Telia, där moderaterna är oförändrat mycket positiva. Omvänt går de i riksdagen tre samverkande partiernas sympatisörer till vänster utom när det gäller mp och friskolorna, där positionen är oförändrad med en svagt kritisk hållning. För övriga partier är rörelserna mindre enhetliga. När det gäller förslaget att förhindra företag med vinstsyfte att driva akutsjukhus finns det en klar majoritet för bland mp, v, s och c, en svag övervikt för bland fp och kd och en övervikt emot bland m.

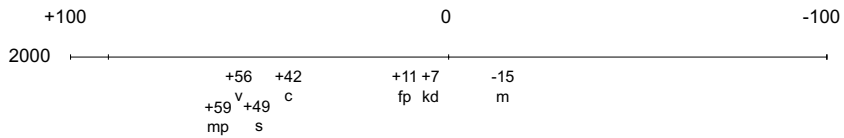
I frågorna om privatisering av skola, omsorg och vård utkristalliseras år 2000 ett huvudmönster med v-, s- samt mp-sympatisörerna emot privatiseringar och m-sympatisörerna klart för medan övriga partier bildar en mellangrupp. Tydligast är det när det gäller äldreomsorgen men det går igen också på andra områden liksom när det gäller inställningen till den offentliga sektorn som helhet. Medborgarnas attityder till privatisering är främst en fråga om ideologi och inte en fråga om missnöje med offentlig service (Nilsson 2001).

Figur 4 Partisynpati och inställningen till privatisering inom sjukvård, skola och äldreomsorg samt av statlig affärsverksamhet 1987, 1990, 1993, 1996 – 1999 och 2000 (balansmätt)

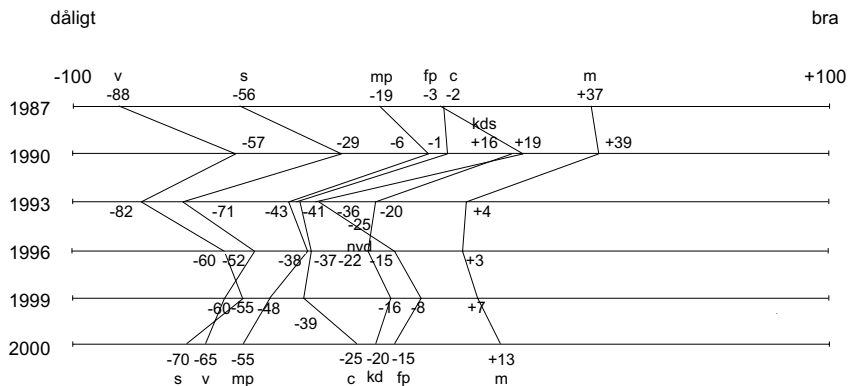
A.a. Bedriva mer av sjukvården i privat regi

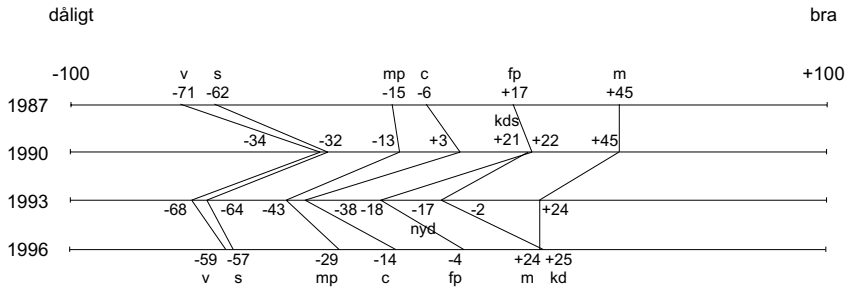
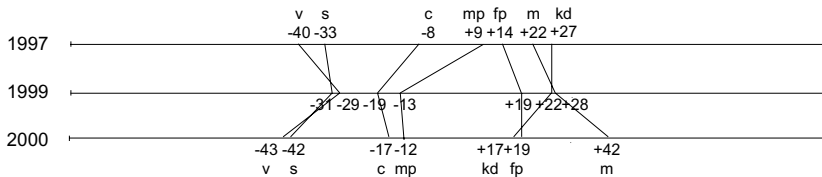
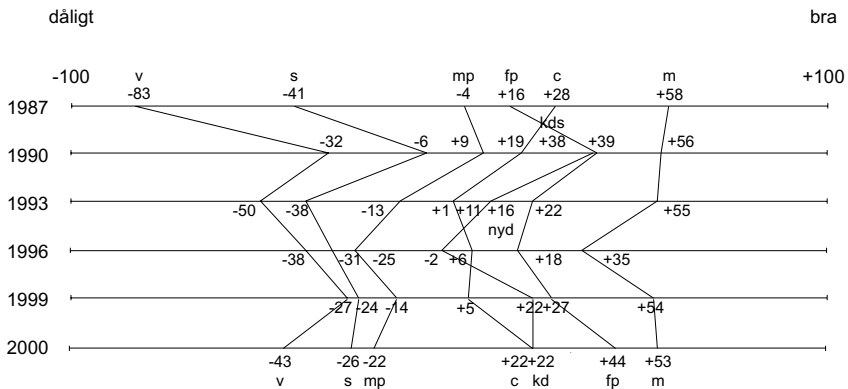

A.b. Förhindra företag med vinstsyfte att driva akutsjukvård

B. Låta privata företag svara för äldreomsorg

Figur 4 fortsättning**C.a. Öka antalet privatskolor****C.b. Satsa mer på friskolor****D. Överföra statlig affärsverksamhet t ex Telia/Televerket i privata händer**

Kommentar: Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag och -100 (alla negativa) redovisas till vänster i figuren och +100 (alla positiva) till höger, utom för A.b. där +100 redovisas till vänster och -100 till höger. Partisympati avser bästa parti generellt.

Mot en ökad polarisering i välfärdspolitiken?

I Sverige kan under den senaste femtonårsperioden urskiljas tre skeden av missnöje med den offentliga sektorn. Den första perioden mot slutet av 1980-talet och början av 1990-talet präglades av en mycket kraftig kritik mot den offentliga

sektorn med privatisering och avreglering som förslag till lösningar. Privatiseringsvägen nådde sin höjdpunkt 1990, samtidigt som bedömningen av offentlig service var förhållandevis positiv även om konkreta exempel på missförhållanden inom offentliga myndigheter spelar stor roll i debatten.

Lågkonjunktur och stigande arbetslöshet under första hälften av 1990-talet medförde en uppslutning bakom välfärdsstaten. Stödet för den offentliga sektorn ökade och förslag om privatiseringar avvisades av medborgarna. Trots nedskärningar inom många områden var bedömningen av offentlig service fortsatt positiv. Under den ekonomiska krisen riktades missnöjet mot förändringar av välfärdsstatens trygghetssystem och service och mot resursbristen.

Under den andra hälften av 1990-talet är stödet för den offentliga sektorn fortsatt stort även om motståndet mot privata lösningar minskat något. Under denna period och främst under 1990-talets sista år blev emellertid svenska folket mindre tillfreds med den offentliga servicen inom centrala välfärdsområden. Dessutom är medborgarna, främst i storstäderna, mindre nöjda med det yttre offentliga rummet: gatorna och vägarna, kollektivtrafiken, renhållningen på offentliga platser och bostadsbristen. Missnöjet med möjligheten att få jobb avtar dock snabbt.

Den positiva utvecklingen av Sveriges ekonomi, och för många människor av den egna ekonomin, bidrar till att öka förväntningarna också på den verksamhet som kommunerna och landstingen/regionerna ansvarar för. Bristen på påtagliga och snabba förbättringar av den offentligt finansierade servicen skapar en otakt i utvecklingen. Trots att det "går bra för Sverige" demonstrerar idag föräldrar och andra brukare mot otillräcklig kommunal service samtidigt som personal inom välfärdens organisationer protesterar. Den kommunala sektorn med ansvar för offentligt finansierad service bedöms inte ha följt med i utvecklingen. Välfärden är i obalans. (Nilsson 2000a).

De samlade effekterna av de stora svängningarna i privatiseringsopinionen är mycket stora. Under tioårsperioden 1987 – 1999 i det närmaste halverades avståndet mellan vänsterpartiets och moderats samlingspartiets sympatisörer inom de fyra undersökta områdena och det minskade avståndet var resultatet av att både partierna till vänster och till höger förflyttade sig mot mitten. När det gällde att bedriva sjukvård och äldreomsorg var det främst de borgerliga partiernas sympatisörer som rörde sig mot mitten medan det var v- och s- sympatisörerna som förflyttade sig när det gällde skola och affärsverksamhet.

Konvergenstrenden bryts emellertid år 2000, då attitydmönstren pekar på en förnyad polarisering i välfärdspolitiken. Debatten kring friskolornas roll och akutsjukhusens ställning har också varit mer intensiv än tidigare, vilket gör att gränserna mellan den offentliga och den privata sfären i samhället fortfarande är en i hög grad central politisk stridsfråga. De allt tydligare politiska skiljelinjerna i välfärdspolitiken har i den svenska flernivådemokratien lett till öppna konflikter mellan skilda nivåer med olika politisk majoriteter.

Noter

- ¹ Det fanns 1996 i Göteborg en övervikt emot bägge förslagen med balansmättet -16 för privatskolor respektive -5 för friskolor, och svarssambandet var starkt, tau-b +0,57.

Referenser

- Blomqvist, Paula & Rothstein, Bo (2000) *Välfärdsstatens nya ansikte. Demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Agora.
- Esping-Andersen, Gösta (1996), After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global Economy. I Esping-Andersen, Gösta, ed. *Welfare States in Transition*. Sage Publications.
- Carlsson, B R (1999) Skolan i Västra Götaland. I Nilsson, L (red) *Region i utveckling*, SOM-rapport nr 23. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Lundqvist, L J (2001) Privatisering – varför och varför inte. I Rothstein, B (red) *Politik som organisering. förvaltningspolitikens grundproblem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Nilsson, L (2000a), Välfärd i obalans. I Holmberg, S och Weibull, L (red), *Det nya samhället*, SOM-rapport nr 24. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2000b), Opinionstrender och medieeffekter. I Fridolf, M (red), *Vem formar politiken i kommunerna?*. SNS Förlag
- Nilsson, L (2001) Nöjda – missnöjda medborgare. I Johansson, F, Nilsson, L och Strömberg, kommande, *Kommunal demokrati under fyra decennier*. Liber.
- Nilsson, L och Strömberg, L (1988) Offentligt – privat, Svenska Folkets åsikter om privatisering och avreglering. I Holmberg, S och Weibull, L (red), *SOM-undersökningen 1987*, SOM-rapport nr 3. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Svenska Kommunförbundet (1999), *Konkurrens för fortsatt välfärd? – om förekomst, omfattning, effekter och erfarenheter av konkurrensutsättning och alternativa driftsformer*. Kommentus Förlag AB.

SAMARBETE – EN ARBETSFORM FÖR DE SÄRSKILT UTSATTA

MARIE FRIDOLF

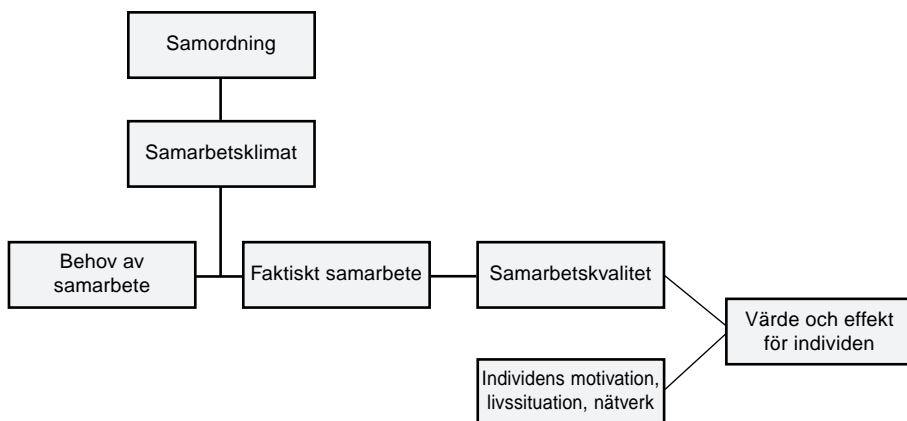
Samarbete mellan offentliga organisationer har kommit i fokus under 1990-talet (Danemark & Kullberg, 1999, Hultberg, 1998, Fridolf, 1996b). Motiven skiljer sig åt mellan olika förespråkare, men gemensam är uppfattningen att samarbete är en del i omdaning av välfärdssystemet (Hjern, 1992). Många människor riskerar att hamna i en gråzon mellan verksamheter när problem-bilden inte ryms inom en organisations ram. Det kan leda till en rundgång. Samarbete handlar då om att överbrygga välfärdssystemets sektorisering. I det svenska välfärdssystemet, med allt större organisationer och ökad specialisering, har det blivit svårare att hjälpa personer med sammansatta behov som inte kan lösas av en organisation eller en specialist (SOU 1996:85). Sektoriseringen har inneburit att offentliga organisationer i flera fall har motstridiga mål, instruktioner och handlingsplaner. Mycket tid och energi går åt till att bevara och bevaka strukturer. De professionella kan också sägas ha låg kunskap om varandras arbete och kompetens (Riksförsäkringsverket/Socialstyrelsen 1997).

Samarbete kan beskrivas som att samla samhällets resurser kring en individ i syfte att öka hälsa, livskvalitet och egenförsörjning (Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 1999:4). I samverkanspropositionen tydliggör regeringen nödvändigheten av samarbete för berörda organisationer i syfte att stödja alla som är i behov av särskilda insatser inom rehabiliteringsområdet (prop.1996/97:63). Insatserna ska öka dessa gruppers konkurrensförmåga på arbetsmarknaden. Som skäl anges att det är väsentligt att mer effektivt utnyttja samhällets resurser och bättre kunna tillgodose enskilda människors behov av stöd. Ett samarbete för utsatta grupper bör prioriteras. Risken för att hamna i en rundgång anses vara större vid långvarig arbetslöshet samt då individerna har psykosociala eller hälsomässiga problem (prop.1996/97:63). Samtidigt återges att nedsatt arbetsförmåga ofta bottnar i en blandning av medicinsk, psykologisk, social och arbetsrelaterad ohälsa. Arbetslösa, sjukskrivna är en grupp som riskerar att hamna vid sidan av den arbetslivs-inriktade rehabiliteringen. Också personer med funktionshinder lyfts fram i propositionen och konstateras behöva ett kraftfullt stöd för att komma in på arbetsmarknaden. Samtidigt som gränsdragning mellan olika försäkringssystem poängteras, anses det viktigt att upprätthålla en helhetssyn på individens situation.

Vad är samarbete?

Samarbete är inget mål i sig utan ett medel för att åstadkomma en bättre process och ett bättre resultat. I figur 1 redovisas de olika delarna schematiskt.

Figur 1 En beskrivning av samarbetets olika delar

Behovet av samarbete skiljer sig mellan olika grupper och individer. Det faktiska samarbetet kan definieras i olika former. Det kan vara allt ifrån utbyte av information och erfarenheter till koordinering av arbete och gemensamt arbete (Boke-lund, 1995, Brännberg, 1995, Fridolf, 1996a). Samarbete måste dock problematiseras ytterligare och delas upp i olika faser såsom bedömning av behov, planering och val av insatser, själva insatserna och värderingen av desamma samt en värdering av hela processen för att bedöma resultatet (Hjern, 1995). Det är inget linjärt förhållande. Faserna överlappar varandra, och individerna kan gå fram och tillbaka däremellan. Det innebär t.ex. att en insats kan leda till ny bedömning. Varje individs process är unik. Att samarbete med automatik skulle leda till ett värde för individen är inte givet, utan dess kvalitet har också betydelse för värdet (Hjern, 1995, Andersson & Hjern, 2000, Björklund, 2000, Fridolf, 2000). En fokusering på behov utifrån ett holistiskt synsätt, individens delaktighet, ett engagerat bemötande, tillräckligt med tid och kontinuitet i stöd samt personliga relationer är några av de faktorer som visat sig ha stor betydelse för samarbetets kvalitet för individen. Den enskilda individens motivation har också stor betydelse (Berglund, 1996). Om det blir något faktiskt samarbete beror dessutom på vilket samarbetsklimat som utvecklats mellan olika handläggare samt vilka resurser som görs tillgängliga (Fridolf, 1999a). Samarbetsklimatet kan beskrivas med avseende på huruvida ett gemensamt synsätt utvecklats (Fridolf, 1999b). Bety-

delse har ledarskap, dialog, professionalitet, legitimitet, förebilder, traditioner m.m. (Fridolf, 1996b) För att det ska bli ett bra samarbetsklimat behövs också stöd från organisationerna i form av samordning av politikområden, kompetens, resurser, styrning, ansvar och regler (Fridolf, 1996b). Samarbetsklimat och samordning utgör ett stöd för att ett samarbete mellan olika handläggare ska utvecklas.

I detta kapitel kommer vi att diskutera vilka som har behov av samarbete och vilka som faktiskt fått det. Vi avser inte att beskriva det samarbetsklimat som finns mellan handläggare eller om samarbetet stöds i form av samordning av resurser. Inte heller kommer vi att kunna diskutera i vilka former och faser det faktiska samarbetet sker. Det ges inget utrymme till att värdera samarbetets kvalitet för individen. Vi kan alltså inte ge någon bild av värdet för den enskilde. Däremot kan behovsbilden, det faktiska samarbetet samt individernas hälsa värderas och diskuteras. Hypoteserna som testas är:

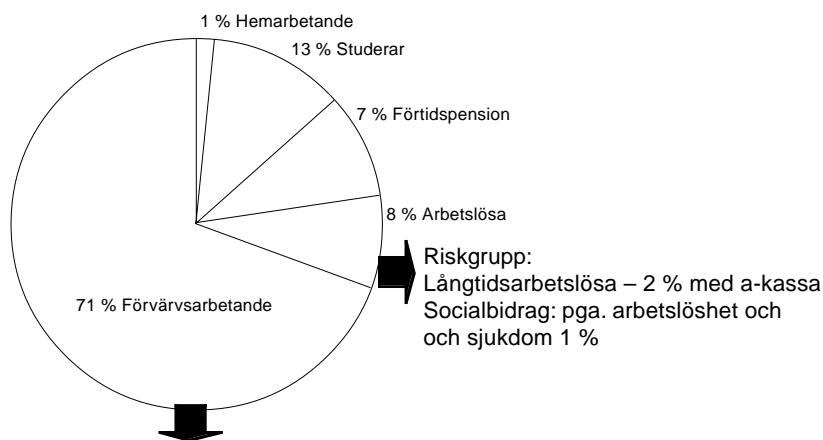
- Personer som har störst behov av samarbete är de som har kontakter med flera verksamheter.
- Samarbete sker i första hand kring dem som har ett långvarigt beroende av offentlig försörjning.
- Faktiskt samarbete leder till ett ökat förtroende för verksamheterna.
- Samarbete har ett samband med personernas inställning till den egna hälsan.

De särskilt utsatta

Grupper med sammansatta behov uppskattas till mellan 10 och 20 procent av alla service-/stödsökande (SOU 1996:85). I utvärderingen av samverkanspropositionen påvisas att det inte finns någon samlad bild över de grupper av individer för vilka samarbete behövs (Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 2000:5). Organisationerna beskriver behovsgrupperna mycket olika. Samma individer grupperas på skilda sätt av olika organisationer. De grupperas efter behov av försörjningsstöd, efter organisationernas ansvar eller i förhållande till verksamheternas målgrupper och diagnosgrupper. Sammantaget är det mycket svårt att ange omfattningen av samarbete för olika grupper. Det förs inte heller någon samlad statistik. Utifrån en lokal kartläggning gör utvärderingen uppskattningen att behovsgruppen där samarbete är särskilt angeläget utgör mellan tre och sju procent av befolkningen i arbetsför ålder. Uppskattningsvis rör det sig om mellan 200 000 och 350 000 personer. Utvärderingen har genomfört denna kartläggning genom att ett antal lokala områden manuellt beräknat gruppens storlek. Här definieras samarbete som att minst två verksamheter ingår och att det finns risk för rundgång mellan organisationen. Enligt SOM-undersökningen år 2000 är 80 procent av de svarande i arbetsför ålder, dvs. mellan 16 och 64 år. Förvärvs-

frekvensen är 71 procent. Andelen arbetslösa är fem procent, och ytterligare tre procent finns i arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Förtidspensionärerna utgör sju procent. Det finns i denna grupp också några ålderspensionärer. De resterande personerna i arbetsför ålder studerar, 13 procent, och hemarbetar, en procent. De svarande anger vilken av nämnda grupper de tillhör för tillfället. I figur 2 redovisas den befolkningen i arbetsför ålder fördelat på sysselsättning. I denna figur redovisas också de som befinner sig i riskzonen för att hamna i en rundgång mellan verksamheter och som därför är i fokus för samarbete. Riskgruppen har definierats utifrån personer som varit arbetslösa och sjukskrivna under lång tid. 20 procent av de arbetslösa med rätt till a-kassa har varit arbetslösa i mer än tolv månader. De utgör två procent av befolkningen i arbetsför ålder. Härtill kommer de personer som idag har socialbidrag pga. arbetslöshet eller sjukdom i mer än tolv månader eftersom de inte har rätt till a-kassa eller sjukpenning. Denna grupp utgör en procent av befolkningen i arbetsför ålder. Bland dem som förvärvsarbetar anger 23 procent att de under de senaste tolv månaderna uppburit sjukpenning från försäkringskassan dvs. varit sjuka i mer än två veckor. En fjärdedel av dem är idag sjukskrivna. De som är långvarigt sjukskrivna, dvs. i mer än tolv månader, utgör tio procent av de sjukskrivna. Av befolkningen i arbetsför ålder utgör denna grupp två procent.

Figur 2 *Befolkningen i arbetsför ålder och riskgrupper med särskilt behov av samarbete*

Riskgrupp: 10 % av de förvärvsarbetande sjukskrivna i mer än 12 månader
Omräknat till befolkningen i arbetsför ålder är de långtidssjukskrivna 2 %

I denna undersökning påvisas att fem procent av befolkningen i arbetsför ålder kan definieras som särskilt utsatta med risk för att hamna i en rundgång mellan organisationer och därför med ett större behov av samarbete, enligt tidigare beskrivning. Dessa individer har varit arbetslösa eller sjukskrivna i mer än tolv månader. Om vi utgår från arbetslöshet och sjukskrivning i mer än sex månader blir riskgruppen något större, sju procent. Här inkluderas inte personer med sjukbidrag, där samarbete också är ett medel för att förhindra förtidspensionering. Personer som har sjukbidrag utgör en procent av befolkningen i arbetsför ålder. Vi har inte tagit med den grupp av förtidspensionärer som behöver samarbete för sin dagliga sysselsättning pga. fysiska eller psykiska funktionshinder. Eftersom vi utgått från aktuell försörjning får vi inte med de personer som har sammanlagd försörjning i olika system i över tolv månader men under kortare tid än tolv månader i aktuellt system vid denna undersöknings genomförande. Att beakta är att i denna beskrivning finns en del personer som inte behöver samarbete. Å andra sidan har vi inte med i beräkningen de riskgrupper som tidigt skulle kunna identifieras för att motverka långtidsarbetslöshet och långtidssjukskrivningar. Denna riskgrupp kan igenkännas utifrån kontakt med mer än en verksamhet.

Antalet kontakter som riskfaktor

I denna studie utgör de som har kontakt med fler än en verksamhet 58 procent. I tabell 1 redovisas kontakter med olika verksamheter. De som har varit i kontakt med sjukvården har till stor del inte stått i förbindelse med andra verksamheter. Försäkringskassan är den som de flesta har kontakt med. Nästan samtliga som har kontakt med socialtjänsten har samtidigt relationer med andra verksamheter. De som har kontakt med försäkringskassan har det också ganska naturligt med sjukvården men en stor del har dessutom kontakt med arbetsförmedlingen.

Tabell 1 Kontakt med olika verksamheter (Procent) (16-64 år)

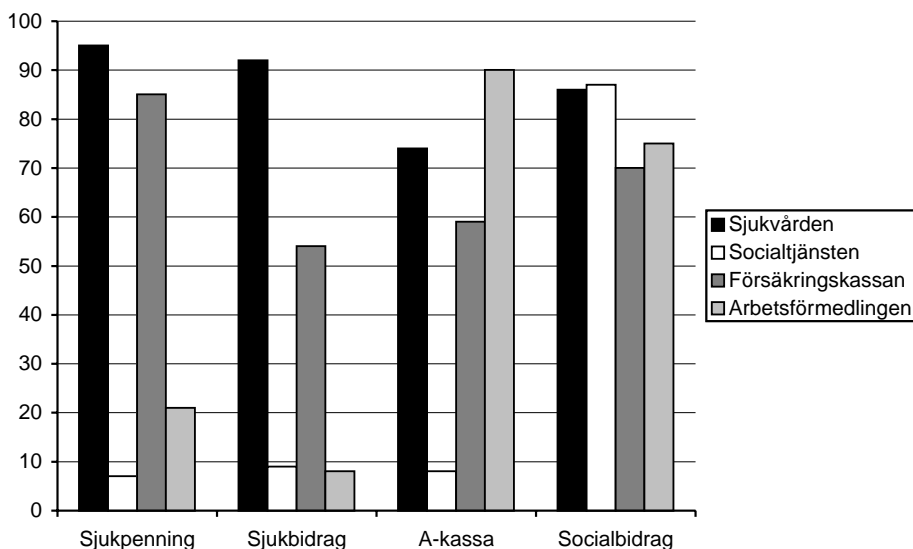
	Sjukvård	Socialtjänst	Försäkringskassan	Arbetsförmedling	Ej kontakt med fler	N=
Sjukvård	-	9	46	22	45	2007
Socialtjänst	89	-	70	52	6	186
Försäkringskassa	91	14	-	33	8	987
Arbetsförmedling	80	19	61	-	9	524

Kommentar: Tabellen ska läsas horisontellt och beskriver den andel som varit i kontakt med sjukvården under de senaste 12 månaderna och som också stått i förbindelse med socialtjänst, försäkringskassa och arbetsförmedling samt ej haft kontakt med fler. På samma sätt ska beskrivningen av dem som har haft kontakt med socialtjänst, försäkringskassa och arbetsförmedling läsas.

De som har kontakt med arbetsförmedlingen har det också framförallt med försäkringskassan. De som har kontakt med försäkringskassan och socialtjänsten kan ha det av andra skäl än arbetslöshet och sjukdom.

De som på olika sätt har försörjning från det offentliga är 34 procent av alla människor i arbetsför ålder. I diagram 1 redovisas vilka kontakter personer i olika försörjningssystem anser sig ha. Som framgår av diagrammet har personer med sjukpenning framförallt kontakt med sjukvården och försäkringskassan, vilket är ganska naturligt. En femtedel har också relationer med arbetsförmedlingen. De som uppbär sjukbidrag eller förtidspension har till största delen kontakt med sjukvården. Hälften står även i förbindelse med försäkringskassan. De som har a-kassa har framförallt kontakt med arbetsförmedlingen men också med försäkringskassan och sjukvården. Personer med socialbidrag har relationer till många olika verksamheter.

Diagram 1 Andelen personer med sjukpenning, sjukbidrag/förtidspension, a-kassa och socialbidrag som har kontakt med sjukvården, försäkringskassan, socialtjänsten och arbetsförmedlingen (procent)

Kommentar: Diagrammet beskriver dem som under de senaste 12 månaderna har haft sjukpenning, sjukbidrag/förtidspension och socialbidrag samt deras kontakter under samma period med sjukvård, socialtjänst, försäkringskassa och arbetsförmedling. Antalet med sjukpenning N= 475, Sjukbidrag/förtidspension N= 145, A-kassa N= 253, Socialbidrag N= 77.

I det följande ska vi utifrån redovisat underlag mer ingående diskutera, med hänsyn till kontakter och försörjning, vilka som kan riskera att hamna i en rundgång mellan organisationer. Fyra fjärdedelar av de svarande i arbetsför ålder anger att de haft kontakt med sjukvården. Hälften har enbart stått i förbindelse med sjukvården utan några andra kontakter under de senaste tolv månaderna. Den andra hälften har framförallt haft kontakt med försäkringskassan under samma period i något ärende som försäkringskassan handlägger. Det kan gälla sjukdom men också föräldrapenning, vård av sjukt barn, bostadsbidrag m.m. Drygt hälften av dem som varit i kontakt med försäkringskassan har haft sjukpenning under samma period. Bland de sjukskrivna finns personer i riskgrupper för långvarigt behov av stöd från det offentliga. Hur stor denna grupp är kan vi inte identifiera i detta material.

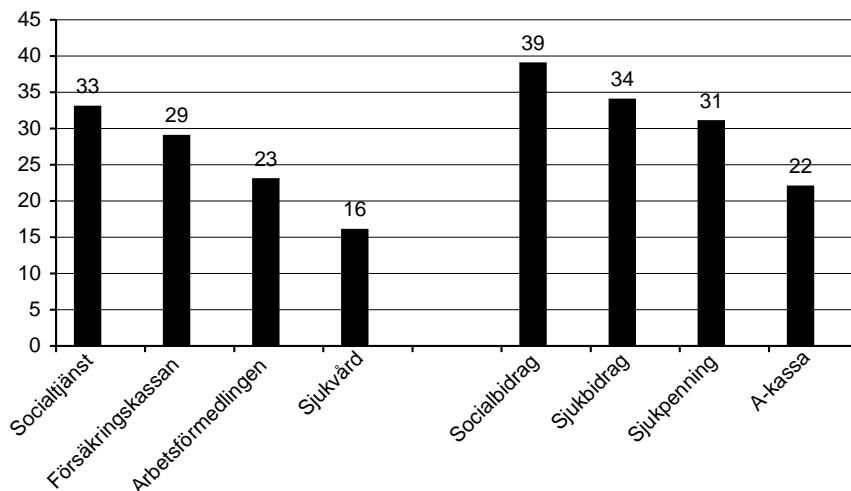
En femtedel av de svarande i arbetsför ålder har haft kontakt med arbetsförmedlingen. Mer än hälften av personerna har haft relationer med försäkringskassan. Hälften av dem som haft kontakt med försäkringskassan har dessutom uppburit sjukpenning i mer än två veckor under samma period. Dessa personer kan vara en riskgrupp för att hamna i en rundgång mellan organisationer. Denna riskgrupp, arbetslösa/sjuka, kan beräknas till elva procent av personer i arbetsför ålder.

Vi ska studera dem som har haft kontakt med socialtjänsten något närmare. Det gäller sju procent, och av dessa har tre procent uppburit socialbidrag till största delen pga. arbetslöshet, sjukdom eller komplettering av a-kassa och sjukpenning. De övriga fyra procenten har haft andra kontakter kring aktuella frågor som socialtjänsten hanterar, t.ex. frågor som rör barn, familj, missbruk, anhöriga, flyktingar och sysselsättning. Det är tydligt att de som befinner sig i arbetslöshet och sjukdom, oavsett längd, är en stor riskgrupp för att hamna i en rundgång mellan olika offentliga försörjningssystem. Men det finns även andra riskgrupper såsom personer med olika krissituationer men utan sjukdomssymtom. Socialtjänsten har ett tydligt förebyggande ansvar enligt socialtjänstlagen för att tidigt identifiera grupper och individer som riskerar att hamna i långvarigt beroende av det offentliga stöd. Ett tidigt samarbete mellan denna aktör samt sjukvården, arbetsförmedlingen och försäkringskassan lyfts fram som en nödvändighet. Sammanfattningsvis utgör riskgruppen för att hamna i en rundgång utifrån kontakt med fler än en verksamhet i sin försörjning mellan 11 och 14 procent.

Vilka erbjuds samarbete?

I enkäten har vi frågat dem som varit i kontakt med fler än en verksamhet om myndigheterna samarbetat i aktuellt ärende. Av de som haft kontakt med flera verksamheter har hälften omfattats av samarbete. De som haft kontakt med socialtjänsten har i något större utsträckning än andra omfattats av samarbete. Därefter kommer försäkringskassan och sedan arbetsförmedlingen, se diagram 2.

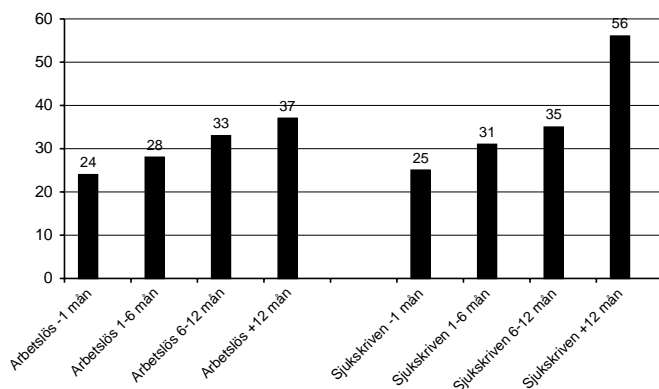
Diagram 2 Andel personer som omfattats av samarbete utifrån kontakt med olika verksamheter respektive utifrån offentlig försörjning (procent)

Kommentar: Diagrammet beskriver hur stor andel som omfattats av samarbete av dem som under de senaste 12 månaderna varit i kontakt med socialtjänsten, försäkringskassan, arbetsförmedlingen och sjukvården samt haft socialbidrag, sjukbidrag, sjukpenning och a-kassa. Fråga: Om Du har haft kontakt med fler än en verksamhet, har dessa samarbetet med varandra? – alternativet ja redovisas. Sjukvården N= 1776, Socialtjänst N=184, Försäkringskassan N= 969, Arbetsförmedlingen N= 518, Sjukpenning N= 475, Sjukbidrag/förtidspension N= 145, A-kassa N= 253, Socialbidrag N= 77

Ett av våra antaganden är att de personer som är offentligt försörjda omfattas av mer samarbete, vilket enkäten också påvisar. Frågan är om det skiljer sig mellan olika försörjningssystem. I diagram 2 kan vi se att de personer som omfattas av samarbete framförallt är de med socialbidrag och sjukbidrag/förtidspension. Personer som omfattas av minst samarbete är de som har a-kassa.

Eftersom vi inte vet vilka som har behov av samarbete av dem som har offentlig försörjning återgår vi till vår inledande definition av gruppen med långvarig arbetslöshet och sjukskrivning samt studerar dem särskilt. I diagram 3 kan vi utläsa att samarbetet ökar vid långvarig arbetslöshet. Skillnaden är dock inte så stor, om vi antar att arbetsmarknadsmyndighetens möjlighet att själv stödja individen avtar över tid (Sjöstrand, 1998). Även för de sjukskrivna är det tydligt att samarbetet ökar med sjukskrivningens längd. De som har varit sjukskrivna i över tolv månader erbjuds ett markant större samarbete än övriga. Skillnaden är 20 procentenheter mellan dem som varit sjukskrivna i upp till en månad och dem som varit sjukskrivna i över tolv månader.

Diagram 3 Andel personer som omfattas av samarbete i olika arbetslöshets- och sjukskrivningslängd (procent)

Kommentar: Diagrammet beskriver faktiskt samarbete för befolkningen i arbetsför ålder som är arbetslösa eller sjukskrivna efter dess längd. Fråga: Om Du för närvarande är arbetslös, hur länge har Din arbetslöshet varat? Arbetslösa i mindre än 1 månad N= 17, arbetslösa i 1-6 månader N=65, arbetslösa i 6-12 N=21 månader, arbetslösa i över 12 månader N=83. Ja, jag har varit sjukskriven i mindre än 1 månad N=36, Sjukskriven i 1-6 månad N= 48, Sjukskriven i 6-12 månader N=17, Sjukskriven i över 12 månader N= 64. Om Du har haft kontakt med fler än en verksamhet har dessa samarbetet med varandra? – alternativet ja redovisas.

I undersökningen kan vi se att det finns ett svagt samband mellan samarbetet och att ha sjukpenning, sjukbidrag/sjukpension och socialbidrag, se tabell 2. Däremot finns det inget samband mellan samarbete och att uppbära a-kassa. I sambandsanalysen syns ett svagt samband mellan längd och samarbete.

Tabell 2 Samband mellan samarbete och försörjningsform samt längden på sjukskrivning och arbetslöshet (Spearman's rho)

	Samarbete
Försörjning	
• Sjukpenning	0,231
• Sjukbidrag/förtidspension	0,202
• A-kassa	0,012*
• Socialbidrag	0,160
Längden (ej hänsyn till vilken försörjning)	
• Arbetslöshetslängd	0,174
• Sjukskrivningslängd	0,214

Kommentar: I tabellen återges sambandet mellan dem som svarat ja på att de omfattats av samarbete samt hur länge de för närvarande har sjukpenning, sjukbidrag/förtidspension, a-kassa och socialbidrag. Tabellen återger också dem som svarat ja på att de omfattats av samarbete samt sambandet med längden på sjukskrivningen och arbetslösheten. Det mått som används är Spearman's rho som kan gå från minus ett till plus ett, där minus visar på ett negativt samband och plus på ett positivt. * Ej signifikant. Samarbete 0= nej 1=ja. Sjukpenning, sjukbidrag/förtidspension, a-kassa, socialbidrag 0= nej 1= ja. Arbetslöshet och sjukskrivningslängd 1= mindre än 1 månad, 2= 1-2 månader, 3= 3-6 månader 4= 6-12 månader, 5= mer än 12 månader.

Samarbetets värde för individen

I enkäten har vi ställt en fråga om förtroende för personalen inom samhällsinstitutionerna socialtjänst, sjukvård, försäkringskassa och arbetsförmedling. Intressant är om detta förtroende ökar vid samarbete. De som besvarat enkäten har en hög tilltro till sjukvården. Förtroendet för arbetsförmedlingen ligger lägre än för övriga aktörer. Förtroendet för socialtjänsten ligger också lägre men inte i samma utsträckning som för arbetsförmedlingen. Tilltron till socialtjänsten ökar vid kontakt. Det finns ett samband mellan olika verksamheter när det gäller förtroende. De som har ett förtroende för en av verksamheterna förefaller också ha det för de andra. Däremot finns det inte något som talar för att samarbete skulle öka individernas tilltro till verksamheterna. Försäkringskassan skiljer sig dock här. I denna sambandskorrelation kan påvisas att det finns ett svagt samband mellan samarbete och förtroende när det gäller försäkringskassan, se tabell 3.

Tabell 3 Samband mellan samarbete och förtroende för verksamheterna (Spearman's rho)

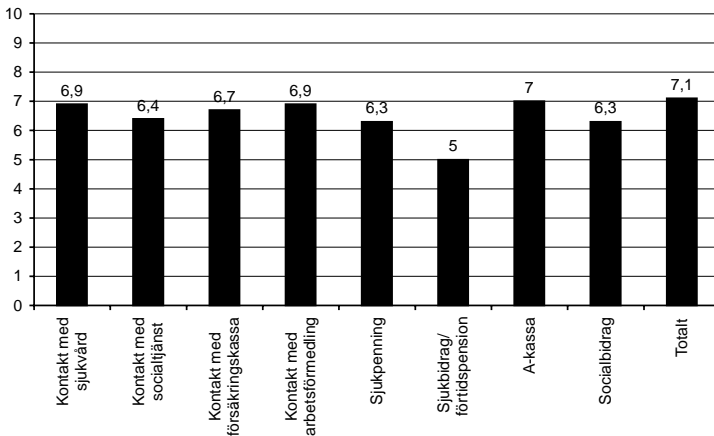
	Förtroende socialtjänst	Förtroende sjukvård	Förtroende Försäkr.kassa	Förtroende Arbetsförmedl.	Samarbete
Förtroende socialtjänst	–	0,321	0,436	0,448	0,041*
Förtroende Sjukvård	0,321	–	0,364	0,213	0,043*
Förtroende Försäkringskassan	0,436	0,364	–	0,481	0,153
Förtroende arbetsförmedling	0,448	0,213	0,481	–	0,025*

Kommentar: I tabellen återges förtroende för socialtjänst, sjukvård, försäkringskassa och arbetsförmedling, samband dem emellan samt sambandet med samarbete. Det mått som används är Spearman's rho som kan gå från minus ett till plus ett, där minus visar på ett negativt samband och plus på ett positivt. * Ej signifikant. Samarbete 0= nej 1=ja. Förtroende Mycket lite förtroende = 1 Ganska litet förtroende = 2 Varken lite eller stort förtroende =3 Ganska stort förtroende = 4 Mycket stort förtroende = 5

Utifrån förtroende kan vi inte uttala oss om samarbetets värde för individen. Individernas egen motivation och livssituation har visat sig ha stor betydelse för vilket värde olika insatser får för dem (Björklund, 2000, Fridolf, 2000). Går det att diskutera samarbete utifrån individernas hälsa? En betydande forskning kring hälsobegreppet och mätning av hälsa pågår, och flera praktiskt mätbara instrument har utvecklats. Ett sådant är Euroqol-instrumentet. Detta har tidigare använts i SOM-undersökningen 1998 och 1999. År 2000 har enbart självuppskattat hälsotillstånd efterfrågats. För närmare studier av det kompletta instrumentet hänvi-

sas till föregående års SOM-rapport, där José Ferrez Nunes skrivit en artikel. Där presenteras hälsoindex efter kön, ålder, socialgrupp och livsstil. I detta kapitel kommer uppskattad hälsa att diskuteras med avseende på kontakter med olika verksamheter, offentlig försörjning och samarbete. Individerna har själva fått uppskatta sin hälsa på en skala från 1 till 10. De har också fått värdera hälsan jämfört med för tolv månader sedan. Poängteras bör att denna skattning inte är viktad i förhållande till ålder och typ av symtom, vilket sker i Euroqol. Skattningen får istället ses som en subjektiv beskrivning. Uppskattad hälsa har medelvärdet 7,1 på en skala från 0-10 för den totala befolkningen i arbetsför ålder enligt denna studie. De personer som har kontakt med socialtjänsten och försäkringskassan mår sämst, medan de i förbindelse med arbetsförmedlingen och sjukvården skattar sin hälsa som något bättre. Ca 20 procent mår sämre idag i förhållande till för tolv månader sedan och ca 25 procent mår bättre. De personer som har offentlig försörjning mår sämre än andra förutom de som har a-kassa, diagram 4.

Diagram 4 Upplevd hälsa efter kontakt med olika verksamheter och försörjning (medelvärde)

Kommentar: Tabellen återger kontakter med sjukvård, försäkringskassa, socialtjänst och arbetsförmedling under de senaste 12 månaderna samt olika former av offentlig försörjning såsom sjukpenning, sjukbidrag/förtidspension, a-kassa och socialbidrag samt medelvärdet utifrån skattad hälsa. Individerna har fått skatta sin hälsa från 0-10. I diagrammet har medelvärdet redovisats. Sjukvård N= 1967, socialtjänst N=190, försäkringskassan N=983, arbetsförmedlingen N=535, sjukpenning N=506, sjukbidrag/förtidspension N=171, A-kassa N=270, socialbidrag N=80.

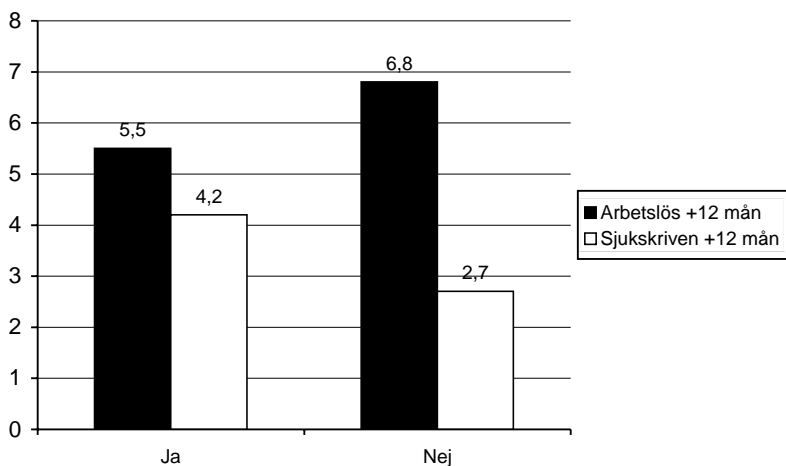
Ju längre period som är aktuell, desto sämre mår individen. Hälsa kan relateras till livskvalitet (Ferrez-Nunes, 2000) och sociala nätverk. I denna studie har vi inte ställt frågor om livskvalitet. Däremot finns en fråga om huruvida indivi-

derna är nöjda med livet och om de är aktiva i föreningslivet som skulle kunna utgöra ett visst mått på livssituation och nätverk. Det finns ett samband mellan hälsa, hur nöjda de svarande är med livet och om de är aktiva i föreningar. De som mår dåligt är också mindre nöjda med livet och mindre aktiva i föreningslivet. Med samarbete ser vi ett negativt samband, vilket innebär att de som omfattats av samarbete mår sämre och är mindre aktiva i föreningar. De som mår sämst förefaller alltså vara en viktig grupp för samarbete.

Det är svårt att mäta effekter av samarbete

Vi har i studien kunnat påvisa att de som mår som sämst samt är långtidsarbetslösa och långtidssjukskrivna är en viktig grupp att samarbeta kring. Studien visar att det finns en brytpunkt vid tolv månader. Kapitlet avslutas med en närmare fokusering på dessa personer. I diagram 5 ser vi att personer som är sjukskrivna i över tolv månader och erbjuds samarbete mår bättre än de som inte erbjuds detta. Det kan möjligen vara ett underlag för en diskussion om huruvida samarbete påverkar hälsa för långtidssjukskrivna.

Diagram 5 Uppskattad hälsa hos dem som omfattas av samarbete med offentlig försörjning i mer än 12 månader (medelvärde)

Kommentar: Tabellen återger dem som varit arbetslösa och sjukskrivna i mer än 12 månader samt som omfattats av samarbete – ja, respektive inte omfattats av samarbete – nej, och medelvärde utifrån skattad hälsa. Individerna har fått skatta sin hälsa från 0-10. I diagrammet har medelvärdet redovisats. De som är arbetslösa N= 56, De som är sjukskrivna N=43

Vi vet dock inget om dessa individers behov av samarbete och deras egen motivation. Förhållandet är det omvända för de arbetslösa. De som inte erbjuds samarbete mår bättre. De som är arbetslösa och inte omfattas av samarbete kan troligen utgöra en grupp som inte heller har behov av det utan endast behöver ett arbete. Hälsa är inte en bra indikator vid arbetslöshet. Om vi ska kunna uttala oss om samarbetets effekter för individerna behöver vi mäta före och efter olika insatser. I denna undersökning vet vi inte var i individernas förlopp som samarbetet sker.

Eftersom hälsa inte kan diskuteras på ett bra sätt vid arbetslöshet använder vi oss istället av faktorn hur nöjda individerna är med livet. Vi har tidigare definierat att detta har ett visst samband med uppskattad hälsa. De som är sjukskrivna i mer tolv månader är mer nöjda vid skattning av livskvalitet om de fått samarbete, på samma sätt som vid skattning av hälsa. De som är arbetslösa är mer nöjda med livet när de inte får samarbete.

Samarbete måste kombineras med andra värden

I denna studie har samarbete diskuterats som den nya arbetsformen för särskilt utsatta. Det är svårt att förklara dess effekter för individerna. Samarbete kan ge ett värde men det måste då studeras kvalitativt. Genom att undersöka dess olika delar kan vi öka förståelsens för samarbetets innehåll och vad som ger ett värde för individerna. Kontakt, offentlig försörjning och hälsa, tre faktorer, har alla betydelse för att identifiera behovet av samarbete. Studien visar att de sämst rustade, som är mindre nöjda med livet och mindre aktiva i föreningslivet, mår sämst. De har också fler kontakter med det offentliga och är större utsträckning offentligt försörjda. En låg uppskattning är att fem procent av befolkningen i arbetsför ålder är en riskgrupp för att hamna i en rundgång mellan olika verksamheter, vilket kan motverkas via samarbete. Därtill kommer det förebyggande arbetet för att tidigt identifiera riskgrupper. För denna grupp förefaller egen skattad hälsa i kombination med hur nöjd individen är med livet vara en viktig indikator. Studien visar att för dem som kommer i kontakt med socialtjänsten och sjukvården är inte förtroendet avhängigt av ett samarbete. Sjukvården möter ett högt förtroende även om individen inte har kontakt med dem. Tilltron till socialtjänsten ökar vid kontakt. Samarbete förefaller ha betydelse för förtroendet för försäkringskassan, som då ökar. Förtroendet för arbetsförmedlingen är i denna studie lågt. Det ökar inte genom varken kontakt eller samarbete. För att diskutera insatser i syfte att öka tilltron till arbetsförmedlingen krävs ytterligare studier.

Studien visar att samarbete är en av de faktorer som kan förklara ökad hälsa. Hälsa har samband med livskvalitet, aktivitet, kontakt med flera verksamheter och offentlig försörjning.

Sammanfattningsvis påvisas i denna studie att

- personer med långvarigt beroende av det offentliga försörjning, ofta med lågt skattad hälsa och livskvalitet, är de som har kontakter med störst antal verksamheter,
- samarbete i första hand sker kring dem som har ett långvarigt behov av det offentliga försörjning,
- det faktiska samarbetet leder till ett ökat förtroende för försäkringskassan,
- förtroendet för socialtjänsten ökar vid kontakt men är oberoende av samarbete,
- förtroendet för arbetsförmedlingen är lågt oavsett kontakt och samarbete,
- förtroendet för sjukvården är högt oavsett kontakt och samarbete,
- hälsa är avhängigt av hur nöjd individen är med livet,
- de som omfattas av samarbete är de som mår sämst,
- för att kunna påvisa att samarbetet i sig ger ökad hälsa måste det sättas i relation till andra faktorer såsom kvalitet i insatser, själva resultatet och individens egen motivation.

Referenser

- Andersson, U.-C. & Hjern, B., (2000). *Sammanfattning av tjugosex behovsgruppsbaserade organiseringsstudier i sju Socsam-områden*. Arbetsrapport, Socialstyrelsen.
- Björklund, M., (2000). *För vem ska vi samverka och hur? Intervjuer med individer och aktörer i åtta kommuner*. Stockholm, Socialstyrelsen 2000:2.
- Berglund, H., (1995) *Handlingsteori och mänskliga relationer*. Stockholm, Natur och kultur.
- Bokelund, A., (1995). *Olikheter som berikar? Möjligheter och hinder i samarbetet mellan socialtjänstens äldre- och handikappomsorg, barnomsorg samt individ- och familjeomsorg*. Rapport i socialt arbete nr 71. Stockholms universitet, institutionen för socialt arbete.
- Brännberg, T., (1995). *Plus för unga i Göteborg. En studie av projekt samverkan och eldsjälar*. Civildepartementet. DS 1995:54, bilaga 1.
- Danemark, B., & Kullberg, C., (1999). *Samverkan: välfärdsstatens nya arbetsform*. Lund Studentlitteratur.
- Ferrez-Nines, J., (2000). *Hälsa – ett värde utan pris* i Holmberg, S. & Weibull, L (red). *Det nya samhället*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Fridolf, M., (1996 a). *Relationen mellan beställare och utförare efter 1,5 år, Projekt 4 S*. Arbetsrapport. Högskolan i Örebro, Novemus.
- Fridolf, M., (1996 b). *En jämförelse mellan Stenungsund och Finspång kring samarbete, samverkan och samordning*, Kommunala förnyelsekommittén (SOU 1996: 169).
- Fridolf, M., (1999a). *Att skapa samverkan över sektorsgränser i det lokala välfärdssystemet*. Cefos Rapport nr 15, Göteborgs universitet.
- Fridolf, M., (1999b). *Samverkan i det lokala välfärdssystemet. Politikerns och ledarens betydelse*. Göteborg. Cefos Rapport nr 14, Göteborgs universitet.
- Fridolf, M., (2000). *Att samverka kring sammansatta behov – intervjuer med individer i tio samverkansprojekt*. Stockholm. Socialstyrelsen 2000:4.
- Forsberg, E., & Starrin, B., (red.) (1997) *Frigörande kraft: Empowerment som modell i skola, omsorg och arbetsliv*. Stockholm, Gothia.
- Hjern, B., (1990). *Privat tjänstesektor: problemet med produktivitetsutveckling*. Forskningsrapport 90:2, Högskolan i Karlstad.
- Hjern, B., (1992). "Illegitimate Democracy: A case for multiorganizational Policy Analysis", in *Policy Currents*. Newsletter of Public Policy Section APSA. vol 2 No1.
- Hjern, B., (1995). *För vem – rygg- nackdiagnoser*. Arbetsrapport, Internationella Handelshögskolan i Jönköping.
- Hultberg, L-G, (1998). *Myndigheter i samverkan*. Lund, Statsvetenskapliga institutionen.
- Kickert, W.J.M., Klijn, E-H., & Koppenjan, J.F.M. , (1997). *Managing Complex Network*. Strategies for the Public sector. Sage, New Delhi.
- Prop 1996/97:63 *Samverkan, Socialförsäkringens ersättningsnivåer och administration m.m.*
- Prop. 1993/94:205 *Finansiell samordning mellan socialförsäkring, hälso- och sjukvård samt socialtjänst, SOCSAM*.
- Riksförsäkringsverket – Socialstyrelsen, (1997). *FINSAM en slutrapport*. Finansiell samordning 1991:1.
- Sjöstrand, K-M., (1998). *Svaga grupper bland arbetsförmedlingens sökande – omfattning och hinder*. Ura 1998:11, Arbetsmarknadsstyrelsen.
- Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 1999:4, *Samverkan inom rehabiliteringsområdet*.
- Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 2000:5, *Lönsam samverkan för individ och samhälle*.
- SOU 1996:85. *Egon Jönsson – en kartläggning av lokala samverkansprojekt inom rehabiliteringsområdet*.
- SOU 1996:113 *En allmän och aktiv försäkring vid sjukdom och rehabilitering*.
- SOU 1995:142 *Att röja hinder för Samverkan – Egenmakt – Arbetslinjen*.

MEDIERNA OCH VÅLDET I SAMHÄLLET

ULLA CARLSSON

I årtionden har det uttryckts farhågor för mediernas, inte minst televisionens, negativa inflytande på sin publik och särskilt barnen. Uppmärksamheten har i hög grad riktats mot våldet i medierna. Med dagens ständigt ökande medieutbud har dessa farhågor förstärkts med tanke på det våld som delvis tar sig nya uttryck och former på Internet, i betal-TV-kanaler och dataspel. Oron är stor vad gäller sådant innehålls inflytande på barn och unga både bland föräldrar, lärare och olika beslutsfattare. Många anar ett samband mellan våldet i samhället och det våld som visas på TV, på video, i dataspel och på Internet.

För att sätta gränser för spridningen av skadliga våldsskildringar diskuteras lagstiftning och frivillig reglering för att skydda minderåriga. Samtal förs mellan myndigheter, medie företag och allmänheten i syfte att uppnå samstämmighet i fråga om grundläggande principer på området såväl i enskilda länder som inom FN och EU.

Konventionen om barns rättigheter ger ett internationellt ramverk via artikel 17. De stater som har ratificerat konventionen skall säkerställa att barn har tillgång till information från olika nationella och internationella källor, särskilt sådana som syftar till att främja dess sociala, andliga och moraliska välfärd samt fysiska och psykiska hälsa. För detta ändamål skall bli utvecklingen av lämpliga riktlinjer för att skydda barn från information och material som är till skada för barnets välfärd uppmuntras.

Inom EU har frågan om skydd för minderåriga diskuterats under de senaste åren med anledning av den snabba tekniska utvecklingen på medieområdet. Diskussionerna har i hög grad varit inriktade på åtgärder som går ut på att dels klassificera och innehållsdeklarera medieinnehåll, dels installera filter för att begränsa tillgången till visst innehåll. Det handlar därmed främst om självreglering, som handhas av branschen utan statlig inblandning eller som har lagstiftning som bas men där utförandet sköts av branschen. Det finns på många håll inom EU-kommissionen en uppfattning om att självreglering kan fungera som skydd för barn och mänsklig värdighet och samtidigt värna om grundläggande demokratiska principer som yttrandefrihet.

Tyngdpunkten i debatten har därmed skiftat under det senaste decenniet från lagstiftning och förbudstänkande till betoning på föräldrars och vuxnas ansvar. Allt oftare framhålls också värdet av medieundervisning i skolan, vilket skall ses som att 'skydd' inte längre bara betyder att hindra barn från att se t ex vissa TV-program utan också handlar om att stärka barn som mediekonsument. Bedöm-

ningarna om vad som är skadligt för barn, ungdomar och i vissa fall vuxna växlar dock mellan olika länder, vilket gör att många förslag till åtgärder väcker starka känslor och hela frågan är kontroversiell.

I Sverige vet vi trots det pågående arbetet inom EU och Sveriges engagemang i frågan relativt lite om allmänhetens inställning till olika åtgärder som syftar till att skydda barn och unga från skadliga våldsskildringar i medierna. Vi har också begränsad kunskap om allmänhetens faktiska uppfattningar om medievåldet och dess inflytande – en kunskap som är en förutsättning för att ställa frågor om 'skyddsåtgärder'. I SOM-undersökningen år 2000 formulerades därför ett antal frågor för att klarlägga de föreställningar allmänheten har om medievåldet och dess betydelse för våldsutvecklingen i samhället samt deras inställning till olika åtgärder som syftar till att skydda barn och unga från skadliga våldsskildringar i medierna.

Våldet i medierna

Medieforskare har under årtionden sökt svaren på frågor om medievåldet och dess inflytande på sin publik. Många studier har genomförts och flera tänkbara tolkningar av resultaten har redovisats. Det gäller inte minst medievåldets påverkan på barn och unga. I samhällsdebatten påtalas ofta i samband med våldsbrott bland unga att mängden våldsskildringar har ökat i TV och andra medier och att detta är en tänkbar orsak till det aktuella våldsbrottet.

Uppfattningar om förekomsten av våld i medierna

Omkring tre fjärdedelar av de tillfrågade i SOM-undersökningen 2000 anser att våldsskildringar förekommer i mycket stor eller stor omfattning i videofilm, långfilm på bio och data/TV-spel medan andelarna är något lägre, kring 50-60 procent, för långfilm och nyhetsprogram i TV, därefter följer Internet och tecknad film i TV, drygt 35 procent, samt drama i TV och såpor i TV med knappt 30 procent. Av intresse är att notera att allmänheten synes vara överens om en klar våldsinriktning i videofilm, data- och TV-spel samt långfilm på bio och i TV – andelarna är mycket låga för dem som menar att våldsinslag förekommer i mycket liten omfattning i denna typ av utbud. Denna bedömning görs i stort sett av alla – oavsett kön, ålder och utbildning. Kvinnor, lågutbildade och äldre (långutbildade sammanfaller delvis med personer äldre än befolkningsgenomsnittet) anser dock genomgående att våldsinslag förekommer i mycket stor eller stor omfattning i samtliga medier/program i något högre grad än vad män, högutbildade och ungdomar gör. Den enda avvikelse att tala om gäller våldet i tecknad film på TV där de yngre åldersgrupperna och högutbildade menar att våldsskildringarna är betydligt mer omfattande än vad äldre och lågutbildade personer anser.

Tabell 1 Uppfattning om förekomst av våldsinslag i TV och andra medier (procent)

	Stor omfattning	Ganska stor omfattning	Liten omfattning	Summa procent
Videofilm	79	18	3	100
Data- och TV-spel	72	21	7	100
Biofilm	70	26	4	100
Långfilm i TV	59	34	7	100
Nyhetsprogram i TV	47	34	19	100
Internet	37	40	23	100
Tecknad film i TV	36	34	30	100
Drama i TV	29	47	24	100
Såpor i TV	27	44	29	100

Anmärkning: Svaren har angivits på en skala från 0=våldsinslag förekommer i mycket liten omfattning till 10=våldsinslag förekommer i mycket stor omfattning. I tabellen redovisas de som angivit 0,1,2,3 under liten omfattning, 4,5,6 under ganska stor omfattning och 7,8,9,10 under stor omfattning. Antalet svars personer per alternativ varierar mellan 1389-1699.

Vad säger forskningen om förekomsten av våldsskildringar i medierna?

- Våldsinslagen i sex svenska TV-kanaler under en vecka 1997 uppgick till 43 timmar – sju procent av all sändningstid. Skillnaderna mellan olika kanaler är påfallande stor – färre våldsinslag i SVTs kanaler än i t ex TV3, Kanal5 och TV1000. Våldsinslag förekommer i tre programkategorier: fiktion med 70 procent av all tid med våldsinslag, fakta- och nyhetsprogram står för 10 procent och barnprogrammen för 20 procent. Fiktionsprogrammen innehåller betydligt fler skildringar av s k grovt våld (svåra skador och dödande) än andra programtyper. Andelen våldssekvenser med grova våldsskildringar utgör ca 40 procent av våldsinslagen i TV. 75 procent av alla våldsinslag är producerade i USA. I vissa satellitkanaler är andelen större. Konsekvenser av våldet visas sällan i fiktionsprogrammen men är däremot ofta förekommande i nyhetsprogrammen. Våldsinslag i nyhetsprogrammen är idag betydligt vanligare än för 20 år sedan (t ex en fördubbling i Rapport) – närbilder av våldshandlingar och våldets offer har ökat. (Cronström 1999)
- Filmvåldet i de mest populära filmerna ökade inte under 1990-talet men ett ökat fokus på teknik och specialeffekter gjorde att våldet ändrade karaktär och blev mer opersonligt ('tekniskt våld'). Drygt 35 procent av de populäraste biofilmerna kan rubriceras som våldsfilm (actionfilm, thrillers och äventyrsfilm). Andelen actionfilmer är större på video (44 procent) än på bio (24 procent). Enligt undersökningen har actionfilmen ökat sin andel av de mest populära filmerna på bekostnad av thriller-genren. Kring 70 procent av biofilmerna och 84 procent av videofilmerna var producerade i USA. Många av de tecknade filmerna innehåller också våld – det gäller främst de med ursprung i USA. Under 1990-talet tenderar de tecknade filmerna att allt mer anta action-filmens form. (Söderberg-Widding 1999)
- 1998 utgavs ca 340 dataspel och största enskilda genre utgör actionspel med 30 procent. Fem procent av den totala spelutgivningen rubriceras som klart våldssamma, d v s de innehåller detaljerade och ofta förekommande våldshandlingar i form av närkamp och skottlossning riktade mot människor. Våld förekommer ofta i 17 procent av spelen och 'från och till' i 34 procent av spelen. I 13 procent av spelen är våld sällsynt. Det vanligaste offret för våldshandlingar i spelen är olika typer av monster, maskiner och djur (68 procent). (Schierbeck&Carstens 1999)

Åsikter om medieväldets påverkan

En av de främsta effekterna av det s k medieväldet, som brukar framhållas i debatten, är att tittare, särskilt barn och unga, kan lära sig våldsamma beteenden och imitera de avvikande och antisociala beteenden som de ser i t ex TV-rutan. Medieväldet sägs alltså, inte sällan med hänvisning till forskningen, bidra till ökad aggression hos barn och unga – ofta med tillägget – som är särskilt utsatta. När man frågar om den egna erfarenheten av att ha sett en sådan effekt som ökad aggressivitet hos barn som en följd av våldsinslag i medierna anser så många som 80 procent av de tillfrågade att medieväldet leder till ökad aggressivitet och 50-60 procent uppger kraftigt ökad aggressivitet. Resultatet kan tyckas överraskande med tanke på vad forskningen säger om medieväldets påverkan (se faktaruta).

Tabell 2 Uppfattning om egen erfarenhet av att våldsinslag i TV och film leder till aggressivitet (procent)

	Kraftigt ökad aggressivitet	Något ökad aggressivitet	Liten eller ingen aggressivitet	Summa procent	Antal svar
<i>Kön:</i>					
Kvinnor	69	24	7	100	857
Män	57	25	18	100	819
<i>Utbildning:</i>					
Låg	70	21	9	100	769
Medel	55	30	15	100	409
Hög	60	25	15	100	465
<i>Ålder:</i>					
15-29 år	41	35	24	100	363
30-49 år	62	25	13	100	546
50-64 år	75	19	6	100	430
65-85 år	75	19	6	100	337
Totalt	61	24	15	100	1676

Anmärkning: Svaren har angivits på en skala från 0=leder inte alls till ökad aggressivitet till 10=leder till kraftigt ökad aggressivitet. I tabellen redovisas de som angivit 0,1,2,3 under ingen eller liten aggressivitet, 4,5,6 under något ökad aggressivitet och 7,8,9,10 under kraftigt ökad aggressivitet.

Om man bortser från ungdomsgruppen, som är mer ovillig att tala om kraftigt ökad aggressivitet än personer i de äldre åldersgrupperna, är samstämmigheten relativt stor rörande denna åsikt. Kvinnor och lågutbildade är dock i något större utsträckning mer övertygade i sin uppfattning om medieväldets effekter än män och högutbildade. Samstämmigheten är även stor om man ser till partipreferenser – samtliga från sympatisörer på vänsterpartiet till sympatisörer på moderaterna ligger nära genomsnittet som är sju på en skala från 0 (ingen effekt) till 11 (kraftigt ökad aggressivitet).

Vad säger forskningen om medieväldets påverkan?

- Våldsskildringar kan leda till imitation bland yngre barn, oftast är det dock fråga om kortsiktiga impulser. Lite äldre barn och unga kan få 'tips' om hur våld kan utföras, tips som de kan använda om de i en krissituation upplever att de har behov av den kunskapen. Däremot har medierna inte orsakat krissituationen.
- Vi får intryck från medierna och dessa blandas med alla andra föreställningar, känslor, normer, värderingar och erfarenheter vi har. Oftast är dessa intryck viktigare än de vi får från medierna. Det är denna smältdegel av våra samlade intryck som ökar eller minskar benägenheten att handla på ett visst sätt. På detta indirekta och förstärkande sätt bidrar medierna till ökad aggression hos vissa individer under vissa förutsättningar.
- En annan typ av inflytande är att både fiktivt och icke-fiktivt våld ger upphov till rädsla bland många barn och unga. Hos vissa individer är det just rädslan, föreställningarna och upplevelsen av hot i omgivningen som medieväldet bidragit till, som i krissituationer kan vändas till destruktiv aggression.
- Det finns också tecken på att medieväldet ger felaktiga föreställningar om våldet i verkligheten. Vissa studier tyder t ex på att barn i skolåldern, på grund av att de sett actionfilmer, tror att kroppar är starkare än de faktiskt är, och att barnen inte kan förutse eller förstå hur allvarliga konsekvenserna av sparkar och slag kan vara. (von Feilitzen 1998)

Synen på mediernas betydelse för våldet i samhället

En rimlig tolkning av resultatet av de redovisade frågorna om förekomsten av våldsskildringar och effekter av medieväldet är att det hos en stor del av befolkningen finns en övertygelse om att våldet i medierna kan påverka barn och unga i negativ riktning. Lennart Weibull har i artikeln 'Våld, samhälle och medier' – publicerad i *Mitt i nittioalet. SOM-undersökningen 1995* – analyserat svenska folkets uppfattning om vad som ligger bakom våldet i samhället och särskilt den betydelse medierna tillmätts i detta sammanhang.

Vid sidan av faktorer som var medierelaterade – videofilm, TV, biofilm, seriemagasin, film- och musikidoler – ställdes andra faktorer som alkohol och droger, arbetslöshet och skola liksom föräldrars och kamraters roll. Avsikten var att belysa den svenska allmänhetens föreställningar om de enskilda faktorernas betydelse och hur de olika faktorerna hängde samman. I undersökningen 1995 fick svarspersonerna ta ställning till tio olika faktorer. Samma fråga som ställdes 1995 har ställts år 2000 med ett tillägg – data/TV-spel.

De två faktorer som anses ha störst betydelse för våldsutvecklingen i samhället är alkohol och droger samt föräldrar – 74 procent respektive 67 procent bedömer dessa vara av mycket stor betydelse för våldsutvecklingen i samhället. Omkring 50 procent tillskriver kamratpåverkan och videofilm mycket stor eller stor betydelse. Därefter urskiljer sig en mellangrupp med faktorer som TV, arbetslöshet, bio och skola (mellan 32-40 procent vardera). Lägst kommer dataspel, film- och musikidoler och seriemagasin (11-20 procent). Resultatet överensstämmer i det närmaste helt med det resultat som erhöles 1995. Vid en beräkning av balansmått

för de olika faktorerna visar det sig att även rangordningen är densamma år 2000 som 1995. Detta tyder på att den debatt som försiggår om våldet i samhället inte har ändrat inriktning under den senaste femårsperioden.

Tabell 3 Faktorer som anses ha betydelse för våldsutvecklingen i samhället 2000 (procent och balansmätt)

Faktor	Mycket stor	Ganska stor	Varken eller	Ganska liten	Mycket liten	Summa procent	Balansmätt 2000	Balansmätt 1995
Alkohol/ droger	74	22	3	1	0	100	+95	+95
Kamratpåverkan	55	40	4	0	1	100	+94	+94
Föräldrar	67	24	5	3	1	100	+87	+84
Videofilm	45	34	14	5	2	100	+72	+78
Arbetslöshet	34	44	15	6	1	100	+71	+72
TV	40	36	16	6	2	100	+68	+71
Skolan	32	43	15	7	3	100	+65	+59
Biofilmer	33	35	21	8	3	100	+57	+58
Film/musik-idoler	17	32	33	14	4	100	+31	+38
Data/TV-spel	20	31	27	14	8	100	+29	-
Seriemagasin	11	21	35	20	13	100	-1	+3

Anmärkning: Balansmättet anger andelen personer som har angivit mycket eller ganska stor betydelse minus andelen personer som har angivit ganska eller mycket liten betydelse. Värdena kan därmed variera från +100 (alla tycker att det är av mycket stor betydelse till -100 (alla tycker att det är av mycket liten betydelse). Antal svarspersoner per alternativ varierar mellan 1706-1774.

Synen på vad som ligger bakom våldsutvecklingen i samhället är i många avseenden likartad mellan olika grupper. I det närmaste alla oavsett kön, ålder och utbildning tillmäter alkohol och droger mycket stor eller stor betydelse. Motsvarande undersökningar har genomförts i flera andra länder och även i dessa anses alkohol och droger ha störst betydelse för våldsutvecklingen i samhället (von Feilitzen & Carlsson 2000). Därefter följer kamratpåverkan och föräldrar med något lägre värden. Samstämmigheten är också stor i bedömningen av dessa faktorer med tanke på olika gruppers svarsmönster. Även om åsikterna går något mer isär vad gäller skolans betydelse är överensstämmelsen mellan svaren relativt stor om man ser till kön, ålder och utbildning.

För övriga faktorer, arbetslöshet och olika medierelaterade faktorer, är skillnaderna dock större. Kvinnor, äldre och lågutbildade tillmäter arbetslöshet större betydelse än vad män, unga och högutbildade gör.

Ålder visar sig ha stor effekt på bedömningen av de medierelaterade faktorernas roll för våldet i samhället. De unga avviker överlag genom att uppvisa lägre värden än andra grupper – det gäller särskilt video- och biofilm, TV, dataspel och

inte minst film- och musikidoler. Ungdomarna anser alltså att de nämnda faktorerna har en relativt mindre betydelse för våldsutvecklingen i samhället medan de äldre anser samma faktorer vara av mycket stor eller stor betydelse. Resultatet är i stort sett överensstämmande med 1995 års undersökning.

Tabell 4 Faktorer som uppfattas ligga bakom våldet i samhället 2000 och kön, utbildning samt ålder (balansmätt)

Faktor	Kön		Utbildning			Ålder				Totalt
	Kvinnor	Män	Låg	Medel	Hög	15-29	30-49	50-64	65-85	
Alkohol/ droger	+98	+92	+96	+92	+95	+91	+95	+97	+97	+95
Kamratpåverkan	+96	+93	+94	+94	+96	+95	+96	+94	+95	+94
Föräldrar	+87	+85	+86	+86	+87	+83	+88	+86	+87	+87
Videofilm	+81	+62	+78	+68	+65	+45	+72	+86	+83	+72
Arbetslöshet	+77	+63	+76	+60	+70	+46	+72	+76	+84	+71
TV	+78	+57	+77	+64	+56	+43	+67	+78	+84	+68
Skolan	+66	+64	+70	+60	+61	+59	+69	+60	+74	+65
Biofilmer	+67	+47	+66	+53	+47	+32	+57	+67	+74	+57
Film/musik-idoler	+40	+20	+42	+20	+20	-3	+32	+44	+49	+31
Data/TV-spel	+45	+11	+36	+23	+21	+8	+27	+38	+43	+29
Seriemagasin	+9	-11	+12	-10	-16	-34	-14	+15	+38	-1
Antal svar	866-904	839-869	770-809	414-421	482-492	371-383	552-568	441-454	333-370	1706-1774

Anmärkning: Balansmättet anger andelen personer som har angivit mycket eller ganska stor betydelse minus andelen personer som har angivit ganska eller mycket liten betydelse. Värdena kan därmed variera från +100 (alla tycker att det är av mycket stor betydelse till -100 (alla tycker att det är av mycket liten betydelse)).

Även när man jämför kvinnors och mäns föreställningar om vad som ligger bakom våldsutvecklingen i samhället är skillnaderna markant större vad gäller olika medie-relaterade faktorer än andra typer av faktorer, det gäller i stort sett samtliga medier (i synnerhet data/TV-spel) där kvinnorna anser att dessa faktorer är av större betydelse än vad männen gör.

När det gäller utbildning kan vissa skillnader påvisas i svarsmönstren – ju lägre utbildning desto större betydelse tillmäts mediernas inflytande på våldet i samhället.

En analys av svarsmönstren rörande betydelsen av partisympati för bedömning av våldet i samhället visar återigen större skillnader vad gäller de medierelaterade faktorerna – för övriga faktorer är svaren i stort sett samstämmiga – med arbetslöshet som undantag. De som sympatiserar med vänsterpartiet och socialdemokraterna ligger båda mycket nära genomsnittet för samtliga faktorer. De tillfrågade som sympatiserar med kd betonar i stort sett samtliga faktorer starkare (arbetslöshet enda undantaget) än andra grupper och det gäller särskilt de medie-

relaterade faktorerna. Motsatt förhållande gäller för de tillfrågade som anger moderaterna på frågan om partisympati. De ligger nära genomsnittet vad gäller alla faktorer men något under genomsnittet för de medierelaterade faktorerna – särskilt data/TV-spel, film- och musikidoler och videofilm. Sympatisörer till miljöpartiet och centerpartiet tillmäter dataspel betydligt större betydelse än andra grupper. Någon vänster-högerdimension kan därmed inte avläsas när det gäller bedömningen av orsakerna till våldet i samhället.

Det visar sig vid en närmare analys att det finns stöd för att tala om en faktisk *mediefaktor* i allmänhetens uppfattning om vad som ligger bakom våldet i samhället. Vid en faktoranalys avseende samtliga faktorer utkristalliseras vissa grundläggande svarsmönster eller bakomliggande faktorer¹, som reducerar faktorerna till tre huvudfaktorer: *en social faktor* (alkohol och droger, arbetslöshet), *en institutionell faktor* (föräldrar, kamrater, skolan) och *en mediefaktor* (videofilm, TV, biofilm, dataspel, film- och musikidoler, seriemagasin). Det finns med andra ord ett starkt samband mellan olika faktorer inom varje svarsmönster, de som t ex svarar videofilm nämner också TV och biofilm. Samma svarsmönster kunde också iakttagas 1995.

För två av de tre huvudfaktorerna, den sociala och den institutionella, kan alltså inga större skillnader vad gäller kön, ålder och utbildning avläsas. Däremot föreligger som sagt sådana skillnader för mediefaktorn. Kvinnor, äldre och lågutbildade lägger större vikt vid mediernas inflytande på våldet i samhället än andra grupper. Detta resultat återspeglar de mönster som finns i olika gruppers medievanor – det är barn och unga, särskilt pojkar, som är högkonsumenter vad gäller tittande på video och satellit-TV samt spel och underhållning på Internet (Nordicoms Mediebarometer 2000).

Resultatet så här långt visar att en majoritet av befolkningen anser att våldskildringar är ofta förekommande i medierna och att sådana inslag kan leda till ökad aggressivitet hos barn och unga. Det är därför inte överraskande att medierna urskiljs som en faktor vid sidan av sociala och institutionella faktorer när det gäller att förklara våldet i samhället. I förlängningen av ett sådant resonemang blir det av stort intresse att rikta uppmärksamheten mot allmänhetens syn på tänkbara åtgärder som syftar till att motverka det som så många uppfattar som mediernas negativa inflytande för våldsutvecklingen i samhället.

Vilka åtgärder förordas för att minska tänkbara effekter av medievåldet?

Olika typer av åtgärder

I olika EU-dokument definieras skyddet av minderåriga som en fråga av stort *public interest* – allmänintresse. Grundläggande för detta begrepp är uppfattningen att barn skiljer sig från vuxna genom att de är mer sårbara, mindre kritiska och mer utsatta för påverkan på grund av att de saknar erfarenheter och referensramar för att förstå vissa sammanhang. Det ligger därför i allmänintresset att skydda

barn från bl a skadligt innehåll i medierna tills de har erhållit tillräcklig kunskap och mognad. Vissa typer av våldsskildringar anses vara exempel på sådant skadligt innehåll.

Samtliga EU-dokument inom området är samstämmiga i synen på ansvarsfrågan, d v s att det i förstone är de vuxna, föräldrar och andra som har hand om barn, som har ansvaret att skydda minderåriga från skadligt innehåll i medierna. Men de vuxna behöver stöd, både genom politiska beslut och initiativ från mediebranschen, t ex regelverk som tvingar massmedierna att ta sin del av ansvaret för de ungas väl. Det kan t ex handla om att utforma rekommendationer rörande kriterier för klassificering och inrättandet av klagoinstanser dit allmänheten kan vända sig.

Utän tvekan är det självregleringen som för närvarande står i fokus. I flertalet EU-dokument poängteras att mediebranschen bör ta ett ökat ansvar för skyddet av barn och unga. Tanken är att mediernas självreglering skall leda till färre lagstiftningsåtgärder eftersom lagstiftningen snabbt blir föråldrad på grund av den snabba teknologiutvecklingen på medieområdet. Men i många stycken är självreglerande åtgärder ännu inte praktiskt tillämpbara – många diskussioner och beslut återstår.

EUs ramverk för skydd av minderåriga från skadligt innehåll i medierna

- EU-direktivet, *Television utan gränser* (antaget 1989 och ändrat 1997) som uppmanar rundradioföretagen att vidta åtgärder för att försäkra att inte något programinnehåll skadar minderårigas fysiska, mentala eller moraliska utveckling, och som påtalar föräldrars och andra ansvariga vuxnas behov av hjälp och vägledning med att kontrollera barnens TV-konsumtion. (Kommissionen skall lämna förslag till ev revideringar av direktivet år 2002.)
- EUs *Rekommendation om skydd av minderåriga och den mänskliga värdigheten* (1998), som omfattar samtliga elektroniska medier och uppmanar huvudmännen för television och internetjänster att prova nya metoder för att underlätta föräldrarnas kontroll (införandet av ett etiskt kodex, av filtrerande mjukvara m.m.), d v s självreglerande åtgärder. En utvärdering av hur rekommendationen har genomförts i medlemstaterna redovisades av EU-kommissionen våren 2001.
- EUs meddelande *Principer och riktlinjer för gemenskapens audiovisuella politik i den digitala eran*, som betonar det faktum att den digitala tekniken kan göra traditionella metoder för skydd av minderåriga mindre effektiva. Kommissionen menar därför att teknik för filtrering och blockering kommer att få en större betydelse i framtiden men påpekar samtidigt att detta inte minskar det ansvar TV-bolag och andra inblandade parter har. I meddelandet understryks betydelsen av medieutbildning i skolan. Kommissionen anser att självreglerande åtgärder, inom ett övergripande ramregelverk kan vara flexibla och effektivare än lagstiftning.
- EUs *handlingsplan för att främja en säkrare användning av Internet* (1999) vars främsta syfte är att bekämpa olagligt och skadligt innehåll på globala nät genom att stimulera branschen till självreglering (hot-lines, system för klassificering, filtrering av innehåll samt informations-spridning till konsumenterna, s k awareness-projekt).

I Sverige tillämpas lagstiftning om obligatorisk förhandsgranskning av biofilm. Redan 1911 inrättades Statens Biografbyrå för förhandsgranskning av film för offentlig visning. Någon form av förhandsgranskning av film och beslut om åldersgränser för biopublik finns i de flesta länder. Åldersgränser för barn är allmänt accepterade medan en betydligt mer kontroversiell fråga rör samhällets rätt att reglera vad vuxna skall se.

De viktigaste lagbestämmelser som gäller filmcensuren i Sverige finns i lagen om granskning och kontroll av filmer och videogram (SFS 1990:886). Lagen säger att framställningen i en film eller ett videogram skall vara granskad och godkänd av Statens Biografbyrå innan den får visas vid allmän sammankomst eller offentlig tillställning, främst biografföreställningar. Två skyddskriterier präglar lagen – *förråande* gällande vuxna och *psykisk skada* gällande barn (upp till 15 år).

Förhandsgranskning av videofilmer som säljs eller hyrs ut för enskilt bruk är inte obligatorisk. Under 1980-talet då videovåldsdebatten var som mest intensiv ställdes från flera håll krav om just förhandsgranskning av videogram. Videodistributörer kan dock på frivillig väg lämna in filmer till förhandsgranskning hos biografbyrån. Den som får sin film godkänd på detta sätt kan inte bli åtalad enligt brottsbalkens regler om *spridning* av olaga våldsskildringar.

Enligt Brottsbalken (16 kapitel 10 b §) är det straffbart att i film, videogram, TV-program eller andra rörliga bilder skildra sexuellt våld eller tvång eller när-gånget eller utdraget grovt våld mot människor eller djur med uppsåt att bilderna skall spridas om det inte med hänsyn till omständigheterna är försvarligt. Att sprida olaga våldsskildringar är ett yttrandefrihetsbrott. I samband med att filmen *Shocking Truth* offentliggjordes, en dokumentär som innehåller filmsekvenser från pornografiska filmer sända i satellit-TV, uppstod en omfattande debatt om behovet av ytterligare åtgärder med anledning av alla nya TV-kanaler och censur-ens innebörd. Filmen var granskad och godkänd av Statens Biografbyrå efter s k frivillig förhandsgranskning. I debatten ifrågasatte bl a Kulturministern tillämpningen av censurkriteriet 'förråande' och en utredning tillsattes för att se över lagstiftningen.

TV-program med ingående våldsskildringar eller pornografiska bilder skall enligt radio- och TV-lagen föregås, eller ackompanjeras, av en varning i ljud eller bild. Sådana program får inte heller sändas under sådan tid att det finns en betydande risk att barn kan se programmen om det inte av särskilda skäl ändå är försvarligt – det klockslag som gäller i Sverige är 21.00. Både systemet med varning och programsättning ingår i EU-direktivet rörande en television utan gränser (se faktaruta). Granskningsnämnden för radio och TV har uppgiften att kontrollera att de svenska reglerna i radio- och TV-lagen efterföljs.

Granskningsnämnden för radio och TV fann i en undersökning som genomfördes 2000 att över 80 procent av de tillfrågade instämmer i påståendet att regering och riksdag måste se till att det finns vissa regler för radio och TV, t ex regler om

våld och skydd för människors privatliv. Drygt 70 procent instämmer vidare i påståendet att det är bäst om det finns en oberoende myndighet som prövar om radio- och TV-företagen följer programreglerna – sådan prövning kan inte lämnas till företagen själva. Det finns med andra ord ett relativt starkt stöd för den ordning som Granskningsnämnden för radio och TV upprätthåller i Sverige.

Flera andra skyddsåtgärder är möjliga och några av mer teknisk art, så som filtrering, aktualiserades i Sverige bl a i anslutning till debatten om *Shocking Truth*. Dessa tekniska system är dock svåra att tillämpa och förutsätter digital sändningsteknik. Att blockera tillgång till innehåll i TV-utbudet är kanske det mest radikala ingreppet, d v s att automatiskt blockera mottagningen av vissa program via ett kodlås. För att systemet skall fungera krävs att allt innehåll klassificeras. Det så kallade V-chipset (*the Viewer Control Chip*) som infördes via lagstiftning i USA för ett par år sedan har inte rönt några framgångar i Europa. V-chipset är en modul som kan byggas in i TV-mottagaren och programmeras för att blockera vissa program, vilket alltså kräver en klassificering av allt innehåll. De tekniska problemen har dock varit många och det finns nu tecken på att beslutet att införa denna typ av teknisk lösning i USA kommer att rivas upp efter endast något års tillämpning.

EU-kommissionen har utvärderat fem olika filtreringsprogram för privat bruk rörande stötande material på Internet. Resultatet av utvärderingen uppfattades av EU-kommissionen som mycket nedslående: 55 procent av användarna angav att de var missnöjda med hur filtreringen fungerade. De ansåg att de filterprogram som testades inte tillräckligt effektivt sällade bort sådant innehåll på Internet som exempelvis kan anses vara skadligt för barn. Både detta resultat och erfarenheterna med filtrering i USA har visat att det är långt kvar innan en tillfredsställande teknisk lösning blir verklighet.

Inom EU är förespråkarna dock betydligt fler vad gäller mer informationsinriktade former av åtgärder. Rekommenderad ålder är exempel på en åtgärd som via information avser att hindra barn under vissa åldrar att exponeras för vissa medieprodukter som videokassetter och dataspel. Ett sådant förfarande förutsätter dock både klassificering av innehållet (rating) och kriterier för vad som ska betraktas som skadligt (eller lämpligt). Det är m a o fråga om konsumentupplysning – konsumenten, i det här fallet föräldrar, ges möjlighet att göra egna bedömningar. Den avgörande frågan i flera länder rör dock vem som skall svara för denna 'produktmärkning'.

Ett samordnat klassificeringssystem för gränsöverskridande TV-tittande eller Internettjänster efterlyses. Det stora problemet tycks vara att finna kriterier som accepteras av medborgarna i hela Europa.

En annan typ av åtgärd som fått ökad uppmärksamhet är medieutbildning (media literacy) – det handlar om att främja kompetensen hos barn som medieanvändare. Idag är enigheten stor inom EU om att skolan har ett ansvar att föra in barns mediekultur i undervisningen, om man inte gör det överlåter man till

det enskilda barnet att tolka och förstå mediernas tecken och språk. Detta kan man motverka genom utbildning i t ex skolan. Här är det inte bara fråga om att förmedla ett teoretiskt vetande utan också ett praktiskt kunnande. Stor vikt läggs idag vid att barnen själva skall delta i produktionen av program. Genom att kombinera analys och produktion kan de unga lära sig att kritiskt värdera medierna och att själva genom aktivt deltagande i produktionen förändra underhållningsvåldets stereotyper och nyhetsprogrammets estetik.

Vilken inställning har svenska folket till olika typer av åtgärder?

I SOM-undersökningen 2000 har en fråga ställts för att få kunskap om hur allmänheten ställer sig till dessa olika typer av åtgärder som syftar till att motverka att barn och unga utsätts för skadliga våldsskildringar i TV, på bio och Internet. Att en sådan fråga ställs nu är av särskilt intresse med tanke på det arbete som pågår inom EU på området och där Sverige har visat ett starkt engagemang, bl a genom att under sitt ordförandeskap arrangera ett expertmöte för att diskutera och påtala frågans betydelse. Det visar sig också i svaren på frågan om vad allmänheten tycker om olika förslag till åtgärder på området att det finns ett stort intresse för att på olika sätt skydda barn och unga från tänkbara effekter av mediernas våldsskildringar.

En överväldigande majoritet av de tillfrågade föredrar åtgärder som främst är att hänföra till branschens självreglering och som underlättar för föräldrar att ta ställning till mediernas innehåll, det gäller rekommendation om lämplig ålder för att se programmet, innehållsdeklaration av program, informationskampanjer riktade till föräldrar, samt varning i ord och bild före sändning av program. Alla dessa åtgärder kan rubriceras som informerande eller upplysande till sin karaktär i motsats till mer förbudsriktade åtgärder, som t ex lagstiftning om obligatorisk förhandsgranskning. Samvariationen är stor vad gäller rekommendation om lämplig ålder, innehållsdeklaration av program och varning före sändning av program, dvs det är i stor utsträckning samma personer som har stor tilltro till denna typ av åtgärder. Drygt 75 procent av de tillfrågade anser också att etiska regler, som i EU-arbetet benämns uppföranderegler, för branschen är en mycket bra eller bra åtgärd.

Närmare två tredjedelar av allmänheten tycker att förslaget om obligatorisk medieutbildningen i skolan är mycket bra eller bra. Det kan förvåna att andelen som tycker så inte är större men i Sverige har denna fråga rönt relativt litet intresse såväl från politiska beslutsfattare och lärarutbildare som medierna själva. Jämfört med många andra länder ligger Sverige avseende medieutbildning i skolan efter i utvecklingen (von Feilitzen & Carlsson 1999). (Resultatet kan ha påverkats av att ordet obligatorisk har använts i svarsalternativet och att detta ord ger associationer till t ex lagstiftning – det är möjligt att en annan formulering, t ex medieutbildning för alla i skolan skulle ge ett annat resultat.)

Tabell 5 Uppfattning om olika åtgärder i syfte att motverka att barn och unga utsätts för våldsskildringar i TV, på video och från Internet (procent)

Åtgärd	Mycket eller ganska bra åtgärd	Varken bra eller dålig åtgärd	Mycket eller ganska dålig åtgärd	Summa procent
Rekommendation om lämplig ålder	85	11	4	100
Innehållsdeklaration av program/inslag	82	15	3	100
Informationskampanjer riktade till föräldrar	78	18	4	100
Etiska regler inom mediebranschen	77	19	4	100
Varning före sändning av program/inslag	78	17	5	100
Lagstiftning om obligatorisk förhandsgranskning av film	66	21	13	100
Obligatorisk medieutbildning i skolan	64	29	7	100
Tekniska filter som blockerar innehåll	48	24	28	100

Anmärkning: Svaren har angivits på följande skala: mycket dålig åtgärd, ganska dålig åtgärd, varken bra eller dålig åtgärd, ganska bra åtgärd, mycket bra åtgärd. I tabellen redovisas sammanslagningar av mycket bra/dålig åtgärd och ganska bra/dålig åtgärd samt varken bra eller dålig åtgärd. Antal svarspersoner per delfråga varierar mellan 1615-1663.

Ungefär lika många (66 procent) anser att lagstiftning om obligatorisk förhandsgranskning av film/program är en mycket bra eller bra åtgärd. Frågan om obligatorisk förhandsgranskning ställdes även i SOM-undersökningen 1995. Inga egentliga skillnader kan noteras vid en jämförelse mellan åren – svarsmonstret är det samma år 2000 som 1995. Det är kanske något överraskande att så många av de tillfrågade efter de senaste årens diskussion som förts om t ex branschens ansvar och möjligheter till självreglering fortfarande förordar en lagstiftningsåtgärd. Eller är det så att de mer informationsinriktade åtgärderna har funnits på den politiska dagordningen men inte diskuterats i medierna? Men samtidigt vet vi att det uppkommer krav på ytterligare lagstiftning vid tillfällen som t ex när en fyraårig pojke dödades i Arvika. Det är ett faktum att det under senare år har inträffat en rad våldsbrott där barn och unga har varit inblandade som har satt spår i samhällsdebatten, inte minst i medierna.

Filtrering av program är den åtgärd som tillmäts minst betydelse – det är dock närmare 50 procent som tycker att det är en mycket bra eller bra åtgärd. Det är det enda åtgärdsförslag där det även finns ett egentligt motstånd – 28 procent tycker att det är ett dåligt förslag. Att tilltron till filtrering, en åtgärd som prioriterats högt inom EU, inte är större hos svenska folket kan ha att göra med att det är ett relativt okänt begrepp i den svenska debatten. De som anser att filtrering är en mycket bra eller bra åtgärd förespråkar också lagstiftning om obligatorisk förhandsgranskning. Resultat pekar på att filtrering uppfattas som en åtgärd som handhas av någon annan än konsumenten och därmed är mer i linje med förbud än upplysning.

Vid en närmare analys visar det sig att de svarspersoner som anser att våldet i medierna leder till kraftigt ökad aggressivitet i betydligt större utsträckning än andra förordar förbudsinriktade åtgärder.

Tabell 6 Uppfattning om olika åtgärder i syfte att motverka att barn och unga utsätts för våldsskildringar i TV, på video och Internet (balansmåt)

Åtgärd	Kön		Utbildning			Ålder				Totalt
	Kvinnor	Män	Låg	Medel	Hög	15-29	30-49	50-64	65-85	
Rekommendation om lämplig ålder	+85	+77	+82	+81	+80	+73	+84	+81	+86	+81
Innehållsdeklaration av program/inslag	+84	+73	+82	+75	+75	+69	+81	+77	+88	+79
Informationskampanjer riktade till föräldrar	+82	+68	+78	+70	+74	+55	+76	+81	+89	+75
Etiska regler för branschen	+79	+68	+72	+66	+81	+55	+75	+80	+85	+73
Varning före sändning av program/inslag	+80	+64	+77	+73	+66	+67	+73	+72	+79	+73
Obligatorisk medieutbildning i skolan	+63	+51	+60	+53	+57	+40	+57	+62	+71	+57
Lagstiftning om obligatorisk förhandsgranskning	+68	+38	+64	+45	+44	+32	+58	+53	+70	+53
Tekniska filter som blockerar program/inslag	+32	+8	+30	+8	+13	-10	+20	+22	+54	+20
Antal svar	822-854	790-818	712-751	405-414	464-472	365-371	537-549	412-428	296-324	1615-1663

Anmärkning: Balansmåtet anger andelen personer som har angivit mycket eller ganska bra åtgärd minus andelen personer som har angivit ganska eller mycket dålig åtgärd. Värdena kan därmed variera från +100 (alla tycker att det är en mycket bra åtgärd) till -100 (alla tycker att det är en mycket dålig åtgärd).

Det finns en uppenbar könsfaktor i svarmönstren. Kvinnor är överlag betydligt mer positiva till att vidta åtgärder än män – det gäller särskilt lagstiftning om obligatorisk förhandsgranskning och filtrering. Med andra ord handlar det om att kvinnor lägger större vikt vid mer förbudsriktade åtgärder medan män i större utsträckning förordar åtgärder som är informerande till sin karaktär. Även utbildning uppvisar ett liknande svarmönster om än inte lika påtagligt. Tillfrågade med lägre utbildning förordar förbudsriktade åtgärder i större utsträckning än högutbildade. Med stigande ålder blir man allt mer positiv till samtliga föreslagna åtgärder. Störst skillnader mellan de olika åldersgrupperna uppvisas vad gäller filtrering, information till föräldrar samt etiska regler och minst skillnader, d v s samstämmigheten är stor, vad gäller varning före sändning av program, tydlig innehållsdeklaration av program samt rekommendation om lämplig ålder för att se programmet, d v s mer renodlade informativa åtgärder.

Tabell 7 *Uppfattning om olika åtgärder i syfte att motverka att barn och unga utsätts för våldsskildringar i TV, på video och från Internet 2000 och partisympati (balansmått)*

Åtgärd	Parti							Totalt
	v	s	mp	c	fp	kd	m	
Rekommendation om lämplig ålder	+82	+85	+71	+68	+93	+88	+77	+81
Innehållsdeklaration av program/inslag	+77	+83	+77	+82	+78	+81	+75	+79
Informationskampanjer riktade till föräldrar	+73	+79	+72	+77	+80	+84	+71	+75
Etiska regler för branschen	+73	+76	+78	+77	+79	+85	+69	+73
Varning före sändning av program/inslag	+75	+77	+67	+53	+77	+75	+66	+73
Obligatorisk utbildning i skolan	+55	+60	+73	+56	+71	+62	+49	+57
Lagstiftning om obligatorisk förhandsgranskning	+56	+58	+62	+63	+54	+63	+41	+53
Tekniska filter som blockerar program/inslag	+12	+24	+31	+26	+28	+37	+12	+20
Antal svar	220-225	465-487	80-82	56-57	68-71	175-184	361-371	1615-1663

Anmärkning: Balansmättet anger andelen personer som har angivit mycket eller ganska bra åtgärd minus andelen personer som har angivit ganska eller mycket dålig åtgärd. Värdena kan därmed variera från +100 (alla tycker att det är en mycket bra åtgärd) till -100 (alla tycker att det är en mycket dåligt åtgärd).

Variationer avseende partisympatier är för flertalet åtgärder relativt små. De tillfrågade som sympatiserar med vänsterpartiet och socialdemokraterna följer den totala rangordningen och ligger nära genomsnittet för samtliga åtgärdsförslag,

d v s de tillmäter åtgärder av informerande karaktär större betydelse än t ex lagstiftningsåtgärder. Moderaternas sympatisörer följer också rangordningen men ligger för flertalet åtgärder något under genomsnittet – särskilt vad gäller lagstiftning om obligatorisk förhandsgranskning av film. Kd:s anhängare är de som skiljer ut sig mest genom att genomgående ligga över genomsnittet – det gäller särskilt åtgärder som tekniska filter, etiska regler, information till föräldrar samt lagstiftning om förhandsgranskning av film. Även sympatisörer till miljöpartiet och centerpartier förordar lagstiftning om obligatorisk förhandsgranskning i högre grad än t ex sympatisörer till folkpartiet, vänsterpartiet och socialdemokrater. Obligatorisk medieutbildning i skolan synes ha ett starkare stöd bland folkpartiets och miljöpartiets sympatisörer än bland andra. Någon tydlig vänster-högerdimension rörande frågor om åtgärder som syftar till att skydda barn och unga från skadliga våldsskildringar kan inte utläsas.

En majoritet av allmänheten förordar alltså åtgärder av informerande/upplysande karaktär som hjälper vuxna att ta ställning till olika innehåll i mediernas utbud för att kunna skydda barn och unga från skadliga våldsskildringar i medierna. Men nästa fråga är när informationen finns hur ska publiken aktiveras för att få kännedom om denna. I Granskningsnämndens tidigare nämnda undersökning anger drygt hälften av de som tillfrågas att de känner till att det finns ett bestämt klockslag på dygnet som påverkar hur mycket våld som får sändas i TV. Mycket få visste dock att rätt klockslag är 21.00. Undersökningar i andra länder, bl a Österrike, visar att kunskapen är oroväckande liten i befolkningen om införda åtgärder som här rubriceras som informerande/upplysande (Geretschlagler 2000).

Konklusioner

I samhällsdebatten får medievåldet ofta skulden för det verkliga våldet, i synnerhet om barn och unga är inblandade, och för en eventuell ökning av våldet i samhället. Det är också uppenbart att det bland allmänheten finns en oro kring medievåldets inflytande. Så många som två tredjedelar av svenska folket anser av egen erfarenhet att våld i medierna leder till kraftigt ökad aggressivitet hos barn (drygt 80 procent tycker att det leder till ökad aggressivitet). När man frågar om tänkbara orsaker till våldet i samhället är det inte i första hand mediernas inflytande som påtalas utan en överväldigande majoritet av svenska folket, oavsett kön, ålder och utbildning, nämner här alkohol och droger, kamratpåverkan och föräldrar. Sammantaget visar dock analysen att en mediefaktor kan urskiljas vid sidan av en social faktor och en institutionell faktor när det gäller allmänhetens uppfattning om vad som ligger bakom våldet i samhället.

FNs barnkonvention och olika EU-direktiv definierar barn och unga som en utsatt grupp i samhället med behov av skydd vad gäller visst innehåll i medierna, t ex skadliga våldsskildringar. När svenska folket skall ta ställning till olika typer

av åtgärder som syftar till att motverka att barn och unga utsätts för skadliga våldsskildringar läggs större vikt vid åtgärder som är informerande/upplysande till sin karaktär än förbudsriktade åtgärder. Flertalet, oavsett kön, ålder, utbildning och partipreferens, tillmäter rekommendation om lämplig ålder för att se program, innehållsdeklaration av program samt varning före sändning av program mycket stor betydelse. Det är åtgärder som i huvudsak ryms inom mediebranschens självreglering. De skiljelinjer som är noterbara går mellan kvinnor och män respektive mellan yngre och äldre. Kvinnor och äldre är överlag mer positiva till att åtgärder vidtas än män och unga, och de förordar dessutom i större utsträckning förbudsriktade åtgärder som lagstiftning om obligatorisk förhandsgranskning och filtrering. Det är inte förvånande att det här är fråga om samma grupper som de som tillskriver medierna stor betydelse för våldsutvecklingen i samhället.

Det är ett känt fenomen att nya medier eller nya populära genrer i gamla medier skapar en moralisk panik (Dalquist 1998). Så hände t ex under början av 1980-talet då videon fick sitt genomslag och tjugo år senare gäller det satellit-TV, Internet och dataspel. Vid sådana tillfällen framförs krav på förbud och kontroll med hänvisning till medienvåldets effekter särskilt med tanke på barn och unga. De resultat som har redovisats här visar både att svenska folket har ett engagemang i frågor som handlar om att skydda de grupper i samhället som antas vara utsatta för mediernas skadliga inflytande, i detta fall barn och unga, och att upplutningen är stor kring åtgärder som är av informerande/upplysande karaktär, dvs föräldrar och andra vuxna påtar sig därmed ett ansvar för skydd av minderåriga från skadliga våldsskildringar – en förutsättning är dock att mediebranschen tar sitt ansvar genom en tillfredsställande självreglering.

Noter

- ¹ Faktoranalys med varimaxrotering. Antalet faktorer har fastställts enligt Kaiser's kriterium. Förklarad varians: Mediefaktor = 39%, Social faktor = 15%, Institutionell faktor = 10%

Referenser

- Carlsson, Ulla & von Feilitzen, Cecilia (eds): *Children and Media Violence. Yearbook 1998 from the Unesco International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen*. Nordicom, Göteborgs universitet 1998.
- Cronström, Johan: *Gränslöst. Om TV, våld och ansvar*. Vårdsskildringsrådet, Stockholm 1999 (Nr 21)
- Christoffersson, Jan: *Motorsågsmassakern. Datorspelens lockande värld*. Vårdsskildringsrådet, Stockholm 1999 (nr 22)

- Dalquist, Ulf: *Större våld än nöden kräver? Medievåldsdebatten i Sverige 1980-1995*. Boréa förlag, Umeå 1998 (doktorsavhandling vid Sociologiska institutionen, Lunds universitet)
- Evaluation Report from the Commission to the Council and the European Parliament on the application of Council Recommendation of 24 September 1998 concerning the protection of minors and human dignity*. COM (2001)106 Final. Bruxelles 2001
- von Feilitzen, Cecilia: *Vad säger forskningen om medievåldets påverkan?* Nordicom, Göteborgs universitet 1998
- von Feilitzen, Cecilia & Carlsson, Ulla (eds): *Children and Media. Image, Education, Perception. Yearbook 1999 from the Unesco International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen*, Nordicom, Göteborgs universitet 1999.
- von Feilitzen, Cecilia & Carlsson, Ulla (eds): *Children in the New Media Landscape. Yearbook 2000 from the Unesco International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen*. Nordicom, Göteborgs universitet 2000
- Geretschlager, Ingrid: The Protection of Minors in the Public Opinion. An Austrian Perspective. In: von Feilitzen, Cecilia & Carlsson, Ulla: *Children in the New Media Landscape. Yearbook 2000 from the Unesco International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen*. Nordicom, Göteborgs universitet 2000
- Holm Sørensen, Birgitte & Jessen, Carsten: It Isn't Real. Children, Computer Games, Violence and Reality. In: von Feilitzen Cecilia & Carlsson, Ulla: *Children in the New Media Landscape. Yearbook 2000 from the Unesco International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen*. Nordicom, Göteborgs universitet 2000
- Internet Content Summit 1999*. Bertelsmann Stiftung, München 1999
- Nordicoms Mediebarometer 2000*. Nordicom, Göteborgs universitet 2001
- Millwood Hargrave, Andrea: Perceptions of Media Violence. Review of Research in the UK. In: von Feilitzen, Cecilia & Carlsson, Ulla: *Children in the New Media Landscape. Yearbook 2000 from the Unesco International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen*. Nordicom. Göteborgs universitet 2000
- Schierbeck, Lisbeth & Carstens, Bo: Violent Elements in Computer Games. An Analysis of Games Published in Denmark. In: von Feilitzen, Cecilia & Carlsson, Ulla: *Children in the New Media Landscape. Yearbook 2000 from the Unesco International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen*. Nordicom, Göteborgs universitet 2000
- Söderberg-Widding, Astrid: *Våldsamt populärt. 1990-talets mest sedda filmer och videogram*. Våldsskildringsrådet, Stockholm 2000 (nr 25)
- Weibull, Lennart: Våld, samhälle och medier. I: Holmberg, Sören & Weibull, Lennart: *Mitt i Nittioalet. SOM-undersökningen 1995*. Göteborgs universitet 1996 (Nr 16)

Ett land av politik

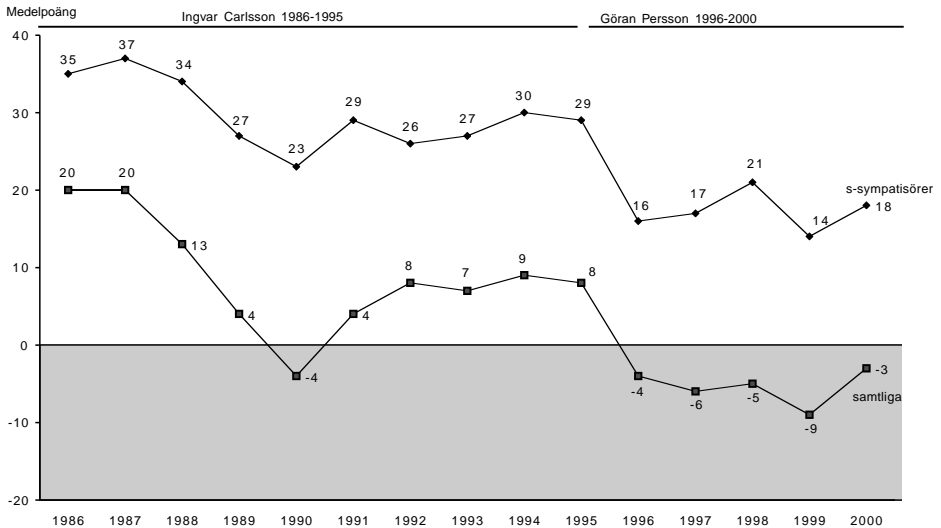
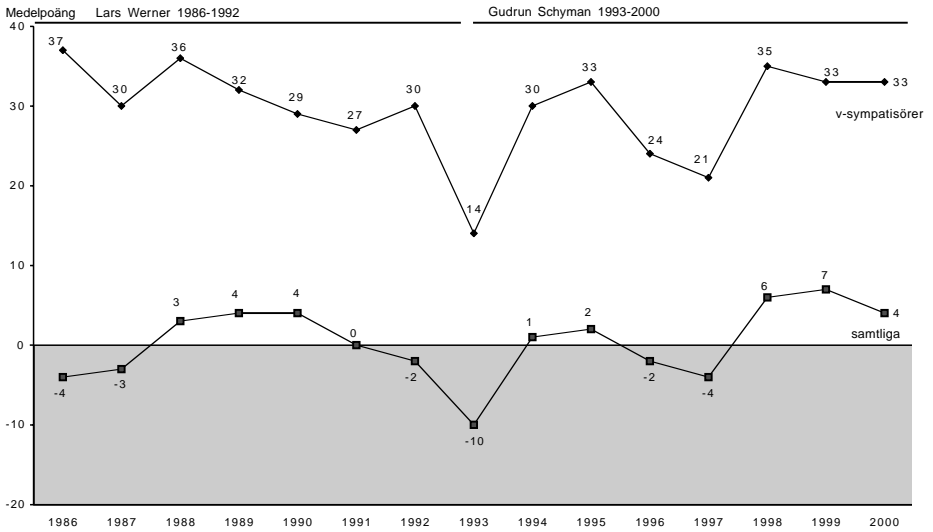
FÖGA POPULÄRA PARTILEDARE

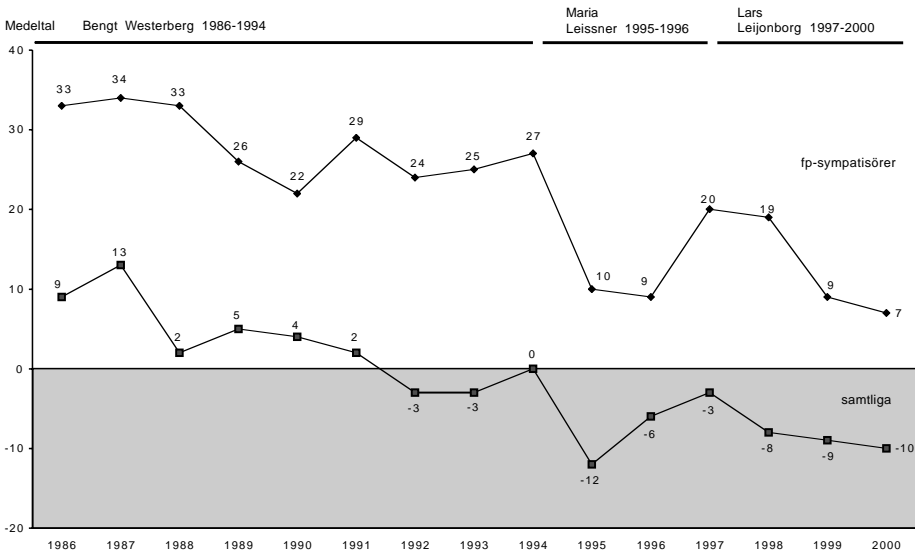
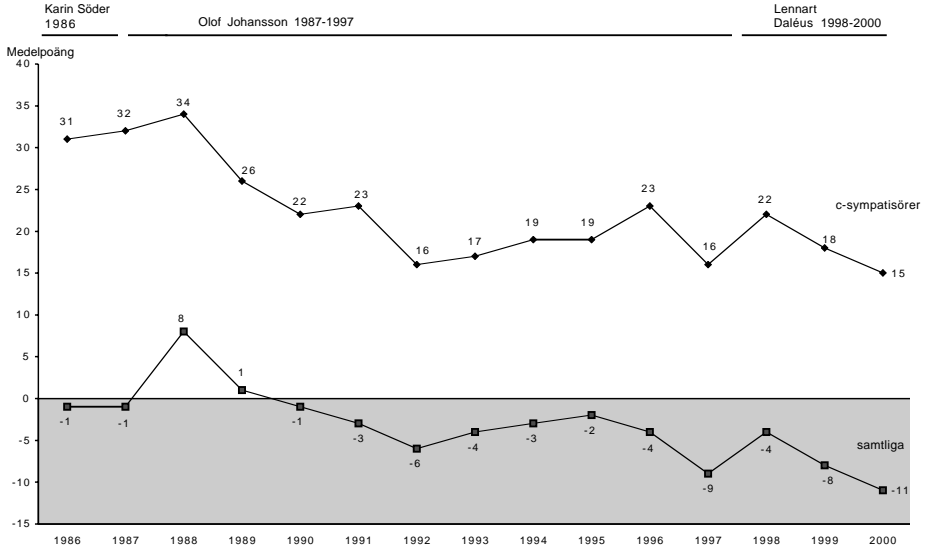
SÖREN HOLMBERG

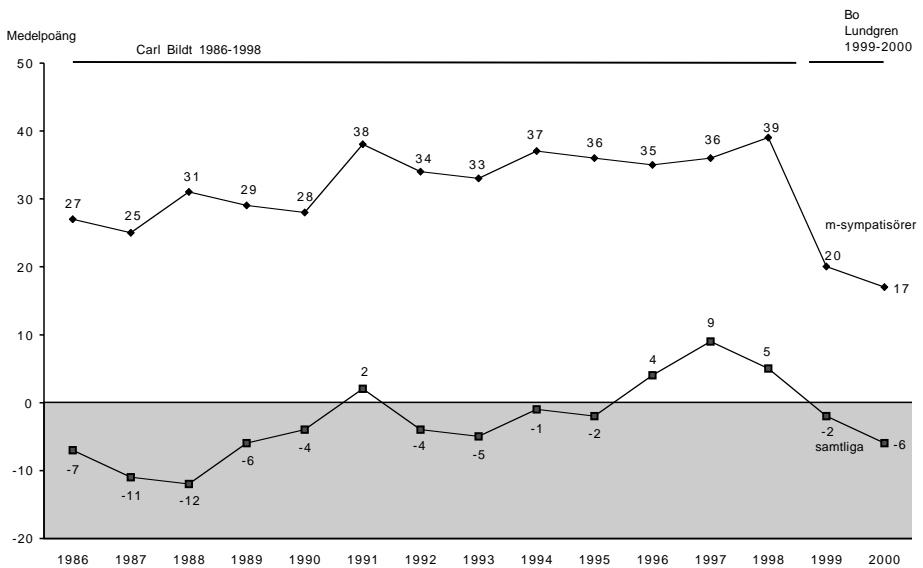
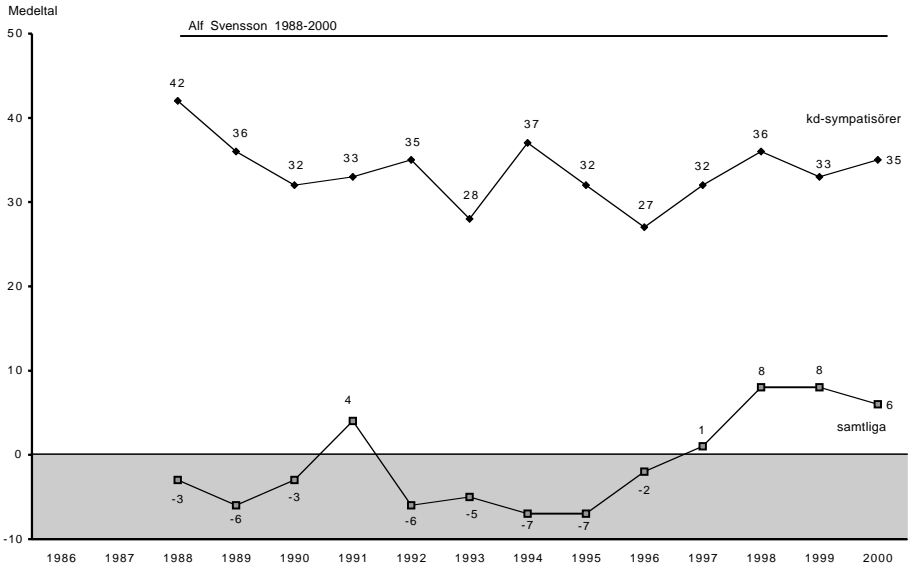
Sverige har inte speciellt populära partiledare. Sedan SOM-starten 1986 har vi mätt hela sjutton olika svenska partiledares popularitet med samma mätinstrument – en elvgradig gillar-ogillarskala med värden från +5 till –5. Många av partiledarna har vi undersökt vid flera olika tillfällen. Carl Bildt och Alf Svensson är de mesta långkörarna. Andra har bara mätts någon enstaka gång, som exempelvis Karin Söder 1986 eller Matz Hammarström 2000. Totalt nittionio mätningar av enskilda partiledares popularitet har genomförts åren 1986-2000.¹ I en klar majoritet av dessa mätningar (62 procent) har svenska folket givit partiledarna genomsnittliga uppskattningspoäng under noll på gillar-ogillarskalan (se figur 1). Det vill säga partiledarna har fått popularitetssiffror med tyngdpunkten på skalans minussida. Exempel på låga uppskattningssiffror är Bildt 1988 (-12), Leissner 1995 (-12), Daléus 2000 (-11), Leijonborg 2000 (-10) och Schyman 1993 (-10). Siffrorna har multiplicerats med tio för att slippa decimaltecknen. Skalan kan med andra ord variera mellan +50 och –50. Bland de relativt fåtaliga exempel som finns på att partiledare fått genomsnittliga uppskattningspoäng klart på plussidan av hela svenska folket märks Ingvar Carlsson med rekordet +20 åren 1986-87, Bengt Westerberg med +13 1987, Carl Bildt 1997 med +9, Olof Johansson 1988 med +8 och Alf Svensson med likaledes +8 åren 1998-99.

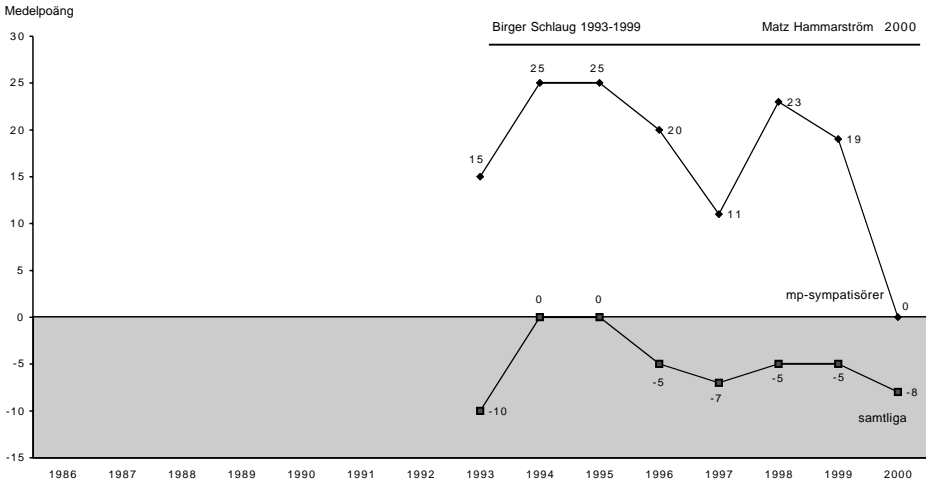
Partiledarnas popularitet är självfallet större bland det egna partiets sympatisörer än bland folk i allmänhet. Men inte heller bland egna anhängare är uppskattningssiffrorna speciellt imponerande (se figur 1). Vi har endast ett exempel på en partiledare som nått upp över +40 på gillar-ogillarskalan. Det var Alf Svensson på den tiden kristdemokraterna var ett litet parti (+42 1988). Hyfsade resultat mellan +30 och +39 har endast uppnåtts i en minoritet av mätningarna (39 procent). Här har Werner och Schyman hamnat några gånger, liksom Ingvar Carlsson, Bengt Westerberg och Olof Johansson i början av sina karriärer. Alf Svensson har också oftast befunnit sig på denna nivå, liksom Carl Bildt, speciellt i slutet av partiledaråren. I de allra flesta fall har partiledarna dock fått popularitetssiffror lägre än +30 bland egna sympatisörer (60 procent av fallen). I hela 26 procent av fallen har resultatet till och med varit sämre än +20. Exempel på partiledare som rönt en mycket ljum uppskattning bland egna sympatisörer är den nyvalda Gudrun Schyman 1993, Göran Persson alla år sedan tillträdet 1996, Olof Johansson och Lennart Daléus under i stort sett hela 1990-talet, Maria Leissner, Lars Leijonborg och Bo Lundgren alla år de varit partiledare och miljöpartiets olika språkrör i cirka hälften av alla mätningar.

Figur 1 Partiedarpopularitet 1986-2000 (medeltal)

Kommentar: Partiledarnas popularitet har mätts på en elvgradig gillar-ogillarskala med värden mellan +5 (gillar) och -5 (ogillar). Medeltalen för samtliga svarspersoner respektive för det egna partiets sympatisörer har multiplicerats med 10 för att få en skala mellan -50 och +50. Lotta Nilsson-Hedströms resultat bland mp-sympatisörer var +3 1999 och +6 2000. Marianne Samuelsson hade medelpoängen +4 1998 bland mp-sympatisörer.

Resultaten kan tyckas ominösa. Sverige har inte särskilt populära partiledare; inte ens bland egna anhängare. Internationellt sett i jämförelse med andra länder blir bilden dock inte fullt så illavarslande. Åren 1996-1999 studerades partiledarpopularitet i ett tjugotal länder med hjälp av den elvgradiga gillar-ogillarskalan. Resultaten visade att svenska partiledares popularitet genomsnittligt sett hamnade mot mitten bland de tjugio undersökta länderna. Nio länder hade i medeltal mer uppskattade partiledare medan tio i genomsnitt hade mindre populära partiledare. Exempel på populära partiledare under sent 1990-tal med resultat klart bättre än någon svensk partiledare var Wim Kok i Holland, Bondevik i Norge, Tony Blair i England och Simon Peres i Israel. Även Bill Clinton i USA hade bättre popularitetssiffror än någon svensk partiledare (Holmberg 2000:166-167).

Många svenska partiledare har också trots hemmaplan, bland svenska medborgare, svårt att hävda sig popularitetsmässigt gentemot ledande utländska politiker. I SOM-undersökningen 2000 frågade vi inte bara våra svenska svarspersoner om svenska partiledares popularitet. Vi frågade också om ett antal internationella politikers popularitet. Resultaten i tabell 1 dokumenterar utfallet i form av en politikerliga med de mest uppskattade politikerna i topp och de minst uppskattade i botten. Hur välkända de olika politikerna var redovisas också. Enkätpersonerna fick först en fråga om de kände till de aktuella politikerna, innan de som sa att de hade kännedom fick besvara gillar-ogillarfrågan om popularitet.

Kännedomsresultaten visar det som på amerikanska kallas politikernas *name recognition*, alltså inte någon form av djupare bekantskap men dock någon form av kännedom.² De flesta av de studerade internationella politikerna visade sig vara välkända för svenska folket. Minst känd var EU-kommissionens ordförande Romani Prodi med en kännedomsandel på 58 procent. Mest välkända var Englands premiärminister Tony Blair (88 procent), USAs president George W. Bush (87 procent) och Rysslands president Vladimir Putin (84 procent).

Popularitetslistan toppas klart av FN:s generalsekreterare Kofi Annan, följd av Tony Blair och Finlands president Tarja Halonen. Andra politiker som också hamnar på en övervägande plussida i mätningen är USAs presidentkandidat Al Gore och de båda svenska partiledarna Alf Svensson och Gudrun Schyman. Övriga politiker erhåller övervägande negativa betyg av svenska folket. Det gäller sådana politiker som Tysklands förbundskansler Gerhard Schröder, EUs Romano Prodi, Frankrikes president Jacques Chirac, George W. Bush och Vladimir Putin. Men också de svenska partiledarna Göran Persson, Bo Lundgren, Lotta Nilsson-Hedström, Matz Hammarström, Lars Leijonborg och Lennart Daléus. De två sistnämnda partiledarna hamnar längst ned i botten på listan, lägre än Rysslands Putin.³

Tabell 1 Politikerligan 2000 (popularitetspoäng)

Politiker	popularitetspoäng	procentandel bland samtliga svarande som anger att de känner till politikern
Kofi Annan	+18	84
Tony Blair	+9	88
Tarja Halonen	+9	75
Alf Svensson	+6	93
Al Gore	+5	79
Gudrun Schyman	+4	92
Gerhard Schröder	-1	76
Göran Persson	-3	93
Romano Prodi	-4	58
Jacques Chirac	-5	83
Bo Lundgren	-6	92
George W. Bush	-7	87
Lotta Nilsson-Hedström	-8	90
Matz Hammarström	-8	88
Vladimir Putin	-8	84
Lars Leijonborg	-10	92
Lennart Daléus	-11	92

Kommentar: Resultaten baseras på svaren på en ogillar-gillarfråga med skalvärden från -50 (ogillar) till +50 (gillar). Källan är Riks-SOM 2000.

Eftersom det finns tre kvinnliga politiker med i studien kan vi med någorlunda underlag testa om svarspersonernas könstillhörighet har något samband med hur de uppskattar de olika politikerna. Resultatet är att kön spelar en viss roll, åtminstone så till vida att samtliga kvinnliga politiker är mer populära bland kvinnor än bland män; mest tydligt för Gudrun Schyman med en genomsnittspopularitet på +10 bland kvinnor mot endast -1 bland män.⁴ Men flera manliga politiker är också klart mer uppskattade bland kvinnor än bland män. Det gäller exempelvis Kofi Annan och Alf Svensson, men också Daléus, Leijonborg och Hammarström, som är mindre impopulära bland kvinnor än bland män. De politiker som är något mer uppskattade, eller rättare sagt något mindre impopulära, bland män än bland kvinnor är Göran Persson, Gerhard Schröder och Vladimir Putin.

De föga uppskattade svenska partiledarna behöver dock inte slänga yxan i sjön. Svaga popularitetssiffror behöver inte vara någon katastrof för en partiledare och hans parti. På ett motsvarande sätt behöver heller inte höga personliga uppskattningssiffror vara en avgörande fördel för en partiledare och hennes parti. Forskning kring betydelsen av partiledarnas popularitet för väljarnas partival och parti-byten visar att partiledarpopulariteten spelar en roll för väljarnas röstande, men en klart mindre roll än vad som ofta framhålls i massmedia. Sakfrågor och ideologi, insatser i regeringsställning och skötsel av ekonomin, och kanske också gammal vana, betyder fortfarande mer för svenska väljares partival än hur personligt uppskattad partiledaren är. Men de begränsade partiledareffekter som kan iakttas går i hypotesens riktning. Det vill säga att populära partiledare i viss mån fungerar som dragplåster för sina partier samtidigt som impopulära partiledare till en del fungerar som sänken. Någon tendens till att partiledarens betydelse har ökat över tid kan inte spåras. Palme och Bohman på 1970-talet betydde lika mycket eller lika lite som Schyman och Bildt på 1990-talet (Holmberg 2000).

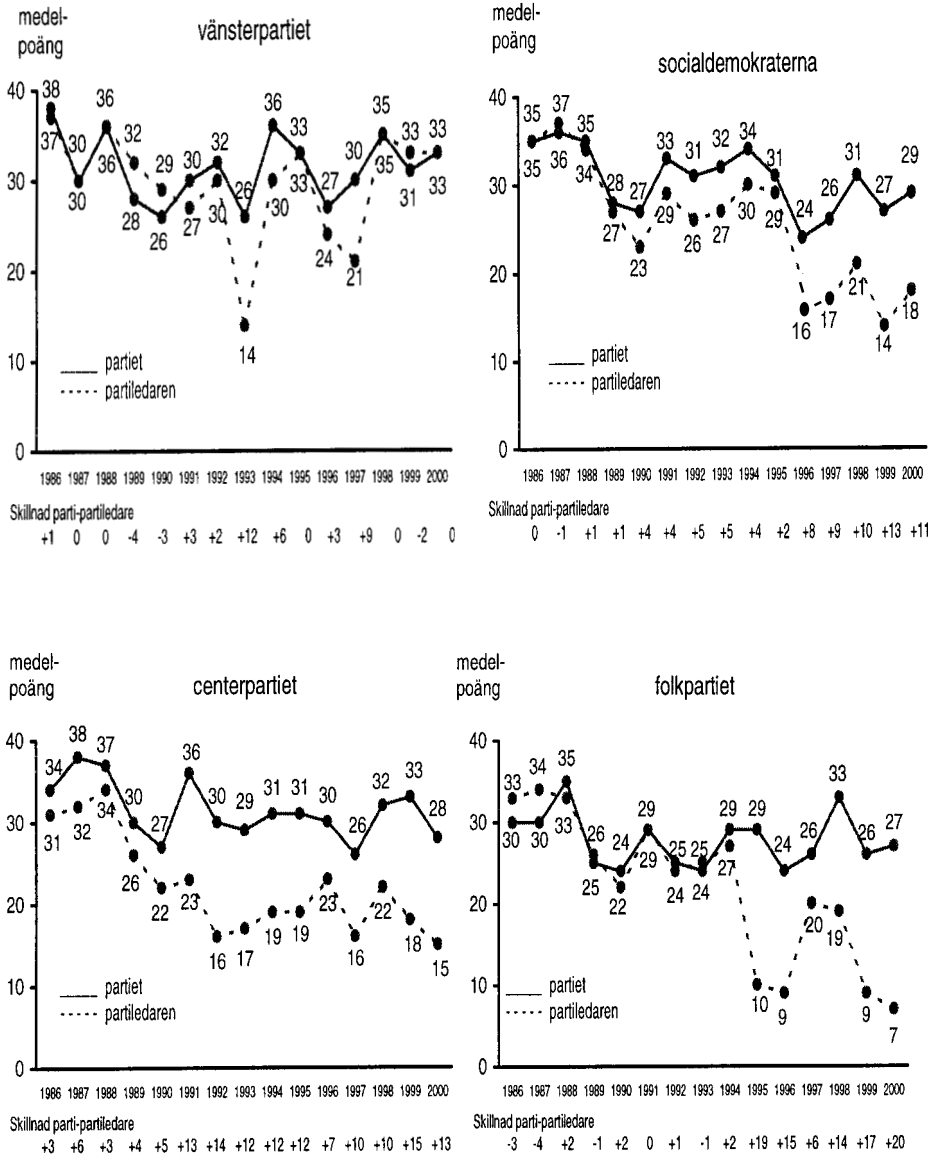
Ett mått på en partiledares potentiella förmåga som röstvärvare för sitt parti kan vi få om vi jämför partiledarens popularitet med motsvarande popularitet för det egna partiet. En partiledare bör vara mer uppskattad än sitt parti för att personligen kunna dra röster. Partiledare som tvärtom är mindre populära än sina partier riskerar att stöta bort väljare – att fungera som ett sänke för sina partier. I SOM-undersökningarna har hela tiden partiledarnas och partiernas popularitet mätts på en identisk gillar-ogillar skala. Det möjliggör en systematisk studie av hur uppskattade partiledarna är i förhållande till sina partier.

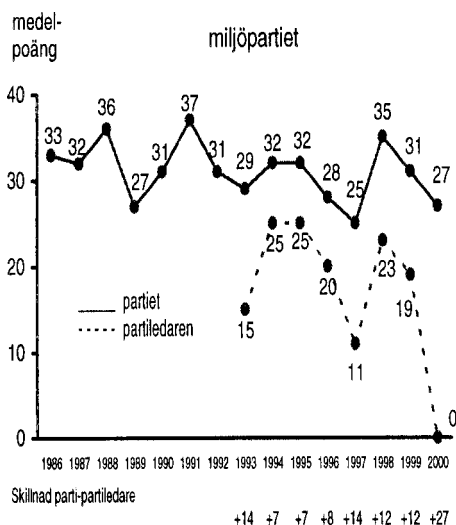
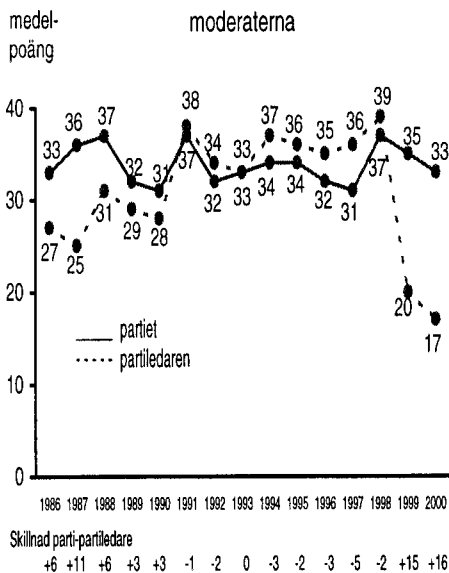
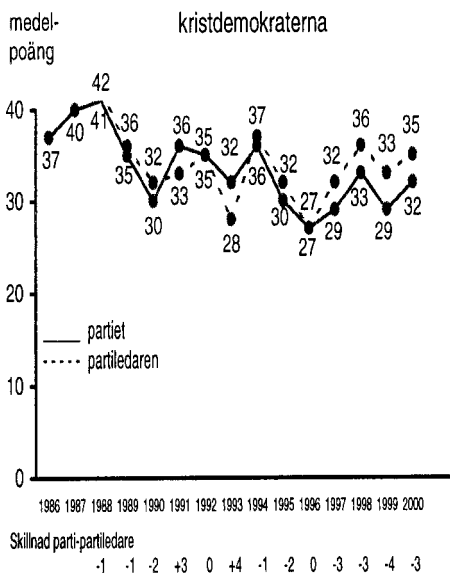
Resultaten i tabell 2 och i sviten av parti- och partiledarkurvor i figur 2 demonstrerar mycket tydligt att sambandet mellan uppskattningen av en partiledare och uppskattningen av hans eller hennes parti är mycket starkt. Partiernas och partiledarnas popularitet tenderar att samvariera över tid. Genomsnittskorrelationen på individnivå mellan populariteten hos partiledarna och deras partier är också mycket hög, cirka .70 sett över alla SOM-studier. Sambandet är starkt, men inte så starkt att det inte lämnar ett visst utrymme för smärre skillnader i

popularitet mellan parti- och partiledare. Resultaten för år 2000 visar t ex att Sverige idag endast har två potentiella dragplåster bland partiledarna, och de är Gudrun Schyman och Alf Svensson. De är de enda partiledare som är mer eller lika populära som sina partier både i valmanskåren som helhet och bland det egna partiets sympatisörer. Övriga partiledare är mindre uppskattade än sina partier; bland samtliga svarspersoner gäller det speciellt Persson, Leijonborg och Daléus. De partiledare som uppskattas minst jämfört med det egna partiet bland de egna sympatisörerna är Hammarström, Leijonborg och Lundgren (se figur 2). Samtliga dessa fem partiledare – alltså Persson, Leijonborg, Daléus, Hammarström och Lundgren – är potentiella sänken för sina partier. Det generella mönstret sett över de senaste femton åren är att dagens partiledargeneration är mindre av röstvärvare än tidigare generationer av partiledare. Partiledarna som grupp har i genomsnitt förlorat i uppskattning vis á vis sina partier – i hela valmanskåren såväl som bland egna anhängare (se tabell 2).

Resultaten i figur 2, som gäller partiernas och partiledarnas popularitet bland egna sympatisörer, kan också användas för att mer i detalj analysera i vad mån olika partiledare kan ha fungerat som dragplåster för sina partier. Partiledare som är klart mer populära än sitt parti bland de egna har med större sannolikhet dragit röster till sitt parti än partiledare som är lika populära eller mindre populära än sitt parti bland egna sympatisörer. Mätt på detta sätt är dragplåstren genom åren endast Werner 1989 och 1990 (+4 respektive +3 enheter mer populär än vänsterpartiet), Schyman 1999 +2, Carlsson 1987 +1, Westerberg 1986, 1987, 1989 och 1993 med värden mellan +4 och +1, Svensson åren 1988-90, 1994-95 och 1997-00 med värden mellan +4 och +1 och Bildt åren 1991-92 och 1994-98 med värden mellan +5 och +1. Vid alla övriga 75 mätillfällen är partiledaren mindre eller lika uppskattad som sitt parti (75 procent av fallen). Oftast är partiledaren mindre populär än sitt parti (66 procent av fallen). Och då är det föga troligt att han eller hon fungerar som röstvärvare. Risker att fungera som sänke är större.

Figur 2 Partiledarnas popularitet i jämförelse med partiets bland det egna partiets sympatisörer 1986 – 2000 (medelpoäng)

Kommentar: Resultaten bygger på hur svarspersonerna har uppskattat partierna respektive partiledarna på en ogillar-gillar-skala med värden mellan -5 och +5. Medeltalen har multiplicerats med tio för att ge en skala mellan -50 och +50. Partisympati har mätts med hjälp av en fråga om bästa parti idag. Resultaten för mp gäller för det manliga spårkröret. Skillnadsmättet parti minus partiledare blir positivt (+) när partiet är mest populärt och negativt (-) när partiledaren är mest uppskattad.

Tabell 2 Partiledarna som dragplåster eller som sänken i kampen om opinionen (medeltalsskillnader)*Partiledarnas popularitet jämfört med det egna partiets bland samtliga väljare*

Partiledare	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00
v	+13	+14	+15	+15	+15	+13	+11	+4	+10	+9	+5	+3	+10	+11	+8
s	+10	+9	+4	+2	±0	+1	±0	-2	-2	+3	-4	-8	-10	-10	-7
mp	-	-	-	-	-	-	-	-7	-2	-5	-5	-5	-5	-4	-2
c	±0	-2	+3	+1	-1	-5	-4	-3	-4	-1	-1	-4	-2	-5	-6
fp	+6	+5	+1	+3	+2	+2	±0	±0	+1	-6	-1	±0	-5	-6	-6
kd	-	-	+5	+3	+4	+4	+3	+4	+5	+5	+5	+8	+8	+8	+8
m	±0	-4	-11	±0	-2	+4	+3	+3	+6	+3	+8	+11	+9	-1	-3
Snitt fem partiledare	+6	+4	+2	+4	+3	+3	+2	±0	+2	+2	+1	±0	±0	-2	-3

Partiledarnas popularitet jämfört med det egna partiets bland egna sympatisörer

Partiledare	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00
v	-1	±0	±0	+4	+3	-3	-2	-12	-6	±0	-3	-9	±0	+2	±0
s	±0	+1	-1	-1	-4	-4	-5	-5	-4	-2	-8	-9	-10	-13	-11
mp	-	-	-	-	-	-	-	-14	-7	-7	-8	-14	-12	-12	-27
c	-3	-6	-3	-4	-5	-13	-14	-12	-12	-12	-7	-10	-10	-15	-13
fp	+3	+4	-2	+1	-2	±0	-1	+1	-2	-19	-15	-6	-14	-17	-20
kd	-	-	+1	+1	+2	-3	±0	-4	+1	+2	±0	+3	+3	+4	+3
m	-6	-11	-6	-3	-3	+1	+2	±0	+3	+2	+3	+5	+2	-15	-16
Snitt fem partiledare	-1	-3	-2	-1	-2	-4	-4	-6	-5	-6	-6	-6	-6	-12	-12

Kommentar: Resultaten visar hur populära partiledarna är i jämförelse med sina egna partier. Differensmättet kan variera mellan +100 (partiledaren mer populär än partiet) och -100 (partiet mer populärt än partiledaren). Plusvärden indikerar m a o att partiledaren är mer populär än partiet, medan minusvärden visar att partiledaren är mindre populär än sitt parti. Partiernas och partiledarnas popularitet har mätts på en gillar-ogillarskala med värden mellan +5 (gillar) och -5 (ogillar). Genomsnittssiffrorna gäller för partiledarna för v, s, c, fp och m.

Partiledare som dragplåster tillhör med andra ord undantagen. Sänken är vanligare. Det är den bistra sanningen när det gäller de föga populära svenska partiledarna. Kanske kan den förnyade Göran Persson och centerpartiets nya partiledare Maud Olofsson innebära en förändring till det bättre inför valet 2002? Sämre kan det knappast bli.

Noter

- ¹ Följande partiledare har ingått i SOM:s undersökningar: Lars Werner 1986-92, Gudrun Schyman 1993-00, Ingvar Carlsson 1986-95, Göran Persson 1996-00, Karin Söder 1986, Olof Johansson 1987-97, Lennart Daléus 1998-00, Bengt Westerberg 1986-1994, Maria Leissner 1995-96, Lars Leijonborg 1997-00, Alf Svensson 1988-00, Carl Bildt 1986-98, Bo Lundgren 1999-00, Birger Schlaug 1993-99, Marianne Samuelsson 1998 och Lotta Nilsson-Hedström 1999-00. De två sistnämndas resultat redovisas inte i figur 1. Resultaten var dock följande – bland samtliga svars-personer fick Samuelsson -7 1998 och Nilsson-Hedström -4 1999 och -8 2000, bland mp-sympatisörer fick Samuelsson +4 1998 och Nilsson-Hedström +3 1999 och +6 2000.
- ² Kännedomfiltret fanns endast med i frågesviten som gällde de utländska politikerna, inte i frågesviten som gällde de svenska partiledarna. Svarspersoner som inte besvarat gillar-ogillarfrågan för respektive partiledare (och för respektive utländsk politiker) har klassificerats som utan kännedom.
- ³ En orsak till att några av de internationella politikerna får relativt hög popularitetssiffror är att de inte är partipolitiskt kontroversiella. De röner uppskattning i alla läger. Det gäller exempelvis Annan, Blair, Gore och Halonen. Det utmärkande för svenska partiledare är tvärtom att de oftast är partipolitiskt omstridda, det vill säga populära bland egna sympatisörer och klart mindre uppskattade bland andra partiers anhängare.
- ⁴ Mönstret återfinns även bland v-sympatisörer med +34 för Schyman bland kvinnor mot +32 bland män. Könsskillnaden i uppskattningen av Schyman är större utanför vänsterpartiet.

Referenser

Holmberg, Sören (2000) *Välja parti*. Stockholm, Norstedts Juridik

FÖRLÄNGER ETT GOTT SKRATT POLITIKERLIVET?

HÅKAN HVITFELT & LARS NORD

Hon kom, hon sågs och hon segrade, i alla fall på kort sikt. Efter decennier av opinionsmässig kräftgång fick centern i slutet av mars 2001 uppleva ett rejält lyft när DN/Temo presenterade sin väljarbarometer. Partiet ökade sitt stöd i väljarkåren från 4,4 procent i februari till 6,8 procent i mars. Ett så relativt stort stöd hade inte centern haft sedan april 1998.

Det är svårt att se att framgången skulle kunna hänföras till några andra faktorer än den nya partiledaren Maud Olofsson. Allt sedan företrädaren Lennart Daléus tillkännagav sin avgång i januari hade hon exponerats flitigt i medierna. Hon hade beskrivits som den perfekta centerpolitikern: karismatisk, entusiastisk och med rötter i den glesbygd där partiet har sin starkaste ställning. Det var mycket Maud Olofsson i TV-soffor och nyhetsstudios de första månaderna under 2001.

”Maud Olofsson har fått ett starkt genomslag i media där hon haft en väldigt positiv och glad framtoning”, kommenterade till exempel Temos undersökningsledare Arne Modig centerframgången i DN den 30 mars 2001.

Det inträffade ger onekligen upphov till en rad frågor om personer och politik. Är det verkligen möjligt att en partiledare genom att verka glad och positiv i medierna kan lyfta ett helt parti från fyraprocentspärrens botten? Är det viktigare för partierna att deras ledare har vissa personliga karaktärsdrag än vad de utträttar i sakpolitiken? Har svensk politik på toppnivå ”amerikaniserats” i sådan utsträckning att personliga egenskaper blivit mer avgörande för partival än politiska idéer och partiprogram? Kan den trevlige och ärlige som står för vad som helst vinna över den buttre och burduse med kunskap och välgrundade åsikter?

Om personer i politiken spelar en roll för väljarnas val är det också väsentligt att granska hur dessa personer uppfattas. En röst på en person kan naturligtvis främst vara en röst för denna persons åsikter eller politiska idéer, och är i så fall väl förenlig med de flesta existerande demokratimodeller. Person behöver inte utesluta sak och idé. Mindre demokratiskt acceptabelt är då ett röstningsbeteende där politiska personers charm, utstrålning eller utseende spelar en avgörande roll. Sådana former av personröstning tar de flesta demokratimodeller avstånd från (Holmberg 2000).

Opinionsjournalistik och partiledaregenskaper

En bakgrund till detta är givetvis medievärldens utveckling med ökande kommersialisering och konkurrens. Politik bedrivs alltmer i, och med utgångspunkt

från, medierna, i synnerhet TV. Människor hämtar sina intryck om politiska frågor, politiska partier och politiker från medierna. När medierna förändras, förändras politikens villkor och det politiska arbetet. Den hårda och ökande konkurrensen mellan olika medier och mellan olika TV-kanaler förändrar mediernas innehåll, även det som berör politiker och politik. Politik blir ofta till dramatiska berättelser med hjältar och skurkar. Personliga egenskaper blir centrala.

Stundtals förefaller det sålunda som om svensk politik i medierna mest handlar om politikens personer och deras personliga egenskaper. Utan den roll som Bengt Westerberg eller Alf Svensson och Gudrun Schyman spelade som politiska personligheter hade inte folkpartiet 1985 eller kristdemokraterna och vänsterpartiet 1998 kunnat locka så många väljare enligt detta resonemang. Marit Paulsens medverkan i EU-valrörelsen 1999 för folkpartiet liberalerna är det senaste stora exemplet på hur mycket en person kan betyda i politiska opinionsbildningssammanhang. Vid detta val mer än tredubblade folkpartiet sitt röstetal. Det hade sannolikt mer att göra med Marit Paulsens person än med ett plötsligt uppsving för liberala idéer. I en ny analys av EU-valrörelsen 1999 framgår att Marit Paulsen inte bara var mest känd av alla EU-parlamentariker och fick flest kryss i personvalet, hon drog också röster till sitt parti. Forskarna talar om Marit Paulsenfenomenet (Holmberg m fl 2001).

Förr i tiden, och i ett annat medieklimat, spelade förmodligen den politiska personligheten mindre roll i Sverige. Tage Erlander kunde vara partiledare och statsminister i över 20 år och framförallt vara en kanslihusrutinerad akademiker och vinna förtroende i denna roll. I dag är han kanske främst ihågkommen för sina värmlandshistorier i Hylands Hörna i TV då han bröt igenom den ”folklighetsbarriär” som numera anses så viktig i politiken, inte minst av partiernas strategiska valplanerare. När förrre moderate partiledaren Carl Bildt under en valrörelse på 1990-talet plötsligt undrade vem Loket Olsson var, var partifolket opinionsmässigt tvingade att fösa ihop partiledaren med den folkliga lyckohjulssnurraren för att visa väljarna att Bildt var en man av folket.

De personliga egenskapernas betydelse för väljarnas ställningstagande i politiska val har belysts i statsvetenskaplig forskning kring valrörelser (Stromer-Galley och Hall Jamieson 2001, Noelle-Neumann, Kepplinger och Donsbach 2000 och Norris m fl 1999). I det nya medielandskapet och i dagens demokratiska klimat är det dramatiska inslaget och det personliga tilltalet mer nyhetsvärt än det rationella samtalet. För att nå gruppen av politiskt mindre intresserade medborgare anpassar politiker sitt uppträdande till de breda mediernas logik. Det blir viktigare hur politiker gör något än vad de gör.

I svensk politik har partierna traditionellt spelat större roll än deras politiker och de egenskaper dessa har. En starkt bidragande orsak till detta har varit det svenska valsystemet som länge saknade varje inslag av personval, och också erbjöd stora svårigheter för väljarna att påverka rangordningen bland partiernas kandidater. Sedan valet 1998 existerar nu också i Sverige ett valsystem med inslag

av personval, som kan sägas vara en kompromiss mellan det tidigare valsystemet och en renodlad personvalsmodell (Karvonen 1999). Det är rimligt att anta att förändringen av det svenska valsystemet, tillsammans med politikens anpassning till den nya medievärlden, givit frågan om personliga politikeregenskaper ökad tyngd.

I Sverige har tidigare viss forskning bedrivits kring vilka egenskaper medborgarna tycker att partiledarna har. En sådan undersökning, gjord i samband med 1988 års svenska väljarundersökning, visade att de dåvarande fem partiledarna Lars Werner, Ingvar Carlsson, Olof Johansson, Bengt Westerberg och Carl Bildt alla i huvudsak uppfattades av väljarna som kunniga och tämligen pålitliga. Där emot var helhetsomdömet negativt i fråga om personernas förmåga att vara inspirerande. En slutsats i studien var att partiledarna i väljarnas ögon hade likartade profiler och att svenska partiledare faktiskt verkade under liknande popularitetsvillkor som amerikanska presidentkandidater (Esaiaasson 1990).

I samband med 1998 års riksdagsval genomfördes emellertid en studie av väljarnas skäl för att rösta på ett visst parti. Det visade sig att de politikcentrerade röstskälen var mest betydelsefulla. Ideologi, kompetens och bra åsikter i viktiga frågor bedömdes som viktigare av väljarna än partiledarens egenskaper. Värt att notera är emellertid att partiledaregenskaperna var jämförelsevis viktigast för sympatisörerna till valets två segrarpartier – kristdemokraterna och vänsterpartiet (Hvitfelt & Nord 1999). Det är knappast någon djärv gissning att påstå att de personliga egenskaperna kan få ökad betydelse i framtida svenska valrörelser, i synnerhet när partierna åsiktsmässigt står varandra allt mer nära.

Kollektiva lojaliteter spelar uppenbarligen en mindre roll än tidigare och i det senaste riksdagsvalet var det fler än någonsin som bestämde hur de skulle rösta under de sista veckorna samtidigt som rekordmånga splittrade sina röster i olika val (Holmberg 2000). Samtidigt finns ingen anledning att överdriva personligheternas betydelse då vissa europeiska forskningsresultat visserligen tyder på att partiledaren spelar roll för väljarna men att denna faktor inte ökat i betydelse (Holmberg 2000).

I denna artikel redovisas vilka egenskaper svenska folket i dag tycker är särskilt viktiga för en rikspolitiker. Till skillnad mot i de flesta andra liknande studier handlar det här inte om att värdera och betygsätta befintliga politiker, utan om att ta ställning till vilka politikeregenskaper som generellt uppfattas som väsentliga.

Viktiga politikeregenskaper

Frågan om politikeregenskaperna ställdes i den riksomfattande SOM-undersökningen hösten 2000. Antalet svarande var drygt 1 600 svenskar. De svarande fick ange om de fann en särskilt angiven egenskap vara mycket viktig, ganska viktig, varken viktig eller oviktig, ganska oviktig eller mycket oviktig. I tabell 1 visas hur

svaren totalt sett fördelas mellan de olika politikeregenskaperna på frågan, ”Vilka egenskaper tycker Du är särskilt viktiga för en rikspolitiker?”.

Tabell 1 Viktiga egenskaper för rikspolitiker (procent)

Egenskap	Mycket viktig	Ganska viktig	Varken eller	Ganska oviktig	Mycket oviktig	Summa procent	Antal svar	Balans mått
Att vara ärlig	86	12	2	0	1	101	1646	97
Att vara kunnig i politiska sakfrågor	74	22	3	0	0	99	1640	96
Att vara erfaren	52	37	10	1	1	101	1637	87
Att vara inspirerande	39	49	9	1	1	99	1626	86
Att vara en stark ledare	49	38	11	1	1	100	1638	85
Att vara som vanliga människor	53	32	11	3	1	100	1640	82
Att vara en skicklig debattör	22	51	19	7	2	101	1631	64
Att kunna fatta snabba beslut	18	52	18	10	2	100	1628	58
Att ha humor	21	46	25	6	3	101	1631	58
Att göra sig bra i TV	6	27	31	20	16	100	1623	-3
Att vara kvinna	6	13	59	10	13	101	1626	-4
Att vara ung	3	13	42	27	16	100	1625	-27

Kommentar: Balansmättet har beräknats genom att procentandelen som svarat att en egenskap är mycket viktig eller ganska viktig minskats med procentandelen som ansett egenskapen vara ganska oviktig eller mycket oviktig.

Tabellen visar att två egenskaper står i särklass i väljarnas ögon. Det är utomordentligt viktigt att politikerna är ärliga och det är nästan lika viktigt att de är kunniga i politiska sakfrågor. Hela 86 procent av de tillfrågade tycker det är mycket viktigt att politiker är ärliga och 74 procent svarar att det är mycket viktigt att politiker är kunniga i politiska sakfrågor. Mycket viktigt är det också att vara som vanliga människor, att vara inspirerande och att vara en stark ledare. Vad som däremot uppfattas som betydelselöst är att vara ung, göra sig bra i TV eller att vara kvinna.

Svaren är både väntade och oväntade. Att ärligheten värderas så högt är inte överraskande med tanke på den uppmärksamhet som politiska skandaler fått på senare år. Vi vet från andra undersökningar att väljarnas förtroende för politiker och politiska partier sjunker, också med hänsyn tagen till den elektorala cykelns mobiliserande effekter (Holmberg och Weibull 2000). Det finns anledning att

tro att väljarna här efterlyser en politikeregenskap som de har svårt att hitta bland dagens politiker, åtminstone i mediebilden av dessa. Den höga värderingen av ärlighet kan nog till en del ses som ”misstroendemyntets” andra sida; sådana här politiker vill vi ha men eftersom dagens politiker inte uppfattas så av oss har vi föga förtroende för dem.

Det är heller knappast förvånande att egenskapen att vara kunnig i politiska sakfrågor bedöms som så viktig av så många. Det är en allmän uppfattning att samhället i stort blivit allt mer komplext och kräver allt större kunskaper hos beslutsfattare. En stor del av det politiska arbetet har professionaliserats, nya politiska nivåer som EU och regioner har tillkommit och mediasamhällets snabba krav på besked från makthavare har i grunden förändrat villkoren för politiskt arbete. Den höga värderingen av personlig kompetens kan både ses som ett uttryck för att svenska folket tar politiskt arbete på allvar och kanske också för att de flesta gärna överlåter beslutsfattandet åt en grupp förtroendevalda med särskilda kunskaper.

Några av de egenskaper som brukar framhållas av de politiska aktörerna själva rankas dock tämligen lågt av folket. Att vara man eller kvinna har här ingen större betydelse. Förhållandet är det samma när det gäller synen på unga människors aktiva deltagande i politiken. Det talas mycket om behovet av förnyring i politiken, men när ungdom mäts tillsammans med andra egenskaper visar sig denna faktor vara av ringa betydelse.

Slutligen kan konstateras att en av de faktorer som i realiteten sannolikt spelar en väsentlig roll för varje partiledarnominering i dag – förmågan att göra sig bra i TV – inte alls uppfattas som lika viktig bland väljarna. En förklaring till detta kan vara att svenska folket sällan uppger att de låter sig påverkas av medierna. Det är skillnad mellan att säga sig uppskatta vissa egenskaper hos politiker och att faktiskt påverkas av dem. Sannolikt är också de indirekta dagordningseffekterna, dvs att medierna talar om vad som är viktigt, större än den direkt upplevda påverkan (Hvitfelt och Nord 2000 och Strömbäck 2000).

De svarandes kön, ålder, utbildning och partisympati har vidare viss betydelse för hur människor värderar olika politikeregenskaper. Detta visas i de följande tabellerna. För överskådlighetens skull redovisas enbart andelen som svarat att en viss egenskap är mycket viktig.

Jämförelsen mellan olika kategorier av människor ger en del intressanta resultat. Notabelt är bland annat att kvinnor uppskattar alla politikeregenskaper mer än män, bortsett från att vara ung och göra sig bra i TV. I övrigt finner kvinnor att egenskapen är mer värdefull än vad männen gör, även om nivåerna i de flesta fall följs åt och kvinnor och män är relativt eniga om vad som är viktiga och mindre viktiga egenskaper. I några fall är skillnaderna dock påtagliga. Kvinnor tycker till exempel att inspiration och erfarenhet är väsentligt mer värdefulla egenskaper hos rikspolitiker än vad män gör. Att ungefär dubbelt så många kvinnor tycker att det är mycket viktigt att politiker också är kvinnor är ett förväntat resultat, även om andelen åtta procent får anses vara anmärkningsvärt låg.

Tabell 2 *Kön, ålder och politikeregenskaper (procentandel som uppger att egenskapen är mycket viktig)*

Egenskap	Män	Kvinnor	15-29	30-49	50-64	65-85
Att vara ärlig	85	87	84	86	87	87
Att vara kunnig i sakfrågor	67	81	75	72	76	76
Att vara som vanligt folk	51	55	59	51	51	53
Att vara erfaren	48	56	42	47	54	66
Att vara en stark ledare	45	51	43	46	45	63
Att vara inspirerande	34	45	38	42	35	41
Att vara en skicklig debattör	19	24	23	16	18	35
Att ha humor	18	23	19	23	20	25
Att kunna fatta snabba beslut	17	19	17	16	18	23
Att vara kvinna	4	8	3	5	5	10
Att göra sig bra i TV	6	6	7	3	5	11
Att vara ung	3	2	4	2	1	3

Hur kvinnornas högre värdering generellt ska tolkas kan diskuteras. Kanske engagerar sig kvinnor i politik på ett annat sätt, och är mindre svala härvidlag, än män. Alternativt ställer kvinnor högre krav på politiker än män och har andra politikerideal, där en mångfacetterad personlighet är av större vikt. Skillnaderna mellan könen ska måhända inte överdrivas, men den genomgående tendensen är tillräckligt tydlig för att stöda tesen att kvinnorna i dag i större utsträckning än männen utgör den moderna demokratins stöttepelare, och utmärker sig genom större politiskt engagemang och intresse. Mönstret är för övrigt det samma i studier av uppfattningen om hur viktiga olika politiska sakfrågor är, där kvinnor tycker nästan alla politiska sakområden är viktigare än männen (Hvitfelt och Nord 1999).

Även de tillfrågades ålder ger upphov till vissa varierande bedömningar av politikeregenskapernas vikt. Det finns i alla fall en väsentligt högre uppskattning av erfarenhet hos politiker ju äldre väljarna själva är. Men också när det gäller några andra mindre väntade egenskaper har de svarandes ålder betydelse. I åldersgruppen 65-85 år har egenskapen att vara kvinna starkast stöd och i samma åldersgrupp är förmågan att göra sig bra i TV viktigast. Det senare kan möjligen förvåna något, men det är värt att komma ihåg att den äldre generationen både är stora TV-konsumenter och dessutom oftare än yngre tar del av ett politiskt TV-innehåll.

När det gäller de flesta egenskaper kan konstateras att den äldsta gruppen mer än de yngre uppskattar dessa egenskaper. Det gäller till exempel värdet av att vara en stark ledare, en skicklig debattör och förmågan att kunna fatta snabba beslut,

som i allra störst utsträckning uppskattas av de äldre. De äldre visar sig, liksom tidigare kvinnorna, ha en större benägenhet att ge uttryck för hög uppskattning av de olika egenskaper som politiker kan ha.

En ytterligare faktor som studerats i detta sammanhang är de tillfrågades utbildning.

Tabell 3 *Utbildning och politikeregenskaper (procentandel som finner egenskapen mycket viktig)*

Egenskap	Lågutbildad	Medelutbildad	Högutbildad
Att vara ärlig	85	88	84
Att vara kunnig i politiska sakfrågor	71	74	79
Att vara som vanligt folk	59	55	41
Att vara erfaren	57	49	52
Att vara en stark ledare	62	47	37
Att vara inspirerande	34	41	39
Att vara en skicklig debattör	28	20	16
Att ha humor	24	21	16
Att kunna fatta snabba beslut	24	18	11
Att göra sig bra i TV	10	6	4
Att vara kvinna	11	3	4
Att vara ung	4	2	2

Utbildningsfaktorn spelar, som i de flesta frågor av detta slag, en roll som framgår av tabell 3. I en del fall finns stora skillnader mellan lågutbildade, medelutbildade och högutbildade. De lågutbildade uppskattar framförallt en stark ledare, förmågan att fatta snabba beslut, att göra sig bra i TV och att vara kvinna. De högutbildade tar starkare än de övriga grupperna avstånd från det viktiga i att fatta snabba beslut, att vara som vanliga människor, att ha humor och att vara en stark ledare. Kunnigheten i politiska sakfrågor lyfts framförallt fram av de högutbildade. Om vikten av ärlighet hos politiker är alla i stort sett överens oavsett utbildningsnivå.

Slutligen uppvisar en jämförelse mellan värderingen av partisympatier och politikeregenskaper en del intressanta skillnader.

Tabell 4 visar att olika partiers sympatisörer gör delvis olika värderingar av viktiga egenskaper hos politiker. Återigen finns en samstämmighet över alla parti-gränser när det gäller de högst rankade egenskaperna som ärlighet och kompetens. Sådant uppskattas i alla läger. Att göra sig bra i TV är inte särskilt viktigt menar de flesta. I övrigt finns några påfallande olikheter. Det gäller till exempel egenskapen att vara kvinna som framhålls som viktig bland vänsterpartisterna

och väsentligt mindre viktig bland folkpartisterna. Humor står högt i kurs hos miljöpartisterna, medan humor uppskattas betydligt mindre hos folkpartisterna. Egenskapen att vara som vanliga människor uppskattas framförallt av vänsterpartister, medan folkpartister och moderater i mindre utsträckning finner detta eftersträvansvärt. Att politikerna är skickliga debattörer är viktigt för de flesta, utom möjligen för folkpartisterna och vänsterpartisterna. En skillnad värd att notera är att de största partiernas sympatisörer – moderaterna och socialdemokraterna – är mest förtjusta i en stark politisk ledare, medan folkpartisterna, centerpartisterna och miljöpartisterna är minst trakterade av denna politikertyp.

Tabell 4 Partisympati och politikeregenskaper (procentandel som anger egenskapen mycket viktig)

Egenskap	v	s	c	fp	m	kd	mp
Att vara ärlig	85	87	88	81	87	93	95
Att vara kunnig i politiska sakfrågor	78	75	69	71	76	79	81
Att vara som vanligt folk	65	53	56	27	47	55	57
Att vara erfaren	48	50	53	47	56	62	57
Att vara en stark ledare	43	54	35	36	53	49	35
Att vara inspirerande	41	39	41	40	39	46	54
Att ha humor	22	20	18	10	22	19	35
Att vara en skicklig debattör	14	24	19	13	25	20	26
Att kunna fatta snabba beslut	15	19	15	6	20	13	23
Att vara kvinna	14	7	4	0	2	2	7
Att göra sig bra i TV	2	6	8	3	8	6	2
Att vara ung	4	2	0	0	2	0	5

Sammanfattningsvis kan konstateras att fler vänstersympatisörer än andra finner det mycket viktigt att politikern är som vanliga människor medan socialdemokraten mer än andra uppskattar att politikern är en starkt ledare. Centerpartisten uppskattar TV-förmågan mer än de flesta, folkpartisten verkar inte uppskatta någon egenskap högre än andra sympatisörer och moderaten utmärker sig till viss del genom sitt gillande av starkt ledarskap och erfarenhet. Kristdemokraten ligger i topp när det gäller uppskattningen av erfarna politiker och miljöpartisten har i jämförelse med andra partisympatisörer mest till övers för den politiker som har humor.

Frågan om vilka politiker folket vill ha får således delvis olika svar i olika grupper. Den för svensk partipolitik traditionella ståndpunkten att politikerna i stor utsträckning ska vara socialt representativa och spegla väljargrupperna spelar fortfa-

rande en roll, kanske mest uttalat på den politiska vänsterkanten. Bland de nyare faktorer som förefaller spela roll för väljarnas val kan särskilt framhållas den personliga kunnigheten och ärligheten. Den första egenskapen kan ses som en produkt av politikens professionalisering och hänger nära samman med en överlättande väljarattityd där politikern i stor utsträckning ses som ett ombud för medborgarna med uppgift att ta politiskt ansvar i deras ställe. Den andra egenskapen handlar sannolikt om en effekt av en ökande förekomst av faktiska eller fiktiva politiska skandaler och affärer i medierna och en med dessa skandaler och affärer säkerligen ökad misstro mot politiker och politiskt arbete. Om politiker upplevs som korrupta ökar behovet av politiker som det går att lita.

En fråga om personlighet

Klassröstningens och partiloyalitetens tid är förvisso inte helt förbi, men mycket talar för att frågor kring politiska personers olika egenskaper kommer att spela en relativt sett stor roll i svensk politik i framtiden. Detta innebär inte nödvändigtvis att politikeregenskaperna tränger undan andra faktorer. En rad olika faktorer samverkar – från strukturella eller ekonomiska till personliga eller imagepräglade – när det gäller att avgöra väljarnas val.

Analyser av hur dessa faktorer samverkar, och den föränderliga medievärldens roll i detta sammanhang, framstår som viktiga framtida forskningsuppgifter när det gäller den politiska kommunikationen och opinionsbildningen i dagens och morgondagens politiska processer. Vad vi vet så här långt är att vissa personliga egenskaper i vissa situationer ger positiva effekter, men i andra snarast är opinionsmässigt kontraproduktiva. Den personliga humorn är således inte i sig avgörande i alla lägen, utan kan verka i olika riktningar. Det gäller att skratta vid rätt tillfälle. Maud Olofsson har hittills behärskat den konsten. Olof Johansson gjorde det sällan.

Referenser

- Esaiasson, Peter (1990) *Folket tycker om partiledarna*, I Gilljam, Mikael – Holmberg, Sören: *Rött Blått Grönt – en bok om 1988 års riksdagsval*, Stockholm: Bonniers
- Holmberg, Sören (2000) *Välja parti*, Stockholm: Norstedts juridik
- Holmberg, Sören m. fl. (2001) *EuropaOpinionen*, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs Universitet
- Holmberg, Sören – Weibull, Lennart (2000) *Det nya samhället*, Göteborg: SOM-institutet
- Hvitfelt, Håkan – Nord, Lars (1999) *Segrarna i uppstickarnas val*, I Holmberg, Sören – Weibull, Lennart: *Ljusnande framtid*, Göteborg: SOM-institutet

- Hvitfelt, Håkan – Nord, Lars (2000) Nya väljare och politiker i den gamla demokratin, I Holmberg, Söran – Weibull, Lennart red. *Det nya samhället*, Göteborg: SOM-institutet
- Karvonen, Lauri (1999) Varför personval? I Petersson, Olof m.fl: *Demokrati på svenskt vis* Demokratirådets rapport 1999, Stockholm: SNS Förlag
- Noelle-Neumann, Elisabeth – Kepplinger, Hans Mathias – Donsbach, Wolfgang (2000) *Kampa – Meinungsklima und Medienwirkungen im Bundestagswahlkampf 1998*, Bamberg: Alber Reihe Kommunikation
- Norris, Pippa et. al. (1999) *On Message – Communicating the Campaign*, London: Sage Publ.
- Stromer-Galley, Jennifer – Jamieson, Kathleen Hall (2001) The Transformation of Political Leadership? In Axford, Barrie – Huggins, Richard (eds.): *New Media and Politics*, London: Sage Publ.
- Strömbäck, Jesper (2000) *Makt och medier*, Lund: Studentlitteratur

”DOM LOVAR GULD OCH GRÖNA SKOGAR, MEN SEN?”

ELIN NAURIN

Tycker du att politiker håller sina löften? Inte? I så fall är du i gott sällskap. En kväll på krogen, eller ett kalas med släkten där politiker diskuteras, leder nästan alltid till samma slutsats: De bryter sina löften. Att påstå motsatsen är att sticka ut hakan.

I 2000-års SOM-undersökning ställs en ny fråga som handlar just om vallöften och den illustrerar väl den utbredda uppfattningen att politiker inte håller ord. Hela 68 procent av svarspersonerna menar att påståendet ”partierna håller oftast sina vallöften” är felaktigt. Endast 14 procent tycker att det är riktigt. De återstående, 18 procent, väljer att placera sig mittemellan de olika svarsalternativen¹.

För att den representativa demokratin skall fungera måste väljarna naturligtvis kunna lita på att partierna gör vad de säger att de skall göra². Men enligt den stora majoriteten väljare är denna grundförutsättning för den representativa demokratin inte uppfylld. Det betyder ett rejält underbetyg för den svenska representativa demokratin: 68 procent av svenska folket menar att politikerna oftast säger en sak och sedan gör en annan!

Till saken hör emellertid att väljarnas bild inte står oemotsagd. Det verkar inte vara riktigt så illa som väljarna gör gällande, åtminstone inte om man får tro den statsvetenskapliga forskningen. Den vänder på bilden och antyder att föreställningen om den löftesbrytande politikern är en myt, grundad på något helt annat än politikerns faktiska agerande. Det är den motsatta uppfattningen, att politiker *håller* en majoritet av sina löften, som får empiriskt stöd. Undersökningarna är gjorda i olika länder, under olika tidsperioder, med skilda metodologiska tillvägagångssätt, och de ger nästan alla en positiv bild av löfteshållande partier och politiker. Det som sägs inför ett val återspeglas i politiken efter valet. Eller uttryckt med andra ord: Det är mer troligt att ett vallöfte kommer att uppfyllas, än att det kommer att brytas³.

Vi står alltså inför en grundläggande motsättning i synen på hur vår representativa demokrati faktiskt fungerar. Forskningen pratar i positiva termer om löfteshållande politiker, medan medborgarnas bild är den motsatta. En oemotståndlig uppgift att ta sig an! Varför denna *löftesparadox*?

I det här kapitlet lämnar jag statsvetarna och deras tillkortakommanden därhän (där hjälper oss inte SOM-undersökningens frågor). Istället tänker jag börja nysta i den andra änden: väljarnas bild av den löftesbrytande politikern.

Vad menar väljarna egentligen när de säger att politiker bryter sina löften? Är

det ett sätt att uttrycka sin allmänna misstro mot politik och samhälle, eller har man specifika brutna löften i tankarna när man svarar? Jag kommer inte att kunna ge hela svaret här, men tänker ändå närma mig frågorna.

Den löftesbrytande politikern – ett uttryck för allmän misstro?

Det första steget är att undersöka korrelationen, eller sambandet, mellan politiker-misstron och uppfattningen att partier bryter sina löften. På så vis får vi en uppfattning av hur ”nära” bilden av den löftesbrytande politikern ligger den allmänna politiker-misstron. Nedanstående tabell visar hur svaren på löftesfrågan fördelar sig hos väljare *med* respektive *utan* förtroende för svenska politiker.

Tabell 1 *I vilken mån anses politiska partier uppfylla sina vallöften? Uppdelat efter intervjupersonernas allmänna inställning till politiker*

	Har allmänt sett litet förtroende för politiker (procent)	Har allmänt sett stort förtroende för politiker (procent)
Partier håller oftast <i>inte</i> sina vallöften	76	39
Varken eller/både och/tveksam	15	28
Partier håller oftast sina vallöften	9	33
Summa (procent)	100	100

Kommentar: Tabellen bygger på löftesfrågan (se kommentar i not 1) samt på frågan ”Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska politiker?”. I den ovanstående analysen av den allmänna misstrofrågan har svarsalternativen slagits ihop. ”Mycket stort förtroende” och ”ganska stort förtroende” bildar ”stort förtroendet” och på liknande vis gäller att ”mycket litet förtroende” och ”ganska litet förtroende” summeras i ”litet förtroende”.

Sjuttiosex procent av de personer som allmänt sett har lågt förtroende för politiker tycker att påståendet ”svenska partier håller oftast sina vallöften” är felaktigt. Endast nio procent tycker att påståendet är riktigt. Det kan ses ett tydligt tecken på att svaren på frågan om partiets löfteshållande för många är ytterligare ett sätt att uttrycka sin allmänna misstro mot politiker.

Så långt är det logiskt: Personer med litet förtroende för politiker anser oftast också att partier bryter sina löften. Men motsatsen gäller inte: De som har stort förtroende för politiker anser inte följdenligt att partierna brukar hålla sina löften. I jämförelse med de misstroende är det ganska många bland de förtroendefulla som ger positiva svar på löftesfrågan (en tredjedel anser att partier oftast håller sina vallöften), men det är ännu fler som anser att partier *inte* håller sina löften (39 procent). Även i denna grupp, d.v.s. bland människor som i grunden är positiva till och har ett stort förtroende för politiker, finns alltså en övervikt för åsikten att partier bryter sina löften. Det är anmärkningsvärt.

**Tabell 2 Vilka grupper tycker att partier bryter sina löften?
Uppdelat på olika politiska och socioekonomiska grupper**

	Andel svarspersoner som tycker att partier bryter sina löften (procent)	Procentdifferens mellan ytterlighetsvärdena	Antal svarspersoner
Förtroende för politiker		37	
Mycket förtroende	76		942
Litet förtroende	39		139
Politiskt intresse		11	
Mycket intresserad	67		112
Ganska intresserad	64		454
Inte särskilt intresserad	71		432
Inte alls intresserad	75		85
Politisk kunskap		6	
0-2 rätt	67		32
3-4 rätt	68		44
5-6 rätt	73		200
7-8 rätt	67		759
Vänster-höger		24	
Klart till vänster	75		190
Något till vänster	51		240
Varken till vänster eller höger	72		44
Något till höger	67		52
Klart till höger	72		247
Partisynpati		33	
vp	75		190
s	51		240
c	72		44
fp	67		52
m	72		247
kd	73		148
mp	84		57
Utbildning		8	
Låg	67		501
Medel	73		280
Hög	65		292
Ålder		8	
15-29	70		227
30-49	70		367
50-64	67		303
65-85	62		197
Kön		4	
Kvinna	70		566
Man	66		514
Samtliga	68		1094

Kommentar: Andelen svarspersoner som tycker att partier bryter sina löften bygger på svarsalternativen 0-4 på den elvgradiga skalan (se not 1 för mer utförlig beskrivning). Det sammanlagda antalet som svarat på frågan är 1615. Av dessa är det 1094 som svarar 0-4 på skalan.

Variabeln *kunskap* är ett index som bygger på ett antal kunskapsfrågor om statens respektive kommunens ansvarsområden. Svarspersonerna tillfrågas vem (staten eller kommunerna) som har huvudansvaret för försvaret, grundskolan, barnomsorgen, pensionerna, universitet och högskolor, äldreomsorgen, vatten och avlopp respektive polisen. Sammanlagda antalet rätta svar kan max vara åtta och de delas upp enligt ovanstående indelning. Kunskapsindexet är något svåränvänt i detta sammanhang eftersom variationen är liten (folk svarar rätt i hög utsträckning). Jag väljer ändå att ha med den eftersom det i det här fallet är den bästa indikatorn på politisk kunskap som står till buds. Värdena på variabeln *utbildning* är kodad enligt följande: *låg*: grundskola, folkhögskola, tvåårigt gymnasium, *medel*: flickskola, realexamen, minst treårigt gymnasium, *hög*: högskole- eller universitetsstudier.

Hur ser det då ut i andra grupper? Vilka är det, utöver de misstroende, som tycker att partier bryter sina löften? I nedanstående tabell visas de bivariata sambanden mellan löftesfrågan och ett antal politiska och socioekonomiska variabler som brukar förekommer i litteraturen kring medborgarnas misstro mot politiker (Holmberg 2000, Norris 1999).

Tabellen visar att den allmänna misstron har ett starkare samband med åsikten att politiker bryter sina löften, än någon annan variabel. Skillnaden mellan personer *med* och personer *utan* politikerförtroende är hela 37 procentenheter, en procentdifferens som de flesta av de andra variablerna inte kommer i närheten av.

Socialdemokraterna skiljer ut sig

Det är emellertid tydligt att grad av mistro inte är den enda förklaringen. Även *partisympatin* ger signifikant utslag när det gäller att förklara varför människor tycker att partier bryter sina löften. I en multivariat regressionsanalys med de relevanta variablerna visar det sig att det bara är dessa två variabler som har en signifikant effekt på frågan om partiets löfteshållande⁴. Partisympatin handlar dock inte om något vänster – högersamband, utan snarare om kopplingen till regeringspartiet. De socialdemokratiska sympatisörerna skiljer ut sig från samtliga andra partisympatisörer. Femtioen procent av socialdemokraterna svarar att partier oftast bryter sina löften. Närmast därefter ligger folkpartisterna på 67 procent. Samtliga andra ligger över den genomsnittliga andelen på 68 procent. Enkelt uttryckt: Socialdemokratiska anhängare tycker att partier håller sina löften i högre grad än vad andra gör.

Sambandet gäller enbart för regeringspartiet. För de partier som *samarbetar* med regeringen gäller det motsatta: Sympatisörer till miljöpartiet och vänsterpartiet tycker tvärtemot socialdemokraterna. Det är miljöpartisterna som är mest kritiska mot partiets löfteshållande, hela 84 procent svarar att partier oftast bryter sina löften⁵. Bland vänsterpartisterna är andelen 75 procent. Därefter kommer kristdemokraterna, moderaterna och centern på ungefär samma nivå (73 respektive 72 procent för de två sistnämnda).

Vad detta beror på kan bara spekuleras kring här, men viktigt att poängtera är att miljöpartiets och vänsterpartiets sympatisörer även i den allmänna misstroende-

frågan tillhör de mest missnöjda. Kopplingen till regeringen är emellertid intressant ändå. Varför denna tydliga spänning inom vänsterblocket?

Med inflytande följer ansvarsutkrävande: Kanske är det tuffare för de mindre stödpartierna att leva upp till sina väljares förväntningar på konkreta resultat än vad det är för regeringspartiet. Frågan i enkäten är dock allmänt ställd och det går inte att utläsa huruvida svarspersonerna har något specifikt parti i tankarna. Miljöpartisternas och vänsterpartisternas besvikelse kan likaväl grunda sig på vad de uppfattar som *regeringspartiets* svikna löften.

Det ligger också nära till hands att fundera över mediebevakningen i det här sammanhanget. Kanske har medierna gått hårdare åt de frågor som är förknippade med miljöpartiet och vänsterpartiet. I sin roll som stödpartier till regeringen väntas dessa partier ha större möjlighet att driva igenom sin politik (läs: uppfylla sina vallöften) än vad de andra oppositionspartierna har. Det blir därför mer relevant att bevaka hur miljöpartiet och vänsterpartiet agerar. Kompromisserna (eller eftergifterna, om man hellre vill se det så) med regeringspartiet syns tydligt i medierna. Miljöpartiet och vänsterpartiet får, i denna tolkning, ta samma ”smällar” som regeringspartiet (hård mediebevakning), men kanske med mindre chans att få igenom sin politik.

Vidare kan man spekulera kring om dessa grupper överlag har större förväntningar på vad politiken kan åstadkomma. Miljöpartiets och vänsterpartiets politik handlar inte sällan om visioner för ett samhälle som ligger bortanför vad som kan uppnås med ”vanliga” politiska löften. Det är svårare att driva igenom en politik om ”ekologiskt hållbart samhälle” och om ”solidarisk rättvisa” än att uppfylla andra, mer konkreta löften.

I övrigt visar tabell 2 att politiskt intresserade tycker att partier håller sina löften i lite högre grad än de politiskt ointresserade. Vidare kan vi konstatera att skillnaden mellan kvinnors och mäns benägenhet att svara att partier bryter sina löften är liten, fyra procentenheter. Kunskapsfrågorna har inte heller någon betydelse att tala om. Detsamma gäller ålder. Sambandet mellan kunskapsindexet och löftesfrågan måste tolkas med viss försiktighet eftersom variationen i variabeln är låg och indelningen inte helt självklar. De relativt små skillnaderna mellan personer med olika utbildningsnivå kan emellertid tolkas som en fingervisning om att kunskapsvariabeln inte är missvisande. Det verkar nämligen inte heller finnas något större samband mellan grad av utbildning och löftesfrågan⁶.

Sammanfattningsvis visar analyserna att människor i hög grad ger uttryck för *sin allmänna misstro mot politiker* när de säger att partier bryter sina löften. Att säga att löftesfrågan uttrycker samma sak som misstroendefrågan, är emellertid missvisande. Så starkt är inte sambandet. Kopplingen till *regeringspartiet* har också betydelse för huruvida man tycker att partier bryter sina löften. Dessutom konstaterade vi att det vanligaste svaret även bland *förtroendefulla*, är att partier bryter sina löften. Det innebär att andra faktorer, utöver det allmänna politiska förtroendet, förklarar varför folk tycker att partier bryter sina löften.

En öppen fråga om brutna löften

Analyserna kan ses som ett första steg i sökandet efter vad som ligger bakom uppfattningen om den löftesbrytande politikern. Men det är onekligen just ett litet steg, det krävs andra former av studier för att komma närmare in på frågan. Närmast till hands är att be människor själva utveckla vad de menar när de säger att partier bryter sina löften. I SOM-undersökningen 2000 ställdes därför en öppen fråga där svarspersonerna ombads att ge exempel på brutna löften. Tanken med frågan var att få människor att specificera vad de tänker på när de säger att partier bryter sina löften. Att be om exempel är betydligt lättare än att fråga "vad menar du med det?", i en enkätstudie av detta slag. För att göra frågan än mer konkret, begränsades den även till att gälla löften från den senaste valrörelsen: *"Finns det, enligt Din uppfattning, något eller några exempel på vallöften som angavs inför riksdagsvalet 1998, men som inte har blivit uppfyllda?"* De intervjuade hade två svarsalternativ att välja på: *ja* (som följdes av ett *"v g ange vilket/vilka"*) och *nej*.

Det första man kan konstatera är att hela 28 procent väljer att inte svara på frågan. En jämförelse med enkätens andra öppna fråga (om viktigaste samhällsproblem) visar att bortfallet är betydligt högre på löftesfrågan (28 procent mot 18 procent). Frågan verkar alltså ha varit svår att svara på.

Den låga svarsfrekvensen är i sig ett intressant resultat. Det ligger nära till hands att anta att antalet svar hade varit fler om människor verkligen hade haft specifika löften i tankarna när de säger att partier bryter sina löften. Frågans begränsning till 1998-års riksdagsval gör emellertid att vi inte fångar upp de väljare som eventuellt har andra, äldre, svikna löften i tankarna.

Trettionio procent svarar att det finns exempel på brutna löften. Fyra procent är personer som svarar att det finns exempel utan att själva ge något. Sammanlagt 35 procent av dem som fått den öppna frågan formulerar ett svar. Analyserna nedan baseras på samtliga svarspersoner som överhuvudtaget har formulerat ett öppet svar. Det handlar om både specifika löften som *"maxtaxan på dagis"*, *"burhönsen"* etc. och om mindre specificerad svar som *"vården"*, *"den offentliga sektorn"* osv. Även de fall då svarspersonerna svarar *"alla"*, *"de är så många att dessa rader inte räcker till"* eller liknande, räknas med i analysen nedan.

Det är tydligt att personer som anser att partier inte håller sina vallöften också är mer benägna att specificera sig och ge exempel. Frågan är hur detta skall tolkas. Tabell 3 på nästa sida illustrerar väl den inledande frågan om huruvida åsikten att politiker bryter sina löften är ett uttryck för allmän politikermissstro, eller om väljarna har specifika löften i tankarna när de säger att politiker bryter sina löften. De flesta, 59 procent, av dem som säger att partier oftast bryter sina vallöften specificerar *inte* sin åsikt i den öppna frågan. Det kan knappast ses som ett bevis för att bilden av den löftesbrytande politikern bygger på faktiskt brutna löften. Det tyder istället på att löftesfrågan är ytterligare ett sätt att uttrycka en allmän politikermissstro. Det faktum att 29 procent av dem som tycker att partier håller sina

löften också ger exempel, innebär också att de specifika exemplen på brutna val-löften inte är direkt kopplade till åsikten om att partier oftast bryter sina löften.

Tabell 3 *I vilken grad ger de intervjuade exempel på brutna vallöften? Uppdelat på de som tycker, respektive inte tycker, att partier oftast håller vad det lovar*

	Andel svarspersoner som ger exempel på brutet löfte (procent)
Partier håller oftast <i>inte</i> sina löften	41
Varken eller/både och/tveksam	25
Partier håller oftast sina löften	29

Kommentar: Tabellen bygger dels på löftesfrågan (se kommentar i not 1) samt på den öppna frågan om exempel på brutna vallöften från 1998 års riksdagsval.

Vilka ger exempel på brutna löften?

I tabell 4 på nästa sida visas vilka det är som ger exempel på brutna löften. Resultaten visar att det skiljer en hel del mellan olika grupper när det gäller benägenheten att ge konkreta exempel. Det är tydligt att intresserade, politiskt kunniga och äldre oftare specificerar sig via exempel än andra. Vidare visar tabellen att högt utbildade ger exempel i högre grad än låg- och medelutbildade.

När det gäller partisympati och vänster-högerskalan syns inte några enkla mönster. Att skillnaderna mellan olika partisympatisörer blir så stora beror till viss del på att gruppen *annat parti* räknas med. Till saken hör också att antalet svarspersoner är få i vissa grupper. Centerpartisterna, som i lägst grad ger exempel på brutna vallöften, är till exempel bara 12 personer, något som gör att resultatet bör tolkas med försiktighet.

Avslutande ord

Resultaten från SOM-undersökningen kan inte ta oss hela vägen i diskussionen om den löftesbrytande politikern, men vi har fått en hel del vinkar om hur vi kan fortsätta. Resultaten tyder på att bilden av den löftesbrytande politikern är ett uttryck för den allmänna misstron mot politiker, snarare än en specifik kritik mot att politiker inte gör vad de säger att de skall göra. Men analyserna visar också att uppfattningen inte bara kan härledas från den allmänna politikermissstron. Även bland människor som hyser tilltro till politiker är det en vanlig åsikt att partierna bryter sina löften. Bilden av den löftesbrytande politikern är i högsta grad närvarande även hos grupper som hyser ett stort allmänt förtroende för

Tabell 4 Vilka grupper ger exempel på brutna vallöften i den öppna frågan? Uppdelat på olika politiska och socioekonomiska grupper

	Andel svars personer som ger exempel på brutet löfte (procent)	Procentdifferens mellan ytterlighetsvärdena	Antal svars personer
Misstro			
Mycket stort förtroende	7	17	1
Ganska stort förtroende	28		100
Ganska litet förtroende	35		343
Mycket litet förtroende	45		148
Intresse			
Mycket intresserad	54	33	96
Ganska intresserad	43		312
Inte särskilt intresserad	24		157
Inte alls intresserad	21		27
Kunskap			
0-2 rätt	20	20	10
3-4 rätt	24		17
5-6 rätt	27		76
7-8 rätt	40		467
Vänster-höger			
Klart till vänster	39	25	100
Något till vänster	29		144
Varken till vänster eller höger	18		12
Något till höger	35		28
Klart till höger	43		151
Partisympati			
v	39	33	100
s	29		144
c	18		12
fp	35		28
m	43		151
kd	40		84
mp	31		22
annat parti	51		22
Utbildning			
Låg	32	11	254
Medel	33		131
Hög	43		200
Ålder			
15-29	28	14	97
30-49	20		165
50-64	42		198
65-85	41		137
Kön			
Kvinna	37	4	319
Man	33		271
Samtliga	35		597

Kommentar: Se kommentar i not 1 samt i tabell 1-3. Procentdifferensen bland de misstroende beräknas till 17 procent och exkluderar den enda person som har mycket stort förtroende för politiker samt ger exempel på brutet vallöfte.

politiker. Vidare är kopplingen till regeringspartiet viktig. Socialdemokraterna är betydligt mer nöjda med partiernas löfteshållande än andra partisympatisörer.

Nästa steg kommer att bli att studera mer exakt vilka brutna löften som anges. Det handlar då å ena sidan om vilka löften det är som nämns, och å andra sidan om hur specifika svaren är. Därmed underlättas granskningarna av löftesstudierna. Hur skiljer sig statsvetarnas definition av löfte och uppfyllt löfte från väljarnas? Det möjliggör t.ex. också analyser av huruvida det är personer som är mest berörda av de olika sakområdena som i högre grad tänker på specifika vallöften (småbarnsföräldrar nämner maxtaxan på dagis, pensionärerna nämner de värdesäkrade pensionerna osv.).

Tanken är att analyserna av bilden av den löftesbrytande politikern skall föras vidare härifrån med hjälp av andra metoder. Bland annat skall väljarna via längre intervjuer få utveckla vad de menar när de säger att politiker bryter sina löften. Det är emellertid för tidigt att spekulera vad detta kan ge. Jag nöjer mig med att väcka intresse för ämnet.

Noter

- ¹ Svartspersonerna ombeds ta ställning till om påståendet ”*Svenska partier håller oftast sina vallöften*” är felaktigt eller riktigt. Svartalternativen är rangordnade enligt en 11-gradig skala där 0 betecknar att påståendet är *helt felaktigt* och 10 att det är *helt riktigt*. I ovanstående procentsiffror är den 11-gradiga skalan sammanslagen till tre steg. De som svarar 0-4 på skalan slås ihop till ”felaktigt påstående”, (svartspersoner som tycker att politiker oftast håller sina vallöften). På samma sätt slås värdena 6-10 ihop och får karaktärisera de som tycker att påståendet är riktigt (politiker håller oftast inte sina vallöften). De som svarar 5 utgör en relativt stor grupp och placeras inte med självklarhet i någon av de andra två grupperna. Det kan både tolkas som att svartspersonerna i denna grupp väljer att inte ta ställning till påståendet, eller att de tycker att politiker bryter respektive håller löften i lika hög grad. I denna analys skiljs därför värdet 5 ut och redovisas separat. Drygt fem procent av samtliga 1704 personer som fick frågan valde att inte svara på den.
- ² Om man vill kan man krångla till det kan man säga att det inte alls är ett självklart krav att väljarna skall kunna lita på att politikerna gör som de säger att de skall göra. I det som ibland kallas för schumpeteriansk demokratisyn är det bara ansvarskrävande i efterhand som bör utövas i en representativ demokrati. Med det menas att representanterna får öppna, istället för bundna, mandat och att det mer eller mindre är upp till dem själva att avgöra hur detta mandat skall tolkas (se t.ex. Manin 1997). Att hålla löften i en sådan demokratisyn blir ointressant eftersom det inte ens ges några löften. Det vore emellertid väl våghalsigt att hävda att detta är den allmänt rådande synen i dagens representativa demokratiska stater. Både väljarna och politikerna själva återkommer till vikten av att politikerna håller sina löften (Esaiasson och Holmberg 1996, Naurin 2000).

- ³ Se Pomper 1968, Rose 1980, Fishel 1985, Rallings 1987, Kalogeropoulou 1989, Royed 1996, Shaw 1998, Thomson 1999, Naurin 1999. Se även Klingemann et al 1994, Bergström 1987.
- ⁴ I en bivariat regressionsanalys är b-värdet mellan löftesfrågan och misstrofrågan 1.558 (R2 .195). I den multivariata regressionsanalysen (under kontroll för politisk kunskap, politiskt intresse, vänster-höger och partisympati) sjunker b-värdet något till 1.254 (R2 .201). Det multivariata analysen ger även signifikant effekt för partisympatin (dikotomiserad enligt socialdemokraterna -resten): .893. Korrelationerna är signifikanta på 0.01 nivån.
- ⁵ Observera dock att basen för dessa procentsiffror är låg, endast 57 personer är miljöpartister i denna analys.
- ⁶ Pearson's r mellan utbildning och kunskap är 0.11.

Referenser

- Bergström, Hans (1987), *Rivstart? Från opposition till regering*, Stockholm: Tidens förlag
- Esaiasson, Peter och Sören Holmberg (1996), *Representation from above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Dartmouth Publishing Company
- Holmberg, Sören (2000), *Välja parti*, Nordstedts juridik AB, Stockholm
- Kalogeropoulou, Efthalia (1989), "Election promises and governmental performances in Greece: PASOK's fulfilment of its 1981 election pledges", *European journal of political research* 17:289-311
- Klingemann, Hans-Dieter, Richard I. Hofferbert and Budge (1994), *Parties, Policies and Democracy*, Westview Press, Inc
- Manin, Bernard (1997), *The Principles of Representative Government*, Cambridge University Press
- Naurin, Elin (2000), "*Dom bara lovar och lovar!*". Om bilden av den löftesbrytande politikern, uppsats presenterad vid det Nationella Metodseminariet, Hällsvik 8-9 juni 2000.
- Naurin, Elin (1999), *De lovar runt men håller tunt? En studie av i vilken mån partier uppfyller sina vallöften*, statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Norris, Pippa red. (1999), *Critical Citizens, Global Support for Democratic Governance*, Oxford: Oxford University Press.
- Pomper, Gerald M. (1968), *Elections in America. Control and influence in democratic politics*, New York: Dodd, Mead & Company, Inc
- Rallings, Colin (1987), "The influence of election programmes: Britain and Canada 1945-1979" in *Ideology, Strategy and party change: Spatial analyses of post-war election programmes in 19 democracies*. Ed. Ian Budge, David Robertson and Derek Hearl, Cambridge: Cambridge university press.

- Rose, Richard (1980), *Do parties make a difference?* Chatham: Chatham house publishers, Inc
- Royed, Terry (1996), "Testing the mandate model in Britain and the United States: Evidence from the Reagan and Thatcher eras", *British journal of political science*, 1996 no 26, p 45-80
- Shaw, Carolyn M. (1998), "President Clinton's first term: matching campaign promises with presidential performance", *Congress & the Presidency*, volume 25 no 1 spring 1998.
- Thomson, Robert (1999), *The Party Mandate: Election Pledges and Governmental Actions in the Netherlands, 1986-1998*. ICS, Interuniversity Center for Social Science Theory and Methodology, Rijksuniversiteit Groningen.

INGEN TRODDE PÅ PERSSON!

JOHAN MARTINSSON

Den 16 november 2000 skickade statsminister Persson och näringsminister Rosengren stolta ut ett pressmeddelande om att målet att halvera den öppna arbetslösheten till fyra procent år 2000 var uppnått. Bakgrunden är den regeringsförklaring från den 17 september 1996 då Göran Persson fastslog att den "främsta och allt annat överskuggande uppgiften" för hans regering var att minska arbetslösheten. Den uttryckliga målsättningen var att halvera den öppna arbetslösheten till fyra procent till år 2000. I pressmeddelandet uttrycktes stolthet över att målet var uppnått, samtidigt som det betonades att de inte var nöjda utan skulle fortsätta arbeta för full sysselsättning.¹ Den politiska oppositionen var dock inte lika imponerade. Från bland annat moderaterna haglade kritiken mot regeringens "statistikpolitik". De menade att Regeringen hade uppnått målet genom arbetsmarknadspolitiska program som på sikt skulle skada arbetsmarknaden.²

På hösten 1996 tillfrågades svenska folket i SOM-undersökningarna³ om de trodde att den öppna arbetslösheten skulle komma att vara halverad till år 2000 eller ej. Resultatet blev mycket tydligt. Endast sju procent av de tillfrågade trodde att arbetslösheten skulle komma att vara halverad till år 2000.⁴ Nästan ingen trodde på Persson. Tilltron till regeringens målsättning skiljde sig inte heller särskilt mycket åt mellan de olika partiernas anhängare. Socialdemokraternas och folkpartiets anhängare var de som var mest optimistiska med tio procent av de svarande som sade sig tro att arbetslösheten skulle halveras till år 2000. Bland exempelvis moderaternas, vänsterpartiets och centerns sympatisörer var det däremot endast fem procent som trodde på en halvering.

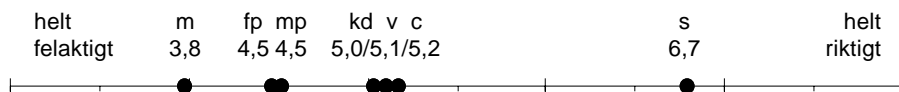
Tilltron till regeringens målsättning när den uttalades hösten 1996 var alltså ytterst låg bland folket. Nu kan dock diskuteras i vilken utsträckning Göran Perssons ambitiösa måldeklaration verkligen kan anses uppnådd. Den var endast med en hårsman, inte förrän i oktober månad, den öppna arbetslösheten lyckades pressas ned till fyra procent under år 2000. Nedgången var dessutom tillfällig. Siffrorna steg snart upp över fyra procent igen. När det gäller arbetsmarknaden är dock säsongvariationer ett tydligt och naturligt inslag. Däremot kan tilläggas att den öppna arbetslöshetens årsgenomsnitt för 2000 blev högre än fyra procent och alltså inte riktigt en halvering räknat från 1996. Årsgenomsnittet för år 2000 blev 4.7 procent av arbetskraften jämfört med 8.1 procent 1996. Faktum kvarstår dock: den öppna arbetslösheten sjönk under år 2000 ned till fyra procent av arbetskraften.

Medborgarnas bedömning av sysselsättningspolitiken

Som vi sett var det nästan ingen som trodde på Persson när han uttalade regeringens målsättning. Men hur reagerar då opinionen när han väl har lyckats? Hur framgångsrik anses den socialdemokratiska regeringens arbetsmarknadspolitik vara bland allmänheten och tillskrivs arbetslöshetens nedgång främst regeringens insatser eller anser människor att den beror på andra faktorer?

På frågan om människor tycker att det är ett riktigt eller felaktigt påstående att regeringens politik starkt har bidragit till att arbetslösheten minskat under senare år anger 34 procent att det huvudsakligen är ett riktigt påstående.⁵ Med tanke på att frågan gällde om politiken *starkt* har bidragit får det nog anses vara en rätt stor andel. Till skillnad från förutsägelsefrågan om medborgarna trodde att målet om en halvering av arbetslösheten skulle uppnås varierar bedömningen av regeringens politikens bidrag kraftigt mellan olika partiers sympatisörer.⁶

Figur 1 Partiernas sympatisörers bedömning av påståendet: "Regeringens politik har starkt bidragit till att arbetslösheten minskat under senare år"

Kommentar: Resultaten är medeltal på en skala mellan 0 (helt felaktigt) och 10 (helt riktigt).

Socialdemokrater och moderater utgör ytterligheterna. Socialdemokraters verklighetsbild är i mycket större utsträckning än moderaters att regeringens politik starkt har bidragit till att minska arbetslösheten. Övriga partiers anhängare grupperar sig däremellan. Vi kan dock se att regeringens stödpartier, vänsterpartiet och miljöpartiet, långt ifrån i lika stor utsträckning tillskriver regeringens politik den minskade arbetslösheten. Särskilt gäller det miljöpartiet som grupperar sig med folkpartiet och till och med har närmare till moderaterna än till vänsterpartiet. Centern är det mest nöjda borgerliga partiet och även det parti vars sympatisörer ligger närmast regeringens anhängare i den här frågan.

Om nu få trodde på Persson när han uttalade målsättningen om en halvering av arbetslösheten är det när han väl har lyckats bara det egna partiets anhängare som tror det var hans förtjänst. Övriga förhåller sig skeptiska till det förträffliga i regeringens insatser.

Vi har nu även andra möjligheter att mäta folkets uppskattning av den minskade arbetslösheten än bedömningar av huruvida sysselsättningspolitiken har bidragit till minskningen eller inte. I takt med att arbetslösheten har minskat har även missnöjet med den politik som bedrivs inom arbetslöshetsområdet minskat.

Under flera år har frågor nu ställts om vad medborgarna tycker om den politik som bedrivs i Sverige inom många olika samhällsområden, däribland arbetslösheten. 1998 låg arbetslösheten, tillsammans med äldreomsorgen, i botten. Arbetslösheten var det område där flest bedömde politiken som dålig. År 2000 är läget ett annat. Medan äldreomsorgen ligger kvar i botten har arbetslösheten istället klättrat upp mot mitten av listan. Andelen medborgare som bedömer arbetslöshetspolitiken som dålig har gradvis minskat från 56 procent 1998 till 47 procent 1999 för att 2000 sjunka till 33 procent.

Tabell 1 Åsikt om arbetslöshetspolitiken (procent, balansmått)

	Mycket bra/ ganska bra	Varken bra eller dåligt	Mycket dåligt/ ganska dåligt	Summa procent	Balans- mått
Samtliga	30	37	33	100	-3
Kön					
Man	33	36	31	100	+2
Kvinna	27	37	36	100	-9
Ålder					
15-29	30	34	36	100	-6
30-49	26	41	33	100	-7
50-64	29	36	35	100	-6
65-85	37	32	31	100	+6
Utbildning					
Låg	30	38	32	100	-2
Medel	29	35	36	100	-7
Hög	30	36	34	100	-4
Partisympati					
v	24	43	33	100	-9
s	47	33	20	100	+27
c	22	51	27	100	-5
fp	35	37	28	100	+7
m	20	32	48	100	-28
kd	26	39	35	100	-9
mp	23	30	47	100	-24
Familjeklass					
Arbetare	29	38	33	100	-4
Jordbrukare	31	36	33	100	-2
Tjänsteman	33	37	30	100	+3
Högre tjänstem/ akademiker	31	32	37	100	-6
Egen företagare	21	36	43	100	-22
Erfarenhet av arbetslöshet					
Ja	26	32	42	100	-16
Nej	30	38	32	100	-2

Kommentar: Balansmåttan visar andelen bra minus andelen dåligt och kan således variera mellan -100 och +100. Med erfarenhet av arbetslöshet avses här de som antingen uppger sig vara arbetslösa nu, ha erhållit a-kassa under året eller varit i kontakt med arbetsförmedlingen under året samt alla som befinner sig i någon form av arbetsmarknadspolitisk åtgärd. Således avses här en bredare grupp än de som i strikt mening är arbetslösa.

Ett visst missnöje bland allmänheten torde dock inte förvåna. Vi får inte glömma att den totala arbetslösheten år 2000 fortfarande var närmare åtta procent. Dessutom tål det att påpekas att den öppna arbetslösheten fortfarande är mer än dubbelt så hög som 1990, innan krisens början.

Vilka är fortfarande missnöjda?

Vi ska nu undersöka hur missnöjet med regeringens politik på arbetslöshetsområdet fördelar sig mellan olika sociala grupper. Vad som är intressant är även hur bedömningar av sysselsättningspolitiken ser ut bland dem som har drabbats av arbetslöshet för egen del jämfört med övriga samt hur stor roll detta spelar jämfört med mer ideologiska faktorer såsom partisympati. Av tabellen ser vi att kvinnor är något mindre nöjda med arbetslöshetspolitiken än män, att egenföretagarna skiljer ut sig från övriga förvärvsgrupper genom ett större missnöje samt att de som själva har erfarenhet av arbetslöshet är mer missnöjda med politiken på området än de som inte har arbetslöshetserfarenhet.⁷ När det gäller partierna är det socialdemokrater som är mest nöjda medan moderater är minst nöjda, dock med viss konkurrens från miljöpartisterna.

Skillnaderna mellan olika partiers sympatisörer är i många fall större än skillnaden mellan dem som berörs personligen av arbetslösheten och de som inte berörs. Det tycks alltså som att ideologin, via partisympati, betyder mer för medborgarnas utvärdering av arbetsmarknadspolitiken än den egna situationen. Om nu socialdemokrater är så mycket mer nöjda med arbetsmarknadspolitiken än till exempel moderater och miljöpartister kan man fråga sig om det även gäller för dem som personligen har berörts av arbetslösheten. Är det så att arbetslösa socialdemokrater är mer nöjda med sysselsättningspolitiken än moderater som inte är arbetslösa? Eller är kanske effekten av partisympatin lägre bland personer som personligen berörs av arbetslöshet?

Tabell 2 *Bedömning av arbetslöshetspolitiken (balansmått)*

	s	m	Effekt av parti
erfarenhet av arbetslöshet	2	-44	46
ej erfarenhet av arbetslöshet	31	-26	57
<i>Effekt av arbetsmarknadsposition</i>	-29	-18	

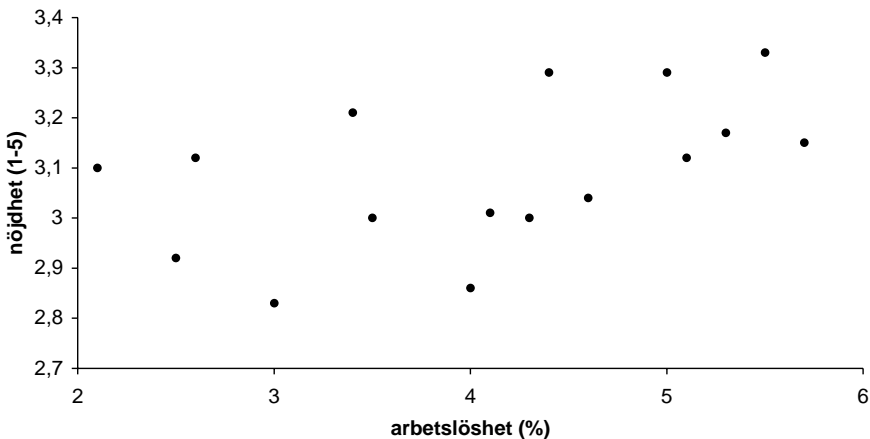
Kommentar: Balansmåten visar andelen som bedömer politiken som bra minus andelen som bedömer den som dålig och kan således variera mellan -100 och +100.

Som vi kan se i tabell 2 består den kraftiga effekten av partisympatin och finns bland både arbetslösa och andra. Den är dock starkast bland personer utan erfarenhet av arbetslöshet, även om skillnaden är liten. Vi ser även att effekten av att ha erfarenhet av arbetslöshet är något större bland socialdemokrater än bland moderater. Och visst var det mycket riktigt så att arbetslösa socialdemokrater är mer nöjda med den politik som bedrivs inom arbetsmarknadsområdet än vad icke-arbetslösa moderater är.

Regionala skillnader – regional opinion?

De stora regionala skillnaderna när det gäller arbetsmarknaden är något som ofta brukar betonas i den allmänna debatten. Arbetslösheten är fortfarande långt mer än dubbelt så hög i exempelvis Västernorrlands och Värmlands län än i Stockholms län. Hur förhåller det sig då med den allmänna opinionen? Som vi tidigare har sett betyder partisympati mer för medborgarnas bedömning av arbetsmarknadspolitiken än deras personliga situation på arbetsmarknaden. Hur förhåller det sig med de regionala skillnaderna, påverkar den lokala arbetslöshetsnivån medborgarnas bedömning eller är det kanske så att den allmänna känslan av att det går bra för Sverige har spritt sig till hela landet? I ett första steg skall jag undersöka regionala skillnader när det gäller bedömningen av sysselsättningspolitiken och i ett andra steg kontrollera om ett eventuellt samband även består efter kontroll för faktorer vi tidigare sett är betydelsefulla för bedömningen.

Figur 2 Genomsnittlig nöjdhet med sysselsättningspolitiken efter arbetslöshet i länet

Kommentar: Nöjdhetsmättet går från 1 till 5 där 1 betyder att arbetslöshetspolitiken bedöms som mycket bra och 5 betyder att den bedöms som mycket dålig. Norrbottens län har utslutits ur figuren.⁸

Som vi ser av figur 2 finns en svag men märkbar tendens till att missnöjet med sysselsättningspolitiken bland medborgarna ökar i takt med arbetslöshetsnivån i det egna länet. Sambandet är dock tämligen svagt och uppnår inte riktigt statistisk signifikans på säkerhetsnivån 95 procent.

Tabell 3 *Den lokala arbetslöshetens inverkan på bedömningen av sysselsättningspolitiken (regressionskoefficienter)*

	Model 1 – endast arbetslöshet		Model 2 – arbetslöshet med kontrollvariabler	
	b	p-värde	b	p-värde
Länsarbetslöshet (i %)	.04	.05	.05**	.01
Kvinna	-		.15**	.00
Ålderspensionär	-		-.14*	.01
Socialdemokrat	-		-.33**	.00
Moderat	-		.33**	.00

Kommentar: *=koefficienten är signifikant på 99 procentsnivån. **=koefficienten är signifikant på 99 proentsnivån.

Effekten av den lokala arbetslösheten på medborgarnas bedömning av sysselsättningspolitiken, som vid första anblicken inte uppnådde statistisk signifikans, visar sig under kontroll för ett antal andra betydelsefulla variabler bli signifikant och öka i betydelse. Men av storleken på b-värdet kan vi se att effekten av arbetslösheten i länet, även om den är märkbar, är tämligen svag och på det stora hela mycket begränsad. Vilket parti människor föredrar är uppenbart mer betydelsefullt än den lokala arbetslöshetsnivån.

Sammanfattningsvis har vi i sett att det finns utrymme för både ideologiska faktorer och mer objektiva inslag, som personlig erfarenhet av arbetslöshet eller den lokala arbetslöshetsnivån, när medborgarna bedömer den politik som bedrivs på arbetslöshetsområdet. Det står dock klart att de mer objektiva faktorerna lätt hamnar i skymundan och att ideologin istället tenderar att ta överhanden.

Noter

- ¹ Pressmeddelande från Näringsdepartementet 001116, se även *På väg mot full sysselsättning* från Näringsdepartementet, november 2000
- ² Se till exempel Pressmeddelande från moderaterna 001116
- ³ SOM-undersökningarna är en årlig rikstäckande postenkät som genomförs sedan 1986 av SOM-institutet vid Göteborgs universitet. SOM-institutet är

ett samarbete mellan statsvetenskapliga institutionen, förvaltningshögskolan och institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet.

- 4 Respondenterna ombads välja mellan fyra alternativ: "Ja, absolut", "Ja, troligen", "Nej, troligen inte" och "Nej, absolut inte".
- 5 Respondenterna ombads svara genom att bedöma påståendets riktighet på en elvgradig skala från noll till tio. Där noll står för "helt felaktigt" och tio står för "helt riktigt". Med huvudsakligen riktigt påstående avser jag här personer som svarat från sju till tio på skalan.
- 6 Eta-värdet uppgår till 0.39 vilket i sådana här sammanhang är relativt högt.
- 7 Detta resultat kan vara väntat de arbetslösa har drabbats personligen av en politik som inte till fullo har lyckats uppnå önskat resultat. I princip kan man dock hysa rakt motsatt förväntning. De arbetslösa är även de som personligen får del av de olika stödformer som politiken möjliggör.
- 8 Anledningen till att Norrbottens län uteslutits är att det kraftigt bryter det generella mönstret och att relativt få respondenter i urvalet tillhörde Norrbottens län. Avvikelsen från mönstret beror sannolikt på en kombination av slumpfaktorer och substantiella förklaringar som länets speciella situation. Jag intresserar mig här främst för det generella mönstret och är inte i första hand ute efter att förklara eventuella avvikande fall.

FOLKET OCH KAMPEN OM TIDEN

HELENA ROHDÉN

”Ett väl utfört arbete ger en inre tillfredsställelse och är den grund varpå samhället vilar.” (Karl-Bertil Jonsson i Danielsson 1985, s 210)

Karl-Bertil Jonssons något lillgamla kommentar till sin mor i Tage Daniels-
sons *Sagan om Karl-Bertil Jonssons julafton* kan få stå som symbol för den
syn på arbete som har varit rådande i Sverige under mycket lång tid. Så sent som
i början av 1980-talet ansåg åtta av tio svenskar att arbete var viktigare än fritid
för att ge livet mening (Bahrami m fl 2000). Sedan dess har dock bilden börjat
förändras. I slutet av 1990-talet var det fem av tio svenskar som valde arbete före
fritid (Ibid). Även de senaste årens SOM-undersökningar visar samma trend.
Arbetets vikt för upplevelsen av livskvalitet minskar.¹

Samtidigt som allt fler svenskar värderar sin fritid och sitt familjeliv allt högre
publiceras larmrapport efter larmrapport om den växande ohälsa som arbetet
orsakar. Det totala antalet sjukskrivningsdagar ökade mellan 1999 och 2000 och
de kommer att fortsätta öka även i år enligt riksförsäkringsverkets beräkningar
(Riksförsäkringsverket 2001). Allt fler blir sjukskrivna på grund av psykiska be-
svär orsakade av upprepade omorganisationer och ökad arbetsbelastning.
Långtidssjukskrivningarna för depression och närbesläktade diagnoser har på två
år mer än fördubblats bland landstingsanställda (Jacobsson m fl 2001). Även
bland privatanställda tjänstemän ökar ohälsan. Diagnoserna utbrändhet, svår stress
och depression har fyrdubblats de senaste fyra åren enligt beräkningar som Alecta,
tidigare försäkringsbolaget SPP, gjort bland de 620 000 tjänstemän som är för-
säkrade hos bolaget. Sjukskrivningarna kryper också ner i åldrarna och ökningen
är störst bland tjänstemän under 35 år (Alecta 2001). Arbetsmiljöverket talar i
sin prognos för perioden 1997-2000 om en fördubbling av de anmälda
arbetssjukdomarna totalt. För kvinnornas del handlar det om en ökning på 115
till 120 procent (Pettersson m fl 2001). ”Det är ju bara så att människor lever på
gränsen till att rasa ihop. Problemen bara växer. Nu börjar kostnaderna för
sjukskrivningarna och förtidspensionerna bli lika stora som vad arbetslösheten
kostade när den var som värst. Vi närmar oss kostnader på 100 miljarder per år”,
kommenterar TCO:s ordförande Sture Nordh situationen (Göteborgs-Posten 21
april 2001).

Förbättrad hälsa bland befolkningen och ökad tid för familjen är två av de
argument som förespråkarna brukar föra fram i debatten om kortare arbetstid.

Minskad stress på jobbet och ökad jämställdhet inom familjen är också två av de konsekvenser som en rätt genomförd arbetstidsförkortning kan leda till enligt den rapport om olika arbetstidsförändringar som kom förra året (Ds 2000:22). Men en arbetstidsreform kan enligt utredarna också få negativa följder. Tillväxten kan försvagas och tillgången på arbetskraft kan bli för liten. Oavsett vilka konsekvenserna blir menar dock rapporten att diskussionen om arbetstiden framför allt är en välfärdsfråga och att en förkortning kostar pengar.

Allmänna opinionen positiv till sextimmarsdag

Syftet med detta kapitel är att mer detaljerat än tidigare granska den svenska opinionen i frågan om arbetstidsförkortning.² För att göra detta möjligt har de svarande i SOM-undersökningen 2000 fått ta ställning till flera olika förslag om arbetstiden, bland annat när det gäller semester och pensionsålder. I SOM-undersökningarna sedan 1996 och i valundersökningarna sedan 1976 har enbart frågan om sex timmars arbetsdag funnits med. Tidigare forskning kring just sextimmarsdagen visar att frågan är mångfacetterad och att det finns relativt starka samband mellan inställning till sextimmarsdagen och svarspersonernas kön och partitillhörighet (Rohdén 2000, Oskarson & Wängnerud 1995, 1996, Gilljam & Holmberg 1995, Petersson 1977). Även faktorer som människors ålder, fackförbunds- och klasstillhörighet har visat sig ha viss betydelse (Oskarson & Wängnerud 1995).

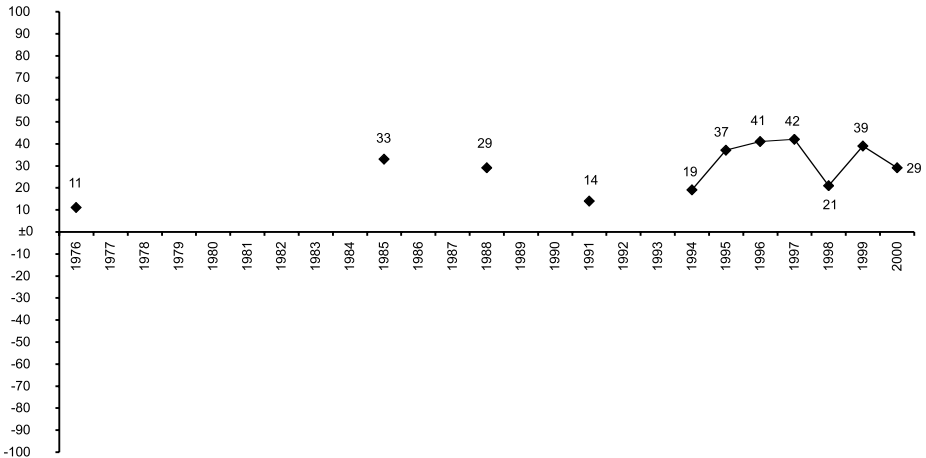
Jag ska i undersökningen göra en systematisk genomgång av ett antal olika förslag om arbetstidsförkortning och de faktorer som kan tänkas ha betydelse för människors inställning till de olika förslagen. Faktorerna som är i fokus kan med utgångspunkt i tidigare forskning och teorier delas in i tre huvudkategorier: vänster-högerideologi, jämställdhetsideologi samt egenintresse.³ Redovisningen inleds med en kort genomgång av opinionen kring sextimmarsdagen från 1976 fram till idag. Därefter följer en analys av arbetstidsfrågorna i 2000 års Riks-SOM-undersökning. Det är framför allt två frågeställningar som ska besvaras:

- 1) Hur ser opinionen ut när det gäller de olika förslagen om arbetstidsförkortning?
- 2) Vilka faktorer kan vara relevanta för att förklara människors inställning till olika typer av arbetstidsförkortning?

Sedan början av 1970-talet har frågan om sex timmars arbetsdag drivits av politiska aktörer som vänsterpartiet och det socialdemokratiska kvinnoförbundet. År 1976 tillfrågades befolkningen för första gången i valundersökningarna om sin inställning till förslaget. 47 procent av de svarande ansåg då att en sextimmarsdag borde införas för alla förvärvsarbetande, 36 procent var emot en sådan åtgärd.

Vid samtliga mättillfällen sedan dess har det i den allmänna opinionen funnits en övervikt för sextimmarsdagen. Så ser det även ut i den senaste mätningen (år 2000) då 53 procent av befolkningen säger ja till sex timmars arbetsdag och 24 procent säger nej (balansmätt +29). År 1976 var skillnaden mellan andel positiva och andel negativa som minst (+11) medan den var som störst 1997 (+42).⁴

Figur 1 Medborgarnas inställning till sex timmars arbetsdag (balansmätt)

Kommentar: Balansmättet anger skillnaden mellan andelen svarspersoner som var positivt inställda till förslaget om sex timmars arbetsdag minus andelen personer som var negativt inställda. Personer som inte besvarat frågan ingår inte i procentbasen. Resultaten för åren 1976, 1985, 1988, 1991, 1994 och 1995 kommer från valundersökningarna. Övriga resultat kommer från SOM-undersökningarna.

Sänkt pensionsålder populärast

En arbetstidsförkortning behöver inte bara innebära att arbetsdagens längd minskas till sex timmar, utan det finns också andra åtgärder. I den senaste SOM-undersökningen fick därför 1 704 personer ta ställning till ytterligare några förslag som har förekommit av och till i debatten om arbetstiden. Dessa förslag var: kortare arbetsdag, kortare arbetsvecka, längre semester, möjlighet till friår⁵ samt sänkt pensionsålder. Svarspersonerna fick också ange om de föredrar löneförhöjning eller förkortad arbetstid samt hur de ställer sig till förslaget att inte minska arbetstiden över huvud taget.⁶

Populärast av förslagen är sänkt pensionsålder, som 64 procent av svenskarna är positiva till. Denna opinionsyttring verkar gå stick i stäv mot de planer som regeringen har att få fler äldre att stanna kvar på arbetsmarknaden. Det nya

pensionssystemet är utformat så att den som vill ska kunna jobba ända till 70 års ålder, och redan före sommaren ska riksdagen ta ställning till ett förslag som ger alla rätt att jobba tills de blir 67.

När det gäller övriga förslag om arbetstidsförkortning kommer längre semester med en andel på 62 procent positiva tvåa strax efter sänkt pensionsålder. Därefter följer kortare arbetsdag med 59 procent och sex timmars arbetsdag med 53 procent positiva. Minst populärt av förslagen är möjligheten till ett friår, som stöds av 47 procent av befolkningen. 54 procent av de svarande anser att förslaget om att *inte* minska arbetstiden alls är dåligt.

Tabell 1 Åsikter om olika förslag i debatten om arbetstiden (procent, balansmått)

	Mycket bra	Ganska bra	Varken eller	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Summa procent	Balansmått
Sänkt pensionsålder	35	29	22	9	5	100	+50
Längre semester	30	32	26	7	5	100	+50
Kortare arbetsdag	33	26	21	13	7	100	+39
Sex timmars arbetsdag	27	26	23	15	9	100	+29
Kortare arbetsvecka	23	29	26	15	7	100	+30
Möjlighet till friår	20	27	30	13	10	100	+24
Bättre med lönehöjning än kortare arbetstid	17	18	31	23	11	100	+1
Minska inte arbetstiden	11	11	24	20	34	100	-32

Källa: Riks-SOM 2000

Kommentar: Balansmättet anger skillnaden mellan andel positiva och andel negativa. Balansmättet är positivt när andelen positiva är högre än andelen negativa. I positiva ingår personer som svarat "mycket bra förslag" respektive "ganska bra förslag" på frågorna. I negativa ingår personer som svarat "mycket dåligt förslag" respektive "ganska dåligt förslag" på samma frågor. Antalet svarande när det gäller frågan om sextimmarsdag är 3 360. För övriga frågor varierar antalet svarande mellan 1 589 och 1 616.

Ett problem med opinionsmättningsfrågor av det här slaget är att människor kan ha en tendens att säga ja till alla förslag som verkar positiva utan att fundera så mycket över eventuella kostnader eller negativa konsekvenser för dem själva eller samhället i stort. Svarspersonerna får därför också ta ställning till ett påstående där en arbetstidsförkortning ställs direkt mot en löneförhöjning. Följden blir att stödet för arbetstidsförkortning sjunker och att svarspersonerna fördelar sig ganska jämnt mellan de tre olika grupperna. 35 procent av befolkningen föredrar löneförhöjning, 34 procent föredrar kortare arbetstid och 31 procent föredrar varken det ena eller det andra alternativet.

Det handlar inte bara om tid

En intressant fråga att undersöka är om de olika förslagen om arbetstidsförkortning är uttryck för samma sak eller om det finns flera olika dimensioner i dem. En korrelationsmatris för de fem åtgärdsförslagen visar att starka samband finns mellan kortare arbetsdag och sextimmarsdag (.76), mellan kortare arbetsdag och kortare arbetsvecka (.67) samt mellan sextimmarsdag och kortare arbetsvecka (.60). Övriga korrelationer varierar mellan .18 (sextimmarsdag och möjlighet till friår) och .43 (kortare arbetsvecka och längre semester). Det verkar sålunda som om förslagen ligger nära varandra, men att det inte är exakt samma sak man mäter med samtliga frågor.

Tabell 2 Faktoranalys av olika förslag i debatten om arbetstiden

	Faktor 1 Politiseringsfaktor	Faktor 2 Tidsfaktor
Minska inte arbetstiden	0,85	0,18
Kortare arbetsdag	0,84	0,28
Sex timmars arbetsdag	0,79	0,30
Bättre med lönehöjning än kortare arbetstid	0,71	-0,30
Kortare arbetsvecka	0,69	0,45
Längre semester	0,14	0,76
Möjlighet till friår	0,01	0,66
Sänkt pensionsålder	0,24	0,56

Kommentar: Faktörlösningen bygger på en varimaxrotering. Antalet faktorer har i analysen fastställts utifrån Kaisers kriterium.

Faktoranalysen i tabell 2 visar att det går att tala om två dimensioner (d v s de två faktorerna) när det gäller de olika förslagen om arbetstidsförkortning. Den första dimensionen, kallad politiseringsfaktorn, har starkast laddning på sextimmarsdagen och de förslag som är förknippade med den. Sextimmarsdagen har redan från början varit en politiserad fråga där de olika partierna tagit tydlig ställning och där framför allt vänstern och miljöpartiet varit pådrivande. Tidigare forskning visar också en viss polarisering när det gäller socioekonomiska variabler som kön, klass och fackförbundstillhörighet. Frågor som längre semester, sänkt pensionsålder och möjlighet till friår är däremot mer ”harmlösa” förslag politiskt sett (även om frågan om sänkt pensionsålder verkar vara något mer politiserad än de båda andra). Här finns inga tydliga partipolitiska konfliktstrukturer utan människor från de flesta politiska läger kan ställa sig bakom dem.

Den andra dimensionen, kallad tidsfaktorn, är mer en beskrivning av de olika förslagen utifrån en tänkt tidsaxel. Pension, friår och semester, det vill säga de frågor som laddar starkast på denna faktor, ligger för de flesta svarspersoner längre fram i tiden, de påverkar inte lika direkt den dagliga arbetstiden här och nu som förslagen om kortare arbetsdag gör. Kortare arbetsvecka hamnar då helt följdriktigt någonstans i övergången mellan nutid och framtid. Att pension, friår och semester är något som ligger längre fram i tiden för de flesta kan också vara av betydelse när det gäller den lägre graden av politisering.

Arbetstidsförkortning – en vänster-högerfråga?

Människors bakgrund och personliga egenskaper påverkar på olika sätt vilken uppfattning de har i politiska sakfrågor. Ideologiska ställningstaganden som vänster-högerplacering och partitillhörighet, liksom olika socioekonomiska faktorer som kön, klass, ålder och utbildning, används för att förklara de skillnader som finns i människors åsikter när det gäller frågor som exempelvis skattesänkningar, flyktingpolitik eller kärnkraftsavveckling. När jag undersökt vilka bakgrundsvariabler som kan bidra till förståelsen av människors åsikter i arbetstidsfrågan har jag valt att med utgångspunkt i tidigare forskning dela in variablerna i tre kategorier: vänster-högerideologi, jämställdhetsideologi samt egenintresse. Jag har också valt att begränsa mig till frågorna om sextimmarsdag, längre semester, sänkt pensionsålder samt löneförhöjning kontra arbetstidsförkortning.

En av de konfliktlinjer som har varit i särklass viktigast i alla västerländska demokratier de senaste 200 åren är vänster-högerdimensionen. Enligt tidigare forskning har svenskar haft extra lätt för att uppfatta likheter och skillnader mellan politiska alternativ när det gäller denna dimension och de ser också tydligt konfliktstrukturen i det svenska politiska systemet (Oscarsson 1998, Granberg & Holmberg 1988). Statsvetaren Henrik Oscarsson ger två huvudsakliga förklaringar till att just svenskar bättre har lärt sig att känna igen och använda denna dimension än medborgare i andra stater. För det första har Sverige länge haft en endimensionell konfliktstruktur – klasskiljelinjen – som återspeglas i vänster-högerskalan. För det andra har Sverige, särskilt under 1950- och 60-talen, haft ett av de mest stabila partisystemen i världen (Oscarsson 1998).

Frågan om sex timmars arbetsdag har i tidigare forskning visat sig ha ett relativt starkt samband med vänster-högerdimensionen (se bl a Rohdén 2000). Om det ser likadant ut när det gäller längre semester, sänkt pensionsålder och löneförhöjning kontra arbetstidsförkortning är dock inte kartlagt tidigare. Jag har valt att undersöka två olika vänster-högerfaktorer: svarspersonernas subjektiva vänster-högerplacering samt deras partisympati. Dessutom undersöks ytterligare två variabler: klass- respektive fackförbundstillhörighet. Dessa faktorer skulle också kunna hänföras till kategorin egenintressen, men eftersom de är relativt starkt korrelerade med både parti- och vänster-högerplacering redovisas de i anslutning till dessa.⁷

Tabell 3 Andel positiva till fyra olika förslag i debatten om arbetstiden. Vänster-högerideologi och partisympati (procent, Eta-koefficient)

	Sex timmars arbetsdag	Bättre med lönehöjning än kortare arbetstid	Längre semester	Sänkt pensionsålder
Samtliga	53	35	62	64
Vänster-högerplacering				
Vänster	67	23	66	71
Mitten	56	41	67	64
Höger	35	41	55	56
Eta-värde	.29	.20	.15	.14
Partisympati				
v	76	23	70	75
s	58	36	65	67
c	48	25	64	60
fp	46	36	62	59
m	31	48	55	51
kd	44	32	54	62
mp	68	28	72	68
Eta-värde	.34	.20	.17	.19

Källa: Riks-SOM 2000

Kommentar: Procentsiffrorna anger hur stor andel av svarspersonerna som ställer sig positiva till de olika förslagen. I de positiva ingår personer som har svarat "mycket bra förslag" respektive "ganska bra förslag" på frågorna.

Starkast samband med vänster-högerideologi verkar sextimmarsdagen ha. Det är också denna fråga som är mest politiserad av de fyra enligt faktoranalysen. Skillnaden mellan de olika partiernas anhängare är stor med 76 procent positiva bland vänsterpartister och 31 procent positiva bland moderater.

Handlar frågan om att välja mellan löneförhöjning och kortare arbetstid blir skillnaderna mellan de olika grupperna betydligt mindre. Bland partianhängare är moderater mest positiva till löneförhöjning medan vänsterpartister är mest negativa (48 procent positiva i m, 23 procent positiva i v). Även centerpartiet och miljöpartiet har en låg andel positiva till löneförhöjning med 25 respektive 28 procent. Socialdemokrater och folkpartister hamnar någonstans mittemellan. 36 procent av s- respektive fp-anshängarna föredrar löneförhöjning framför arbetstidsförkortning.

Förslagen om längre semester och sänkt pensionsålder har inte lika stort samband med partitillhörighet och vänster-högerplacering som sextimmarsdagen. Politiseringsgraden när det gäller dessa frågor är därmed lägre. Bland samtliga partier är mer än hälften av anhängarna positiva till både längre semester och sänkt pensionsålder. 54 procent av kristdemokraterna och 55 procent av modera-

terna säger ja till längre semester, att jämföra med till exempel miljöpartiet där 72 procent är positiva.

Tabell 4 Andel positiva till fyra olika förslag i debatten om arbetstiden. Klass- och fackförbundstillhörighet (procent, Eta-koefficient)

	Sex timmars arbetsdag	Bättre med lönehöjning än kortare arbetstid	Längre semester	Sänkt pensionsålder
Samtliga	53	35	62	64
Familjeklass				
Arbetare	64	36	71	75
Jordbrukare	38	32	37	56
Tjänsteman	50	33	59	62
Högre tjänsteman/ akademiker	45	35	59	45
Egen företagare	37	36	46	59
Eta-värde	.23	.04	.23	.24
Fackförbund				
LO	66	32	71	79
TCO	59	27	65	71
SACO	52	24	50	53
Annan fackorganisation	62	33	66	70
Inget fackförbund	40	42	57	53
Eta-värde	.23	.15	.17	.27

Källa: Riks-SOM 2000

Kommentar: Procentsiffrorna anger hur stor andel av svarspersonerna som ställer sig positiva till de olika förslagen. I de positiva ingår personer som har svarat "mycket bra förslag" respektive "ganska bra förslag" på frågorna.

När det gäller sextimmarsdagen är sambanden något svagare för svarspersonernas klass- och fackförbundstillhörighet än för deras partitillhörighet. Störst andel anhängare till sextimmarsdagen finns bland arbetare (64 procent). Jordbrukare och egna företagare är mest skeptiska med 38 respektive 37 procent positiva.

Särskilt när det gäller klasstillhörighet försvinner sambandet så gott som helt i frågan där en löneförhöjning ställs mot en arbetstidsförkortning. Bland fackförbundsanslutna föredrar en större andel LO- än SACO-medlemmar högre lön framför kortare arbetstid (32 respektive 24 procent).

I frågorna om längre semester respektive sänkt pensionsålder återfinns däremot samband med klass- och fackförbundstillhörighet som är starkare än de för partisympati och vänster-högerplacering, 71 respektive 75 procent av arbetare är posi-

tiva till längre semester och sänkt pensionsålder. Även bland tjänstemän är stödet för dessa båda förslag starkt, med en andel på 59 respektive 62 procent positiva. Bland jordbrukare säger 37 procent ja till längre semester medan 56 procent vill ha sänkt pensionsålder.

Arbetstidsförkortning – en jämställdhetsfråga?

Att tala om en jämställdhetsdimension i paritet med vänster-högerdimensionen i det svenska politiska systemet är enligt tidigare forskning inte relevant. Visserligen är jämställdhetsdimensionen väl sammanhållen men den är mycket svagt utvecklad (Oscarsson 1998). Däremot kan man finna en del sakfrågor där kvinnor och män skiljer sig åt åsiktsmässigt. Till de frågor där könsskillnaderna är som störst hör förslaget om att införa sex timmars arbetsdag samt förslaget om att införa ett förbud mot pornografi (Oskarson & Wängnerud 1996). Förslaget om sextimmarsdag är sålunda även politiserat som jämställdhetsfråga.

En tänkbar förklaring till att kvinnor ända sedan frågan började diskuteras på 70-talet varit mer positiva än män till att införa sextimmarsdag går att finna i teorierna om kvinnors intressen (Rohdén 2000). Enligt dessa teorier finns det könsbaserade intressekonflikter i samhället som bland annat kan ta sig uttryck i att kvinnor och män har olika åsikter i politiska sakfrågor. Teorierna om specifika kvinnointressen är dock inte oomtvistade. Kritikerna ifrågasätter om det verkligen på förhand går att peka ut att vissa grupper av människor teoretiskt sett har vissa gemensamma intressen. Flera kvinnoforskare anser dock att detta är möjligt. Debatten gäller i stället hur långt man kan gå när det handlar om att fastställa de gemensamma kvinnointressena.⁸

Enligt flera av argumenten för sextimmarsdag är det framför allt kvinnor som skulle tjäna på en arbetstidsförkortning. Det hänger bland annat samman med att många kvinnor och män fortfarande lever enligt könsroller där kvinnorna tar det största ansvaret för barn och hushåll. En förkortning av arbetsdagen skulle minska den konflikt kvinnor känner mellan heltidsarbete och familj. Enligt förespråkarna skulle arbetstidsförkortningen också kunna medföra att heltidsarbetande män börjar ta större ansvar för hem och barn. Även ekonomiskt skulle kvinnor tjäna på ett införande av sextimmarsdag, eftersom de i större utsträckning än män arbetar deltid. Kvinnor skulle därmed tjäna på att sextimmarsdag motsvarar 100 procents arbetstid i stället för dagens 75 procents arbetstid.

För att undersöka i hur hög utsträckning som de olika arbetstidsfrågorna är relaterade till jämställdhet har jag valt ut fyra faktorer ur SOM-undersökningen som kan sägas mäta något slags jämställdhetsideologi. Dels har svarspersonerna delats in efter kön, dels har två åsiktsfrågor och en perceptionsfråga använts. Även när det gäller jämställdhetskategorin finns problemet med egenintresse, här i form av det kvinnointresse som diskuteras ovan, men för överskådlighetens skull får könsvariabeln ingå i denna kategori.

Tabell 5 Andel positiva till fyra olika förslag i debatten om arbetstiden. Jämställdhetsideologi (procent, Eta-koefficient)

	Sex timmars arbetsdag	Bättre med lönehöjning än kortare arbetstid	Längre semester	Sänkt pensionsålder
Samtliga	53	35	62	64
Kön				
Man	44	37	61	61
Kvinna	63	34	63	67
Eta-värde	.22	.05	.04	.10
Satsa på ett jämställt samhälle				
Bra	59	34	64	67
Varken eller	34	38	58	57
Dåligt	35	36	60	51
Eta-värde	.20	.07	.07	.08
Kvinna viktig egenskap för en rikspolitiker				
Viktig	70	37	67	67
Varken eller	52	33	63	64
Oviktig	44	37	58	60
Eta-värde	.20	.05	.09	.08
Kvinnor diskrimineras på arbetsmarknaden				
Riktigt påstående	60	33	63	65
Varken eller	50	31	63	63
Felaktigt påstående	42	47	60	62
Eta-värde	.15	.11	.07	.05
Sammanslaget jämställdhetsindex¹				
Eta-värde	.26	.12	.15	.11

Källa: Riks-SOM 2000

Kommentar: Procentsiffrorna anger hur stor andel av svarspersonerna som ställer sig positiva till de olika förslagen. I de positiva ingår personer som har svarat "mycket bra förslag" respektive "ganska bra förslag" på frågorna.¹ Det sammanslagna jämställdhetsindexet är konstruerat av de tre frågorna "Satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män", "Vilka egenskaper tycker Du är särskilt viktiga för en rikspolitiker? Att vara kvinna", samt "Kvinnor är ofta diskriminerade på den svenska arbetsmarknaden". Cronbachs alpha för indexet ligger på .56.

Resultaten i tabell 5 visar tydligt att det finns ett samband mellan en positiv inställning till jämställdhet och en positiv inställning till sex timmars arbetsdag. Bland kvinnor säger 63 procent ja till förslaget medan endast 44 procent av männen gör likadant. Störst andel positiva till sex timmars arbetsdag finns bland personer som tycker att en viktig egenskap för en rikspolitiker är att vara kvinna (70 procent). Starkast är sambandet mellan sex timmars arbetsdag och det sammanlagda indexet för jämställdhetsideologi (eta .26).⁹

De könsskillnader som finns i frågan om sextimmarsdag försvinner så gott som helt när en arbetstidsförkortning ställs mot en löneförhöjning. Enbart personer som anser att kvinnor *inte* diskrimineras på arbetsmarknaden utmärker sig i denna fråga genom att 47 procent av dem föredrar löneförhöjning framför arbetstidsförkortning. I övrigt är skillnaderna mellan grupperna marginella.

Inte heller när det gäller frågorna om längre semester och sänkt pensionsålder syns några tydliga jämställdhetsideologiska samband. En liten skillnad är det dock mellan könen i frågan om sänkt pensionsålder. Andelen positiva kvinnor är här 67 procent och andelen positiva män 61 procent.

Arbetstidsförkortning – ett egenintresse?

En faktor som ibland sägs ligga bakom forandet av allmänna opinioner i politiska frågor är den som brukar kallas egenintresse. Enligt egenintresseteorier är det inte i första hand konfliktdimensioner som arbete kontra kapital, centrum kontra periferi eller religiösa skiljelinjer som skapar olika opinioner. I stället är den avgörande frågan ”vem får hur mycket” (Kumlin 2000). De flesta empiriska opinionsstudier på området utgår från en gemensam definition av begreppet egenintresse. Det som avgör om ett politiskt förslag får stöd eller inte är hur förslaget påverkar individens personliga och materiella situation på kort sikt, det vill säga individens egenintresse (Ibid).¹⁰

Det är troligt att olika egenintressen har betydelse när människor tar ställning i frågan om arbetstidsförkortning. Vi har redan tidigare sett att socioekonomiska variabler som kön och klass har ett samband med inställningen till sextimmarsdag. De skillnader som finns inom dessa båda grupper kan mycket väl bero på att kvinnor och arbetare upplever att de personligen har mer att tjäna på en arbetstidsförkortning än vad män och högre tjänstemän upplever att de har.

När det gäller kategorin egenintresse i arbetstidsfrågan har ett antal faktorer valts ut som kan tänkas påverka människors åsikter. Urvalsprincipen är att faktorerna har en koppling till de argument som har förekommit i debatten. Arbetstidsförkortning har bland annat förts fram som en åtgärd mot arbetslöshet, som ett sätt att ge föräldrar mer tid med sina barn och som en möjlighet att förbättra befolkningens hälsa. De egenintressen som valts ut i kategorin har dessutom en svag samvariation med vänster-högerplacering och kön.¹¹

Tabell 6 Andel positiva till fyra olika förslag i debatten om arbetstiden. Egenintresse (procent, Eta-koefficient)

	Sex timmars arbetsdag	Bättre med lönehöjning än kortare arbetstid	Längre semester	Sänkt pensionsålder
Sysselsättning				
Förvärvsarbetande	56	32	69	72
Arbetslös	73	32	58	61
Ej förvärvsarbetande ¹	44	40	53	52
Eta-värde	.13	.11	.18	.23
Tillfredsställelse med nuvarande arbete				
Nöjd	50	36	61	64
Varken eller	67	26	62	71
Missnöjd	73	18	73	79
Eta-värde	.16	.12	.08	.10
Nuvarande hälsotillstånd				
Sjukskriven två månader eller mer	66	31	46	85
Sjukskriven upp till två månader	66	28	67	77
Ej sjukskriven	52	35	63	64
Eta-värde	.07	.05	.05	.10
Inställning till arbete och fritid				
Fritid gör livet värt att leva	67	30	74	71
Arbete gör livet värt att leva	37	43	48	54
Eta-värde	.24	.12	.23	.17
Barn				
Har inga barn	55	37	70	58
Barn 0-6 år	64	21	66	62
Barn 7-15 år	70	31	74	77
Barn 16 år och äldre	46	38	53	65
Barn i flera åldrar	61	33	71	72
Eta-värde	.14	.08	.20	.10
Ålder				
15-29 år	60	42	74	56
30-49 år	62	28	70	72
50-64 år	48	34	58	73
65-80 år	36	43	43	48
Eta-värde	.19	.14	.26	.23

Källa: Riks-SOM 2000

Kommentar: Procentsiffrorna anger hur stor andel av svarspersonerna som ställer sig positiva till de olika förslagen. I de positiva ingår personer som har svarat "mycket bra förslag" respektive "ganska bra förslag" på frågorna.¹ I gruppen "ej förvärvsarbetande" ingår studerande, hemarbetande, ålders- och förtidspensionärer.

Av de egenintressen som undersöks verkar inställningen till arbete och fritid samt ålder vara de som har starkast samband med arbetstidsfrågorna. Föga förvånande är det så att människor som anser att fritiden gör livet värt att leva vill jobba mindre än de som anser att det är arbete som ger livet mening. Detta förhållande råder oavsett om det handlar om sex timmars arbetsdag (67 mot 37 procent positiva), längre semester (74 mot 48 procent positiva) eller sänkt pensionsålder (71 mot 54 procent positiva). Även bland olika åldersgrupper syns relativt stora skillnader. Sex timmars arbetsdag och längre semester är 15-49-åringar mest positiva till, medan 30-64-åringar har störst intresse av sänkt pensionsålder. De som redan är pensionärer (det vill säga svarspersoner mellan 65 och 80 år) är de mest kallsinniga till alla tre förslagen.

Svarspersonernas sysselsättning har också viss betydelse för åsikterna om arbetstidsförkortning. Eftersom sambandet här är starkt med åldersvariabeln (eta .68) väljer jag bara att uppmärksamma skillnaderna i inställning till sextimmarsdag mellan förvärvsarbetande och arbetslösa (56 respektive 73 procent positiva). Denna skillnad kan tolkas som att arbetslösa i större utsträckning än övriga betraktar ett införande av sex timmars arbetsdag som ett sätt att sänka arbetslösheten.

Hur ser det då ut med de egenintressen som kan sägas representera några av de andra argumenten för en arbetstidsförkortning, det vill säga de argument som handlar om ökad tid med barnen samt de som handlar om en friskare befolkning?

När det gäller svarspersoner med eller utan barn finns det skillnader i inställning, även om sambanden inte är särskilt starka. Mest positiva till sextimmarsdagen är personer som har barn som är mellan 7 och 15 år (70 procent positiva) och personer som har barn mellan 0 och 6 år (64 procent positiva). De som är mest skeptiska till förslaget är personer som har barn som är 16 år och äldre (46 procent positiva). Människors nuvarande hälsotillstånd verkar också ha ett samband med inställningen till de olika förslagen om arbetstidsförkortning. Av dem som är sjukskrivna två månader eller mer och bland personer som är sjukskrivna upp till två månader är det 66 procent som är för förslaget att införa sex timmars arbetsdag. Av de icke sjukskrivna är 52 procent positiva. Även i frågan om sänkt pensionsålder syns tydliga skillnader mellan sjukskrivna och icke sjukskrivna. 85 procent av dem som varit sjukskrivna i två månader eller mer är positiva till sänkt pensionsålder. Bland de icke sjukskrivna är motsvarande andel 64 procent.

Effekterna är olika starka

Jag har hittills analyserat sambanden mellan ett antal olika faktorer och människors inställning till olika förslag om arbetstidsförkortning. Frågan om sextimmarsdag har visat sig vara mer politiserad när det gäller vänster-höger- och jämställdhetsideologi än frågorna om längre semester och sänkt pensionsålder. För dessa frågor verkar istället sambanden med de olika egenintressena (som fack- och klasstillhörighet, sysselsättning samt inställning till arbete och fritid) spela en större roll.

Avslutningsvis ska jag med hjälp av bi- och multivariat regression försöka säga något om effekterna av de olika ideologi- och egenintressevariablerna. Jag nöjer mig i det här läget med att undersöka hur starka dessa effekter är för var och en av variablerna under kontroll för de andra. Det som är huvudsyftet här är med andra ord inte att klarlägga exakt hur de olika variablerna hänger samman med och påverkar varandra. Snarare är det att jämföra de olika arbetstidsförslagen och se hur stor effekt variablerna har när det gäller dessa.¹²

Tabell 7 Multivariat regression för fyra olika förslag i debatten om arbetstiden (ostandardiserade regressionskoefficienter, R²)

	Bivariat b-värde	b-värde under kontroll för övriga variabler ¹	Förklarad varians (R ²) ²
Sextimmarsdag			
Vänster-högerplacering	3,45**	2,57**	.118
Fritid kontra arbete	3,35**	2,88**	.167
Kön	1,38**	1,00**	.203
Jämställdhetsideologi	4,36**	2,87**	.222
Fackförbundstillhörighet	1,45**	0,64**	.241
Familjeklass	1,36**	0,72**	.252
Sysselsättning	0,75**	0,58**	.257
Lönehöjning			
Vänster-högerplacering	2,17**	2,37**	.049
Tillfredsställelse	2,46**	1,82**	.069
Familjeklass	-0,15	-0,53**	.075
Fritid kontra arbete	1,84**	0,99*	.079
Kön	0,30	0,40*	.084
Längre semester			
Fritid kontra arbete	2,86**	2,08**	.053
Sysselsättning	1,00**	0,99**	.087
Familjeklass	1,11**	0,64**	.109
Jämställdhetsideologi	1,80**	1,63**	.121
Fackförbundstillhörighet	0,87**	0,56**	.129
Hälsotillstånd	-0,36	-0,77*	.134
Barn	0,84**	0,38*	.137
Sänkt pensionsålder			
Fackförbundstillhörighet	1,52**	0,64**	.055
Sysselsättning	1,37**	1,06**	.087
Familjeklass	1,29**	0,71**	.109
Fritid kontra arbete	2,05**	1,59**	.125
Kön	0,56**	0,68**	.142
Vänster-högerplacering	1,51**	0,74**	.146
Hälsotillstånd	1,28**	0,79*	.150

Kommentar: Samtliga beroende variabler (sextimmarsdag, lönehöjning kontra arbetstid, längre semester, sänkt pensionsålder) har kodats mellan 0 och 10. För att underlätta jämförelse har lönehöjningsvariabeln dessutom vänts så att den i stället lyder "kortare arbetstid är bättre än

lönehöjning". Värde 0 betyder för samtliga variabler mycket bra förslag, värde 10 mycket dåligt förslag. Alla oberoende variabler har kodats mellan 0 och 1. Regressionskoefficienterna (det vill säga b-värdena) visar hur medelvärdet för inställningen till exempelvis sextimmarsdagen ändras när den oberoende variabeln ändras från värde 0 till värde 1. De oberoende variabler som inte kan sägas vara på intervallskalenivå har gjorts om till dikotomier. Familjeklass: 0=arbetare 1=ej arbetare. Fackförbund: 0=LO, TCO, annat förbund 1=SACO, inget förbund. Kön: 0=kvinna 1=man. Sysselsättning: 0=förvärvsarbetande, arbetslös 1=studerande, pensionär, hemarbetande. Hälso tillstånd: 0=sjukskriven 1=ej sjukskriven. Barn: 0=barn 0-15 år, barn i flera åldrar 1=inga barn, barn 16 år och över. För variablerna på intervallskalenivå gäller: Vänster-högerplacering: 0=klart till vänster 1=klart till höger. Jämställdhetsindex: 0=mycket viktigt 1=mycket oviktigt. Tillfredsställelse med nuvarande arbete: 0=helt missnöjd 1=helt nöjd. Fritid kontra arbete: 0=fritid gör livet värt att leva 1=arbete gör livet värt att leva.¹ Alla tio oberoende variabler har lagts in i regressionsmodellerna, men enbart de som ökar R² med 0,005 eller mer redovisas i tabellen.² Den förklarade variansen (R²) visar hur stor andel av den totala variationen i den beroende variabeln som förklaras av de oberoende variabler som lagts in i regressionsmodellen. För varje rad i tabellen läggs effekten av den senast inlagda variabeln till. ** Signifikans på 0.01-nivån. * Signifikans på 0.05-nivån.

Ett första resultat som går att utläsa av regressionsanalysen är att de olika bakgrundsvariablerna tillsammans har starkast effekt när det gäller att förklara skillnaderna i inställning till förslaget om sextimmarsdag (.257 i förklarad varians). Den sammanlagda effekten av variablerna för sänkt pensionsålder (.150 i förklarad varians), längre semester (.137) och lönehöjning kontra kortare arbetstid (.084) är betydligt lägre.

I frågan om sextimmarsdag är det svarspersonernas vänster-högerplacering som har starkast effekt av de undersökta faktorerna. Eftersom korrelationen med familjeklass, fackförbundstillhörighet och jämställdhetsideologi är relativt hög blir dock effekterna av dessa variabler lägre för var och en i den multivariata regressionen än i den bivariata.¹³ Hur relationen mellan de olika variablerna ser ut, det vill säga om någon är bakom- eller mellanliggande, framgår inte av den använda regressionsmodellen.

Den faktor som har den näst starkaste effekten är den där svarspersonerna får ange om de anser att det är fritid eller arbete som ger livet mening. Denna variabel samvarierar i relativt hög grad med hur tillfredsställda människor är med sina nuvarande arbeten (Pearsons $r = .311$) Det betyder att en hel del av de personer som prioriterar fritiden också vantrivs på sina jobb. Precis som de tidigare analyserna har visat kan också kön och jämställdhetsideologi förklara en del av skillnaderna i människors inställning till sex timmars arbetsdag. Även dessa faktorer samvarierar till viss del (Pearsons $r = .247$), vilket gör att effekten av den ena minskar när man mäter under kontroll för den andra. Samtliga uppmätta effekter när det gäller sextimmarsdagen är med 99 procents säkerhet statistiskt signifikanta.

I frågorna om längre semester och sänkt pensionsålder är det fritid kontra arbete respektive fackförbundstillhörighet som har de enskilt starkaste effekterna av de undersökta faktorerna. Även egenintresset sysselsättning, det vill säga om

personen är förvärvsarbetsande eller inte, har en viss effekt på människors åsikter om förslagen. Här märks också mycket svaga, men dock signifikanta, effekter av att vara frisk eller sjuk (båda förslagen) samt av att ha barn eller inte (förslaget om längre semester). Betydelsen av vänster-höger- och jämställdhetsideologi är klart lägre än i frågan om sextimmarsdag.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att den allmänna opinionen visar ett starkt stöd för de olika förslagen om arbetstidsförkortning. Politiseringen och polariseringen är starkast i frågan om sextimmarsdag, medan förslag som längre semester och sänkt pensionsålder i högre utsträckning gillas av de flesta. Tendenser finns dock att säga ja utan att fundera över att en minskning av arbetstiden kostar pengar som måste tas någonstans ifrån. Detta visar inte minst frågan där en förkortning av arbetstiden ställs mot en höjning av lönen, vilket får till följd att betydligt färre personer stöder förslaget om kortare arbetstid. Samtidigt är det trots allt lika många svenskar som väljer arbetstidsförkortning som högre lön.

Noter

- ¹ I 1998 års SOM-undersökning svarade 30 procent att "det är fritid som gör livet värt att leva, inte arbete". 1999 var motsvarande siffra 34 procent, år 2000 var den 36 procent. Det motsatta påståendet, d v s att "det är arbete som gör livet värt att leva, inte fritid", instämde 30 procent i 1998. 1999 instämde 24 procent i detta påstående, år 2000 höll 25 procent med om detta. Balansmättet förändrades därmed från +/- 0 år 1998 till +10 år 1999 respektive +11 år 2000. Frågan som ställdes löd: *Vilken siffra på den här skalan beskriver bäst hur Du ser på arbete (inkl. hushållsarbete och skolarbete) i förhållande till fritid och avkoppling?* Skalan gick från 0 till 10.
- ² Undersökningen av opinionen i arbetstidsfrågan har skett inom ramen för forskningsprogrammet Arbetsmarknadens politik, vilket är finansierat av Rådet för arbetslivsforskning.
- ³ De olika faktorerna och kategorierna beskrivs mer detaljerat längre fram i texten.
- ⁴ Frågan som svarspersonerna besvarade i valundersökningarna var formulerad: *Vilken är er/din åsikt om förslaget att införa sex timmars arbetsdag för alla förvärvsarbetsande?* I SOM-undersökningarna ställdes frågan: *Vilken är din åsikt om att införa sex timmars arbetsdag?*
- ⁵ Det är framför allt miljöpartiet som har drivit frågan om friår. I en motion till riksdagen från förra året föreslår partiet att den som vill studera eller vara hemma med barnen ska ha möjlighet att göra detta under ett så kallat friår. Förutsättningen för att den lediga personen ska få en ersättning som motsvarar 85 procent av a-kassan under sitt lediga år är att arbetsgivaren erbjuder

- vikariatet till en person som är arbetslös. Det ska även vara möjligt för personer som vill ha ledigt av annan anledning än studier eller barn att få ett friår. För dessa skulle dock en lägre ersättning än 85 procent av a-kassan gälla (Miljöpartiet 2000).
- 6 Frågan där svarspersonerna fick ta ställning till de olika alternativen var formulerad: *Nedan återfinns ett antal förslag som har förekommit i debatten om arbetstidens längd. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?* Svartalternativen var *mycket bra förslag; ganska bra förslag; varken bra eller dåligt förslag; ganska dåligt förslag; mycket dåligt förslag.*
 - 7 Korrelationsmatrisen visar korrelationen .31 för fack- och klasstillhörighet, .24 för fack- och partitillhörighet, .24 för facktillhörighet och vänster-högerplacering, .26 för klass- och partitillhörighet, .30 för klasstillhörighet och vänster-högerplacering samt .60 för partitillhörighet och vänster-högerplacering. Cronbachs Alpha = .64.
 - 8 För en noggrannare genomgång av de olika teorierna kring kvinnors intressen se Oskarson & Wängnerud (1998) eller Rohdén (2000).
 - 9 Korrelationen mellan jämställdhetsindexet och svarspersonernas kön är .25 (Pearsons r) och är signifikant på 0.01-nivån.
 - 10 Antagandet om egenintressets stora betydelse för mänskligt beteende återfinns i alla humanvetenskaper. När det gäller människors politiska preferenser finns en rad olika modeller, bland annat den så kallade sociologiska. I den sociologiska modellen ingår egenintresset som en viktig del tillsammans med begrepp som rationalitet, social grupp, politisering och identifikation. Modellen utgår inte enbart från materiella egenintressen. Även kulturella, etniska eller religiösa intressen kan leda till politiska ställningstaganden. Centralt för den sociologiska modellen är att det finns olika sociala grupper som har delvis olika intressen/åsikter som kan representeras av olika politiska partier (Holmberg 2000).
 - 11 Korrelationsmatrisen för vänster-högerplacering och egenintressen visar korrelationer mellan .01 (sysselsättning) och .09 (inställning till arbete och fritid). Korrelationsmatrisen för kön och egenintressen visar korrelationer mellan .03 (barn) och .06 (nuvarande hälsotillstånd och sysselsättning).
 - 12 I regressionsanalysen har jag valt att inte ha med två av de oberoende variablerna (partisypati och ålder). Eftersom sambandet mellan partisypati och placering på vänster-högerskalan är mycket starkt (eta .75 med vänster-högerplacering som beroende variabel) har partisypati tagits bort. Fördelen med att välja vänster-högerplacering är att denna variabel kan sägas vara på intervallskalennivå, medan partisypativariabeln måste göras om till en dikotomi för att kunna användas i regressionen. Att ålder tagits bort beror på att samban-

det mellan ålder och de olika arbetstidsförslagen inte är linjärt. Stödet för förslagen är högst i de mittersta åldersgrupperna medan det minskar både bland de yngre och bland de äldre. Eftersom ålder har ett starkt samband med sysselsättning (eta .68) fångas en stor del av ålderseffekten upp av denna variabel, varför enbart denna använts i regressionsmodellen.

- ¹³ Pearsons r för vänster-högerplacering och familjeklass = .282; vänster-högerplacering och fackförbundstillhörighet = .245; vänster-högerplacering och jämställdhetsindex = .212; familjeklass och fackförbundstillhörighet = .286.

Referenser

- Alecta (2001) *Statistiken talar sitt tydliga språk: Depression, utbrändhet och svår stress ökar i allt snabbare takt*. Pressmeddelande 2001-03-05. Stockholm: www.alecta.se.
- Bahrami, Shiva, Joachim Timander & Torsten Österman (2000) *Arbetstidsförkortning*. Stockholm: Forskningsgruppen för samhälls- och informationsstudier.
- Danielsson, Tage (1985) "Sagan om Karl-Bertil Jonssons julafton" ur *Sagor för barn över 18 år* i samlingsvolymen *Paket*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Ds 2000:22 *Kortare arbetstid – för och emot. Regeringskansliets arbetsgrupp för arbetstidsfrågor*. Stockholm: Näringsdepartementet.
- Düsing, Pär (2001) "Ohälsa på jobbet ska minska. Mona Sahlin funderar över möjligheten att skapa ett tydligt mål" i *Göteborgs-Posten* 2001-04-21.
- Gilljam, Mikael & Sören Holmberg (1995) *Väljarnas val*. Stockholm: Fritzes Förlag AB.
- Granberg, Donald & Sören Holmberg (1988) *The political system matters. Social psychology and voting behavior in Sweden and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holmberg, Sören (2000) *Välja parti*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Jacobsson, Lars, Danuta Wasserman & Marie Åsberg (2001) "Professorer slår larm om psykisk ohälsa: Dramatisk ökning av depressioner" i *Dagens Nyheter* 2001-04-07.
- Kumlin, Staffan (2000) *Self-interest, Ideology and Political Support*. Avhandlingskapitel presenterat på seminariet Val, opinion och demokrati vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet 2000-10-12.
- Miljöpartiet (2000) *Tid att leva*. Motion till riksdagen 2000/01:A256.
- Oscarsson, Henrik (1998) *Den svenska partirynden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996*. Göteborg: Göteborg Studies in Politics 54.
- Oskarson, Maria & Lena Wängnerud (1995) *Kvinnor som väljare och valda. Om betydelsen av kön i svensk politik*. Lund: Studentlitteratur.

- Oskarson, Maria & Lena Wängnerud (1996) "Vem representerar kvinnorna" i Rothstein, Bo & Bo Särllvik (red.) *Vetenskapen om politik. Festskrift till professor emeritus Jörgen Westerståhl*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Petersson, Olof (1977) *Väljarna och valet 1976*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Pettersson, Kenth m fl (2001) "Nya Arbetsmiljöverket kräver miljöansvariga i styrelserummen: Arbetsjukdomarna fördubblade på tre år" i *Dagens Nyheter* 2001-01-07.
- Riksförsäkringsverket (2001) *Preliminärt utfall för år 2000, prognostiserat utfall för budgetåret 2001 för respektive anslag inom RFV:s ansvarsområde samt beräkningar av anslagsnivåer för åren 2002-2006*. Diarienummer 743/2001-435. Stockholm: Riksförsäkringsverkets enhet för statistisk analys.
- Rohdén, Helena (2000) "Starka skiljelinjer i åsikterna om sextimmarsdag" i Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Det nya samhället. SOM-undersökningen 1999. SOM-rapport nr. 24*. Göteborg: SOM-institutet.

MYCKET HAR HÄNT PÅ KÄRNKRAFTSFRONTEN

SÖREN HOLMBERG

Kärnkraftsavvecklingen har inletts. Det är det stora nya som har hänt på kärnkraftsfronten. Barsebäck I stängdes senhösten 1999 efter över tjugo års politiska strider och en omstridd folkomröstning. Debatten nu gäller fortsättningen – stängningen av Barsebäck II. Men också som alltid om kärnkraften verkligen skall avvecklas eller om vi inte istället borde satsa nytt och bygga fler reaktorer.

Vad som också har hänt på kärnkraftsfronten är att opinionsstödet för kärnkraftsavvecklingen börjat svikta högst påtagligt. Avvecklingsstarten 1999 hade inget majoritetsstöd bland svenska folket. Tvärtom. SOM-undersökningen 1999 visade att det fanns en klar opinionsövertikt *emot* att inleda kärnkraftsavvecklingen under perioden 1999-2002, hela 49 procent *emot* mot endast 26 procent *för*, övriga 25 procent hade ingen åsikt. (Holmberg 2000:326).

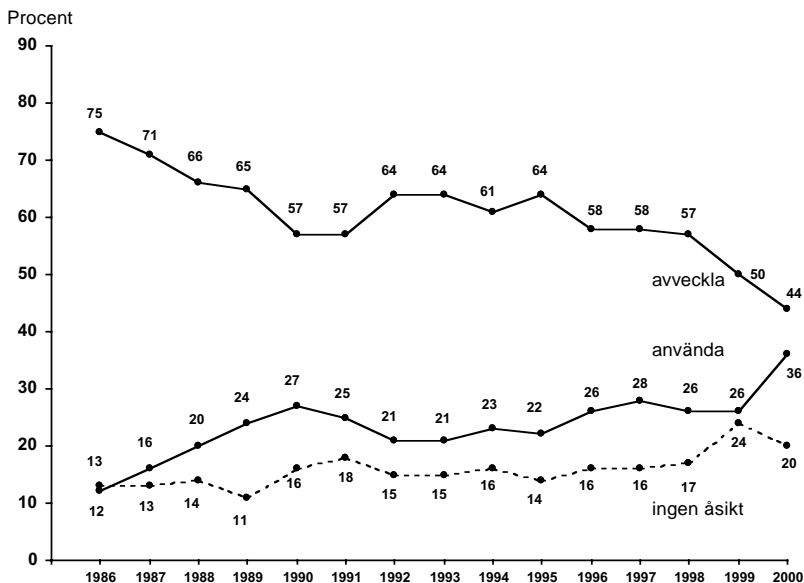
Opinionsstödet för en långsiktig avveckling av kärnkraften har också minskat klart under senare år. Vi är inte längre i närheten av de stödnivåer som uppmättes vid folkomröstningen 1980 eller under större delen av 1990-talet (Holmberg och Asp 1984:288). För att inte tala om de mycket höga nivåer som uppmättes under 1980-talet åren efter Tjernobylolyckan (Holmberg 1988). Resultaten i tabell 1 och figur 1 demonstrerar mycket tydligt det försvagade opinionsstödet för tanken på en avveckling av kärnkraften på lång sikt. Från en nivå kring 60 procent 1980 och under åren 1990-1998 till 50 procent 1999 och 44 procent 2000.¹ Stängningen av Barsebäck I har alltså sammanfallit med ett klart minskat opinionsstöd för en fortsatt långsiktig kärnkraftsavveckling.

Det minskande stödet för en långsiktig avveckling av kärnkraften har inte inneburit en motsvarande stark ökning i opinionsstödet för tanken att nysatsa på kärnkraften och bygga fler reaktorer. Andelen svars personer som vill satsa på fler kärnkraftsreaktorer i framtiden har dock ökat något under senare år, från 6 procent 1996 till 10 procent 2000. Vid tiden för folkomröstningen 1980 var andelen endast 2 procent. Det finns med andra ord vissa tecken på att nybyggnation av fler reaktorer är en idé med ett visst ökande opinionsstöd.

En dylik slutsats bekräftas också av en annan SOM-fråga som gäller vilka olika energikällor Sverige bör satsa på i framtiden. Bland de efterfrågade energikällorna ingår kärnkraften med svarsalternativen satsa mer än idag, satsa ungefär som idag, satsa mindre än idag, helt avstå från energikällan och ingen åsikt. Resultaten blev att 9 procent ville satsa mer på kärnkraften 1999 och 11 procent 2000, alltså även här en svagt uppåtgående trend (Hedberg och Holmberg 2001). Den vanligaste åsikten 2000 var att satsa som idag (34 procent). Andelen som önskade satsa mindre eller helt avstå från kärnkraften utgjorde inte en majoritet, men nästan. De utgjorde 49 procent. Kärnkraft är fortfarande ett ämne som svenskar har åsikter om. Andelen som inte hade någon åsikt var endast 6 procent.

Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige (procent)**Fråga:** "Vad är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?"

åsikt	1996	1997	1998	1999	2000
avveckla kärnkraften senast till år 2010	22	19	17	16	15
avveckla kärnkraften, men använd de kärnkraftsreaktorer vi har tills de har tjänat ut	31	32	40	34	29
använd kärnkraften och förnya efterhand kärnkraftsreaktorerna, men bygg inga fler	18	19	21	19	26
använd kärnkraften och satsa på fler kärnkraftsreaktorer i framtiden	6	7	5	7	10
ingen bestämd åsikt/vet ej	23	23	17	24	20
summa procent	100	100	100	100	100
antal personer	1779	1754	1740	1703	1704
andel avveckla	53	51	57	50	44
andel använda	24	26	26	26	36
övertikt avveckla	+29	+25	+31	+24	+8

Kommentar: Frågeformuleringen år 2000 skiljer sig något åt från formuleringen åren 1996-1999.**Figur 1 Avveckla eller använda kärnkraften på lång sikt? Opinionsutvecklingen 1986-2000 (procent)****Kommentar:** Se tabell 1 för enkätfrågans utformning år 2000. Svarsalternativ 1-2 har definierats som 'avveckla' medan svarsalternativ 3-4 klassificerats som 'använda'. Åren 1986-1995 respektive 1996-1999 användes en delvis annorlunda formulerad fråga.

Bakom människors åsikter om kärnkraften ligger många olika faktorer, bl a olika bedömningar av de risker som diskuterats i samband med kärnkraften. Svenska folkets bedömningar av kärnkraftens risker har svängt något fram och tillbaka över åren, men inte lika dramatiskt som kärnkraftsopinionen. Riskbedömningarna har varit klart mer trögrörliga även om man kan iaktta en tydligt nedåtgående trend också när det gäller hur stora kärnkraftens risker bedöms vara. I SOM-undersökningarna har vi mätt människors riskbedömningar på en tiogradig skala mellan 1 (mycket liten risk) och 10 (mycket stor risk). De genomsnittliga riskbedömningarna har minskat på alla områden vi frågat om. Från till exempel ett genomsnitt på 6,8 1986 till 5,0 2000 för risken för att civil kärnkraft leder till militär kärnvapenspridning, eller från ett medelvärde på 4,8 1986 till 3,5 2000 för risken för en större reaktorolycka med radioaktiv utsläpp i Sverige. Riskbedömningarna år 2000 är också klart mindre än vid tiden för folkomröstningen 1980 (se tabell 2). Kärnkraften uppfattas idag inte som lika riskfylld – lika farlig – som den en gång gjordes under 1980-talet. Till och med kärnkraftshanteringen i Östeuropa bedöms idag som mindre riskfylld än för bara några år sedan; från ett genomsnitt på 8,8 1994 och 8,9 1996 till 8,5 2000.²

Tabell 2 Riskbedömningar i kärnkraftsfrågan 1980-2000 (medeltal)

Fråga: "Vad anser Du om följande risker som har diskuterats i samband med kärnkraften? Hur stor är risken för?"

Hur stor är risken för:	80	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00
att kärnkraften leder till att allt fler länder skaffar sig atomvapen	6,2	6,8	6,5	5,8	5,7	5,5	5,9	5,7	5,9	5,8	5,6	5,9	5,2	5,2	5,5	5,0
att vi i Sverige inte kan hantera och slutförvara kärnkraftens avfall på ett säkert sätt	—	6,1	6,1	5,9	5,7	5,2	5,4	5,3	5,1	5,3	4,8	5,2	4,5	5,0	4,6	4,8
en större olycka med radioaktivt utsläpp i ett kärnkraftverk i Sverige	4,8	4,8	4,4	3,9	3,9	3,5	3,7	3,7	4,0	3,9	3,6	3,9	3,7	3,6	3,6	3,5
att länderna i Östeuropa inte kan hantera sina kärnkraftverk och sitt kärnavfall på ett säkert sätt	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8,8	8,7	8,9	8,4	8,5	8,5	8,5

Kommentar: Medeltalen kan variera mellan 1,0 (mycket lite risk) och 10,0 (mycket stor risk). Siffrorna för 1980 är hämtade från *Kampen om kärnkraften* av Sören Holmberg och Kent Asp (1984: 476).

Förtroendefrågan är central när det gäller en stor och föga vardaglig samhällsföreelse som kärnkraften. Få människor har direktkontakt eller kunskap om

kärnkraftens tekniska eller naturvetenskapliga sidor. De flesta av oss är nödda att förlita oss på vad olika informatörer och debattörer säger. Vårt allmänna förtroende för kärnkraftsdebattens olika deltagare blir central. Grundläggande kommunikationsforskning lär oss att vi inte bara påverkas av vad som sägs utan också av vem som säger det. Budbärare med förtroende har lättare att nå fram än budbärare vi misstror. I SOM-undersökningarna har vi alla år frågat om förtroendet för några av de viktigaste aktörerna i kärnkraftsdebatten. Frågan har gällt förtroende när det gäller information om energi och kärnkraft. Resultaten i tabell 3 visar på en stor stabilitet över åren. Forskarna toppar klart förtroendeligan medan journalisterna ligger i botten.

Tabell 3 *Förtroende för olika aktörer i energi- och kärnkraftsfrågan. Andel svars personer som anger ett mycket stort eller ganska stort förtroende (procent)*

Fråga: "Hur stort förtroende har Du för följande grupper när det gäller information om energi och kärnkraft?"

	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00
miljöorganisationer	57	65	63	64	61	64	69	68	65	71	67	59	59	65	59
kärnkraftsindustrin	36	46	47	49	58	52	45	48	42	45	45	41	52	53	52
regeringen	52	52	49	37	36	44	36	43	46	39	38	28	43	42	44
forskare	81	89	88	85	87	83	80	83	81	81	85	81	82	85	87
journalister	16	21	28	26	20	24	28	30	26	28	29	26	26	30	29
statliga myndigheter	40	40	44	35	36	38	36	45	42	41	40	33	45	47	56

Kommentar: Frågan innehöll också svarsalternativen ganska litet respektive mycket litet förtroende. Personer som ej besvarat förtroendefrågorna (mellan 4-10 procent genom åren) är inte medtagna i procentbasen

Två på förtroendelistan 2000 ligger miljöorganisationer med ett något lägre värde än de haft tidigare år. Men andra platsen är dock orubbad. Den har miljöorganisationerna innehaft ända sedan våra mätningar startade 1986.

Kampen om tredjeplatsen på förtroendelistan har varit hårdare genom åren. På 1980-talet innehades den av regeringen. Men sedan dess har regeringens förtroende i kärnkraftsfrågor minskat. Tredjeplatsen på förtroendeligan kom under 1990-talet att erövras av kärnkraftsindustrin. I mätningen 2000 lyckades aktören statliga myndigheter för första gången nå en hög placering på förtroendelistan, en tredjeplats strax före kärnkraftsindustrin och klart framför regeringen. Kommande mätningar får utvisa om det var en tillfällighet.

Trendmässigt ser vi att alla kärnkraftsaktörer utom en åtnjuter ett högre förtroende 2000 än Tjernobylåret 1986. Undantaget är regeringen som år 2000 hade ett lägre förtroende än t o m katastrofåret 1986. Om vi ser på förtroendeutveck-

lingen under en kortare period, säg de senaste fem åren, blir bilden något annorlunda. Fyra aktörer stärker sitt förtroende – forskare, kärnkraftsindustrin, statliga myndigheter och regeringen, medan miljöorganisationerna tappar och journalisterna ligger still. Det är alltså de tunga etablerade aktörerna som i första hand har förstärkt sitt förtroendekapital i energi och kärnkraftsfrågor under senare år, medan miljöorganisationernas mer kritiska röst har fått se sitt förtroendekapital minska något.

Svenska folkets engagemang för en långsiktig kärnkraftsavveckling minskar samtidigt som tilltron till miljöorganisationerna blir mindre. Budskapet och budbäraren sjunker nedåt tillsammans, precis som de en gång steg uppåt tillsammans på 1970-talet.

Noter

- ¹ Det fanns fortfarande 2000 en opinionsövertikt för en långsiktig kärnkraftsavveckling bland samtliga partiers sympatisörer utom bland m- och kd-sympatisörer. Andelen *avveckla/avveckla inte* fördelade sig enligt följande i de olika partigrupperna 2000: v 62 procent / 23 procent, s 44/33, c 69/19, fp 42/38, m 29/58, kd 40/41, mp 66/14 samt inget parti 30/23. Sambandet mellan kärnkraftsåsikt och partisympati är fortfarande relativt starkt. Eta-värdet uppgår 2000 .37, vilket är på samma nivå som vi tidigare uppmätt i alla SOM-studier sedan 1986. Kärnkraftsfrågan är fortfarande åsiktsmässigt partipolitiserad bland väljarna.
- ² Vi har genom åren frågat om ytterligare risker, t ex miljörisker och risker för cancerfall och andra sjukdomar. Även på dessa områden har bedömningarna av kärnkraftens risker minskat – från ett medeltal på 4,8 1980 och 5,2 1986 till 4,0 1998 när det gäller risken för ökade miljöskador, respektive från 5,1 1980 och 5,2 1986 till 3,9 1998 när det gäller risken för fler cancerfall eller andra sjukdomar (Hedberg 1999:338).

Referenser

- Hedberg, Per (1999). Meningar om kärnavfall. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ljusnande framtid*. Göteborg, SOM-institutet.
- Hedberg, Per och Holmberg, Sören (2001). *Åsikter om energi och kärnkraft i den riksomfattande SOM-studien 2000*. Göteborg, SOM-institutet.
- Holmberg, Sören (1988). *Svenska folkets åsikter om kärnkraft och slutförvaring efter Tjernobyl*. Stockholm, Statens kärnbränslenämnd.
- Holmberg, Sören (2000). Kärnkraften – en stridsfråga även under 2000-talet. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Det nya samhället*, Göteborg, SOM-institutet.
- Holmberg, Sören och Asp, Kent (1984). *Kampen om kärnkraften*. Stockholm, Publica.

VINDKRAFT I MEDVIND

PER HEDBERG

I Sverige byggs vindkraften ut. I Vindkraftsutredningen slås fast att vindkraften utgör en viktig energikälla i en utveckling mot ett mer hållbart samhälle. Vindkraften är förnybar, inhemsk och ren (SOU 1999:75). Men bilden är inte odelat positiv. I debatten förs bland annat fram att vindkraften tar stora markarealer i anspråk, att den påverkar landskapsbilden på ett negativt sätt och att den kan medföra störande buller och skuggor.

Vad anser svenska folket om vindkraften? I det följande analyseras medborgarnas bild av vindkraften. Vad anser man om en satsning på vindkraften i den närmaste framtiden och vad tycker man om etablering av vindkraft i den egna kommunen eller i närheten av den egna bostaden? Vilka sociala, politiska och ideologiska faktorer strukturerar svenska folkets vindkraftsåsikter? Hur ställer sig svenska folket till några av de vanligaste förekommande argument i vindkraftsdebatten?¹

I folkopinionen befinner sig vindkraften i medvind. Resultaten i tabell 1 visar att 72 procent bland medborgarna vill satsa mer på vindkraften de kommande 5-10 åren och endast 2 procent vill helt avstå från vindkraften som energikälla. Förändringarna jämfört med motsvarande siffror 1999 är obetydliga. En enda energikälla kommer bättre ut än vindkraft, nämligen solenergi som 77 procent anser vi skall satsa mer på. Kärnkraften vill 11 procent satsa mer på i framtiden medan det endast är 2 procent bland befolkningen som vill satsa mer på kol respektive olja (Hedberg och Holmberg 2001).²

Tabell 1 Vindkraftsopinionen i Sverige år 1999 och 2000 (procent)

fråga: Hur mycket bör vi i Sverige satsa på .../vindkraft/... under de närmaste 5-10 åren?

	1999	2000
satsa mer än idag	74	72
satsa ungefär som idag	14	17
satsa mindre än idag	3	4
helt avstå från energikällan	1	2
ingen åsikt	8	5
summa procent	100	100
antal personer	1609	1599

Kommentar: Analysen omfattar personer som kryssat för något svarsalternativ. Andelen som hoppade över frågan var både 1999 och 2000 6 procent.

Det är alltså en ljus bild som ges av vindkraften som energikälla i Sverige. Men är bilden lika positiv i olika grupper i samhället? Vi vet när det gäller t ex kärnkraft att män är mer positiva än kvinnor, att äldre är mer positiva än unga, att sympatisörer till de ”gröna partierna” är mer positiva än sympatisörer till icke-gröna partier och att väljare som placerar sig till höger i politiken är mer positiva än väljare som placerar sig till vänster. Är vindkraftsopinionen i dessa avseende kärnkraftsopinionens spegelbild?

Tabell 2 Vindkraftsåsikt efter kön, ålder, utbildning, bostadsort, partisympati och ideologi (procent)

	satsa mer än idag	satsa ungefär som idag	satsa mindre än idag	avstå från vindkraft	ingen åsikt	summa procent	antal personer
<i>kön</i>							
man	71	17	6	3	3	100	796
kvinnor	73	16	3	1	7	100	803
<i>ålder</i>							
15-20	67	24	2	1	6	100	96
21-30	78	12	3	2	5	100	222
31-40	75	15	3	1	6	100	255
41-50	71	15	6	3	5	100	270
51-60	74	15	5	2	4	100	327
61-70	69	18	5	3	5	100	226
71-85	66	19	5	5	5	100	203
<i>utbildning</i>							
låg	71	17	3	2	7	100	408
medel	73	17	4	2	4	100	719
hög	72	15	6	3	4	100	449
<i>bostadsort</i>							
ren landsbygd	82	10	4	2	2	100	259
mindre tätort	72	17	4	2	5	100	376
stad, större tätort	70	17	5	2	6	100	720
tre storstäderna	65	21	5	4	5	100	226
<i>partisympati</i>							
v	81	12	3	0	4	100	245
s	72	19	2	1	6	100	466
c	90	6	2	0	2	100	62
fp	80	13	3	1	3	100	77
m	59	20	10	7	4	100	341
kd	69	20	5	3	3	100	199
mp	85	7	4	0	4	100	70
<i>vänster-högerideologi</i>							
klart till vänster	81	14	3	0	2	100	137
något till vänster	79	13	3	1	4	100	382
varken eller	73	16	2	1	8	100	542
något till höger	69	19	7	2	3	100	365
klart till höger	53	20	11	11	5	100	142

*grön ideologi**(satsa på ett miljö-
vänligt samhälle...)*

mycket bra	82	11	4	1	2	100	198
ganska bra	78	15	2	0	5	100	452
varken bra eller dåligt	72	15	4	2	7	100	544
ganska dåligt	65	24	6	3	2	100	275
mycket dåligt	52	18	10	15	5	100	81
samtliga	72	17	4	2	5	100	1599

Kommentar: Resultaten gäller senhösten 2000 och kommer från SOM-undersökningen. Formuleringen av frågan som avser mäta grön ideologi var: "Nedan finns ett antal förslag som förekommit i den politiska debatten. Vilken är Din åsikt om att satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt?" Utbildningsvariabeln är kategoriserad enligt följande: till lågutbildade har personer förts som enbart har obligatorisk utbildning, till mellan kategorin har personer förts som har obligatorisk utbildning samt gymnasial påbyggnadsutbildning, till högutbildade har personer förts som studerar vid högskola/universitet eller har examen därifrån. Frågan om satsning på vindkraft löd: "Hur mycket bör vi i Sverige satsa på .../ vindkraft/... under de närmaste 5-10 åren?"

Resultaten i tabell 2 visar att oavsett social och politisk grupptillhörighet återfinns en övervägande positiv inställning till vindkraften. Inom vissa grupper är man emellertid mer positiv än i andra. När det gäller de sociala bakgrundsfaktorerna kön, ålder och utbildning är sambanden med vindkraftsåsikt svaga. Kvinnor och män är i det närmaste lika positiva till en satsning på vindkraft. Utbildningsnivå är inte heller kopplad till vindkraftsåsikt; lågutbildade och högutbildade är lika positiva. Men när det gäller ålder återfinns ett svagt samband. De allra yngsta mellan 15 och 20 år samt äldre medborgare över 60 år är något mindre positiva till en vindkraftssatsning jämfört med övriga åldersgrupper. Resultaten visar också att vindkraften är populärare bland personer boende på ren landsbygd (82 procent) jämfört med personer som bor i storstäderna (65 procent).³ Sambanden mellan vindkraftsåsikt och de politiska faktorerna som partisympati, vänster-höger ideologi och grön ideologi är om än svaga så dock tydliga. Medborgare som placerar sig klart till höger (53 procent) är inte lika villiga att satsa på vindkraften som de som placerar sig klart till vänster (81 procent). Följdaktligen finner vi de minst positiva bland moderaternas sympatisörer (59 procent). Stödet för vindkraften är störst bland centerpartiets (90 procent), miljöpartiets (85 procent) och vänsterpartiets (81 procent) sympatisörer, de gröna partierna. Som mått på grön ideologi används en fråga om vi skall satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt. Bland personer som tycker det är ett mycket dåligt förslag (icke-grön ideologi) är det 52 procent som vill satsa på vindkraften. Motsvarande andel bland dem som anser det är ett mycket bra förslag (grön ideologi) är 82 procent.⁴

I debatten om vindkraft finns naturligtvis både argument för och emot. Till vindkraftens fördel hävdas bland annat att den är miljövänlig och innebär små

risker. Till dess nackdel förs bland annat fram argument om att den är störande i landskapsbilden, bullrar och är en dyr form för elproduktion. För att undersöka hur svenska folket ser på de olika aspekterna av vindkraften ställdes i SOM-undersökningen en fråga med fem påståenden om vindkraft, två positivt utformade och tre negativt utformade. Resultatet redovisas i tabell 3.

Tabell 3 Inställning till fem påståenden om vindkraft (procent)

fråga: Vad är Din uppfattning om följande påståenden som man ibland hör om vindkraft? Ange för vart och ett av påståendena om det enligt Din uppfattning är felaktigt eller riktigt.

	vindkraft är miljövänlig	vindkraft innebär mycket små risker för människors liv och hälsa	vindkraft är bullrig	el producerad med hjälp av vindkraft är dyr	vindkraft förfular landskapet
felaktigt påstående	3	5	23	13	22
delvis felaktigt	2	2	26	17	17
varken felaktigt eller riktigt	4	6	20	28	14
delvis riktigt	21	19	16	22	19
riktigt påstående	64	61	7	11	21
vet inte	6	7	8	9	7
summa procent	100	100	100	100	100
antal personer	1704	1704	1704	1704	1704
andel riktigt	85	80	23	33	40
riktigt minus felaktigt	+80	+73	-26	+3	+1
medeltal 0 - 10	8,7	8,3	3,9	5,1	5,0

Kommentar: Frågan är utformad som en skala från 0 (helt felaktigt påstående) till 10 (helt riktigt påstående). I analysen har svaren kategoriserats enligt följande: 0-1 felaktigt påstående, 2-4 delvis felaktigt påstående, 5 varken felaktigt eller riktigt påstående, 6-8 delvis riktigt påstående och 9-10 riktigt påstående. Källa är RiksSOM 2000.

En betydande majoritet håller med om att vindkraften är miljövänlig (85 procent) och att den innebär mycket små risker (80 procent). När det gäller frågan om vindkraftverkens ljudnivå anser halva befolkningen (49 procent) att det är felaktigt att påstå att den bullrar medan en fjärdel (23 procent) instämmer i påståendet. När det gäller argumentet att vindkraft är en dyr metod för elproduktion och huruvida vindkraftverk stör landskapsbilden är det ungefär lika stor andel som anser argumenten felaktiga som riktiga. Den bild som framträder är alltså att argumenten för vindkraft har betydligt större stöd i folkopinionen än argumenten emot vindkraften. En tydligt polariserad åsiktsbildning i vindkraftsfrågan skulle innebära starka negativa samband mellan argument för och argument emot vind-

kraft. Så är emellertid inte fallet. Sambanden går i förväntad riktning men är svaga – de varierar mellan -0.01 och -0.15 (Pearson's r). Det högsta negativa sambandet återfinns mellan argumenten om att vindkraften är miljövänlig och att vindkraften förfular landskapet.

Ett rimligt antagande är att människors ställningstagande till olika argument om vindkraft leder fram till ett beslut om vindkraften är en energi källa att satsa på i framtiden. Frågan vi ställer oss är hur ställningstagande i de fem argument vi har för handen påverkar åsikten att satsa på vindkraften de närmaste 5 till 10 åren.

Tabell 4 *Vindkraftsarguments betydelse för åsikt om vindkraftens framtid i Sverige (procent)*

fråga: Vad är Din uppfattning om följande påståenden som man ibland hör om vindkraft? Ange för vart och ett av påståendena om det enligt Din uppfattning är felaktigt eller riktigt.

	vindkraft är miljövänlig		vindkraft innebär mycket små risker för människors liv och hälsa		vindkraft är bullrig		el producerad med hjälp av vindkraft är dyr		vindkraft förfular landskapet	
	rätt	fel	rätt	fel	rätt	fel	rätt	fel	rätt	fel
satsa mer än idag	75	44	75	68	60	79	65	85	59	87
satsa som idag	15	21	15	18	20	13	19	10	22	9
satsa mindre än idag	4	14	4	4	9	3	7	2	9	1
avstå från vindkraft	2	12	2	6	7	1	5	0	5	0
ingen åsikt	4	9	4	4	4	4	4	3	5	3
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
antal personer	1432	81	1349	119	393	830	575	495	665	661

Kommentar: Frågan är utformad som en skala från 0 (helt felaktigt påstående) till 10 (helt riktigt påstående). I analysen har svaren kategoriserats enligt följande: 0-4 felaktigt påstående, 5 varken felaktigt eller riktigt påstående, 6-10 riktigt påstående. I frågan om huruvida det skall satsas mer eller mindre på vindkraft har personer som hoppat över frågan, d v s ej kryssat för något alternativ, uteslutits ur analysen.

Knappast förvånade visar resultaten i tabell 4 att personer som anser att vindkraften är miljövänlig och innebär små risker är mer villiga att satsa på vindkraften i framtiden än personer som inte anser att vindkraften är miljövänlig och innebär små risker. Lika lite överraskande är det att personer som anser att vindkraften är bullrig, dyr eller förfular landskapet är mindre villiga att satsa på vindkraften i framtiden jämfört med dem som inte anser att vindkraften är bullrig, dyr eller förfular landskapet. Vad som kanske är något mer iögonfallande är att

44 procent bland dem som *inte* anser att vindkraften är miljövänlig, 68 procent bland dem som *inte* anser att vindkraften innebär små risker, 60 procent bland dem som anser vindkraften är bullrig, 65 procent bland dem som anser den vara dyr och 59 procent bland dem som anser att vindkraften estetiskt stör landskapsbilden ändå vill satsa mer på vindkraften i framtiden. Effektiviteten i de negativa argumenten är alltså relativt svag. Ser vi endast till den grupp som instämt i de för vindkraften negativt formulerade argumenten finner vi trots det 41 procent som vill satsa på vindkraften. Skärps kraven ytterligare till den lilla grupp som tar vindkraftsmotståndets sida i samtliga fem argument (enbart 9 personer) finner vi emellertid endast 11 procent som vill satsa på vindkraften (1 person) och 56 procent som helt vill avstå från vindkraften.⁵

Ytterligare en aspekt av vindkraftsfrågan gäller lokaliseringsproblematiken. Vi vet att etableringar av anläggningar som upplevs som störande kan möta på kraftigt lokalt motstånd. Ett exempel är kärnavfallsfrågan där man från SKB:s sida betonar den lokala opinionens betydelse för om en kommun skall bli aktuell för slutförvaring eller ej. I SOM-undersökningarna har sedan 1994 ställts en fråga om etablering av olika energiverksamheter i den egna kommunen. Det har gällt kärnkraftverk, slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall, oljeraffinaderi och vindkraft, samt även anläggning för miljöfarligt avfall. Tidserien för perioden 1994 till 2000 redovisas i tabell 5.

Tabell 5 *Andel motståndare till etablering av vindkraftverk, oljeraffinaderi, kärnkraftverk, anläggning för miljöfarligt avfall, ett slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall och gasnät för fossil- och naturgas i den egna kommunen 1994-2000 (procent)*

fråga: "Hur ställer Du Dig till en etablering av följande verksamheter i den kommun där Du bor?"

etablering av:	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
vindkraft	7	9	8	11	9	9	11
oljaffinaderi	62	59	59	57	58	73	64
kärnkraftverk	64	65	65	59	58	68	67
anläggning för miljöfarligt avfall	69	69	67	70	66	75	68
slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall	74	74	76	72	67	75	72
gasnät för fossil- och naturgas	—	—	—	—	—	38	34

Kommentar: Svartalternativen i frågan var: mycket positiv, ganska positiv varken positiv eller negativ, ganska negativ och mycket negativ. Här redovisas andelen ganska negativa och mycket negativa. Personer som inte besvarade frågan ingår ej i procentbasen.

Resultaten präglas av stor stabilitet över tid. Några uppåtgående eller nedåtgående trender för respektive etableringsform är svår att urskilja. Mest negativ har

svenska folket varit till en etablering av ett slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall. Minst negativ har man varit till etablering av vindkraft. Resultaten i SOM-undersökningen 2000 visar att 72 procent var negativt inställda till en etablering av ett slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall i den egna kommunen endast 7 procent var positiva. När det gäller vindkraften är den svenska befolkningens uppfattning den omvända, 70 procent är positiva till vindkraft i den egna kommunen och 11 procent negativa.⁶ Men jämförelsen haltar sannolikt då egenskaperna och riskbilderna i de två verksamheterna är så olika. Därför kan vi förvänta oss att det först är när vindkraftverk förläggs i det egna omedelbara närområdet som vi finner ett ökat motstånd. Det bekräftas av resultaten i tabell 6. När det gäller etablering av vindkraftverk i närheten av den egna fasta bostaden sjunker andelen positiva till 41 procent och andelen negativa ökar till 27 procent.

Tabell 6 Etablering av vindkraft i närheten av den egna bostaden (procent)

fråga: "Hur ställer Du Dig till en etablering av vindkraftverk i närheten av"

	mycket positiv	ganska positiv	varken eller	ganska negativ	mycket negativ	summa procent	Antal personer
Din fasta bostad	13	28	32	13	14	100	1609
Din fritidsbostad	14	25	34	14	13	100	884

Kommentar: Svarspersonerna utan fritidshus (totalt ca 45 procent) ingår inte i analysen när det gäller etablering av vindkraftverk i närheten av "Din fritidsbostad". Andelen personer som inte besvarade frågorna var 6 procent.

Svenska folket är alltså betydligt mer positiv till etablering av vindkraft i den egna kommunen (72 procent) än i närheten av den egna bostaden (41 procent). Skillnaden (31 procentenheter) skulle kunna tolkas i termer av NIMBY (Not In My Back Yard), d v s som ett utslag av egenintresse. För att undersöka det krävs dock mer djuplodande analyser vilket inte ges utrymme för i detta sammanhang. Vi kan dock skrapa lite på ytan i ett försök att kontrollera bort skillnaden i inställning mellan etablering i den egna kommunen respektive nära den fasta bostaden. I analyserna ovan ingår vindkraftsmotståndare, vilka vi i mindre grad kan förutsätta vara positiva till en etablering av vindkraft i den egna kommunen och i närheten av den fasta bostaden jämfört med vindkraftsförespråkare. Frågan är om skillnaden i synen på vindkraftsetablering i den egna kommunen och i närheten av den egna bostaden minskar om analysen enbart inbegriper personer som är positiva till vindkraft. En annan förklaring till skillnaden kan handla om hur man bor. Vindkraftsanläggningar i tätbefolkade stadsområden kanske är mindre rimligt än i det öppna landskapet. Antagandet är att skillnaden i inställning till etablering i den egna kommunen respektive i närheten av den egna bostaden är

mindre bland personer som bor på ren landsbygd än bland personer som bor i storstäder och tätbefolkade stadsdelar.

Tabell 7 Inställning till etablering av vindkraft i den egna kommunen och i närheten av den fasta bostaden efter vindkraftsåsikt (procent)

etablering av vindkraft i den egna kommunen						
	positiv	varken positiv eller negativ	negativ	summa procent	antal personer	differens positiv - negativ
<i>vindkraft</i>						
satsa mer än idag	86	11	3	100	1139	+83
satsa ungefär som idag	38	44	18	100	254	+20
satsa mindre än idag	13	33	54	100	67	-41
avstå från vindkraft	3	13	84	100	37	-81
etablering av vindkraft i närheten av den fasta bostaden						
	positiv	varken positiv eller negativ	negativ	summa procent	antal personer	differens positiv - negativ
<i>vindkraft</i>						
satsa mer än idag	53	31	16	100	1141	+37
satsa ungefär som idag	17	36	47	100	259	-30
satsa mindre än idag	9	14	77	100	69	-68
avstå från vindkraft	0	3	97	100	35	-97
etablering av kärnkraft i den egna kommunen						
	positiv	varken positiv eller negativ	negativ	summa procent	antal personer	differens positiv - negativ
<i>kärnkraft</i>						
satsa mer än idag	51	35	14	100	169	+37
satsa ungefär som idag	12	38	50	100	527	-38
satsa mindre än idag	2	13	85	100	470	-83
avstå från kärnkraft	0	5	95	100	301	-95
etablering av slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall						
	positiv	varken positiv eller negativ	negativ	summa procent	antal personer	differens positiv - negativ
<i>kärnkraft</i>						
satsa mer än idag	30	38	32	100	169	-2
satsa ungefär som idag	9	30	61	100	528	-52
satsa mindre än idag	2	12	86	100	466	-84
avstå från kärnkraft	1	6	93	100	300	-92

Resultaten i tabell 7 visar att en majoritet bland de som vill satsa på vindkraft också är positiva till en etablering av vindkraft i den egna kommunen och i närheten av den fasta bostaden. Bland vindkraftsförespråkarna är 86 procent positiva och 3 procent negativa till en etablering av vindkraft i den egna kommunen, 53 procent är positiva till en etablering i närheten av den egna bostaden medan 16 procent är negativa. Resultaten visar också att det bland den tiondel av svenska folket som vill satsa mer på kärnkraft de kommande 5 till 10 åren är det 51 procent som är positiva till en etablering av kärnkraft i den egna kommunen medan 14 procent är negativa. En majoritet är alltså beredda att ta konsekvenserna av sina ställningstaganden om satsning på den aktuella energikällan. När det gäller ett slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall är bilden delvis en annan. Bland kärnkraftsförespråkare är en tredjedel positiva (30 procent) och en tredjedel negativa till ett slutförvar i den egna kommunen (32 procent). Enligt vårt första antagande skulle skillnaden mellan positiva till en etablering av vindkraft i den egna kommunen och positiva till en etablering av vindkraft i närheten av den egna bostaden minska om vi endast inbegrep de personer som ville satsa på vindkraft i analysen. Så är dock inte fallet. Bland hela befolkningen var skillnaden 31 procentenheter jämfört med 33 procentenheter bland dem som vill satsa på vindkraften.⁷

Det andra antagandet för att kontrollera bort hypoteser om egenintresse var att bostadsort istället skulle kunna förklara en del av skillnaderna mellan åsikter om etablering av vindkraft i den egna kommunen och etablering i närheten av den egna bostaden. Resultaten i SOM-undersökningen 2000 visar att bland vindkraftsförespråkare boende på landsbygd är det 91 procent som är positiva till en etablering av vindkraft i den egna kommunen och 62 procent som är positiva till en etablering i närheten av den egna bostaden, alltså en skillnad på 29 procentenheter. Bland personer boende i de tre storstäderna var 81 procent positiva till en etablering i den egna kommunen medan 41 procent var positiva till en etablering nära den fasta bostaden, en skillnad på 40 procentenheter. Resultatet tyder alltså på att boendet har en betydelse för att förklara skillnaden i åsikter om etablering i kommunen respektive i närheten av den egna bostaden. Det kan av rent praktiska skäl vara svårare att placera vindkraftsanläggningar i närheten av bostäder i storstäder än på den rena landsbygden. Men även bland vindkraftsanshängare i hela landet och bland vindkraftsanshängare boende på landsbygden kvarstår alltså en betydande skillnad mellan åsikter om etablering av vindkraft i den egna kommunen och etablering i närheten av den egna bostaden som eventuellt skulle kunna tolkas i termer av egenintresse.

I svenska folkets ögon är vindkraften mycket populär. En kraftig majoritet vill satsa på vindkraften de närmaste åren, en majoritet är positiva till en etablering av vindkraftverk i den egna kommunen, flera är positiva än negativa till en etablering av vindkraftverk i närheten av den egna bostaden, en majoritet är för en satsning på vindkraften trots att man anser den bullrig, en majoritet är för en satsning på vindkraften trots att man anser att den är dyr och en majoritet är för

en satsning på vindkraften trots att man anser att den stör landskapsbilden. I folkopinionen blåser det stark medvind för vindkraften.

Noter

- ¹ Undersökningen om den svenska vindkraftsopinionen ingår i forskningsprojektet Energiopinionen i Sverige som finansieras av Energimyndigheten.
- ² När det gäller svenska folkets bedömning av hur bra eller dåliga olika energikällor är för samhällets eller hushållens ekonomi, för miljön respektive för människors liv och hälsa se Holmberg, 2000.
- ³ För en analys av vindkraftsopinionen i olika geografiska områden se Hedberg, 2000.
- ⁴ Sambandet mellan vänster-höger placering och åsikter om ett miljövänligt samhälle är .18 (Pearson's r)
- ⁵ Bland personer som tar vindkraftsförespråkarnas sida i samtliga fem argument (195 personer) är det 93 procent som vill satsa mer på vindkraften i framtiden.
- ⁶ Opinionen i slutförvaringsfrågan har kontinuerligt beskrivits i SOM-rapporterna sedan 1993, senast i Hedberg, 2000. Se även Hedberg och Sundqvist, 1998.
- ⁷ Bland svenska folket är det 10 procent som är positiva till en etablering av kärnkraft i den egna kommunen. Bland personer som är positiva till en satsning på kärnkraften är motsvarande siffra 51 procent.

Referenser

- Hedberg, Per 2000. "Kärnavfall och vindkraft i den egna kommunen". I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red). *Det nya samhället*. SOM-rapport 24. Göteborg: SOM-institutet.
- Hedberg, Per och Holmberg, Sören 2001. Åsikter om energi och kärnkraft i den riksomfattande SOM-studien 2000. En tabellsammanställning från forskningsprojektet Energiopinionen i Sverige. Göteborgs universitet, Statsvetenskapliga institutionen.
- Hedberg, Per och Sundqvist, Göran 1998. "Slutstation Oskarshamn?" i Rolf Lidskog (red), *Kommunen och kärnavfallet. Svensk kärnavfallspolitik på 1990-talet*. Stockholm. Carlssons Bokförlag.
- Holmberg, Sören 2000. "Kärnkraften – en stridsfråga även under 200-talet?". I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red). *Det nya samhället*. SOM-rapport 24. Göteborg: SOM-institutet.
- SOU 1999:75. Slutbetänkande av Vindkraftsutredningen.

Ett medieland

DAGSPRESSEN STÅR PALL

INGELA WADBRING OCH LENNART WEIBULL

När dagspressens upplagesiffror för år 2000 presenterades den 1 mars 2001 var det första gången på lång tid som det kunde redovisas ett plus i förhållande till föregående år.¹ Ökningen var inte stor, endast 0,2 procent, men kunde ändå tas till intäkt för att det skett en vändning. Eftersom svenska dagstidningar ofta har känt sig hotade av utvecklingen hos andra medier, gav de nya siffrorna snarast ett belägg för papperstidningen att dagspressen kan klara sig i konkurrensen med nya moderna medier.

Upplagesiffrorna är samtidigt bara *ett* mått på dagspressens ställning på marknaden. Upplagan är i huvudsak en mätare av dagstidningsförsäljningen. Den visar hur tidningarna når ut, men säger mindre om hur de når in, alltså hur de blir lästa och vad läsarna anser om dem (jfr Gustafsson och Weibull, 1992). I detta kapitel är avsikten att belysa de svenska dagstidningarnas situation 2000 i ljuset av de senaste 20 årens utveckling, framför allt från det sistnämnda perspektivet – läsvanor, läsintressen och värdering av dagspressen. Utgångspunkten kommer dock att tas i en översikt av dagspressens upplageutveckling.²

Upplageutveckling

Det traditionella sättet att beskriva den svenska tidningsmarknaden och det som används i huvuddelen av all upplagestatistik är att urskilja fyra huvudgrupper:

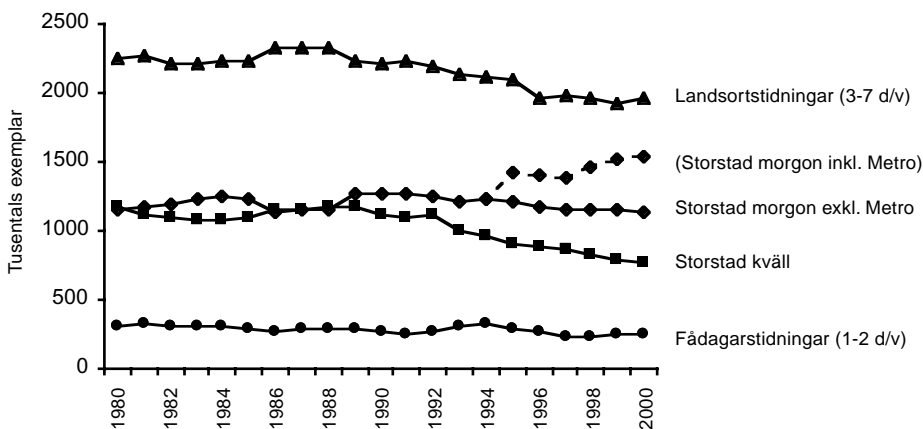
1. *Storstadspressens morgontidningar*. Till denna grupp räknas de högfrekventa dagstidningarna i Stockholm, Göteborg och Malmö, vilka i huvudsak är sjudagarsutgivna.
2. *Landsortspressen*. I gruppen ingår samtliga hög- och medelfrekventa dagstidningar utanför storstäderna. Alla är i huvudsak prenumererade och morgonutgivna och majoriteten har sexdagarsutgivning.
3. *Storstädernas kvällstidningar*. Gruppen utgörs av de fyra, sjudagarsutgivna kvällstidningarna i Stockholm, Göteborg och Malmö.
4. *Lågfrekventa dagstidningar* (fådagarsstidningar). Gruppen omfattar samtliga lågfrekventa dagstidningar. De flesta av dessa är endagsutgivna och har karaktären av organisationstidningar. De finns både i storstäderna och landsorten.

Storstädernas morgontidningar och landsortspressen är de två helt dominerande tidningsgrupperna i Sverige. Ekonomiskt svarade de 1999 för en dryg tredjedel

respektive knappt hälften av branschens totala omsättning. Kvällspressen stod för cirka 15 procent och de lågfrekventa tidningarna för knappt 2 procent (Dagspressens ekonomi, 2000).

Om vi ser närmare på upplageförändringarna inom de fyra grupperna efter 1980, visar det sig att det är de traditionella morgontidningarna som relativt bäst lyckats behålla sin position. Visserligen har storstadsmorgonpressens samlade upplaga (exkl. Metro) gått ned under 1990-talet, men utvecklingen har skiljt sig mycket mellan gruppens enskilda tidningar. Det är särskilt andratidningarna som har fått vidkännas nedgångar, men även de ledande morgontidningarna i Stockholm och Göteborg har tappat något. Sociala förändringar i storstadsområdena är en viktig förklaring till nedgången (t.ex. Lithner och Wadbring, 1998).

Figur 1 Upplagor för fyra tidningsgrupper samt Metro, 1980-2000 (tusentals exemplar)

Källa: Nordicom's bearbetning av TS-statistiken

Kommentar: Observera att uppgifterna för landsortspress, storstadsmorgonpress, storstadskvällspress samt fådagartidningar bygger på försäld upplaga enligt TS. Uppgifterna för Metro avser endast RS-kontrollerad upplaga.

Också för landsortspressen kan för de senaste 10 åren en viss nedgång ses. Men även om ett antal andratidningar försvunnit från marknaden sedan 1980-talet har de stora landsortstidningarna överlag behållit sin position. En del förstatidningar i landsorten har dock påverkats av den sociala och ekonomiska utvecklingen i det egna spridningsområdet, och i några fall har man fått minska antalet utgivningsdagar per vecka. Å andra sidan finns det stora landsortstidningar på andra orter som ökat utgivningen till sju dagar i veckan.

Kvällspressen hade sin absoluta topp i början av 1970-talet (se TS-boken res-

pektive år). Därefter har upplagan fallit och tidningsgruppen har särskilt varit det senaste decenniets stora förlorare. 1990 fanns det fyra självständiga kvällstidningar inom gruppen. Expressens köp av GT 1997 och den successiva samordningen mellan tidningarna, i vilken Kvällsposten sedan 1998 ingår, innebär att det i praktiken finns två kvällstidningsföretag. Det som numera kan betecknas som Expressen-gruppen har varit kvällspressmarknadens stora förlorare. Samtliga tidningar har minskat de senaste åren; GT hade 2000 mindre än häften av upplagan tio år tidigare. Även om Aftonbladet också tappat något av sin upplaga har tidningen haft en jämförelsevis stabil position.

En grupp tidningar som traditionellt inte finns med i upplagestatistiken är de så kallade gratistidningarna. Fram till starten av Metro i Stockholm 1995, bestod gruppen främst små lokala blad eller stadsdelstidningar. Med Metro kom gruppen att definieras om – eller snarare kom Metro som gratisutdelad morgontidning i storstad, med utgivning sex dagar i veckan, att uppfattas som ett nytt fenomen (Wadbring, kommande). Med nya femdagarsutgåvor i Göteborg 1998 och Malmö 1999 fick Metro också en stor upplaga, även om dess upplaga inte är försåld och därför inte kan jämföras med dagspressens övriga upplagesiffror. I figur 1 har vi dock i en särskild kurva redovisat Metro som en del av gruppen storstadsmorgontidningar. Där framgår tidningens ungefärliga betydelse för den samlade tidningsupplagan i storstäderna – om den hade räknats in i denna kategori, vilket normalt sett alltså inte görs.

Om vi lägger samman upplagan för svensk morgonpress och tar med både den traditionella dagspressen och den gratisdistribuerade Metro, framträder bilden av en dagspress som klarat sig förhållandevis väl i en situation med ökande konkurrens inom hela medieområdet och, under första hälften av 1990-talet, en kraftig svacka i konjunkturen.

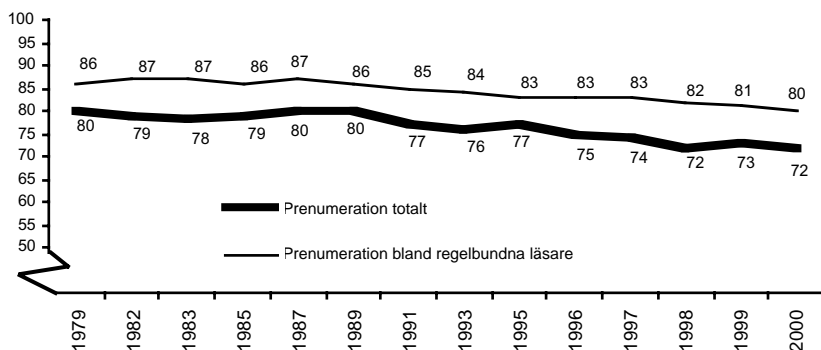
Samtidigt är upplagemåttet trubbigt. För det första handlar det om försåld upplaga en genomsnittlig dag. Om ett antal dagstidningar minskar sin utgivningstäthet kommer detta inte att märkas i upplagestatistiken, liksom det inte heller kan utläsas om antalet utgivningsdagar ökar. Årsupplagan är då ett bättre mått, men dess användbarhet som mått över tid påverkas negativt av en andra svaghet i upplagestatistiken, nämligen att det efter hand har skett omdefinieringar av vad som menas med försåld upplaga, exempelvis i vilken utsträckning gratis- och rabattexemplar får räknas in. Den största svagheten i upplagemåttet ligger dock på ett annat plan: den säger relativt litet om människors engagemang i sin dagstidning. Även om det inte finns någon anledning att betvivla att upplagestatistiken i grova drag ger en bra bild av tidningsförsäljningen, är det ändå viktigt att den kompletteras med mått baserade på frågeundersökningar med allmänheten.

Prenumerationsutveckling

Det frågeundersökningsmått som ligger närmast den försålda upplagan är den uppgivna hushållsprenumerationen. Den fråga som ställts i Dagspresskollegiets

årliga undersökningar sedan 1979 är i vilken utsträckning det finns en prenumererad dagstidning i hushållet; det handlar således inte om att man själv ska prenumerera på tidningen, utan det räcker att det finns en prenumeration i hushållet. I grova drag bekräftar en sådan kurva upplageutvecklingen (figur 2). Huvudtendensen är att hushållsprenumerationen stod stark under hela 1980-talet. Lågkonjunkturen under 1990-talets första del innebar en klar nedgång som även fortsatt efter mitten av detta decennium, men de senaste åren stabiliserats.

Figur 2 Andel prenumeranter totalt samt andelen prenumeranter bland de regelbundna läsarna 1979-2000 (procent)

Kommentar: Svenska medborgare mellan 15 och 75 år. Som regelbundna läsare avses de som läser morgontidning minst någon gång per vecka.

I jämförelse med upplagestatistiken kan resultaten från frågeundersökningarna i slutet av 1990-talet förefalla oväntat låga. En trolig förklaring är att det här gäller någon prenumeration i hushållet. Om antalet hushåll ökar, t.ex. genom att fler ungdomar har råd att flytta hemifrån till egen bostad, men då inte har en tidningsprenumeration, minskar andelen som bor i hushåll med dagstidning. Det är samma fenomen som uppträder i upplagestatistiken, där hushållstäckningen kunnat minska trots att upplagan har varit stabil, beroende på att antalet hushåll ökat mer än upplagan.

För att pröva engagemanget i prenumerationen har det till boende i hushåll med prenumeration varje år ställts en fråga om i vilken utsträckning man någon gång under året funderat på att upphöra med sin tidningsprenumeration. Andelen som haft sådana funderingar har under de senaste åren legat på cirka 30 procent. År 2000 är det 26 procent som funderat på att säga upp sin prenumeration, vilket är den lägsta noteringen sedan 1994. Resultatet tyder således på att prenumerationsintresset är starkt.

Allmänhetens positiva syn på ekonomin – både landets och det egna hushållets

– som framträder i svaren på 2000 års SOM-undersökning (jfr Sören Holmbergs och Lennart Weibulls inledningskapitel) finns även i bakgrunden till synen på hushållsprenumeration; bland dem som uppger att de tvekat ifråga om att behålla sin hushållsprenumeration är de ekonomiska motiven angivna i lägre grad än någon annan gång under de senaste tio åren. De motiv som fortsätter att öka är istället att man inte har tid att läsa tidningen, och det finns sedan ett par år också ett klart missnöje med distributionen. Nytt år 2000 är att nästan 15 procent av dem som tvekat om prenumeration, uppger läsning av tidningen på Internet som skäl. År 1997 – första året då frågan ställdes – var det endast 3 procent som angav detta skäl. Sett till samtliga svarspersoner i undersökningen är det emellertid en mycket liten andel, men alltså ökande. Samtidigt är det uppenbart att en relativt liten andel av den tidningsläsande befolkningen kan tänka sig att helt överge pappersprasset till förmån för skärmen (jfr Lowe Hedmans kapitel i denna bok).

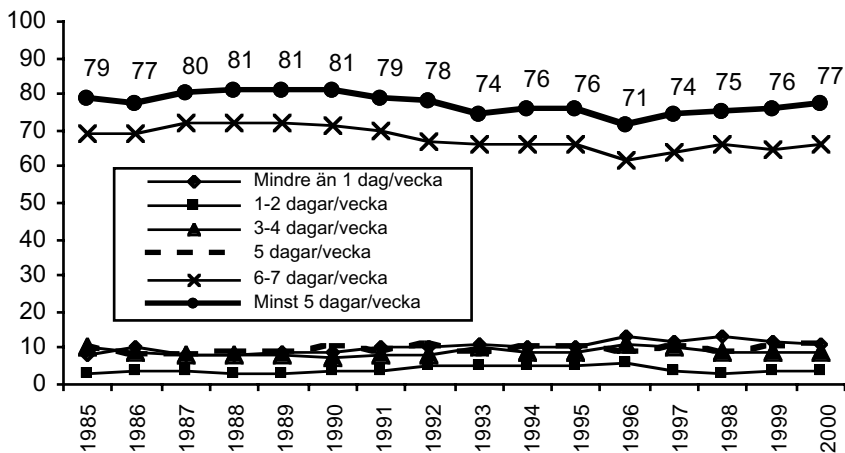
Morgonens läsvanor

Att det finns en prenumererad tidning i hushållet betyder inte nödvändigtvis att alla läser denna. Samtidigt visar ändå resultaten att människors läsvanor hänger intimt samman med prenumerationsvanorna. Merparten av dem som bor i hushåll med en prenumeration, läser också tidningen regelbundet. Överensstämmelsen är dock inte total. Drygt 70 procent av befolkningen kunde karaktäriseras som prenumeranter såg vi i figur 2. Hur stor andel av befolkningen som kan karaktäriseras som läsare, beror på vilken slags krav som ställs. Exempelvis Orvesto och Mediebarometern avvänder sig av räckvidd för att uppskatta hur stor andel som tar del av ett medium en *genomsnittlig dag*. Det mått som istället används i SOM-undersökningen är *vanan*, dvs. människor tillfrågas om hur ofta de brukar ta del av olika medier. Beroende på vilket krav som ställs för att räknas som ”läsare”, får vi då olika svar. Om man med vanemåttet vill ha någon slags jämförelse med räckviddstal och till att börja med koncentrerar oss på morgontidningar, är den mest rimliga jämförelsen att som vaneläsare räkna dem som läser en morgontidning minst fem dagar i veckan (se Wadbring och Weibull, 1996). Men i någon mån bör hänsyn också tas till hur ofta tidningarna utkommer.

Merparten av de svenska morgontidningarna, drygt 60 stycken, utkommer med sex nummer per vecka, men ett nästan lika stort antal tidningar, ungefär 50 stycken, utkommer endast en dag per vecka. Samtidigt finns ett antal morgontidningar som utkommer med två till fyra nummer per vecka, totalt ett 20-tal, och tidningsläsare bosatta i dessa tidningars spridningsområde läser förstås sällan tidningen så ofta som fem dagar per vecka. Om de ändå läser morgontidning exempelvis fem dagar i veckan skulle det innebära att de läste någon annan tidning de dagar den egna tidningen inte utkommer, och även om det finns exempel på tidningar som samarbetar vissa spridningsdagar, så är det inte särskilt vanligt.

Det rimliga vanemåttet läsning för morgontidningar är ändå fem dagar i veckan eller mer, och i figur 3 redovisas detta, tillsammans med övriga frekvenser över tid. Två tydliga nedgångar ifråga om läsning av morgontidningar kan ses, dels mellan 1992 och 1993, dels mellan 1995 och 1996. De senaste åren har en återhämtning skett, och andelen regelbundna morgontidningsläsare är nu på ungefär samma nivå som vid mitten av 1980-talet. Förklaringar som förts fram till de båda mest drastiska nedgångarna är flera och står att finna i såväl människors preferenser som samhällsklimat och medierna i sig (för översikter, se Lithner, 2000; Weibull och Wadbring, 2000).

Figur 3 Regelbundenhet i morgontidningsläsning 1985-2000 (procent)

Kommentar: Svenska medborgare mellan 15 och 75 år.

Regelbundenhet och stabilitet blir ändå två nyckelbegrepp då morgontidningsläsning skärskådas. I tabell 1 visas när på dygnet morgontidningen läses, hur länge samt hur många gånger. Trots vissa förändrade vanor till följd av bland annat förändringar i medielandskapet, är stabilitet det som är utmärkande. För 20 år sedan likväl som idag läser den regelbundna läsaren sin tidning strax över en halvtimme, merparten gör det på morgonen, och varannan läsare tar upp tidningen ytterligare en gång under dagen. Den enda egentliga förändring som kan ses, är att andelen läsare som läser på förmiddagen, mellan klockan 8 och 12, är större idag jämfört med för 20 år sedan, och på motsatt sätt är andelen som läser tidningen på kvällen, efter klockan 17, mindre idag än för 20 år sedan.

Tabell 1 Andel regelbundna läsare vid olika tidpunkter under dagen, antal lästillfällen och genomsnittlig lästid 1979-2000 (procent, medelvärde och minuter)

	1979	1983	1987	1991	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Före klockan 8	66	68	64	62	60	60	60	61	57	61
Mellan kl. 8 och 12	25	31	30	28	32	31	32	34	33	37
Mellan kl. 12 och 17	15	18	16	14	15	16	12	14	17	17
Efter klockan 17	50	57	46	42	45	42	43	43	44	43
Genomsnittligt antal lästillfällen	1,56	1,74	1,56	1,46	1,52	1,49	1,47	1,52	1,51	1,58
Genomsnittlig lästid (minuter)	30,1	31,7	30,7	28,6	29,4	28,2	29,0	29,7	29,3	30,7
Antal svar	2135	2126	1530	1474	1466	1413	1399	1392	1461	1429

Kommentar: Svenska medborgare mellan 15 och 75 år. Med regelbunden läsning avses läsning minst 1 dag/vecka.

Det har också noterats att det inte finns något samband mellan andelen regelbundna läsare och lästid; det skulle vara möjligt att tänka sig att lästiden skulle öka något när läsekretsen är mindre och rimligen borde bestå av mer intresserade läsare. Så är dock inte fallet. Det år som utgjorde den djupaste svackan i läsvanan (1996) var också lästiden som kort. Det verkar helt enkelt ha varit ett svagt läsår.

Men sammantaget är förändringarna över tid marginella. Morgontidningen finns väl inplanterad i vardagsrutinerna, och oavsett om tidningarna blir tjockare – vilket de blivit över tid (t.ex Høst och Severinsson, 1997) – har människor inte mer än ungefär 30 minuter på sig för att läsa. Prioriteringarna måste därför bli hårdare.

Även om det är en ungefär lika stor andel människor som läser en morgontidning idag som det var för 15-20 år sedan, och dessutom läser den ungefär lika länge, finns vissa förskjutningar mellan olika befolkningsgrupper (tabell 2) ifråga om att ta del av morgontidningen.

Den tydligaste förändringen som kan ses i tabell 2 är den åldersmässiga förskjutningen som skett. Yngre människor har "alltid" läst tidningen i lägre utsträckning än äldre, och framför allt kan man säga att de annars ofta raka kurvorna i tidningsläsnings-sammanhang svänger mer bland ungdomar än andra grupper. Vilka konsekvenser sådana förskjutningar kommer att ha framgent, är naturligtvis något som stötts och blötts i olika sammanhang. Är det generations- eller åldersförändringar? Sett över en så pass lång tid som 15 år, synes det i alla fall i viss mån handla om generationsförändringar, dvs. att de vanor man skaffar sig som ung följer med upp i åren snarare än att vissa vanor hör till en viss ålder. Samtidigt är det säkert så att det fortfarande i stor utsträckning också är ett ålders-

fenomen; vad vi till exempel inte ska glömma är att en tidning som Metro inte ingår i morgontidningsläsningsdefinitionen i tabell 2. Om den gjort det, hade siffran för de unga sett helt annorlunda ut (jfr Wadbring, kommande). Dessutom finns en relativt sett stark återhämtning i de båda yngsta åldersgrupperna efter "bottenåret" 1996. Svängningarna är helt enkelt större.

Tabell 2 Morgontidningsläsning minst 5 dagar/vecka i olika grupper 1986-2000 (procent)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Totalt	77	80	81	81	81	79	78	74	76	76	71	74	75	76	77
Kön															
Man	78	81	82	81	80	80	78	74	74	77	72	74	74	76	75
Kvinna	76	79	80	82	81	78	76	75	77	76	69	73	76	75	78
Ålder															
15-29 år	67	70	68	67	69	66	64	62	61	61	54	61	59	61	60
30-49 år	80	82	84	85	83	81	79	74	76	77	70	72	74	74	75
50-64 år	84	87	88	87	87	85	86	85	86	87	82	83	84	84	85
65-75 år	81	84	88	90	85	86	81	82	85	82	84	84	85	84	87
Utbildning															
Låg	74	*	80	*	79	80	76	76	76	74	72	73	73	76	77
Medel	79	*	79	*	76	72	75	71	72	74	68	73	70	72	73
Hög	81	*	86	*	82	89	81	77	82	82	73	74	83	79	80
Subjektiv klass															
Arbetare	73	75	76	76	79	74	70	69	69	71	66	66	68	70	71
Tjänsteman	83	84	84	85	86	83	81	82	83	81	79	80	82	80	82
H t.j.m./akad.	92	90	92	87	85	90	90	84	86	87	84	84	89	85	88
Egen företagare	78	83	83	87	81	82	81	78	75	78	76	77	77	80	79
Civilstånd															
Ensamstående	73	*	71	72	75	66	65	64	64	68	62	66	63	66	67
Sambo/gift	79	*	86	86	83	85	82	80	82	80	76	77	81	79	81

* Frågan ej ställd på jämförbart sätt.

Kommentar: Svenska medborgare mellan 15 och 75 år.

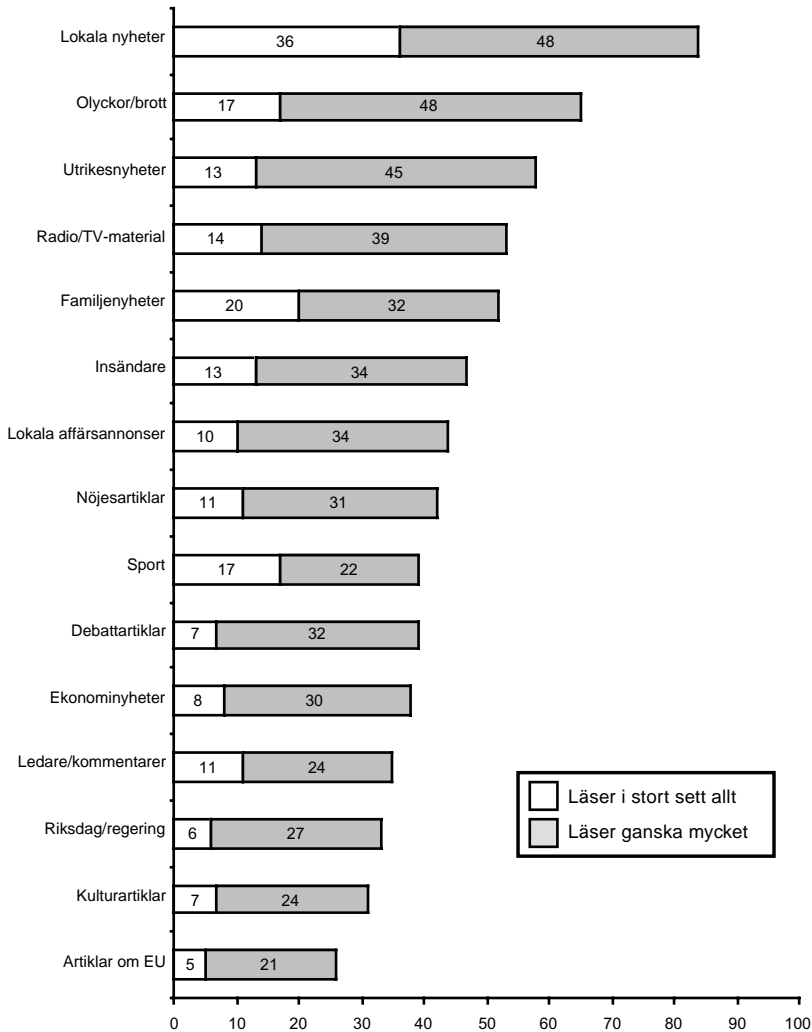
Läsning av olika innehåll i morgonpressen

En morgontidning kan sägas vara ett smörgåsbord där man som läsare väljer somt och väljer bort annat. Vissa innehållsliga delar läses av merparten av läsarna, medan annat är starkt uppdelat beroende bland annat på intresse, referensram och inte minst tillgänglig tid.

Det material som de allra flesta läsarna tar del av i sin lokala morgontidning är inte oväntat de lokala nyheterna. Det är fortfarande detta område som tidningarna är unika i det de erbjuder sina läsare; regionala, nationella och internatio-

nella nyheter finns i radio och TV likväl som på Internet, men lokalt står den tryckta tidningen fortfarande stark. De flesta studier av enskilda morgontidningar ger i stort sett samma bild (jfr Weibull och Kratz, 1995).

Figur 4 Läsning av olika innehåll i den lokala morgontidningen bland läsare 2000 (procent)

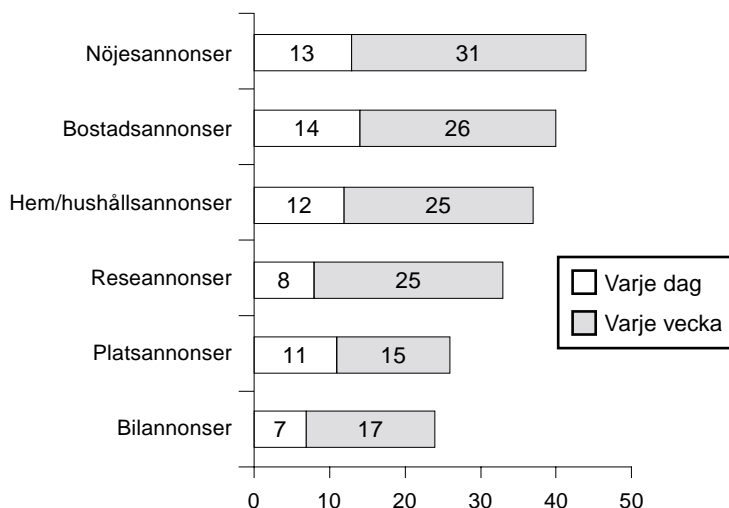
Kommentar: Med läsare avses de som läser en lokal morgontidning minst 1 dag/vecka. Antalet svars personer är 1584. I basen ingår svars personer som hoppat över enskild fråga, men inte hela frågebatteriet.

Olyckor och brott, utrikesnyheter, radio- och TV-materialet samt familjenyheter är de ämnesområden i tidningarna som i genomsnitt samlar minst hälften av läsekretsen, definierad som de som läser minst ganska mycket i tidningen. Därefter börjar differentieringen bli tydligare, och läsarna väljer utifrån intresse. Basen är i mångt och mycket gemensam, medan tillvalsläsningen skiljer sig utifrån vem den enskilde läsaren är (jfr Weibull, 1983). Även vissa geografiska skillnader finns, bland annat mellan Stockholm och övriga landet där stockholmare exempelvis läser lokala nyheter i lägre utsträckning än andra och kulturartiklar i högra grad än andra.

Det material som är minst läst i tidningen är politiskt material av olika slag samt kulturmaterialet. Poängteras bör emellertid att även om denna typ av innehåll inte lockar en så stor andel läsare, är de läsare som tar del av materialet intresserade av det på ett annat sätt än vad som är möjligt att hävda om exempelvis olyckor och brott. Tillspetsat kan man säga att medan artiklar om brott läses för att se att inget har hänt någon man känner, läses kulturartiklar för att det finns ett genuint intresse för det de behandlar.

Inte bara det redaktionella materialet i tidningen är av intresse; även annonsmaterialet har en stor andel regelbundna läsare. Annonser är dessutom en typ av innehåll som de som sällan läser morgontidningar är relativt intresserade av – fortfarande i internettider är det i morgontidningen som det är smidigt att leta efter en begagnad bil, barnstol eller hantverkare (den sistnämnda dock ej begagnad).

Figur 5 Läsning av olika slags annonser i den lokala morgontidningen 2000 (procent)

Kommentar: Antalet svarande är cirka 1700, och i basen ingår även ickekälsare och de som hoppat över enskilda frågor, men inte de som hoppat över hela frågebatteriet.

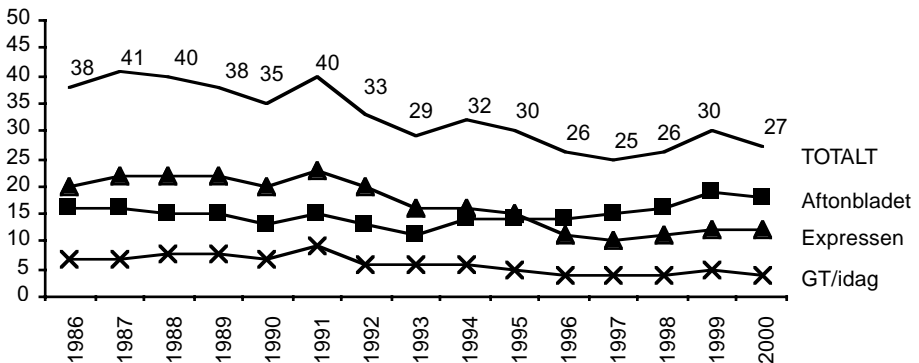
De annonser som i störst utsträckning läses åtminstone någon gång per vecka, är nöjesannonserna, bostadsannonserna och hem- och hushållsannonser. Relativt sett läses bil- och platsannonser i lägst utsträckning, och det är rimligt att tänka sig att en stor andel av läsarna av dessa annonser behöver läsa dem under begränsad tid – tills de funnit sin nya bil eller sitt nya arbete – samtidigt som det naturligtvis finns de som dagligen följer exempelvis bilpriserna på begagnatmarknaden.

Kvällspressens utveckling

Kvällstidningarna är inte på samma sätt som morgontidningarna en bas i människors tillvaro; under sina glansdagar spelade de en annan roll än vad de gör idag. Samtidigt så är kvällstidningarna fortfarande viktiga för en inte obetydlig andel människor och i TS-tidningen (nr 1, 2001) kunde kvällstidningarna likväl som morgontidningarna med viss glädje uttala sig. Det handlade då inte om ökade upplagor, utan om att de båda kvällstidningarna Expressen och Aftonbladet fortfarande är Sveriges största tidningar. Aftonbladet har varit i topp sedan 1996 men fick i årets redovisning se sig bli slagen av Expressen då denna räknar in såväl GTs som Kvällspostens upplagor. Upplagemässigt gick båda back – Aftonbladet dock bara 100 exemplar per utgivningsdag.

Den upplagenedgång för kvällspressen som kunde ses i den allra första figuren i detta kapitel kan förstås också ses som en nedgång på läsarmarknaden. För 15 år sedan läste ungefär 4 av 10 svenskar regelbundet en kvällstidning, medan motsvarande andel idag är cirka 25 procent. Det är Expressen som minskat mest, medan Aftonbladet lyckats bättre, och 1996 gick den sistnämnda om Expressen både upplage- och läsarmässigt. GT och Kvällsposten når, som regionala tidningar, en mindre andel av befolkningen.

Figur 6 Andelen regelbundna kvällstidningsläsare 1986-2000 (procent)

Kommentar: Med regelbunden läsning avses läsning minst tre dagar i veckan. Svenska medborgare mellan 15 och 75 år.

Kravet för att räknas som läsare är i figur 6 är lägre än för morgontidningar; något som visat sig rimligt då de båda måtten räckvidd och vana jämförs (Wadbring och Weibull, 1996).

Medan morgontidningarna i huvudsak är prenumererade och således betalda för en lång period, har kvällspressen att varje dag locka sina köpare. Väl genomtänkta löp eller särskilda händelser är sådant som kan öka försäljningen. För samtliga kvällstidningar finns en ”puckel” 1991, och då är det just särskilda händelser som kan antas ligga bakom ökningen; under samma period som undersökningen låg i fält upphörde Sovjet som stat. Efter kuppförsoket i Kreml avgick Michael Gorbatsjov som Sovjets sista president och Boris Jeltsin tog över. Samma höst var det dessutom val och Sverige gick med i EU. Tillsammans torde händelser av denna kaliber göra att människor i större utsträckning än annars vill ta del av nyheter – hur mycket nyheter som helst. Detta var dessutom före Internets genombrott.

Om frekvensen av läsningen av kvällstidningar specialstuderas, visar det sig att den nedgång som kan ses totalt sett mindre har att göra med att människor slutar läsa kvällstidningar – utan mer med att de läser dem mer sällan. Ekonomiska skäl är säkert en viktig förklaring, men också exempelvis politiska; Aftonbladet synes inte vara samma politiska tidningsval idag som tidigare.

Ser vi hur den regelbundna läsningen av kvällstidningar ser ut i olika grupper i befolkningen är det framför allt en förändring som är viktig att kommentera; det är ånyo åldersfaktorn, som här spelar en större roll än för morgonpress. Nedgången är större i ”fyrtioalistgruppen” samt bland de under 30 år än vad genomsnittet visar. Åtminstone två förklaringsfaktorer är möjliga att tänka sig här; den första handlar om ekonomi tillsammans med ett förändrat medielandskap och berör den yngre åldersgruppen, och den andra handlar om intresse, och berör fyrtioalisterna.

Om kvällstidningarna tidigare var en väg in i tidningsläsningsbeteendet för yngre, är en sådan ingång i dagens medielandskap inte lika nödvändig; det är möjligt att klara sig utan någon tidning alls på ett annat sätt än tidigare. Kvällstidningarna har dessutom inte den fördel som morgontidningarna ändå har: att vara bra på lokala nyheter. Att en kvällstidning dessutom kostar pengar varje gång den inhandlas, kan vara en bidragande orsak till att köpa den mer sällan i en grupp som vanligen inte är så köpstark.

En sådan förklaring fungerar emellertid inte för fyrtioalisterna – de har länge haft kvällstidningarna som en alternativ ingång till tidningsläsning, och ekonomiska skäl är knappast det som får dem att läsa mindre regelbundet än tidigare. Rimligt att tänka sig är snarare att kvällstidningarna under de senaste 20 åren förändrat sitt innehåll och därför inte appellerar till samma slags läsare som tidigare.

Tabell 3 Kvällstidningsläsning minst 3 dagar/vecka i olika grupper 1987-2000 (procent)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Totalt	41	40	38	35	40	33	29	32	30	26	25	26	30	27
Kön														
Man	44	43	42	36	45	36	31	34	31	28	27	30	31	29
Kvinna	37	35	35	34	36	30	26	28	25	22	21	22	27	23
Ålder														
15-29 år	47	45	42	39	47	39	29	34	32	25	25	25	32	30
30-49 år	39	42	40	34	42	34	31	33	30	29	27	26	30	27
50-64 år	44	34	38	36	39	33	29	29	30	25	24	28	31	27
65-85 år	28	24	28	29	32	23	21	25	18	18	17	23	21	19
Utbildning														
Låg	*	40	*	40	43	39	31	36	32	27	29	31	34	29
Medel	*	41	*	40	46	33	32	31	31	29	23	28	31	29
Hög	*	33	*	28	29	22	19	22	19	18	14	15	19	19
Subjektiv klass														
Arbetare	46	46	45	41	44	38	35	38	34	29	31	33	37	32
Tjänsteman	42	38	38	34	42	30	27	30	28	24	18	22	27	24
H t.j.m./akad.	25	27	25	17	29	18	11	18	12	14	16	16	16	16
Egen företagare	43	39	44	38	40	36	33	32	28	29	28	27	29	32
Civilstånd														
Ensamstående	*	41	36	37	40	36	27	32	29	24	23	25	30	27
Sambo/gift	*	38	40	35	41	32	30	31	28	25	24	26	28	26

* Frågan ej ställd på ett jämförbart sätt.

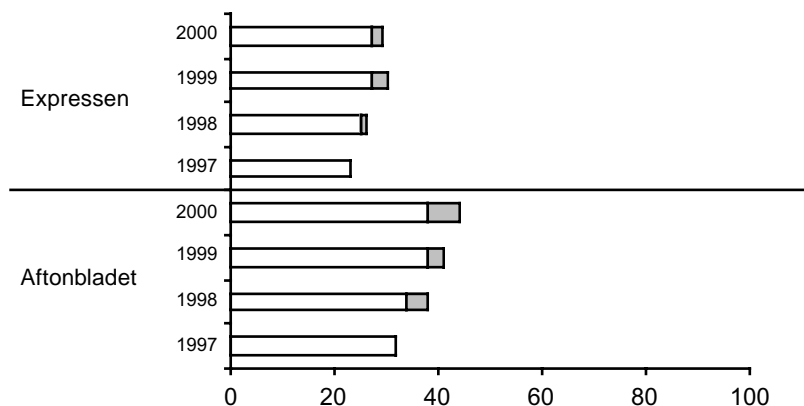
Kommentar: Svenska medborgare mellan 15 och 75 år mellan 1987 och 1991, från och med 1992 ingår även ickesvenska medborgare och personer mellan 75 och 80 år, och från och med 2000 ingår även personer mellan 80 och 85 år.

En faktor som antagligen spelat viss roll för Aftonbladets ”framgång” i bemärkelsen att tidningen inte haft någon nedgång på det sätt som drabbat Expressen, är dess tidiga och lyckade satsning på Internet. Snarare än att förlora läsare till det nya mediet, synes satsningen ha stärkt även papperstidningen Aftonbladet och inte minst varumärket Aftonbladet (jfr Jungkvist, 2000). I figur 7 visas vilket ”tillskott” läsning på nätet är till läsning av papperstidningen, för både Expressen och Aftonbladet. Kravet på regelbundenheten är här satt lågt – läsning minst 1 dag per vecka.

Medan Expressen över tid visar en mycket liten ökning av läsning av papperstidningen – med det låga kravet läsning minst 1 dag per vecka – och nästan inget tillskott från nätläsning, är mönstret lite annorlunda för Aftonbladet. Dels visar Aftonbladet en högre nivå och en större ökning av andelen papperstidningsläsare över de fyra redovisade åren – samt en ökning av nätläsningen utöver papperstidningsläsningen.

Samtidigt är det viktigt att peka på att tillskottet från nätläsarna totalt sett är modest. Pappret har en styrka som en skärm saknar (se Lowe Hedmans artikel i denna bok).

Figur 7 *Läsning minst en dag/vecka av papperstidningarna Aftonbladet och Expressen 1997-2000 och tillskottet av nättidningsläsning minst en dag/vecka 1998-2000 (procent)*

Kommentar: Den vita delen av stapeln visar andelen svenskar som läser respektive papperstidning minst en dag/vecka, och den grå delen av stapeln visar andelen svenskar som läser respektive tidning på nätet utan att läsa papperstidningen. År 1998 var första året vi frågade om läsning av tidningar på nätet.

Värderingen av dagspress

Vad är egentligen viktigt med en dagstidning? Frågan har ställts, och belysts, i ett flertal undersökningar. Det har gjorts både kvantitativa (t.ex. Hellingwerf, 2000; Strid, 2000; Weibull, 1983 och 1995) och kvalitativa studier (t.ex. Christiansen och Bergström, 1997; Jöever, 1982; Lund, 1972). Genom de olika undersökningarna är det klart belagt att den lokala förankringen, tillförlitligheten i nyhetsrapporteringen och bra blandning i innehållet är viktiga egenskaper som läsarna fäster stor vikt vid.

Nästa fråga är då i vilken utsträckning värderingar av detta slag förändras över tid. För att belysa detta har Dagspresskollegiet inom ramen för de nationella SOM-undersökningarna introducerat en frågesvit som funnits med sedan 1998.

Resultatet av denna undersökning om vad människor värderar i dagstidningarna bekräftar vad vi sett i tidigare studier. Ett tillförligt och intressant innehåll med lokal förankring och distribuerat på ett effektivt sätt är föga överraskande receptet på den populära tidningen (figur 8).

Om vi också tar hänsyn till de som anser egenskapen åtminstone ganska viktig finns även 'lätt att hitta i' och 'engagerande' med bland de viktiga egenskaperna. Alla de redovisade egenskaper har en positiv balans – det är fler som anser dem viktiga än som anser dem oviktiga – men relativt många lägger sig i mitten vid bedömningen av en del av de uppräknade egenskaperna, vilket rimligen tolkas så att egenskapen inte anses relevant.

Bakom bedömningarna av tidningsegenskaper finns åtminstone tre dimensioner som framkommit i en explorativ faktoranalys (jfr Hellingwerf, 2000).³ Den första handlar primärt om *stimulansen* från tidningen, att den är njutbar att läsa, att den innehåller något omväntat och att den har en modern form. Den andra faktorn har att göra med *informationen* från tidningen, bl.a. opartiskheten i nyheterna, analysen av nyheterna och tillförlitligheten. Den tredje faktorn handlar om tidningen som *produkt*, att den är lättläst, prisvärd, bra på lokala nyheter och har bra bilder. Vikten av att tidningen har ett bra innehåll eller distributionen går inte att hänföra till någon av de tre faktorerna; det är rimligen egenskaper som är självklara för alla.

De högst värderade tidningsegenskaperna kan betraktas som människors förväntningar på en bra dagstidning. Det intressanta med dessa förväntningar är att de är mycket likartade mellan olika grupper av människor. Tillförlighet hos tidningen är exempelvis det viktigaste i alla åldrar och oavsett utbildning. Men det finns också vissa belysande skillnader. Äldre värderar morgondistributionen högre än yngre, vilket är i linje med vad vi vet om yngres och äldres lästidpunkter. De lokala nyheternas kvalitet värderas klart högre bland äldre och lågutbildade än bland unga och högutbildade. Lågutbildade fäster också större vikt vid att tidningen är lätt att hitta i och att den är lättläst.

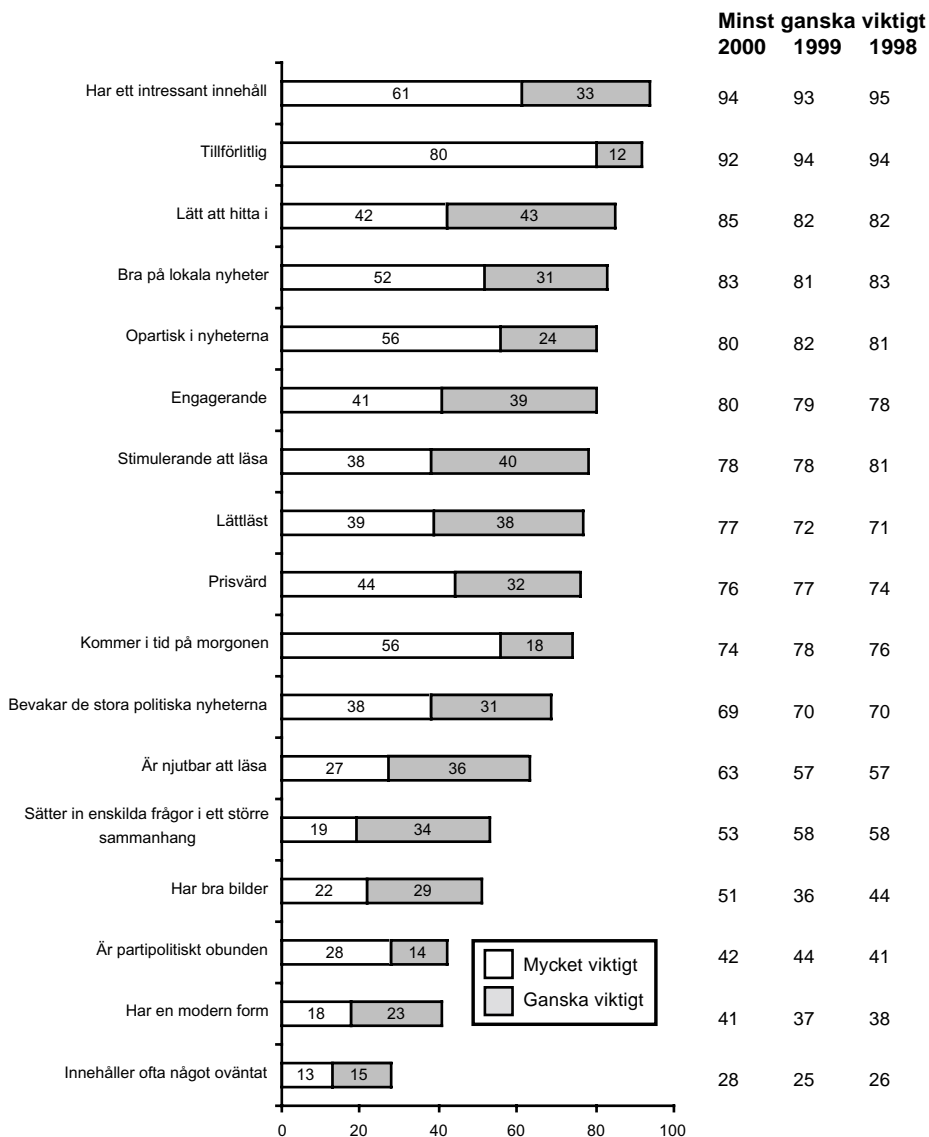
Frågan om tidningsegenskaper introducerades för att förändringar i människors syn på tidningsegenskaper skulle kunna följas över tid. I figur 8 redovisas också utvecklingen 1998-2000. Den bild som framträder uppvisar en synnerligen hög grad av stabilitet när det gäller de högst värderade egenskaperna. Förändringen mellan de tre åren av andelen svars personer som anger tillförlitlighet och vikten av ett intressant innehåll som en mycket viktig egenskap ligger inom felmarginalen.

Det finns inte heller några entydiga tendenser mellan de tre åren. Några mindre förändringar kan dock framhållas. Andelen som lägger vikt vid egenskaper som lättläst och lätt att hitta i har successivt ökat. Det är inte orimligt att det är tillkomsten av Metro som liten och lättöverskådlig tidning som här kan ha spelat in. Mot detta talar dock det faktum att det oftare är äldre som framhåller dessa egenskaper och de äldre är underrepresenterade bland Metros läsare (se Wadbring, 1999).

Ett av de viktigaste resultaten av människors värdering av olika egenskaper är de stabila mönster som finns i människors förväntning på morgonpressen både mellan olika grupper och över tid. Även om mycket givetvis kan komma att ändras genom utvecklingen inom andra medier, inte minst Internet, förefaller framför allt den lokala morgontidningen på papper ha en stark ställning (jfr Lowe

Hedmans artikel i denna volym). Dagspressens styrka finns i en kombination av tillförlitlig rapportering, lokal förankring och bred orientering – lokalt, nationellt och internationellt. Inte minst den lokala dagspressens förmåga att se världen i det lokala perspektivet torde ha betydelse.

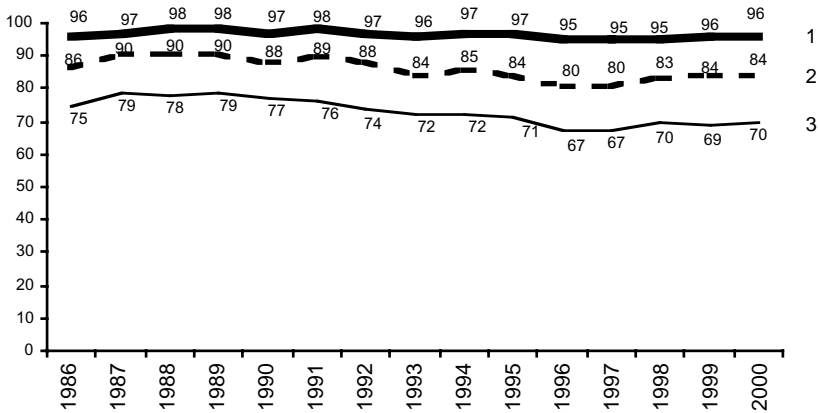
Figur 8 Viktiga dagstidningsegenskaper 2000, samt i tabellform 1998-1999 års resultat (procent)

Den samlade dagspressen står pall

Vi har sett att stabilitet råder överlag även om mindre svängningar kan ses i vissa grupper av befolkningen. För att också på ett annat sätt visa stabiliteten – som då främst vilar på morgontidningarna – har vi valt att i figur 9 visa ett antal mått på den samlade dagstidningsläsningen, alltså där morgon- och kvällstidningar slås samman till begreppet dagstidning. Vid det allra svagaste kravet – att man ska läsa en morgon- eller kvällstidning åtminstone någon gång i veckan för att räknas som läsare – blir näst intill samtliga svenskar är tidningsläsare.

Figur 9 Andel dagstidningsläsare (morgon- och/eller kvällstidning) beräknat med olika mått, 1986-2000 (procent)

1 = Morgontidning minst 1 dag/vecka och/eller kvällstidning minst 1 dag/vecka

2 = Morgontidning minst 5 dagar/vecka och/eller kvällstidning minst 3 dagar/vecka

3 = Morgontidning minst 6 dagar/vecka och/eller kvällstidning minst 6 dagar/vecka

Kommentar: Svenska medborgare mellan 15 och 75 år.

Det mest rimliga kravet för att säga något om den totala läsekretsen av dagstidningar är att använda det andra måttet i figur 9; morgontidningsläsning minst 5 dagar per vecka och/eller kvällstidningsläsning minst 3 dagar per vecka, och även då är en mycket stor andel av svenskarna att räkna som tidningsläsare: nästan 85 procent.

De fluktuationer som vi tidigare sett ifråga om morgon- och kvällstidningsläsning återkommer också här, men mer utjämnat. Och den uppgång ifråga om läsning under de senaste åren som morgonpressen kunnat uppvisa slår igenom också här. Sammanfattningsvis kan vi säga att den första figuren i kapitlet – upplagemåttet – gav en betydligt mer negativ bild än vad den sista figuren i kapitlet – samlad dagstidningsläsning – gör.

Den medieforskare som för 10 eller kanske 15 år sedan hade blivit ombedd att sja om framtiden för dagspressen i ljuset av de förändringar som mediasystemet då stod inför, hade knappast vågat ge en så positiv bild av dagspressen som faktiskt är möjlig idag. Trots mer TV, mer radio, Internet och en därmed aldrig sinande ström av nyheter vid alla tänkbara tidpunkter på dygnet, konstaterar vi idag att dagspressen står pall.

Noter

- ¹ Se TS-tidningen, nr 1, 2001.
- ² Inledningen av denna artikel bygger delvis på Weibull (2000).
- ³ Faktoranalysen är utförd med varimaxrotering och gav tre faktorer enligt Kaisers kriterium.

Referenser

- Christiansen, Birgitte och Bergström, Annika (1997) *Tidningars symbol- och bruksvärde*. Kvalitativa intervjuer med några av Göteborgs-Postens och Hallands Nyheter *läsare*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet
- Dagspressens ekonomi 1999* (2000) Stockholm: Presstödsnämnden
- Gustafsson, Karl Erik och Weibull, Lennart (1990) *Mått på medier*. Göteborg: Handelshögskolan
- Hellingwerf, Karin (2000) Viktiga egenskaper hos dagspressen. I Wadbring, Ingela och Weibull, Lennart (red) *Tryckt. 20 kapitel om dagstidningar i början av 2000-talet*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet
- Høst, Sigurd och Severinsson, Ronny (1997) *Avisstrukturen i Norge og Sverige – 1960-1995*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet
- Jungkvist, Kalle (2000) *aftonbladet.se – en mötesplats på nätet*. I Wadbring, Ingela och Weibull, Lennart (red) *Tryckt. 20 kapitel om dagstidningar i början av 2000-talet*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet
- Jöever, Malle (1982) *Medelvennson är död*. Stockholm: FLT
- Lithner, Anders (2000) 1990-talets tidningspublik. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Det nya samhället*. Göteborg: SOM-institutet
- Lithner, Anders och Wadbring, Ingela (1998) Morgontidningen i en föränderlig verklighet. I Nilsson, Lennart (red) *Mångfald – bilder av en storstadsregion*. Göteborg: SOM-institutet
- Lund, Andreas (1972) *Mediekvalitet*. Stockholm: Andreas Lund & co
- Nordicoms bearbetningar av TS-statistiken (löpande)
- Strid, Jan (2000) Viktigt innehåll då och nu. I Wadbring, Ingela och Weibull, Lennart (red) *Tryckt. 20 kapitel om dagstidningar i början av 2000-talet*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet

TS-boken (löpande)

TS-Tidningen (2001) nr 1

Wadbring, Ingela (1999) Metro på spåren. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ljusnande framtid*. Göteborg: SOM-institutet

Wadbring, Ingela (kommande) *Metrologi – perspektiv på tidningen Metro*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet

Wadbring, Ingela och Weibull, Lennart (1996) Räckvidd och läsvana 1986-1995. En nivåjämförelse mellan två tidningsläsningsmått. I Carlsson, Ulla (red) *Rapport från 1996 års Mediebarometerseminarium*. Göteborg: Nordicom

Weibull, Lennart (1983) *Tidningsläsning i Sverige*. Stockholm: Liber

Weibull, Lennart och Kratz, Charlotta (1995) (red) *Tidningsmiljöer. Dagstidningsläsning på 1990-talet*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet

Weibull, Lennart (2000) Svenskt medielandskap i förändring. I Wadbring, Ingela och Weibull, Lennart (red) *Tryckt. 20 kapitel om dagstidningar i början av 2000-talet*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet

Weibull, Lennart och Wadbring, Ingela (2000) Att studera dagspressen i Sverige – utgångspunkter. I Wadbring, Ingela och Weibull, Lennart (red) *Tryckt. 20 kapitel om dagstidningar i början av 2000-talet*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet

EN NY RADIO – OCH SEDAN?

JAN STRID

För snart tio år sedan, 1993, skedde den stora omvälvningen inom den svenska radion. Nya privata lokalradiostationer fick möjlighet att sända radioprogram finansierade genom reklam. Svenska folket skulle få möjligheter att lyssna på nyheter, underhållning, musik, lokala reportage i en utsträckning som tidigare inte hade varit möjligt. På närmare 40 orter i Sverige startade nya kanaler och ca 75 procent av befolkningen skulle kunna ta del av de nya kanalerna. Sändningstillstånden auktionerades ut och resultatet blev höga koncessionsavgifter. År 1998 betalade 84 tillståndsinnehavare tillsammans ca 120 miljoner kronor. Detta har lett till ökad samordning och därmed ökad ägarkoncentration, fyra nätverk har kommit att dominera marknaden (Hadenius och Weibull, 2000).

På sändarsidan skedde alltså stora förändringar men vad blev resultatet på mottagarsidan? Hur har mottagarna tagit emot de nya kanalerna. Har förändringen fått till följd att också mottagarna förändrat sina radiovanor? I tidigare undersökningar har det påvisats att det som skiljer ut lyssnandet på olika kanaler i första hand är ålder. Unga människor lyssnar på musikkanaler och äldre på talkanaler. Även om det är svårt att belägga så förefaller inte radiolyssnandet vara ett generationsfenomen. Radiolyssnandet hänger snarare samman med vår position i livscykeln. Något hårdraget har vi två vattendelare, en vid 30 år och en vid 50 år. Under 30 år dominerar de privata musikkanalerna, mellan 30 och 50 år blandar vi Sveriges Radios kanaler och de privata medan Sveriges Radios kanaler dominerar helt bland personer över 50 år (Strid 1998, 1999). Frågan är om det kan finnas några långsiktiga förändringar i detta mönster som en följd av att den privata lokalradion introducerades i Sverige.

För att få en bild av denna utveckling har SOM-undersökningarna från starten tagit sikte på vilka kanaler som allmänheten brukar lyssna på. I och med att mätningen avser lyssnarvanorna kan siffrorna inte direkt jämföras med undersökningar som mäter vad man lyssnade på under gårdagen eller den gångna veckan (Jfr Gustafsson och Weibull 1992). Eftersom människors vanor är tämligen stabila och radiolyssnandet i huvudsak äger rum i hemmet, på arbetet/i skolan och /eller i bilen, så kan människor lättare svara på vilka kanaler de brukar ta del av. En vanefråga riskerar visserligen att missa de kanaler som man mera tillfälligt råkar lyssna på, t ex i varuhus eller annan offentlig miljö men eftersom vi är mera intresserade av tendenser över tid är ”brukarfrågan” om vad man brukar göra bättre. Om man jämför brukarsiffror med gårdagslyssnande får man högre siffror

för kanaler som huvudsakligen har ett musikutbud som t ex P3 i Sveriges Radio samt de privata lokalkanalerna.

Syftet med följande framställning är att följa upp de tidigare undersökningarna gällande radiolyssnandet samt att därvid lägga större tonvikt på de unga lyssnarna vilkas radiovanor kan skilja sig från tidigare ungas radiovanor. När det gäller de äldres radiovanor vet vi redan nu att ”den stora radiorevolutionen” i stort sett gick omärkligt förbi.

P4 behåller sin publik

Den mest populära kanalen är i särklass Sveriges Radios lokalradiokanal P4. Den har nästan tre gånger så stor andel dagliga lyssnare som den kanal som kommer som nummer två, P1 i Sveriges Radio (tabell 1). Här manifesteras människors stora intresse för det lokala vilket andra undersökningar av t ex dagstidningskonsumtion också tydligt har visat (jfr Weibull 1983).

När de privata radiokanalerna startade betonades också att de skulle vara lokala (jfr lokalradiolagen 1994 §5). Spelet om de privata lokalradiostationerna medförde dock att deras profil inte blev lokal utan att de huvudsakligen kom att ingå i nätverk som sänder olika slag av populärmusik. Ingen av dessa stationer har sedan starten nått över 10 procents dagligt lyssnande. Störst av dem är Radio Rix och Energy som har 6 respektive 5 procent av svenskarna som dagligen lyssnar. Övriga stationer har en relativt liten fast publik. För alla privata lokalradiostationer gäller dessutom att de har ca 60 procent eller fler av lyssnarna som aldrig lyssnar på dem.

Tabell 1 Andel som brukar ta del av olika radiokanaler mer eller mindre regelbundet, hösten 2000 (procent)

Kanal	Dagligen	5-6 d/v	3-4 d/v	1-2 d/v	Mer sällan	Aldrig	Antal svar	Summa procent
P1 i Sveriges Radio	13	3	4	7	26	47	1842	100
P2 i Sveriges Radio	3	1	2	4	29	61	1842	100
P3 i Sveriges Radio	7	4	10	14	31	34	1842	100
P4 i Sveriges Radio	31	8	10	12	19	20	1842	100
Radio Rix	6	4	6	7	18	59	1842	100
Radio City	2	2	3	5	16	72	1842	100
NRJ/Energy	5	3	5	7	17	63	1842	100
Mix Megapol	5	4	6	9	17	59	1842	100
Annan privat lokalradio	3	3	4	4	14	72	1842	100
Närradio	3	1	3	4	18	71	1842	100

Om man i stället ser till veckolyssnandet så kommer P3 högre än P1 och Mix Megapol högre än Rix. Om vi studerar siffrorna i tabell 2 som visar utvecklingen efter 1993 kan vi dock samtidigt konstatera att både P3 och Mix Megapol har minskat sin andel av publiken. Detta torde kunna tolkas så att en nedgång först syns i det dagliga lyssnandet som övergår till att bli mer sporadiskt för att till slut upphöra. Även en uppgång märks först i det dagliga lyssnandet. En rimlig tolkning är att om man finner en intressant station så fastnar man där och testar den genom att bli daglig lyssnare. Det verkar inte vara så att man först blir sporadisk och därefter successivt övergår till att bli dagliga lyssnare.

Intressant är också att andelen som inte lyssnar någon gång i veckan (de som lyssnar mer sällan eller aldrig) är 19 procent och att andelen icke-lyssnare är högre bland ungdomar mellan 15 och 25 år (22 procent) än bland vuxna 18 procent). Samma nivå på icke-lyssnandet en genomsnittlig dag visar också Mediebarometern (Mediebarometern, 2000). Även här visar det sig att ungdomar under 25 lyssnar i mindre utsträckning än vuxna.

Radiolyssnande 1994-2000

Under de fem senaste åren har vi inte haft någon förändring i det dagliga lyssnandet som ligger utanför den statistiska felmarginalen. Nedgången för P1 och P3 skedde framför allt före 1996 men från detta år då vi också haft samma stationer är det dagliga lyssnandet stabilt. Den stora omvälvningen som förväntades komma efter 1993 blev bara en krusning; mycket snabbt lades andelarna fast mellan de gamla och de nya radiokanalerna.

Tabell 2 Andelen dagliga lyssnare på de olika radiokanalerna 1994-2000 (procent)

Kanal	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
P1 i Sveriges Radio	17	13	12	12	13	12	13
P2 i Sveriges Radio	4	3	3	2	3	3	3
P3 i Sveriges Radio	15	12	9	8	8	8	7
P4 i Sveriges Radio	32	34	30	29	31	31	31
Radio Rix	4	4	5	5	6	7	6
Radio City	4	4	4	2	3	2	2
NRJ/Energy	4	6	6	5	4	5	5
Mix Megapol	-	-	3	4	5	4	5
Annan privat lokalradio	5	5	4	3	4	5	3
Närradio	4	3	4	3	3	3	3
Antal svar	1704	1777	1779	1754	1821	1800	1842

Helheten av bilden i tabell 2 är således den totala stabiliteten över det dagliga lyssnandet sedan 1996. Inte någon station har signifikant ökat eller minskat sina lyssnarsiffror under denna period. När det gäller veckolyssnandet är det också stabilt med tre undantag. P2 i Sveriges Radio har minskat med 4 procentenheter och P3 i Sveriges Radio har minskat med sex procentenheter medan Mix Megapol har ökat med sju procentenheter.

Närradions dagliga lyssnande ger ingen rättvisande bild eftersom det är olika lokala föreningar som sänder. Enskilda föreningar sänder inte varje dag och det är rimligen svårt att etablera en vana, även om vissa enskilda radiostationer har försökt skapa en radio som liknar den privata lokalradion. Om vi i stället går tillbaka till tabell 1 och studerar andelarna för dem som lyssnar åtminstone någon gång på närradion visar det sig att närradions lyssnarsiffror ökar över tid. 1999 var det 76 procent som aldrig lyssnade och 2000 är det 71 procent.

Radiolyssnandet – fortsatt en åldersfråga

De privata lokalradiostationer som startade efter 1993 har samtliga inriktat sig mot en yngre publik vilket inneburit att radiolyssnandet blivit mycket ålderssegregerat vilket klart framgår av tabell 3.

Tabell 3 Andel dagliga lyssnare på olika radiokanaler efter ålder, 2000 (procent)

Kanal	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-75	76-80	Genomsnitts- ålder bland kanalens lyssnare
P1	0	1	2	5	8	16	25	37	63
P2	0	1	0	1	1	1	8	11	66
P3	5	11	13	10	7	5	4	4	42
P4	2	6	6	14	27	47	56	46	59
Rix	17	7	9	9	7	2	1	1	34
City	4	7	7	5	2	0	0	0	30
Energy	27	12	8	6	4	2	0	0	29
Megapol	13	8	6	6	7	2	1	0	34
Annan privat kanal	4	4	6	3	5	3	2	2	41
Närradio	1	0	1	3	3	4	4	6	56
Antal svar	227	244	262	577	563	674	746	244	51

Årets undersökning är den första där P1 fått en nolla i någon kolumn och den första där P2 fått en nolla i kolumnen för 25-29 år. När vi undersöker den ge-

nomsnittliga åldern på de dagliga lyssnarna kan vi också se att medelåldern ökar både för P1- och P2-lyssnarna med 1-2 år från 1996. (Eftersom våra undersökningspersoner är 15 år och äldre blir den genomsnittliga åldern något för hög vilket drabbar musikkanalerna men knappast P1 och P2).

Något hårddraget kan vi säga att vi har två vattendelare i ålderscykeln, 30 år och 50 år. Upp till trettio år dominerar musikkanalerna, mellan 30 och 50 år är det blandat medan talkanalerna dominerar över 50 år. Det förefaller inte heller vara något generationsfenomen utan snarare position i livscykeln med undantag för P1 och P2 där vi kan ana ett generationsfenomen.

Vi kan också se en ökande trend av personer som lyssnar mera sällan eller aldrig och det är bland ungdom som denna grupp ökar, ett fenomen som vi också sett i en studie av radiolyssnandet i Västsverige (Strid 1999).

Ett fåtal kanaler

De svenska lyssnarna har, nästan var man än bor tillgång till åtminstone fem radiokanaler. Många hade förväntat att vi skulle ta till oss fler kanaler när vi fick privat lokalradio 1993. Före detta datum, då vi endast hade fyra kanaler, lyssnade vi i genomsnitt till ca 2 kanaler. Det är ungefär samma siffra som idag, eller egentligen 1,7 kanaler.

Tabell 4 Andel personer som lyssnar respektive inte lyssnar till olika radiokanaler minst tre gånger per vecka 1996-2000 (procent)

Antal kanaler	1996	1997	1998	1999	2000
Ingen kanal	17	18	15	17	19
En kanal	34	33	36	37	36
Två kanaler	27	26	28	24	21
Tre kanaler	12	13	12	12	13
Fyra kanaler	6	6	6	7	7
Fem kanaler eller fler	4	4	3	3	4
Summa procent	100	100	100	100	100
Antal svarande	1779	1754	1821	3503	1855

Om vi jämför med 1996 är det två- och trekanalslyssnarna som minskat liksom de som inte lyssnar från 1998 i övrigt har inte antalet kanaler per person förändrats. De som lyssnar till fler än två kanaler är till övervägande delen ungdomar under 25 år så bland dessa kan man möjligen hävda att mångfalden på mottagar-sidan skulle ha ökat efter 1993. Men detta i sin tur innebär att det nästan enbart är mångfalden i musik eftersom de unga så gott som enbart kombinerar olika slags musikkkanaler. Förhoppningen som närdes av flera riksdagsmän om att svenska

folket skulle kombinera tal- och musikkkanaler eller public service-kanaler och privata lokalkanaler har nästan helt kommit på skam.

När det gäller unika kanalval håller sig ungefär en tredjedel av lyssnarna sig till endast en radiokanal. Med detta menas att de bara lyssnar på en kanal minst tre gånger per vecka. Samtidigt är det en stor skillnad mellan de olika kanalerna i hur stor andel exklusiva lyssnare de har. Störst andel unika lyssnare har de två Sveriges Radiokanalerna P4 och P1 med 42 respektive 24 procent av sina lyssnare vilket för P4 innebär en liten ökning från föregående år. P3 har 18 procents exklusiva lyssnare medan de övriga ligger runt 10 procent utom närradion som ligger på 4 procent. Som vi kan ana är det främst de äldre lyssnarna som håller sig till enbart en kanal.

Tabell 5 Andel av respektive kanals lyssnare (minst tre gånger per vecka) som också lyssnar på de övriga kanalerna, 2000 (procent av respektive kanals samtliga kombinationer)

	P1	P2	P3	P4	Rix	City	NRJ	Annan privat lokalradio	När- radio	
P1		36	9	13	2	2	2	3	6	10
P2	18		5	5	1	1	1	1	3	4
P3	13	15		16	14	14	13	14	14	13
P4	33	28	27		18	13	15	16	20	35
Rix	3	3	12	8		18	20	19	12	7
City	1	2	7	4	12		14	13	8	4
NRJ	2	1	9	6	17	19		19	11	5
Megapol	3	3	11	7	18	19	21		12	7
Annan	5	5	7	6	8	8	8	8		12
Närradio	5	4	5	7	3	2	3	3	8	
S:a procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Kombinationer	563	285	844	1443	678	445	602	663	446	294

I tabell 6 kan vi t ex utläsa att av de 563 kombinationer som görs med P1 så hamnar 64 procent på P2,P3 och P4 och endast 14 procent hamnar på de privata lokalradiostationerna. I huvudsak är det så att man kombinerar Sveriges Radios kanaler med varandra och de privata med de privata. P3 i Sveriges Radio som också kan sägas vara en musikkkanal lyckas i viss utsträckning locka lyssnare från de privata kanalerna men över tid i mindre utsträckning, inte andelsmässigt men i antal eftersom kanalens lyssnare i antal minskar. P4 i Sveriges Radio lyckas också i viss mån men andelen kombinationer med de privata kanalerna minskar också där.

Om vi ser till Sveriges Radios kanalers andelar av publiken (utan hänsyn till dubbellyssnande) så har man minskat sina andelar totalt sett sedan 1996 i åldrarna upp till 49 år medan andelarna är ungefär desamma i åldrarna däröver. De

privata radiokanalerna har i motsvarande utsträckning ökat sina andelar i åldrarna under 49 år men har en oförändrad andel i åldrarna däröver.

En dimensionsanalys

Av vad vi hittills har sett så har de äldre inte ändrat sina radiovanor medan de unga startar med de privata radiostationerna för att sedan, som det förefaller, gå över till Sveriges Radios kanaler. Livscykeln tycks reglera radiovanorna och radion svarar mot de behov som finns och det nya som kom svarade möjligen i högre utsträckning mot de musikbehov som fanns särskilt hos de unga. Men något nytt skapades i stort sett inte utan det blev mer av det som redan fanns.

Ett annat sätt att försöka förstå hur kanalerna hör ihop och är kopplade till våra behov är att genomföra en explorativ faktoranalys. Denna analys delar upp materialet i olika dimensioner eller faktorer efter hur lyssnarna kombinerar de olika kanalerna.

Tabell 6 Dimensioner i lyssnandet på olika radiokanaler

	Faktor 1 Musik	Faktor 2 Public service	Faktor 3 Lokal inriktning
NRJ/Energy	0,79	-0,09	-0,03
Mix Megapol	0,73	0,03	0,21
Radio City	0,73	0,09	0,13
Radio Rix	0,72	0,03	0,01
SR/P1	-0,10	0,85	-0,04
SR/P2	-0,09	0,82	0,02
SR/P3	-0,01	0,53	0,06
SR/P4	0,37	0,52	0,37
Närradio	0,02	0,21	0,79
Annan Privat lokalradio	0,28	-0,10	0,68
Förklarad varians	26%	21%	10%

Kommentar: Varimaxrotering. Antalet faktorer enligt Kaisers kriterium.

Vi får i huvudsak tre dimensioner som kan tolkas som musikinriktning, lokal inriktning och public service, som tillsammans förklarar 57 procent av variansen i lyssnandet. På den första faktorn, här kallad musik, laddar de fyra privata lokalradiostationerna högt, mellan 0,79 och 0,72 (värdet kan gå mellan +1 och -1). Men vi kan också se att P4 i Sveriges radio också laddar på denna faktor.

På den andra faktorn, här kallad Public service, laddar samtliga Sveriges Radios

kanaler högt. I någon mån laddar också närradion i denna dimension.

På den tredje faktorn laddar närradio och annan privat lokalradio högt. Vi har tolkat detta som en faktor som indikerar lokal inriktning. Det som här kallas annan privat lokalradio är privata lokalradiostationer utanför de fyra nätverken som har en mera lokal prägel. Sådana stationer är bl a de som finns inom det sk nätverket "Fria mediers moder" vilka med framgång satsat på lokalt material. Ett exempel är radio Stella i Helsingborg (Hadenius och Weibull, 2000). Vi kan också se att Sveriges Radios lokalkanal P4 och Mix Megapol laddar relativt högt.

Så blev det

SOM-undersökningen år 2000 visar inte på några större förändringar i radiolyssnandet. Stabilitet är vad som kännetecknat radiolyssnandet framför allt efter 1996 då de nya privata lokalradiostationerna kan sägas vara etablerade. Den förändring som skedde var att ungdomar valde att lyssna till de nya stationerna. Radiolyssnandet är med andra ord en fråga om ålder. En intressant förändring finns dock och det är att ett ökat antal ungdomar, 19 procent mellan 15 och 25 år) väljer bort radion som medium.

De små tendenser som funnits över åren visas även här. P1 och P2 tappar lyssnare bland de unga och P1 får för första gången noll procents lyssnande bland de yngsta.

Vi har inte heller utökat vårt lyssnande då de nya kanalerna har tillkommit. I genomsnitt lyssnar vi till 1,7 stationer vilket är detsamma som när mätningarna startade. Detta är kanske inte så märkligt då vi i dimensionsanalysen ser hur lyssnandet endast grupperar sig i tre huvuddimensioner. Kanske det begränsade lyssnandet kan tolkas så att radiorevolutionen inte gav den mångfald som var tänkt.

Referenser

- Gustafsson, Karl Erik och Weibull, Lennart (1992): Mått på medier. Lund. Studentlitteratur.
- Mediebarometern 2000. Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.
- Strid, Jan (1998) Radiovanor – en fråga om ålder. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red): Ljusnande framtid. Göteborg. SOM-institutet. Göteborgs universitet
- Strid, Jan (1999) Och radion bara står på – om radiovanorna 1999. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red): Det nya samhället. Göteborg. SOM-institutet. Göteborg universitet.
- Weibull, Lennart (1983): Tidningsläsning i Sverige. Stockholm.

PUBLIC SERVICE-TELEVISIONENS STARKA OCH SVAGA SIDOR

BENGT NORDSTRÖM

Den svenska public service-televisionen lever idag på en hårt konkurrensutsatt marknad. Både vad gäller programmen och publiken. Genom de kommersiella tv-kanalerna inträde har förutsättningarna för Sveriges Television (SVT) starkt förändrats under det senaste decenniet. På programsidan har kostnader för såväl programproduktion, förvärv och visningsrätter drivits upp. På publiksidan har alltfler program i alltfler kanaler gjort det allt svårare att behålla tittarna i public service-kanalerna. Denna utveckling är internationell och Sveriges Televisions situation är i detta avseende inte unik.

När det svenska tv-monopolet upphörde kom Sveriges Television att under några år tappa närmare hälften av sin publik – åtminstone räknat i andelar av tittartid. Frågan är vad detta har haft för effekter på Sveriges Televisions ställning hos tittarna? Har de ökade valmöjligheterna och fragmentariseringen av publiken lett till att SVT bedöms vara ett sämre alternativ idag än tidigare? Har valmöjligheterna och möjligheterna till jämförelser lett till att SVT har tappat i anseende hos publiken?

Denna artikel inleds med en beskrivning av konkurrensutvecklingen och Sveriges Televisions tittarmässiga tillbakagång under det senaste decenniet. Därefter görs en belysning av attityderna till Sveriges Television i tre avseenden. För det första beskrivs Sveriges Televisions starka och svaga sidor utifrån tittarnas bedömningar av olika typer av utbud. Dessa attityder har kartlagts i SOM-undersökningarna under åren 1992-2000. Data som presenteras visar inom vilka programområden SVT behåller tätpositionen som bästa programleverantör. Här visas också för vilka typer av program tittarna idag helst söker upp andra kanaler vid sidan om Sveriges Television. För det andra görs en genomgång av utvecklingen av de allmänna attityderna till Sveriges Televisions två kanaler och de övriga svenska tv-kanalerna under det senaste decenniet. Som avslutning skall vi titta närmare på attityderna till tv-reklamen i stort och hur dessa har förändrats under 90-talet då reklamtv-kanalerna fått en allt större publik. Här presenteras också data från 2000 års SOM-undersökning som gäller den mediepolitiska frågan om att ändra finansieringsform för Sveriges Television genom att införa reklam i SVTs kanaler. Vad tycker de svenska tv-tittarna idag om denna idé?

Sveriges Television får svensk konkurrens

Att titta på tv fram till senare delen av 80-talet var för de allra flesta liktydigt med att titta på Sveriges Televisions program i de två kanaler, som så gott som alla hade tillgång till i sina hem. Visserligen hade ett antal satellit-sända kanaler börjat få viss spridning – 1984 hade 1 procent av befolkningen tillgång till dessa kanaler genom ett antal kabelnät som hade börjat anläggas (Westrell 1986, Westrell 1988, Kjellmor och Svedberg 1990). Men utvecklingen gick relativt långsamt. De pan-europeiska kanalerna, som vid denna tid erbjöds de svenska tv-tittarna, förmådde inte driva marknaden som kabeldistributörerna förväntade. Försök med svenska sändningsfönster i dessa kanaler gick tämligen spårlöst förbi. De privata parabolerna hade ännu inte fått någon mätbar spridning. Sveriges Television hade i stort sett alla tittare.

Det var först när svenska tv-kanaler gjorde sitt inträde som utvecklingen tog fart (Gahlin, Nordström och Wigren 1989). Först ut var TV3 på nyåret 1988, följd av Nordic Channel 1989. Nordic Channel blev efter ägarbyte så småningom TV5 och sedan Femman. Idag är namnet Kanal 5. Hösten 1990 startade TV4. Liksom sina två föregångare var TV4 vid starten också en satellit- och kabel-distribuerad tv-kanal. Vid slutet av 1990 hade drygt var tredje svensk tillgång till ett alternativt tv-utbud vid sidan om Sveriges Television (Nordström och Svedberg 1991).

De nya svenska kanalerna fick genast påtagliga effekter på tittarvanorna och Sveriges Televisions ställning som enda leverantör av svenska program var bruten. Fortfarande lade tittarna närmare 90 procent av all tittartid på Sveriges Televisions program. Men alltfler tittare fick successivt tillgång till det nya tv-utbudet och den privata parolförsäljningen sköt också fart.

Tabell 1 Tillgångsutvecklingen

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Tillgång till kabel-/satellit-tv	0	1	2	4	8	11	20	35	46	55	57	57	59	61	61	64	66	68
Tillgång till TV3					0	10	20	31	41	50	52	52	56	54	54	58	59	60
Tillgång till TV4							0	26	37	78	98	98	99	99	99	99	99	99
Tillgång till Kanal 5						0	10	22	31	41	42	41	48	50	50	55	54	54
Tillgång till ZTV									0	11	19	19	35	37	35	39	41	44
Tillgång till TV6											0	13	36	38	38	28	25	27
Tillgång till TV8														0	0	19	13	20

Källor: För året 1983-1992 beräkningar av data från SR/PUB gällande hela befolkningen. För åren 1993-2000 uppgifter från MMS gällande tv-befolkningen.

När TV4 fick sin koncession för distribution av marksändningar som startade 1992, blev läget ett helt annat. Snart fick så gott som alla tittare valmöjligheter. Under 1992 kunde Sveriges Television fortfarande bokföra drygt 70 procent av all tittartid på sina kanaler. Men redan året efter var andelen nere i ca 60 procent och efter ytterligare ett par år kring 50 procent. Vid mitten av 90-talet skedde en utplaning en viss stabilisering av Sveriges Televisions tittartidsandel, för att åter vända nedåt vid ingången till år 2000.

Tabell 2 Sveriges Televisions tittartidsandel

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Sveriges Televisions andel av all tittartid	100	100	100	98	97	96	93	87	83	72	60	54	51	49	48	48	47	44

Källor: För året 1983-1992 beräkningar av data från SR/PUBs telefonbaserade publikräkningar. Fr o m andra halvåret 1993 är uppgifterna från MMS publikmätningar med people-meter-metoden.

Jämfört med de flesta andra public service-företag har dock Sveriges Television fortfarande en stark ställning trots vikande publik. Även stora public service-företag som BBC i Storbritannien och ARD, ZDF i Tyskland har en procentuellt sett mindre publik än vad SVT har (MedieNotiser 1999). I internationella studier har Sveriges Television också bedömts som ett av de mest framgångsrika public service-företagen i världen. (Ishikawa, m fl 1994; McKinsey & Company 1999).

En mättad marknad och en koncentration av tittandet

Trots att de svenska tv-tittarna har fått fler kanaler och fler program att välja mellan och trots att man har fått möjligheter att se allt mer tv på alltfler tider under dygnet så har tittartiden på tv ökat förhållandevis marginellt. Den ökning på ca 10 minuter per person och dag man kunnat se under senare år ligger till övervägande del på ett ökat tittande på morgon och dagtid. På kvällen där merparten av allt tittande fortfarande sker är tittandets omfång i stort sett detsamma som före flerkanaltiden.

En annan tydlig tendens är att den svenska tv-publiken har ett starkt koncentrerat tittande till en handfull kanaler. Kartläggningar av kanaltillgången visar att det idag finns ett sextiototal tv-kanaler som de svenska tv-tittarna i större eller mindre utsträckning har tillgång till. Även om stora valmöjligheter erbjuds så är tittandet idag koncentrerat till fem svenska tv-kanaler – SVT1, SVT2, TV3, TV4, Kanal 5 tog drygt 90 procent av allt tittande i tid räknat under 2000. Denna andel har varit påtagligt konstant under senare år.

Vad vi kan se är sålunda en publikmässigt mättad marknad av tv-publik med ett påtagligt stabilt tittande både till omfång och inriktning i stort – en mogen marknad där de stora kanalerna idag endast tittarmässigt kan växa genom att ta publik av varandra.

Sveriges Televisions svaga flanker

Under monopolåren liksom under åren med tilltagande konkurrens har Sveriges Televisions uppdrag och uttalade ambition varit att ha bredd och mångfald i utbudet. Sveriges Televisions mål att vara en angelägenhet för alla har inneburit att företaget strävat efter att konkurrera på alla programområden för att erbjuda tittarna alternativ med kvalitet. Kvalitet visade sig också för många tittare vara en fråga om kvantitet. Helt uppenbart blev detta då de nya kanalerna kom. Många av de nya kanalerna kunde erbjuda mer av de typer av utbud, som stora tittargrupper efterfrågade, samtidigt som de av rationellt kommersiella skäl lät bli att producera, köpa och sända smalare och lågeftefrågade program.

Hösten 1992 hade TV4 på allvar etablerat sig som riksspridd markkanal hos den breda svenska tv-publiken och TV3 och Kanal 5 hade tagit rejäla kliv framåt med stora penetrationsökningar. Denna höst ställdes i SOM-enkäten för första gången frågor om vilken av de svenska tv-kanalerna som var bäst när det gäller olika typer av utbud. Vid denna tid hade också ett antal nischade kanaler etablerat sig och fått en ganska stor spridning i Sverige. Allt fler svenska tv-tittare kunde ta del av speciella kanaler för barn, nyhetskanaler, sportkanaler, långfilmskanaler och kanaler med populärmusik. Under det tidiga 90-talet kom dessa nya nischade kanaler att etablera sig i medvetandet hos tv-tittarna. Själva tittandet på dessa kanaler visade sig dock vara högst begränsat. Men de nya specialinriktade kanalerna gjorde ändå inbrytningar i attityderna. Inte minst på de områden där Sveriges Television svaga flanker fanns.

Sveriges Television visade sig emellertid stå relativt stark trots den nya konkurrensen. För åtta av de tio programområdena, som ett urval riksrepresentativt urval personer bedömde i SOM-undersökningen 1992, ansåg en majoritet att någon av Sveriges Televisions kanaler var "bäst". Endast för områdena Populärmusik och Långfilmer fick andra kanaler tillsammans fler positiva bedömningar än Sveriges Television. Inom såväl populärmusikområdet som långfilmgenren hade ett antal kanaler redan satt sig i medvetandet hos tv-publiken. Kanalerna MTV och ZTV hade redan 1992 etablerat sig attitydmässigt hos många. Kanalerna var välkända och erbjöd något nytt. I attitydmätningarna återspeglas detta i den majoritet som nu menade att det fanns kanaler som var "bättre" än Sveriges Television inom populärmusiken, även om tittandet på dessa kanaler i praktiken fortfarande var marginellt.

En annan svag flank hos Sveriges Television var långfilmgenren. Här hade långfilmskanalerna FilmNet och TV1000 gjort inträde i tv-tittarnas hem. Även

här med begränsad publik. Större publikt gensvar fick långfilmerna i TV3 och TV4 och så småningom Kanal 5. Redan 1992 bedömdes andra kanaler samfällt bättre än Sveriges Televisions kanaler när det gäller biofilmen.

De följande åren på 90-talet visade var de konkurrerande svenska kanalernas valde att sätta in sin programmässiga ammunition och inom vilka ytterligare områden Sveriges Televisions svaga sidor fanns. Såväl när det gällde den lätta underhållningen som tv-serier av olika slag satsade de nya kanalerna stort. Och tittarna fann ganska snart att de blev bättre tillgodosedda med program inom dessa programområden av de kommersiella tv-kanalerna än av SVTs två kanaler.

Ett annat område där de kommersiella kanalerna valde att kraftsamla var Sport. Under början av 90-talet bedömdes Sportprogram av tittarna vara ett mycket starkt SVT-område. Men i takt med att de stora sportevenemangen blev attraktiva handelsvaror på tv-rättighetsmarknaden och blev köpta av de kommersiella kanalerna blev SVTs sportutbud uttunnat och SVTs ställning allt svagare enligt tv-tittarna. Ishockey-VM i TV3, den svenska elitserie-hockeyn i TV4, den engelska ligafotbollen i TV4, den europeiska toppfotbollen i TV3, kryddat med andra stora evenemang som t ex EM och VM i handboll i de två största kommersiella kanalerna fick så småningom genomslag i tittarnas värderingar av var det bästa sportutbudet finns, trots en omfattande rapportering och en stor bredd av olika sportgrenar i Sveriges Televisions sportbevakning (Sveriges Televisions Public service-uppföljning 2000). Men SVTs bredd tycks inte ha fungerat som en konkurrensfördel i detta avseende. När tittarna gjorde sina bedömningar av bästa sportbevakning belönades inte SVT utan de kanaler med de attraktivaste sportevenemangen.

Även ungdomsprogram kom tidigt att bedömas som en relativt svag och vikande sida hos Sveriges Television, trots speciella programsatsningar för denna målgrupp. Istället bedömdes TV4 ha de bästa ungdomsprogrammen. Vårt att notera är att TV4 inte sände några ungdomsprogram. För många tittare är sannolikt ungdomsprogram inte liktydigt med speciella program för ungdomar utan snarare sådana program som ungdomar gärna ser. Eftersom unga tittare gärna söker upp fiktion av olika slag upplevde såväl ungdomarna själva som de vuxna, att de unga tittarna blev de bättre tillgodosedda i de kommersiella kanalerna med deras stora satsningar på tv-serier av olika slag.

Starka och svaga områden

År 2000 kan vi se att Sveriges Television, trots konkurrensen från de kommersiella kanalerna, har en attitydmässigt stark ställning på en rad programområden. För åtta av fjorton undersökta områden eller programtyper bedömde en majoritet av tittarna SVTs kanaler som "bäst".

De SVT-starka programtyperna är: *Kulturprogram, Teater/Operal/Konserter, Barnprogram, Samhällsprogram, Naturprogram, Dokumentärer, Nyheter och Svenska tv-serier.*

För de två första programtyperna – kulturbevakningen, speglingen och de levande framförandet – är utfallet givet, eftersom programområdet i stort sett lyser med sin frånvaro i det svenska kommersiella kanalutbudet. De andra områdena är emellertid mer eller mindre konkurrensutsatta. Efter en viss allmän attitydmässig nedgång i början av 90-talet, då alltfler tittare bekantade sig med de nya kommersiella kanalernas utbud, har emellertid Sveriges Television ställning varit påtagligt stabil för dessa starka områden.

Ett område uppvisar emellertid kraftiga svängningar i attityderna. Vid den första mätningen 1992 beömdes Naturprogram som SVTs absolut starkaste programområde. Sex år senare hade bedömningarna fallit stort, och låg på gränsen till att bli ett ”svagt” SVT-område, för att sedan vända uppåt igen. Åren då attityderna till SVT vacklade, blev den populära ”wild life-genren” inom naturprogramområdet sämre tillgodosett i public service-televisionens kanaler än tidigare. Samtidigt satsade de svenska kommersiella kanalerna på denna genre. Nya program-satsningar på ”wild-life” inom SVT under de senaste åren har dock vänt trenden, som framgår av tabell 3, och alltfler tycker SVT är bäst vad gäller naturprogram.

Tabell 3 Sveriges Televisions andel av bedömningarna när det gäller bästa tv-kanal för olika programtyper

	Andel som svarat SVT1 eller SVT2 av samtliga bedömare								
	1992 %	1993 %	1994 %	1995 %	1996 %	1997 %	1998 %	1999 %	2000 %
Kulturprogram/magasin	-	88	86	81	86	87	86	88	83
Teater/Opera/Konserter	83	85	81	77	86	83	85	84	79
Barnprogram	79	78	77	77	79	71	73	77	77
Samhällsprogram/ magasin	90	84	81	74	75	76	75	75	73
Naturprogram	92	91	85	78	66	60	50	63	65
Dokumentärer	-	-	-	-	66	65	63	64	62
Nyheter	78	62	63	59	61	62	60	60	61
Svenska TV-serier	-	-	-	-	-	-	-	49	52
Ungdomsprogram	-	48	39	37	31	42	44	45	41
Sport	72	67	64	51	40	41	40	38	41
Populärmusik	29	38	24	20	23	26	29	26	27
Lätt underhållning	52	39	35	26	26	25	28	30	26
Utländska TV-serier	-	-	-	-	-	-	-	18	19
Långfilmer	36	30	23	17	17	16	16	16	15
TV-serier	53	42	38	29	23	22	26	-	-

Frågan som ställts i SOM-undersökningarna 1992-2000 lyder:

”Vilken tv-kanal tycker Du har de bästa programmen när det gäller...

De programtyper där SVT har fått mer än hälften av bedömningarna har rasterats.

För sex programområden bedömer en majoritet av tittarna andra kanaler sammantagna som bättre än Sveriges Television. Dessa områden är: *Ungdomsprogram, Sport, Populärmusik, Lätt underhållning, Utländska tv-serier och Långfilmer*.

Förutom Ungdomsprogram (som tycks vara ett något oklart begrepp för många) är ovanstående programområden sådana som i stor utsträckning prioriteras av de kommersiella kanalerna. De dagliga tittarmätningarna visar att med sport, underhållning och fiktion kan en tv-kanal samla de riktigt stora tittarskarorna. De kommersiella kanalernas kraftsamling kom inte oväntat att också återspeglas i SOM-undersökningarnas attitydfrågor.

På två områden – Långfilmer och Utländska tv-serier – bedöms utbudet i SVT som allra svagast. SVT sänder såväl ett stort långfilmsutbud som en mängd utländska tv-serier, med stor bredd vad gäller genrer och geografiskt ursprung. Men i mängd kan SVT inte konkurrera med andra kanalers samlade långfilm-utbud. Även när det gäller den nyare breda biofilmen har SVT genom upprissade kostnader haft svårt att förvärva visningsrättigheter.

Långfilmer har också visat sig i olika kartläggningar vara den mest efterfrågade programtypen alla kategorier. De kanaler som har tillgång till och tidigt kan visa den publika aktuella biofilmen har tveklöst ett försteg. Attraktiv aktualitet tycks, precis som på sportområdet, vara en starkare faktor än bredd och mångfald när tittarna skall bedöma långfilmsgenren.

Att vilja och kunna bedöma vilka kanaler som är bäst inom olika programområden är för den enskilde tittaren en funktion av såväl intresse för området som överblick av utbudet. Alla programområden bedöms inte av lika många, vilket framgår i tabell 4. För SVTs starkaste programområden – Kultur och Barnprogram är det mindre än hälften av de tillfrågade, som väljer att ta ställning. Vissa starka SVT-områden har sannolikt begränsad betydelse för många i publiken. Men det finns också starka SVT-områden, såsom Nyhetsprogram, Samhällsprogram, Dokumentärer och Naturprogram, som har stor betydelse för många, av bedömningarnas antal att döma.

Sport, Underhållning och Långfilmer samlar ofta stora tv-publiker. Helt följdriktigt väljer förhållandevis många att uttrycka en åsikt om dessa områden. Dessa tre, för många tittare viktiga områden, är samtidigt svaga SVT-områden.

Den attitydmässiga frontlinjen

Bedömningarna i SOM-undersökningarna har gällt vilken kanal som varit ”bäst” när det gäller olika programområden. När SVT beskrivits och tolkats som ”stark” har SVTs kanaler (SVT1 och SVT2) tillsammans fått mer än 50 procent av bedömningarna. En analys av vilka enskilda kanaler som får flest ”röster” visar på samma mönster i stort. För starka SVT-områden bedöms också oftast en av SVT-kanalerna som bättre än någon annan enskild tv-kanal. Men för Svenska tv-serier, som är ett starkt SVT-område enligt ovanstående definition, bedöms TV4

som den bästa enskilda tv-kanalen. Svenska tv-serier är m a o ett område där bedömningarna står och väger. Denna genre kan samtidigt illustrera var den attitydmässiga frontlinjen går mellan SVTs kanaler å ena sidan och TV4 och andra kanaler å andra sidan. De dagliga publikräkningarna visar att olika grupper av befolkningen har olika tittarvanor och preferenser. Som en naturligt följd gör därför olika grupper olika bedömningar.

Tabell 4 Andel av urvalet som valt att bedöma respektive programtyp och vilken enskild kanal som bedömts allra bäst året 2000

	Andel som bedömt programtypen	Bästa kanal
Kulturprogram/magasin	45%	SVT2
Teater/Opera/Konserter	32%	SVT1
Barnprogram	42%	SVT1
Samhällsprogram/ magasin	66%	SVT2
Naturprogram	78%	SVT1
Dokumentärer	61%	SVT2
Nyheter	89%	SVT2
Svenska TV-serier	57%	TV4
Ungdomsprogram	38%	SVT1
Sport	63%	TV4
Populärmusik	46%	ZTV
Lätt underhållning	74%	TV4
Utländska TV-serier	56%	TV4
Långfilmer	68%	TV4

De personer som menar att SVT har bäst Svenska tv-serier är över 60 år, är högutbildade, är tjänstemän eller företagare samt bor i Stockholm eller i Göteborg. Personer som är under 60 år, har arbetaryrken och bor på landsbygden menar att TV4 är den bästa kanalen när det gäller Svenska tv-serier.

Tittar vi över alla programområden i tabell 5, finner vi fyra områden där samtliga undergrupper av befolkningen är överens att någon av SVTs kanaler är bäst – dessa mycket starka SVT-områden är Kulturprogram, Teater/Opera/Konserter, Barnprogram och Naturprogram. För fyra andra områden gäller det motsatta. Här är samtliga undergrupper av befolkningen överens att någon annan än SVTs kanaler är bäst – dessa är Sport, Lätt underhållning, Utländska tv-serier, Långfilmer.

För övriga områden går bedömningarna isär mellan olika grupper av befolkningen. Tendensen som vi kunde se för programområdet Svenska tv-serier går igen överlag. Sveriges Televisions två kanaler har sitt starkaste stöd bland de äldsta. Ju yngre man är desto mer benägen blir man att bedöma andra kanaler än SVT som bättre. Ju högre utbildning man har desto oftare framhålls SVTs kanaler. Ju längre från storstäder och större städer man bor desto fler bedömer TV4 som bästa kanal.

Tabell 5 Bästa tv-kanal enligt befolkningen i olika undergrupper året 2000

fråga: "Vilken tv-kanal tycker Du har de bästa programmen när det gäller..."

	Kultur- program	Teater, opera	Barn- program	Samhälls- program	Natur- program	Dokumen- tärer	Nyheter	Svenska TV-serier	Ungdoms- program	Sport	Populär- musik	Lätt underhålln	Utländska TV-serier	Lång- filmer
Totalt	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	SVT2	TV4	SVT1	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4
Män	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	TV4	SVT1	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4
Kvinnor	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	SVT2	TV4	SVT1	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4
15-24 år	SVT2	SVT1	SVT1	TV4	SVT1	TV4	TV4	TV4	TV4	TV4	ZTV	TV4	Kanal 5	TV4
25-39 år	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	TV4	TV4	SVT1	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4
40-59 år	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	SVT2	TV4	SVT1	TV4	TV4	TV4	TV4	TV4
60-80 år	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	SVT2	SVT1	SVT1	TV4	SVT2	TV4	TV4	TV4
Låg utb	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	SVT2	TV4	TV4	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4
Medel utb	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	TV4	TV4	TV4	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4
Hög utb	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	SVT1	SVT1	SVT1	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4
Arbetare	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	TV4	TV4	SVT1	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4
Tjänstemän	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	SVT2	SVT1	SVT1	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4
Företagare	SVT1	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	SVT2	SVT1	SVT1	TV4	SVT2	TV4	TV4	TV4
Stad/tätort	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	SVT2	TV4	SVT1	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4
Mindre tätort	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	TV4	TV4	TV4	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4
Landsbygd	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	SVT2	TV4	TV4	TV4	TV4	TV4	TV4	TV4
Stockholm	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	TV4	SVT1	SVT1	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4
Göteborg	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	SVT2	SVT1	SVT1	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4
Malmö	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	SVT2	TV4	TV3	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4
Övri landet	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	SVT2	TV4	TV4	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4
Har sat-TV	SVT2	SVT1	SVT1	SVT2	SVT1	SVT2	TV4	TV4	SVT1	TV4	ZTV	TV4	TV4	TV4

Kommentar: De programtyper där någon av SVTs kanaler bedömts bäst har rasterats.

Generationernas kanalpreferenser

De dagliga tittarmätningarna från MMS/Nielsen visar på stora skillnader i såväl kanalval som programval mellan yngre och äldre tittare. Att unga och gamla har olika kanalval när det gäller olika typer av utbud är en följd av såväl av intressen och förhållningsätt till tv som en funktion av traditioner, vanor, förtrogenhet med olika kanalers utbud. Gamla och unga har vuxit upp med olika slags tv-utbud och tv-program. De äldre och medelålders har etablerat vanor med monoptidens enda tv-kanaler. (Höijer och Nowak 1990). För de yngre tittarna har det alltid funnits många tv-kanaler, där public service-kanalerna är bara två i mängden. Olika generationer bedömer därför kanalerna utifrån olika erfarenheter, vilket också avspeglas i svaren.

Bakom kanalnamnen i tabell 5, döljer sig siffror som anger hur stor andel som valt de olika kanalerna som "bäst". Styrkan i kanalvalen varierar mellan olika programområden och mellan olika grupper. Som exempel på detta anges i tabell 6 och 7 svarsfördelningarna i procent för äldre personer 60-85 år och ungdomar 15-24 år.

Huvudmönstren är att äldre personer har ett mer koncentrerat val av bästa kanal. Äldre personer anger färre kanaler än ungdomar. Ungdomarnas svar fördelar sig bredare över de åtta svenska tv-kanalerna och ungdomarna är också mer benägna att ange andra tv-kanaler vid sidan om de svenska. Hos äldre är någon av SVTs kanaler första-val vid tio tillfällen. För ungdomarna är SVTs kanaler första-val vid fyra tillfällen. Andelen som ej svarat varierar också stort mellan de gamla och de unga.

Tabell 6 Äldre persons val året 2000 – Bästa tv-kanal enligt personer 60-85 år

	Procent av ÄLDRE 60-85 år											Summa SVT % alla	Summa SVT % bedömare
	SVT1 %	SVT2 %	TV3 %	TV4 %	Kanal 5 %	TV6 %	ZTV %	TV8 %	Annan tv %	Ej svar %	Summa %		
Barnprogram	21	2	1	3	0	0	0	0	0	72	100	23	85
Dokumentärer	17	29	1	4	0	0	0	0	2	46	100	46	84
Kulturprogram	16	23	1	4	0	0	0	0	1	56	100	39	89
Långfilmer	10	11	4	18	5	0	1	0	3	49	100	21	41
Naturprogram	57	14	0	7	1	2	0	0	2	17	100	71	86
Nyheter	16	57	0	13	0	0	0	0	0	13	100	73	84
Populärmusik	6	12	1	5	0	0	1	0	2	73	100	18	66
Samhällsprogram	11	47	1	4	0	0	0	0	0	37	100	58	92
Sport	13	19	2	21	0	0	0	0	6	38	100	32	52
Svenska tv-serier	19	18	1	17	0	0	0	0	0	45	100	36	66
Teater, opera, konsert	16	15	0	3	0	0	0	0	1	66	100	30	89
Underhållning	3	29	2	32	1	0	0	0	1	32	100	32	48
Ungdomsprogram	5	2	2	4	1	0	1	0	0	85	100	8	49
Utländska tv-serier	3	9	6	20	3	0	0	0	1	58	100	12	28

Den kanal som flest personer bedömt som bäst för det aktuella programområdet har rasterats.

Närmare 90 procent av de unga väljer att uttrycka en åsikt om långfilmer. Bland de äldsta är det endast hälften som väljer att göra en bedömning av bästa kanal när det gäller långfilmer. Långfilmer är sålunda inte ett lika intressant programområde för de äldre tittarna som för de yngre.

Tabell 7 Ungdomarnas val året 2000 – Bästa tv-kanal enligt personer 15-24 år

	Procent av UNGDOMAR 15-24 år											Summa SVT % alla	Summa SVT % bedömare
	SVT1 %	SVT2 %	TV3 %	TV4 %	Kanal 5 %	TV6 %	ZTV %	TV8 %	Annan tv %	Ej svar %	Summa %		
Barnprogram	38	3	10	6	1	0	0	0	3	38	100	41	67
Dokumentärer	8	15	1	32	2	2	0	4	9	27	100	23	32
Kulturprogram	15	24	0	6	1	0	0	1	3	50	100	38	76
Långfilmer	3	1	25	34	7	0	2	0	15	11	100	4	5
Naturprogram	26	14	0	15	1	9	0	0	11	24	100	40	52
Nyheter	13	12	5	58	0	0	0	0	2	10	100	25	28
Populärmusik	9	1	0	6	0	0	48	0	22	14	100	10	12
Samhällsprogram	12	26	2	27	2	0	0	0	2	30	100	38	53
Sport	12	11	1	25	0	0	0	0	23	27	100	23	31
Svenska tv-serier	19	5	9	35	3	0	0	0	1	29	100	24	33
Teater,opera,konsert	12	12	0	2	0	0	5	0	6	62	100	24	63
Underhållning	2	2	16	40	20	0	1	0	2	16	100	4	5
Ungdomsprogram	10	2	18	20	13	0	11	0	1	26	100	12	16
Utländska tv-serier	2	1	20	26	28	0	0	0	2	20	100	3	4

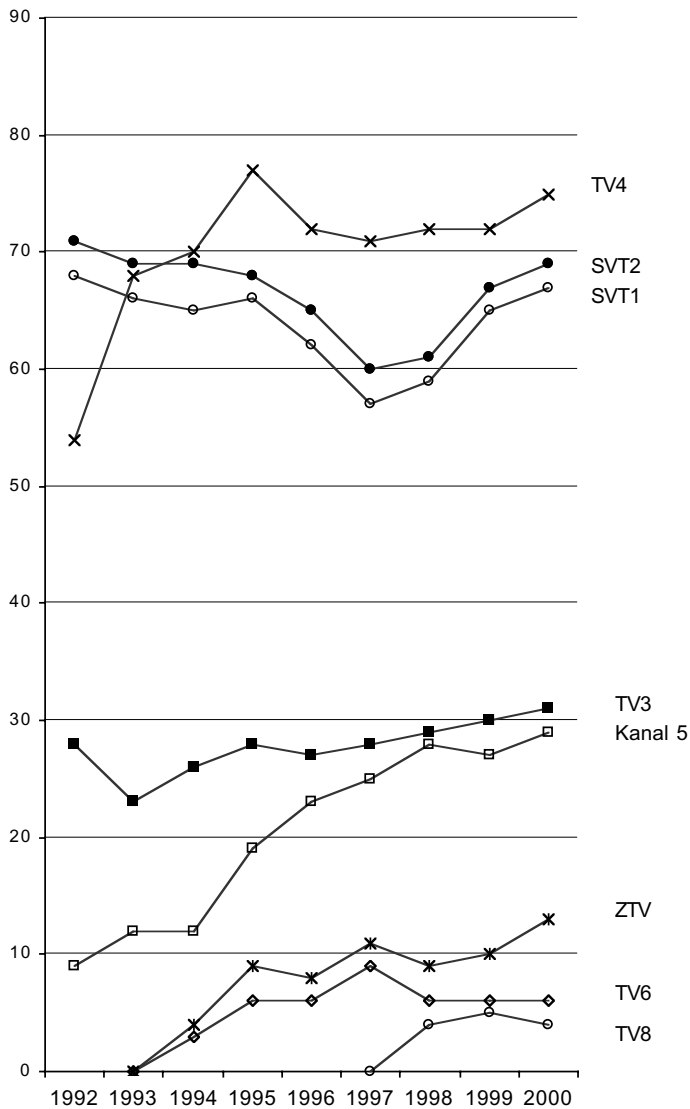
Den kanal som flest personer bedömt som bäst för det aktuella programområdet har rasterats.

Trots alla olikheter är det ändå värt att notera att det för ett antal genrer är en relativt stor samstämmighet mellan unga och gamla om var det bästa utbudet finns. För hälften av programområdena – sju av fjorton – är man helt överens om vilken tv-kanal som är bäst. För väsentliga delar av utbudet tycks det finnas en generell bild av tv-kanalernas styrkor och svagheter mellan generationerna.

Generella positiva attityder

Nya kanaler i början av 90-talet innebar nya tittarmönster och en försvagad publik ställning för public service-televisionen. Ett tänkbart scenario vid denna tid för Sveriges Televisions kanaler var ett försvagat attitydmässigt stöd. Under flera år var tendensen vikande inte bara tittarmässigt utan även attitydmässigt, vilket framgår i figur 1. De allmänna bedömningarna av SVT-kanalerna, som kom till uttryck i de årliga SOM-mätningarna, visade att allt färre hade ett positivt syn. Detta gällde såväl SVT1 som SVT2. I takt med att allt fler fick tillgång till ett större tv-utbud kunde man också se en ökad positiv inställning till de kommersiella svenska tv-kanalerna. I mätningarna 1994 fick TV4 för första gången en mer

Figur 1 Andel med mycket/ganska positivt intryck av tv-kanalerna (Procent av hela befolkningen 15-85 år)

positiv bedömning än såväl SVT1 som SVT2. Fortfarande var SVT2 den tittarmässigt största kanalen. Men redan 1995 hade emellertid TV4 etablerat sig som den publikt största kanalen och TV4 skördade också framgångar i tittarnas attityder. Vid 90-talets början uttryckte omkring 70 procent en mycket eller ganska

positiv attityd till Sveriges Televisions två kanaler. Den nedåtgående trenden för SVT-kanalerna vid mitten av 90-talet pekade på att den positiva övervikten i inställningen till SVT var på väg att försvinna vid ingången av 2000-talet. Detta kom emellertid inte att ske.

Från ett bottenläge 1997 har de allmänna attityderna till SVT – mätt i graden av positivt intryck – stadigt ökat år för år. Bottenläget var emellertid inte värre än att omkring 60 procent av alla fortfarande gav uttryck för ett mycket eller ganska positiv inställning till Sveriges Televisions kanaler. Samtidigt har även de kommersiella svenska tv-kanalerna fått allt fler positiva omdömen under senare år. Men tendensen är starkast och ökningstakten störst för SVT1 och SVT2. TV4 som under de senaste åren, enligt de dagliga tittarmätningarna varit den publikmässigt största kanalen, är fortfarande den kanal som totalt sett får mest positiva omdömen. Men avståndet i bedömningarna av SVT-kanalerna och TV4 har minskat.

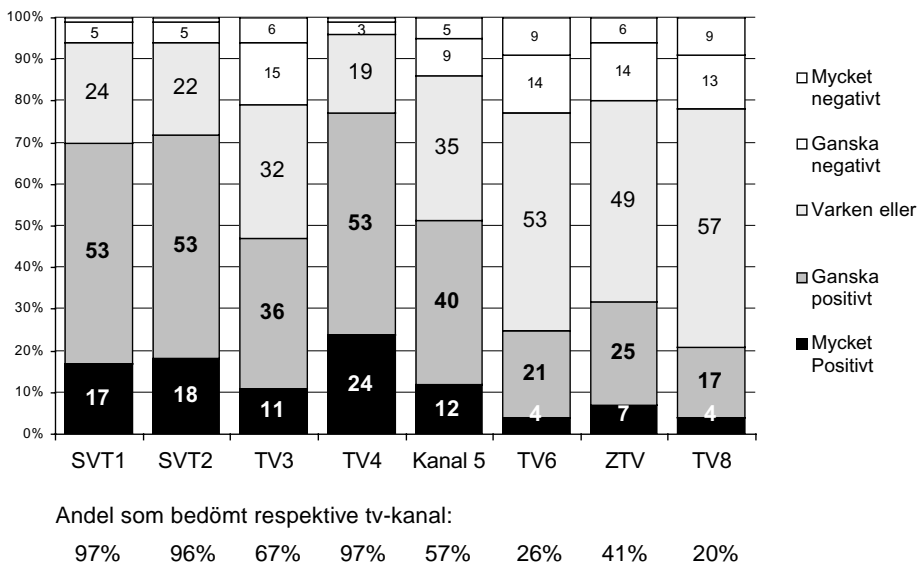
Den generella positiva tendensen för alla fem stora svenska tv-kanaler är sannolikt ett uttryck för kanalernas positionering i tittarnas dagliga val. Kanalernas har idag olikheter i profil, framtoning och programmix. På den mogna och mättade tv-marknaden har kanalerna intagit olika roller och funktioner för tittarna, som alltfler blir förtrogna med och som samtidigt alltfler tycks bli tillfreds med. Tittarna vet var de bäst kan hitta olika typer av utbud och blir allt nöjdare med leverantörerna.

Andra mer övergripande förklaringsfaktorer till den positiva attitydutvecklingen skulle kunna vara den generellt sett ökade positiva framtidstron samt det mer positiva opinionsklimatet för etermedierna under senare år. SOM-data visar på att människor under senare år blivit mer nöjda när det gäller det egna livet, ekonomin och framtiden. En annan trend i SOM-mätningarna visar på ett ökat förtroende för radio/tv i stort sedan 1997. Allt nöjdare och mer förtroendefulla medieanvändare blir sannolikt mer benägna att sätta allt högre betyg på sina tv-kanaler. Förutsatt att tv-kanalerna lever upp till förväntningarna, vilket de av SOM-mätningarna att döma lyckats göra.

SOM-mätningarna visar att de tre markkanalerna TV4, SVT2 och SVT1 får betydligt mer positiva omdömen än andra tv-kanaler i befolkningen i stort. Det attitydmässiga avståndet mellan de olika kanalerna är inte bara en funktion av tillgången. Även bland den del av befolkningen som har tillgång till satellit-/kabel-tv-kanaler, är bedömningen densamma – de tre markkanalerna bedöms mycket mer positivt än övriga tv-kanaler. Den faktiska och upplevda programkvaliteten spelar givetvis roll. Men sannolikt tycks också det fullsorterade utbudet – den större bredden och variationen – vara ett viktigt ingrediens för en bra tv-kanal enligt de flesta tv-tittare. Kanaler, som förutom ett kvalitativt programskapande även kan uppvisa en bredd i programutgivningen har tveklöst ett för-steg framför kanaler som valt att ha en mer begränsad programutgivning.

Det är mycket få som uttrycker en negativ inställning till de tre markkanalerna, som vi kan se i figur 2. Tittarna har i grunden en positiv inställning. För de satellit-/kabel-distribuerade svenska kanalerna är svarsmönstren annorlunda. Dessa kanalers bedömare uttrycker ofta en ljummen eller negativt bedömning än en positiv. Detta gäller alla svenska kanaler vid sidan om de tre marksändande kanalerna. Tittarna på de kommersiella kanalerna är m a o inte helt nöjda med det de ser.

Figur 2 Intryck av respektive tv-kanal (Procent av alla som bedömt respektive tv-kanal året 2000)

Förutom tittarnas upplevelse av brister i kvalitet och bredd på delar av utbudet hos de enskilda satellit-/kabel-kanalerna torde reklamens mängd och placering spela en inte oväsentlig roll i sammanhanget. Den större mängden reklamavbrott är sannolikt en irritationskälla som drar ner de allmänna bedömningarna av dessa kanaler. Att irritationen över reklamen under senare år har tilltagit är otvetydigt. Mätningar visar att mer än varannan har idag en negativ inställning till reklamen i tv.

Sveriges Televisions nya position

Sveriges Televisions ställning är idag en annan än för tio år sedan. I sin nya position har för närvarande Sveriges Television inte den publikt största kanalen. Sveriges Television har inte heller den populäraste kanalen. Den positionen har överta-

gits av TV4. Men trots publika tillbakagångar för SVT-kanalerna och trots att ett flertal programområden inom underhållningssektorn bedöms vara bättre tillgodosedda utanför SVT så står fortfarande, av olika attitydmätningar att döma, det svenska public service tv-företaget starkt. SOM-mätningarna visar att SVT bedöms bättre än andra tv-kanaler inom en rad viktiga programområden, inte minst på samhälls- och nyhetsområdena. Det allmänna intrycket till SVT1 och SVT2 är också positivt och ökar i styrka.

Styrkan på den speglade, informerande och granskande delen av Sveriges Televisions programutbud framkommer också i andra mätningar. I 2000 års SOM-mätningar av allmänhetens förtroende för innehållet i olika medier toppar Sveriges Television listan före såväl TV4 som Stockholms morgontidningar och andra lokala morgontidningarna. Även Sveriges Radio får lägre betyg än Sveriges Television. I SVTs mätningar som redovisas i public service-uppföljning för 2000 framgår det att Sveriges Television får mycket höga omdömen när det gäller trovärdigheten, mångsidigheten och bredden samt kvaliteten på programutbudet (Sveriges Televisions Public service-uppföljning 2000)

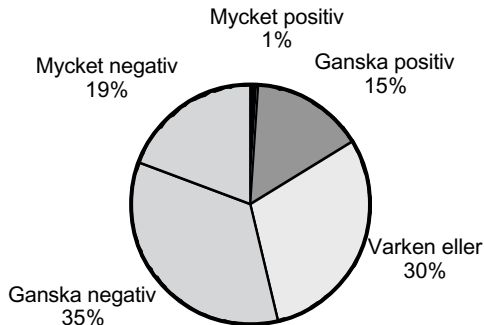
I tittarnas ögon är Sveriges Televisions program både professionella och högt uppskattade. De mörka molnet är den sjunkande tittartidsandelen. Banden till tittarna ser ut att bli alltmer uttänjda. Frågan är om det finns en gräns för hållbarheten. Kan banden brista? Finns det en punkt där man helt slutar att titta? Även om allt mer av den samlade tittartiden läggs på andra kanaler vid sidan om de två public service-kanalerna så har tittarmätningarna hittills inte visat några allvarliga tecken på att tittarna skulle lämna SVT för gott. De som idag tittar på tv väljer samtidigt i stor utsträckning fortfarande att titta in i SVTs två kanaler. Tittarstatistiken visar att över 80 procent av alla tv-tittare en vanlig dag också tar del av Sveriges Television. Sträcker vi ut perspektivet till en vecka blir andelen ännu högre. Över 90 procent av alla som någon gång tittar på tv tar också del av något program från Sveriges Televisions kanaler. Tittarna har ransonerat sitt SVT-tittandet, men har inte lämnat SVT.

Reklamfria sändningar vapen i konkurrensen

Förutom bredden och den upplevda kvaliteten i programmen har den svenska public service-televisionen genom de reklamfria sändningarna en mycket stark konkurrensfördel visavi de kommersiella kanalerna. Att denna konkurrensfördel blir allt viktigare framgår bl a av SOM-mätningarna frågor om inställningen till tv-reklam. Mätningarna visar att i takt med att allt fler tittare fått tillgång till reklambaserade kanaler har den positiva inställningen till tv-reklamen minskat. Idag uttalar en stor majoritet av tittarna en negativ inställning till reklamen, som framgår av figur 3. Reklamen stör och irritationen tilltar.

Figur 3 Attityden till tv-reklam

fråga: "Är Du positivt eller negativt inställd till reklam i tv?"
 Procent av personer 15-85 år

Reklamfriheten i Sveriges Televisions kanaler har ett starkt stöd bland tittarna idag. Det visar inte minst svaren på frågan om det är ett bra eller dåligt förslag att införa reklam i SVT som ställts i årets SOM-mätningar.

Utfallet är entydigt. De allra flesta tycker att det är ett "mycket dåligt förslag". Närmare två av tre av de svenska tv-tittarna avvisar idén att införa reklam i SVT, vilket framgår av tabell 8.

Tabell 8 Inställningen till reklam i Sveriges Television

fråga: "Vilken är Din åsikt om att... införa reklam i Sveriges Television"

	2000 (%)	1995 (%)
Mycket bra förslag	4	6
Ganska bra förslag	8	17
Varken eller	21	18
Ganska dåligt förslag	23	21
Mycket dåligt förslag	43	33
Ingen åsikt	-	5
Summa	100	100
Ej svar	8	-
Balansmått: Bra minus Dåligt	-54	-31
Antal svars personer	1842	1699

Anmärkning: Frågan om att införa reklam i Sveriges Television ställdes som en del i ett frågebatteri om om allmänhetens syn på medierna i samhället. Frågorna ställdes av Institutionen för journalistik och masskommunikation som en uppföljning av motsvarande frågor i 1995 års SOM-undersökning (se Asp och Weibull, 1996).

Det har även tidigare funnits ett tydligt motstånd till tanken att införa reklam i Sveriges Televisions kanaler (Asp och Weibull 1996) men detta motstånd ser ut att ha ökat väsentligt de senaste åren. I 1995 års SOM-undersökning då frågan om reklam i SVT också ställdes, var de reklamnegativa 31 procentenheter fler än de reklampositiva. I 2000 års SOM-undersökning har denna negativa övertikt ökat till 54 procentenheter. Undersökningsdata visar också att motståndet till reklam i SVT finns i alla undersökta undergrupper av befolkningen och i alla politiska läger. Även bland sympatisörer till partierna på den borgliga sidan är reklamotståndet mycket starkt. Den stora och breda majoriteten vill m a o behålla Sveriges Televisions kanaler reklamfria och förespråkarna för ett reklamfritt SVT har blivit allt fler.

De olika undersökningarnas resultat visar tydligt att reklamfriheten är en av Sveriges Televisions starka sidor idag. Reklam i Sveriges Televisions kanaler skulle av undersökningarna att döma, allvarligt kunna försämra den attitydmässigt starka ställning och stora good-will som public service idag åtnjuter.

Stark public service en garant för starkt tv-utbud

När starka och svaga sidor behandlats i denna artikel har perspektivet varit att se utvecklingen utifrån de enskilda tv-kanalerna – public service-kanalerna visavi de kommersiella kanalerna. Att Sveriges Television tittarmässigt förlorar mark när tv-monopolet upphör och när konkurrerande svenska tv-företag och deras kanaler växer och utvecklas är inget anmärkningsvärt i sig. Tv-marknaden räknad i form av tillgänglig tittartid ökar inte. När nya aktörer kommer måste den gamla aktören släppa ifrån sig marknadsandelar. Det innebär att SVT tittarmässigt trycks tillbaka på en i huvudsak stabil konsumtionsmarknad.

Däremot ökar tv-marknaden år för år när det gäller omsättning. I takt med ökade intäkter från tv-reklamen skapas alltmer tillgängliga pengar för programinvesteringar. Här växer marknaden och tillväxten sker enbart hos de kommersiella kanalerna. SVT måste här verka på en växande marknad, där kostnaderna drivs upp inom de programområden som de kommersiella kanalerna finner intressanta. Vi kan idag se att reklamkanalerna i huvudsak valt att kraftsamla inom de programområden där möjligheterna är störst att nå stora och kommersiellt intressanta publikgrupper. Det är inom dessa programområden som ökade resurser läggs ner på produktioner och inköp. Och det är inom dessa områden de riktigt stora publikerna samlas. Det är också inom dessa områden som SVT inte längre bedöms som den främsta programleverantören av tittarna. När Sveriges Television pga upptrissade programkostnader inte längre kan sända vissa stora attraktiva idrottsevenemang och publikdragande långfilmer, samtidigt som budgeten urholkas för övrig programverksamhet genom ökade kostnader för olika sändningsrättigheter, uppstår utan tvivel en risk för negativa spiraler.

För public service-företaget är det givetvis negativt och oroande att en majoritet av tittarna idag tycker att de blir bättre tillgodosedda av andra kanaler när det gäller långfilmer, olika slags tv-serier, lätt underhållning och sport. Men frågan är huruvida den enskilde tittaren har fått ett sämre utbud totalt sett.

En bred internationell jämförelse av public service-television runt om i världen har visat att en stark public service-verksamhet skapar ett klimat där tv-utbudet som helhet utvecklas positivt. En marknad med en kraftfull public service-verksamhet skapar enligt denna studie ”hälsobringande cirklar” som får kvalitativa effekter på hela tv-kulturen och det samlade utbudet på den aktuella marknaden. Framgångsfaktorerna enligt denna rapport är en public service-television som har ett brett programuppdrag med hög kvalitet, en stark publikförankring, en stabil och uthållig finansiering där programverksamheten inte är beroende av reklamintäkter. Tre länder och tre företag lyftes fram som framgångsrika exempel. BBC i Storbritannien, ARD i Tyskland och SVT i Sverige. Bland dessa var SVT det publikt mest framgångsrika. (McKinsey&Company 1999).

I den svenska tv-konsumentens perspektiv tycks bilden av det samlade utbudet alltjämt i huvudsak vara positiv. Ökad konkurrens, större utbud inom attraktiva programområden samt ett fortsatt kvalitativt starkt och brett public service utbud har förhoppningsvis gett bättre tv. En tolkning av den uppåtgående trenden, som vi har kunnat se för samtliga svenska tv-kanaler när det gäller publikens allmänna bedömningar, är måhända bl a ett uttryck för detta. För den svenska tv-marknaden och för de svenska tv-tittarna skulle man kunna säga att public service-televisionens allra starkaste sida är uppdraget att fungera som en garant för och pådrivare till ett starkt och kvalitativt tv-utbud som helhet.

Referenser

- Asp Kent, Weibull Lennart (1996) “Har svenskarna en medieideologi?” I *Mitt i nittioalet*. SOM-rapport 16. Red. Sören Holmberg & Lennart Weibull. Göteborgs Universitet: SOM-institutet.
- Eklund Maria, Holmberg Åsa (1992) *TV-tittandet 1991*. SR/PUB nr 7 – 1992. Sveriges Radio Publik- och programforskningsavdelningen.
- Gahlin Anders, Nordström Bengt, Wigren Gunilla (1989) *Svensk tv får svensk konkurrens*. PUB *informerar* maj 1989. Sveriges Radio Publik- och programforskningsavdelningen.
- Holmberg Sofia, Svedberg Pirjo (1993) *TV-tittandet 1992*. SR/PUB nr 18-1993. Sveriges Radio. Sveriges Radio Publik- och programforskningsavdelningen.
- Höijer Birgitta, Nowak Lilian (red) (1990) *I Publikens intresse*. Om radio och tv i människors liv. Sveriges Radio PUB. Raben & Sjögren.

- Ishikawa, Sakae, Leggatt, Timothy, Litman, Barry, Raboy, Marc, Rosengren, Karl Erik, Kambara, Naoyuki (1994) "Diversity in Television Programming: Comparative Analysis of Five Countries. (1996) (red) Quality assessment of Television University of Luton Press, John Libbey Media, Luton.
- Kjellmor Staffan, Svedberg Pirjo (1990) *Satellit-tv:s publik*. Vad händer när man får satellit-tv? Publikstudie i Borås kabel-tv-område mars 1987 och mars 1988. SR/PUB nr 4 – 1990. Sveriges Radio Publik- och programforskningsavdelningen.
- McKinsey & Company (1999) *Public Service Broadcasters Around the World*.
- MedieNotiser (1999) *TV i Norden, Europa och Världen*. Nordicom-Sverige Göteborgs Universitet.
- Nordström Bengt, Svedberg Pirjo (1991) *TV-tittandet 1990*. SR/PUB nr 14- 1991. Sveriges Radio Publik- och programforskningsavdelningen.
- Sveriges Televisions Public service-uppföljning 2000*. Sveriges Television AB
- Westrell Claes (1986) *Satellit-tv:s publik*. Publikräkning i Borlänge kabel-tv-område hösten 1985. SR/PUB nr 1 – 1986. Sveriges Radio Publik- och programforskningsavdelningen.
- Westrell Claes (1988) *Satellit-tv:s publik*. Publikräkning i Skarpnäcks kabel-tv-område hösten 1986. SR/PUB nr 1 – 1988. Sveriges Radio Publik- och programforskningsavdelningen.
- Westrell Claes (2001) *TV-tittandet 2000 Årsrapport*. MMS Mediamätning i Skandinavien AB.

TV-TITTARNAS PROGRAMPREFERENSER OCH TV-KANALERNAS PROGRAMUTBUD

KENT ASP

Vad vill svenska folket se på TV? Och stämmer i så fall tittarnas önskemål överens med det programutbud som erbjuds?

I de flesta svenska och utländska studier av televisionen från 1950-talet och framåt utgör information-underhållning den grundläggande dimensionen både när det gäller undersökningar om TV-publiken och studier av televisionens programutbud. Denna grundläggande dimension i tittande och utbud ligger också till utgångspunkt för den undersökning som presenteras här.

Tittarnas *programpreferenser* undersöks med hjälp av en fråga där de svarande fått ange vilken typ av program de föredrar att titta på i TV. Svartspersonerna fick ange på en skala från 0 till 10 hur intresserade de är att titta på dels informations- och faktaprogram, dels på förströelse- och underhållningsprogram. TV-utbudets *innehåll* längs information-underhållningdimensionen besvaras med hjälp av de undersökningar som JMG utför på uppdrag av Granskningsnämnden för radio och TV. Syftet dessa undersökningar är att följa och rapportera om hur programutbudet i svensk television ser ut och utvecklar sig över tid.

TV-tittarnas programpreferenser

Att mäta vad tittarna vill se på i TV kan vid ett första påseende synas vara enkelt att besvara eftersom det sedan reklam-TV:s införande dagligen produceras tillförlitliga tittarsiffror för i stort sett alla program som sänds i svensk TV. De tittarsiffror som registreras av MMS (Mediamätning i Skandinavien) för varje enskilt program torde väl om något visa vad svenskarna vill se på TV.

MMS tittarsiffror kan självfallet vara en bra mätare på vad tittarna vill se på. Men i ett vetenskapligt sammanhang är tittarsiffror för enskilda program oftast inte användbara om syftet är att i mer generella termer undersöka tittarnas preferenser; vad tittarna helst föredrar eller är intresserade av att se på TV. Bland annat av det uppenbara skälet att det faktiska tittandet på ett visst program inte enbart bestäms av tittarens egna programpreferenser eller önskemål utan också av det programutbud som faktiskt erbjuds i TV den aktuella kvällen eller vad andra medlemmar i familjen vill titta på.

Syftet med frågan om tittarnas programpreferenser är med andra ord inte att ta reda på vilka program man faktiskt tittar på, utan vilka program man helst föredrar eller är intresserade av att titta på. I princip kan två olika frågetekniker

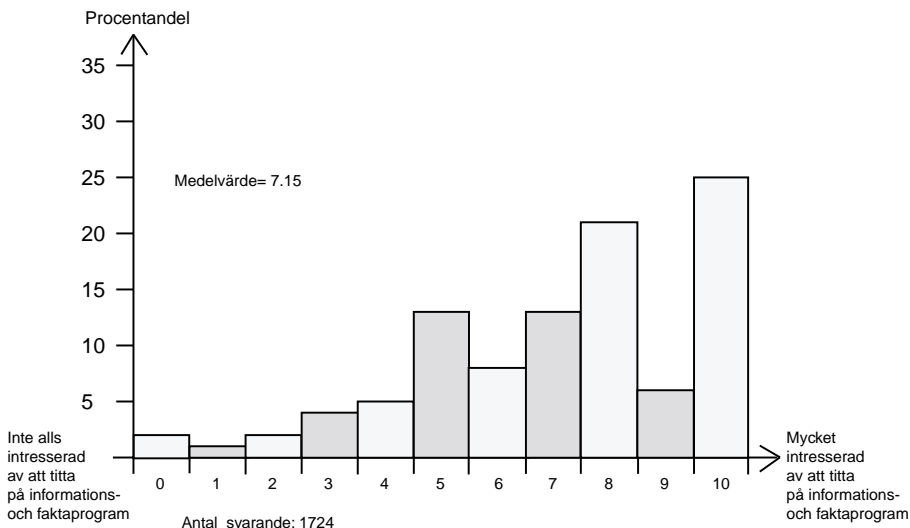
användas för att ta reda på tittarnas preferenser längs en information-underhållningsdimension.

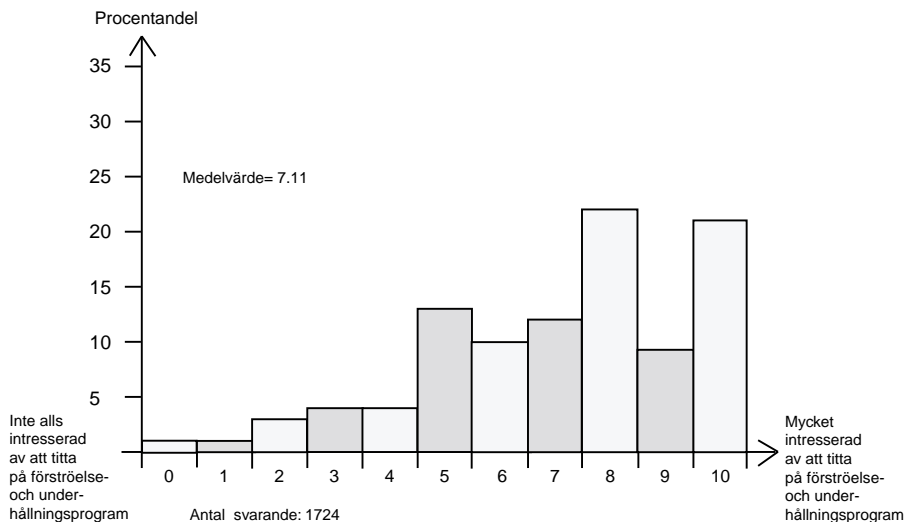
För det *första* kan preferenserna klarläggas genom att svarspersonerna får besvara en enda fråga där fakta/information ställs mot förströelse/underhållning. En fördel med denna teknik är att de svarande själva tvingas ge ett endimensionellt svar, nackdelen kan vara att de svarande ställs inför en alltför svår valsituation och löser detta genom att lägga sig i mitten på skalan.

För det *andra* kan preferenserna klarläggas genom att svarspersonerna får besvara två olika frågor där de i den ena får ange sitt intresse för fakta/information och i den andra sitt intresse för förströelse/underhållning. Och att man därefter med utgångspunkt från svaren på båda frågorna konstruerar ett endimensionellt additivt index. En fördel med denna teknik är att intresset för information/fakta och intresset för förströelse/underhållning kan analyseras var för sig, nackdelen är de svarande själva inte ger ett endimensionellt svar utan att detta i efterhand skapas på analytisk väg.

Den andra frågetekniken har valts här. Svaren på frågorna redovisas i figur 1 (intresset för informations- och faktaprogram) och i figur 2 (intresset för förströelse- och underhållningsprogram).

Figur 1 TV-tittarnas programpreferenser – intresset för informations- och faktaprogram (procent)

Figur 2 TV-tittarnas programpreferenser – intresset för förströelse- och underhållningsprogram (procent)

En mycket stor majoritet, ungefär 75 procent av tittarna, placerar sig högre än skalans mittpunkt och anger att de är intresserade av att titta på informations- och faktagprogram i TV. Svarmönstret är närmast identiskt när det gäller intresset för att titta på förströelse- och underhållningsprogram i TV.

Svenska folkets intresse för att titta på informations- och faktagprogram i TV är med andra lika stort som att titta på förströelse- och underhållningsprogram.

Frågan är om programpreferenserna är desamma för tittare på olika TV-kanaler?

Resultatet redovisas i tabell 1 och tabell 2 för de svarspersoner som angett att de *dagligen* tittar på TV4, TV3, Kanal 5 och ZTV. När det gäller de som angett att de varje dag ser på SVT1 eller varje dag på SVT2 redovisas medelvärdet för de båda kanalerna eftersom deras tittares programpreferenser är i det närmaste identiska.

Tabell 1 Programpreferenser hos dagliga tittare på olika TV-kanaler – intresset för informations- och faktagprogram (procent)

Informations- och faktagprogram	Dagliga tittare på...					Alla
	SVT1+2	TV4	TV3	Kanal 5	ZTV	
Inte alls intresserad (0-4)	11	14	18	17	21	14
Mittemellan (5)	12	13	15	15	16	13
Mycket intresserad (6-10)	77	73	67	68	63	73
	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	923	970	400	284	101	1724

Tabell 2 Programpreferenser hos dagliga tittare på olika TV-kanaler – intresset för förströelse- och underhållningsprogram (procent)

Förströelse- och underhållningsprogram	Dagliga tittare på...					Alla
	SVT1+2	TV4	TV3	Kanal 5	ZTV	
Inte alls intresserad (0-4)	10	7	6	5	5	13
Mittemellan (5)	14	12	10	9	8	13
Mycket intresserad (6-10)	76	81	84	86	87	74
	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	931	981	403	286	101	1724

Skillnaderna mellan TV-kanalernas olika tittare uppvisar ett tydligt och systematiskt mönster. De som anger att de varje dag ser på SVT:s kanaler är klart mer intresserade av att titta på informations- och faktaprogram än TV3:s och Kanal 5:s tittare (tabell 1). SVT:s tittare är inte heller lika intresserade som TV3:s och Kanal 5:s tittare av att titta på förströelse- och underhållningsprogram (tabell 2). Programpreferenserna hos de som dagligen tittar på TV4 ligger ungefär däremellan. De som är mest intresserade av underhållning och minst intresserade av information och fakta är dagliga tittare på ungdomskanalen ZTV.

Det bör dock påpekas att även hos de som anger att de varje dag ser på ZTV är andelen intresserade av informations- och faktaprogram tre gånger större än de som anger att de *inte* är intresserade av informations- och faktaprogram.

Fyra typer av TV-tittare

TV-publikens programpreferenser längs information-underhållningsdimensionen har mätts genom att tittarna fått svara på två olika frågor. De svarande kan med andra ord ange att de både är intresserade av faktaprogram och av underhållningsprogram, likaväl som de kan ange att de varken är intresserade av att titta på faktaprogram eller underhållningsprogram i TV (se även Lennart Weibulls artikel i denna bok).

I tabell 3 har svaren på de två frågorna ställts samman där respondenterna har delats in i två huvudgrupper: intresserade och inte intresserade. De två frågorna och de två svarsalternativen ger upphov till fyra olika typer av TV-tittare:

- (1) *lågengagerade TV-tittare* – dvs tittare som inte är särskilt intresserade av TV, varken av faktaprogram eller underhållningsprogram,
- (2) *underhållningsinriktade TV-tittare* – dvs tittare som främst är intresserade av underhållningsprogram i TV, och inte så mycket av faktaprogram,
- (3) *informationsinriktade TV-tittare* – dvs tittare som främst är intresserade av faktaprogram i TV, men inte så mycket av underhållningsprogram, och

(4) *höngagerade TV-tittare* – dvs tittare som har ett särskilt intresse för TV, både av faktaprogram och underhållningsprogram.

Som framgår av procenttalen i tabell 3 är de fyra tittargrupperna ungefär lika stora (ca 25 procent). Detta resultat gäller för svenska TV-tittare i allmänhet. I tabell 4 redovisas hur de fyra tittargrupperna fördelar sig i de undersökta TV-kanalerna. Liksom tidigare avser svaren de som angett att de varje dag ser på respektive TV-kanal.

Tabell 3 Fyra typer av TV-tittare (procent)

		Förströelse- och underhållningsprogram	
		Inte intresserad	intresserad
Informations- och fakta-program	inte intresserad	1) Långagerade (22%)	2) Underhållningsinriktade (26%)
	intresserad	3) Informationsinriktade (26%)	4) Höngagerade (26%)

Tabell 4 TV-kanalernas olika tittartyper (procent)

	Dagliga tittare på...					
	SVT1+2	TV4	TV3	Kanal 5	ZTV	Alla
1. Långagerade tittare	19	18	18	16	15	22
2. Underhållningsinriktade tittare	21	30	35	37	39	26
3. Informationsinriktade tittare	29	22	18	15	13	26
4. Höngagerade tittare	31	30	29	32	33	26
	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	915	958	395	282	100	1709

Skillnaderna mellan de olika TV-kanalernas tittare är mycket liten när det gäller gruppen *långagerade tittare* och gruppen *höngagerade tittare*.

Gruppen långagerade tittare är lägst i nischkanalen ZTV och högst i de breda SVT-kanalerna och TV4. Ett likande mönster, fast i motsatt riktning, gäller för gruppen höngagerade tittare, men skillnaden är där endast marginell mellan de breda TV-kanalerna och nischkanalen ZTV. Det bör i detta sammanhang påpekas att gruppen låg- och höngagerade tittare helt naturligt genomgående är mindre respektive större hos *dagliga* tittare än när gäller det som i tabellen anges för *alla* tittare.

Skillnaderna mellan kanalerna är däremot stora när det gäller gruppen *informationsinriktade tittare* och gruppen *underhållningsinriktade tittare*.

SVT1 och SVT2 är de enda kanaler där den informationsinriktade tittargruppen är större än den underhållningsinriktade gruppen (29 respektive 21 procent). Hos TV4:s dagliga tittare är motsvarande andelar 22 respektive 30 procent. Och bland TV3:s och Kanal 5:s tittare är den underhållningsinriktade tittargruppen ungefär dubbelt så stor som den informationsinriktade gruppen. I ZTV är den nästan tre gånger så stor.

Överensstämmelsen mellan programpreferenser och programutbud

I vilken mån överensstämmer då tittarnas önskemål med det utbud av information och underhållning som erbjuds i svensk TV?

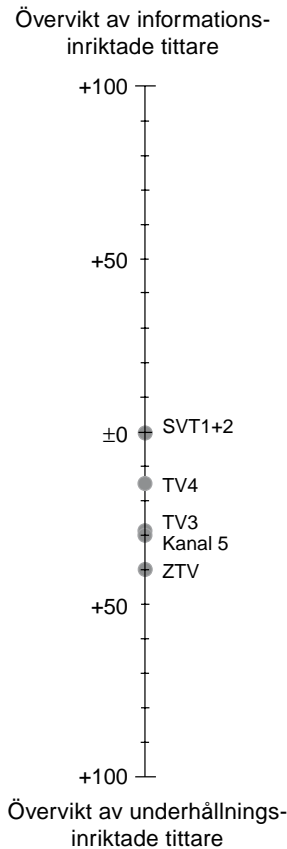
Ett svar på denna fråga kräver att tittarnas programpreferenser kan relateras och jämföras med den inriktning de olika TV-kanalernas faktiska programutbud har under samma tidsperiod. Inom ramen för de undersökningar som JMG utför på uppdrag av Granskningsnämnden för radio och TV har en sådan jämförbar studie gjorts av programutbudet under år 2000 (*Svenskt TV-utbud 2000*).

I rapporten *Svenskt TV-utbud 2000* redovisas resultatet med hjälp av en *IU-skala* (information-underhållningsskala) som i sammanfattande form anger förhållandet mellan andelen informationsinriktat och andelen underhållningsinriktat programutbud i de undersökta TV-kanalerna. *IU-skalans* nollpunkt anger att utbudet av informationsinriktade program och underhållningsinriktade program är lika stort och de båda ytterpunkterna på skalan (+100) anger att TV-kanalens utbud i sin helhet består av informationsinriktade program alternativt underhållningsinriktade program.

För att en jämförelse skall kunna göras med TV-kanalernas placering på utbudsskalan har programpreferenserna hos TV-kanalernas dagliga tittare mätts enligt samma principer som utbudsskalan. Resultatet presenteras i figur 3. TV-kanalernas värden på *IU-skalan* utgörs av ett additivt index baserat på de två frågor som tidigare redovisats i tabell 1 och 2.

IU-skalan för tittarnas programpreferenser anger förhållandet mellan andelen tittare som är intresserade av faktaprogram och med lågt intresse för underhållningsprogram (informationsinriktade tittare) och andelen tittare som är intresserade av underhållningsprogram och med lågt intresse för faktaprogram (underhållningsinriktade tittare). Nollpunkten anger att andelarna i den aktuella tittargruppen är lika stora och de båda ytterpunkterna (+100) anger att samtliga tittare är informationsinriktade alternativt underhållningsinriktade.

Programpreferenserna hos SVT:s dagliga tittare hamnar just på *IU-skalans* mittpunkt. Hos SVT:s tittare råder med andra ord jämvikt mellan de båda tittargrupperna. Hos SVT:s tittare är andelen informationsinriktade tittare lika stor som andelen underhållningsinriktade tittare.

Figur 3 Programpreferenser hos tittare på olika TV-kanaler (IU-skala)

Exempel: IU-värdet för programpreferenserna hos TV4:s dagliga tittare är +15 med övervikt för underhållningsinriktade tittare. Värdet baseras sig på att 14 procent av TV4:s dagliga tittare inte är intresserade av faktaprogram (se tabell 1) och 81 procent är intresserade av underhållningsprogram (se tabell 2), medan 73 är intresserade av faktaprogram och 7 procent av underhållningsprogram. (13 respektive 12 procent placerar sig på skalans mittpunkt). Detta innebär att IU-värdet blir $(14+81=95) - (73+7=80) = +15$. Motsvarande siffror för SVT1+2 blir $(11+76=87) - (77+10=87) = 0$.

Hos de andra fyra undersökta TV-kanalerna finns en övervikt av tittare som är intresserade av förströelse- och underhållningsprogram. Övervikten är störst hos ZTV. Kanal 5 och TV3 kommer därefter. TV4:s dagliga tittare befinner sig när det gäller programpreferenser på *IU-skalan* exakt mellan SVT:s och TV3:s tittare.

Tittarnas programpreferenser relateras slutligen i figur 4 till inriktningen i TV-kanalernas programutbud under år 2000.

Två slutsatser

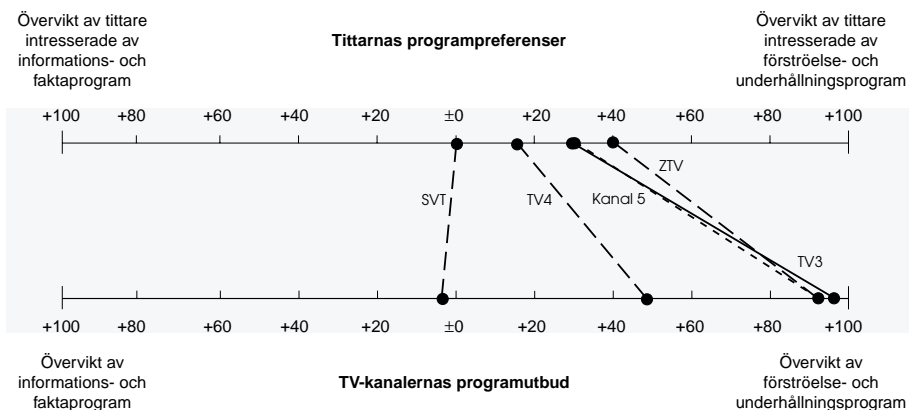
Två slutsatser kan dras av det resultat som redovisas i figur 4.

För det *första* visar resultaten att det finns en stor överensstämmelse mellan inriktningen i de olika TV-kanalernas programutbud och vad deras publik främst är intresserade av att titta på. TV-kanalerna placerar sig på utbudsskalan och på preferensskalan i stort sett i samma ordning.

TV3:s, Kanal 5:s och ZTV:s programutbud är klart mest inriktat på underhållning och deras tittare är också de som är klart mest intresserade av se på förströelse- och underhållning i TV. I SVT är utbudet av information och underhållning ungefär lika stort och SVT:s tittare är de som relativt sett är de som är mest intresserade av informations- och fakta program i TV. Och TV4 hamnar både när det gäller tittarnas programpreferenser och programutbudets inriktning mittemellan SVT och de tre mer renodlade kommersiella TV-kanalerna.

Sett i ett *systemperspektiv* existerar det en betydande överensstämmelse mellan tittarnas programpreferenser och inriktningen i de olika TV-kanalernas programutbud. Det svenska TV-systemet utmärks med andra ord på ett övergripande plan av en god överensstämmelse mellan TV-kanalernas utbud och TV-publikens efterfrågan.

Figur 4 Inriktningen på TV-kanalernas programutbud och tittarnas programpreferenser (IU-skala)

För det *andra* visar resultaten att inriktningen i SVT:s programutbud stämmer bäst överens med vad deras tittare säger sig vara intresserade av att titta på i TV. Hos SVT återspeglas jämvikten i tittarnas intresse för fakta program och underhållningsprogram i en lika utpräglad jämvikt mellan fakta och underhållning i programutbudet.

Inriktningen i TV3:s och Kanal 5:s programutbud ligger däremot mycket långt ifrån vad TV3:s och Kanal 5:s egna tittargrupper är intresserade av att se på i TV. Den starka inriktningen på förströelse- och underhållning motsvaras inte av ett lika starkt intresse för underhållningsprogram hos tittarna – och svarar dåligt mot det intresse för fakta och information som också finns hos TV3:s och Kanal 5:s tittare.

Inriktningen i TV4:s programutbud ligger också långt ifrån de egna tittarnas önskemål, fast avståndet mellan vad TV4:s tittare är intresserade av att se på i TV och vad som faktiskt erbjuds i TV4 inte är lika stort som för TV3 och Kanal 5. Men TV4:s inriktning på underhållning i programutbudet svarar inte heller helt mot det intresse som finns för information och fakta hos TV4:s tittare.

Sett i ett *kanalperspektiv* råder det därför en betydande brist på överensstämmelse mellan de kommersiella TV-kanalernas programutbud och tittarnas programpreferenser, medan överensstämmelsen mellan programutbud och tittarnas preferenser är betydligt större i public service-kanalerna.

Två invändningar kan riktas mot denna slutsats. För det första kan det förekomma en *statuseffekt* som innebär att respondenterna i sina svar tenderar att ange att de är mer intresserade av att titta på information- och faktaprogram i TV än vad de i verkligheten är och på motsvarande sätt underskattar sitt intresse av att se på förströelse- och underhållning i TV.

Om det föreligger en sådan statuseffekt får det till följd att tittarnas programpreferenser generellt sett förskjuts mot informationshållet. Detta innebär i sin tur att den stora överensstämmelsen som finns mellan inriktningen i SVT:s programutbud och tittarnas programpreferenser ”i verkligheten” inte är så stor och att de stora avstånd mellan programutbud och publikpreferenser som kan noteras för TV3, Kanal 5 och TV4 ”i verkligheten” inte är så stora.

Det är troligt att det föreligger en sådan statuseffekt, men att den är förhållandevis begränsad. Den torde i varje fall inte vara så stor att den i grunden förändrar det resultat som här redovisats.

En andra invändning gäller *jämförbarheten* mellan skalorna (utöver rangordningen mellan kanalerna). Skalan som visar inriktningen i TV-kanalernas utbud avser det totala programutbudet. Eftersom de reklamfinansierade TV-kanalerna i stort sett sänder dygnet runt består en mycket stor del av utbudet på dagtid och under natten av bulkproduktion som nästan uteslutande består av utländsk TV-underhållning. Denna stora mängd av företrädesvis billig amerikansk TV-underhållning leder till att TV4 och särskilt TV3 och Kanal 5 på utbudsskalan hamnar mycket långt åt underhållningshållet, vilket får till följd att avståndet till tittarnas programpreferenser blir så att säga extra långt genom att utbudsskalan mäter fördelningen mellan information och underhållning i kanalernas *totala* programutbud.

TV-kanalernas utbud på *prime time*, dvs utbudet på bästa sändningstid (BST), kan därför vara en rimligare jämförelsepunkt med tittarnas programpreferenser.

Något större skillnad blir det dock inte om jämförelsen görs med TV-kanalernas utbud under bästa sändningstid (program med starttid mellan 19.00-21.59). De enda större skillnaderna är att överensstämmelsen mellan kanalernas utbud under BST och tittarnas preferenser blir något mindre för SVT och något större för Kanal 5 (*Svenskt TV-utbud 2000*).

Stor skillnad mellan kommersiell TV och public service

Den stora överensstämmelsen mellan inriktningen i public servicekanalernas programutbud och vad TV-publiken vill se på i TV och det stora gapet mellan vad TV-publiken vill se på och vad reklamkanalerna erbjuder sina tittare kan knappast förklaras av mättekniska orsaker som exempelvis status effekter eller skal-konstruktioner. Förklaringen måste sökas på annat håll.

En tänkbar förklaring till den bristande överensstämmelsen mellan tittarpreferenser och inriktningen i reklamkanalernas programutbud kan vara att den stora mängden av utländskt producerad TV-underhållning i reklamkanalerna primärt inte finns med i kanalernas utbud därför att TV-företagen tror att deras tittare efterfrågar det i någon större utsträckning, utan därför att denna typ av billiga underhållningsprogram kräver måttliga reklamintäkter för att vara lönsamma.

Det stora avståndet mellan utbud och efterfrågan i de kommersiella TV-kanalerna beror alltså inte i första hand på att reklamkanalerna inte vet vad TV-publiken helst vill titta på, utan på att de program som sänds måste vara lönsamma. Och inhemska faktaprogram är svåra att få lönsamhet i eftersom de är dyra att producera jämfört med inköpt utländsk bulkunderhållning.

Slutsatsen måste därför bli att det stora avstånd som existerar mellan de kommersiella TV-kanalernas programutbud och vad tittarna vill se på i TV trots allt ger en riktig bild av hur det förhåller sig. Programutbudets inriktning i de kommersiella TV-kanalerna svarar dåligt mot det intresse som finns för informations- och faktaprogram hos deras tittare, medan inriktningen i public service-kanalernas programutbud bättre stämmer överens med vad deras tittare vill se på i TV.

Referenser

MMS – *Mediamätning i Skandinavien*

Svenskt TV-utbud 2000 – Granskningsnämndens rapportserie nr 7 (2001)

I DÖDA TIDNINGARS SÄLLSKAP

INGELA WADBRING

Kanske lika bra vi vänjer oss. Reklamfinansierade gratistidningar utan något som helst journalistiskt värde – som de som i Stockholm sköljer fram i Metros kölvatten – lär alltmer utgöra människors huvudsakliga nyhetskälla. (Per Planhammar på Göteborgs-Posten Kultur 2000-11-01)

Är det uppgivenhet, eller kanske en slags förakt, som utstrålar från citatet ovan? En uppgivenhet inför faktumet att gratistidningar funnit en plats i många människors vardag på en plats som borde vara de traditionella dagstidningarnas – eller ett förakt för tidningar som utkommer utan en journalistisk värd namnet?

Alldeles oavsett intentionerna med texten, blev det inte så att de reklamfinansierade gratistidningar som Planhammar åsyftade kom att utgöra människors huvudsakliga nyhetskälla. De gratistidningar som åsyftas, *Stockholm News* och *Everyday*, befinner sig idag i döda tidningars sällskap, tillsammans med bland andra *Stockholms-Tidningen*, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, *Arbetet* och många fler.

Varför då? kan man fråga sig. Precis som citatet antyder fanns en stark tilltro hos många att *Stockholm News* och *Everyday* var framtidens tidningar, oavsett vad man tyckte om dem. Vad var det som gick snett? Spekulationerna har under hösten 2000 varit många, och handlat dels om hur det skulle gå för de båda nykomlingarna, dels vad deras journalistiska ambition – i debatten ibland omtalad som brist på ambition – egentligen var. Och nu är de alltså döda.

När *Metro* startade i Stockholm 1995 tog det bara 10 månader innan tidningen gick runt ekonomiskt (Gustafsson, 1996). När *Stockholm News* och *Everyday* prövade samma sak fem år senare, blödde de enligt bedömare mellan 3 och 4 miljoner i veckan (www.vision-media.se, 2000-09-19 och *Vision*, 2000-09-20), och den ena dog efter fyra månader, den andra efter sex. Tar *Metro* fem år efter starten så stor plats att det inte finns plats för fler gratistidningar av daglig karaktär? Eller har förutsättningarna i något annat avseende förändrats sedan *Metros* start?

I det här kapitlet ska vi se på tidningarna i förhållande till sin potentiella publik, för att söka efter svar som är viktiga ifråga om varför tidningar överlever eller dör. Men inte bara publiken är av intresse, utan även tidningarna som sådana, som produkter, och vi ska därför titta lite närmare också på dem. Men allra först en rekapitulering av de respektive tidningarnas start.

Kampen mellan två företag

Vid pass semestertider sommaren 1999 kom de första indikationerna om att en ny gratisdistribuerad tidning var på väg att starta i Stockholm. Indikationerna fanns såväl på journalisternas medielista på Internet som i branschpressen (se exempelvis *Resumé* 1999-06-17, 1999-06-24). Initiativtagare var företaget OTW Publishing, och före detta expressenmedarbetaren Thomas Mattsson var den drivande publicistiska kraften. Ett nytt bolag, News Provider AB, där OTW och Mattsson hade aktiemajoriteten bildades, och där flera delägare gick in med ekonomiska medel, bland annat Björn Nordstrand. 66 miljoner var startkapitalet och upplagan beräknades till cirka 200.000 exemplar (*Pressens Tidning*, 2000-03-30).

Att en ny tidning var på gång var emellertid i princip det enda som sades – vad denna skulle innehålla, hur den skulle distribueras eller vem som skulle leda det publicistiska arbetet sades det mindre om. Att Thomas Graal, som tidigare arbetat bland annat på *Metro* i Stockholm, var VD för tidningen stod klart relativt tidigt, och att Lars Weiss skulle bli dess chefredaktör bestämdes och offentliggjordes i mars 2000 (se t.ex. *Pressens Tidning*, 2000-04-13).

Den 5 september 2000 planerades starten av *Stockholm News*. Det var i anslutning till starten av OS i Sydney, vilket säkert inte ska ses som en slump, utan mycket medvetet. Det var en tisdag, vilket antagligen inte heller ska ses som en slump, utan medvetet; måndagar är ”dåliga” och tunna tidningsdagar.

En vecka före den 5 september händer dock något som ingen räknat med. På stadens gator och torg dyker en helt annan gratisdistribuerad tidning upp, betitlad *Everyday* – ägd av *Metro International* och därmed av Stenbeckssfären. Precis som *Stockholm News* distribueras den av kolportörer. Och precis som *SN* ska den distribueras via gator och torg under eftermiddagarna, när människor är på väg hem från arbetet. Men det finns också viktiga skillnader mellan de båda tidningarna. Innehållsmässigt är *Stockholm News* i sin framtoning seriös och morgontidningslik, medan *Everyday* mer liknar en kvällstidning och snarare satsar på ett mer underhållningsbetonat innehåll. Kritikerna säger att *Everyday* startats enbart för att ta livet av *Stockholm News* (se t.ex. *Pressens Tidning*, 2000-08-31, 2000-09-14).

Att ingenting läckt ut innan starten av Stenbecks *Everyday* är anmärkningsvärt. Det hette internt såväl som externt att man arbetade med ett dataprojekt – och arbetet bedrevs i FLTs lokaler, inte i *Metros*. I efterhand sägs att *Everyday* tillkom på 10 dagar och nätter (www.vision-media.se, 2000-09-06, *Pressens Tidning*, 2000-08-31, *Journalisten*, 2000-08-31).

Reaktionerna från *Stockholm News* varierade mellan ytterligheterna att man alls inte var förvånade, utan väntade att Stenbeck skulle göra någon slags motdrag, till att de faktiskt blev ordentligt tagna på sängen (se exempelvis *Pressens Tidning*, 2000-08-31 www.vision-media.se, 2000-08-28, 2000-11-08; www.dagensmedia.se, 2000-08-28). Tidningens styrelseordförande, Björn Nordstrand, säger i efterhand att han borde begripit att Stenbeck inte stillatigande skulle sitta och titta på och

vänta för att se vad som händer när en ny tidning, en konkurrent till *Metro*, startar (www.vision-media.se, 2000-11-08). Och det gjorde heller inte Stenbeck. Anfall lär ju vara bästa försvar, heter det. Och för Stenbecks och *Metro Internationals* del handlade det förstås om ett försvar för den morgonbaserade och gratisdistribuerade tidningen *Metro*.

Med två gratisdistribuerade eftermiddagstidningar på stockholmsmarknaden startar slaget om flanörerna på gatorna. För att överleva som tidning krävs att de kan locka annonsörer, då de är helt beroende av annonsintäkter. För att locka annonsörer krävs att de kan visa att de har en läsekrets som dels är tillräckligt stor, dels är intressant sammansatt. Båda tidningarna behöver således nå många och rätt flanörer (jfr Gustafsson, 1996; McQuail, 2000; Picard, 1989).

Men det räcker inte med att nå flanörerna. Det gäller också att kunna **bevisa** för annonsörerna att de nått dem. Båda tidningarna var därför mer eller mindre tvungna att göra egna undersökningar, och även andra intressenter gjorde undersökningar, i väntan på räckviddsmätningar från Orvesto. Kontentan av de undersökningar som utfördes, var att resultaten var synnerligen olikartade. Det reste naturligtvis frågan om vilken undersökning som var tillförlitlig – om någon av dem var det. Om undersökningarna granskas i ljuset av när de gjordes, hur frågorna ställdes och hur felmarginalen såg ut, kan konstateras att samtliga undersökningar var förhållandevis tillförlitliga, och att *Everyday* och *Stockholms News* hade en räckvidd om vardera cirka 15 procent då de funnits på marknaden i en månad (se Wadbring, 2000b).

Så såg det ut då. Idag finns ingen av tidningarna längre. Vi ska nu med hjälp av innehålls- och publikanalyser diskutera likheter och skillnader mellan de gratisdistribuerade respektive prenumererade tidningarna, för att finna ledtrådar som kan leda oss till svaret på frågan om varför de båda nya tidningarna idag befinner sig i döda tidningars sällskap.

Innehållsliga aspekter av stockholmstidningarna

Att innehållet i en tidning spelar roll för den som läser tidningen är odiskutabelt. En tidning utan ett i något avseende tilltalande innehåll torde inte få många läsare, gratisdistribuerad eller inte. Innehållet kan emellertid vara av såväl redaktionell som kommersiell natur – även om man med innehåll vanligen avser enbart det redaktionella.

Vi ska börja med att se den redaktionella innehållsprofilen i de tre gratisdistribuerade tidningarna och jämföra med *Dagens Nyheter* i samma region, för att få en hållpunkt till något förhållandevis bekant. Under 1999/2000 har en innehållsanalys gjorts av ett femtiotal svenska morgontidningar, och det är denna datainsamling jag bygger resultaten på i innehållsligt avseende. Inledningsvis ingick vare sig *Metro*, *Everyday* eller *Stockholm News* i undersökningen, utan dessa är inlagda i efterhand. För att få de tre sistnämnda jämförbara är den utvalda perio-

den – en veckas utgåvor – valda från en annan tidpunkt än övriga i analysen ingående tidningar. Detta bör emellertid inte spela någon väsentlig roll för resultaten.¹

Tabell 1 Innehållsprofilen i Stockholmstidningarna 1999/2000 (procent)

Innehåll	Dagens Nyheter	Metro Stockholm	Everyday	Stockholm News
Genomsnittligt antal sidor per utgåva	52,6	36	24,8	26,4
Total andel redaktionellt innehåll i respektive tidning	51	47	64	80
Ekonomi/handel/börs/näringsliv/arbete	16	19	-	10
Kultur/nöje	14	11	15	9
Sport	14	8	20	19
Lokala nyheter	9	6	-	-
Förströelse	7	2	5	2
Inrikesnyheter	6	6	-	-
Utrikesnyheter	6	7	-	9
Radio/TV-material	6	11	16	10
Politik/EU	5	-	-	-
Ledare/krönikor	4	4	-	3
Familjenyheter	3	-	-	-
Feature	3	12	-	6
Debatt	2	-	-	2
Insändare	1	3	3	2
Allmänna nyheter	-	6	37	19
Övrigt redaktionellt material	5	5	3	9
Summa procent	101	100	99	100

Innehåll som ingår i kategorin "övrigt" i respektive tidning

Väder Religion/ filosofi Konsument/ privatekonomi Ungdomssida Mat	Väder Data/IT Hälsa/medicin Mat	Konsument/ privatekonomi	Väder Bostad/ fastighet Vetenskap Mat

Kommentar: Innehållsanalysen av DN bygger på utgåvor från en marsvecka 1999, och för övriga tidningar på utgåvor från en septembervecka 2000. Innehållet är uppskattat per kvartssida.

Flera intressanta resultat finns i tabell 1. De allra första är naturligtvis en så grundläggande sak som tidningarnas respektive omgång och andel redaktionellt material under mätveckan. Att *Dagens Nyheter* är betydligt mer omfattningsrik är knappast någon överraskning, och här bör även poängteras att hänsyn inte tagits till format. I realiteten innebär det att om samtliga tidningar räknas om till samma format, blir skillnaderna mellan *DN* och övriga tidningar betydligt större än vad som visas här. En av de viktiga idéerna bakom *Metro* var att den skulle vara möjlig att läsa under en resa med kollektivtrafiken, och då kunde den inte vara alltför omfattningsrik (*Makt & Media*, 1996, nr 2). *Stockholm News* och *Everyday* har när innehållsanalysen görs inte varit igång mer än några veckor, och har därför av naturliga skäl inte kunnat komma upp i något större omfång.

Varför omfånget är så olikartat blir tydligt när vi ser nästa intressanta resultat i tabell 1: andelen redaktionellt material i tidningarna. Medan både *Dagens Nyheter* och *Metro* ungefär till hälften har ett redaktionellt innehåll, gäller det inte för de båda nykomlingarna. *Everydays* innehåll är till 64 procent redaktionellt, och *Stockholm News'* till 80 procent. I en allmän journalistisk diskussion skulle ett sådant resultat kunna tala till de båda nykomlingarnas fördel; ju mer redaktionellt material desto bättre. Men sanningen är snarare att bristen på annonser är en av de viktigaste förklaringarna till att ingen av tidningarna överlever. **Varför** denna brist uppstår är förstas också en intressant fråga liksom den relativt stora skillnaden mellan de båda nya tidningarna. Båda dessa frågor återkommer vi till längre fram.

Om den redaktionella profilen i tidningarna kan sägas mycket. Det är ungefär samma innehållskategorier som är dominerande i samtliga tidningar, men inte helt. Kultur- och nöjesmaterial är ett innehåll som får stort utrymme i samtliga undersökta tidningar, men i övrigt är det framför allt skillnader som kan ses tidningarna emellan. Skillnaderna går dock i olika riktning. De står huvudsakligen att finna mellan antingen betaltidningar, i bemärkelsen *DN*, och gratistidningar – eller mellan etablerade tidningar och nykomlingar, eller möjligen morgon- respektive eftermiddagsdistribuerade tidningar. *Dagens Nyheter* och *Metro* uppvisar till exempel flera likheter i förhållande till de båda andra: tonvikten på ekonomiskt material, förekomsten av lokala nyheter och den något mindre satsningen på sport. Å andra sidan uppvisar de gratisdistribuerade tidningarna sammantaget likheter som skiljer dem från *Dagens Nyheter*, exempelvis ifråga om det relativt omfattningsrika radio- och TV-materialet eller den totala avsaknaden av familjenyheter.

Vårt att nämna från resultaten i tabell 1 är också den strukturering som är möjlig att se då tidningarna jämförs med varandra. Medan *Dagens Nyheter* helt saknar innehåll som här kodats som allmänna nyheter, återfinns det i relativt stor utsträckning i de gratisdistribuerade tidningarna, och då framför allt i *Everyday* – med sin mer kvällstidningslika profil – men även i *Stockholm News*.

Att *Dagens Nyheter* och *Metro* till ungefär hälften består av redaktionellt material medan de båda andra tidningarna gör det i betydligt större utsträckning fast-

slogs redan tidigare, och det är nu dags att skärskåda det kommersiella innehållet i tidningarna (tabell 2). Det innebär således ungefär hälften i de båda etablerade tidningarna, och motsvarande en tredjedel i *Everyday* och en femtedel av *Stockholm News*' innehåll.

Tabell 2 Annonsmaterialet i stockholmstidningarna 1999/2000 (procent)

Innehåll	Dagens Nyheter	Metro Stockholm	Everyday	Stockholm News
Genomsnittligt antal sidor per utgåva	52,6	36	24,8	26,4
Total andel kommersiellt innehåll i respektive tidning	49	53	36	20
Eftertextannonser	49	-	-	-
Familjeannonser	4	-	-	-
Helsidesannonser	15	33	59	28
Temaannonser	2	35	28	39
Övriga annonser	30	32	14	33
Summa procent	100	100	101	100

Kommentar: Innehållsanalysen av *DN* bygger på utgåvor från en marsvecka 1999, och för övriga tidningar på utgåvor från en septembervecka 2000. Innehållet är uppskattat per kvartssida.

Mest slående – förutom andelen annonsmaterial i de olika tidningarna – är skillnaden i sammansättning av annonsmaterial i *Dagens Nyheter* å ena sidan och de gratisdistribuerade tidningarna å andra sidan. Eftertextannonser och familjeannonser lyser helt med sin frånvaro i de sistnämnda. *Dagens Nyheter* är ett etablerat organ i detta avseende i stockholmsregionen, och även om *Metro* tidigare kunde uppvisa vissa likheter med den etablerade tidningen gäller det inte här. Sett ur ett publikperspektiv är det slående att de typer av annonser som läsare ”behöver” i störst utsträckning är de som endast finns i *Dagens Nyheter*. Föds och dör gör man i tidningen – också i en storstad, även om det kanske är än viktigare i en mindre stad – liksom man letar bland eftertextannonserna då det är dags att byta bil – trots att Internet och text-TV sökt skapa nya beteendemönster. Dessa annonstyper saknas helt i de gratisdistribuerade tidningarna.

Annonsen av mer traditionell kommersiell art finns emellertid i såväl *Dagens Nyheter* som i de övriga tidningarna, och då framför allt i *Metro*. Fördelningen mellan helsidesannonser (huvudsakligen märkesannonser), temaannonser (många mindre annonsörer samlade under ett tema) och övriga annonser är relativt likartad i *Metro* och *Stockholm News*, medan *Everyday* domineras av helsidesannonser.

Nivåerna är emellertid helt olikartade i tidningarna, och en genomgång av vilka annonsörer de båda nystartade tidningarna hade, visade det sig att en stor del av *Everydays* annonser antingen härrörde sig från samannonsering med *Metro* eller annonser från andra MTG-bolag. *Stockholm News'* annonser kom i stor utsträckning från bland andra Proffice AB – som delade ut tidningen – och Svensk TV Bingo AB, som lär ha haft klara band till *SNs* ägare (*Sverigebarometern*, 2000, nr 2).

Ovanstående indikerar att ingen av tidningarna fick särskilt bra betalt för de annonser de trots allt hade i tidningen. Det är alltså inte bara **bristen** på annonser i tidningen som leder till ekonomiska problem, utan också bristen på intäkter för de annonser som **finns** i tidningen.

Att annonsörerna inte strömmade till kan bero på flera saker. Viktigt är naturligtvis att det var svårt för tidningarna att visa annonsörerna vilka läsare man hade. Det är läsarna av tidningen som måste säljas till annonsörerna (jfr McQuail, 2000; Picard, 1989). Tidigare undersökningar har visat många olika resultat ifråga om läsningen av de nya tidningarna, men när vi här går över till läsarna går vi också över till SOM-undersökningen från hösten 2000. Vissa jämförelser ska emellertid göras också med andra publikundersökningar.

Stockholmsläsarna

Stockholmsregionen skiljer sig både i befolknings- och i tidningshänseende i flera avseenden från alla andra regioner i Sverige (t.ex. Kratz, 1995; Wadbring 1999, 2000a). Samtidigt som exempelvis läsningen av traditionella morgontidningar länge varit lägre i regionen – även innan starten av *Metro* – har läsningen av kvällstidningar tidigare varit högre. Även i dag är andelen regelbundna kvällstidningsläsare betydligt större i Stockholmsregionen än i andra jämförbara regioner (t.ex. Wadbring, 2000a).

Att *Metro* vidgat morgontidningsmarknaden ur ett publikperspektiv är odiskutabelt (ibid.), och att den totala andelen läsare blivit fler i och med Metros tillkomst borde möjligen kunna ha röjt vägen också för flera gratisdistribuerade tidningar. Å andra sidan kan man också tänka sig att marknaden är så vidgad som den kan bli i och med *Metro*, och således inte går att vidga än mer.

Tabell 3 visar hur läsningen av de tre gratisdistribuerade tidningarna såg ut hösten 2000. Som jämförelse kan nämnas att motsvarande andel regelbundna läsare (minst 5 dagar/vecka) för *Dagens Nyheter* i regionen är 46 procent i samma undersökning.

Andelen regelbundna läsare skiljer sig mycket mellan *Metro* och de övriga båda tidningarna. Medan ungefär 30 procent av stockholmarna, sett till både region och kommun, tar del av *Metro* fem dagar i veckan eller mer, är motsvarande siffra för de båda nykomlingarna ungefär fem procent. Även sett till ett lågt krav, läsning minst en dag per vecka, är skillnaderna stora. Över hälften av stockholm-

marna läser *Metro* varje vecka, medan ungefär var femte läste *Stockholm News* och/eller *Everyday*. Med tanke på tidigare gjorda publikundersökningar (se Wadbring 2000b för en översikt) där de båda tidningarna växlade mellan att vara störst – men där *Everyday* var det något oftare än *Stockholm News* – är det här värt att påpeka att *Everyday* var något större än *Stockholm News* också i SOM-undersökningen. Om det sedan berodde på bättre distribution, bättre innehåll eller något helt annat vet vi inte.

Tabell 3 Läsning av dagliga gratistidningar i Stockholmsregionen respektive Stockholms kommun 2000 (procent)

	Metro		Stockholm News		Everyday	
	Region	Kommun	Region	Kommun	Region	Kommun
Minst 5 dagar/vecka	26	31	4	5	5	7
3-4 dagar/vecka	19	20	6	8	8	9
1-2 dagar/vecka	17	17	8	9	9	8
Mer sällan	27	24	21	22	24	25
Aldrig	12	8	61	57	54	51
Summa procent	101	100	100	101	100	100
Antal svarande	633	248	339	130	339	130
Minst 1 dag/vecka	53	68	18	22	22	24

Att *Metro* når en betydligt större andel av stockholmarna finns det flera skäl till. En första förklaring är ånyo etableringsgraden, i det att tidningen funnit sina läsare efter fem år på marknaden. En annan viktig förklaring är distributionen. Även om alla tre tidningarna är gratis för läsarna, få läsarna tillgång till dem på olika sätt och vid olika tidpunkter på dygnet. På väg till jobbet eller skolan finns *Metro* i sina gröna ställ i tunnelbanan, och även på andra platser, och som läsare väljer man själv om man ska ta ett exemplar eller inte. *Everyday* och *Stockholm News* delades ut av kolportörer under eftermiddagen, förvisso på många platser, men lika lättillgängliga var de inte. Dessutom valde man som läsare inte på samma sätt om man skulle ta ett exemplar eller inte. En del kolportörer var näst intill aggressiva i sin iver, medan andra var levande tidningsställ.

Frågan är då om de nya tidningarna hade någon möjlighet att vidga marknaden ytterligare, dvs. mer än *Metro* redan gjort. Eller var det samma läsare till alla tidningarna? Som synes i tabell 4 kan svaret på den sista frågan inte bli annat än ett ja.

Det är framför allt de som läser *Metro* regelbundet som också läste *Stockholm News* och/eller *Everyday*, medan de som sällan eller aldrig läser *Metro* inte heller läste någon av de båda nykomlingarna. Läsakretsen är alltså ungefär densamma. Huruvida det beror på att människor gör aktiva val att läsa gratisdistribuerade

tidningar, eller om det helt enkelt är samma människor som rör sig i områdena där alla de gratisdistribuerade tidningarna finns, ska jag låta vara osagt. Men att de båda nya gratisdistribuerade tidningarna inte lyckades vidga läsarmarknaden ifråga om just denna typ av tidningar mer än mycket marginellt, kan fastslås. Och detta trots sin annorlunda distributionstid på dygnet.

Tabell 4 Regelbunden läsning av Metro i kombination med de nya gratistidningarna, Stockholmsregionen 2000 (procent)

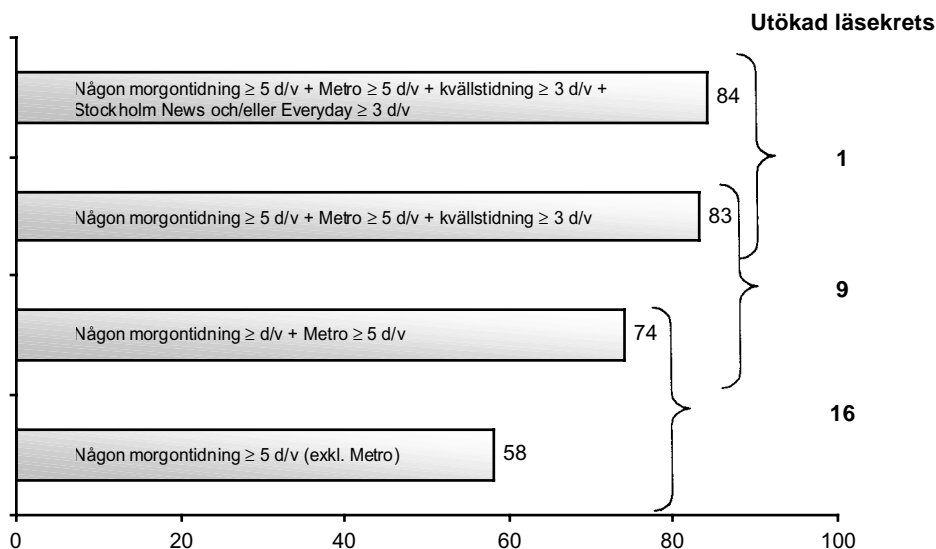
Läser Stockholm News och/eller Everyday	Läser Metro		
	3-7 dagar/vecka	Mer sällan	Aldrig
3-7 dagar/vecka	30	3	3
Mer sällan	40	36	5
Aldrig	30	61	92
Summa procent	100	100	100
Antal svarande	150	150	39

Kommentar: Obs, lågt n-värde för de som aldrig tar del av Metro.

Nästa intressanta fråga blir då förstås om de båda nya tidningarna vidgade marknaden i något avseende överhuvudtaget. De ska ju inte betraktas enbart i relation till *Metro*, utan också till andra tidningar, morgon- såväl som kvällstidningsutgivna. I figur 1 visas hur läsekretsen som helhet vidgas när ytterligare tidningar läggs till basen, här karaktäriserad som prenumererade morgontidningar. Det är inte räckvidder som avses, utan ett vanemått, men siffrorna är ungefär jämförbara med en dags räckvidd (jfr Wadbring och Weibull, 1996).

Den rimliga basen ifråga om läsning av dagstidningar är den prenumererade morgontidningen, och denna är inlagd som bas i figur 1. Även om stockholmsregionen, som nämnts, skiljer sig genom sin lägre grad av morgontidningsläsning och högre grad av kvällstidningsläsning, är det ändå den förstnämnda som får betraktas som bas (jfr Hadenius och Weibull, 2000). Basen i stockholmsregionen är 58 procent, att jämföra med landet som helhet med 77 procent (se Wadbrings och Weibulls kapitel i denna bok).

Huruvida *Metro* eller kvällstidningarna som grupp ska komma härnäst i ”trappan” är kanske inte lika självklart, men jag har här valt att lägga *Metro* före kvällstidningarna, på grund av dess utgivningstid. Räknas också metroläsarna in i dagstidningsläsekretsen blir denna 16 procentenheter större än om enbart morgontidningsläsarna får utgöra den samlade läsekretsen. Totalt sett kan den totala läsekretsen då sägas vara 74 procent av befolkningen i regionen istället för 58.

Figur 1 Läsning av dagstidningar i stockholmsregionen; läsekretsens storlek (procent)

På motsvarande sätt ökar läsekretsen med ytterligare nio procent om även kvällstidningsläsarna räknas in. Den samlade läsekretsen ökar från 74 till 83. Lägg sedan de båda nya gratisdistribuerade tidningarna till på toppen, är det ytterligare tillskottet mycket litet, 1 procentenhet. Deras roll för att utöka läsekretsen var således mycket begränsad.

Varför då? måste man fråga sig. Fanns det ingen nisch kvar alls för två nya tidningar på marknaden? De borde kunnat fylla ett tomrum, exempelvis sett till tidpunkten för distributionen. Ser vi vilka tidningsläsare det var som läste *Stockholm News* och *Everyday*, i jämförelse med vilka som läser *Metro*, blir det uppenbart att *Stockholm News* hade det tuffare än *Everyday* och att en tänkbar nisch inte var så enkel att finna (tabell 5).

Metro läses i huvudsak av människor som inte läser andra morgontidningar regelbundet, och har också en stor andel läsare som regelbundet läser kvällstidningar. Samtidigt är det möjligt att säga att *Metro* läses av alla grupper av tidningsläsare och icketidningsläsare. Inte i någon av grupperna i tabell 5 är det mer än 13 procent som aldrig läser *Metro*.

Läsningen av *Stockholm News* däremot, låg på en jämn men låg nivå i alla fyra grupperna, medan *Everyday* lästes i större utsträckning av de som inte läser morgontidningar regelbundet, men som läser kvällstidningar regelbundet. Den sistnämnda tidningen verkar således i något större utsträckning ha funnit en nisch där det fanns en grupp intresserade läsare; de som redan läste kvällstidningar och var

vana vid det konceptet. *Stockholm News* var en tidning med morgontidningsinnehåll som distribuerades på kvällstidningstid; en hybrid som under sin korta levnad inte hann finna en målgrupp – som kanske hade funnits om tidningen fått längre tid på sig.

Tabell 5 Läsning av gratistidningar i stockholmsregionen i förhållande till läsning av traditionell dagspress 2000 (procent)

	Läser regelbundet morgontidning (exkl. Metro)	Läser inte morgontidning (exkl. Metro) regelbundet	Läser regelbundet kvällstidning (exkl. SN & ED)	Läser inte kvällstidning (exkl. SN & ED) regelbundet
Läser Metro:				
> 3 d/v	35	60	55	40
Mer sällan	52	31	36	47
Aldrig	13	9	9	13
Summa %	100	100	100	100
Antal svar	390	243	186	447
Läste Stockholm News:				
> 3 d/v	11	10	12	10
Mer sällan	27	31	28	28
Aldrig	62	59	60	62
Summa %	100	100	100	100
Antal svar	212	127	102	237
Läste Everyday:				
> 3 d/v	11	17	20	11
Mer sällan	32	35	36	32
Aldrig	58	47	44	58
Summa %	101	99	100	101
Antal svar	212	127	102	237

Kommentar: Med regelbunden morgon- och kvällstidningsläsning avses läsning minst 3 dagar/vecka. Morgon- och kvällstidningskategorierna är inte ömsesidigt uteslutande.

När pengarna i november 2000 började tryta för *Stockholm News*, bara cirka två månader efter starten, var den holländska mediekoncernen De Telegraaf – som för övrigt äger *Metros* konkurrent *Spitz* i Holland – beredda att gå in och köpa delar av *Stockholm News*. Den ekonomiska situationen var allvarlig, och nytt kapital behövde relativt snabbt, varför det holländska delägandet sågs som en god möjlighet att fortsätta utgivningen. Dock, i december meddelades att De Telegraaf drog sig ur. Det offentliga skälet var att kostnaderna stigit och annonsförsäljningen

gått sämre än väntat (*Journalisten*, 2000-11-16; *Pressens Tidning*, 2000-11-16; www.dagensmedia.se, 2000-12-27, www.resume.se, 2000-11-08; www.vision-media.se, 2000-11-08, 2000-12-27). Och i slutet av december, knappt fyra månader efter starten, har alltså *Stockholm News* passerats till döda tidningars sällskap. Drygt två månader senare följer *Everyday* efter.

In memoriam

Varför läggs de båda tidningarna ned? Brist på pengar är det självklara svaret, men **varför** bristen på pengar uppträder, och **varför** de båda tidningarna inte håller ut längre, är snarare de intressanta frågorna. Alla svar finns inte i innehållsanalyser och publikanalyser, utan även exempelvis strategiska övervägande i de båda företagen skulle naturligtvis behöva tas med i en fullödig analys. Men vi kommer en bit på väg genom att se på tidningarnas innehåll och publik.

Det redaktionella materialet är emellertid svårt att säga något om utifrån enbart den kvantitativa innehållsanalys som finns redovisad här. Vad som kan sägas, är att båda de nya tidningarna innehåller ett så brett redaktionellt material att de flesta potentiella läsare torde finna något av intresse. Båda tidningarna innehåller, i olika grad, det en tidning ”ska” innehålla.

Bristen på annonser, och den låga betalningsgraden på de annonser som finns, är däremot viktiga innehållsfaktorer som går att peka ut som förklaring till den snabba döden. Att ingen av tidningarna förhållandevis snabbt fann en egen nisch bland läsarna är ytterligare en förklaring – och att *Everyday* fann det i något större utsträckning än *Stockholm News* kan ha spelat roll för att den sistnämnda överlevde något längre. Samtidigt är det viktigt att inte glömma de olikartade ekonomiska resurser som lades ned på de båda tidningarna; medan *Everyday* får lov att sägas vara något av ett hastverk och med mycket liten personalstyrka, var *Stockholm News* välplanerad, med klara publicistiska ambitioner och en större personalstyrka. Dessutom skulle det kunna vara så att **om** mer ekonomiska medel tillförts tidningarna, hade de kanske hittat en egen nisch på tidningsmarknaden. Om det vet vi intet.

Innehåll och publiknisch är två av flera faktorer som kan förklara *Metros* framgång, och det finns intressanta skillnader visavi de båda nya tidningarna

- Det redaktionella innehållet i *Metro* visade sig vara, om än inte älskat, så åtminstone klart accepterat av kollektivtrafikresenärerna. Det var kortfattat. Det var nytt. Det kom på morgonen.
- Det kommersiella materialet i tidningen gjorde att den nådde break-even redan innan första året var till ända. Annonserna vågade pröva det nya mediet, och 1995 befann vi oss i början av en ekonomisk uppgång konjunkturnässigt (se t.ex. Schön, 2000).

- *Metro* lyckades finna en publik som övriga tidningar inte funnit, även om också en stor dubbelläsning gentemot andra tidningar fanns då och finns idag. Grupper i befolkningen som betraktats som ”hopplösa” att nå, nådde *Metro*.

Förutsättningarna för att fler gratisdistribuerade tidningar skulle ha möjlighet att starta är således förändrade gentemot när *Metro* startade – framför allt genom att *Metro* alls finns. *Metro* tar stor plats, och de nya tidningarna kunde inte införa sina potentiella annonsörer visa någon utökad räckvidd för sina egna tidningar i förhållande till *Metro*. Då skulle det inte räcka med att tidningarna har ett strålrande redaktionellt innehåll, om ingen är bredd att betala för det.

Den finska mediekoncernen Jantons har i flera års tid diskuterat starten av en gratisdistribuerad morgontidning – *100 Nyheter* – i Stockholm, en tidning som redan finns i Helsingfors, där den konkurrerar med *Metro*. Senaste budet är, när detta skrivs, att Jantons tidning kommer att starta hösten 2001 (*Vision*, 2001-03-18). Frågan är om det räcker att med en annan distributionstidpunkt för att lyckas? Eller kommer vi att, om tidningen startar, endast få räkna in ytterligare en tidning i döda tidningars sällskap?

Noter

- ¹ Se Nilsson och Severinsson (2001) för en beskrivning av innehållsanalysen som helhet och Wadbring (kommande) för en specifik analys av de gratisdistribuerade tidningarna.

Referenser

- Dagens Media* (löpande) Pappers- och nätversion
Gustafsson, Karl Erik (1996) *Dagspressen i Norden. Struktur och ekonomi*. Lund: Studentlitteratur
- Hadenius, Stig och Weibull, Lennart (2000) *Massmedier. Press, radio och TV i förvandling*. Stockholm: Bonnier Alba
- Journalisten* (löpande)
- Kratz, Carlotta (1995) Storstad och landsort. I Weibull, Lennart och Kratz, Carlotta (red) *Tidningsmiljöer. Dagstidningsläsning på 1990-talet*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet
- Makt & Media* (1996) Nr 2
- McQuail, Denis (2000) *McQuail's Mass Communication Theory*. 4th Edition. London: Sage Publications
- Nilsson, Åsa och Severinsson, Ronny (2001) *Trender och traditioner i svensk morgonpress 1987–1999*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet
- Picard, Robert G. (1989) *Media Economics. Concepts and Issues*. Newbury Park: Sage Publications

- Planhammar, Per (2000-11-01) Artikel i *Göteborgs-Posten*.
Pressens Tidning (löpande)
Resumé (löpande) Pappers- och nätversion
- Schön, Lennart (2000) *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel*. Stockholm: SNS Förlag
- Sverigebarometern* (2000) nr 2
- Wadbring, Ingela (1999) Metro på spåren. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ljusnande framtid*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Wadbring, Ingela (2000a) Tidningsläsare i storstadsområdena. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Det nya samhället*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Wadbring, Ingela (2000b) Vem kan man lita på? Del II. Gratistidningsläsningen i Stockholm beror också på metod. I *Medieforskning* nr 6/2000. Stockholm: Tidningsutgivarna
- Wadbring, Ingela (kommande) *Metrologi – perspektiv på tidningen Metro*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet
- Wadbring, Ingela och Weibull, Lennart (1996). Räckvidd och läsvana 1986-1995. En nivåjämförelse mellan två dagstidningsläsningsmått. I Carlsson, Ulla (red) *Rapport från 1996 års Mediebarometerseminarium*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet
- Vision* (löpande) Pappers- och nätversion

Ett land av IT och informationssökande

INTERNET – FRÅN REVOLUTION TILL VARDAGS- ANVÄNDNING

ANNIKA BERGSTRÖM

I början av 2000-talet är Internet en relativt vanlig teknologi i svenska hem och på skolor och arbetsplatser. Teknologin ser i stort sett likadan ut som den gjort de senaste åren, åtminstone för den stora publiken. De flesta uppkopplade hushåll använder modem för att ta sig ut i cyberrymden, även om fasta anslutningar håller på att bli vanligare, framför allt i flerfamiljshus. Internet i TV eller i kylskåpet är ännu inte verklighet i genomsnittssvenskens vardag.

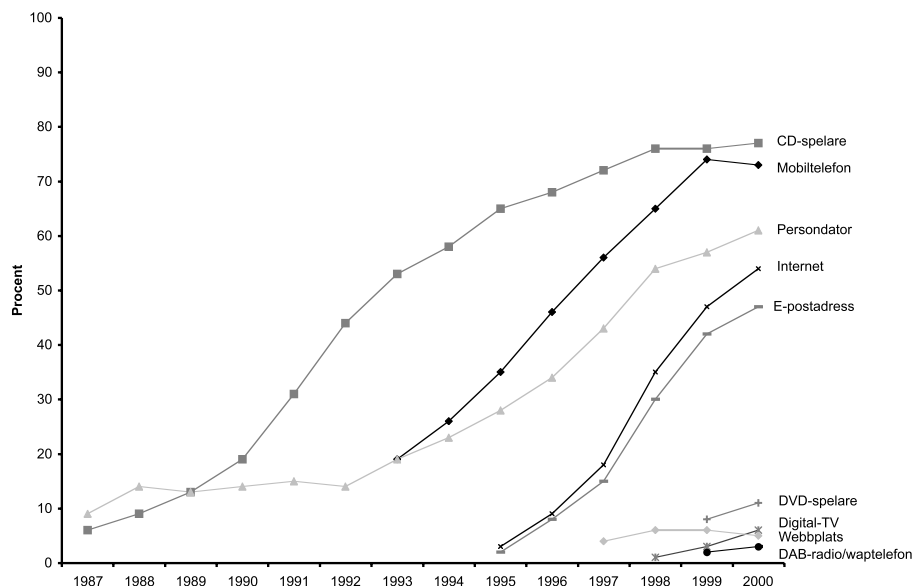
På utbudssidan händer saker hela tiden. När det gäller traditionella massmedieföretag finns de flesta numera representerade på webben: morgon- och kvällstidningar, public service-kanalerna för radio och TV, TV4, tidskrifter m.fl. Därtill ska man lägga en rad portaler som bland annat erbjuder nyheter som en del av ett mångfacetterat innehåll och olika slags interaktionsmöjligheter. Många nya aktörer, som inte har traditionell nyhetsbakgrund, prövar lyckan som nyhetsförmedlare på Internet. Det är dock svårt att slå sig in på en marknad med kända varumärken och bland företag som utöver nättjänsten också har andra produkter som är inkomstbringande. Det har nämligen visat sig svårt att ta betalt för t.ex. nyheter på Internet och annonsörerna har inte heller strömmat till i den takt som många gånger är nödvändig för att få ekonomi i verksamheten.

I det här kapitlet beskrivs svenskarnas Internetvanor och förändringar i ett längre tidsperspektiv. Kapitlet är en uppdatering av tidigare års texter och analysen beskriver utvecklingen av svenskarnas Internetförehavanden så som de tas upp i respektive års SOM-undersökning (se t.ex. Bergström och Weibull 1998; 1999; Bergström 2000).

Spridningen ökar i minskad takt

Ökningstakten av ny teknologi i svenska hushåll var i mitten av 1990-talet kraftig. I början av 2000-talet har takten mattats av för mobiltelefon, persondator och i viss mån Internet (figur 1) samtidigt som nya teknologier med delvis anorlunda karaktär börjar få spridning – om än blygsam sådan. En liten, men ökande, andel svenskar har nu tillgång till DVD-spelare, digital-TV, DAB-radio och WAP-telefon – förkortningarnas teknologier.

Figur 1 Tillgång till några nyare medieteknologier och attribut 1995-2000 (procent av befolkningen)

Ökningstakten för nya teknologier i hemmen följer, enligt Rogers (1995), ofta ett visst förlopp. I början går det långsamt, sedan sprids teknologin eller innovationen snabbt till en större mängd människor, varefter takten minskar igen. Många medieteknologier, t.ex. CD-spelare, video och text-TV har nått sin spridningsmättnad när ca 80 procent av befolkningen har tillgång.

Tabell 1 Procentuell ökningstakt för några kommunikationsteknologier mellan 1997 och 2000

	Jämförelseår		
	1997-1998	1998-1999	1999-2000
Mobiltelefon	16	14	0
Persondator	26	6	7
Internet	94	37	15
Digital-TV	*	200	100
DVD-spelare	*	*	38
Dab-radio	*	*	50

* Innehavet ej mätt detta år

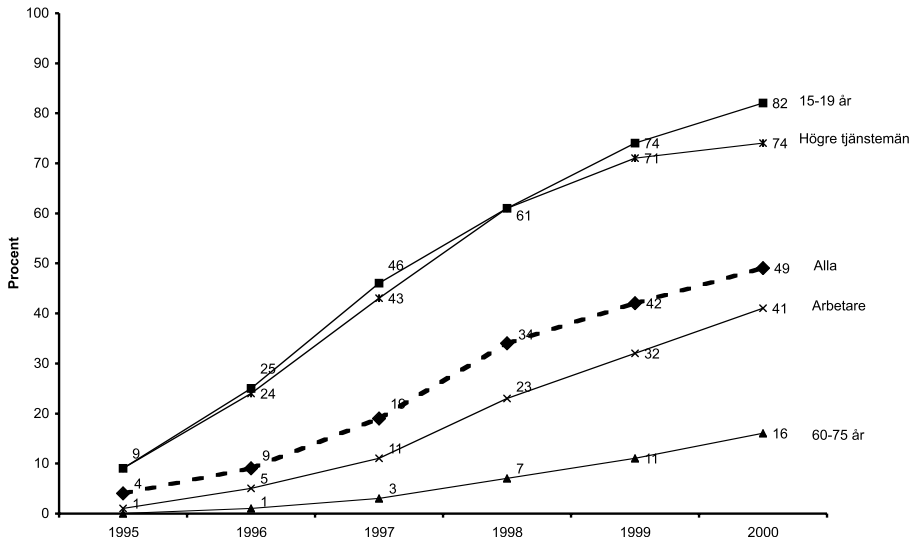
I tabell 1 visas den procentuella ökningen för några nyare kommunikationsteknologier de senaste åren. Mobiltelefon tycks ha nått sin mättnad på ungefär samma nivå som CD och video. Persondator- och Internettillväxten har mattats av betydligt sedan 1997. Ökningstakten för persondator har nästan avtagit och för Internet var den mellan 1999 och 2000 15 procent jämfört med närmare 100 några år tidigare.

Ojämnheten i Internettillgång mellan olika befolkningsgrupper har, likt för andra medieteknologier varit skev. Skillnaderna mellan framför allt unga och gamla samt mellan olika sociala grupper består fortfarande. Ökningen i Internettillgång mellan 1999 och 2000 har skett i samtliga befolkningsgrupper. Procentuellt sett har dock pensionärgruppen ökat mest – den lilla gruppen från 1999 har fördubblats. Därutöver har de största procentuella ökningarna skett i gruppen 15-29-åringar och gruppen arbetare. Betydelsen av ålder och social position kvarstår alltså trots Internetinnehavets ökade spridning. Alla tillhör inte det nya teknologisamhället och de som i första hand står utanför är fortfarande pensionärer, framför allt i arbetargruppen.

Ökande och minskande användningsskillnader

De senaste årens statistik och analys har visat att tillgång och användning inte nödvändigtvis hänger ihop. För att förstå Internet som massmedium måste man titta på vilka användningsgrupper som finns och vilka deras syften är.

Figur 2 Regelbunden Internetanvändning i några olika grupper 1995-2000 (procent)

I stora drag liknar användningsmönstren tillgången, men de sociala skillnaderna är större vad beträffar regelbunden Internetanvändning än för innehav. I figur 2 visas utvecklingen för regelbundna Internetanvändare, dels i hela befolkningen, dels i några extremgrupper. För det första kan man konstatera att utvecklingstakten har mattas betydligt senaste två åren, precis som för innehav. Hösten 2000 var hälften av befolkningen Internetanvändare minst någon gång varje vecka. Samtidigt som kurvan planar ut minskar också andelen sällananvändare ytterligare jämfört med 1999 (Bergström 2000). Den förutspådda polariseringen fortsätter: antingen är man regelbunden Internetanvändare eller så använder man inte Internet överhuvudtaget.

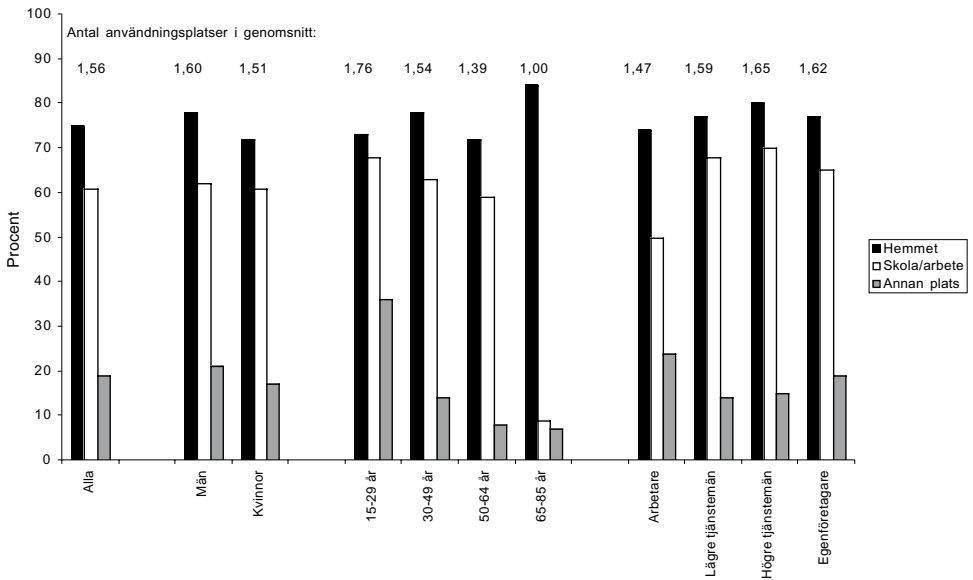
Det som också tydliggörs i figuren är att skillnaderna mellan de yngsta och de äldsta ökar medan sociala skillnader minskar. Arbetargruppen ökar mer än genomsnittet samtidigt som högre tjänstemannagruppen ökar mindre. Här sker samma utveckling som den som visades ovan för innehav (jfr också SCB 2001). En jämförelse av den procentuella ökningen i respektive grupp (tabell 2) förtydligar ytterligare mönstret. Ökningstakten är betydligt högre bland arbetare och äldre än bland högre tjänstemän och yngre.

Tabell 2 Procentuell ökningstakt för regelbunden (minst någon gång varje vecka) Internetanvändning i några olika befolkningsgrupper mellan 1997 och 2000

	Jämförelseår		
	1997-1998	1998-1999	1999-2000
Samtliga svenskar	79	24	17
15-19-åringar	33	21	11
60-75-åringar	133	57	45
Arbetare	109	39	28
Högre tjänstemän	42	16	4

En betydande del av en människas medieanvändning sker på andra platser än i hemmen. Beträffande Internet är detta särskilt påtagligt (figur 3, jfr Bergström 2000). Den vanligaste platsen för användning är fortfarande hemmet, men även skolor och arbetsplatser är betydande. Många använder också Internet på fler platser än en – i genomsnitt 1,56 platser. De flesta går ut på nätet både hemma och på skolor och arbetsplatser. Det framgår inte minst när man ser till vilken tid på dygnet Internet används. En stor del av användningen äger rum under dagtid då många befinner sig på arbetet (jfr Internetbarometern 2001; se även nedan). Trots ökad spridning och fler regelbundna användare tycks dock arbetsplatsanvändningen ha hittat sin nivå och nytillkomna användare finns i större utsträckning i hemmen.

Figur 3 Användningsplats för Internet i olika grupper (procent av dem som använt Internet senaste månaden)

Tillgången på skolor och arbetsplatser är naturligtvis betydande för användningen (jfr Kendall 1999). Särskilt arbetsplatsens art torde här ha stor betydelse då det framför allt är tjänstemännen som har arbetsplatsanvändning och flest antal användningsplatser i genomsnitt – 1,59 bland lägre tjänstemän och 1,65 bland högre jämfört med 1,47 bland arbetare. Arbetsplatsanvändning utgör för många också inkörsporren på nätet och skapar behov och intresse som sedan leder till användning också i hemmet.

Mer specialiserad Internetanvändning

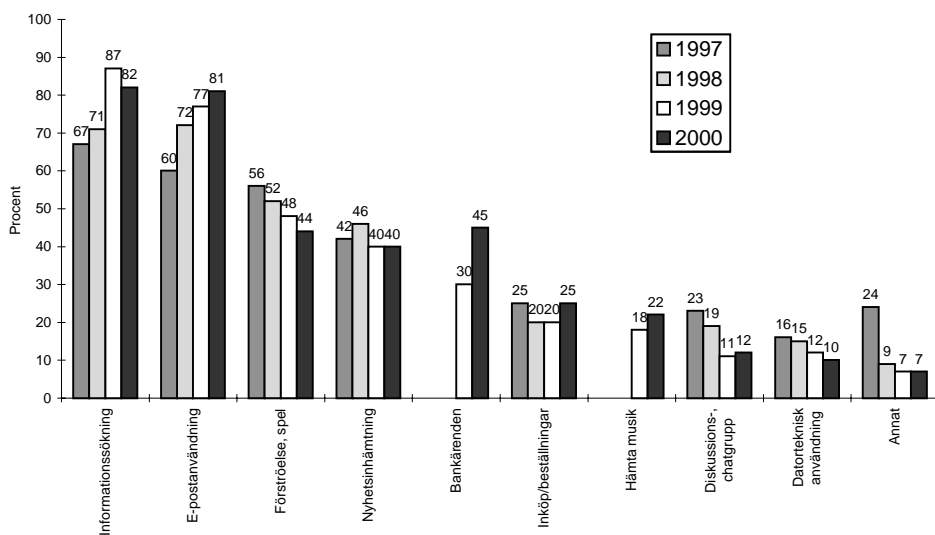
Vanliga demografiska bakgrundsfaktorer som ålder och social klass samt tillgång på skolor och arbetsplatser fortsätter alltså att ha relativt stor inverkan på den generella Internetanvändningen även när tillgången ökar i allt fler grupper. Hur ser då användningen ut mer specifikt? Vad har man Internet till?

Generellt dominerar den privata användningen i hemmen, precis som tidigare år (jfr Bergström 2000). Men privat användning är också utbredd på skolor och arbetsplatser. Yrkesanvändningen i hemmen är inte lika utbredd och ökar inte heller över tid. Resultaten bekräftas också i Internetbarometern 2000 där man mäter den faktiska användningen. En jämförelse mellan olika befolkningsgrup-

per visar framför allt på stora sociala skillnader i arbetsanvändningen i hemmen. Detta hänger naturligtvis ihop med det som nämndes ovan om olika yrkens karaktär och grad av datorisering.

Mycket privat och något mindre yrkesanvändning kan innebära otroligt många användningsområden. Utbudet är i princip obegränsat vad gäller det mesta. Därtill kommer möjligheten att själv publicera något på nätet relativt snabbt och enkelt. Vi har frågat svenskarna om deras huvudsyften med sin privata Internetanvändning och resultaten framgår i figur 4.

Figur 4 Syften med den privata Internetanvändningen 1997-2000 (procent av dem som använder Internet varje vecka)

Svenskarna ägnar sig framför allt åt informationssökning och e-posthantering på nätet. Dessa områden har också ökat stadigt de senaste åren. Ökat har också bankärenden på nätet gjort. Nöjesanvändningen har däremot minskat bland de regelbundna användarna. En allt bredare publik tycks ägna sig åt allt färre användningsområden och smalare Internetanvändning. Liknande resultat finns också i Mediebarometern (2001) och i en undersökning från SCB (2001). Kanske håller Internet på att finna sitt eget utrymme bland publikens massmedieanvändning och andra vardagssysslor och blir en användning som inte nödvändigtvis speglar det enorma utbud som finns. Även utländska studier pekar i den riktningen (se t.ex. www.medialifemagazine.com, 2000-10-29).

Det finns naturligtvis flera förklaringar till detta. Tidig Internetforskning har

visat att nyhetens behag tog sig uttryck i blandad och många gånger lekfull användning som med tiden blev mer målinriktad och specialiserad (Christiansen 1996; Dahlén 1997). Man kan vidare tänka sig att det finns bättre möjligheter för t.ex. spel i PlayStation och liknande. Många har fortfarande långsamma linjer ut på nätet och hemdatorn har många gånger för dålig kapacitet för att klara av ny rafflande grafik. Det fungerar helt enkelt dåligt att roa sig på nätet hemma samtidigt som det också kostar en hel del att vara uppkopplad.

Nyheter tycks ha hittat in i en stadig grupp som växer med antalet användare men inte procentuellt. Den har inte ändrats speciellt mycket i och med ökad utbredning. Det ligger nära till hands att anta att det även fortsättningsvis kommer att finnas en liten grupp som söker nyheter, men att detta inte kommer att bli publikens huvudsyfte med Internetanvändningen. Nyheter finns ju tillgängliga i en rad andra kanaler som etablerats under lång tid.

När det gäller bankärenden på Internet, som blir allt mer utbrett bland användarna, kan man naturligtvis tänka sig ett ökat publikintresse, kanske i kombination med ett massivt kampanjarbete från bankerna som gärna ser att kunderna sköter sina löpande bankärenden själva. Tjänsterna utvecklas och byggs ut till att omfatta allt fler delar som traditionellt funnits inom bank- och finansvärlden.

Vid en jämförelse mellan olika befolkningsgrupper finns det även hösten 2000 samma skillnader som funnits sedan flera år (tabell 3). Nöjesanvändningen och framför allt chat används fortfarande mest bland de yngsta och i arbetargrupper. Nyheter och bankärenden är i första hand männens webbplatser och i störst utsträckning bland personer under 50 år. Bankärenden utförs i betydligt högre grad av tjänstemän än av arbetare. De två största användningsområdena – informationssökning och e-postanvändning – är relativt jämnt utbredda i olika ålders- och sociala grupper.

Det tycks som om de breda och mer Internetspecifika användningsområdena når fram i stor utsträckning till olika befolkningsgrupper. Det finns en slags jämlikhet i användningen här. Nöjesanvändning har hela tiden funnits, och fortsätter att finnas i de grupper som traditionellt underhåller sig mer i medierna än andra. Vi ser också att den grupp som är starka nyhetskonsumenter och som kan antas ha mer frekventa bankkontakter har flyttat med ut på webben. Nytt- och nöjesanvändning följer alltså traditionella mönster medan det som är mer unikt och nytt tas upp av alla. Man bör dock hålla i minnet att vi inte vet vad informationssökningen mer specifikt innebär eller i vilka syften man använder sig av e-post.

Tabell 3 Syften med den privata Internetanvändningen i olika grupper, hösten 2000 (procent av dem som använder Internet varje vecka)

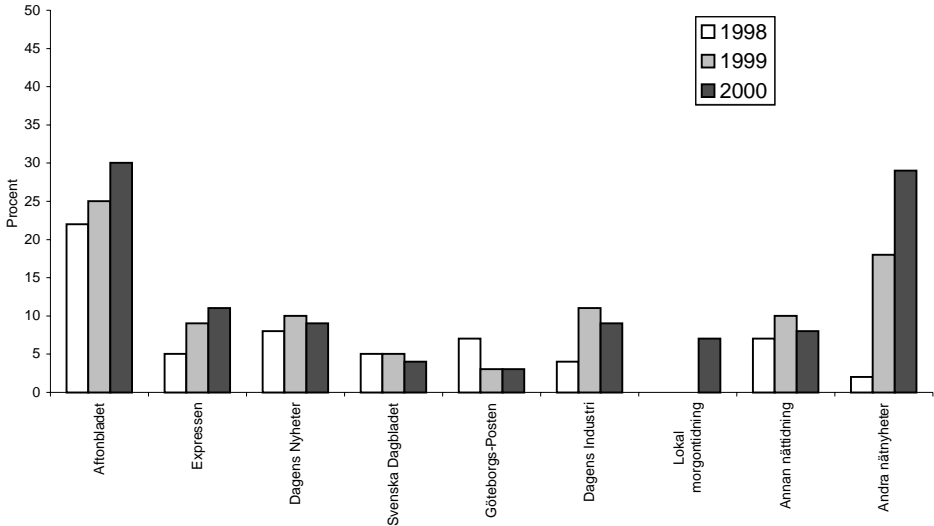
Syfte	Alla	Kön		Ålder				Social klasstillhörighet			
		Män	Kv	15-29	30-49	50-64	65-85	Arb	Ltj	Htj	Efö
<i>Information:</i>											
Info.sökning	82	82	81	83	82	79	81	78	82	87	80
Nyheter	40	48	31	42	44	32	39	41	46	40	29
<i>Nöjesanvändning:</i>											
Förströelse, spel	44	48	39	68	38	19	33	60	41	29	29
Hämta musik	22	27	15	41	17	5	0	31	17	15	15
<i>Kommunikation:</i>											
E-post	81	79	82	86	80	74	83	78	80	87	82
Diskussions-, chatgrupp	12	13	10	24	7	4	3	18	8	9	6
<i>Service:</i>											
Inköp, beställningar	25	25	25	32	25	16	14	25	24	27	20
Bankärenden	45	49	39	32	52	48	56	35	52	50	52
<i>Datorteknisk användning, göra hemsidor</i>											
Annat	10	16	4	16	11	3	11	12	10	11	11
	7	6	7	9	4	8	6	7	6	3	11
Antal svar	891	490	401	301	358	196	36	292	261	175	66

Kommentar: Det begränsade antalet svarspersoner i åldersgruppen 65-85 gör svaren mycket osäkra.

Eftersom det här kapitlet handlar om Internet som massmedium ska också belysas mer ingående hur nyhetsanvändningen ser ut – vilka kanaler och vilken del av publiken som tar del av olika nättidningar. Figur 5 visar hur några nättidningar besöks av de som använder Internet varje vecka.

Likt tidigare mätår är det fortfarande Aftonbladet som dominerar bland Internetnyheterna. Där sker också den största publikökningen bland de etablerade tidningarna på nätet. Den allra största ökningen sker dock i gruppen Andra nättidningar. Det är framför allt ungdomar som anger denna kategori – en kategori som är mycket brokig. Kanske ser vi början till en förskjutning från de välkända, traditionella och i publikens ögon många gånger trygga nyhetsförmedlarna på Internet till nya leverantörer som dessutom utgör en allt mer brokig skara.

Figur 5 Besök på några olika nyhetsplatser på Internet minst någon gång i veckan, 1998-2000 (procent av dem som använder Internet varje vecka)

I SOM-undersökningen 2000 mättes allmänhetens förtroende för en rad nyhetsmedier, bland annat nyhetstjänster på Internet. En tämligen liten andel har förtroende för Internetnyheter medan en övervägande majoritet har högt förtroende för nationella public service-kanaler och morgontidningar (jfr Weibull i föreliggande volym).

Detta speglas också i användningsmönster för tidningsläsning på papper och på nätet. Tabell 4 visar att en övervägande majoritet av Internetanvändarna i stort sett enbart läser papperstidningen regelbundet – 83 procent – medan 6 procent läser både pappers- och nättidningar och 10 procent inte läser någondera regelbundet. Det finns således ingen som enbart läser nättidningar regelbundet. Nättidningen utgör endast ett litet tillskott bland sporadiska papperstidningsläsare, men något hot mot papperstidningen är den knappast. Däremot visar en studie av SCB (2001) att vissa delar av tidningen på webben är attraktiva bland framför allt unga. Det handlar främst om tjänstelikhande innehåll som t.ex. bostadsannonser.

Förutom ett inarbetat varumärke framkommer andra faktorer som påverkar graden av framgång på nätet. En sådan faktor som visar sig allt mer betydelsefull är hur man hanterar den nya tekniken. De flesta svenska dagstidningar finns idag i en webbversion. Många liknar papperstidningen och hanterar också webbtidning-

en på i stort sett samma sätt. Andra arbetar helt och hållet med den nya teknologin som utgångspunkt med allt vad det innebär av snabb publicering, interaktivitet och kontakt med publiken, möjlighet till direkt debatt i olika ämnen mm. Det tycks vara ett mer vinnande koncept än att publicera pappersnyheter på skärmen, vilket också förutspåddes av flera redan för flera år sedan (se t.ex. Dusseldorp 1998)

Tabell 4 Regelbunden, sporadisk samt ingen läsning av dagstidning respektive nättidning, Sverige hösten 2000 (totalprocent av Internetanvändarna)

		Läsning av dagstidning		
		Minst 5 dgr/v	1-2 dgr/v	Mer sällan/ aldrig
Läsning av Nättidning	Minst 3 dgr/v	3 %	0 %	0 %
	1-2 dgr/v	3 %	0 %	0 %
	Mer sällan/ aldrig	83 %	6 %	4 %

Antal svarande: 1148 personer

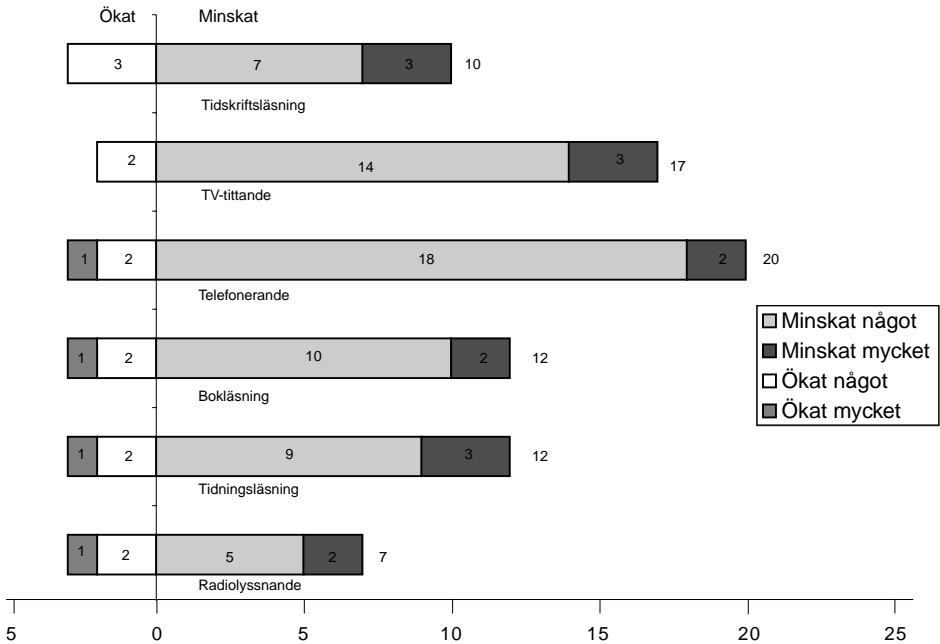
Källa: Riks-SOM-undersökningen 2000

Internet bland andra massmedier

Efter diverse alarmerande rapporter från när och fjärran kunde vi ändå konstatera i förra årets SOM-undersökning att Internet inte alls hade rört om speciellt mycket i svenskarnas medievanor (Bergström 2000). Uppföljningen år 2000 visar att det heller inte har hänt mycket på ett år (figur 6).

Det är få som upplever att de minskat sin övriga medieanvändning till förmån för Internet och det är samma medier som upplevs ta stryk av det nya mediet som man angav förra året – TV-tittande och telefonerande. Två aktiviteter som ännu inte låter sig göras samtidigt med Internetanvändningen. Dessa resultat framkommer också i Internetbarometern 2000 som visar att den faktiska användningstiden för TV-tittande är lägre bland Internetanvändare än bland dem som aldrig använder nätet.

Figur 6 Uppgifven förändrad användning av några olika medier som en följd av Internetanvändning, hösten 2000 (procent av dem som använder Internet varje vecka)

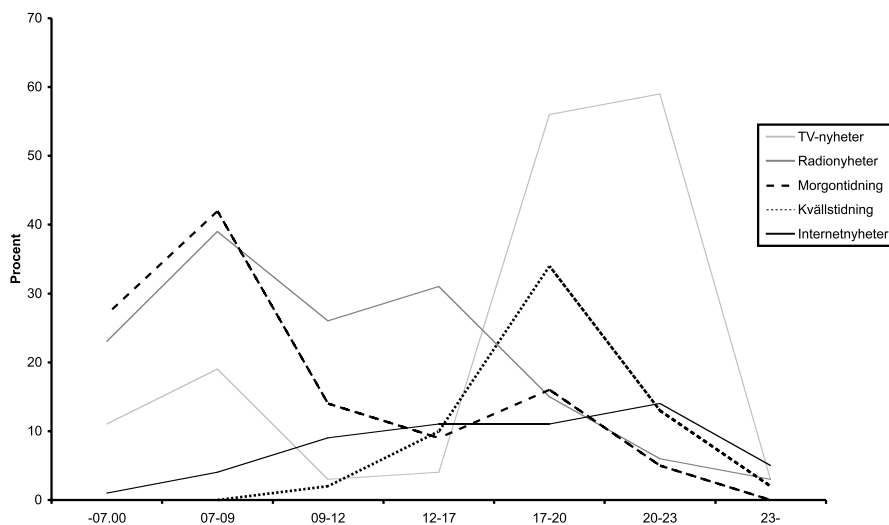

Kommentar: De som uppger oförändrad användning redovisas ej men ingår i procentbasen.

För att förstå hur Internet tar plats bland andra medier i människors vardag är det viktigt att inte bara titta på vilka funktioner som nätanvändningen fyller. Kopplat till detta finns också en tidsaspekt som handlar om vilken tid på dygnet man tar del av det ena eller det andra mediet. I SOM-undersökningen 2000 ställdes frågan om när på dygnet man tar del av nyheter i olika medier. Resultaten visar det vi redan visste, nämligen att svenskar läser tidningen på morgonen, tittar på TV-nyheter och läser kvällstidning på kvällen (figur 7). Den ovan nämnda utbredda arbetsplatsanvändningen för Internet visar sig i figuren i det att nyhetsläsning på Internet sker i liten skala under hela dagen med en liten uppgång på kvällen.

Plats för användning i kombination med syften och tidpunkt för användning gör att man inte direkt behöver betrakta Internetnyheter som konkurrerande med traditionella mediernas nyheter. Redan nyhetsstarka grupper har visat sig vara de största konsumenterna av nätnyheter (se ovan). Snarare torde det vara Nationalencyklopedin, Posten och Telia som märker av konkurrensen från den nya teknologin.

Figur 7 Användning av några nyhetsmedier vid olika tidpunkter på dygnet, hösten 2000 (procent av befolkningen)

Internet har landat i vardagen

Vi svenskar fortsätter att koppla upp oss och allt fler byter ut långsamma modem med löpande telefontaxa mot betydligt snabbare anslutningar till fasta månads-kostnader. Internet börjar sätta sig i samhället. Ropen på dator åt alla skallar inte längre lika högt som för några år sedan. Dels kanske för att fler har fått, men också kanske för att man har sett att det går bra att leva ett normalt liv utan dator och Internet även efter det upphaussade millennieskiftet.

Det senaste årets utveckling i IT-branschen i allmänhet, med den s.k. dot.com-döden etc. har säkert bidragit till att bromsa förehavandena på Internet. Inte många väntar på revolutionen längre, men helt säkert har desto fler upptäckt fördelar med stora, lättillgängliga databaser och sannolikt också de källkritiska problem som följer i kölvattnet.

Internet som från början var ett interaktivt redskap där alla deltagare både tog del av och själva publicerade, har för den stora svenska publiken blivit ett redskap för informationssökning och snabb kommunikation å ena sidan, och ett utbud liknande traditionella mediers å den andra. Få deltar i publiceringen av innehåll i någon större skala.

Det här kapitlet har visat att det mest använda innehållet på nätet konkurrerar med helt andra branscher än traditionella medier. När det gäller databaser och informationssökning är det rimligt att anta att en helt ny värld har öppnat sig för

många människor. Kanske har användningen av uppslagsverk minskat, det vet vi inget om, men troligare är att fler personer har börjat söka efter den typen av information i och med Internet. I det sammanhanget behövs någon som samlar och sorterar informationen, kanske kommenterar den, kunskap som i viss mån finns i, och utförs av traditionella medieföretag.

Som undersökningen visat upplever ett antal svenskar att de har minskat sitt telefonerande i och med Internet. Troligen påverkar användningen av e-post just telefonerande och brevskrivande. Dels, skulle jag tro, den privata användningen där man via telefon eller brev kontaktar vänner och bekanta, men också i umgänget med myndigheter och offentliga organ. Idag är det lätt att ladda ner en blankett från nätet, eller kanske till och med fylla i den och returnera den på elektronisk väg istället för att ringa och beställa, få skickad hem och sedan returnera med posten.

Påverkan på traditionella nyhetsmedier är marginell. Det är snarast så att de riktigt hängivna nyhetskonsumenterna har fått ytterligare en kanal att lägga till den dagliga konsumtionen. Internet utgör ett utmärkt komplement för den som ändå är uppkopplad och snabbt vill uppdatera sig om det senaste i nyheten för dagen – en nyhet som man vill se mer av i TV's kvällssändningar och sedan få förklarad och fördjupad i morgontidningen vid frukostbordet.

Referenser

- Internetbarometern 2000 (2001). Göteborg, Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.
- Bergström, A. (2000). Svenskarna och Internet. *Det nya samhället*. S. Holmberg och L. Weibull. Göteborg, SOM-institutet, Göteborgs universitet. nr 24.
- Bergström, A. (2000). "Svenskarnas Internetvanor." *JMG Granskaren* nr 2.
- Bergström, A. och L. Weibull (1998). Internet – för alla? *Opinionssamhället*. S. Holmberg och L. Weibull. Göteborg, SOM-institutet, Göteborgs universitet. nr 20.
- Bergström, A. och L. Weibull (1999). Internet som massmedium. *Ljusnande framtid*. S. Holmberg och L. Weibull. Göteborg, SOM-institutet, Göteborgs universitet. nr 22.
- Christiansen, B. (1996). IT-brug i hverdagslivet. En kvalitativ interviewundersøgelse om ti menneskers computer- og Internetbrug i privatsfæren. Göteborg, Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Dahlén, M. (1997). Navigating the Never-Ending Unknown – Cruising the Web. *Harnessing the Power of IT in the New Information Age*. Dholakia, Kruse och Fortin, COTIM97 Proceedings.
- Dusseldorp, M. v. (1998). *The Future of the Printed Press – challenges in a digital world*. Maastricht, European Journalism Centre.

- Kendall, L. (1999). Recontextualizing "Cyberspace": Methodological Considerations for On-Line Research. *Doing Internet Research. Critical Issues and Methods for Examining the Net*. S. Jones. Thousands Oaks, Sage Publications.
- Rogers, E. M. (1995). *Diffusions of Innovations*. New York, Free Press.
- SCB (2001). IT i hem och företag. En statistisk beskrivning, Statistiska Centralbyrån.
- Weibull, L. (2001) Litar vi på massmediernas innehåll? *Land, Du välsignade?* S. Holmberg och L. Weibull. Göteborg, SOM-institutet, Göteborgs universitet, nr 26.

www.medialifemagazine.com, 2000-10-29

LÅNGSAMT MOT ELEKTRONISK PUBLICERING

LOWE HEDMAN

Någon gång under hösten eller vintern 2000 hade en majoritet av den svenska befolkningen skaffat sig datorer och uppkopplingar till Internet (se Annika Bergströms kapitel i denna volym). Bara en av tio datorer saknade uppkopplingsmöjlighet. Det är inte självklart att hävda en viss tidpunkt vid vilken Internet introducerades i Sverige. För en bredare allmänhet vågar vi kanske ändå påstå att det skedde under 1993, kanske 1994. Det betyder att Internet som företeelse har spridits till större del av de svenska hushållen på mindre än sex till sju år. Den spridningstakten slås egentligen bara av TV-apparaten, när den introducerades i mitten på 1950-talet. Då tog det fyra år att nå en majoritet av de potentiella mottagarna.

Även om spridningen av Internetuppkopplingar har gått fort är utnyttjandet av nätets tjänster fortfarande en marginell företeelse i jämförelse med radiolyssnande, tidningsläsning, TV-tittande och andra medieaktiviteter. Sannolikt beror det på att Internet inte är och heller inte upplevs som en massmediekanal som dessa – som Internet, trots allt, ofta jämförs med. Internet, som företeelse, uppfyller heller inte kraven som vanligtvis ställs på ett massmedium. För olika människor fyller Internet sannolikt mycket varierande funktioner, som lexikon för den ena, underhållningskanal för den andra samtidigt som en tredje använder nätet för snabb nyhetsinhämtning.

Inställningen till Internet, papperstidningar m m

I det här sammanhanget¹ är användningen inte det centrala, i varje fall inte direkt, utan snarare hur människor upplever Internet och framför allt vilka attityder man har till nätet, tidningar publicerade på Internet respektive papperstidningar. Ett ställningstagande för eller emot någon av nämnda företeelser kan möjligtvis tas som intäkt för ett visst framtida beteende, även om vi känner till den dåliga överensstämmelsen mellan uppgivna attityder och faktiskt beteende.

Inför den första mätningen av det här slaget formulerades några hypoteser, som talade till fördel för den konventionella papperstidningen (Hedman, 1999a). De båda första hypoteserna hade med mediekonsumenternas vanor att göra och att vi, när vi väl etablerat ett visst beteende i förhållande till ett medium, inte särskilt lätt avviker från det beteende vi tillägnat oss. Vi är fångade i vanans makt, vilket också hypotesen kallades. Vanan ger oss trygghet. Den andra hypotesen handlade om att en del av den tryggheten är den känsla som vi får av att utnyttja ett

visst medium i ett visst sammanhang. Det är förmodligen svårt för de flesta svenskar, som i ett internationellt perspektiv är ett bok- och tidningsläsande folk, att avstå från exempelvis papperstidningen just på grund av känslan som framkallas av att läsa en papperstidning. Associationerna är förmodligen många och varierande, men det viktiga är att tidningen har blivit en del av vardagen, en del av livet, en del av det som behövs i ett samhälle för att skapa samtalsämnen och hålla ihop samhället. Det visade sig att hypoteserna kunde bekräftas. Stödet för boken och tidningen i form av pappersprodukter var mycket starkt, drygt åtta av tio personer instämde i påstående att Internet aldrig kan ersätta känslan av att bläddra i en papperstidning eller en bok. Det mest intressanta var att sex av tio ställde sig längst ut på den elvagrada skalan till förmån för tidningen och boken (Hedman, 1999a:239).

Tabell 1 Internetanvändarnas uppfattning om Internet, 2000 (procent, bas=1067)

	Fel	Varken rätt eller fel	Rätt
Internet är någonting man måste ha i sitt hem för att hänga med i utvecklingen	27	12	55
Internet kommer på sikt att ersätta post och telefon	37	16	40
Den som har Internet behöver inte ha någon dagstidning	60	13	21
Inom en tioårsperiod kommer tidningar att förmedlas över Internet och dagstidningar på papper att försvinna	63	13	17
Internet kan aldrig ersätta känslan av att bläddra i en papperstidning eller en bok	11	6	77
Man får ut mer av nyheter och information genom Internet än genom vanliga tidningar	63	18	11
En svaghet med Internet är att det innehåller för få lokala annonser	35	21	32

Kommentar: Uppgifterna bygger på svar lämnade av dem som säger sig ha använt Internet under den senaste månaden. Respondenterna har fått ta ställning till påståendena på en elvagrada skala, från 0 (= "Helt felaktigt påstående") till 10 (= "Helt riktigt påstående"). I svarsfördelningen ovan har 0-4 räknats som "Fel", 5 som "Varken rätt eller fel" och 6-10 som "Rätt".

Det har nu gått några år under vilka antalet personer med tillgång till Internet ökat väsentligt och andelen som faktiskt utnyttjar Internet ökat i ännu större utsträckning. Den faktiska utvecklingen borde ha ändrat svarsfördelningen på det här området. Det har dock inte skett i någon nämnvärd omfattning. Som framgår av tabell 1 har exempelvis fortfarande en mycket stor andel av svenska folket svårt att tänka sig att nätet skulle kunna ersätta en papperstidning eller en bok. Samtidigt tycker en majoritet att Internet är någonting man måste ha i sitt hem för att hänga med i utvecklingen. Det är uppenbart att man skiljer på Internet som innovation och företeelse å ena sidan och vad denna kan användas till å andra sidan.

Det är intressant att notera att så många som drygt sex av tio, tar avstånd från påståenden om att den som har Internet inte behöver ha någon papperstidning, att Internet kommer att förmedla dagstidningar inom en tioårsperiod och att man får bättre information via Internet än genom vanliga dagstidningar. Vi skall då komma ihåg att svaren är levererade av dem som har erfarenhet av Internet. Uppenbarligen har papperstidningen även fortsatt en mycket stark ställning. Det är inte bara den särskilda känsla eller association som kopplas till papperstidningen som får respondenterna att vilja ha kvar papperstidningen. Det finns andra, kanske viktigare, faktorer med i bilden när användarna gör sina avvägningar.

Tabell 2 Procentandelar som instämmer i vissa påståenden om Internet, 1998-2000

	1998	1999	2000	Tendens
Internet är någonting man måste ha i sitt hem för att hänga med i utvecklingen	29	46	55	+26
Internet kommer på sikt att ersätta post och telefon	33	37	40	+7
Den som har Internet behöver inte ha någon dagstidning	19	18	21	+2
Inom en tioårsperiod kommer tidningar att förmedlas över Internet och dagstidningar på papper att försvinna	16	17	17	+1
Internet kan aldrig ersätta känslan av att bläddra i en papperstidning eller en bok	82	82	77	-5
Man får ut mer av nyheter och information genom Internet än genom vanliga tidningar	16	18	11	-5
Antal personer	959	1059	1067	

Källa: Hedman, 1999a, 2000 och SOM-data 2000.

En annan intressant iakttagelse i samband med 2000 års mätning av attityden till Internet, är att den bekräftar hypotesen att inställningen till nätet blir positivare och positivare (se tabell 2). Andelen som anser att Internet är någonting man måste ha i hemmet för att hänga med i utvecklingen har närmast fördubblats sedan 1998. En enkel förklaring är att Internet nu har blivit så vanligt förekommande att eventuell rädsla för företeelsen som sådan eller uppfattningen att Internet är alltför komplicerat – vilket tidigare upplevdes av en stor grupp människor – åtminstone delvis är borta. En annan förklaring kan vara att många genom att ha fått närhet till Internet förstått att tekniken kan ge mycket mer än recept på narkotika, bombframställning, pornografi och liknande, vilket man bl a genom medierna kan ha fått för sig. Det utesluter dock inte att även pornografin måste tas i beaktande i varje fall vid sökandet efter förklaringar till det snabba spridningsförloppet.

Att vara positiv till Internet betyder dock inte att man är positiv till alla aktiviteter på nätet. Som redan framgått av tabell 1 är fortfarande en mycket stor andel tveksam till vilken roll Internet kan spela i relation till andra företeelse eller tjänster i samhället. Andelen som har svårt att tänka sig att Internet kan ersätta papperstidningen eller boken är fortfarande så stor som tre fjärdedelar och har inte ändrats nämnvärt på de senaste tre åren, trots att betydligt fler utnyttjat nätet och förmodligen också använt de olika nyhetstjänster som tillhandahålls. I likhet med detta tror inte heller fler i dag än tidigare att tidningar kommer att förmedlas över Internet eller att papperstidningar kommer att försvinna snart som en följd av nätet. Inte heller har tilltron till att Internet skall ersätta andra företeelser i samhället ökat.

Med Silverstones (1994:83) terminologi skulle vi kunna sammanfatta utvecklingen hittills och hävda att "the process of domestication" precis har startat när det gäller Internet. Svenska folket har skaffat sig datorer, Internetuppkopplingar och har börjat använda dessa, men det krävs fortfarande en hel del för att nätet skall fylla en annan funktion än de medier som användarna redan är vana vid. Nätet har inte tillräckligt "domesticerats", dvs det är inte tillräckligt anpassat till de potentiella mottagarna eller dessa har inte anpassat det till sin egen kultur (jfr Silverstone, 1994:174).

Hur ser då svarsmönstret ut för olika grupper av svarande? Svaren är delvis de förväntade, men det finns en del som avviker och som därmed blir något mer intressanta än andra. Till de förväntade resultaten kan vi räkna att ålder spelar stor roll när det gäller att förklara skillnader i inställningen till Internet som ny distributionsform för nyheter och information. De yngre tror i större utsträckning än de äldre att de kan få mer av nyheter och information genom Internet än genom vanliga tidningar, att man inte behöver ha någon dagstidning om man har tillgång till Internet och att tidningen som sådan kommer att vara försvunnen om tio år (se tabell 3). Hur man svarar på dessa frågor är linjärt negativt, dvs ju äldre man blir desto färre instämmer i påståendet. De yngre tror också i större

utsträckning än andra att Internet kommer att ersätta post och telefon. Det är helt i överensstämmelse med den generellt positiva inställning till Internet som de yngre har. De yngre tycker också i mindre utsträckning än de äldre att det inte är så viktigt att kunna bläddra i en papperstidning eller bok. Skillnaderna är dock marginella och hela tre fjärdedelar av de yngre instämmer i påståendet att Internet aldrig kan ersätta känslan som skapas av att bläddra i en papperstidning.

Tabell 3 Andelen som instämmer i vissa påståenden om Internet i olika ålders-, utbildnings- och sociala grupper (procent av dem som använt Internet den senaste månaden)

	Ålder					Utbildning			Social klasstillhörighet			
	Alla	15-29	30-49	50-64	65-80	Låg	Medel	Hög	Arb	Ltj	Htj	Efö
Internet är någonting man måste ha i sitt hem för att hänga med i utvecklingen	55	55	58	48	54	49	51	63	52	59	60	62
Internet kommer på sikt att ersätta post och telefon	40	45	41	33	44	42	37	43	40	38	47	26
Den som har Internet behöver inte ha någon dagstidning	21	30	18	13	5	21	23	19	22	15	19	20
Inom en tioårsperiod kommer tidningar att förmedlas över Internet och dagstidningar på papper att försvinna	17	22	16	15	12	17	19	15	18	14	22	8
Internet kan aldrig ersätta känslan av att bläddra i en papperstidning eller en bok	77	75	78	76	86	75	75	82	74	85	78	78
Man får ut mer av nyheter och information genom Internet än genom vanliga tidningar	11	14	12	6	2	13	12	9	13	10	7	8
En svaghet med Internet är att det innehåller för få lokala annonser	32	34	30	31	42	38	34	27	36	33	27	34
Antal svar	1067	343	435	246	43	316	321	410	343	289	180	50

Det är också ganska naturligt att de som använder sig av Internet mer än andra har en mer positiv inställning till tjänsten i fråga. Det gäller bl a de högutbildade, som i större utsträckning än andra anser att Internet är något man måste ha i sitt hem för att hänga med i utvecklingen. Däremot tror de i mindre utsträckning än andra på att dagstidningar är bättre än Internet på informationsförmedling, att

dagstidningar inte behövs om man Internet och att Internet kommer att ersätta dagstidningar så småningom. De tycker också – i större utsträckning än andra grupper – att Internet aldrig kan ersätta känslan av att bläddra i en pappers-tidning eller bok. De vill med andra ord ha tillgång till båda tjänsterna (jfr Weibull, 1999:76).

De högre tjänstemännens svar är intressanta. Gruppen är flitiga Internetanvändare och sammanfaller delvis med gruppen med hög utbildning. De tror i större utsträckning än någon annan av de uppräknade kategorierna att Internet kommer att ersätta post och telefon och att tidningar inom en tioårsperiod kommer att förmedlas över Internet, samtidigt som de i mindre utsträckning än andra anser att man får ut mer av nyheter och information genom Internet än genom vanliga tidningar.

Tabell 4 *Inställningen till Internet bland regelbundna respektive icke-regelbundna närtidningsläsare bland dem som använt Internet den senaste månaden (procent)*

	Läser dagstidning på Internet minst tre dagar/vecka	Läser ej dagstidningar på Internet eller läser mindre än tre dagar/v
Internet är någonting man måste ha i sitt hem för att hänga med i utvecklingen	62	53
Internet kommer på sikt att ersätta post och telefon	52	38
Den som har Internet behöver inte ha någon dagstidning	35	17
Inom en tioårsperiod kommer tidningar att förmedlas över Internet och dagstidningar på papper att försvinna	24	16
Internet kan aldrig ersätta känslan av att bläddra i en papperstidning eller en bok	71	79
Man får ut mer av nyheter och information genom Internet än genom vanliga tidningar	25	7
En svaghet med Internet är att det innehåller för få lokala annonser	33	32
Antal svar	212	832

Självfallet är användarna av Internet mer positiva till företeelsen än de som ännu inte prövat på att använda någon av de möjliga funktionerna. Vi kan exemplifiera med dem som har läst eller läser tidningar på nätet mer regelbundet än andra. Det är exempelvis dubbelt så stor andel (se tabell 4), som menar att man inte behöver ha någon dagstidning om man har Internet, bland dem som läser tidningar på nätet minst tre gånger per vecka än bland dem som läser mindre ofta eller inte alls. Det är också nästan fyra gånger så stor andel bland de flitiga nät-tidningsläsarna som bland andra, som anser att man får ut mer av nyheter och information genom Internet än genom vanliga tidningar.

Som vi sett, även bland dem som använt Internet och i större utsträckning än andra grupper har en positiv inställning till Internet, finns det många som är positiva till den traditionella papperstidningen. Den omtalade svårigheten att läsa lite längre stycken på bildskärm är förmodligen en av de faktorer som talar för papperstidningen och mot elektroniskt publicerat nyhetsmaterial, i varje fall om materialet kräver en något längre presentation. Uppfattningarna om vikten av detta går dock isär och många hävdar att detta närmast är en generationsfråga. De som nu växer upp eller har växt upp med datorer, dataspel och Internet, kommer att se annorlunda på detta än vad den äldre generationen gör.

Självfallet finns det en mängd förhållanden som talar för elektroniskt publicerade nyheter och annat material som vanligtvis förekommer i papperstidningar, i varje fall sett ur konsumentens synvinkel. Få tidningar, som lägger ut hela eller delar av sitt material på Internet, har kunnat ta betalt för detta. Det innebär i praktiken att det som många betalat mellan 1500 och 2000 kronor om året för har funnits, helt eller delvis, tillgängligt på nätet helt gratis. Trots det har det inte kunnat noteras något större prenumerationsbortfall och inte heller någon större benägenhet för att avstå från att prenumerera, i varje fall inte på grund av att materialet har funnits tillgängligt i en annan form. Att aktuella nyheter skall vara tillgängliga utan någon egentlig, eller snarare upplevd, kostnad är nu ett förhållande som tycks vara accepterat av företagen.

Från attityd till beteende

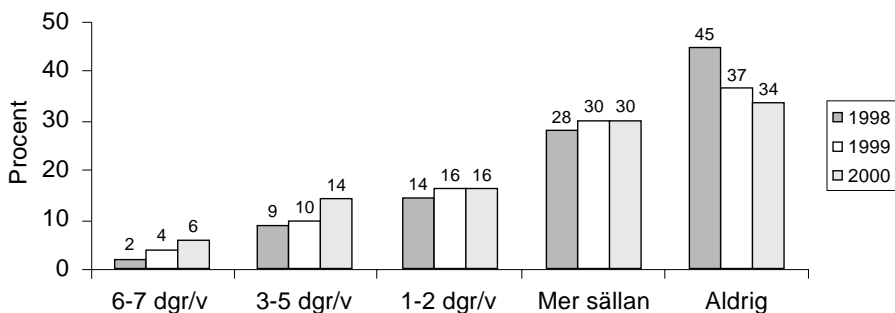
Vi har kunnat konstatera att andelen som skaffat sig dator och som använder sig av Internet har ökat under senare år. Den fortsätter att öka, även om tillväxten inte längre är lika snabb (se inledningskapitlet i denna volym). Vi har också sett att andelen positiva till Internet har ökat och att en något högre andel än tidigare sätter sin tilltro till elektronisk publicering. Vi skulle kunna förvänta oss att en allt större del av befolkningen väljer att hämta nyheter och information från nätet i stället för från andra håll. Vad vi vet är att andelen som utnyttjar nätet för detta ökat, däremot har vi lite svårare att mäta i vilken utsträckning de avstår från andra medier på grund av just detta. Vi återkommer till detta nedan, där de tillfrågade ges möjlighet att själva avgöra hur det förhåller sig med detta.

Det visar sig att möjligheten att hämta nyheter via nätet fortfarande inte är någon riktigt stor aktivitet eller tjänst för de flesta som använder sig av Internet. Det är vanligare att göra bankärenden över nätet och att förströ sig med spel, än att skaffa sig nyheter den vägen. Av de som använder sig av Internet under en vecka är det totalt fyra av tio som säger sig utnyttja nätet för nyhetsinhämtning. Andelen har varierat en del över tid, dvs inte ökat generellt, vilket kunde förväntas med tanke på den ovannämnda hypotesen om att det finns ett stort behov av nyheter (se Annika Bergströms artikel i denna bok).

Som i alla sådana här sammanhangen är det männen som i större utsträckning än kvinnorna utnyttjar mediet i fråga. Nästan hälften av männen hämtar nyheter på nätet under en vecka mot knappt en tredjedel av kvinnorna. I övrigt föreligger det inga nämnvärda skillnader mellan olika grupper, åtminstone inte om vi jämför utifrån de vanligaste bakgrundsvariablerna.

Om man ser till hur ofta Internetanvändarna utnyttjar möjligheterna att läsa tidningar på nätet är det förvånande att det fortfarande är en minoritet som använder sig av tjänsten med regelbundenhet, dvs minst någon gång under en vecka (se figur 1). Trots att möjligheten att läsa tidningar på nätet har funnits sedan mitten av 1994 har beteendet inte etablerats i någon större utsträckning. Drygt en tredjedel av dem som använt sig av Internet under den senaste månaden säger sig aldrig ha läst en tidning på nätet och knappt en tredjedel läser mer sällan än varje vecka.

Figur 1 Andelar som i olika utsträckning läser dagstidning på Internet, 1998-2000*, (procent av dem som använt Internet det senaste året)

Kommentar: Bastalen för respektive år är 1766 (1998), 1059 (1999) och 1050 (2000). De utgörs 1998 och 1999 av dem som använt Internet de senaste tolv månaderna, medan de för 2000 utgörs av dem som använt Internet den senaste månaden.

Andelen av Internetanvändarna som väljer att läsa tidningar på nätet har ökat de tre senaste åren under vilka mätningar har gjorts. Vad som framför allt kan noteras är att andelen som läser nättidningar i princip varje dag har fördubblats under åren. Det är möjligt att vi här kan urskilja en liten, men mycket aktiv, grupp av nätanvändare. När de går in på nätet använder de sig av det för många olika ändamål, bl a att läsa tidningar.

Huvudintrycket är att nättidningsläsandet, efter sex års möjlighet, fortfarande är i sin linda. Det är förvånande om man tror att det finns ett i det närmaste omätligt behov av nyhetsinformation, om det nu inte är så att radion har tagit hand om detta. Detta är kanske den viktigaste förklaringen, i varje fall om vi utgår från att mediekonsumenterna är relativt konservativa i sina val av medier. En annan förklaring kan vara att nättidningarna ännu inte har funnit den form som tilltalar en större publik.

Vilka är det då som tar del av tidningar på nätet? Svaret på den frågan är intressant med tanke på vad som sagts ovan om inställningen till Internet, pappers-tidningar m m. Vad man läser på nätet har behandlats i annat kapitel (se Annika Bergströms kapitel) i denna bok, varför det inte tas upp här. Ett närliggande fenomen, som dock behandlas här är hur nättidningsläsandet förändrats över tid och i olika grupper. Hypotesen är, som i så många andra sådana här sammanhang, att klyftorna mellan olika grupper ökar. Här skulle det innebära att skillnaden mellan de som från början läser mest och de som läser minst tenderar att öka.

Tabell 5 Andelen som läser dagstidningar på nätet bland män och kvinnor respektive i olika ålders-, utbildnings- och sociala grupper (procent av dem som använt Internet det senaste året*)

	Kön			Ålder			Utbildning			Social klasstillhörighet			
	Alla	Män	Kv	15-29	30-49	50-80	Låg	Medel	Hög	Arb	Ltj	Htj	Efö
1998	54	59	48	55	54	51	53	52	55	53	56	57	53
1999	61	66	55	64	62	55	58	62	62	57	63	63	56
2000	65	73	57	72	63	61	62	64	70	58	71	72	56

***Kommentar:** För år 2000 utgörs basen av dem som använt Internet den senaste månaden. Dessutom är den äldsta ålderskategorin förlängd ytterligare fem år, till 85 år.

Männen är flitigare användare av tidningar på nätet än kvinnor – precis som förväntat och i överensstämmelse med erfarenheter från andra studier. Lika förväntat är det att de yngre är flitigare användare än äldre. Sambandet är linjärt och negativt. Det gäller samtliga undersökta år. Likaså förväntat är att de högutbildade

och de högre tjänstemännen använder nätet mer för att läsa tidningar än andra grupper.

Det senaste året har sambandet mellan utbildning och nättidningsläsning utvecklats så att det är linjärt positivt, dvs ju mer välutbildad man är i desto större utsträckning läser man tidningar på Internet.

Hypotesen att klyftan skulle öka mellan de olika grupperna stämmer. Även om samtliga grupper ökat sin användning av nätet för just det här ändamålet har de som var tidigt ute gjort det i större utsträckning än de övriga. Andelen män som läser tidningar på nätet uppgår i dag exempelvis till närmare tre fjärdedelar (73 %), vilket innebär en ökning med 14 procentenheter sedan 1998, medan andelen kvinnor ökat endast med nio procentenheter till 57 procent. Skillnaden är 16 procentenheten år 2000 mot 11 procentenheter 1998. Samma fenomen kan iakttas när vi jämför olika åldersgrupper, de med olika lång utbildning och sociala klass-tillhörighet. Slutsatsen blir att de som är mer positiva än andra, använder sig av nätet generellt sett mer än andra, använder sig också av specifika tjänster mer än andra och att skillnaden i vilken utsträckning man använder nätet ökar över tid.

Svarsmönstret när det gäller vilka dagstidningar på nätet som har dragit till sig flest läsare har i princip sett likadant ut under de senaste tre åren. *Aftonbladet*, som var först på den elektroniska marknaden för nyhetstidningar, har flest besökare, oavsett om vi har användare i allmänhet eller mer vana användare som bas för beräkningen. Därefter kommer *Expressen*, *Dagens Nyheter* och *Dagens Industri* eller *Svenska Dagbladet* (se tabell 6).

Tabell 6 Procentandelar som någon gång läst vissa dagstidningar på nätet bland dem som använt Internet det senaste året, 1998-2000

	1998	1999	2000
Aftonbladet	41	47	53
Expressen	24	30	33
Dagens Nyheter	24	26	30
Svenska Dagbladet	17	19	19
Dagens Industri	17	18	22
Antal svar	1767	1059	1067

Antalet personer som säger sig ha tagit del av någon av de i undersökningen studerade tidningarna har ökat med mellan 20 och 35 procent under den aktuella perioden. Det är en kraftig tillväxt och *Aftonbladet* når nu en majoritet av de som använder sig av Internet relativt ofta. Det bör dock tilläggas att procent-siffrorna redovisar samtliga som säger sig ha utnyttjat nättidningen i fråga, även de som säger att de gör det mer sällan än en till två dagar i veckan. Gruppen är förhållandevis stor och genomgående större än dem som använder sig av respek-

tive tidning oftare. För exempelvis *Aftonbladet* uppgår andelen som läser mer sällan än en till två gånger per vecka till 28 procent.

Läs beteende och läsmönster

Med all sannolikhet utvecklar de här grupperna olika läsmönster och läs beteenden över tid. Det har tidigt hävdats (se bl a Hedman, 1998) att läs beteenden kommer att ändras radikalt vid läsning av nättidningar i förhållande till läsning av pappers-tidningar.

En studie av 15 vana läsare av nyheter på nätet visar att dessa tillbringade i genomsnitt 15 minuter var gång de går in på nätet med att läsa nyheter och att de vid dessa tillfällen i genomsnitt använde sig av 3,2 sajter. Variationerna var relativt stora. Den som ägnade minst tid tillbringade strax under fem minuter med att läsa nyheter, medan den som ägnade mest tid tillbringade drygt 30 minuter framför datorn i samma syfte. Den förra gick in på endast en sajt (*Dagens Nyheter*) och läste då sex inslag. Den som ägnade nyheterna störst uppmärksamhet ägnade drygt 13 minuter åt *Aftonbladet.se*, nästan åtta minuter åt *Formula1.com*, nästan sju minuter åt *Dagens Nyheter* (varav större delen åt *DN Börs*), nästan tre minuter åt *Expressen*, två minuter åt www.algonet.se och en halv minut åt *Altavista*. Personen läste 23 olika inslag. Kraven på hur mycket uppmärksamhet som skall ägnas åt varje inslag för att det skall noteras som ett utnyttjande av tjänsten i fråga är föremål för diskussion. I den här undersökningen, där personerna iaktogs under tiden de var inne på nätet, ställdes krav på läsning av hela texten för att det skulle noteras att personen hade varit inne på den aktuella sidan. Det betyder i praktiken att personen i fråga använde i genomsnitt ungefär en och en halv minut åt varje inslag (Nijeboer, 2000:12ff).

Den vanligaste nyhetssajten för de mer etablerade nyhetsläsarna på nätet är densamma som för Internetanvändare generellt, dvs *Aftonbladet*. Även de tre andra mest vanligt förekommande Internettjänsterna när det gäller nyheter bland Internetanvändare, *Dagens Nyheter*, *Dagens Industri* och *Expressen* (i just den ordningen bland de 15 studerade), är också de mest vanligt förekommande bland den särskilt studerade gruppen.

Konsekvenser av Internet på andra medier

En del föreställer sig att Internet bara är inkörsporren för andra aktiviteter. När man fått den grundläggande informationen via nätet går man vidare till andra medier. Ibland anförs sådana skäl för detta som att det inte går att läsa långa texter på nätet och därför väljer man en annan form, bokens eller tidningens. Om det skulle vara så borde användningen av andra medier öka, i varje fall bland vissa grupper. Så är det också i viss utsträckning. Av de som använder Internet varje vecka är det exempelvis tre procent som hävdar att tidskriftsläsning och

bokläsning har ökat (lika stora andelar hävdar att TV-tittandet, radiolyssnandet och telefonerandet har ökat) (jfr Ingela Wadbrings artikel i denna volym).

Tabell 7 Procentandelar som uppger sig ha minskat sina medievanor på grund av Internet

	Procent av samtliga Uppsala kommun			Procent av Internet-användare		
	1999	Riket 1999	2000	Uppsala 1999	Riket 1999	2000
Telefonerande	15	5	10	19	14	18
Tidskriftsläsning	-	-	5	-	-	9
Dagstidningsläsning	12	3	6	16	9	11
TV-tittande	8	5	9	10	15	15
Radiolyssnande	3	2	4	4	5	6
Bokläsning	-	3	7	-	10	11
Antal svar	771	3503	1842	594	1059	1067

Källa: Hedman, 1999b, 2000 och SOM-data 2000.

Uppgifterna i tabell 7 visar att de som använt Internet under de senaste tolv månaderna åtminstone själva upplever att det har förändrat deras beteenden i vissa andra avseenden. Så gott som alla andra medieaktiviteter påverkas. Den största effekten är att Internetanvändare använder telefonen i mindre utsträckning. E-postandet tar antagligen över funktionen att hålla kontakt med omvärlden. Uppgifterna bekräftas av utländska studier (Nie&Erbring, 2000), men motsägs också av andra studier (Reitsma, 2001).

När det gäller läsning av papperstidningar är det drygt en av tio (11 %) av dem som använt Internet den senaste månaden som säger sig ha minskat sin läsning. Samtidigt är det tre procent som säger sig ha ökat sitt läsande av papperstidningen. Konsekvenserna borde vara mer omfattande bland de mer flitiga användarna av Internet. Om vi går till dem som använder Internet varje vecka finner vi att detta stämmer, även om skillnaderna inte är så stor. Det är nu tolv procent som hävdar att de har minskat sitt tidningsläsande, men fortfarande säger sig bara tre procent ha ökat detsamma. Vi kan av tabell 7 dra slutsatsen att det fortfarande är en mycket liten andel av hela svenska folket som säger sig ha påverkats i sitt tidningsläsande av Internet, men samtidigt att det är en växande grupp. På ett år har den dubblats i storlek.

De elektroniska nyhetsmedierna ökar sakta sin marknad

Nättidningen *24timmar.se*, som startade som en lokal nyhetssajt i Örebro och kanske under en kortare tid ökade konkurrensen på det lokala planet, trodde sig ha funnit ett koncept som skulle kunna implementeras i hela landet. Det fungerade dock inte, utan *24timmar.se* gick omkull. Det är svårt att säga vad som gick fel. Idén med hård lokal vinkling av innehållet, torde de flesta hålla med om var riktig. Ett embryo till samarbete med *Aftonbladet* sågs också av många som en intressant inbrytning och innovation. Förmodligen var det så enkelt att pengarna inte räckte för den förhållandevis långa introduktionsfas som präglar de flesta nya medieaktiviteter. Det tar tid att etablera ett nytt medium och det tar därför lång tid innan man når den tidpunkt då verksamheten går ihop ekonomiskt. I och med det har många lokala och regionala dagstidningar förlorat en konkurrent, om vilken uppfattningarna varierade (Alström & Hedman, 2001).

I dagsläget förefaller det som att dagstidningsföretagen eller – som många av dem förefaller vilja kalla sig i dag – mediehusen i rätt stor utsträckning börjar bli klara över problemen i samband med den digitala teknikens spridning även till distribution och konsumtion, dock inte över hur de skall hantera dessa. Fortfarande finns det alldeles för många osäkra faktorer med i bilden. Fortfarande ställer sig många frågan om de skall satsa på elektronisk publicering eller inte och, i sådana fall, i vilken utsträckning? Hur skall man ta betalt för nättidningen eller dess olika tjänster för att få det hela att gå ihop ekonomiskt? Skall de olika verksamheterna som kan tänkas skapas inom ett mediehus hållas i sär eller samordnas? Om man väljer det senare, hur skall parallellpublicering organiseras? Frågorna är betydligt fler än svaren och de svar som erhålls i dag är vanligtvis inte särskilt väl underbyggda.²

Noter

- ¹ Föreliggande studie ingår i ett större forskningsprojekt om ”framtidens dagstidning”, ”Från papper till elektronik – Den nya tidningens framväxt”, finansierat av tidigare Kommunikationsforskningsberedningen (KFB) och förlagt till Institutionen för informationsvetenskap, Uppsala universitet.
- ² Frågor av det här slaget tas upp i forskningsprojektet ”Nyheter 2020” som tagits fram och genomförs inom ramen för nätverket Medievärlden 2020 (se bl a Hvitfelt&Nygren, 2000). Projektledare är docent Börje Alström, Mithögskolan och professor Lowe Hedman, Uppsala universitet. Deltar i nätverket gör också professorerna Nils Enlund, KTH, Stockholm och Håkan Hvitfelt, Stockholms universitet.

Referenser

- Alström, Börje och Hedman, Lowe, *Hot och möjligheter i morgondagens medie-värld – en explorativ studie*. Institutionen för informationsteknologi och medier, Mithögskolan, Sundsvall och Institutionen för informationsvetenskap, Uppsala universitet, 2001 (under publicering).
- Bergström, Annika, *Internet i medielandskapet*. Arbetsrapport nr 95. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet. Göteborg. 1999.
- Bergström, Annika och Weibull, Lennart, "Internet som massmedium", i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red), *Ljusnande framtid*. SOM-rapport nr 22. SOM-Institutet. Göteborgs universitet. Göteborg. 1999. Sid 201-221.
- Hedman, Lowe, "Den digitala pressrevolutionen" i Hedman, L. (red) *Pressen på Internet*. Institutionen för informationsvetenskap. Uppsala universitet. Working Paper Studies 1. 1998. 175-235.
- Hedman, Lowe, "Förutsättningar för dagstidningar på Internet" i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red), *Ljusnande framtid*. SOM-rapport nr 22. SOM-Institutet. Göteborgs universitet. Göteborg. 1999a. Sid 223-245.
- Hedman, Lowe, *Information och service. En studie av informationsbehov och service i Uppsala kommun*. Institutionen för informationsvetenskap. Uppsala universitet. November 1999b.
- Hedman, Lowe, "Konservativ eller förutseende: Om synen på papperstidningen i den nya IT-världen" i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red), *Det nya samhället*. SOM-rapport nr 24. SOM-Institutet. Göteborgs universitet. Göteborg. 2000. Sid 187-203.
- Hvitfelt, Håkan och Nygren, Gunnar (red.), *På väg mot medievärlden 2020. Utveckling, teknik, marknad*. Studentlitteratur. Lund. 2000.
- Nie, Norman och Lutz, Erbring, *Internet and Society. A preliminary Report*. Stanford Institutet for the Quantitative Study of Society (SIQSS). February 2000.
- Nijeboer, Nanda, *Reading Newssites – A Qualitative Research*. Department of Information Science. Uppsala University. 2000.
- Reitsma, Reineke, *Internet Access Reshapes Traditional Media*. Forrester Research, Inc. Cambridge, MA. March. 2000.
- Silverstone, Roger, *Television and Everyday Life*. Routledge. London/NY. 1994.
- Weibull, Lennart, "Publik och teknik. Tankar kring medieutveckling och medieanvändning" i Carlsson, Ulla, *Medierna i samhället. Kontinuitet och förändring*. Nordicom-Sverige. Göteborgs universitet. Göteborg. 2000. Sid 71-80.

DEN SVENSKA NÄTOPINIONEN

JOHAN MARTINSSON

De senaste årens explosionsartade utveckling för den nya informations-teknologin (IT) har inte bara medfört en kraftig ökning av användandet av IT bland svenska folket, utan har även inneburit en lavinartad utveckling av IT-användandet inom den offentliga sektorn, bland politiker, kommuner, politiska partier, regering och riksdag. Otaliga IT-projekt har de senaste åren startats i demokratins namn. Med förhoppningar om att kunna vitalisera den lokala demokratin har många kommuner och även landsting runt om i Sverige de senaste åren börjat använda sig av Internet.¹ Syftet har då inte bara varit att föra ut bättre och mer lättåtkomlig information till olika brukare av kommunens service, utan syftet har ofta även varit att åstadkomma en intensifierad dialog mellan medborgare och politiskt förtroendevalda. Demokratin skall vitaliseras genom att IT blir en ny plattform för samtal såväl medborgarna emellan som mellan medborgare och politiker.

Många är de visionärer som har satt sina förhoppningar till den nya teknikens demokratiska potential. IT har bland annat påståtts kunna mobilisera allmänheten och stärka det sociala kapitalet (Rheingold 2000), underlätta olika former av direktdemokrati (Budge 1996) och framförallt – minska avståndet mellan väljare och valda (Grossman 1995). Det har också framförts att det är när IT används i anknytning till existerande politiska institutioner som demokratiserande effekter lättast uppnås (Buchstein 1997). Det finns även goda anledningar att anta att det är på lokal nivå IT-stödda demokratiutvecklingsförsök kan vara mest framgångsrika.

Ett omtalat exempel på de e-demokratiprojekt som har uppmärksammats i media är det rådslag via nätet som genomfördes i Kalix under hösten 2000. Många kommuner har dock numera även mer permanenta funktioner. Bland annat förekommer utsändningar av fullmäktigemöten på nätet, diskussionsforum för medborgarna och stadsdelsnämnders handlingar fullt tillgängliga. Enligt en undersökning av Agneta Ranerup hade femton procent av alla kommunala webbplatser våren 1999 ett diskussionsforum tillgängligt för medborgarna (Ranerup 2000).

En invändning som brukar resas mot att använda Internet med syfte att utveckla demokratin och förstärka den politiska dialogen är att alla inte har tillgång till och kunskap om den nya tekniken eller helt enkelt att alla inte är intresserade av att använda den (Rosén 1999:7). En fråga som då infinner sig är hur politiker och politiska partier skall hantera opinionsyttringar från medborgarna via Internet och göra avvägningar mellan dessa viljeyttringar och åsikterna hos den grupp

som inte hörs i den nya kommunikationskanalen – den ”tysta” medborgargruppen (Rosén 1999:9). Anders R. Olsson framför att ”särskilt problematiskt är... att endast en mindre andel av befolkningen kan delta” och att män, yngre, välutbildade mfl är överrepresenterade bland de vana internetanvändarna (Olsson 1999:33). Fortfarande idag är dessa sanningar giltiga. Annika Bergström rapporterar dock att skillnaden mellan arbetare och tjänstemän håller på att minska samtidigt som skillnaden mellan olika åldersgrupper tenderar att öka (Bergström 2001).

När det gäller just försök att förbättra kontakten mellan väljare och valda och politikerns vilja att ta till sig folkliga opinionsyttringar bör man tänka på att det främst är internetanvändarnas åsiktsmässiga representativitet i förhållande till medborgarkollektivet som är viktig. Även om tidigare studier har konstaterat att det föreligger en socioekonomisk snedfördelning av tillgången till och användandet av Internet är det inte säkert att politiska åsikter hos nätanvändare skiljer sig särskilt mycket från åsikter hos icke-användare.

En grov indelning av teorier kring Internets inverkan på demokratin är den i mobiliseringsteorier och förstärkningsteorier (Norris 1999). Enligt mobiliseringsteorin kommer IT att aktivera nya grupper av medborgare. Genom att underlätta det politiska deltagandet kommer bredare medborgarskikt kunna göra sina röster hörda. Enligt förstärkningsteorin å andra sidan kommer IT istället för att förändra maktförhållandena i det politiska systemet att förstärka existerande mönster. Även om tillgången till den nya informationsteknologin gradvis breddas och får en jämnare spridning kommer nätet bara bli ytterligare en kommunikations- och påverkanskanal för de redan politiskt engagerade.

Pippa Norris har även visat att Sverige är världsledande när det gäller medborgarnas internetanvändande. År 1999 uppvisade Sverige enligt enkätundersökningen Eurobarometer den största andelen nätanvändare inom hela EU-området och hade även högre siffror än USA (Norris 1999). Ju större andel av befolkningen som använder Internet, desto bättre förutsättningar finns naturligtvis för olika former av demokratiutvecklingsförsök med IT-stöd och desto mindre kan representativitets- och legitimitetsproblemen förväntas bli.

Den fråga som infinner sig blir då hur svenska internetanvändare skiljer sig åt politiskt från dem som inte använder nätet. Begår politiker och andra ett fatalt misstag om de börjar lyssna allt mer på den grupp som gör sina röster hörda med hjälp av den nya informationsteknologin? Är personer som deltar i kommunala IT-projekt och liknande fora en liten elitgrupp vars åsikter inte alls är representativa för allmänheten? Eller har utvecklingen i Sverige nu gått så långt att internetanvändare inte skiljer sig märkbart från hela befolkningen när det gäller politiska åsikter? Det är frågor som dessa som skall söka sitt svar i föreliggande kapitel.

Analyserna kommer att inledas med en undersökning av internetanvändares politiska karaktär, hur de förhåller sig till det politiska systemet av idag. Sedan kommer själva kärnan i diskussionen om representativitetsproblem att fokuseras,

det vill säga internetanvändarnas politiska åsikter. Slutligen kommer även utvecklingen över tid att belysas.

Internetanvändarnas politiska karaktär

I syfte att undersöka den politiska karaktären hos internetanvändare har jag slagit samman SOM-institutets årliga postenkäter för åren 1998, 1999 och 2000 till en gemensam datamatrix. Med internetanvändare avses de personer som uppger sig använda Internet över huvud taget, något krav på regelbundet användande ställs inte.

Tabell 1 Politisk karaktär hos internetanvändare och icke-användare (procent)

Egenskap	Internet-användare	Icke-internetanvändare
Övertygade partianhängare	52	69
Partimedlemmar	8	11
Stort förtroende för de politiska partierna	13	11
Intresserade av politik	56	50
Stort förtroende för politiker	26	25
Nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige	68	58
Ej röstat i riksdagsvalet 1998	8	8
Röstade blankt i riksdagsvalet 1998	3	4

Kommentar: Tabeller bygger på en sammanslagning av SOM-undersökningarna 1998-2000. För beräkning av andelen som ej röstat respektive blankröstat i valet 1998 har endast röstberättigade respondenter i 1998 års undersökning använts som procentbas. Antalet svars personer varierar mellan 1522 och 3882.

Vi kan se att internetanvändare i mindre utsträckning är övertygade anhängare av något politiskt parti och att de i mindre utsträckning är medlem i något politiskt parti. Det kan tyckas naturligt då vi sedan tidigare vet att det finns en oproportionerligt stor andel unga människor bland dessa. Internetanvändarnas politiska karaktär kan förväntas skilja sig åt ganska mycket mellan yngre och äldre nätanvändare. Den typen av analyser ligger dock inte inom detta kapitelns ambitioner.

När det gäller förtroende för de politiska partierna eller för politiker i allmänhet är dock skillnaderna små jämfört med icke-användarna och inte heller när det gäller traditionella politiska aktiviteter som deltagande i de allmänna valen skiljer sig grupperna åt. Vad som däremot framgår är att internetanvändare är mer in-

tresserade av politik än personer som inte använder nätet och framförallt att de är mer nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige.

Kombinationen av högre politiskt intresse och en känsla av större självständighet gentemot traditionella politiska aktörer som de politiska partierna ger en viss, om än svag, antydning om att Internet skulle kunna bidra till att ge uttryck för åsikter hos grupper som inte så lätt kommer till tals i dagens politiska system.

SOM-undersökningarna erbjuder en ypperlig möjlighet att gå vidare med denna analys och särskilja de som använder nätet för politiska syften från dem som inte gör det. Genom det frågebatteri som sedan 1998 har ställts angående medborgarnas användande av diverse hemsidor av samhällsrelevans kan vi separat analysera politiska nätanvändare.² I de följande analyserna har jag hänfört samtliga som angett att de har använt antingen kommunens, riksdagens, regeringens eller något politiskt partis hemsida till gruppen politiska nätanvändare. Övriga internetanvändare har hänförs till gruppen opolitiska nätanvändare. Genom detta förfaringssätt kan även vi analysera den politiska karaktären hos de medborgare som mest sannolikt kommer återfinnas bland deltagarna i de olika IT-projekt som pågår på många platser runt om i Sverige.

Tabell 2 Politisk karaktär efter internetanvändande (procent)

Egenskap	Ej användare ³	Opolitiska användare	Politiska användare
Övertygade partianhängare	69	52	55
Partimedlemmar	11	5	12
Stort förtroende för de politiska partierna	12	13	17
Intresserade av politik	50	48	64
Stort förtroende för politiker	29	28	36
Nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige	55	64	67
Ej röstat i riksdagsvalet 1998	8	10	5
Röstade blankt i riksdagsvalet 1998	4	4	2

Kommentar: Tabeller bygger på en sammanslagning av SOM-undersökningarna 1998-2000. För beräkning av andelen som ej röstat respektive blankröstat i valet 1998 har endast röstberättigade respondenter i 1998 års undersökning använts som procentbas. Antalet svarspersoner är som lägst när det gäller frågan om förtroende för politiker 363, när det gäller röstningen 627 och i övriga fall omkring 1500.

Mönstret har nu förändrats. Istället för en grupp politiska förnyare framstår nu politiska internetanvändare som det traditionella politiska systemets främsta stödtrupp. De innehåller visserligen inte lika många övertygade partianhängare som icke-användarna, men uppvisar till och med en större andel partimedlemmar och

har större förtroende för såväl de politiska partierna som för politiker i allmänhet. Politiska användare deltar även i traditionella demokratiska aktiviteter som röstning i större utsträckning än övriga. Inte heller blankröstning – som skulle kunna tolkas som ett aktivt alternativ till icke-röstande, en sorts proteströst – används mer av de politiska användarna, tvärtom. De uppvisar alla tecken på att vara en politiskt traditionell grupp snarare än en missnöjesgrupp som funnit en ny kommunikationskanal i vilken de kan ge uttryck för sina åsikter och utöka sitt inflytande. Enda undantaget är partiidentifikationen. De som använder Internet för politiska syften är inte lika övertygade partianhängare som övriga.⁴

På det hela taget tycks det alltså som att politiker som fäster stor vikt vid opinionssytringar på nätet riskerar att underskatta det politiska missnöjet. Politiska nätanvändare är primärt inte någon missnöjesgrupp.⁵

Internetanvändarnas politiska åsikter

Om analyserna tidigare gällde den politiska karaktären hos nätanvändare har turén nu kommit till substansen i den svenska nätopinionen, internetanvändares politiska åsikter. Analysen kommer att baseras på ett mindre urval av politiska åsiktsfrågor som har ställts sedan ett antal år tillbaka i SOM-undersökningarna och är tänkt att representera ett brett spektrum av politiska frågor.

Tabell 3 Politiska åsikter hos internetanvändare och icke-användare. Andel positiva till olika politiska förslag (procent)

Fråga	Internet-användare	Icke-internetanvändare
Vänster-högerplacering – andel höger	37	28
Minska den offentliga sektorn	29	29
Ta emot färre flyktingar i Sverige	42	52
Satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet	79	79
Satsa mer på friskolor	32	28
Införa sextimmars arbetsdag	55	52

Kommentar: Tabeller bygger på en sammanslagning av SOM-undersökningarna 1998-2000. Antalet svarspersoner varierar mellan 2412 och 3814.

Det mest slående skillnaden gäller den subjektiva vänster-högerplaceringen. IT-användare uppvisar en betydligt högre andel som uppger sig stå politiskt till höger.⁶ Däremot återfinns ingen skillnad när det gäller inställningen till förslaget att minska den offentliga sektorn, en fråga som brukar ses som en vänster-högerfråga. Inte heller finner vi någon skillnad mellan grupperna angående inställ-

ningen till jämställdhet. När det gäller inställningen till förslagen att satsa mer på friskolor respektive införa sextimmars arbetsdag är skillnaderna även där små. Något fler bland nätanvändare än bland icke-användare är positiva till dessa förslag. Den enda fråga där skillnaden är betydande är inställningen till flyktingpolitiken. Personer som använder Internet är märkbart mindre positiva till förslaget att ta emot färre flyktingar än icke-användare.

Trots att det på nätet finns en överrepresentation av människor som anser sig befinna sig politiskt till höger är alltså skillnaden i inställning till mer konkreta politiska sakfrågor små mellan de som är uppkopplade och de som inte är det. Utom när det gäller flyktingmottagning. Naturligtvis är internetanvändarna en tämligen heterogen grupp och jag skall nu ta analysen vidare genom att särskilja de som använder Internet för politiska syften och de som inte gör det.

Tabell 4 Politiska åsikter efter internetanvändande (procent)

Fråga	Ej användare ⁷	Opolitiska användare	Politiska användare
Vänster-högerplacering	27	38	36
Minska den offentliga sektorn	28	29	27
Ta emot färre flyktingar i Sverige	53	46	38
Satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet	81	79	82
Satsa mer på friskolor	30	34	33
Införa sextimmars arbetsdag	51	53	54

Kommentar: Tabeller bygger på en sammanslagning av SOM-undersökningarna 1998-2000. Vänster-högerplacering avser andelen som uppger sig stå till höger om mitten på en femgradig politisk vänster-höger skala. Antalet svars personer är som lägst när det gäller frågan om friskolor 784 och ligger i övriga fall omkring 1500.

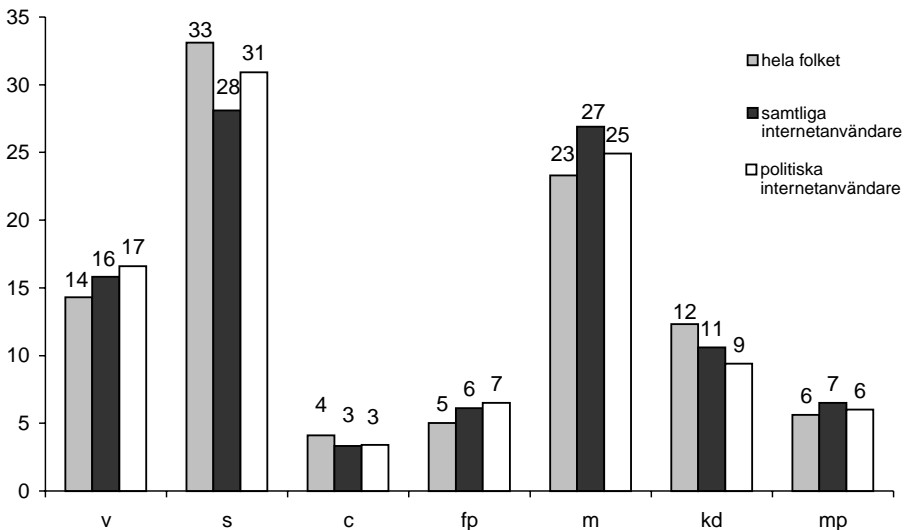
Den här gången förändras inte mönstret särskilt mycket när vi ser på politiska användare och de opolitiska användare var för sig. Det är fortfarande endast när det gäller vänster-högerplacering och andel positiva till att minska flyktingmottagandet som betydande skillnader återfinns mellan personer som använder nätet och de som inte gör det. Nu kan vi dock se att de politiska användare inte är mer extrema i sina åsikter jämfört med opolitiska användare. Endast när det gäller flyktingpolitiken kan vi se tydliga skillnader.

På det hela taget framstår alltså politiska internetanvändare som rätt väl representativa för allmänheten trots den tidigare välkända socioekonomiska snedfördelningen vad gäller användandet av Internet. I ett fåtal fall har dock betydande skillnader mellan personer som kan förmodas vara mest sannolika att komma till tals i diskussionsforum på Internet och personer utan uppkoppling

kunnat konstateras. Det gäller här andelen som identifierar sig som politiskt till höger och andelen som är positiva till en restriktivare flyktingpolitik. Dessa avvikelser antyder en viss oförutsägbarhet hos nätopinionen, vi kan inte utan mätningar veta hur representativ den är. Vi har nu dock sett att det endast i ett fall av fem i det här använda urvalet av frågor fanns några nämnvärda skillnader när det gäller inställning till politiska sakfrågor.⁸

Vi skall nu även gå vidare med att titta på partisympatin bland de olika grupperna av internetanvändare. Vi kommer då kunna se om vissa partiers sympatisörer är överrepresenterade på nätet eller om internetanvändarna är representativa med avseende på vilket politiskt parti de föredrar. Denna gång kommer jämförelsen dock inte ske mellan olika grupper av internetanvändare och icke-användare utan hela folkets stöd för ett visst politiskt parti kommer att jämföras med samtliga internetanvändare, såväl politiska som opolitiska, samt även med enbart politiska nätanvändare.⁹

Figur 1 Partisymptati bland internetanvändare jämfört med hela folket (procent)

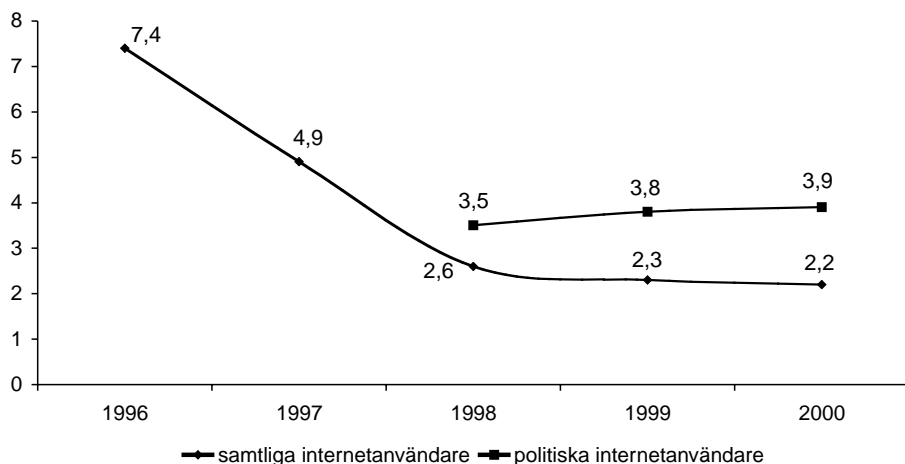
Av figur 1 framgår att främst socialdemokrater är underrepresenterade och moderater överrepresenterade på Internet.¹⁰ Likaså är även vänsterpartiet överrepresenterat. Ett mönster som går igen från tidigare när det gäller de två stora partierna är att politiska nätanvändare är mer representativa för icke-användare än vad opolitiska användare är. Likadant var det med vänster-högerplaceringen, även

om tendensen den gången var svagare. Alltså, även om det finns vissa partipolitiska skillnader mellan politiska nätanvändare och hela folket skiljer sig stödet för ett visst parti aldrig åt mer än ett fåtal procentenheter.¹¹

Hur långt har utvecklingen gått?

Vi kan konstatera att internetanvändare i dagens Sverige i allmänhet inte skiljer sig politiskt särskilt mycket från de som inte använder nätet och att skillnaden, åtminstone inte när det gäller politiska sakfrågeåsikter, inte heller är särskilt stor om vi enbart undersöker personer som använder Internet för politiska syften. Frågan är nu hur utvecklingen har sett ut över tid. Som Norris tidigare visat ligger Sverige i topp när det gäller internetanvändande bland medborgarna. Det finns givetvis anledning att se detta som en viktig förklaring till att de politiska skillnaderna är måttliga i Sverige. Förhållandet kan mycket väl ha varit annorlunda tidigare då inte en lika stor andel av befolkningen var nätanvändare.¹² För att undersöka frågeställningen kommer jag att jämföra den genomsnittliga åsiktsavvikelsen för samtliga internetanvändare gentemot allmänheten i ett antal politiska frågor.¹³

Figur 2 Internetanvändares genomsnittliga åsiktsavvikelse jämfört med samtliga 1996-2000 (procent)

Kommentar: Genomsnittlig åsiktsavvikelse är beräknad på den summerade avvikelsen i absoluta tal mellan internetanvändargruppernas och samtligas åsikter i frågorna. De frågor som ingår i analysen är: subjektiv vänster-högerplacering, inställning till att minska den offentliga sektorn, ta emot färre flyktingar, satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet, införa sextimmars arbetsdag samt nöjdhet med hur demokratin fungerar i Sverige.

Som vi ser av figur 2 har det skett en märkbar förändring vad gäller representativiteten hos internetanvändare sedan nätets genombrott i Sverige. År 1996, då vår mätserie startar, var den genomsnittliga åsiktsavvikelsen vis à vis allmänheten över sju procentenheter. Den genomsnittliga åsiktsskillnaden mellan internetanvändares och hela allmänhetens politiska åsikter har sedan minskat successivt. År 1997 var den nere i strax under fem procentenheter för att från och med 1998 långsamt plana ut omkring drygt två procentenheter. En genomsnittlig åsiktsavvikelse på två procentenheter måste sägas vara tämligen liten. Politiska internetanvändare, som i detta sammanhang kanske är den intressantaste gruppen, uppvisar dock fortfarande en avvikelse på omkring fyra procentenheter. Här tycks heller ingen successiv utjämning kunna skönjas.¹⁴ Vi kan nu dock konstatera att den svenska nätopinionen har varit rätt så väl representativ för allmänheten sedan 1998, åtminstone om vi ser till internetanvändarna som helhet. Det är däremot fortfarande möjligt att representativiteten är sämre inom vissa grupper, till exempel äldre internetanvändare.

Internet – varken hot eller löfte?

Vi har sett att medborgare som besöker politiska hemsidor på Internet, som exempelvis kommuners, riksdagens, politiska partiers eller regeringens hemsida, i allmänhet är mer nöjda med dagens politiska system än andra medborgargrupper. De har också större förtroende för politiker och politiska partier, de är mer nöjda med hur demokratin fungerar och de deltar i större utsträckning i de allmänna valen. Politiska nätanvändare är således ingen grupp medborgare som kan förmodas kanalisera ett eventuellt missnöje med demokratin och det politiska systemet.

Även om politiska internetanvändare således framstår som en politiskt nöjd medborgargrupp visar det sig att de trots allt, med några få men tydliga undantag, är rätt så representativa även för icke-användare när det kommer till åsikter i politiska sakfrågor. Människor som identifierar sig som politiskt till höger är dock något överrepresenterade på nätet. Trots det blir skevheten i de politiska partiernas stöd bland politiska nätanvändare liten. En tidsanalys visar även att internetanvändare som helhet blir alltmer representativa för allmänheten när det gäller politiska åsikter i takt med Internets ökade spridning i det svenska samhället. Från och med 1998 är åsiktsskillnaderna så små att de kan sägas vara försumbara. När det gäller de politiska användare är åsiktsskillnaderna något större, och någon tendens till minskade åsiktsskillnader kan ännu inte skönjas.

Några tendenser till att Internet skulle fungera som en kommunikationskanal som mobiliserar nya grupper i demokratin och breddar det politiska engagemanget står inte att finna i det material som här har undersökts. Snarare framstår politiska internetanvändare som en demokratins stödgrupp, om än med undantaget att de inte är lika övertygade partianhängare. Vi har även kunnat konstatera att några allvarligare åsiktsmässiga representativitetsproblem inte längre tycks före-

ligga trots den kända socioekonomiska snedfördelningen av internetanvändandet och den än så länge ofullkomliga spridningen av tillgång till nätet.

Sammanfattningsvis kan sägas Internet ännu inte framstå som något större löfte när det gäller att vara en demokratiserande kraft genom att aktivera och förmå nya och bredare grupper att göra sina röster hörda. Å andra sidan tycks det inte heller utgöra något större hot genom att ge en gravt felaktig bild av allmänna opinionen.

Noter

- ¹ För exempel på sådana demokratiutvecklingsprojekt med IT-stöd kan svenska kommunförbundets hemsida rekommenderas: www.svekom.se
- ² Dessa frågor har initierats av Dagspresskollegiet vid institutionen för Journalistik och Masskommunikation vid Göteborgs universitet. Författaren uttrycker sin tacksamhet för detta.
- ³ Att de procenttal som anges för icke-användarna, och även ibland för andra grupper, i tabell 1 och 2, liksom även i tabell 3 och 4, inte helt och hållet överensstämmer utan skiljer sig åt med någon enstaka procentenhet i vissa fall beror på tekniska detaljer i analysen. Då frågorna om användande av politiskt relevanta hemsidor inte under alla i undersökningen ingående år ställdes till samtliga personer i urvalet uppstår mindre skillnader angående exakt vilka svarspersoner som ingår i beräkningen.
- ⁴ I föreliggande kapitel gör jag inga analyser baserade på socioekonomiska variabler. I detta fall är det dock värt att framhålla att det är troligt att detta undantag främst kan förklaras av att andelen internetanvändare bland unga personer är långt högre än bland äldre.
- ⁵ Vi bör dock tänka på att det inte är säkert att just de grupper som använder sig av kommuners och politiska partiers med fleras hemsidor även är aktiva deltagare i till exempel kommunala diskussions- och debattforum. Dessa grupper är dock mest sannolika att göra det.
- ⁶ Här bör även tilläggas att om vi istället hade undersökt andelen som säger sig stå till vänster hade skillnaden blivit avsevärt mindre. I själva verket skiljer sig storleken på den grupp som placerar sig som ”varken vänster eller höger” markant. Många fler bland icke-användarna väljer detta mittenalternativ.
- ⁷ Se not 3.
- ⁸ För att veta hur vanligt det är med så stora avvikelser hos de politiska användarna från icke-användarna som i fallet med flyktingpolitiken måste fler frågor inkluderas i analysen, vilket får bli en framtida forskningsuppgift.
- ⁹ Lägg märke till att analysen även här är baserad på en sammanslagning av SOM-undersökningarna 1998-2000 och inte avspeglar opinionsläget vid en särskild tidpunkt utan istället avspeglar skillnader mellan olika grupper.

- ¹⁰ Personer som angett något annat något annat parti än de sju riksdagspartierna som bästa parti har inkluderats i procentbasen men uteslutits från redovisningen i figur 1.
- ¹¹ Om vi istället tittar på olika typer av mätningar på Internet där internetanvändare direkt på exempelvis tidningars hemsidor kan svara på frågor om bland annat vilket parti de skulle rösta på om det vore val och liknande kan vi konstatera betydligt större skevheter i förhållande till mer pålitliga opinionsmätningar som bygger på någon form av kontrollerat och slumpmässigt urval. Till exempel brukar moderaterna i sådana mätningar vara kraftigt överrepresenterade och socialdemokraterna lika kraftigt underrepresenterade. Ett exempel på detta är att man på DN:s hemsida 4 april 2001 kunde se resultatet av deras aktuella partisympatimätning: moderaterna 35% och socialdemokraterna 15%. Temos marsmätning som publicerats några dagar tidigare i tidningen visade istället 25% för moderaterna och 32% för socialdemokraterna. Det framgår därmed tydligt att de som brukar delta i liknande okontrollerade åsiktsmätningar på nätet inte är representativa för allmänheten. Till tidningarnas försvar bör dock tilläggas att de är tämligen noggranna med att påpeka att resultatet inte skall ses som representativt för allmänheten då urvalet är okontrollerat.
- ¹² Här finns även anledning att fråga sig hur det förhåller sig med representativiteten hos internetanvändarna i andra länder där spridningen av Internet ännu inte har nått lika långt. En sådan jämförande studie är ett annat intressant spår för framtida forskning att ta sig an.
- ¹³ Att jag analyserar den genomsnittliga åsiktsavvikelsen innebär att det inte spelar någon roll åt vilket håll nätanvändarnas åsikter avviker från hela allmänhetens i de enskilda frågorna. Oavsett om nätanvändarna är mer eller mindre positiva till ett visst politiskt förslag än allmänheten så är genomsnittet beräknat på avvikelsen i absoluta tal.
- ¹⁴ Att kurvan över åsiktsavvikelsen för de politiska användarna tycks vara lätt stigande bör dock inte tas på något större allvar än så länge. Att representativiteten är större 1998 än senare kan sannolikt tänkas förklaras av att exempelvis det politiska intresset kan förväntas öka under ett valår och att bredare grupper därmed kan tänkas använda sig av politiska internethemsidor. I detta sammanhang skulle naturligtvis sedvanliga socioekonomiska variabler såsom ålder, kön, klass och utbildning vara intressanta att koppla på analysen. Det ligger dock inte inom denna artikels ambitioner.

Referenser

- Bergström, A (2001) "Internet – från revolution till vardagsanvändning", i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Land, Du välsignade?*, SOM-rapport nr. 26, Göteborg: SOM-institutet
- Buchstein, H (1997) "Bytes that Bite: The Internet and Deliberative Democracy" *Constellations* 4(2): 248-263
- Budge, I (1996) *The New Challenge of Direct Democracy*. Oxford. Polity Press
- Grossman, L. K. (1995) *The Electronic Republic*. New York, Viking

- Norris, P (1999) *Who Surfs Café Europa? Virtual Democracy in the U.S. and Western Europe*. Paper presenterat på APSA 1999
- Olsson, A R. (1999) *Elektronisk demokrati*. SOU 1999:12
- Ranerup, A (2000) *On-line Forums as a Tool for People Centered Governance: Experiences from Local Government in Sweden*
- Rheingold, H (2000) *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Cambridge, Mass., MIT-Press
- Rosén, T (1999) *E-demokrati eller IT-stöd till den representativa demokratin*. Rapport från Svenska kommunförbundet, maj 2000

LITAR VI PÅ MASSMEDIERNAS INNEHÅLL?

LENNART WEIBULL

Att massmedier dominerar som informationskällor i det moderna samhället är det knappast någon som ifrågasätter. Vi är vanligen utelämnade åt det som medierna förmedlar för de flesta händelser utanför vår närmaste omgivning. Däremot är det inte självklart vilka medier som har störst betydelse. Den ökade mediekonkurrensen har medfört att medier utvecklats åt olika håll, vilket sin tur påverkat människors föreställningar. Innehållet i medierna har kommit att profileras på olika sätt. Det har talats om att nyheter blivit mera av underhållning och att sensationsjournalistik ökat på det seriösa journalistikens bekostnad (jfr Djerf-Pierre och Weibull, 2001). Att förändrade kanalprofiler har haft betydelse för människors attityder har särskilt visat sig på TV-området (jfr Bengt Nordströms artikel i denna bok).

Bakom innehållsförändringar ligger inte bara en ökad mediekonkurrens utan även den nya medieteknologin. Medier framträder i nya former, t ex som webbtidningar, vilket får betydelse för hur människor betraktar äldre medier (jfr Lowe Hedmans artikel i denna volym). Den nya teknologin har även bidragit till att många nya typer av nyhetstjänster kunnat skapas, där förmedling över Internet varit den minsta gemensamma nämnaren (Bergström, 2000, Weibull, 2000b). Snabbheten har här ofta framställts som den särskilda kvaliteten, något som tvingat andra, av tradition långsammare medier, till motåtgärder. Nyhetssändningarna har blivit tätare inom radion och televisionen och dagspressen har i ökad utsträckning låtit uppdatera sina webbversioner med aktuella nyheter. Det hör samtidigt till bilden att den tempohöjning som skett under slutet på 1990-talet inte är unik, utan hela 1900-talet har präglats av ett successivt ökande tempo inom journalistiken (Djerf-Pierre och Weibull, 2001).

Den fråga som mot den redovisade bakgrunden inställer sig är vad mediesystemets förändrade karaktär betyder för allmänhetens bedömningar av enskilda medier. Anses exempelvis de snabba medierna bättre än de långsamma? Är nya, specialiserade medier mer trovärdiga än de traditionella? Och vilka bedömningar görs av olika grupper av människor? Svaret på sådana frågor ger också en föreställning om mediernas förankring hos allmänheten. I ett samhälle där image kommit att spela en stor roll är det viktigt för förståelsen av människors samhällsorientering att veta hur olika medier uppfattas (jfr Holmberg och Weibull, 1998). Sådana problemställningar ligger bakom att det inom ramen för de nationella SOM-undersökningarna år 1999 började ställas en serie frågor om allmänhetens förtroende för enskilda mediers innehåll.¹

Att studera medieförtroende

Den utgångspunkt som valts för att beskriva vilken styrka medier har är det förtroende de åtnjuter bland allmänheten.² Tanken är att förtroende är ett slags kapital som flyter omkring i samhället och som kan fluktuera över tid. Det är givetvis inte bara knutet till medier, utan gäller alla samhällsinstitutioner. Studier av institutionsförtroende har visat att det finns mycket stora skillnader i människors förtroende för olika samhällsinstitutioner samtidigt som det finns ett slags grundläggande stabilitet i bedömningarna över längre tidsperioder (jfr Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel om samhällsförtroende i denna bok).

Det som gör förtroende till en viktig indikator på en institutions ställning i samhället är att det fungerar som en sammanvägning av tre olika egenskaper hos institutionen: hur väl den fungerar, vilken betydelse den har för den enskilde och hur den värderas i den allmänna opinionen (jfr Elliot, 1997). Något förenklat skulle det kunna sägas att förtroende i första hand handlar om förankring. Sådana institutioner eller medier som är väl förankrade i en grupp åtnjuter gruppens förtroende.

Vid bedömningar av medier är det dessutom särskilt viktigt att förtroende empiriskt främst har visat sig stå för hur aktualitetsjournalistiken, i första hand nyheterna, fungerar. Även om studier av medievanor tidvis kan ge intrycket av att dagstidningsläsning eller TV-tittande endast är ett ritualiserat tidsfördriv som publiken ägnar sig åt utan större engagemang är det uppenbart att just tillförlitligheten hos medieinnehållet är en avgörande faktor bakom valet av ett medium (jfr Hellingwerf, 2000; se även Ingela Wadbrings och Lennart Weibulls artikel om dagstidningsläsning i denna volym). Uttryckt på ett annat sätt kan det påstås att just de fasta vanorna är en konsekvens av att publiken har högt förtroende för innehållet.

Det hör samtidigt till bilden att förtroendemätningar är känsliga för hur frågor ställs. Det gäller både själva frågeformuleringen och de alternativ svarspersonerna skall ta ställning till. I idealfallet borde svarspersonerna få bedöma samtliga medier de tar del av, men i praktiken är det omöjligt. Frågan måste istället bli en anpassning till vad som är realistiskt.³ I frågorna har vi därför begränsat oss till att skilja ut några olika typer av medier och ange exemplifieringar. Således finns det för varje huvudmedium – TV, radio och dagspress – tre olika typer att ta ställning till. När det gäller formuleringen av själva frågan har vi valt att lyfta fram innehållet.⁴

Slutligen har vi i denna mätserie bedömt det som viktigt att inte pressa dem som aldrig tar del av respektive medium på en förtroendebedömning genom att erbjuda det som ett särskilt svarsalternativ. Detta har särskilt stor inverkan på svaren för medier som relativt få tar del av, t ex nyheter på Internet.

I det följande är avsikten att belysa förtroendet för medierna i Sverige år 2000. Eftersom det rör sig om andra mätpunkten i en tänkt tidsserie kommer särskilt

stabiliteten i mätningarna att uppmärksammas. Framställningen kommer därför att följa relativt nära redovisningen av första årets studie (Weibull, 2000a).

Medieförtroendet 2000

Förtroendet för enskilda medier har varit föremål för en mängd undersökningar över åren. De flesta svenska studier har visat att televisionen, särskilt Sveriges Television, har högst förtroende, tätt följd av Sveriges Radio och den lokala morgontidningen. Mönstret har varit relativt stabilt under 1980- och större delen av 1990-talet (Elliot, 1997). Samtidigt har utvecklingen i slutet av 1990-talet visat några förändrade tendenser, bl a en försvagning av förtroendet för televisionen (Holmberg och Weibull, 1999) respektive en betydande ökning i förtroendet för lokala morgontidningar i förhållande till televisionen (INFO, 2000).

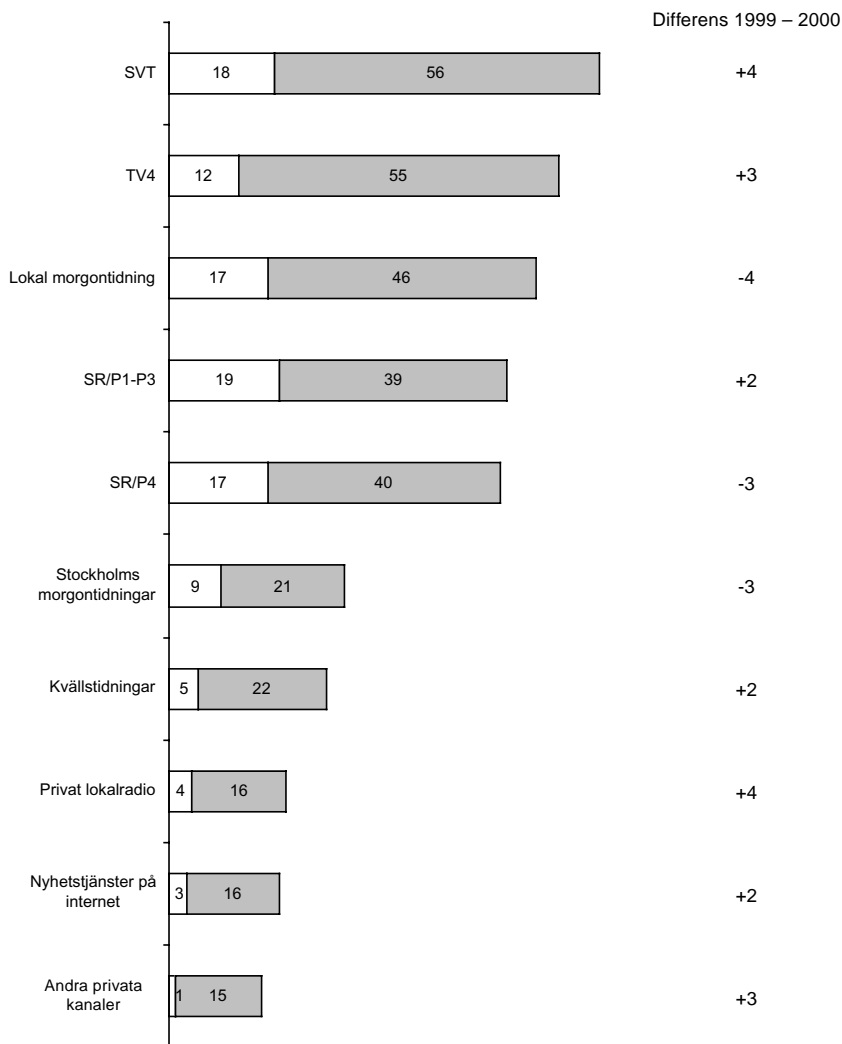
När det gäller frågan om förtroendet för samhällsinstitutioner har vi alltså sett att radio-TV som institution generellt åtnjuter högre förtroende än dagspress, men att både radio-TV och dagspress sedan 1996 åtnjuter ett ökat förtroende hos allmänheten (jfr Sören Holmbergs och Lennart Weibulls artikel om samhällsförtroende i denna volym). Samtidigt handlar det då om alltför grova kategorier för att kunna utsäga något om enskilda medier. När vi mera i detalj granskar människors förtroende för medier visar sig därför som väntat att bilden är betydligt mer differentierad (figur 1).

Om vi utgår från andelen som anger ett mycket högt förtroende för de redovisade medierna – den mörka delen av staplarna i figuren – visar det sig att Sveriges Radios nationella kanaler, Sveriges Television, den lokala morgontidningen på den egna orten och Sveriges Radios lokala sändningar ligger högst med andelar på något under 20 procent: knappt var femte anger således att de hyser mycket högt förtroende för dem. Det är då beräknat på hela allmänheten oberoende om man tar del av kanalerna eller ej. TV4 kommer något lägre med drygt 10 procent. Stockholms morgontidningar, där bedömningen givetvis påverkas av att många aldrig läser dem, ligger på knappt 10 procent. Övriga medier ligger på endast omkring ett par procent.

I jämförelse med 1999 är mönstret relativt stabilt. Det är samma medier som åtnjuter mycket högt förtroende båda mätåren, men det har skett en viss tyngdpunktsförskjutning så att den lokala morgonpressen tappat något, medan övriga ligger på ungefär samma nivå.

Figuren som helhet redovisar en rangordning efter andelen som har minst ganska högt förtroende för respektive medium. Det visar sig att Sveriges Television ligger klart högst med närmare 75 procent. TV4 och den lokala morgontidningen på orten ligger båda kring 65 procent och Sveriges Radios kanaler, både de nationella och de lokala, på knappt 60 procent. Därefter är det ett långt steg ned till Stockholms morgontidningar och kvällspressen på 30 procent och sedan ytterligare ett steg ner kommersiell radio och TV samt Internet.

Figur 1 Förtroende för medier 2000 (andel med mycket eller ganska högt förtroende)

Anm: Procentandel beräknad på samtliga.

I jämförelse med 1999 är bilden i huvudsak densamma. Intressant är att det överlag finns en svag ökning i förtroendet för de olika medierna utom för lokal morgonpress, inklusive Stockholms morgontidningar, och Sveriges Radios lokala kanaler. I det senare fallet är det istället en svag minskning. Det går inte efter bara två mätpunkter att tala om någon tendens. Siffrorna är dessutom svårtolkade i

och med att de går i litet annan riktning än i den allmänna förtroendemätningen, där förtroendet för dagspress ökade mer än förtroendet för radio-TV. Resultaten skall möjligen betraktas mot bakgrund av att 1999 i jämförelse med tidigare, liknande studier, gav relativt högre siffror för lokal morgonpress (Jönsson, 2000). Den sammantagna bilden av de generella förtroendenivåerna ger samtidigt en relativt samstämmig bild mellan åren. Det bör tilläggas att jämförelsen troligen också påverkas av metodskillnader genom att Sveriges Television, TV4 och Sveriges Radio är väl inarbetade varumärken, medan lokal morgonpress blir ett mera abstrakt uttryck.⁵

Det som hittills redovisats kan beskrivas som respektive mediums *förtroendebas*. Det handlar om hur stor del av allmänheten som har förtroende för mediet oavsett andelen som tar del av det. Det som vi kallar förtroendebas kan preciseras ytterligare genom att vi från förtroendet tar bort den andel som saknar förtroende, eftersom det måste betraktas som en svaghet. Vi får då ett balansmått som kan utläsas näst längst till höger i tabell 1a, där i övrigt underlaget för figur 1 redovisas. Balansmättet ger i stort sett samma bild som det generella förtroendet.

Användarnas bedömningar

Det generella förtroendet för ett medium handlar om dess förankring i samhället och måste därför relateras till allmänheten som helhet. Det kan samtidigt förefalla något orättvist beträffande de medier som enbart ett mindre antal tar del av, t ex nyheter på Internet. I tabell 1a finns redovisat hur stor andel som inte tar del av respektive medium och i tabell 1b en redovisning där det generella förtroendet jämförs med förtroendet bland dem som uppger sig använda respektive medium.

Som väntat är andelen med stort förtroende överlag högre när vi rensar bort dem som inte tar del av mediet (högra delen av tabell 1b). Nu blir alltså basen för beräkningen dem som någon gång tar del av mediet, vilket främst får betydelse för de medier som har en hög andel icke-användare. Om vi utgår från andelen som har åtminstone ganska stort förtroende förstärker den lokala morgonpressen (76%) och Sveriges Radios nationella kanaler (75%) sin ställning och är i jämförelse på samma nivå som Sveriges Television (76%) och ligger högre än TV4 (71%). Relativt ökar dock Stockholms morgontidningar och nyhetstjänster på Internet mest då vi studerar förtroendet bland användare; i båda fallen dubblas andelen med högt förtroende. Även för kommersiell radio och TV är det en klar ökning.

Nyhetstjänster på Internet har dessutom bland sina användare fått ett ökat förtroende mellan 1999 (+17) och 2000 (+28). Fortfarande är det dock bara var tredje Internetanvändare som har förtroende för nätets nyhetstjänster. Det bör i sammanhanget framhållas att frågan inte specificerar typen av nyhetstjänster på nätet. Det är troligt att andelen skulle ha varit högre om frågan avsett t ex webbtidningar på Internet.

Tabell 1a Allmänhetens förtroende för innehållet i olika medier 2000 (procent av alla)

Massmedium	Mycket stort	Ganska stort	Varken stort eller litet		Mycket litet	Tar ej del av mediet	Vet ej/ ej svar	Totalt	Balans-mått	Balans-mått -99
			stort	litet						
Sveriges Television	18	56	19	1	1	2	3	100	+72	+67
TV4	13	54	24	3	1	2	3	100	+63	+60
Andra privata TV-kanaler	1	15	35	8	4	26	10	99	+4	-1
Sveriges radio nat (P1, P2, P3)	19	39	18	1	1	15	6	99	+56	+53
Sveriges radio lokalt (P4)	17	40	22	2	1	13	6	101	+54	+57
Privat lokalradio	4	16	27	6	3	34	9	99	+11	+5
Den lokala morgontidningen på orten	17	46	18	2	0	11	5	99	+61	+63
Stockholms morgontidningar	9	21	16	1	2	42	8	99	+27	+28
Kvällstidningar	5	22	30	16	6	16	5	100	+5	-3
Nyhetsjänster på Internet	3	16	25	3	2	41	10	100	+14	+8

Antal svar = 1753

Kommentar: Balansmättet visar andelen personer som angivit mycket/ganska stort förtroende minus de som angivit mycket/ganska litet förtroende.

Tabell 1b Förtroende för innehållet i olika medier bland samtliga och bland användare 2000 (procent)

Massmedium	Bland samtliga			Antal svar	Bland användare			Antal svar
	Mycket stort	Åtminstone ganska stort	Balans-mått		Mycket stort	Åtminstone ganska stort	Balans-mått	
Sveriges television	18	74	+72	1 753	19	76	+74	1 669
TV4	13	67	+63	1 753	14	71	+67	1 651
Övr privata TV-kanaler	1	17	+4	1 753	2	26	+7	1 125
Sv radio nat (P1, P2, P3)	20	59	+56	1 753	25	75	+72	1 377
Sv radio lokalt (P4)	17	57	+54	1 753	21	70	+67	1 410
Privat lokalradio	4	20	+11	1 753	8	36	+19	1 004
Den lokala morgontidn på orten	17	64	+61	1 753	21	76	+72	1 482
Stockholms morgontidningar	9	31	+27	1 753	19	62	+56	874
Kvällstidningar	5	27	+5	1 753	6	34	+7	1 404
Nyhetsjänster på Internet	3	16	+14	1 753	6	33	+28	870

Kommentar: Balansmättet visar andelen personer som angivit mycket/ganska stort förtroende minus de som angivit mycket/ganska litet förtroende.

Mellan 1999 och 2000 har även kommersiell radio och TV, liksom kvällspressen, har ökat sitt förtroende hos sin publik med ca tio balansmåttsenheter. Därmed har kommersiell TV och kvällspress gått en negativ förtroendebalans till en svagt positiv. Det är även svårt att bedöma en sådan förändring; handlar det om en

ökad acceptans för det utbud dessa i huvudsak underhållningsinriktade medier erbjuder eller innebär det att nyhetsjournalistiken i dessa medier fått större betydelse?

Dimensioner i medieförtroendet

En av utgångspunkterna för att ställa frågor om allmänhetens medieförtroende var att det successivt håller på att ske förskjutningar som en följd av olika förändringar i mediasystemet. Ett av de förändringsmönster som ofta framhålls är att de nya medierna i mindre utsträckning står för seriös information och i större utsträckning prioriterar underhållning.

Det visar sig också finnas skillnader i förtroendebedömningarna som kan föras tillbaka till en sådan skiljelinje mellan information och underhållning. I tabell 2a redovisas resultatet av en explorativ faktoranalys. Den första av de två faktorerna kan tolkas som uttryck för en informationsorientering, den andra som uttryck för en underhållningsorientering. De medier som laddar högst i informationsfaktorn är typiskt nog Sveriges Radio och Sveriges Television, men även den lokala morgonpressen och TV4. På underhållningsfaktorn laddar framför allt övriga privata TV-kanaler, kvällstidningarna och den privata lokalradion högt, men även nyheter på Internet.

Det är troligt att bedömningsskillnaderna är uttryck för den image som respektive medium har hos allmänheten, inte för hur det faktiskt används. Det hör också till bilden att de flesta medier har både en informations- och en underhållningssida, låt vara att den förra uppfattas som finare än den senare. Det visar här att TV4 visserligen kommer ut relativt sett högre på informationsfaktorn, men samtidigt ligger högt på förströelse, medan Sveriges Radio och Sveriges Television har sin tyngd på informationsdimensionen. Även den lokala morgontidningen (men inte Stockholms morgonpress) och Sveriges Radios P4 uppfattas vara både informativa och underhållande.

Omvänt gäller att nyheter på Internet även ligger relativt högt på informationsdimensionen. Internet skiljer ut sig från andra medier med en 'underhållningsimage'. Det ger en ytterligare belysning av Internet både som informations- och förströelsemedium.

I diskussionen av mediasystemets förändring som en följd av de nya medierna finns det en förväntan om att underhållningsorienteringen skall öka i betydelse, särskilt hos radio och TV (jfr Djerf-Pierre och Weibull, 2001). Dimensionsanalysen ger inget stöd för detta. I allmänhetens ögon finns det här en klar skiljelinje. Slutsatsen gäller i princip både för 1999 och 2000. Inte heller det omvända antagandet att Internetnyheter skulle öka i informationsdimensionen får stöd. På en punkt finns det dock en intressant skillnad mellan åren – TV4. År 1999 laddade TV4 klart högre i informations- än i underhållningsdimensionen, men 2000 är skillnaden marginell: sambandet med information är mindre och sambandet med

underhållning högre i allmänhetens ögon. Resultatet ligger i linje med vad som redovisats i studier av kanalens innehållsprofil (Granskningsnämnden 2001).

Tabell 2 Faktoranalys (bland användare) av förtroendet för olika medier 2000 (faktorladdningar)

a) Faktorer enligt Kaiser's kriterium.

Medium	Faktor 1	Faktor 2
SR:s P1, P2 och P3	0,88	0,04
SVT	0,82	0,17
SR:s P4	0,76	0,10
Stockholms morgontidningar	0,62	0,31
Den lokala morgontidn där du bor	0,52	0,21
TV4	0,52	0,48
Andra privata TV-kanaler	0,09	0,81
Privat lokalradio	0,18	0,73
Kvällstidningarna	0,03	0,72
Nyhetsjänster på Internet	0,35	0,58
Förklarad varians	40%	16%

Kommentar: Varimaxrotering. Antalet faktorer enligt Kaiser's kriterium.

b) Trefaktorslösning

	Breda basmedier	Underhållning	Specialisering
SR/P4	0,75	0,07	0,24
Lokal morgonpress	0,73	0,26	-0,15
SVT	0,71	0,10	0,42
SR/P1-3	0,66	-0,15	0,59
TV4	0,53	0,46	0,20
Andra TV-kanaler	0,00	0,77	0,30
Privat lokalradio	0,14	0,70	0,23
Stockholms morgonpress	0,27	0,17	0,77
Nyhetsjänster på Internet	0,05	0,46	0,66
Förklarad varians	40%	16%	10%

Kommentar: Varimaxrotering.

Förändringar mellan enstaka år måste samtidigt tolkas med försiktighet. Om vi prövar att utveckla faktoranalysen genom att tillåta fler faktorer visar sig att det finns fler delvis underliggande dimensioner. I en trefaktorlösning (figur 2b) faller SVT, TV4, SR och lokal morgonpress ut tillsammans som ett slags breda bas-medier (jfr Weibull, 2000c), medan det blir en skillnad mellan de renodlade underhållningsmedierna (övriga TV-kanaler, privat lokalradio och kvällspress) och de mera specialiserade medierna (Stockholms morgonpress och nyhetstjänster på nätet). Tendensen att TV4 går mot underhållning och SR/P1 mot specialisering är dock tydlig. En femfaktorlösning ger en antydning att det dessutom finns en skillnad mellan nationella och lokala medier av det slag som visar sig i fråga om radiovanorna (jfr Jan Strids kapitel i denna volym).

Analysen av medieförtroendets dimensioner ger en antydning att förtroendet är nära kopplat till de funktionerna kan ha för sin publik (se vidare nedan).

Förtroende i olika grupper

Det finns en del skillnader i förtroendebedömningarna beroende på sociala och politiska faktorer. I tabell 3 redovisas de olika mediernas förtroendebas inom några olika grupper genom ett balansmått som bygger på samtliga svarspersoner (se ovan om förtroendebas och balansmått). Den största skillnaden finns mellan svenska och utländska medborgare, där de senare generellt ligger lägre i förtroende för samtliga medier utom kommersiell TV. Till en del hänger det samman med att man i mindre utsträckning tar del av medierna.

När det gäller traditionell demografi är åldersfaktorn den faktor som traditionellt strukturerar medieanvändning och medieattityder (jfr Hadenius och Weibull, 2000). Nyhetstjänster på Internet, TV4 och övrig privat TV, men också Stockholms morgontidningar åtnjuter klart högre förtroende bland yngre än bland äldre. Det omvända förhållandet gäller för Sveriges Radios lokala P4-kanaler och för den lokala morgontidningen. Däremot är ålderskillnaderna oväntat små år 2000 för Sveriges Television och privat lokalradio med tanke på vad som tidigare har visats (Jönsson, 2000).

Bakom skillnaderna ligger till stor del skilda innehållspreferenser i olika åldrar, men de skall samtidigt inte överdrivas. En majoritet av de yngre har högt förtroende för den lokala morgontidningen och ännu högre andel för Sveriges Television.

Könsskillnaderna är förhållandevis små i medieförtroendet och speglar delvis generella medievanor. Kvinnor har högre förtroende än män för lokal morgonpress och privat lokalradio. Män har högre förtroende för Internetnyheter och Sveriges Radios nationella kanaler. Bakom dessa skillnader antyds en skiljelinje mellan nationell och lokal orientering i medieförtroendet.

Tabell 3 Förtroende för olika massmedier i olika grupper 2000 (balansmått)

	Kön		Ålder				Medborgarskap		Utbildning				Partisympati				Vänster-höger-ideologi				
	Man	Kv	15-29	30-49	50-64	65-85	Sv	Utl	Låg	Med	Hög	v	s	c	fp	m	kd	mp	Vänster eller Höger		
SVT	72	73	73	75	71	69	74	46	66	77	80	70	77	87	86	70	74	77	76	66	76
TV4	63	64	72	64	60	58	64	46	63	71	59	57	68	72	67	66	61	58	62	63	66
Den lokala morgontidningen på Din ort	58	64	53	62	62	67	62	32	62	59	62	57	63	74	66	60	72	56	60	58	67
SRs nationella kanaler (P1-P3)	60	53	53	60	56	56	58	26	48	59	71	52	58	56	75	62	58	55	61	47	65
SRs lokala kanaler (P4)	56	52	39	57	60	58	56	17	57	52	52	52	59	69	52	56	56	45	57	51	56
Stockholms morgontidningar	29	27	31	30	29	19	28	20	14	30	49	16	22	25	53	40	27	40	21	18	45
Nyhetsjänster på Internet	17	11	22	21	9	1	15	1	8	20	18	11	13	15	22	18	9	14	11	11	20
Privat lokalradio	7	15	10	12	15	6	11	-1	15	14	1	1	12	13	11	10	19	12	4	17	12
Andra privata TV-kanaler	4	5	10	5	5	-1	4	9	7	12	-7	-3	7	-7	-10	9	6	5	-4	12	5
Kvällstidningar	5	6	10	2	3	7	6	-6	20	14	-28	10	19	-7	-18	-6	-5	-8	7	15	-7
Antal svar	893	941	419	922	363	130	1717	72	840	433	499	243	531	62	75	392	198	87	554	630	571

Förtroendet för Sveriges Television, Sveriges Radios nationella kanaler och Stockholms morgontidningar har ett starkt positivt samband med utbildning. Omvänt gäller att värderingen av kvällspress och i viss mån privat lokalradio, faller med ökande utbildning. Det som framför allt differentierar är de två tidningstyperna: skillnaderna i balansmåttsheter är 48 för kvällspress och 35 för Stockholms morgonpress. Det som är särskilt utmärkande för högutbildningsgruppen är således deras avståndstagande från kvällstidningarna, men också deras uppslutning kring Sveriges Radios P1 (jfr Weibull och Börjesson, 1995).

Gruppskillnaderna ligger i stort sett stabilt mellan 1999 och 2000. Möjligen kan noteras att den utbildningsskillnad som fanns i förtroendet för nyheter på Internet inte är lika framträdande 2000 som den var 1999. Fortfarande är dock förtroendebasen mycket låg bland de äldsta, vilket återspeglar den generellt sett låga användningen i denna grupp (jfr Annika Bergströms artikel i denna bok).

Med tanke på de ideologiska skiljelinjer som visat sig i förtroendet för samhällsinstitutioner i allmänhet har det i år även lagts in en sådan analys i fråga om mediefortroende. Nederst i tabell 3 anges vilken förtroendebas de olika medierna har bland personer som skiljer sig åt i vänster-höger-orientering respektive partisympati.

Överlag gäller att skillnaderna i synen på medierna efter ideologisk orientering är begränsad. De mönster som syns torde oftast återspegla andra faktorer. Det

högre förtroendet för Stockholms morgontidningar bland personer som placerar sig till höger har säkerligen att göra med att dessa tidningar har sin förankring i resursstarka grupper och politiskt står längre åt höger. I fråga om synen på kvällspress som är mer positiv bland personer med sympati åt vänster finns det troligen en Aftonbladsfaktor. Att personer med vänstersympati ställer sig mera kritiska till kommersiell TV än vad personer till höger gör kan tolkas medieideologiskt. Samma mönster återkommer i fråga om partisympati.

Det är således svårt att se några större ideologiska skiljelinjer i förtroendebedömningarna. De som finns är att personer till vänster möjligen ställer sig mera kritiska till kommersiell radio och TV. Det är troligt att det mer har att göra med de värderingar medierna uttrycker i sin innehållsprofil än med finansieringsformen, eftersom man samtidigt är relativt positiv till kvällspressen, i praktiken Aftonbladet.

TV-förtroende och innehållspreferenser

I det föregående framhölls att bakom åldersskillnader i medieförtroende kunde finnas skilda innehållspreferenser i olika åldrar. Bland yngre har nationella, underhållande medier traditionellt haft stor genomslagskraft, medan äldre har prioriterat lokala, informativa medier. Frågan är om det går att belägga ett sådant samband mellan innehållspreferenser och förtroende. För TV-mediet går detta att pröva genom att det i SOM-undersökningen även ställdes en fråga om programpreferenser i TV-tittandet.⁶ På grundval av den frågan är det möjligt att klassificera tittarna i fyra grupper: de som har få TV-preferenser, de som i sitt TV-tittande är informationsinriktade, de som är underhållningsinriktade och de som ligger högt på båda. Vilket förtroende dessa fyra grupper har för olika TV-typer redovisas i tabell 4 med kontroll för ålder.

En första iakttagelse och ett slags validering av måttet är att de som är lågengagerade i fråga om TV-preferenser genomgående har det lägsta förtroendet för samtliga tre TV-typer än de som är högengagerade. Det gäller dessutom i samtliga åldersgrupper.

När det gäller förhållandet mellan informations- och underhållningsinriktade tittare visar sig flera intressanta mönster. Förtroendet för Sveriges Television är klart högre bland de, relativt få, unga informationsinriktade tittarna än det är bland de underhållningsinriktade. Tendensen är densamma bland tittare i yngre medelåldern, medan det bland de äldre inte finns någon sådan skillnad. TV4 och övriga kanaler skiljer sig härvidlag. Kanalerna åtnjuter i alla åldersgrupper klart högre förtroende bland underhållningsinriktade tittare än bland informationsinriktade. Det finns dock en liten likhet med bedömningarna av SVT genom att differenserna är störst bland de yngsta.

Tabell 4 Förtroende för Sveriges Television, TV4 och övriga TV-kanaler efter ålder och programpreferenser för TV 2000 (procent bland användare)

	Ålder															
	15-29				30-49				50-64				65-85			
	L	I	U	H	L	I	U	H	L	I	U	H	L	I	U	H
Sveriges Television	75	89	71	88	80	80	72	85	65	77	79	80	76	80	80	79
TV4	81	61	83	80	69	65	72	78	51	65	79	72	57	68	81	73
Övriga TV-kanaler	24	6	43	29	24	17	33	33	16	19	39	31	27	14	19	28
Antal svar	49	47	111	95	93	108	82	94	49	88	56	68	33	35	42	33

Kommentar: TV-profilen bygger på två frågor om preferenser för TV-program: information/fakta eller underhållning/förströelse och skall utläsas på följande sätt: L = lågengagerade, I = Informationsinriktade: högt på information och lågt på underhållning, U = Underhållningsinriktade: högt på underhållning och lågt på information, H = högengagerade (jfr även Kent Asps artikel i denna bok).

Slutsatsen är att det finns ett samband mellan vilket innehåll publiken föredrar och deras förtroendeför medier. Samtidigt är innehållspreferensen endast en faktor. Även de yngre som är underhållningsinriktade är andelen med högt förtroende för Sveriges Television 71 procent, i jämförelse med 83 procent för TV4. Det är också rimligt att innehållspreferensernas mindre betydelse för Sveriges Television kan ses som ett uttryck för att SVT bl a genom sina nyheter åtnjuter ett slags grundförtroende som inte påverkas av programpreferenser (jfr Bengt Nordströms artikel i denna bok). En annan förklaring kan vara vanan: särskilt äldre tittare har ett närmast ritualiserat TV-tittande som i första hand avser Rapport i SVT. De kommersiella kanalerna är däremot mera beroende av publikens förväntningar. Samma mönster har tidigare iakttagits beträffande morgonpress i förhållande till kvällspress, där förtroendet för morgontidningar är mindre påverkat av regelbundenheten i läsning än vad förtroendet för kvällspressen är (Weibull och Börjesson, 1995; Elliot, 1997).

Medieförtroendets innebörd

En utgångspunkt för detta kapitel är att förtroende är ett centralt fenomen i det moderna opinionssamhället. De institutioner, organisationer eller medier som åtnjuter högt förtroende har ett försteg. Människors förtroende för deras verksamhet är ett viktigt kapital som ger dem möjlighet att agera med tyngd. Samtidigt är förtroendet en grund för orientera sig i den mångfald av budskap som sprids. Förtroendet fungerar som en ankringspunkt – både för den enskilde medborgaren och för andra samhällsaktörer (Holmberg och Weibull, 1998).

Det är i ljuset av detta medieförtroendet skall betraktas. I en situation med ökad konkurrens mellan olika medier och, inte minst, en konkurrens mellan medier och andra informationskällor som publiken kan ha direkt tillgång till via Internet, accentueras betydelsen av högt förtroende. Förtroendet påverkas av ett mediums förmåga att reducera vår osäkerhet inför ett alltmer komplext samhälle. Den utveckling som f n pågår inom medievärlden innebär att ett mediums förtroendekapital kan få avgörande konsekvenser för dess möjlighet att hävda sig i dagens mediekonkurrens.

Den allmänna slutsatsen av 2000 års översikt av svenskarnas medieförtroende är att det ännu så länge har hänt förhållandevis litet av det som förväntats på grundval vad som framförts i samhällsdebatten. De tre traditionella medierna Sveriges Television, Sveriges Radio och den lokala morgonpressen är de som åtnjuter högst förtroende. De har en stark förtroendebas även bland dem som inte regelbundet tar del av dem. Även om mycket givetvis kan komma att ändras genom Internets fortsatta utbyggnad finns det få indikatorer på någon snabb förändring av detta förhållande. Jämförelsen mellan 1999 och 2000 ger snarast intrycket av en hög stabilitet.

En annan slutsats är att förtroende och räckvidd hänger nära samman. De medier som har en stor räckvidd har också högt förtroende. Vid ett första påseende förefaller påpekandet triviale: det är självklart att medier som har högt förtroende också kommer att få en stor spridning. Så enkelt är dock inte mönstret i resultaten. Exempelvis har morgonpressen högre förtroende än man skulle vänta sig utifrån räckvidden, medan kvällspressen har lägre. Om vi preciserar hypotesen och påstår att sambandet gäller de medier allmänheten uppfattar som informationsinriktade kommer vi sanningen närmare. Sambandet förstärks troligen av att det rör sig om medier som har en samhällselig prestige genom sitt innehåll. Fortfarande kan det inte på grundval av dessa data avgöras om det är räckvidden eller förtroendet som kommer först.

En intressant iakttagelse är dessutom att andelen som uppger sig ha ”mycket högt förtroende” för ett medium förefaller främst har att göra med kvaliteten hos mediet medan andelen med ”ganska högt förtroende” hänger mera samman med mediets spridning. Underlaget är dock alltför bräckligt för att pröva en sådan hypotes, eftersom det kräver helt jämförbara mediekategorier. Det bör dock vara möjligt att pröva detta i lokala medieundersökningar där frågor ställs om enskilda medier.

En av utgångspunkterna för studiet av förtroende är att detta är nära kopplat till nyhetsinnehållet i medierna och till journalistiken. Huvudresultaten ligger också i linje med ett sådant antagande. Analysen av förhållandet mellan innehållspreferenser och förtroende har emellertid visat att förtroendet för ett medium inte nödvändigtvis behöver ha en sådan förklaring. Snarast pekar resultaten på att det rör sig om ett komplicerat samspel mellan medieinnehåll och användarnas förväntningar på innehållet samt att de senare varierar mellan olika grupper. I

första hand förefall medieförvändningarna i hög grad vara åldersberoende. Detta är ytterligare en faktor att ta hänsyn till i fortsatta analyser av hur medieförtroendet utvecklar sig.

Noter

- ¹ Projektet genomförs inom ramen för forskningsprogrammet Dagspresskollegiet vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet (jfr Wadbring och Weibull, 2000).
- ² I sin framställning följer kapitlet i huvudsak motsvarande kapitel i avrapporteringen från 1999 års SOM-undersökning (Weibull, 2000a).
- ³ Sådana jämförelser är givetvis möjliga att göra då det gäller undersökningar inom ett bestämt geografiskt område. I den västsvenska SOM-undersökningen Väst-SOM har således svarspersonerna i Göteborg med kranskommuner fått bedöma tillförlitligheten hos *Göteborgs-Posten*, *Västnytt* i Sveriges Television och *Radio Göteborg* i Sveriges Radios P4. Andelen som har mycket eller ganska högt förtroende för respektive kanal är 84, 82 och 71 procent (jfr Wadbring, 2001)
- ⁴ Frågan är ställd: *Vilket förtroende har Du för innehållet i följande massmedier?* Formuleringen kan jämföras med den tidigare vanliga: *Vilket förtroende har Du för följande massmedier?* Det är i och för sig inte troligt att formuleringen har så stor betydelse, men tanken är att om svarspersonerna börjar undra över *vad* som skall bedömas skall formuleringen lyfta fram att det gäller innehållet.
- ⁵ Detta får stöd av den lokala SOM-undersökningen i Västsverige där svarspersonerna får ta ställning till tillförlitligheten i lokala nyheter hos bl a *Västnytt* i SVT, *Göteborgs-Posten*, *TV4 Göteborg* och *P4/Radio Göteborg*. I detta fall kommer *Västnytt* i SVT och *Göteborgs-Posten* på nästan exakt samma nivå (84 respektive 82% år 2000). Samtidigt gäller detta lokala nyheters tillförlitlighet och inte generellt förtroende.
- ⁶ Frågan ställdes inom ett projekt om synen på TV med Kent Asp som ansvarig (jfr Kent Asps artikel i föreliggande volym).

Referenser

- Börjesson, Britt, Weibull, Lennart (1990) *Förtroendeklyfta?* Stockholm: SIM
- Christiansen, Birgitte, Bergström, Annika (2000) Dagstidningars symbol- och bruksvärde. I Wadbring, I, Weibull, L (red) *Tryckt. 20 kapitel om dagspress i början av 2000-talet*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.

- Elliot, Maria (1997) *Förtroendet för medierna*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Granskningsnämnden (2001) *Svenskt TV-utbud 2000*. Granskningsnämndens rapportserie, rapport nr 1 2001.
- Hellingwerf, Karin (2000) Viktiga egenskaper hos dagspressen. I Wadbring, I, Weibull, L (red) *Tryckt. 20 kapitel om dagspress i början av 2000-talet*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1998) Opinionssamhället. I Holmberg, S, Weibull, Lennart (red) *Opinionssamhället*. Göteborg: SOM-Institutet vid Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1999) *MedieAkademiens förtroendemätning 1999*. Göteborg: SOM-Institutet vid Göteborgs universitet
- INFO (2000)
- Jönsson, Anna Maria (2000) *Radio och TV i allmänhetens tjänst?* Allmänhetens syn på public service-verksamheten. Göteborg: Institutionen för journalistik och mskommunikation, Göteborgs universitet
- Prakke, Henk (1967) *Kommunikation der Gesellschaft*. Opladen: Westdeutscher Verlag
- Wadbring, Ingela (2000) Medieförtroende i Västsverige. I Nilsson, L (red) kommande. Göteborg: SOM-Institutet vid Göteborgs universitet
- Wadbring, Ingela (2001) *Medievanor i Västsverige*. Papper framlagt vid SOM-Institutets konferens i Lissabon 21-24 mars 2001.
- Wadbring, Ingela, Weibull, Lennart (2000) *Tryckt. 20 kapitel om dagspress i början av 2000-talet*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (1999) Vad menas med negativa nyheter? I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Ljusnande framtid*. Göteborg: SOM-Institutet vid Göteborgs universitet
- Weibull, Lennart (2000a) Förtroendet för massmedier. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Det nya samhället*. Göteborg: SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Weibull, Lennart (2000b) Förtroendet för dagspressen. I Wadbring, I, Weibull, L (red) *Tryckt. 20 kapitel om dagspress i början av 2000-talet*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2000c) Att studera dagspressen i Sverige – utgångspunkter. I Wadbring, I, Weibull, L (red) *Tryckt. 20 kapitel om dagspress i början av 2000-talet*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart, Börjesson, Britt (1995) *Publicistiska seder*. Stockholm: Tiden/SJF

VAD GÖR FOLK PÅ BIBLIOTEKET?

LARS HÖGLUND OCH MARGARETA JOHANSSON

Bibliotek står för valfrihet, i hög grad på användarens villkor. Detta förklarar kanske delvis att biblioteken besöks och används i så hög utsträckning. Emellertid finns också ett behov av bibliotekets tjänster. Enligt flera samstämmiga mätningar ligger nivån besökare på nära två tredjedelar av befolkningen under ett år. Så många uppger sig ha gått på bibliotek under de senaste 12 månaderna. Än fler anger att de tycker biblioteken är viktiga. Sådana siffror antyder ett stort förtroende. Nu börjar vän av ordning bli misstänksam. Finns det inte luft i sådana siffror? Brukar det inte stå mest om biblioteksnedläggningar i pressen? Innebär inte tillgången till Internet att bibliotekens service hotas eller blir onödig? För att kritiskt belysa några av dessa funderingar ställde vi oss frågan: vad gör egentligen folk på biblioteken?

Syftet med en sådan fråga är inte bara att ge den övergripande statistiken innehåll. Den lägger också en grund till följdfrågor om vem som gör vad och varför? Vilken roll spelar biblioteken i relation till olika politiska mål, samhällsvisioner om demokrati och som komplement till andra massmedieinstitutioner? Biblioteken ingår i en kommunal politisk organisation där både lokala och statliga politiska mål kan spela in när det gäller serviceutbud och särskilda målgrupper.

Här tillkommer också bibliotekslagen där det framhålls att alla medborgare skall ha tillgång till ett folkbibliotek, men även exempelvis att folkbiblioteken skall verka för att databaserad information görs tillgänglig för alla medborgare (SFS 1996:1596). I lokala mål och planer framhålls också ofta satsningar på att nå speciella grupper eller utveckla tjänster kring speciell information, t ex samhällsinformation.

Stabila besökssiffror

Allmänheten besöker biblioteken i påfallande hög utsträckning. I SOM-undersökningen 1999 uppgav 66 procent av dem som svarat på något av de två formulärens i riksuppsökningen att de gått på biblioteket under det senaste året. Nivån är relativt stabil sett över flera år. I den senaste mätningen uppgav 69 procent av de svarande, som är mellan 15 och 85 år, att de besökt bibliotek under det senaste året. Detta ser ut som en liten ökning, men är nära felmarginalen och bör därför inte ligga till grund för nya tolkningar. Resultatet tyder således på stabilitet över tid. I SOM-undersökningens mediedel 2000 har också införts en fråga om användning av universitets- och högskolebibliotek. Motsvarande andel an-

vändare är här endast 17 procent. Om man talar om allmänheten och bibliotek handlar det således till övervägande del om de kommunala biblioteken. De vänder sig till en bred allmänhet och når också detta i hög grad, även om kopplingen till studier och ungdom är ganska stark.

Tabell 1 Biblioteksbesök fördelat på kön, ålder, utbildning och familjetyp (procent)

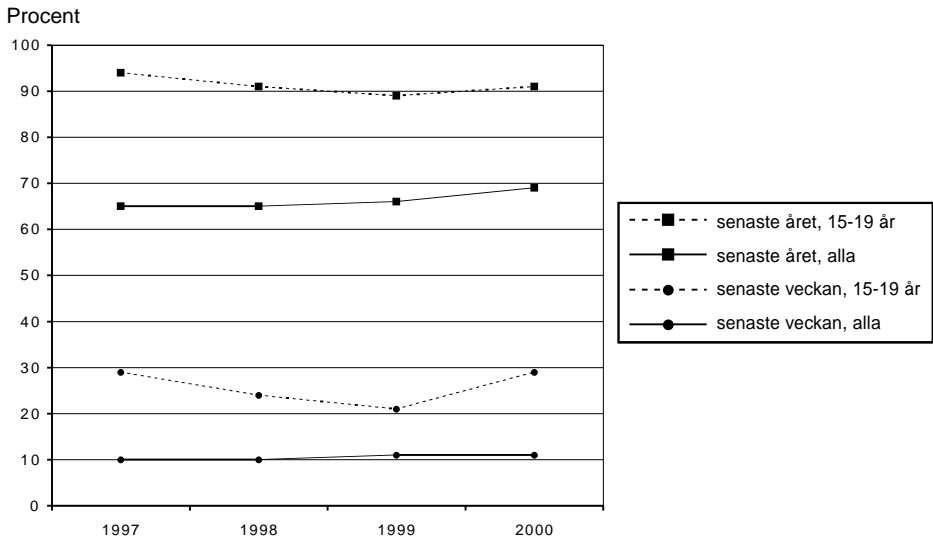
	Ingen gång	Ngn gång/ år	Ngn gång/ halvår	Ngn gång/ kvartal	Ngn gång/ månad	Ngn gång/ vecka	Flera ggr/ vecka	Summa procent	Antal svarande
<i>Alla</i>	31	16	10	12	20	8	4	101	3363
<i>Kön</i>									
Män	36	16	10	12	16	7	3	100	1647
Kvinnor	25	16	9	13	23	8	5	99	1715
<i>Ålder</i>									
15-29	17	14	10	16	23	14	7	101	708
30-49	27	18	11	13	22	6	3	100	1102
50-64	40	17	10	10	16	6	3	102	905
65-85	39	15	8	10	19	6	4	101	647
<i>Utbildning</i>									
Låg	44	16	9	9	15	4	2	99	1554
Medel	24	18	11	15	20	8	4	100	809
Hög	14	13	11	15	27	12	7	99	945
<i>Nuvarande familjetyp</i>									
Arbetarfamilj	36	16	9	12	17	7	3	99	1361
Jordbrukarfamilj	41	19	10	5	17	5	4	101	102
Tjänstemannafamilj	26	17	10	14	22	7	3	99	876
Högre tjänstemanna/ akademikerfamilj	14	15	13	14	26	10	7	99	440
Egen företagare	39	19	6	9	15	8	4	100	299

Kommentar: Personer som ej svarat på frågan ingår ej i procentbasen. Låg utbildning har definierats som folkskola, enhetskola, grundskola, folkhögskola, tvåårigt gymnasium samt fackskola. Medelhög utbildning har definierats som flickskola, realexamen eller treårigt gymnasium. Hög utbildning har definierats som studier vid högskola/universitet eller examen från högskola/universitet.

Som vi ser i tabell 1 skiljer sig användningen mellan olika grupper. Ålder, kön, yrke och utbildning är här närmast klassiska skiljelinjer som också påverkar läs- och biblioteksvanor. (Läsvanor redovisas i tabell 3.) Inom ramen för en stabil totalbild kan dessutom förändringar i undergrupper gömmas. Givetvis spelar livssituation, livsstil och sysselsättning in på behovet av information och förströelse liksom möjligheterna att utnyttja bibliotekets tjänster. Inom vårt ämne finns en rad speciella termer och teorier som rör detta, men också teorier som understryker de stora skillnaderna mellan olika slag av information. Samspelet mellan be-

hov av information och utbudet via olika media- och informationsvägar är komplicerat och biblioteken en mötespunkt där detta kan studeras.

Figur 1 Biblioteksbesök 1997-2000. Samtliga svarande och gruppen 15-19 år. (Procent som gått på bibliotek senaste året respektive veckan)

Kommentar: SOM-undersökningarna respektive år. Frågan har ställts i båda formulären från 1998. Antal som svarat på frågan hösten 2000 är totalt 3363.

I figur 1 har svar på frågan om hur ofta man besöker bibliotek redovisats för samtliga respektive för ungdomsgruppen 15-19 år. Det är den yngsta grupp som ingår i undersökningen och de som flitigast nyttjar biblioteken. Andelen ungdomar som gått på bibliotek senaste kvartalet är ungefär densamma som hela befolkningens när på ett helt år. Dessa siffror säger en del om bibliotekens betydelse för ungdom och därmed också för skolan, som motiverar en del av denna aktivitet.

Biblioteksanvändningen pågår bokstavligen hela livet. Efter skolan går användningen ned men ligger sedan ganska stabilt med undantag för en tydlig puckel i de åldrar då man har barn. Vad man gör på biblioteket förändras dock med åldern. Olika aktiviteter har då skilda mönster. Högt och stabilt över åldersgrupperna ligger lån av skönlitteratur. Andra aktiviteter ökar eller minskar med ålder. Användning av bibliotekens möjligheter till informationssökning, Internet, lån av andra media som t ex CD-skivor uppvisar en minskning med ålder. Den enda

biblioteksaktivitet bland dem vi frågat om som ökar tydligt med ålder är att gå på kulturarrangemang på biblioteken.

I tabell 2 ser vi att kvinnor använder biblioteken och läser böcker i högre grad än män. Detta slår igenom i bibliotekslån för olika ändamål så att kvinnor ligger något högre såväl när det gäller lån för arbete som för studier och fritid. Detta hindrar inte att skillnaden när det gäller lån av skönlitteratur är ännu större mellan män och kvinnor, men modifierar bilden. Både män och kvinnor använder således biblioteket för att låna litteratur för fritid, studier och arbete i nämnd ordning.

Tabell 2 *Lån av litteratur för arbete, studier och fritid. Procent som någon gång per år eller oftare lånar för olika användning, respektive gått på bibliotek och läst någon bok*

	Män	Kvinnor	Samtliga
Lån för arbete	28	32	30
– studier	38	42	40
– fritid	65	74	69
Gått på bibliotek	64	74	69
Läst bok	83	93	88

Kommentar: Antalet män respektive kvinnor som ingår i de redovisade svaren i tabellen är för de tre lånefrågorna 893 respektive 941 stycken, eller tillsammans 1842. De redovisade svaren angående biblioteksbesök och bokläsning bygger på 1729 manliga och 1808 kvinnliga respondenter, eller tillsammans 3546.

Många resultat som nämns här är beskrivande och även om de är korrekta finns givetvis ett komplicerat orsaksmönster bakom som vi bör beakta. Att vissa saker är vanligare i vissa sociala kategorier betyder inte nödvändigtvis att detta i sig är orsaken. Ett exempel på detta är att läsning av facklitteratur, liksom skönlitteratur är vanligare i storstadsområdena än i glesbygd, vilket bland annat torde sammanhånga med skillnader i genomsnittlig utbildningsnivå, större utbud av utbildning och närhet till bibliotek. I tabell 3 redovisas bokläsning hos olika grupper.

Medan många av biblioteksfrågorna är relativt nya med korta tidsserier finns frågor om bokläsning för en längre period. Att uppmuntra läsande och läskunnighet är viktigt för biblioteken. Samtidigt är ett högt bokläsande i befolkningen en förutsättning för utlåningsverksamheten. I figur 2 redovisas andelen som uppger att de läst någon bok under senaste veckan för de senaste 14 åren. Gruppen 15-19 år särredovisas.

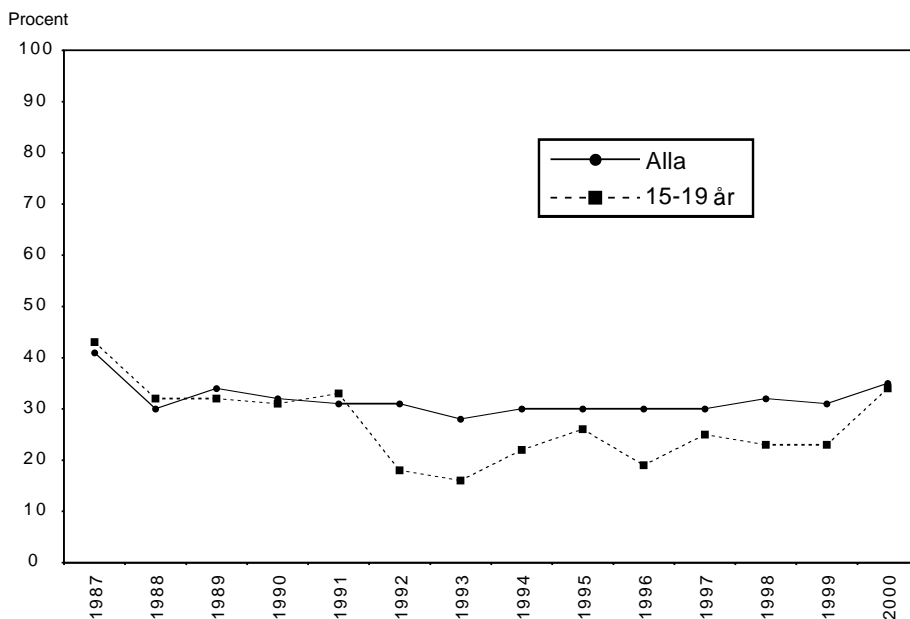
Tabell 3 Bokläsning fördelat på kön, ålder, utbildning och familjetyp (procent)

	Ingen gång	Ngn gång/ år	Ngn gång/ halvår	Ngn gång/ kvartal	Ngn gång/ månad	Ngn gång/ vecka	Flera ggr/ vecka	Summa procent	Antal svarande
<i>Alla</i>	12	13	8	12	19	13	23	100	3375
<i>Kön</i>									
Män	17	16	10	13	17	11	16	100	1649
Kvinnor	7	10	7	11	21	14	29	99	1725
<i>Ålder</i>									
15-29	8	11	9	16	21	18	17	100	710
30-49	12	13	9	13	20	11	22	100	1107
50-64	14	12	8	11	18	11	25	99	912
65-85	14	15	7	9	17	12	26	100	645
<i>Utbildning</i>									
Låg	19	17	9	12	18	10	16	101	1563
Medel	8	13	9	15	21	14	21	101	813
Hög	4	6	6	12	20	16	36	100	944
<i>Nuvarande familjetyp</i>									
Arbetsfamilj	18	16	10	12	20	11	14	101	1368
Jordbrukarfamilj	23	10	13	12	16	13	14	101	103
Tjänstemannafamilj	7	12	8	14	20	12	28	101	873
Högre tjänstemanna/ akademikerfamilj	2	5	6	12	19	17	39	100	443
Egen företagare	12	11	7	14	18	11	27	100	301

Kommentar: Personer som ej svarat på frågan ingår ej i procentbasen. Låg utbildning har definierats som folkskola, enhetsskola, grundskola, folkhögskola, tvåårigt gymnasium samt fackskola. Medelhög utbildning har definierats som flickskola, realexamen eller treårigt gymnasium. Hög utbildning har definierats som studier vid högskola/universitet eller examen från högskola/universitet.

Här blir också huvudintrycket att andelen bokläsare är relativt stabil. I gruppen 15-19 år verkar en minskning ha skett i början på 90-talet. Ett minskat bokläsande bland ungdom har redovisats i andra undersökningar. Tendensen är dock tydligast i de yngre åldrar som inte ingår i denna undersökning (jfr Mediebarometern 1999). I gruppen 15-19 år är här rörelserna stora vilket också är beroende på ett litet antal svarande med tillhörande högre felmarginal. Man kan med en försiktig formulering möjligen hävda att årets siffror inte tyder på något större fall. För att kunna tala om en återhämtning krävs längre tidsserier. Med tanke på den konkurrens som råder om uppmärksamhet från olika media är den ganska höga stabiliteten i både bok- och tidningsläsning anmärkningsvärd (Jfr Ingela Wadbrings och Lennart Weibulls artikel om läsvanor för dagspress i denna bok).

**Figur 2 Bokläsning senaste veckan 1987-2000.
Samtliga respektive gruppen 15-19 år (procent)**

Kommentar: Diagrammet bygger på uppgifter från SOM-undersökningarna 1987-2000. Antalet svarande på frågan varierar mellan 1449 och 1845.

Bibliotekens service och betydelse

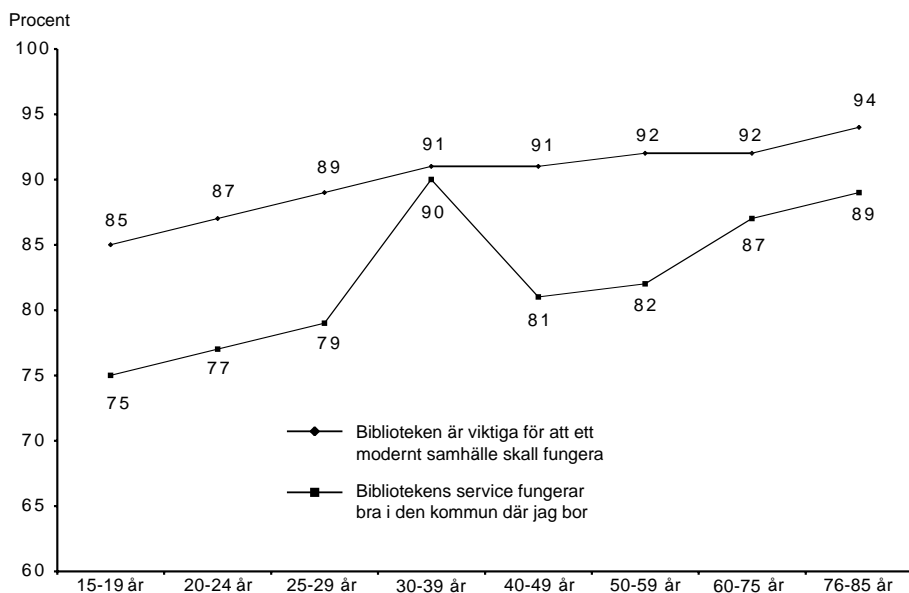
Bibliotekens service och betydelse för samhället har bedömts av de svarande. Resultaten visar genomgående höga värden med små variationer mellan olika åldrar och andra kategorier. På frågan om hur viktiga biblioteken bedöms vara "för att ett modernt samhälle skall fungera" svarar 91 procent att de är åtminstone ganska viktiga. Det vanligaste svaret är att de bedöms som mycket viktiga. För åren 1998 och 1999 var motsvarande siffror 87 respektive 89 procent.

Bibliotekets service i den egna kommunen bedöms också relativt positivt, faktiskt mer positivt än andra typer av kommunal service. Av dem som har en uppfattning i frågan tycker 84 procent att servicen är bra eller mycket bra. Om vi – för jämförbarhet med andra servicefrågor – medtar dem som svarat att de saknar uppfattning blir det i stället 70 procent som svarar ganska bra eller mycket bra. Endast 3 procent svarar att servicen är dålig. Omräkning till så kallat balansmått – andelen nöjda minus andelen missnöjda – ger värdet 67. En liknande fråga på annan plats i formuläret där biblioteken bedöms som en av ett flertal serviceformer i kommunen ger balansmättet 62. Båda dessa mått ligger skyhögt över

resultaten för annan kommunal service, såväl inom fritids- och kulturområdet som andra sektorer, där värden mellan 20 och 40 är vanliga.

Även om bedömningarna är positiva i alla grupper ökar de något med ålder. Bedömningen av betydelse för samhället och av service i den egna kommunen stiger båda linjärt med ålder bortsett från en särskilt hög tillfredsställelse i gruppen 30-39 år, den ålder då man också lånar mer barnböcker (figur 3).

Figur 3 Bedömningar av bibliotekens service och betydelse för samhället hos olika åldersgrupper (procent)

Kommentar: Den översta kurvan i diagrammet visar andelen svarspersoner som anger att biblioteket är helt avgörande, mycket viktiga eller ganska viktiga för att ett modernt samhälle skall fungera. Den undre kurvan visar andelen svarspersoner som anger att bibliotekens service i den egna kommunen fungerar mycket bra eller ganska bra.

Om man ser närmare på olika delar av servicen på biblioteket finner man små, möjligen positiva förändringar under de senaste tre åren när vi ser till dem som har någon uppfattning i frågan. Andelen som svarat ingen uppfattning har emellertid ökat väsentligt på flera av frågorna i årets mätning varför nivån på nöjda ligger lite lägre än tidigare. Som framgår av tabell 4 är dock de tydligt missnöjda mycket få.

Tabell 4 Vad tycker Du om biblioteket Du oftast besöker (procent)

	Av alla					Av dem med någon uppfattning					Antal svarande
	Bra	Varken/ eller	Dålig	Ej uppfattning	Balansmätt	Bra	Varken/ eller	Dålig	Balansmätt		
Personalens bemötande	62	10	3	25	+59	84	13	4	+80	1842	
Personalens kompetens	61	10	1	28	+60	85	14	2	+83	1842	
Personalens hjälp med att söka och finna information	61	8	2	29	+59	86	11	3	+83	1842	
Tillgång till datorplatser	25	13	9	53	+16	52	28	20	+32	1842	
Tillgång till läs-/studieplatser	30	11	5	54	+25	66	24	10	+56	1842	
Urvalet av litteratur	48	12	4	36	+44	75	19	6	+69	1842	
Urvalet av CD-skivor och videofilmer	14	12	9	66	+5	41	34	25	+16	1842	
Öppettiderna	44	14	10	32	+34	64	21	15	+49	1842	

Kommentar: I tabellen är svarsalternativen mycket bra och ganska bra sammanslagna till "bra". Svartsalternativen ganska dålig och mycket dålig har slagits samman till "dålig". Balansmättet visar andelen som svarar "bra" minus andelen som svarar "dåligt". Ju högre värde på balansmättet desto mer positivt inställda är respondenterna till företeelsen i fråga.

Det råder en tydlig skillnad mellan bedömningen av personalen och de medier och andra resurser som erbjuds. Urvalet av CD-skivor och videofilm, tillgången till dator- och läsplatser samt i viss mån urvalet av litteratur får således lägre bedömningar.

Biblioteksaktiviteter

Vad gör då folk på biblioteket? Basen för aktiviteterna är i hög grad de traditionella, dvs man lånar fack- och skönlitteratur, läser tidningar och tidskrifter. Samtidigt har nya media tillkommit och allt fler använder dator också för att söka på Internet. Under de senaste tre åren har framförallt Internetanvändningen på biblioteket ökat från 20 till 29 procent. I övrigt är aktiviteterna på ungefär samma nivå under de senaste åren.

Skillnaderna mellan män och kvinnor, liksom mellan olika åldersgrupper är tydliga på flera punkter. Kvinnor lånar betydligt oftare än män skönlitteratur och barnböcker, men de frågar också oftare personalen om hjälp. Flera aktiviteter minskar med stigande ålder av naturliga skäl, såsom musiklån, Internetanvändning, sökning i den datoriserade katalogen etc. Den nytillkomna posten som rör samhällsinformation tycks intressera män något mer än kvinnor (se tabell 5).

Tabell 5 Biblioteksaktiviteter. Andel som någon gång, ganska eller mycket ofta utnyttjar olika bibliotekstjänster (procent)

	Kön		Ålder			
	män	kvinnor	15-29	30-49	50-64	65-85
Lånar barnböcker	20	33	16	48	19	13
Lånar skönlitteratur	45	66	60	55	53	56
Lånar facklitteratur	52	60	64	62	54	39
Läser böcker	34	41	39	35	33	45
Läser tidningar och tidskrifter	45	45	56	42	42	40
Använder referenslitteratur	28	34	43	33	27	20
Använder studieplatser	15	19	39	16	7	6
Lånar musik på CD	14	16	25	20	7	4
Lånar filmer på video	14	18	18	24	11	7
Går på kulturarrangemang	25	36	14	31	39	39
Frågar bibliotekspersonalen om hjälp att hitta information	53	67	69	64	53	52
Använder dator för att söka i bibliotekskatalogen	35	37	65	42	24	10
Använder dator för att söka information på Internet	22	21	44	22	13	5
Söker information om eller kontakt med statlig eller kommunal myndighet	12	9	13	12	10	6
Antal svar	893	941	393	587	467	387

Bibliotekets roll som betjänares av allmänheten har förändrats med den ökade utbildningsaktiviteten i samhället. Studerande återfinns inte bara i ungdomsgruppen utan långt upp i åldrarna. Detta bidrar till ökade krav på facklitteratur och informationssökning. För att tydliggöra skillnader mellan studerandegruppen och övriga redovisas en särskild analys i tabell 6. Det visar sig då att studerande, som är flitiga biblioteksbesökare, i högre grad utnyttjar samtliga tjänster utom kulturarrangemang och lån av barnböcker. Särskilt stora skillnader märks vad gäller lån av facklitteratur, men också för frågor om hjälp, informationssökning, internetanvändning, referenslitteratur och bruk av studieplatser. Sammantaget torde detta innebära en väsentligt ökad belastning och högre krav på biblioteken i takt med ökade utbildningskrav i samhället.

Studerande upptar på sina håll en stor del av bibliotekens kapacitet. Även universitetsstuderande med tillgång till universitetens bibliotek utnyttjar kommunbibliotek i stor utsträckning. Bibliotekens betydelse i utbildningssammanhang ökar då informationsutbudet aktualiserar informationssökning allt oftare. Sam-

spelet mellan olika bibliotekstyper blir då viktigt. För kommunbiblioteken har man emellertid ett flertal olika målsättningar att beakta och det blir då viktigt att diskutera bibliotekets roll. I den senaste undersökningen införde vi en fråga om universitetsbibliotek för att kunna belysa den parallella användningen av olika bibliotek. Av de universitetsstudenter som använt universitetsbibliotek det senaste kvartalet har också ca 73 procent använt kommunbiblioteket för lån till studier under det senaste kvartalet. Med den precisionen i avgränsning blir dock antalet svarande endast 56 personer. Bland universitetsstudenter har flertalet besökt universitets- eller högskolebibliotek under det senaste kvartalet. Uppenbarligen fyller kommunbiblioteken också viktiga funktioner för studenter med tillgång till universitets- och högskolebibliotek.

Tabell 6 Biblioteksaktiviteter. Andel bland studenter och övriga som ganska eller mycket ofta utnyttjar olika bibliotekstjänster (procent)

	Ej studenter	Studenter	Procentskillnad Studenter – ej studenter
Använder studieplatser	1	23	+22
Söker information om eller kontakt m myndighet	1	2	+1
Lånar filmer på video	2	4	+2
Lånar musik på CD	3	8	+5
Går på kulturarrangemang	4	0	-4
Använder referenslitteratur	6	20	+14
Söker på Internet	6	29	+23
Lånar barnböcker	10	5	-5
Söker i bibliotekskatalogen	11	44	+33
Läser böcker	12	14	+2
Läser tidningar och tidskrifter	13	24	+11
Frågar om hjälp	13	34	+21
Lånar facklitteratur	16	38	+22
Lånar skönlitteratur	18	22	+4
Antal svar	1503	203	

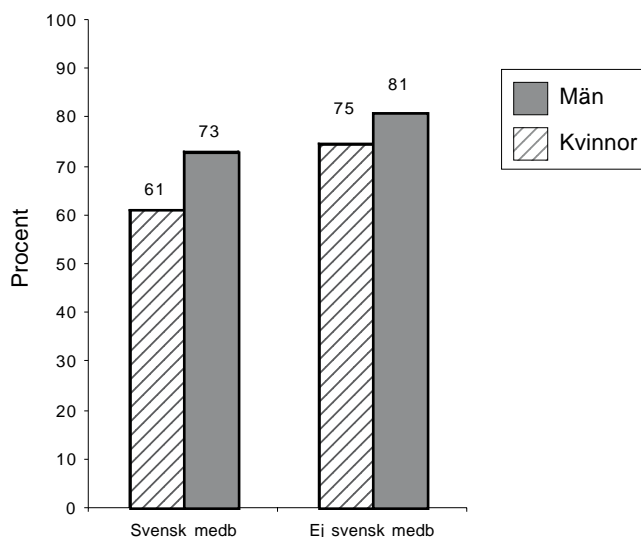
Invandrare

För samhällsinformation och i liknande sammanhang är vissa målgrupper också de som är svåra att nå med information av olika slag. Många bibliotek har mycket begränsad marknadsföring, men har anpassat sin service för att svara mot olika

speciella behov. En sådan grupp är invandrare, som t ex i invandrartäta kommuner kan finna en hel del litteratur och tidningar på sina hemspråk. Behovet av information om det svenska samhället, svensk kultur och svenska språket kan också spela roll för deras biblioteksvanor. Kan man då spåra något av detta i SOM-materialet? För att få ett bättre statistiskt underlag har vi här slagit ihop de två senaste årens mätningar. Underlaget begränsas dock även av att svaren kommer enbart från de personer som åtminstone hjälpligt behärskar svenska för att kunna svara på frågorna.

En fråga rör medborgarskap. Det visar sig då att icke svenska medborgare besöker biblioteket oftare, både män och kvinnor, men kvinnorna i något högre grad än männen både bland svenskar och invandrare (figur 4).

Figur 4 Svenska medborgare och invandrare, män och kvinnor samt biblioteksbesök (procent)

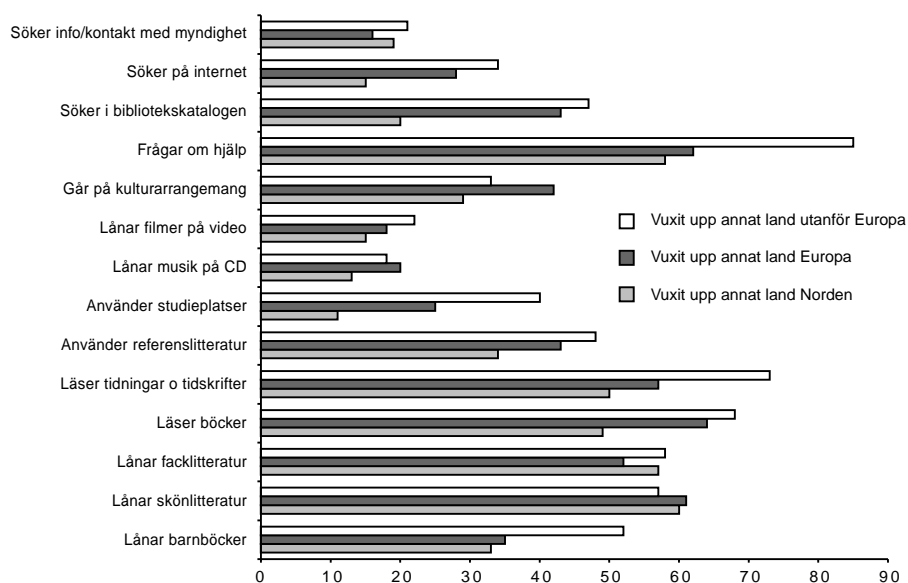

Kommentar: Diagrammet ovan visar andelen män och kvinnor bland svenskar respektive invandrare som någon gång under de senaste 12 månaderna har besökt bibliotek. För att få ett större antal svarspersoner att grunda uppgifterna på slog vi samman svaren från SOM-undersökningarna 1999 och 2000. De respondenter som är svenska medborgare uppgår till 3235 och de respondenter som inte är svenska medborgare är sammanlagt 140.

Tillgången till tidningar och böcker på olika språk via biblioteken är givetvis en viktig stimulans till biblioteksbesök för personer med intresse för andra länder och kulturer och annan språkbakgrund. Mycket tyder på att även en rad andra bibliotekstjänster utnyttjas oftare bland invandrare.

Invandrargruppen är emellertid inte homogen och vi har här stora begränsningar i data. För att få större grupper att arbeta med har vi därför slagit samman årets undersökning med mätningarna från 1998 och 1999. I figur 5 redovisas biblioteksaktiviteter hos utomlands uppväxta. Om man ser till dem som vuxit upp utomlands verkar biblioteksanvändningen också vara förknippad med avstånd. De som vuxit upp utom Europa har en högre användning av flertalet olika bibliotekstjänster än dem som vuxit upp i närliggande länder. Lägst ligger här de som vuxit upp i annat nordiskt land. Härefter kommer de som vuxit upp i övriga Europa. Antalet svarande är här begränsat, men den för alla bibliotekstjänster konsistenta tendensen verkar intressant att undersöka närmare. En möjlig tolkning är att de som är födda längre bort kan ha ett större informationsbehov om den nya kulturen. Effekten kan också sammanhänga med utbildning. Invandrare och flyktingar som kommit till Sverige det senaste decenniet och där många också är högutbildade framhålls också som en av få kvarvarande möjligheter att öka sysselsättningen i Sverige då näringslivet expanderar i framtiden.

Figur 5 Biblioteksaktiviteter bland utomlands uppväxta SOM-undersökningarna 1998-2000 (procent)

Kommentar: För att få ett högre antal respondenter att grunda diagrammet på slog vi samman årets siffror med svaren från SOM-undersökningarna 1998 till 2000. Antal svarande som vuxit upp i ett annat nordiskt land är 131. Antal svarande som vuxit upp i ett annat europeiskt land är 150 och antalet svarande som vuxit upp i ett utomeuropeiskt land är 120 stycken. Eftersom frågan om att söka information om eller kontakt med myndigheter på biblioteket endast fanns med i SOM-undersökningarna 1999 och 2000 blir antalet svarande något lägre här, nämligen 74 respektive 67.

Biblioteken i informationssamhället

Trots stora förändringar inom informations- och medielandskapet har bibliotekens verksamhet fortsatt stor omfattning och en grundidé med bred uppslutning. Skillnaderna i synen på bibliotek mellan folk med olika politiska preferenser är ganska små. Det mycket stora antalet bibliotek som lagts ned tycks inte lett till motsvarande minskningar i besök och lån, då man på många håll satsat på mer välutrustade centralbibliotek i stället för många små enheter. Samtidigt torde behoven ha ökat under 90-talet i takt med att antalet personer i utbildning ökat.

Här har särskilt biblioteksaktiviteterna studerats och vi fann då tydliga skillnader mellan studerande och icke-studerande, liksom mellan svenskar och invandrare och inom invandrargruppen. Under de senaste åren då data insamlats kring dessa förhållanden är förändringarna små. Mellan 1998 och 2000 är den största förändringen att allt fler utnyttjat möjligheterna till att använda Internet på biblioteken, vilket också ingått i bibliotekens uppgift att erbjuda. Bilden i stort tyder dock på stabilitet, vilket ofta blir fallet när man studerar hela befolkningens förhållande till etablerade institutioner. I detta fall kan man mot bakgrund av det höga utnyttjandet och mycket positiva servicebedömningar kanske också tala om fortsatt framgång.

Referenser

- Höglund, Lars (1999): Bibliotekens värde. I: Holmberg, S och Weibull L (red): Ljusnande framtid. SOM-undersökningen 1998. SOM-rapport nr 22. Göteborgs universitet.
- Nordicom (2000): *Mediebarometern 1999*. Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.

Ett land i världen

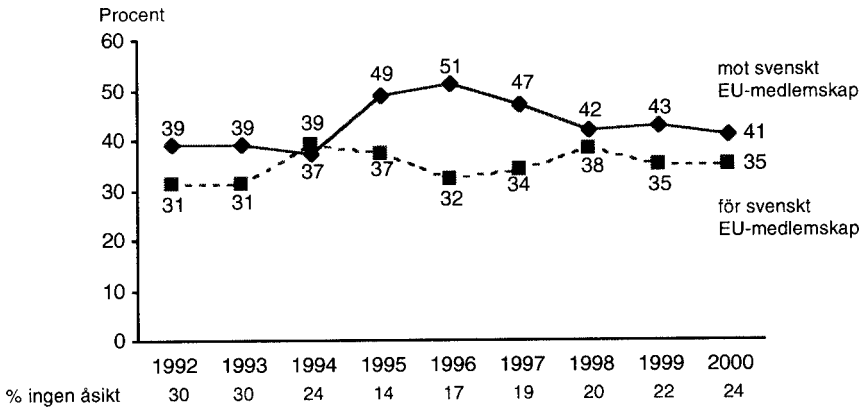
STABILITET OCH RÖRLIGHET I EU-OPINIONEN

RUTGER LINDAHL

I föregående års SOM-bok *Det nya samhället* framhölls att EU-frågor förmodligen under överskådlig tid kommer att utgöra en av de mest framträdande konfliktlinjerna i svensk samhällsdebatt (Lindahl, 2000). Detta oavsett om successivt alltfler svenskar accepterar det svenska EU-medlemskapet. En folkomröstning om den Ekonomiska och Monetära Unionen (EMU) kan knappast förväntas bli något Alexanderhugg som löser den svenska EU-opinionsknuten. Snarare närmar sig Sverige ett 'danskt läge' dvs. där det, trots att en klar majoritet av danskarna numera stöder Danmarks EU-medlemskap och uppfattar att det är till nytta för landet, i samhällsdebatten förekommer betydande EU-kritik av förslag till förändring av samarbetets innehåll och form. Ett tydligt sådant exempel kan hämtas från den folkomröstning som hölls hösten år 2000 om danskt medlemskap i EMU. Trots att danskarna i opinionsundersökningarna framstod som förhållandevis EU-positiva, röstade de med god marginal nej till förslaget att ingå i EMU (Eurobarometer 54).

Den allmänna svenska EU-opinionen har enligt de årliga SOM-undersökningarna sedan 1996 gradvis blivit mindre EU-negativ. Samtidigt har andelen EU-positiva svenskar endast visat en svag ökning. Det är i stället andelen personer som inte har någon bestämd åsikt i frågan som successivt ökat.

Figur 1 För eller mot det svenska medlemskapet i EU (procent)

Kommentar: Resultaten kommer från SOM-institutets årliga enkätundersökning med mellan ca 1 600 svarande åren 1992-1997 och ca 3 200 svarande åren 1998-2000. Endast röstberättigade personer ingår i analysen. Enkätfrågan lyder: "Vad är Din åsikt om det svenska medlemskapet i EU?" med svarsalternativen "i huvudsak för", "i huvudsak mot" och "ingen bestämd åsikt". SOM-undersökningarna har sin huvudsakliga fältarbetsperiod i oktober – december varje år.

En minskning av andelen EU-motståndare med tio procentenheter sedan 1996 och en ökning av andelen svenskar som saknar bestämd åsikt i frågan med sju procentenheter kan tolkas så att den kraftiga motreaktion mot Sveriges EU-medlemskap som noterades i opinionsmätningar under 1995 och 1996 nu dämpats något. Den har ersatts av ett opinionsläge där andelen motståndare och förespråkare är ungefär lika stora. I ett sådant läge finns det anledning förmoda att opinionsbildningsintresset kan komma att riktas främst mot den fjärdedel av befolkningen som inte har någon bestämd åsikt i frågan om Sveriges EU-medlemskap. Vad karaktäriserar denna grupp? Är de intresserade av EU-frågor eller ej?

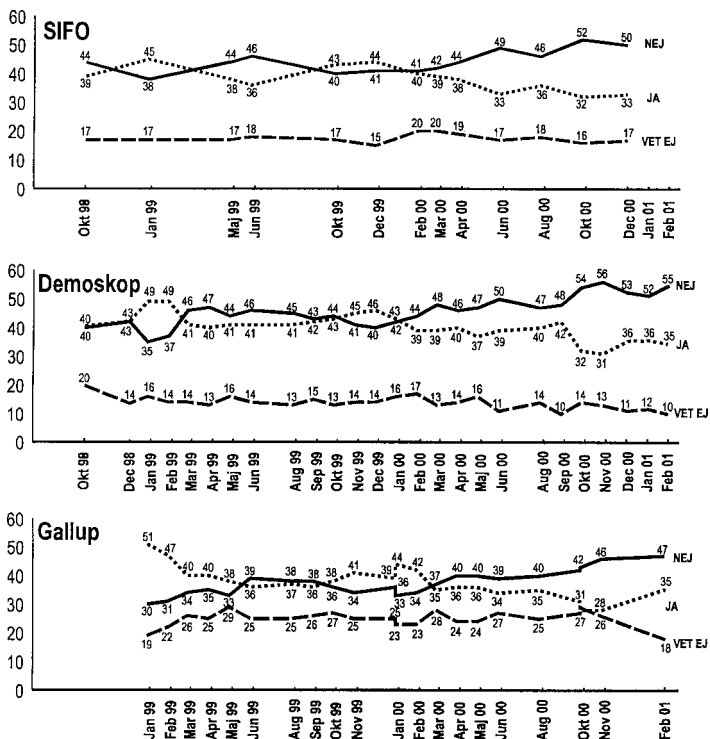
En analys utifrån en traditionell uppsättning bakgrundsvariabler visar att de svenskar som uppger sig inte ha någon bestämd åsikt när det gäller frågan om Sveriges EU-medlemskap generellt sett mer liknar EU-motståndarna än EU-förespråkarna. Det är fler kvinnor än män i gruppen. Den omfattar också en något större andel yngre än äldre, låg- än högutbildade och likaså större andel låg- än höginkomsttagare. Däremot finns inget tydligt mönster när det gäller bostadsort (landsbygd-stad), boenderegion (nord-syd) eller när det gäller den ideologiska vänster-högerdimensionen.

Trefjärdedelar av dem som uppger sig inte ha någon bestämd åsikt i fråga om Sveriges medlemskap i EU är inte särskilt eller inte alls intresserade av politik. Trettioåtta procent bland dem läser ingenting eller nästan ingenting i artiklar som handlar om EU och 47 procent läser inte särskilt mycket av denna typ av informationsmaterial. Detta framstår ur ett opinionsbildningsperspektiv som höga andelar, vilka indikerar svårigheter att nå ut till dessa medborgare med EU-information. För att få perspektiv på situationen kan noteras att bland EU-förespråkare är det 42 procent som uppger sig inte läsa särskilt mycket och 15 procent som inte läser någonting eller nästan inget alls. Motsvarande förhållanden bland EU-motståndarna är fyrtiofem respektive trettio procent. Bland svenskar totalt är det nästan 75 procent som inte läser särskilt mycket eller inget alls av de artiklar som handlar om EU i den lokala morgontidningen. Även om konsumtion av radio- och TV-innehåll kan ge betydande tillskott, bör de ovan redovisade resultaten ses som en påminnelse, inte minst till beslutsfattare och opinionsbildare, om att EU-relaterad information inte ges särskilt hög prioritet bland trefjärdedelar av svenska folket. Samtidigt betraktar sextiotvå procent av svenskarna EU/EMU-frågor som mycket eller ganska viktiga. Endast fjorton procent anser dem vara ganska eller helt oviktiga. Kanhända skulle, mot denna bakgrund, en folkomröstningskampanj inför ett avgörande i frågan om Sveriges medlemskap i EMU kunna fylla en betydelsefull demokratifunktion, genom att väcka medborgarnas intresse för EU- och EMU-frågor. Men detta förutsätter att politiker och andra opinionsbildare anstränger sig hårdare än nu för att konkretisera innebörden i Sveriges EU-medlemskap och ett beslut att Sverige skall stå utanför eller söka medlemskap i EMU.

Den danska folkomröstningen om EMU påverkade opinionen i Sverige

Undersökningar rörande EMU-opinionen har under de två senaste åren visat på en stor rörlighet i opinionsmönstret. EMU-förespråkare och EMU-motståndare turades fram till årsskiftet 1999-2000 om att ha ett knappt opinionsöverslag. Från våren år 2000 har dock EMU-motståndet ökat successivt. Under början av hösten år 2000, dvs. då den danska kampanjen inför folkomröstningen om Danmarks EMU-medlemskap pågick, ökade avståndet mellan de båda sidorna alltmer och det danska folkets Nej till medlemskap i EMU gav ytterligare stöd för det svenska EMU-motståndet (Oscarsson, 2001).

Figur 2 EMU-opinionen i Sverige oktober 1998–februari 2001 enligt opinionsinstitutet SIFO, Demoskop och Gallup. Andel positiva, negativa och osäkra (procent)

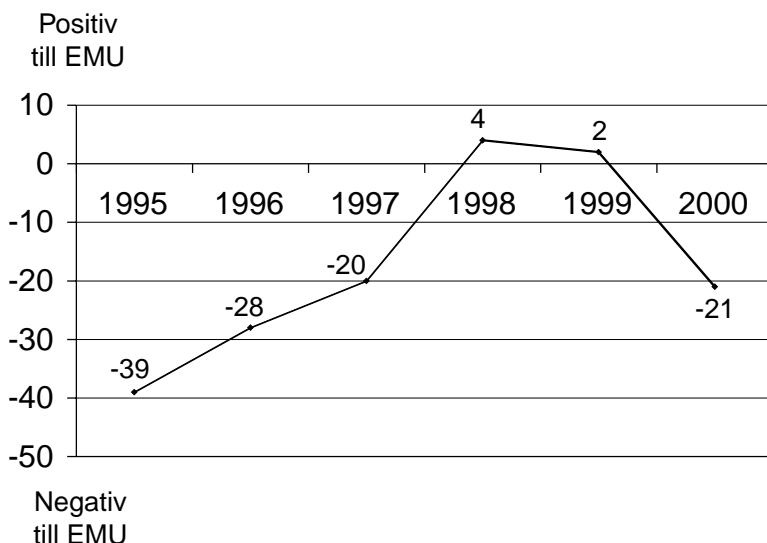

Kommentar: Resultaten är sammanställda från öppna källor som webb-sidor och dagstidningar. Ett stort tack till Anders Widfeldt som håller koll på EMU-opinionen i Sverige och gärna delar med sig av sina data. SIFOs intervjufråga lyder: "Om det vore folkomröstning i EMU-frågan idag, skulle du då rösta ja eller nej till ett svenskt medlemskap i EMU?". Demoskop's intervjufråga lyder: "Inom EU har man bildat en valutaunion – EMU – med en gemensam valuta, Euro. Om det idag var folkomröstning om svenskt deltagande i EMU, skulle du då rösta ja eller nej till att Sverige går med i EMU?". Gallups intervjufråga lyder: "Anser Du att Sverige bör gå med i det europeiska valutasamarbetet, EMU, och införa den nya gemensamma valutan euro?".

SOM-undersökning 2000 genomfördes just under den period då EMU-frågan hamnade högt på den politiska dagordningen och gavs stort utrymme i massmediernas rapportering. Det var därför förväntat att resultaten skulle spegla det speciella opinionsläget. De kraftiga förändringarna i förhållande till föregående års mätning visar dock på att vi här har ett exempel på hur den svenska opinionen tar ställning i en del fråga inom EU-området, utan att detta ställningstagande samtidigt påverkar den allmänna inställningen till Sveriges EU-medlemskap. Det var för många svenskar uppenbart förenligt att ta avstånd från svenskt medlemskap i EMU och att samtidigt bibehålla uppfattningen att Sveriges EU-medlemskap är något som i huvudsak är bra.

I SOM-undersökning 2000 ställdes två frågor rörande svenskarnas syn på framtida EMU-medlemskap. I en av frågorna, som med något varierande formulering, ställts sedan 1995 gäller ställningstagandet påståendet *Sverige bör bli medlem i EMU – den ekonomiska och monetära unionen*. Från en mycket negativ opinionsbalans 1995 utvecklades opinionen i EMU-positiv riktning fram till 1998. Under 1999 var det ungefär lika stor andel av svenskarna som sade sig vara för som emot ett svenskt medlemskap i EMU. Resultatet från den undersökning som genomfördes under senhösten år 2000 visar på en kraftig ökning av åsikten att det är ett dåligt förslag att Sveriges skall bli medlem i EMU.

Figur 3 EMU-opinion 1995-2000 (opinionsbalansmått)

Kommentar: Opinionsbalansmålet är framräknat genom att minska procentandelen som är positiva med procentandelen som är negativa till EMU-Medlemskap.

Den andra frågan rörande svenskarnas åsikt om medlemskap i EMU formulerades på ett sådant sätt att den tog fasta på regeringens löfte om att ett beslut i frågan skall fattas först efter det att det hållits en folkomröstning: *Hur skulle du rösta om ett svenskt medlemskap i EMU?* Resultatet är ungefär detsamma som redovisades för den fråga som använts under en längre period, nämligen en kraftig övervikt för *Nej till svenskt medlemskap i EMU*. Trettiotvå procent bland männen, men endast 17 procent bland kvinnorna skulle rösta ja till svenskt EMU-medlemskap i en folkomröstning. Andelen som skulle rösta nej är 45 procent bland män och 49 procent bland kvinnor. Det starkaste motståndet mot EMU-medlemskap finns bland medelålders, lågutbildade, personer som bor på landsbygden, låginkomsttagare, politiskt ointresserade etc. Opinionsmönstret känns igen från andra frågor som rör attityden till EU-medlemskap.

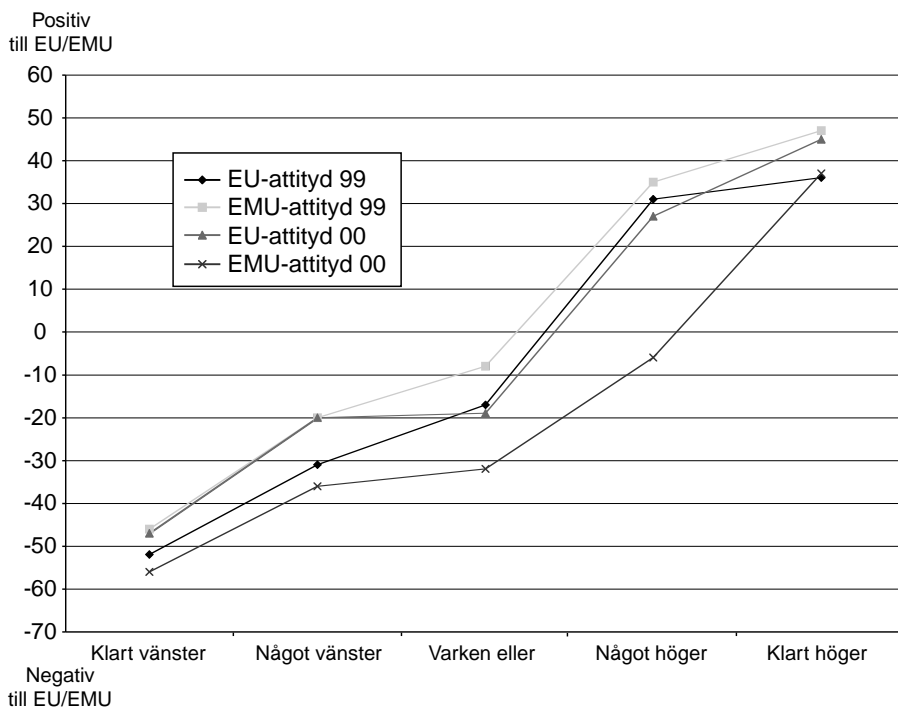
En jämförelse med resultat från Eurobarometer 54, som genomfördes hösten år 2000 i samtliga av EU:s medlemsländer, visar att uppfattningen att *medlemskap i EU är en bra sak* mellan våren och hösten år 2000 minskat i sju av femton medlemsländer och att uppfattningen att *medlemskap i EU är en dålig sak* under samma tid ökat i nio av medlemsländerna. När det gällde synen på EMU blev opinionen i elva av medlemsländerna mindre positiv och i tolv av dem ökade andelen bland befolkningen som var emot EMU.

När det gäller opinionsläget i Danmark, det land som genom sitt nej till EMU i folkomröstningen hösten år 2000 kan ha bidragit till en mer negativ EMU-attityd i Sverige och andra EU-länder, kan konstateras att det förelåg en tydlig övervikt för EMU-motståndarna, men att det också uttalades ett betydande stöd för medlemskapet i EU. Femtiotvå procent bland danskarna ansåg att *medlemskap i EU är en bra sak* och endast 22 procent gav uttryck för motsatt uppfattning. Opinionsbalansen, dvs. andelen bland danskarna som uppgav en positiv syn minus andelen som uppgav en negativ syn på EU-medlemskapet, var +30, medan den i EMU-frågan var -4. I Finland erhöles i samma frågor värdena +17 och -4. Svenskarna visade sig vara mest kritiska både när det gällde synen på medlemskapet i EU, med en opinionsbalans på +1, och i EMU-frågan där opinionsbalansen i Eurobarometerens undersökning blev hela -38.

Opinionsförändringen lika stark inom den politiska ”vänstern” som inom ”högern”

Tidigare studier har visat att attitydmönstret i EU-frågor har en tydlig koppling till den ideologiska vänster-höger dimensionen (Oscarsson, 2001). Ett sådant mönster framträder också i resultaten från de senaste årens SOM-undersökningar. Resultaten från 1999 års undersökning visar att attityderna, både bland dem som själva placerade sig till vänster och de som placerade sig till höger i det politiska spektrat, var mer positiva till EMU-medlemskap än till EU-medlemskap i allmänhet. (Se figur 4)

Figur 4 EU och EMU-attityd 1999 och 2000 efter subjektiv vänster-högerplacering (opinionsbalansmått)

Kommentar: Opinionsbalansmättet är framräknat genom att minska andelen som är positiva med procentandelen som är negativa till EU- respektive EMU-medlemskap.

År 2000 har bilden kraftigt förändrats. Först kan konstateras att svenskar som subjektivt kategoriserade sig som "något vänster" eller "klart vänster" genomsnittligt blev mindre negativa till Sveriges medlemskap i EU. De som kategoriserade sig själva som "klart höger" blev betydligt mer EU-positiva. Den mer dramatiska förändringen återfanns emellertid i synen på EMU-medlemskap. I samtliga positioner längs den ideologiska vänster-höger-dimensionen ökade motståndet mot en anslutning av Sverige till EMU. Starkast var effekten i positionen "något höger", "varken höger eller vänster" och i "något vänster". Förskjutningen i EMU-negativ riktning mellan 1999 och 2000 var i första fallet 41, i det andra 24 och i det tredje 16 procentenheter. I ytterpositionerna var förändringen i båda fallen 10 procentenheter i EMU-negativ riktning. Det var alltså bland svenskar som i allmänhet har en relativt positiv syn på Sveriges EU-medlemskap som den starkaste opinionsförändringen inträffade.

Stabilitet och rörlighet i opinionsmönstret

Resultat från de senaste årens SOM-undersökningar visar att attitydmönstret i EU-frågor i flera avseenden uppvisar relativt hög stabilitet. Det verkar som om det finns en ökande åsiktskonsistens bland svenskarna. (Oscarsson, 2001) Den kommer med stor sannolikhet att bestå så länge den ideologiska vänster-höger dimensionen fortsätter att lika kraftfullt strukturera åsikterna i EU-frågor.

Samtidigt visar den kraftiga opinionsförskjutning som kunde noteras mellan hösten 1999 och motsvarande tidpunkt år 2000, liksom undersökningar genomförda av flera opinionsinstitut, att det finns betydande utrymme för rörlighet i EU-opinionen.

I resultaten från SOM-undersökningen år 2000 finns också en rad resultat som tyder på att även om det allmänna opinionsmönstret när det gäller EU-frågor är relativt stabilt, kan attityden bland svenskarna i olika sakfrågor, som t.ex. synen på EU-medlemskapets effekter på svensk ekonomi, livsmedelspriserna, företagens konkurrensförmåga, den sociala tryggheten, sysselsättningen, etc. uppvisa betydande rörlighet (Lindahl och Oskarson, 2001). Som det är nu visar forskningsresultat att missnöje med förhållanden i Sverige påverkar svenskarnas syn på EU och EMU. (Kumlin, 2001) Detta indikerar att förändrade förhållanden i Sverige när det t.ex. gäller ekonomi, sysselsättning, öppenhet, matpriser eller miljöskydd, också kan förändra bilden av EU/EMU.

Kanske är Sverige på väg in i en "dansk" situation, där EU-medlemskapet accepteras av de flesta medborgare, men där effekterna av EU-medlemskapet ständigt granskas och utvärderas, även av dem som i grunden är positiva till medlemskapet i EU, och där varje mer betydande förändring av politik och struktur inom EU blir föremål för en bred och omfattande folklig debatt. Att konkreta inlägg i debatten om EU, som t.ex. den danska folkomröstningskampanjen och omröstningsresultatet, kan få stor opinionseffekt illustrerades tydligt hösten år 2000. Förhoppningsvis kan denna erfarenhet verka stimulerande på politiska partier och andra opinionsbildande intressen i Sverige att ge debatten om EU och EMU ett mer konkret innehåll. Då kanske utvecklingskurvan när det gäller andelen svenskar som är osäkra i sin attityd i EU-frågor äntligen kan vändas.

Referenser

Eurobarometer, valda undersökningar, kan laddas ner från hemsidan

www.europa.eu.int

Kumlin, S. (2001) "Missnöje på hemmaplan" i S. Holmberg m.fl. *EuropaOpinionen*, Göteborg, Statsvetenskapliga institutionen.

Lindahl, R. (2000) "Svenskarna och EU – kraftmätningar om folkopinionen inleder det nya millenniet" i Bernitz, U., Gustavsson, S. och Oxelheim, L. *Europa-perspektiv* Stockholm, Santérus.

- Lindahl, R. (2000) "I väntan på folkomröstningen om EMU" i Holmberg, S. och Weibull, L. *Det nya samhället*, Göteborg: SOM institutet nr 24.
- Lindahl, R. och Oskarson, M. (2001) "EU-medlemskap på gott och ont" i S. Holmberg m.fl. *EuropaOpinionen*, Göteborg, Statsvetenskapliga institutionen.
- Oscarsson, H. (2001) "Den nya EU-dimensionen" i S. Holmberg m.fl. *EuropaOpinionen*, Göteborg, Statsvetenskapliga institutionen.
- Oscarsson, H. (2001) "En mognare EU-opinion" i S. Holmberg m.fl. *EuropaOpinionen*, Göteborg, Statsvetenskapliga institutionen.

RELIGIOSITET OCH OPINION OM SVENSKT EMU-MEDLEMSKAP¹

MAGNUS HAGEVI

I nom svensk såväl som internationell opinionsforskning har man konstaterat samband mellan religiositet och åsikt om Europeiska unionen (EU). I internationella jämförelser mellan länder har forskarna noterat att stödet för EU är större i områden där Romersk-katolska kyrkan av tradition är stark, medan stödet är betydligt svagare i områden där protestantiska kyrkor är starkare (Nelsen m fl 2000). I forskning om svenska väljare skiftar slutsatserna om sambandet mellan religiositet och åsikt om EU. Vissa rapporterar om skillnader mellan personer som brukar besöka gudstjänster i Svenska kyrkan och de som går till en frikyrka (Gilljam 1995). Medan besökarna i den gamla statskyrkan är relativt positiva till EU är frikyrkliga mer negativa. Ibland poängteras dock att det inte finns någon skillnad mellan kyrkobesökare och andra (Holmberg 1994; 2001). De internationella forskningsresultaten om protestanternas tvekan inför EU kan relateras till uppgifterna om frikyrkofolkets skepsis till EU. Frikyrkliga personer betraktas då som relativt "renläriga" protestanter varför de antas vara extra negativa till EU. Om protestantisk kristendom är förknippad med en negativ EU-opinion borde det – kan det tyckas – vara tydligast bland frikyrkofolket.

Sedan 1995 är Sverige medlem i EU. Tanken med EU är att integrationen mellan medlemsländerna ska fortgå i en allt närmare union. Det integrationsprojekt som nu är aktuellt är framförallt ekonomiska och monetära unionen (EMU). Sverige är ännu inte medlem av EMU. Finns det ett samband mellan religiositet och svensk opinion om EMU? Skiljer sig åsikterna åt beroende på den religiösa trons innehåll?

Religiösa anledningar till att vara emot EU – och EMU

Begreppen religion och religiositet används ibland lite lättsinnigt (se t ex Franklin m fl 1992; Broughton och Napel 2000). Studier om religion försöker förklara vad religion är och skilja det från andra fenomen för att studera en religionens teologiska innehåll, förelagda utövande eller uppkomst. Studier av religiositet intresserar sig däremot för individens religiösa trossystem, värderingar och betenden (jfr Gustafsson 1997).

Men varför skulle en del religiösa personer – protestanter – vara negativa till EMU och EU i allmänhet? Har EMU överhuvudtaget något med religion att göra? Det finns tre tänkbara förklaringar till varför det bland just protestanter

finns extra många som inte tycker om EU. För det första är det möjligt att en del protestanter betraktar EU som ett katolskt projekt. De flesta av EU:s medlemsländer domineras av en katolsk befolkning. Inom EU finns främmande politiska begrepp med konstiga namn – till exempel subsidiaritetsprincipen – som har sitt ursprung i katolskt tänkande, vilket kan uppfattas som negativt. Till och med Europaflaggan återger en katolsk symbol – ringen med de tolv stjärnorna – som ofta återfinns likt en gloria runt bilder och statyer av jungfru Maria.² Protestanter – speciellt om de är religiöst konservativa – kan därför se EU som ett sätt att ”rekatolicera” Sverige, eller åtminstone göra det möjligt för ”påvekyrkan” att öka sitt inflytande över svenskarna (se t ex Gilbrant 1992; Östlin 1992; Skog 1993; Sjöberg 1997). Svenskar som tillhör Romersk-katolska kyrkan kan av samma anledning vara positiva till EU.

Rädslan för katolicismen behöver dock inte vara begränsad till aktiva protestanter. Även bland relativt sekulariserade socialdemokrater och andra socialister finns klara indikationer på en tämligen avog inställning till katolicism. Enligt historiken Lars Trägårdh ses ibland de nordiska ländernas välfärdsstater och jämställdhetssträvanden som hotade av konservativa katoliker (Trägårdh 1999). Om också andra grupper och inte bara religiöst aktiva protestanter tvekar inför EU på grund av katolsk dominans är det osäkert om det går att urskilja en speciell religiös effekt på EMU-opinionen. Istället kan anti-katolicismen vara spridd inom flera segment i samhället.³

För det andra finns det konservativa protestanter – främst personer som menar att Bibeln är bokstavligen sann – som anser att vissa bibelavsnitt är profetior och varningar om EU (se t ex Gilbrant 1992; Östlin 1992; Skog 1993; Sjöberg 1997). Många bokstavstroende protestanter anser att både profeten Daniel i Gamla Testamentet och aposteln Johannes i de uppenbarelser som finns nedtecknade i Nya Testamentet uttalar sig om ett nytt Romarrike byggt på det gamla väldets grund. Det är möjligt att associera en sådan utsaga till EU:s bildande i och med under-tecknandet av Romtraktatet. Bakom EU ligger då ”odjuret” (eller ”vilddjuret” i 1917 års översättning). Det nya väldet beskrivs som en union av stater. ”Och de... är tio kungar som ännu inte har fått sina riken men får kungamakt för en timme tillsammans med odjuret. De har en och samma avsikt och lämnar sin kraft och makt till odjuret.” (Johannes uppenbarelse 17:12-13). Enligt en tolkning utvecklar sig unionen till ett skräckvälde med extrem politisk och religiös förföljelse: odjuret ”fick rätt att strida mot de heliga och besegra dem, och det fick makt över alla stammar och länder och språk och folk. Och alla jordens invånare skall tillbe honom... alla som inte tillber odjurets bild blir dödade.” (Johannes uppenbarelse 13:7-8, 15). Det är dock inte tillräckligt att ha en bokstavstroende bibelsyn för att bibeltexter av denna typ ska inverka på den politiska opinionen. En religiös person måste även tycka att Bibeln är viktig för en själ och för vad som händer i världen. Det är främst så kallade evangelikaler som anser att Bibeln är av betydelse. Det är vanligt att beskriva evangelikaler som

protestanter som tillskriver Bibeln en unik auktoritet, poängterar nödvändigheten av ett personligt förhållande till Gud, bekännelse av Jesus gudomlighet och vikten av frälsning för att få evigt liv (Hunter 1983:7).⁴ Många evangelikaler – till exempel pingstvännen – uppvisar dessutom ett ganska stort intresse för eskatologi: läran om den yttersta tiden. Kombinationen mellan evangelikala värderingar och en bokstavstroende bibelsyn kan leda till en negativ inställning till EU.

Ytterligare en religiös anledning till att inte stödja EU kan vara solidaritet med tredje världen. Under den första perioden med svenskt ordförandeskap inom EU har Sveriges kristna råd fokuserat sitt arbete på relationen mellan EU och fattiga nationer utanför Europa (Sveriges kristna råd 2000). Statsvetaren Marie Demker argumenterar för att kristendom fostrar till osjälviska värderingar. Enligt henne kan kristna värderingar bland annat inverka på stödet för bistånd till tredje världen (Demker 1998). EU-kritik från kristet håll kan då uppmärksamma att u-länder utestängs från den europeiska marknaden genom EU:s tullmur. Det kan innebära att fattiga länder förhindras att exportera sina produkter till Europa och att de därmed inte får de inkomster som behövs för att utveckla det egna landet. Kanske kan detta vara ett skäl som gör att religiösa personer motsätter sig ett svenskt medlemskap i EMU.

Syftet med detta kapitel är att undersöka i vad mån dessa tre teorier får stöd i svensk opinion om medlemskap i EMU. För var och en av våra tre teorier är EMU i högsta grad aktuellt. Att ersätta den svenska kronan med en valuta gemensam med det "katolska Europa" är givetvis ännu ett steg på vägen mot ökad integration med de områden som svenska väljare kan känna en religiös osäkerhet inför. I de bibeltolkningar som en del evangelikaler och bokstavstroende kan fästa stort avseende vid beskrivs ett ekonomiskt system som kan associeras till EMU. "Och det [odjuret, min anmärkning] ser till att alla, höga och låga, rika och fattiga, fria och slavar, får ett märke på högra handen eller på pannan och att ingen kan köpa eller sälja utan att ha märket, odjurets namn eller talet för namnet... och talet är 666." (Johannes uppenbarelse 13:16-18).⁵ För dem som mår om de fattiga i tredje världen är EMU och euron ännu en spik i kistan som den rika västvärlden snickrar åt u-länderna.

Hur ska det här gå till?

I surveyundersökningar är det vanligaste sättet att mäta religiositet att fråga hur ofta svarspersonen besöker en gudstjänst eller andra religiösa möten. Genom att undersöka antalet religiösa mötesbesök hoppas man få information om individens religiösa engagemang, det vill säga religiositetens intensitet. Avsikten är att religiösa mötesbesök ska indikera individens grad av identifikation med sin religion: ju oftare svarspersonen besöker gudstjänster och likande möten, desto starkare identifikation och vice versa. Det är dock möjligt att somliga individer har en stark identifikation med sin religion utan att besöka helgade hyddor medan

någon som tämligen ofta besöker kyrkor inte i någon nämnvärd omfattning identifierar sig med någon religion. För de flesta människor är det dock förmodligen så att många religiösa mötesbesök tenderar att indikera en starkare identifikation med en religion än inga besök av några religiösa möten alls. Det är därför långtifrån orimligt att anta att antal religiösa mötesbesök indikerar graden av religiös identifikation. I SOM-undersökningen ställs frågan "Hur ofta har Du under de senaste 12 månaderna gjort följande saker?" varefter bland annat "Besökt gudstjänst eller religiöst möte" nämns.

I internationell forskning om religiositet är det också mycket vanligt att ställa frågor om religiös orientering, det vill säga individens perception av vilken religion eller inriktning av en religion han eller hon tillhör. Vad gäller forskning om Sverige är det mindre vanligt, antagligen beroende på Svenska kyrkans dominerande ställning. Det är dock inget fullständigt monopol på religion som Svenska kyrkan har. Sedan länge kanaliseras en stor del av den regelbundna religiositeten genom olika frikyrkor. De senaste årtiondenas förändring av det svenska samhället till ett mer utpräglat mångkulturellt samhälle har accentuerat behovet av att undersöka flera religiösa orienteringar. Till detta kommer vad som kallats privatreligiositet, det vill säga en religionsåskådning eller -utövning som endast sker i det enskilda, privata livet, till skillnad från religiositet som också tar sig uttryck i religiöst beteende inom en organisation. Tyvärr är ofta surveyundersökningar av svenskar konstruerade för att främst undersöka medlemmar i Svenska kyrkan. Detta försvårar mätningar av andra möjliga religiösa orienteringar, något som med det mångkulturella samhället blir allt mer problematiskt. Till viss del finner vi denna tendens även i SOM-undersökningarna, men i undersökningen år 2000 har den traditionella frågan om samfundsmedlemskap kompletterats med information som kan knyta de svarande till andra religiösa orienteringar än Svenska kyrkan.

I SOM-undersökningen ställs frågan "Tillhör Du någon kyrka eller annat religiöst samfund?" Därefter nämns posterna "Svenska kyrkan", "Frikyrka", "Annat kristet samfund" och "Annat religiöst samfund". De svarande kategoriseras som "inte medlem" eller "medlem". Personer som är dubbelanslutna till Svenska kyrkan och någon frikyrka betraktas tillhöra en frikyrka. Frågan om samfundstilhörighet följs upp med frågan: "Har Du under de senaste 12 månaderna besökt någon gudstjänst eller något religiöst möte i följande samfund eller organisationer?" Därefter nämndes flera frikyrkor, invandrarkyrkor och andra religiösa organisationer. Fördelen med frågan är att svarspersonernas religiösa orientering är möjlig att specificera. Nackdelen är att frågan kräver en viss religiös aktivitet från den svarande (besök av religiösa möten). Det innebär att de som tillhör en religiös orientering men inte besöker religiösa möten inte registreras i frågan. Antagligen är därför andelen katoliker, ortodoxt kristna, muslimer och de som tillhör religioner som varken är kristna eller muslimska underrepresenterade. Även inom dessa religiösa orienteringar finns nämligen tämligen sekulariserade personer.

Utifrån sina svar på frågorna om samfundstillhörighet och vilka samfundsmöten man besökt ordnas de svarande i fem religiösa orienteringar: Svenska kyrkan, frikyrka, katolsk eller ortodox kyrka samt icke-kristen religion. Enligt de tre teoretiska förklaringarna till varför religiositet påverkar EMU-opinionen borde framförallt frikyrkliga personer vara emot EMU medan i synnerhet katoliker men även ortodoxa (som ofta inte tolkar Johannes uppenbarelse på samma sätt som protestanter) borde ha en mer positiv hållning till EMU.

De traditionella sätten att undersöka religiositet räcker dock inte för att testa de tre teoretiska förklaringarna till varför religiositet har samband med opinion om EMU. Vi måste genomföra mätningar av attityden till Katolska kyrkan, Bibeln och tredje världen. Det finns inga självklara sätt att mäta dessa attityder. Vilket mätsätt som än används handlar det alltid om indikationer på individens attityder som delvis styrs av sättet att ställa frågor och ange svarsalternativ.

En indikator på individens attityd till en institution är förtroendet för institutionen ifråga (Elliot 1997; Holmberg och Weibull 1999). Vilket förtroende människor har för institutioner som Katolska kyrkan brukar ses som tillstånd av känslomässiga förväntningar som förutsätter tillit, engagemang och identifikation med institutionen. Således bör människor med stort förtroende för Katolska kyrkan också vara tämligen positivt inställda till samfundet och dess lära. Litet förtroende kan indikera en negativ inställning som i vissa fall även skulle kunna beskrivas som anti-katolsk. Genom att ge de svarande i SOM-undersökningen anmodan att ange "hur stort förtroende Du har för följande samhällsinstitutioner" och därefter bland annat nämna "Katolska kyrkan" finns det möjlighet att analysera sambandet mellan ett sådant förtroende och EMU-opinionen.

I SOM-undersökningen finns ingen specifik fråga om bibeltolknings betydelse för individens EMU-opinion. Istället måste vi använda mer indirekta mått. För att undersöka betydelsen av bibeltolknings för EU-opinionen är det framförallt två faktorer som bör undersökas. För det första vilken typ av bibeltolknings som svarspersonerna troligen tenderar att göra. Det är ju endast personer som tolkar bibeltexterna som profetior med bäring på EU som i detta avseende kan påverkas av Bibeln. Det är rimligt att anta att tolkningar av bibeltexter som varningar om EU tenderar att göras främst av bokstavstroende. Enligt ett sådant antagande är det möjligt att undersöka bibelsyn som indikator på viljan att göra EU-negativa bibeltolknings. I SOM-undersökningen ställs frågan "Det finns olika sätt att se på Bibeln. Vilken av följande uppfattningar ligger närmast Din egen?" Som svarsmöjligheter angavs "Bibeln är Guds rena ord och därför är den bokstavligen sann" (dessa betraktas som *bokstavstroende*), Bibeln har inspirerats av Gud, men den är skriven av människor och måste därför tolkas på nytt i varje tid" (*tolkandetroende*), Bibeln innehåller mycket livsvisdom men Gud har inte påverkat den på något sätt" (*allmänfilosofiska*), "Bibeln är bara en vanlig bok" (*litterära*) och "Ingen uppfattning" (dessa antas *sakna bibelsyn*). Enligt teorin om att bibeltolknings påverkar den enskildes EMU-opinion bör bokstavstroende vara mer negativt inställda till EMU än personer med annan bibelsyn.

För det andra bör vi undersöka hur viktig Bibeln är för svarspersonen. För att Bibeln ska påverka EMU-opinionen räcker det inte att vara bokstavstroende, utan personen i fråga måste också ha uppfattningen att det som står i Bibeln har betydelse för ens eget liv och för hela världen. Protestanter som lägger stor vikt vid Bibeln brukar kallas för *evangelikaler*. Inom denna grupp finns en rad olika inriktningar. Till exempel är somliga bokstavstroende, men inte alla (Wald 1997). Som tidigare nämnts tar dock alla evangelikaler bekännelsen av Jesus gudomlighet och betydelsen av frälsning på största allvar. Det är den sistnämnda religiösa värderingen som tas till vara som indikator på om svarspersonen omfattas av evangelikala värderingar. SOM-undersökningen undersöker *frälsningssyn* genom att ställa frågan ”Hur viktigt tycker Du följande saker är för Dig?” varefter bland annat ”Frälsning” nämns. Protestanter som svarat att frälsning är mycket viktigt betraktas som evangelikaler, medan personer som inte omfattar evangelikala värderingar kan kallas för *konventionella* protestanter. Enligt teorin bör evangelikaler vara mer negativa till EMU än konventionella protestanter. Enligt teorin bör den EMU-negativa opinionen vara speciellt stark bland bokstavstroende evangelikaler.

Det är inte möjligt att hävda att ståndpunkter om ekonomisk utjämning mellan rika och fattiga länder skulle vara specifikt kristna eller ens religiösa. I en undersökning om religiösa uppfattningar om global rättvisa och syskonskap vore det betydelsefullt att mäta om individens uppfattar att den egna religiositeten påverkar åsikterna om fördelningen av världens rikedomar. Tyvärr finns inga sådana mått att tillgå. Det lämpligaste måttet i denna fråga behandlar förslaget att ”minska u-hjälpen”. Grundantagandet är att ju mer svarspersonerna är emot sänkt u-hjälp, desto mer negativa är de till ett svenskt medlemskap i EMU. Det är i teorins riktning om sambandet är starkast bland regelbundna religiösa mötesbesökare. Antagandet om att det finns en speciell religiös dimension kan stärkas om sambandets riktning eller utseende är annorlunda bland flitiga gudstjänstbesökare jämfört med andra.

Till sist återstår hur inställningen till svenskt EMU-medlemskap ska undersökas. I SOM-undersökningen ställs frågan om man tycker att förslaget ”Sverige bör bli medlem i EMU (den ekonomiska och monetära unionen)” är bra eller dåligt.

Svensk opinion om EMU efter religiositet

Låt oss först analysera sambandet mellan å ena sidan religiösa mötesbesök, religiös orientering, förtroende för Katolska kyrkan, bibelsyn, frälsningssyn och åsikt om minskad u-hjälp och å andra sidan stödet för att Sverige bör söka medlemskap i EMU. Resultaten redovisas i tabell 1. Skillnaden i opinionen beroende på religiositet noteras enklast genom att studera opinionsbalansen längst till höger i tabellen. Opinionsbalansen (ob) beräknas genom att ta andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag. En positiv opinionsbalans visar på ett stöd för svenskt EMU-medlemskap, medan en negativ opinionsbalans visar på motsatsen. Om

opinionsbalanserna skiljer sig väsentligt åt beroende på religiositet visar det på ett samband mellan religiositet och EMU-opinion.

Tabell 1 Religiositet och åsikt om svenskt medlemskap i EMU år 2000 (procent)

Sverige bör söka medlemskap i EMU						
	Bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Dåligt förslag	Summa procent	Antal svarande	Opinionsbalans
Religiösa mötesbesök						
Regelbundet	25	24	51	100	327	-26
Sällan	28	30	42	100	1109	-14
Aldrig	24	29	47	100	1788	-23
Religiös orientering						
Samfundslös	26	28	46	100	533	-20
Svenska kyrkan	25	29	46	100	2238	-21
Frikyrka	20	27	53	100	256	-33
Katolsk eller ortodox kyrka	36	28	36	100	135	0
Icke-kristen religion	40	35	25	100	60	+15
Förtroende för Katolska kyrkan						
Mycket stort	56	19	25	100	16	+26
Ganska stort	42	24	34	100	98	+8
Varken stort eller litet	27	31	42	100	799	-15
Ganska litet	30	27	43	100	204	-13
Mycket litet	20	25	55	100	445	-35
Bibelsyn						
Bokstavstroende	19	22	59	100	112	-40
Tolkandetroende	25	32	43	100	469	-18
Allmänfilosofisk	30	29	41	100	462	-11
Litterär	25	23	52	100	188	-27
Ingen uppfattning	19	34	47	100	399	-28
Frälsningssyn						
Evangelikal	21	27	52	100	139	-31
Övriga	24	31	45	100	1488	-21
Minska u-hjälpen						
Mycket bra	22	20	58	100	313	-36
Ganska bra	26	24	50	100	460	-24
Varken bra eller dåligt	26	33	41	100	994	-15
Ganska dåligt	26	34	40	100	810	-14
Mycket dåligt	24	26	50	100	677	-26
Samtliga	25	29	46	100	3345	-21

Kommentar: Opinionsbalansen beräknas genom att subtrahera andelen som anger att ett Sverige ska söka medlemskap i EMU som ett mycket eller ganska dåligt förslag från andelen som anger mycket eller ganska bra förslag.

Överlag är den svenska opinionen negativ till EMU. Svenskarna som tycker att det är ett dåligt förslag att Sverige ska söka medlemskap i EMU är fler än de som tycker förslaget är bra. Endast 25 procent anser att förslaget är bra, medan 46 procent tycker att det är dåligt, vilket resulterar i $ob=-21$.

Låt oss börja med att studera sambandet mellan religiösa mötesbesök och EMU-opinion. I huvudsak tycks inte denna form av religiöst engagemang inverka på svenska folkets EMU-åsikter. Opinionsbalanserna visar dock på ett svagt kurvlinjärt samband beroende på religiöst engagemang i form av religiösa mötesbesök. De som regelbundet besöker gudstjänster och liknande är ungefär lika negativa som de vilka aldrig besöker religiösa möten. De som sällan besöker religiösa möten är aningen mindre negativa till ett svenskt EMU-medlemskap än övriga.

Om vi går över till religiös orientering finner vi att skillnaderna i EMU-opinion är större. Det tycks således inte vara individens religiösa engagemang som har betydelse för opinionen om EMU, medan däremot den religiösa orienteringen kan vara mer väsentlig. Störst andel motståndare till EMU finns bland frikyrkliga personer, vilka tämligen ofta är evangelikaler och inte så sällan bokstavstroende ($ob=-33$). Samfundslösa och de som tillhör Svenska kyrkan – vilka utgör en överväldigande majoritet av svenska folket – är båda ungefär lika negativa till EMU ($ob=-21$ respektive $ob=-20$). Om vi studerar de så kallade invandrarreligionerna finner vi en betydligt positivare inställning till svenskt EMU-medlemskap. Bland personer som är orienterade mot en katolsk eller ortodox kyrka finns lika stora delar som tycker att förslaget om ett svenskt EMU-medlemskap är bra som tycker att det är dåligt ($ob=0$). Vid en specialstudie av skillnaden mellan katoliker och ortodoxt kristna finns inga avvikelser i stödet för svenskt EMU-medlemskap. Bland dem som tillhör en icke-kristen religion (en grupp som till största delen utgörs av muslimer) är andelen positiva till EMU ännu större. Endast inom denna religiösa orientering är andelen som tycker att ett svenskt medlemskap är bra fler än de som tycker att det är dåligt. Överlag stödjer resultaten att evangelikaler och bokstavstroende (som till stor del samlas i frikyrkorna) är extra negativa till EMU medan katoliker och ortodoxt kristna är betydligt mer positiva. Frågan är dock om invandrarreligionerna i sig påverkar opinionen eller bara det faktum att många katoliker, ortodoxt kristna och muslimer är invandrare och gärna ser att Sverige knyts närmare till ett Europa som många har särskilda band till. Vi återkommer till detta längre fram.

Förhållandet till den av påven ledda kyrkan granskas ytterligare i nästa del av tabell 1 där svenskarnas förtroende för Katolska kyrkan relateras till EMU-opinionen. Det första som bör noteras är att svenskar har ett relativt lågt förtroende för Katolska kyrkan: drygt en fjärdedel har mycket litet förtroende för Katolska kyrkan, medan endast en 7 procent har mycket eller ganska stort förtroende. Det andra som bör registreras är att det finns ett klart samband mellan förtroende för Katolska kyrkan och åsikt om svenskt EMU-medlemskap. Personer som har relativt stort förtroende för Katolska kyrkan stödjer svenskt EMU-medlemskap i be-

tydligt större utsträckning än de som har lågt förtroende. Resultatet är ett stöd för antagandet att en negativ inställning till Katolska kyrkan också oftast hör samman med en negativ inställning till EU:s verksamhet; i det här fallet EMU.

Som förväntat uppvisar bokstavstroende den mest negativa opinionen om EMU jämfört med andra bibelsyn (ob=-40). Minst negativa till EMU är personer med allmänfilosofisk bibelsyn (ob=-11) och tolkandetroende (ob=-18). Det är skäligen att betrakta resultatet som ett stöd för att bokstavstroende tolkar bibeltexter som varningar om EU och EMU samt att detta påverkar deras åsikter i EU-frågor.

Vad gäller frälsningssyn tenderar evangelikaler (ob=-31) att vara något mer negativa till svenskt medlemskap i EMU än övriga svarande (ob=-21). Skillnaden är dock relativt liten. Stödet för att enbart evangelikalers betoning av Bibelns auktoritet ska leda till en negativt EMU-opinion är således ganska svagt.

Sist i tabell 1 relateras inställningen till att sänka u-hjälpen till förslaget att Sverige ska gå med i EMU. Tvärtemot vad som antagits anser de som starkast stöder minskad u-hjälp att ett svenskt EMU-medlemskap är ett dåligt förslag (ob=-36). Personer som svarat att sänkt u-hjälp är ett ganska dåligt förslag är minst negativa till EMU (ob=-14) följt av dem som svarat att förslaget om sänkt u-hjälp är varken bra eller dåligt (ob=-15). Sambandet tycks dock till viss del vara kurvlinjärt då EMU-opinionen bland dem som menar att sänkt u-hjälp är ett ganska bra förslag är ungefär lika negativ (ob=-24) som bland de som menar att sänkt u-hjälp är ett mycket dåligt förslag (ob=-26). Vi väntar dock med slutsatsen om religiösa inställning till u-hjälp har en speciell betydelse för EMU-opinionen till efter den specialanalys av regelbundna religiösa mötesbesökare som presenteras i nästa avsnitt.

Regelbundna religiösa mötesbesökares åsikter om EMU

Personer som har ett stort religiöst engagemang är troligen mer mottagliga än de med litet religiöst engagemang för impulser som andra religiösa egenskaper kan ge vad gäller politisk opinion. Bibeltolkningar, inställningen till andra religiösa inriktningar och en religiös aspekt på globala orättvisor bör vara mer vägledande för någon med ett stort religiöst engagemang än för andra. I tabell 2 redovisas därför sambandet mellan å ena sidan religiös orientering, förtroende för Katolska kyrkan, bibelsyn, frälsningssyn och åsikt om u-hjälp och å andra sidan inställning till svenskt EMU-medlemskap bland regelbundna besökare av religiösa möten.

För en del religiösa mått förstärks sambanden med EMU-opinion när regelbundna religiösa mötesbesökare specialstuderas. Skillnaderna mellan opinionsbalanserna om svenskt EMU-medlemskap beroende på bibelsyn, frälsningssyn respektive åsikt om u-hjälp är större i tabell 2 än i tabell 1. Notera dock att analysen i tabell 2 baseras på betydligt färre svarspersoner än i tabell 1, vilket ökar osäkerheten i resultaten.

Tabell 2 Religiositet och åsikt om svenskt medlemskap i EMU bland regelbundna besökare av religiösa möten (procent)

Sverige bör söka medlemskap i EMU						
	Bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Dåligt förslag	Summa procent	Antal svarande	Opinionsbalans
Religiös orientering						
Samfundslös	22	44	33	99	9	-11
Svenska kyrkan	28	18	54	100	121	-26
Frikyrka	20	24	56	100	141	-36
Katolsk eller ortodox kyrka	28	34	38	100	29	-10
Icke-kristen religion	33	33	33	99	15	0
Förtroende för Katolska kyrkan						
Mycket stort	62	25	12	99	8	+50
Ganska stort	34	14	52	100	29	-18
Varken stort eller litet	21	20	59	100	76	-38
Ganska litet	30	30	40	100	20	-10
Mycket litet	19	31	50	100	32	-31
Bibelsyn						
Bokstavstroende	14	18	69	101	51	-55
Tolkandetroende	26	27	47	100	62	-21
Övriga	30	35	35	100	20	-5
Frälsningssyn						
Evangelikal	14	26	60	100	72	-46
Övriga	31	27	42	100	71	-11
Minska u-hjälpen						
Mycket bra	38	38	25	101	16	+13
Ganska bra	37	11	52	100	27	-15
Varken bra eller dåligt	23	31	46	100	74	-23
Ganska dåligt	21	36	44	101	87	-23
Mycket dåligt	26	14	60	100	110	-24

Kommentar: Opinionsbalansen beräknas genom att subtrahera andelen som anger att ett Sverige ska söka medlemskap i EMU som ett mycket eller ganska dåligt förslag från andelen som anger mycket eller ganska bra förslag.

Vad gäller bibelsyn redovisas endast bokstavstroende och tolkandetroende separat. Resterande sätt att se på Bibeln redovisas under den gemensamma rubriken övrigt, då det är mycket få som besöker religiösa möten regelbundet utan att tro att Gud påverkat Bibeln på något sätt. Jämfört med analysen för hela befolkningen i tabell 1 är bokstavstroende som regelbundet besöker religiösa möten mer negativa till EMU. Antagligen räcker det inte att regelbundna religiösa mötesbesökare tolkar Bibeln bokstavligt utan de skall även anse att "Guds rena ord" bör ha stor betydelse för att bibeltolkningar ska få politisk effekt. Det är också möjligt att regelbundna besökare av religiösa möten har större kunskap om Bi-

belns innehåll än bokstavstroende som trots sin bibelsyn inte så ofta besöker religiösa möten. Liknande förhållanden – mer religiös information – kan förklara varför regelbundna besökare av religiösa möten med evangelikal frälsningssyn är extra negativa till svenskt medlemskap i EMU.

Också sambandet mellan åsikt om att minska u-hjälpen och EMU-medlemskap förändras när endast regelbundna religiösa mötesbesökare analyseras. Det tidigare något kurvlinjära sambandet har bytts ut mot ett linjärt samband: ju sämre man tycker att förslaget att sänka u-hjälpen är, desto större andel anser att förslaget om ett svenskt EMU-medlemskap är dåligt. Till skillnad från den tidigare analysen där hela befolkningen ingick uppvisar de regelbundna religiösa mötesbesökarna ett samband som till fullo stämmer överens med teorin att positiv attityd till global ekonomisk utjämning har samband med en negativ opinion till EMU.

För religiös orientering och förtroende för Katolska kyrkan förstärks dock inte sambanden i tabell 2 jämfört med motsvarande samband i tabell 1. Vad gäller förtroende för Katolska kyrkan är antalet svarande stundtals mycket lågt. Om personer som angivet att de har ”mycket stort” eller ”ganska stort” förtroende för Katolska kyrkan slås samman till ”stort” förtroende samtidigt som de som säger sig ha ”ganska litet” eller ”mycket litet” förtroende för Katolska kyrkan också slås samman till ”litet” förtroende blir antalet svarande i respektive kategori fler. Beräknas opinionsbalansen utifrån denna indelning blir $ob=-3$ för personer med stort förtroende för Katolska kyrkan och $ob=-23$ för de med litet förtroende. Dessa opinionsbalanser kan jämföras med motsvarande resultat för hela befolkningen: $ob=+12$ för personer med ett stort förtroende för katolska kyrkan och $ob=-28$ för de med litet förtroende. Detta ger vid handen att förtroendet för Katolska kyrkan betyder något mindre för personer med starkt religiöst engagemang än för de med svagare religiöst engagemang. Resultatet stöder idén att det främst är tämligen sekulariserade grupper som förbinder sin negativa opinion om EMU med en negativ attityd till katolicismen.

Angående religiös orientering finner vi att andelen som är positiva till svenskt EMU-medlemskap är något mindre bland regelbundna mötesbesökare som tillhör katolska eller ortodoxa kyrkor eller en icke-kristen religion än bland de övriga som tillhör dessa båda religiösa orienteringar. Men i det stora hela förändras inte sambandet mellan de religiösa faktorerna och EMU-opinion när personer med stort religiöst engagemang specialstuderas.

Evangelikaler, bokstavstroende och EMU-opinion

Egentligen räcker det inte med att vara evangelikal *eller* bokstavstroende för att de nämnda bibeltolkningarna ska påverka opinionen om EMU. En religiös person bör *både* tycka att Bibeln är av stor betydelse som evangelikaler antas göra *och* uppfatta bibeltexterna på ett sådant sätt som bokstavstroende kan göra. Vilken är

då interaktionen mellan evangelikala värderingar och bokstavstroende bibelsyn i fråga om opinion om svenskt EMU-medlemskap? I tabell 3 presenteras en effektanalys där sambandet mellan förekomst av evangelikal frälsningssyn och EMU-opinion redovisas under kontroll för förekomst av bokstavstroende bibelsyn, men också vice versa: förekomst av bokstavstroende bibelsyn under kontroll för förekomst av evangelikal frälsningssyn. Procentsiffrorna i tabellen gäller andelen som tycker att ett svenskt medlemskap i EMU är dåligt förslag. Tanken är att det är bland personer som både innehar evangelikala värderingar *och* en bokstavstroende bibelsyn som andelen som är emot ett svenskt EMU-medlemskap bör vara störst. I tabell 3 ingår inte bara regelbundna religiösa mötesbesökare utan hela urvalet. Vid en specialanalys av regelbundna religiösa mötesbesökare erhålls i allt väsentligt samma resultat.

Tabell 3 *Effektanalys av motstånd till svenskt EMU-medlemskap efter förekomst av evangelikal frälsningssyn och bokstavstroende bibelsyn. Procentandel som anser att ett svenskt medlemskap i EMU är ett dåligt förslag*

		Evangelikal frälsningssyn		Procentdifferens
		Ja	Nej	
Bokstavstroende bibelsyn	Ja	71	42	+29
	Nej	42	45	-3
Procentdifferens		+29	-3	

Kommentar: Antalet svarande bokstavstroende evangelikaler är 51 personer, bokstavstroende icke-evangelikaler är 50 personer, evangelikaler som inte är bokstavstroende är 72 personer och övriga är 1348 personer. Procentdifferensen beräknas enligt följande exempel för de med bokstavstroende bibelsyn: andelen bokstavstroende som inte har en evangelikal frälsningssyn subtraheras från andelen bokstavstroende som har en evangelikal bibelsyn (71-42=+29).

I effektanalysen syns klart att det endast är bland dem som har både en bokstavstroende bibelsyn och en evangelikal frälsningssyn som motståndet till svenskt medlemskap i EMU är extra stort (71 procent anser att ett svenskt medlemskap är ett dåligt förslag). Att bara inneha evangelikala värderingar (42 procent) eller en bokstavstroende bibelsyn (42 procent) innebär inte att motståndet mot EMU-medlemskapet ökar. Istället är EMU-motståndet ungefär lika stort som i befolkningen i övrigt (45 procent).

Katolska kyrkan, invandrarbakgrund och EMU

Tidigare nämndes att inte bara de så kallade invandrarreligionerna i sig kan inverka på EMU-opinionen, utan att de flesta som tillhör en invandrarreligion

också är första eller andra generationens invandrare. De kan av olika skäl vilja knyta Sverige närmare till Europa. I det följande ska därför sambandet mellan religiös orientering och opinion om svenskt medlemskap i EMU analyseras under kontroll för invandrarbakgrund. Vi undersöker om de svarande är första eller andra generationens invandrare och kategoriserar dem som enbart svenska, nordiska eller utomnordiska. Första generationens invandrare är födda utomlands medan andra generationens invandrare är födda i Sverige men minst en förälder är född utomlands. I tabell 4 presenteras opinionsbalansen (andelen som tycker att ett svenskt EMU-medlemskap är bra minus andelen som tycker att det är dåligt) för religiös orientering efter invandrarbakgrund. Om invandrarbakgrund ska förklara sambandet mellan religiös orientering och EMU-opinion ska opinionsbalansen vara ungefär lika för de olika religiösa orienteringarna inom respektive invandrarbakgrund.

Tabell 4 *Religiös orientering och stöd för svenskt medlemskap i EMU under kontroll för invandrarbakgrund år 2000 (opinionsbalans och inom parantes antal svarande)*

Religiös orientering	Invandrarbakgrund		
	Endast svensk	Nordisk	Utomnordisk
Samfundslös	-36 (280)	-24 (100)	+9 (107)
Svenska kyrkan	-28 (1626)	-6 (403)	-1 (172)
Frikyrka	-42 (196)	-18 (22)	0 (28)
Katolsk eller ortodox kyrka	-33 (43)	0 (19)	+30 (47)
Icke-kristen religion	-13 (15)	-25 (8)	+47 (19)

Kommentar: Opinionsbalansen beräknas genom att subtrahera andelen som anger att ett Sverige ska söka medlemskap i EMU som ett mycket eller ganska dåligt förslag från andelen som anger mycket eller ganska bra förslag.

Resultaten visar att sambandet mellan att tillhöra en katolsk eller ortodox kyrka och vara positivt inställd till svenskt EMU-medlemskap till stor del förklaras av invandrarbakgrund. Det är i huvudsak första och andra generationens invandrare som är mer positiva till EMU-medlemskap, samtidigt som de tillhör en katolsk eller ortodox kyrka. Bland personer som enbart har svenska rötter är opinionsbalansen lika negativ bland personer som tillhör en katolsk eller ortodox kyrka som bland samfundslösa eller de som tillhör Svenska kyrkan. Frikyrkliga är dock alltjämt tämligen negativa till EMU. Personer med enbart svensk bakgrund och som tillhör en icke-kristen religion är inte lika negativa till EMU som andra med enbart svensk bakgrund. Bland personer med utomnordisk invandrarbakgrund finner vi att såväl tillhörighet till katolska eller ortodoxa kyrkor som icke-kristna

religioner innebär en positivare inställning till ett svenskt EMU-medlemskap jämfört med andra religiösa orienteringar.

Även förtroende för Katolska kyrkan har samband med inställningen till förslaget att Sverige bör bli medlem i EMU. Det är därför intressant att analysera i vad mån förtroende för Katolska kyrkan kan förklaras av invandrarbakgrund. Resultatet redovisas i tabell 5.

Tabell 5 *Förtroende för Katolska kyrkan och stöd för svenskt medlemskap i EMU under kontroll för invandrarbakgrund (opinionsbalans och inom parentes antal svarande)*

Förtroende för Katolska kyrkan	Invandrarbakgrund		
	Endast svensk	Nordisk	Utomnordisk
Stort	-8 (61)	+36 (22)	+41 (22)
Varken stort eller litet	-23 (535)	-6 (145)	+16 (92)
Litet	-35 (454)	-14 (97)	+8 (60)

Kommentar: Opinionsbalansen beräknas genom att subtrahera andelen som anger att ett Sverige ska söka medlemskap i EMU som ett mycket eller ganska dåligt förslag från andelen som anger mycket eller ganska bra förslag.

Även efter kontroll för invandrarbakgrund kvarstår ett betydelsefullt samband mellan förtroende för Katolska kyrkan och opinionen om svenskt medlemskap i EMU. Förvisso påverkar även nu invandrarbakgrund, men så gör även förtroende för Katolska kyrkan. Bland personer som enbart har svensk bakgrund, liksom nordisk och utomnordisk, är de som har stort förtroende för Katolska kyrkan betydligt mer positiva till svenskt medlemskap i EMU än de som har lågt förtroende.

Påven, 666, tredje världen och EMU

Lågt förtroende för Katolska kyrkan har samband med motstånd till svenskt medlemskap i EMU. Det är dock inte bland de mest religiöst engagerade – de som regelbundet besöker religiösa möten – som attityden till Katolska kyrkan har störst betydelse, även om det även där finns ett visst samband. Det är istället bland mer sekulariserade personer som en negativ attityd till Katolska kyrkan har starkast samband med åsikten att ett svenskt medlemskap i EMU är ett dåligt förslag. Personer som tillhör en katolsk eller ortodox kyrka och de som har stort förtroende för Katolska kyrkan är dock övervägande positivt inställda till ett svenskt EMU-medlemskap. Men till skillnad från förtroende för Katolska kyrkan kan sambandet mellan att tillhöra en katolsk eller ortodox kyrka och åsikt om EMU till stora delar förklaras av invandrarbakgrund.

Protestanter som brukar tycka att Bibeln har en speciellt viktigt plats i sin religion – så kallade evangelikaler – och vars bibelsyn är bokstavstroende tycks sätta störst tilltro till de tolkningar som menar att bibliska profetior varnar för EU och EMU. Men det räcker inte att enbart vara evangelikal eller att enbart vara bokstavstroende. Bland dem är stödet för EMU lika omfattande som bland dem som varken är evangelikaler eller bokstavstroende. Den religiöse måste både vara bokstavstroende och uppfatta Bibeln som rättesnöre i sitt liv. Först då blir motståndet mot EU extra starkt.

Personer som regelbundet besöker religiösa möten tenderar att vara desto mer negativa till ett svenskt EMU-medlemskap ju starkare de avvisar förslaget att sänka u-hjälpen. Det kan ses som en indikator på att personer som av religiös övertygelse vill se en större global rättvisa också tenderar att vara motståndare till ett svenskt medlemskap i EMU. Trovärdigheten i denna slutsats ökar då mer sekulariserade personer med svagare religiöst engagemang inte uppvisar ett liknande samband mellan åsikt om minskad u-hjälp och svenskt EMU-medlemskap.

Enbart religiöst engagemang har inte något nämnvärt samband med opinion om svensk EMU-medlemskap. Liksom tidigare forskning visar de nu redovisade resultaten att svenskarna är ungefär lika negativa till EMU oavsett hur ofta de besöker religiösa möten. Istället visar resultaten att hänsyn måste tas till den religiösa trons innehåll om sambandet mellan religiositet och EMU-opinionen ska upptäckas.

Noter

- ¹ Detta kapitel ingår i redovisningen av forskningsprojektet ”Religiositet och politik vid millennieskiftet” vilket stöds av Vetenskapsrådet.
- ² De tolv stjärnorna finns också nämnda i Bibeln. I Johannes uppenbarelse 12:1 står det ”Och ett stort tecken syntes på himlen, en kvinna klädd i solen och med månen under sina fötter och en krans med tolv stjärnor på sitt huvud.”
- ³ På senare år har jordbruks- och jämställdhetsminister Margareta Winberg givit anti-katolicismen ett ansikte. Inför folkomröstningen om svenskt medlemskap i EU skriver Winberg i Aftonbladet: ”Det jag har pekat på är risken att EU för Vatikanstatens talan. Problemet handlar om Vatikanstatens reella inflytande i många länder, inom och utom EU. Det finns länder inom EU med en stark katolsk tradition. I dessa länder spelar det stor roll vad som sägs från den heliga stolen.” (Winberg 1994). I en debattartikel om abortfrågan i Dagens nyheter återkommer Winberg till sin kritik av påvestolen. ”Bland motståndarna finns Den Heliga Stolen i Rom, Vatikanstaten. En mycket liten stat med stor makt över människors tankar.” (Winberg 1999).

- ⁴ Frälsning är ett gammalt ord för räddning och syftar på att människan genom sin tro på Jesus kan bli räddad från synd och död med mera.
- ⁵ En tolkning är att Johannes uppenbarelse också förutsäger den ekonomiska kollapsen av odjurets finansiella system. ”Och jordens köpmän gråter över henne och sörjer över henne eftersom ingen längre köper deras skeppslaster... De frukter som du längtade efter gick dig ur handen. Allt som glänsar och skiner har du förlorat, och aldrig mer kommer någon att finna det. De... som har blivit rika genom henne, skall stanna på avstånd, skrämnda av hennes plåga, och gråta och klaga: 'Ve ve, denna stora stad... På en enda timme har all denna rikedom ödelagts.' Gläd er över detta, du himmel och ni heliga och apostlar och profeter! Gud har dömt henne och gett er upprättelse.” (Johannes uppenbarelse 18:11, 14-20).

Referenser

- Broughton, David och Hans-Martien ten Napel (red). 2000. *Religion and Mass Electoral Behaviour in Europe*. Routledge/ECPR studies in European political science:19 London: Routledge.
- ”Daniel.” 1999. I Statens offentliga utredningar. *Bibeln – texterna*. SOU 1999:100. Stockholm: Fakta info direkt, s 1513-1537.
- Demker, Marie. 1998. *Religion och politik*. Stockholm: SNS-förlag.
- Elliot, Maria. 1997. *Förtroendet för medierna. TV, radio och dagspress i allmänhetens ögon*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Franklin, Mark, Mackie, Thomas och Valen, Henry (red). 1992. *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilbrant, Thoralf. 1994. *EU i politik och profetia*. Stockholm: Intermedia.
- Gilljam, Mikael. 1996. ”Det kluvna Sverige?” i Mikael Gilljam och Sören Holmberg. *Ett knappt ja till EU. Väljarna och folkomröstningen 1994*. Stockholm: Norstedts juridik, s 167-210.
- Gustafsson, Göran. 1997. *Tro, samfund och samhälle. Sociologiska perspektiv*. Örebro: Libris.
- Holmberg, Sören och Lennart Weibull. 1999. ”Förtroendet faller.” I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red). *Det nya samhället*. SOM-rapport nr 24, s 27-43.
- Holmberg, Sören. 1994. *SVT/Valu94EU*. Uppsats. Stockholm: Sveriges Television.
- Holmberg, Sören. 2001. ”Socioekonomisk gruppröstning.” I Sören Holmberg (red). *Europaopinionen*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

- Hunter, James. 1983. *American Evangelicalism: Conservative Religion and the Quandary of Modernity*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- "Johannes uppenbarelse." 1999. I Statens offentliga utredningar. *Bibeln – texterna*. SOU 1999:100. Stockholm: Fakta info direkt, s 2432-2460.
- Nelsen, Brent, James Guth och Cleveland Fraser. *Does Religion Matter? Christianity and Public Support for the European Union*. Uppsats. Greenville: Department of Political Science, Furman University.
- Sjöberg, Stanley. 1997. *Profetior inför 2000-talet*. Örebro: Marcus Förlag.
- Skog, Margareta. 1993. *Trosrörelsen i Sverige*. Uppsala: Tro & Tanke.
- Sveriges Kristna Råd. 2000. *Kyrkorna inför EU-ordförandeskapet: Sveriges Kristna Råd uppvaktar regeringen*. Pressmeddelande. 2000-11-24. Stockholm: Sveriges Kristna Råd.
- Trägårdh, Lars. 1999. "Welfare State Nationalism: Sweden and the Specter of the European Union." *Scandinavian Review*:87, s 18-23.
- Wald, Kenneth. 1997. *Religion and Politics in the United States*. Washington DC: Congressional Quaterly Press.
- Östlin, Per. 1992. *Från Babel till Bryssel. De kristna och EG-frågan*. Stockholm: Interskrift.

VARFÖR ÄR DEN SVENSKA NATO-OPINIONEN SÅ NEGATIV?

ULF BJERELD

Sveriges säkerhetspolitiska läge har kanske aldrig varit bättre. Politiker, militärer och säkerhetspolitisk expertis är eniga i sin bedömning att risken för att Sverige mot sin vilja skall bli indraget i militära krigshandlingar i dagsläget är utomordentligt liten. Det enda orosmoment som kan anas vid horisonten är att den politiska situationen i Baltikum och i Ryssland utvecklas på ett sätt som ger upphov till en militär konfrontation mellan dessa stater i Sveriges närområde.¹ Men inte särskilt mycket tyder på att så skulle bli fallet under överskådlig framtid.

I denna ”den bästa av säkerhetspolitiska världar” är det svårt att få till stånd en säkerhetspolitisk debatt som verkligen utgår från svenska säkerhetspolitiska intressen. Så handlar t ex debatten om ett svenskt NATO-medlemskap inte så mycket om vad som vore bäst för Sverige, utan i stället om vad som vore bäst för omvärlden. Skulle balterna, skulle Europa, skulle världsfreden vinna på att Sverige blev medlem av NATO, eller tjänas dessa syften bättre av att Sverige håller fast vid sin militära alliansfrihet? Den altruism och den ideologisering som präglar dagens debatt är ett uttryck för att Sveriges säkerhetspolitiska läge i dag är så gott att det är svårt att hitta självklara säkerhetspolitiska argument för den ena eller andra ståndpunkten.

I avsaknad på renodlade säkerhetspolitiska argument får folkopinionens åsikt i frågan en särskilt framträdande plats i diskussionen. Det visade sig inte minst i utrikesminister Anna Lindhs anförande vid Folk och Försvars rikskonferens i Sälen i januari 2001, då Anna Lindh använde just folkopinionens inställning som ett av de mest centrala argumenten för en bibehållen svensk alliansfrihet. Argumentet återkom flera gånger. Anna Lindh sade t ex att säkerhetspolitiken, för att vara trovärdig, måste ”ha en stark folklig förankring”. Hon betonade att den militära alliansfriheten ”har ett starkt folkligt stöd” och att en ”majoritet av befolkningen avvisar idéer om ett svenskt NATO-medlemskap”. Även i regeringens utrikespolitiska deklaration poängteras att den militära alliansfriheten har ett ”starkt stöd hos det svenska folket”. Och i Försvarsberedningens betänkande som publicerades våren 2001 talas det om en ”stark folklig förankring” för neutraliteten och alliansfriheten.

Men att åberopa folkopinionen i säkerhetspolitiska frågor är ett tveeggat svärd. Kritikerna kan hävda att det är politikernas uppgift att leda opinionen, att försöka förändra den, och inte att slaviskt följa den. Å andra sidan måste man skilja

mellan att leda opinionen och att springa ifrån opinionen. Det är svårt att se något annat politikområde där det är så viktigt att ha förtroende och någon form av åsiktsöverensstämmelse mellan väljarna och de valda som inom just utrikes- och säkerhetspolitiken.

Folkopinionens åsikt om alliansfrihet eller svenskt NATO-medlemskap har under 1990-talet varit i huvudsak stabil. Andelen personer som motsätter sig ett svenskt NATO-medlemskap har varit betydligt större än andelen som förespråkar ett svenskt medlemskap.² Av 2000 års SOM-undersökning framgår att andelen NATO-motståndare fortfarande är betydligt större än andelen NATO-anhängare. Men motståndet har minskat något jämfört med föregående års undersökning.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till NATO-medlemskap, 1994-2000 (procent)

Förslag: Sverige bör söka medlemskap i NATO

År	Bra förslag	Varken eller	Dåligt förslag	Summa procent	Opinionsbalans
1994	15	37	48	100	-33
1995	17	37	46	100	-29
1996	21	34	45	100	-24
1997	24	38	38	100	-14
1998	22	35	43	100	-21
1999	19	34	47	100	-28
2000	24	31	45	100	-21

Kommentar: Opinionsbalansen visar andelen som tycker att det är ett bra förslag minus andelen som tycker att det är ett dåligt förslag. Värdena kan därmed variera mellan +100 (alla tycker att det är ett bra förslag) och -100 (alla tycker att det är ett dåligt förslag). Positiva värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett bra förslag, medan negativa värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett dåligt förslag. Personer som ej besvarat frågan ingår inte i procentbasen.

Av de tillfrågade hösten 2000 anser 24 procent att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap i NATO, mot 19 procent 1999 och 22 procent 1998. Andelen som tycker att det är ett dåligt förslag att Sverige söker medlemskap i NATO uppgår till 45 procent, mot 47 respektive 43 procent i föregående års undersökningar.

Resultaten stämmer väl överens med den undersökning som Styrelsen för Psykologiskt Försvar (SPF) redovisat. SPF ställer frågan ”Om du fick bestämma – tycker du att Sverige skall söka fullt medlemskap i NATO eller skall vi hålla fast vid alliansfriheten?” I 2000 års SPF-studie ansåg 24 procent att Sverige skulle öka medlemskap i NATO och 62 procent att Sverige skulle hålla fast vid alliansfriheten.³ En Sifo-mätning från december 2000 – med frågan ”Tycker du att

Sverige ska ansluta sig till försvarsalliansen NATO” visar att 29 procent svarade ja och 48 procent svarade nej.

Vi skall nu se vilka åsiktsskillnader som återfinns i olika befolkningsgrupper. Tabell 2 visar åsikt i NATO-frågan 1994-2000 efter kön, ålder och partisympati.

Tabell 2 Svenska folkets inställning till NATO-medlemskap efter kön, ålder och partisympati, 1994-2000 (opinionsbalans)

Förslag: Sverige bör söka medlemskap i NATO

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Samtliga	-33	-29	-24	-14	-21	-28	-21
Kön							
Man	-30	-22	-20	-13	-18	-25	-18
Kvinna	-35	-33	-28	-16	-24	-36	-24
Ålder							
15-30	-45	-29	-30	-16	-12	-26	-28
31-60	-32	-32	-26	-15	-27	-30	-26
61-75	-20	-17	-16	-14	-12	-28	-7
Partisympati							
Vänsterpartiet	-58	-53	-46	-57	-39	-55	-51
Socialdemokraterna	-36	-39	-38	-30	-33	-40	-41
Centerpartiet	-35	-26	-28	-32	-29	-40	-23
Folkpartiet	-27	-4	-24	+11	-7	-31	-27
Moderaterna	-17	+2	+7	+21	+9	+4	+16
Kristdemokraterna	-32	-9	-24	+2	-12	-14	+1
Miljöpartiet	-61	-42	-50	-43	-52	-50	-36

Kommentar: Se tabell 1. Ju mer negativ opinionsbalans, desto svagare stöd för att Sverige bör söka medlemskap i Nato.

Kvinnor har en mer negativ inställning än män till svenskt NATO-medlemskap. Så har det varit vid varje enskilt mätillfälle – skillnaden har varierat mellan tre och elva balansmåttsenheter. Åsiktsskillnaderna mellan de olika åldersgrupperna har varierat över tid. Vid flera mätillfällen har de äldsta varit minst negativa till ett svenskt NATO-medlemskap. Så är det även i 2000 års mätning. Gruppen mellan 61-75 år är minst negativ, medan NATO-motståndet är ungefär lika stort i övriga åldersgrupper. Bland partisympatisörerna är NATO-motståndet störst bland vänsterpartister, socialdemokrater och miljöpartister. Moderaterna är det enda parti som uppvisar en klar övervikt för dem som förespråkar ett svenskt NATO-medlemskap. Inom kristdemokraterna väger det jämnt.

Folkpartiet är det enda parti som officiellt driver linjen att Sverige skall söka medlemskap i NATO nu. Men internt är NATO-motståndet i folkpartiet starkt.

Endast 19 procent av folkpartisterna förespråkar ett svenskt NATO-medlemskap, medan andelen NATO-motståndare uppgår till hela 46 procent. Balansmättet (-27) är därmed ungefär detsamma som i föregående års mätning (-31).

I vilken utsträckning motsvaras då motståndet mot ett svenskt NATO-medlemskap av ett stöd för den svenska alliansfriheten? Tabell 3 visar svenska folkets inställning till bibehållen alliansfrihet 1994-2000.

Tabell 3 Svenska folkets inställning till bibehållen alliansfrihet, 1994-2000 (procent)

Förslag: Sverige bör i fredstid föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig

År	Bra förslag	Varken eller	Dåligt förslag	Summa procent	Opinionsbalans
1994	70	23	7	100	+63
1995	69	21	10	100	+59
1996	69	21	10	100	+59
1997	67	21	11	99	+56
1998	62	25	13	100	+49
1999	69	23	8	100	+61
2000	66	21	13	100	+53

Kommentar: Se tabell 1. Ju högre positiv opinionsbalans, desto starkare stöd för att Sverige skall bibehålla alliansfriheten.

På frågan om Sverige i fredstid bör föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig svarade 66 procent av de tillfrågade att det var ett bra förslag, medan andelen som svarade att det var ett dåligt förslag uppgick till 13 procent. I föregående års undersökning uppgick motsvarande andelar till 69 respektive 8 procent.

Hur fördelar sig då åsikterna i alliansfrihetsfrågan i olika befolkningsgrupper? Tabell 4 visar svenska folkets inställning till bibehållen alliansfrihet 1994-2000 efter kön, ålder och partisympti.

De åsiktsmönster som återfinns i olika befolkningsgruppers inställning till alliansfriheten överensstämmer i huvudsak med de åsiktsmönster som återfinns i synen på svenskt NATO-medlemskap. Alliansfriheten har starkare stöd bland kvinnor än bland män. Yngre är något mindre positivt inställda till alliansfriheten, men åsiktsskillnaderna är små mellan olika åldersgrupper. Stödet för alliansfriheten är starkast bland centerpartister, vänsterpartister och socialdemokrater, medan det är svagast bland moderater.

Hur kan vi förstå alliansfrihetens och neutralitetens starka ställning i den svenska folkopinionen? Varför har inte det kalla krigets slut och de förändrade säkerhetspolitiska förutsättningarna påverkat folkviljan i riktning bort från neutralitet och alliansfrihet, mot en mer positiv inställning till NATO-medlemskap?

Tabell 4 Svenska folkets inställning till bibehållen alliansfrihet, efter kön, ålder och partisympati, 1994-2000 (opinionsbalans)

Förslag: Sverige bör i fredstid föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Samtliga	+63	+59	+59	+56	+49	+61	+53
Kön							
Man	+61	+53	+50	+52	+44	+55	+49
Kvinna	+65	+66	+67	+59	+56	+68	+58
Ålder							
15-30	+62	+50	+54	+52	+39	+56	+48
31-60	+61	+61	+59	+56	+42	+62	+56
61-75	+69	+63	+64	+58	+59	+61	+50
Partisympati							
Vänsterpartiet	+83	+72	+76	+81	+66	+74	+69
Socialdemokraterna	+69	+67	+64	+72	+57	+70	+65
Centerpartiet	+65	+66	+61	+74	+66	+67	+74
Folkpartiet	+45	+49	+62	+33	+33	+48	+51
Moderaterna	+49	+42	+37	+29	+24	+46	+30
Kristdemokraterna	+70	+52	+52	+61	+49	+55	+50
Miljöpartiet	+81	+71	+80	+65	+63	+79	+48

Kommentar: Se tabell 1. Ju högre positiv opinionsbalans, desto starkare stöd för att Sverige skall bibehålla alliansfriheten.

Det finns förstås flera skäl och jag tänkte i det följande diskutera tre av dem. Ett första skäl är att NATO för många – med rätt eller orätt – fortfarande är en organisation som associeras till krig. Sverige är ett land som genom sin nära tvåhundra år långa period av fred är nära nog unikt i Europa. Att i en sådan situation – när inget militärt hot riktat direkt mot Sverige kan skönjas – byta säkerhetspolitik och gå med i en militär allians med bindande försvarsgarantier blir för många människor säkerhetspolitiskt ologiskt. Ett NATO-medlemskap skulle – enligt dessa människor – snarare öka än minska risken för att Sverige – *mot sin vilja* – blev indraget i militära krigshandlingar. Och det är ju ett säkerhetspolitiskt kärnargument så gott som något.

För det andra spelar sannolikt NATO:s kärnvapendoktrin en betydelsefull roll. Sedan 1960-talet kännetecknas svensk politisk kultur – från vänster till höger – av ett starkt motstånd mot kärnvapen överhuvudtaget. Tröskeln till att Sverige som NATO-medlem skulle understödja kärnvapendoktrinen blir hög. Och blotta tanken på att svenska politiska ledare skulle behöva sätta sig ned med företrädare för NATO-staterna och förhandla om huruvida NATO skulle ha rätt att i fredstid lagra kärnvapen i Sverige blir för många människor ett hinder att ens vilja tänka tanken vidare.

För det tredje – och kanske viktigast: Ett av de argument som NATO-anhängare ofta för fram i debatten är att Sverige skall gå med i NATO eftersom det är där vi hör hemma, inte minst politiskt och ekonomiskt. Problemet med detta ”hemhörighetsargument” är att många personer inte känner sig hemma i denna gemenskap. Det finns en euroskepticism i den svenska opinionen som man inte kan önsketänka bort,⁴ och inte heller avfärda – vilket ibland faktiskt görs – som ett uttryck för isolationism eller likgiltighet inför vad som händer i omvärlden. NATO-motståndare är som grupp inte mer isolationistiska eller likgiltiga än NATO-vänner – snarare tvärtom. Om vi t ex undersöker biståndsvilja och vilja att ta emot fler flyktingar i Sverige hos NATO-vänner och hos NATO-motståndare, finner vi att NATO-motståndare är mer positiva till att ge bistånd och till att ta emot flyktingar än vad NATO-anhängare är.⁵

Tabell 5 Åsikt om bistånd och flyktingmottagning bland Nato-anhängare och Nato-motståndare, 2000 (opinionsbalans)

	Minska u-hjälpen		
	NATO-anhängare	NATO-motståndare	Opinionsavstånd
Vänsterpartiet	-22	-42	20
Socialdemokraterna	-10	-37	27
Folkpartiet	-53	-61	8
Moderaterna	+21	-4	25
Kristdemokraterna	+2	-37	39
Samtliga	+1	-35	36
	Färre flyktingar		
	NATO-anhängare	NATO-motståndare	Opinionsavstånd
Vänsterpartiet	+31	-11	42
Socialdemokraterna	+29	-3	32
Folkpartiet	-7	-14	7
Moderaterna	+49	+29	20
Kristdemokraterna	+29	-17	46
Samtliga	+34	-1	35

Kommentar. Tabellen visar åsiktsskillnaden mellan NATO-anhängare och NATO-motståndare i fråga om flyktingmottagning och bistånd efter partisympati. Ju högre positiv opinionsbalans, desto större andel som tycker det är ett bra förslag att minska u-hjälpen och att ta emot färre flyktingar. Opinionsavståndet utgörs av skillnaden mellan NATO-anhängares och NATO-motståndares opinionsbalansvärden. Ju större opinionsavstånd, desto större åsiktsskillnad mellan NATO-anhängare och NATO-motståndare.

Sambandet återfinns även efter kontroll för partisympati. En NATO-kritisk moderat, folkpartist eller socialdemokrat tenderar att vara mer positivt inställd till

bistånd och flyktingmottagning än vad t ex en NATO-vänlig moderat, folkpartist eller socialdemokrat är.

NATO-motståndet är således inte uttryck för någon isolationism eller likgiltighet inför vad som händer i omvärlden. Den bristande "hemhörigheten" i NATO har i stället sin grund i att många svenskar inte känner en tillräckligt stark värdegemenskap med t ex fransmän och spanjorer, turkar och greker och i förlängningen kanske ester, letter och litauer för att man skall vara beredd att – i bokstavlig mening – dela sina öden med dem och förvänta sig att de skall dela sina öden med oss. Värdeskillnaden har i sin tur har sin grund i Sveriges starkt frihetliga och jämlikhetsbaserade kultur som härrör ur en svensk historisk tradition med en anti-hierarkisk och anti-auktoritär protestantism, en stark självägande bondeklass och i princip avsaknad av en feodal samhällsordning. Denna frihetliga och jämlikhetsbaserade kultur leder – enligt min uppfattning – till en stark uppslutning bakom det nationella oberoendet – därav även skepsisen mot EU – och till en samhörighetskänsla snarare med Danmark och främst med Norge, än med de flesta andra europeiska stater.

Noter

- ¹ Se t ex Försvarsberedningens rapport "Gränsöverskridande sårbarhet – gemensam säkerhet" Ds 2001:14. Stockholm 2001.
- ² Jämför Bjereld (2000).
- ³ Stütz (2000)
- ⁴ Se t ex Holmberg (2001), Lindahl (2000) och Oscarsson (2001).
- ⁵ Se Demker och Malmström (1999) samt Ekengren (2000) för utvecklingen av den svenska flykting- respektive biståndsoptionen över tid.

Referenser

- Bjereld, U. (2000) "Den svenska NATO-opinionen – en fråga om säkerhetspolitisk identitet?" i Holmberg, S. och Weibull, L. (red). *Det nya samhället*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet.
- Demker, M. och Malmström, C. (1999) *Ingenmansland? Svensk immigrationspolitik i utrikespolitisk belysning*. Lund, Studentlitteratur.
- Ekengren, A-M. (2000) "Det frivilliga biståndet?" i Holmberg, S. och Weibull, L. (red). *Det nya samhället*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet.
- Gränsöverskridande sårbarhet – gemensam säkerhet*. Rapport från Försvarsberedningen. Ds 2001:14.
- Holmberg, S. (2001) "Opinionsstödet för EU" i Holmberg, S. m fl. *EuropaOpinionen*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

- Lindahl, R. (2000) "I väntan på folkomröstningen om EMU" i Holmberg, S. och Weibull, L. (red). *Det nya samhället*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet.
- Oscarsson, H. (2001) "Den nya EU-dimensionen" i Holmberg, S. m fl. *Europa-Opinionen*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Stütz, G. (2000) *Opinion 2000. Den svenska allmänhetens syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret*. Styrelsen för psykologiskt försvar. Meddelande 156.

GRANNAR PÅ AVSTÅND – OM SVERIGE OCH POLEN

LENNART WEIBULL OCH ANDERS LITHNER

Det är bara 15 mil mellan Sverige och Polen. Den kortaste sträckan är den mellan Sandhammaren i Skånes sydösta hörn och den polska nordkusten strax öster om Kolobrzeg. Dagfärjan från Ystad i Sverige till Swineoujscie i Polen tar bara 6 timmar och med katamaran går det på under 3 timmar.

Polen är alltså en av Sveriges närmaste grannar. Landet ligger på ungefär samma avstånd som Tyskland och mycket närmare än Storbritannien eller Frankrike. Dessutom är Polen med sina nästan 40 miljoner invånare ett av de största länderna i vårt närområde – och i den svenska historien har Polen spelat en betydelsefull roll (Vihalemm, 1997; jfr Englund, 2000). Men i 1990-talssvenskarnas medvetande ligger landet betydligt längre bort. En studie från 1994 visade att endast 8 procent av svenskarna uppfattade det som viktigt att följa med i vad som hände i Polen, i jämförelse med i genomsnitt 15 procent för de nordiska länderna och 16 procent för Storbritannien och Tyskland; USA låg högst med närmare 25 procent av svenskarna som tyckte att det var viktigt att följa utvecklingen där (Weibull och Rosengren, 1995). Slutsatsen är given – den kulturella närheten är viktigare än den geografiska för intresset att följa med. Och då ligger Polen inte så nära.

Samtidigt visar sig att det finns variationer över tid. Intresset att följa nyheter från Polen låg i början av 1990-talet på samma nivå som för de nordiska grannländerna. Det är troligt att det var en följd av den politiska utvecklingen. Demokratiseringen i slutet av 1980-talet satte ett nytt Polen på kartan och höjde för en tid intresset för landet (Weibull och Rosengren, 1998).

Att den politiska utvecklingen har betydelse för hur allmänheten betraktar ett land kom i slutet av 1990-talet på nytt att aktualiseras bl a beträffande Polen. EU:s planerade östutvidgning har stått på agendan under ett par år. Polen är det största av ansökarländerna från det gamla Östeuropa och Sverige har som land engagerat sig för EU:s utvidgning mot öster, inte minst mot bakgrund att det i flera fall rör sig om grannländer till Sverige.

Diskussionen om östutvidgningen var också bakgrunden till att SOM-Institutet våren 1999 inbjöds att delta i ett projekt med syfte att belysa svenskarnas bild av Polen i den nya politiska situationen. Samtidigt genomfördes motsvarande undersökning av polackernas Sverigebild. Dessutom gjordes motsvarande komparativa studier mellan Polen och ett antal andra EU-länder.¹ Den svenska delen av

studien genomfördes som en del av SOM-undersökningen hösten 1999. I det följande redovisas huvudresultaten. Den centrala frågan är hur Polen uppfattas i förhållande till andra länder, både som potentiellt EU-land och som nation. Vidare berörs svenskarnas syn på Polens inre förhållanden. Slutligen görs vissa jämförelser med resultaten från den polska studien beträffande polackers syn på Sverige. Först redovisas dock svenskarnas allmänna syn på östutvidgningen av EU.

Vilka östeuropeiska länder skall få vara med i EU?

Utvidgningen av EU österut berör i princip alla länder inom det tidigare östblocket. De länder som är de primära kandidatländerna är de baltiska staterna, Polen, Tjeckien, Ungern och Slovenien, men också Bulgarien är på sikt kandidat. Vid sidan av de gamla Östblocksländerna diskuteras även Turkiets medlemskap (jfr Lindahl, 2001). Som en jämförelse inkluderades även Ryssland i SOM-studien. I frågeundersökningen ställdes en fråga där samtliga dessa länder räknades upp och för varje land fick svarspersonerna ange om de ansåg om landet på kortare eller längre sikt borde få bli EU-medlem. Som ett alternativ i frågan kunde även anges att EU inte alls borde utvidgas.

Tabell 1 Attityder till EU-medlemskap för ett antal länder i det tidigare östblocket samt Turkiet hösten 1999 (procent)

	Estland	Lettland	Polen	Litauen	Tjeckien	Ungern	Slovenien	Bulgarien	Ryssland	Turkiet
1. Bör bli medlem i EU under de närmaste fem åren	23	21	22	20	18	18	13	9	6	7
2. Bör bli medlem i EU om fem till tio år	13	13	12	13	12	12	12	11	8	8
3. Bör bli medlem i EU om tidigast tio år	6	7	6	7	8	7	9	10	11	9
4. Bör ej bli medlem i EU	4	4	4	5	5	4	6	7	17	17
Ingen uppfattning	54	54	55	55	58	59	60	63	58	58
Summa procent	100	99	99	100	101	100	100	100	100	99
Balansmått*	+26	+23	+24	+21	+17	+20	+10	-3	-13	-11

* = Alternativ 1 och 2 minus 3 och 4.

Källa: SOM 1999

Kommentar: Tabellen bygger på den nationella SOM-undersökningen 1999. I frågan ingick alternativet 'EU skall inte utvidgas'. Av samtliga svarspersoner angav 26 procent detta alternativ. Dessa ingår inte i basen för beräkningen av attityden till de enskilda länderna (antal svar=1800).

Ett första resultat är att drygt var fjärde svarsperson inte ansåg att EU borde utvidgas. Andelen kan förefalla hög inte minst mot bakgrund av att Sverige som land engagerat sig för en utvidgning. En närmare granskning av vilka som var emot utvidgning ger dock vid handen att det till stor del rör sig om personer som är kritiska mot det svenska EU-medlemskapet. Av dem som är kritiskt inställda till Sveriges medlemskap är drygt 40 procent mot en utvidgning av EU, bland EU anhängarna är motsvarande andel mindre än 10 procent. Slutsatsen är därför att resultatet inte uttrycker en specifik invändning mot att EU utvidgas mot öster utan snarast innebär en negativ inställning till att EU som idé och organisation tillåts expandera. Det finns dock även en åldersfaktor bakom skillnaden i bedömning: oberoende av EU-uppfattning är äldre något mera tveksamma till en östutvidgning än yngre.

När det gäller de som tar ställning till enskilda länder är det allmänna mönstret inte någon negativ inställning utan istället tvekan eller bristande kunskap (tabell 1). För samtliga länder är det en majoritet av svarspersonerna som inte har någon uppfattning eller inte kan ta ställning, lägst är andelen för Estland och Lettland (54%) och högst för Bulgarien (63%).

När det gäller inställningen till kandidatländerna bland dem som har en åsikt kan tre grupper urskiljas:

- De länder där en klar majoritet menar att länderna bör bli medlemmar inom åtminstone tio år (varav de flesta menar att det bör ske inom fem år). Detta gäller i rangordning Estland, Polen, Lettland, Litauen, Ungern och Tjeckien.
- De länder som har en knapp majoritet för medlemskap inom åtminstone tio år och där opinionen är något mera polariserad. Detta gäller Slovenien och Bulgarien.
- De länder där endast en minoritet anser att de bör bli medlemmar inom tio år och där dessutom en stor grupp menar att de absolut inte bör bli EU-medlemmar. Det gäller Turkiet och Ryssland.

I utfallet av frågan ryms både en närhetsfaktor och ett slags kulturfaktor. Det ligger i första hand nära att påtala det geografiska avståndet. Den positiva inställningen finns till länder i närområdet, t ex är alla Östersjöländer utom Ryssland med i första gruppen, och den något mer negativa bedömningen gäller länder på längre avstånd. Det viktiga undantaget är dock Ryssland. Ryssland ligger i stort sett lika nära Sverige som de baltiska staterna och Polen, men det finns ändå en klar majoritet som inte vill ha med landet i EU. Till avvikelsen kan finns både politiska förklaringar, t ex att Ryssland inte är något aktuellt kandidatland, ekonomiska förklaringar, t ex att Rysslands ekonomiska situation inte tillåter EU-inträde, och kulturella förklaringar, t ex att man inte tycker att landet hör hemma i Europa. I ljuset av en sådan tolkning kan också ifrågasättas om det bara är geografiskt avstånd som bidrar till den negativa opinionen i fråga om Turkiet; här

är det rimligt att anta att även ekonomiska och kulturella faktorer spelar en stor roll.

Det intressanta med resultatet i ljuset av vår centrala fråga är emellertid att Polen tillhör tätgruppen. Av dem som har en åsikt i frågan är det nästan 50 procent som vill ha landet som EU-medlem inom fem år. Endast Estland har ett par procentenheters högre andel. Men också den positiva inställningen till Polen kan tolkas i politiska termer, t ex att Sverige gått inför att stödja Polens EU-inträde. Frågan kvarstår därför hur stort det kulturella avståndet till Polen kan vara i förhållandet till vad det är till andra länder.

Inställning till olika nationaliteter

En indikator på kulturellt avstånd är hur man betraktar andra nationaliteter. Den person som på ett mera abstrakt plan uttrycker sitt gillande av människor i ett annat land kan antas i större utsträckning identifiera sig med det landet än den som ställer sig mera avvisande. Med en sådan utgångspunkt fick svarspersonerna i undersökningen placera in tio olika nationaliteter, inklusive svenskar, på en skala från 0 (ogillar starkt) till 10 (gillar starkt). Dessutom fanns det ett alternativ för dem som inte hade någon uppfattning. Utfallet redovisas i tabell 2.

Tabell 2 Ogillande och gillande av olika nationaliteter 1999 (procent)

	Svenskar	Engelsmän	Amerikaner	Österrikare	Fransmän	Ungrare	Tjecker	Tyskar	Polacker	Ryssar
Andel som <i>inte</i> har en uppfattning	17	22	22	29	26	33	34	23	30	30
Andel som ogillar (0-3) bland samtliga	1	3	5	4	7	5	6	16	12	17
Andel som gillar (7-10) bland samtliga	56	37	31	23	18	12	11	17	10	9
Andel som ogillar (0-3) bland dem med uppfattning	1	4	7	5	10	8	9	20	17	24
Andel som gillar (7-10) bland dem med uppfattning	68	47	40	32	25	18	17	22	14	12
Balansmått	+67	+43	+33	+27	+15	+10	+8	+2	-3	-12
Genomsnittsvärde	7,5	6,5	6,1	5,9	5,5	5,4	5,3	5,1	4,9	4,6

Källa: SOM-undersökningen 1999

Kommentar: Balansmålet redovisar andelen som ogillar en viss nationalitet minus andelen som gillar den. Genomsnittsvärdet på skalan mellan 0 – 10 är 5.

En första iakttagelse är att andelen som inte har någon uppfattning eller inte kan ta ställning till de nämnda nationaliteterna är förhållandevis hög, låt vara att den är betydligt lägre än i fråga om synen på ländernas EU-inträde. Även här är det främst nationaliteter i de östeuropeiska länderna som omkring en tredjedel av allmänheten saknar uppfattning om. Att omkring 15 procent inte heller kan ange sin inställning till svenskar tyder dock på att det generellt kan vara svårt att ställa sig till en nationalitet.

Om vi utgår från samtliga svar rangordnar sig de tio nationaliteterna efter andelen gillande (7-10 på den tiogradiga skalan) på följande sätt:

- Svenskar (56%)
- Britter (37%)
- Amerikaner (31%)
- Österrikare (23%)
- Fransmän (18%)
- Tyskar (17%)
- Ungrare (12%)
- Tjecker (11%)
- Polacker (10%)
- Ryssar (9%)

Rangordningen blir densamma även när vi exkluderar dem som inte tar ställning men procentandelarna blir högre och spännvidden större – från 68 procent som gillar svenskar till 12 procent för som gillar ryssar.

Om vi väljer att även väga in antipati blir helhetsbilden i stort densamma. De nationaliteter som får högt gillande har relativt få med lågt gillande. Konsekvensen är att balansmättet mellan gillande och ogillande följer samma rangordning men med ännu större spridning: svenskarna har bland personer med en uppfattning ett balansmått på +67 (gillande minus ogillande) och ryssar ett värde på –12. Inställning till tyskar avviker något i denna jämförelse genom att det här finns en nästan lika hög andel med antipati som med sympati – balansmättet är på endast +2, vilket placerar tyskarna i samlad rangordning efter både Ungern och Tjeckien.

Det allmänna mönstret är att Sverige och den anglosaxiska världen ligger högt på svenskarnas sympatiska och det tidigare Östeuropa lågt med minusvärden på balansmättet. Däremellan finns den västeuropeiska kontinenten. Resultatet i fråga om britter och amerikaner ligger helt i linje med tidigare studier av nationspreferenser. En studie av vilka länder svenskar någon gång hade funderat på att flytta till gav en övervikt för anglosaxiska länder i förhållande till andra (Rönström och Weibull, 1996).

En dimensionsanalys av nationalitetsbedömningar ger intressanta perspektiv på länderskillnaderna. En faktoranalys med en lösning efter Kaiser's kriterium resulterar i två faktorer.² Den första omfattar de östeuropeiska länderna som såle-

des bedöms på ett likartat sätt, den andra övriga länder. En trefaktorslösning med samma analysteknik innebär att den andra faktorn splittras i två, där svenskar och de två anglo-saxiska nationaliteterna bildar en dimension och de två centraleuropeiska den andra, medan fransmännen hamnar utanför (tabell 3). En fyrfaktorslösning resulterar i att fransmännen framträder som en egen dimension.

Tabell 3 Dimensioner i synen på människor i andra länder, 1999

	Östlig	Anglo-Saxisk	Centraleuropeisk
Polacker	0,86	0,08	0,16
Ryssar	0,85	0,01	0,06
Tjecker	0,81	0,22	0,24
Ungrare	0,72	0,18	0,39
Svenskar	0,05	0,87	0,01
Britter	0,20	0,71	0,30
Amerikaner	0,09	0,62	0,53
Österrikare	0,17	0,39	0,77
Tyskar	0,38	0,04	0,76
Fransmän	0,47	0,40	0,33
Förklarad varians	47%	16%	7%

Källa: SOM-undersökningen 1999

Kommentar: Varimaxrotering. Trefaktorslösning.

Dimensionsanalysens resultat visar att det finns ett slags grundläggande riktningar i svenskarnas omvärldsorientering. sympatierna förefaller vara ett uttryck för ett kulturellt förhållningsätt både i termer av sympati och antipati. Den dominerande orientering är den anglosaxiska, som då i första hand speglar kulturell och språklig närhet. Inte minst engelskan som dominerande andraspråk i Sverige har en stor betydelse, vilken förstärks av den stora spridningen på den svenska marknaden av kulturprodukter från USA och Storbritannien i form av TV-serier, biografier och böcker. Någon motsvarande kulturell vardagsnära finns inte beträffande de östeuropeiska länderna (jfr Carlsson m fl, 1999). Polen är ett land som också har en begränsad uppmärksamhet i svenska medier.

Nationalitetsbedömningar i olika grupper

De låga siffrorna för inställningen till nationaliteter i det tidigare Östeuropa ger upphov till frågor. Det gäller särskilt polacker som tillsammans med ryssar är de enda som uppvisar minussiffror i balansmättet. Ett första steg i analysen är att

fråga sig vilka skillnader som kan finnas mellan olika grupper i synen på nationaliteterna. I tabell 4 redovisas en översikt efter kön, ålder, utbildning och region respektive politiskt intresse och ideologisk orientering. Översikten bygger på balansmått. Det som inte framgår av tabellen är att vissa grupper i större utsträckning än andra inte kunnat ta ställning. Det gäller särskilt kvinnor, äldre och lågutbildade. När det gäller inställning till polacker har exempelvis 35 procent av kvinnorna, nästan 40 procent av pensionärerna och ca 35 procent av de lågutbildade inte markerat någon åsikt.

Tabell 4 Ogillande och gillande av olika nationaliteter i olika grupper 1999 (balansmått)

Bland dem som har en uppfattning	Svenskar	Britter	Amerikaner	Österrikare	Fransmän	Ungrare	Tjecker	Tyskar	Polacker	Ryssar	Antal svar
Män	+66	+41	+28	+23	+8	+8	+9	±0	-5	-13	597
Kvinnor	+67	+46	+39	+31	+21	+13	+6	+3	±0	-10	557
15 – 29 år	+73	+43	+31	+26	+14	+5	+4	-3	-7	-14	26
30 – 49 år	+64	+43	+30	+21	+15	+9	+9	-4	-1	-1	412
50 – 64 år	+66	+45	+37	+32	+17	+14	+12	+7	-1	-11	316
65 – 80 år	+62	+42	+37	+31	+15	+15	+6	+9	-4	-16	166
Lågutbildade	+63	+36	+29	+27	+13	+7	+7	-1	-4	-11	514
Medelutbildade	+73	+48	+45	+32	+17	+12	+6	-1	-7	-21	306
Högutbildade	+66	+51	+29	+23	+16	+13	+12	+6	+5	-5	323
Stockholm	+72	+56	+46	+31	+26	+16	+9	+6	+9	-10	245
Sydsverige	+64	+42	+24	+27	+12	+9	+3	+7	-14	-20	166
Västsverige	+67	+43	+30	+29	+10	+8	+8	+5	-1	-6	216
Övre Norrland	+61	+28	+14	+19	+11	+13	+9	-13	±0	-9	71
<i>Politiskt intresse</i>											
Högt	+52	+44	+27	+25	+15	+10	+8	+11	+7	-2	119
Medel	+67	+51	+35	+28	+15	+15	+13	+5	±0	-11	492
Lågt	+68	+36	+33	+26	+14	+6	+2	-5	-7	-14	533
<i>Subjektiv ideologi</i>											
Vänster	+61	+37	+15	+17	+10	+9	+9	-6	-3	-4	362
Mitten	+67	+35	+32	+23	+18	+11	+9	-1	+1	-9	374
Höger	+70	+56	+50	+39	+16	+11	+6	+9	-5	-21	399

Kommentar: Enbart ett fåtal svenska regioner har redovisats. Valet av regioner har gjort för att maximera avstånden inom Sverige i nord-sydlig och öst-västlig riktning. Högt politiskt intresse är de som angivit sig vara mycket politiskt intresserade; medelintresse = ganska politiskt intresserade; lågt politiskt intresse = inte särskilt eller inte alls politiskt intresserade. Subjektiv ideologi: vänster = klart eller något åt vänster; höger = klart eller något åt höger; mitten = varken vänster eller höger.

När det gäller bedömningsmönstren i olika demografiska grupper kan noteras att kvinnor uppfattar samtliga nationaliteter utom tjecker mera positivt än vad män gör. Högutbildade och boende i Stockholmsregionen är också något mera gillande än andra utbildningsgrupper respektive boende i andra redovisade regioner.

Det är svårare att se entydiga mönster för enskilda länder. Tyskar, ungrare, österrikare och amerikaner får en positivare bedömning bland äldre än bland yngre. För polacker finns inte något sådant mönster. Polacker och ryssar skiljer däremot ut sig något i olika utbildningsgruppers bedömningar: båda får en klart mer positiv bedömning av högutbildade än bland andra utbildningsgrupper.

Den nedre delen av tabell 4 redovisar nationalitetsbedömningarna i ljuset av svarspersonernas politiska orientering – politiskt intresse och subjektiv vänster-högerposition. Det visar sig här att för tyskar, polacker och ryssar, i motsats till flertalet andra nationaliteter blir värderingen mer positiv desto mer politiskt intresserad man är: mycket politiskt intresserade har exempelvis ett positivt balansmått för polacker.

Den faktor som kanske ger det sammantaget intressantaste utslaget i nationalitetsbedömningen är den subjektiva vänster-höger-placeringen. Något tillspetsat kan konstateras att det framkommer 'vänster-' och 'högnationaliteter'. Ryssar får de minst negativa bedömningar från personer till vänster, amerikanerna de mest positiva från höger. Även österrikare och briter ligger klart bättre till bland höger- än bland vänsterorienterade människor. För polacker finns däremot inte någon klar tendens.

En slutsats som kan dras är att politiskt intresse är en viktig faktor bakom en positiv uppmärksamhet för Polen, medan landet däremot inte förefaller kopplat till någon ideologisk position. I övrigt är det omöjligt att utläsa något entydigt mönster i resultaten.

Kontakter med Polen

Om vi har svårt att få en entydig bild av människors bedömningar kan det vara rimligt att vända på perspektivet och ställa frågan om vilka kontakter svenskarna överhuvudtaget har eller har haft med Polen. Kanske kan det föra oss vidare när det gäller att förstå förhållandet mellan de två länderna.

Om vi startar med den fysiska kontaktytan är det tydligt att den är förhållandevis liten. Bland svenskar har endast cirka 15 procent någon gång varit i Polen. Majoriteten av dem, totalt 13 procent, har varit där som turister, medan fasta affärskontakter berör endast några få procent (tabell 5). Andelen stämmer relativt väl med en studie från 1991 och 1994, då 11 respektive 13 procent av den svenska allmänheten uppgav sig ha besökt Polen (Weibull och Rosengren, 1997:164ff; Vihalemm, 1997:151). De som varit i Polen är företrädesvis män, högutbildade och, föga överraskande, sydsvenskar.

Tabell 5 Andel svenskar som har eller har haft olika typer av kontakt med Polen 1999 (procent)

	Besökt Polen som turist	Besökt Polen i tjänsten	Känner personer i Polen	Känner polacker i Sverige	Följer utvecklingen i Polen	Lärt om Polen i TV	Antal svar
Män	15	6	9	25	2	46	865
Kvinnor	11	1	7	27	1	37	934
15 – 29 år	12	2	8	32	2	38	374
30 – 49 år	14	4	8	26	5	42	625
50 – 64 år	15	7	12	29	7	48	479
65 – 80 år	9	1	3	15	7	33	321
Lågutbildade	11	3	7	20	4	36	866
Medelutbildade	13	2	7	29	5	42	421
Högutbildade	17	8	12	37	8	54	456
Stockholm	12	4	10	35	5	46	354
Sydsverige	19	6	12	31	7	44	269
Västsverige	13	3	6	28	4	37	343
Övre Norrland	3	3	6	21	4	32	104
Alla	13	5	8	26	5	41	1 799

Källa: SOM-undersökningen 1999

Kommentar: Om valet av region, se tabell 2.

Den vanligaste kontakten med Polen är dock inte närvaro i landet utan att man läst om landet eller hört om det i TV. Det gäller för cirka 40 procent. Även här är det vanligast bland män och högutbildade. Omkring en fjärdedel av svarspersonerna uppger sig känna polacker i Sverige. På nytt är det högutbildade, där det är vanligast, men också bland yngre är det klart vanligare än bland äldre.

Det är således den passiva orienteringen mot Polen som dominerar. Andelen som uppger sig aktivt följa utvecklingen är endast fem procent. Om vi väger samman de olika procenttalen kan vi anta att andelen polenintresserade svenskar måste ligga på under tio procent. Det ligger helt i linje med den inledningsvis refererade studien av svenskarna omvärldsintresse 1995, som visade att 8 procent av allmänheten bedömde det som viktigt att hålla sig informerad om Polen, i jämförelse med t ex 24 procent om USA (Weibull och Rosengren, 1996 och 1997). Samma studie visade att 63 procent av svenskarna hade varit i Tyskland och 42 procent i Storbritannien. Trots den stora skillnaden i avstånd var det fler som besökt USA (19%) än som besökt Polen (11%). På frågan om de funderat på att flytta till något annat land var det ingen som nämnde Polen, medan därem-

mot 15 procent talade om USA. Det är högst troligt att motsvarande relationer även gäller i början av 2000-talet.

Kontakterna och omvärldsbilden

De egna kontakterna med Polen visar sig som väntat ha stor betydelse för Polenbilden. Bland dem som har besökt Polen gillar 25 procent polackerna som nationalitet, i jämförelse med 12 procent bland dem som inte varit där. Andelen Polenpositiva är nästan exakt desamma om man har polska vänner eller om man uppger sig följa utvecklingen i Polen. Minst betydelse har den passiva uppmärksamheten för Polen i böcker eller på TV. Bland dem som hört om Polen på detta sätt gillar 17 procent polackerna, bland dem som inte gjort det är andelen 12 procent.

Så långt har Polenbilden mest handlat om landet respektive befolkningen, nationaliteten. För att få en mera fördjupad Polenbild ställdes även en fråga där svarspersonerna fick bedöma olika egenskaper hos det polska samhället. I tabell 6 redovisas en översiktlig bild, där bedömningarna även relateras till besök i respektive aktiv orientering till Polen.

Ännu en gång måste konstateras att andelen av svenskarna som har någon uppfattning om det polska samhället är begränsad. Genomsnittet som inte kan eller vill ta ställning är omkring 60 procent. Det innebär att klart mindre än hälften av svenskarna kan antas ha någon tydlig bild av Polen. Omkring hälften anser sig kunna fälla en omdöme om den polska ekonomin, medan endast cirka 30 procent tycks ha någon bild av politiken i Polen. I likhet med tidigare är det främst kvinnor, äldre och lågutbildade som saknar uppfattning.

Bland dem som har en uppfattning instämmer nästan alla i att katolska kyrkan har stort inflytande och mer än hälften i att byråkratin försvårar människors liv, att korruption är allmänt och att tillväxten är hög. Samtidigt tar en majoritet avstånd ifrån att arbetslivet är välorganiserat. På ett allmänt plan måste Polenbilden betraktas som negativ; visserligen präglas landet av ekonomisk tillväxt, men också av byråkrati, korruption och ett oorganiserat arbetsliv. Att katolska kyrkan anses ha stort inflytande bidrar troligen inte till att göra bilden mera positiv.

Om detta är den allmänna bilden bland dem som överhuvudtaget har någon uppfattning om Polen är frågan hur den förhåller sig till bedömningar bland dem som har nära kontakter med landet respektive följer utvecklingen där. Det kan då konstateras att de som uppger sig följa med vad som händer i Polen överlag ger en positivare, om än inte helt positiv, bild av situationen. En klart högre andel i denna grupp pekar på den ekonomiska tillväxten som utmärkande drag för Polen och menar att både demokratin och marknadsekonomin fungerar och att de mänskliga rättigheterna respekteras än vad övriga gör. Men även de som följer utvecklingen bedömer arbetslivet lika negativt, liksom de framhåller korruptionens stora utbredning. Också de som varit på besök i Polen som turister har på detta sätt en mer nyanserad föreställning om landet.

Tabell 6 Bedömning av olika egenskaper hos det polska samhället efter graden av kontakter med Polen och politisk orientering 1999 (procent)

	Kan ej ta ställning															
	Bland dem som kan ta ställning:						Följer utvecklingen i Polen									
	Alla		Fel- Balans-aktigt mått		Riktigt aktigt mått		Har besökt Polen		Fel- Balans-aktigt mått		Politiskt intresse					
	Riktigt	Fel- Balans-aktigt mått	Riktigt	Fel- Balans-aktigt mått	Riktigt	Fel- Balans-aktigt mått	Riktigt	Fel- Balans-aktigt mått	Högt	Medel	Lågt	Vänster	Mitten	Höger		
En stark ekonomisk tillväxt	50	51	20	+31	75	6	+69	63	14	+49	+52	+32	+10	+19	+27	+44
Byråkratin försvarar människors liv	58	60	9	+51	62	6	+56	66	10	+56	+57	+51	+51	+52	+48	+56
Arbetslivet är välorganiserat	61	10	51	-41	12	34	-22	10	52	-42	-16	-38	-54	-41	-41	-41
Korruption är allmänt utbredd	59	54	14	+40	56	14	+42	57	13	+44	+34	+37	+48	36	+41	+46
Demokratin fungerar väl	59	18	36	-18	29	25	+4	14	29	-15	±0	-11	-33	-20	-16	-17
Politiker är inkompetenta	68	23	29	-6	16	30	-14	27	23	+4	-14	+3	+4	-11	-4	-2
Medborgerliga rättigheter respekteras	60	21	34	-13	25	20	+5	19	30	-11	+9	-5	-30	-13	-7	-17
Katolska kyrkan har stort inflytande	54	84	2	+82	91	3	+88	85	2	+83	+87	+86	+76	+83	+79	+84
Marknadsekonomi fungerar bra	62	23	33	-10	42	17	+25	26	25	+1	+8	-4	-24	-19	-2	-6

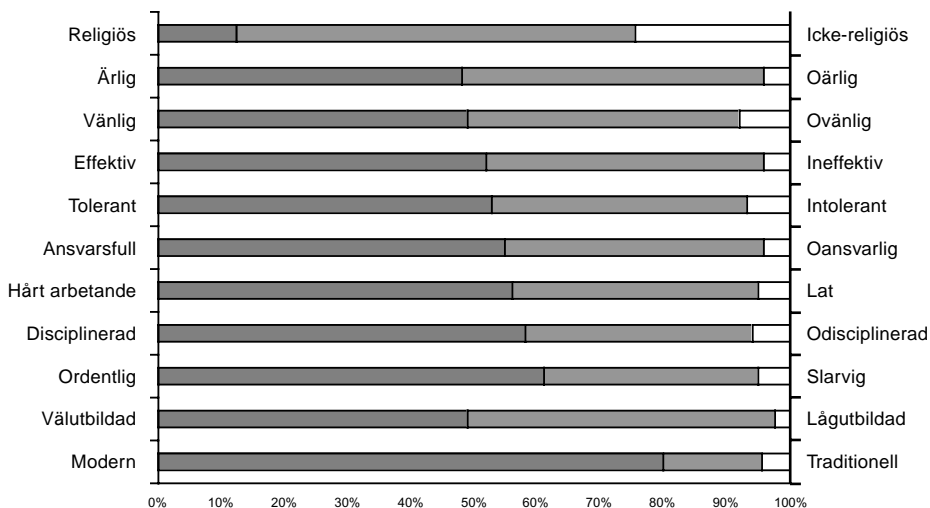
Kommentar: "Riktigt" påstående avser värdena 7-10 och "felaktigt" påstående värden 0-3 på en skala mellan 0 och 10 där 0 = "Helt felaktigt påstående" och 10 = "Helt riktigt påstående". Om Politiskt intresse och Subjektiv ideologi, se kommentar till tabell 4.

Det är dock inte bara intresse för och besök i landet som nyanserar den allmänna och ytliga bilden i Polen. Liksom i det föregående visar sig människors politiska intresse vara en viktig faktor. Politiskt intresserade svenskar har en bild av Polen som klart skiljer sig från de mindre intresserade. Särskilt stora skillnader finns i föreställningar om ekonomisk tillväxt, demokrati, marknadsekonomi och medborgerliga rättigheter. Politiskt intresserade förefaller överlag ha en mer nyanserad bild av utvecklingen i Polen än de politiskt ointresserade. Däremot spelar subjektiva vänster-höger-föreställningar en förhållandevis liten roll för svenskar- nas Polenbild.

Motbilder från grannlandet?

Också från Polen till Sverige är det 15 mil. Också i polsk historia har Sverige spelat en stor, om än inte alltid så uppskattad roll. Samtidigt var Sverige under många år Polens närmaste västeuropeiska granne. Frågan är hur polacker betraktar Sverige?³

Figur 1 Polackers beskrivning av en typisk svensk (procent)

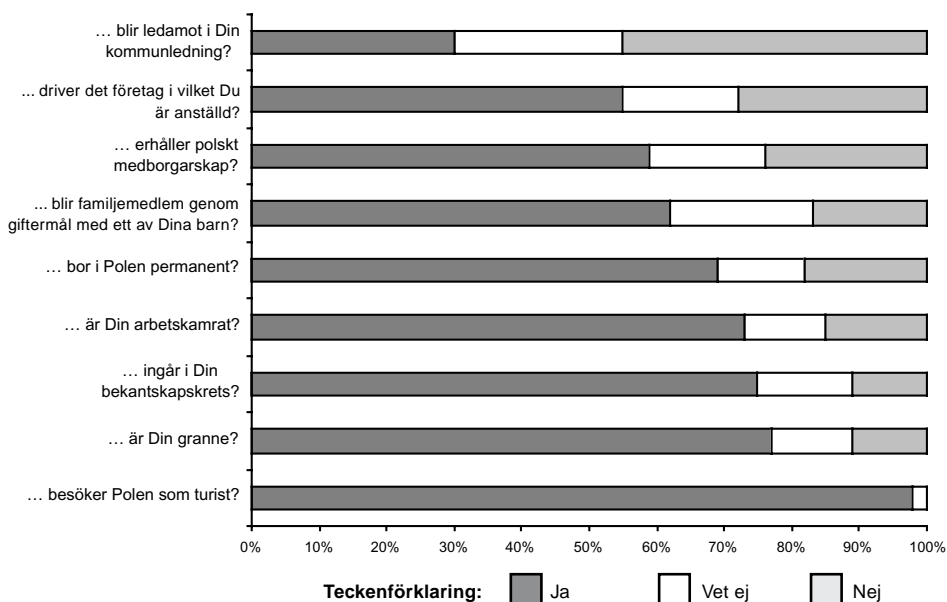
Teckenförklaring: Svarepersonerna har fått placera sig på en skala mellan de ordpar som markerar ytterpolerna. Exempelvis innebär för det nedersta ordparet det mörka fältet åt vänster att en svensk anses mycket modern, det vita fältet längst åt höger att en svensk är mycket traditionell och det ljusgrå mellanfältet att en svensk varken är modern eller traditionell.

Kommentar: Data bygger på den polska frågeundersökningen. Denna genomfördes i november 1999 i form av besöksintervjuer med 1007 slumpmässigt valda personer i åldersintervallet 18+. Ansvarig för undersökningen var Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.

En första iakttagelse är likheten i kontaktytor mellan de två grannländerna. Få polacker har besökt Sverige (8%) eller haft kontakter med svenskar som bor i Sverige (17%). Och att ha svenska vänner som bor i Polen är ytterst ovanligt (4%). Istället är det vanliga att man blir informerad om Sverige genom böcker, film (42%) och TV (53%). Andelen av polackerna som besökt Sverige är således omkring hälften av andelen svenskar som besökt Polen. Genom att Polen har en befolkning som är drygt fyra gånger större än Sveriges innebär det dock att det är fler polacker som varit i Sverige än svenskar som besökt Polen.

Figur 2 Polackers villighet att blanda sig med svenskar (procent)

fråga: "Skulle Du vilja att en svensk..."

Kommentar: Se figur 1

Polackernas bild av svenskarna måste betraktas som överlag positiv. En klar majoritet av svarspersonerna i Polen beskriver svenskar som moderna, välutbildade, rena, disciplinerade och hårt arbetande (figur 1). I Polen uppfattar man också svenskar som annorlunda än polacker: var femte polack menar att det är en mycket stor skillnad. Sammantaget menar hälften att det finns klara skillnader, endast tio procent menar att nationaliteterna är lika.

Samtidigt finns det en stor acceptans för svenskar bland polackerna. Det stora flertalet polacker kan gärna tänka sig att umgås med dem som grannar, ha dem som arbetskamrater eller ha dem som ingifta i familjen (figur 2). De egenskaper polackerna främst associerar till Sverige och svenskarna, efter andelen som på en öppen fråga framhållit någon egenskap, är i rangordning:

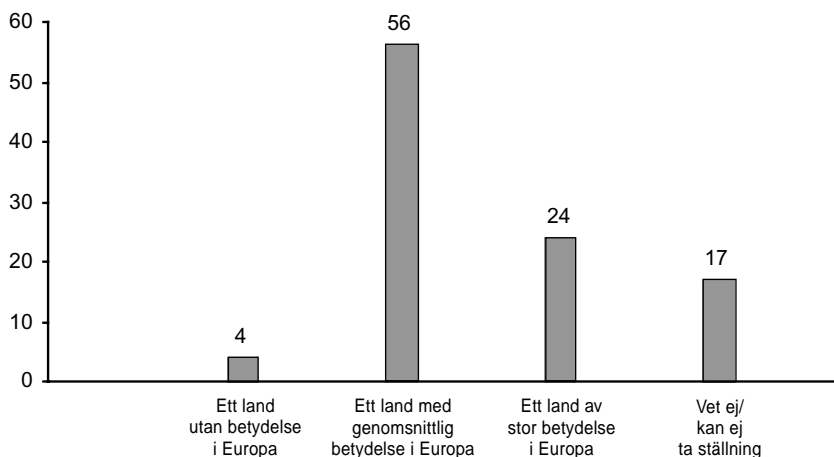
1. Välfärd/rikedom/hög levnadsstandard (21%)
2. Turism/Stockholms stad/kungahuset (20%)
3. Svensk historia i Polen: plundring m m (11%)
4. Kallt klimat (11%)
5. Färjan till Sverige (5%)
6. Renlighet/snygghet/hygglighet (5%)

Därefter kommer bl a sport (4 procent), kultur (4 procent) och bilar som Volvo och Saab (3 procent). De egenskaper hos Sverige som lyfts fram är knappast överraskande. Det som möjligen skiljer ut sig är att 10 procent av svarspersoner i huvudsak har en kritisk bedömning av Sverige beroende på vad som hänt i historien. Det torde spegla att det historiska skeendet har en hög närvaro även i det moderna Polen.

Det är tydligt att Polens bild av Sverige beskriver ett rikt, välorganiserat och hyggligt land i Norden. Bilden utmärks därmed av samma slags klischéer som Sveriges bild av Polen, låt vara att den polska klichéföreställningen av Sverige är ljusare än den bedömning som svenskarna gör av Polen. Den intressanta frågan är emellertid om polackernas Sverigebild också har något slag av politisk resonansbotten. Frågan är i hög relevant mot bakgrund av de inledande frågorna om Polen som kandidatland till EU.

Den polska undersökningen visar att Sverige bland majoriteten av polacker inte uppfattas inta någon särställning. Närmare 60 procent menar att Sverige är ett land med genomsnittlig betydelse i Europa (figur 3). Samtidigt är det i hög grad noterbart att nästan 25 procent av polackerna anser att Sverige är ett land som har stor betydelse i Europa och under 5 procent att Sverige saknar betydelse.

Figur 3 Polackers uppfattning om Sveriges betydelse i Europa (procent)

Kommentar: Se figur 1

Att en fjärdedel av polackerna betraktar Sverige som ett betydelsefullt land i Europa kan vara uttryck för samma positiva klichébild som i övrigt finns av Sverige. Samtidigt kan det sammanhånga med att det också finns en starkt tilltro till Sverige, t ex som ett land som genom sitt stöd till EU:s östutvidgning, anses vara viktigt för Polen. Att det finns fog för en sådan tolkning kan indirekt utläsas ur några aktuella frågeundersökningar i flera östeuropeiska länder som visat på att attityden till Österrikes EU-roll har ett klart samband med hur landet ser på de enskilda ländernas EU-inträde.⁴ För att kunna belysa sådana frågor krävs dock komparativa studier, där också bilden av andra länder inkluderas.

Polen i ett nära fjärran

Polen ligger nära, bara några timmars båtresa från Sverige. Men båda länderna ligger ändå långt ifrån varandra. Polen visar sig vara ett tämligen fjärran land för majoriteten av svenskar. Händelserna i början av 1980-talet, då fackföreningsrörelsen Solidarnosc utmanade makten gav stor uppmärksamheten åt landet, men sedan sjönk uppmärksamheten på nytt. På frågan om hur man ser på Polen i olika avseenden är det därför inte oväntat en majoritet som har svårt att bedöma situationen, liksom att den bild som finns i allmänhet måste betraktas som något negativ.

Analysen av Polenbilden i Sverige, liksom av Sverigebilden i Polen aktualiserar även den principiella frågan hur sådana bilder uppkommer. Om vi tänker oss att det i huvudsak finns tre vägar till kunskap – den personliga erfarenheten, den erfarenhet som förmedlas direkt av andra människor och den bild som förmedlas av medier i vid mening (jfr Asp, 1986) – ger analyserna en viktig belysning av dessa kunskapsvägars betydelse. Den relativt stora skillnad som finns mellan 'den allmänna opinionen' och bedömningarna hos dem som besökt Polen är ett tydligt exempel. De skillnader som framträder, t ex i synen på ekonomisk tillväxt, fungerande demokrati och medborgerliga rättigheter, ger en litet annorlunda beskrivning än den allmänna opinionen. På andra punkter förstärks bilden, t ex i fråga om katolska kyrkans inflytande, bland dem som besökt landet. Det är också tydligt att personer som besökt landet inte nödvändigtvis har en mera positiv bild, t ex uppfattas korruptionen på samma sätt bland besökare, endast att bilden blir mer nyanserad.

Men det finns ytterligare en faktor som är värd en avslutande belysning – den politiska. Ett huvudresultat av hur svenskarna bedömer olika nationaliteter är hur dessa bedömningar sammanfaller med ett slags kulturell orientering. Den kulturella närheten är stark med den anglosaxiska världen genom det engelska språkets starka ställning i Sverige och genom den stora spridningen av kulturprodukter från Storbritannien och USA. Det längre geografiska avståndet till dessa länder uppvägs av deras kulturella närvaro i Sverige (jfr Prakke, 1967). En slutsats av analysen är att de länder som ligger i skuggan av detta kulturflöde har stora problem att få uppmärksamhet av egen kraft; Östeuropa framträder snarast

som en svagt negativ skuggbild. Det enda som tycks ha förmåga att bryta detta mönster är politiken – antingen politiska händelser i dessa länder, t ex Solidarnosc-rörelsen och den politiska förändringar som följde av den, eller ett starkt politiskt intresse hos mottagarna som gör att de tränger igenom kulturskuggan över Östeuropa (jfr Vihalemm, 1997).

Det är ett relativt okontroversiellt konstaterande att de stora nyhetsmedierna, dagspress, radio och TV, spelar en nyckelroll i denna process. Visserligen finns det smalare kanaler för den som är intresserad av exempelvis Polen, men för den allmänna opinionen är de traditionella medierna avgörande. Bristande medieuppmärksamhet är säkerligen en förklaring till de begränsade kunskaperna om Polen i Sverige, liksom att en slentrianmässig rapportering leder till förenklade bilder av skeendet i ett land. Men mediernas rapportering speglar också den rådande kulturen och är svåra att förändra. Det som kan påverka situationen är sannolikt bara att det sker politiska förändringar i Östeuropa, exempelvis som en följd av ett EU-inträde. En sådan förändring är en nödvändig förutsättning för en mer positiv polenbild, men sedan är givetvis frågan om det är tillräckligt.

Noter

- 1 Projektet koordinerades av Professor Lena Kolarska-Bobinska vid *Instytut Spraw Publicznych* i Warszawa. SOM-Institutets deltagande i det komparativa projektet finansierades av det svenska utrikesdepartementet. Kontakten med *Instytut Spraw Publicznych* förmedlades av ambassadör Stefan Norén, Warszawa.
- 2 Varimax rotering. Med Kaiser's kriterium menas att ingen faktor får förklara mindre än en enskild variabel i analysen teoretiskt kan förklara, i detta fall tio procent.
- 3 Underlaget bygger på datamaterial som ställts till förfogande av
- 4 Undersökningen redovisades i den österrikiska tidningen *Die Presse* den 28 april 2001. Undersökningen var genomförd av undersökningsföretaget GfK parallellt i Polen, Slovakien, Slovenien, Tjeckien och Ungern.

Referenser

- Asp, Kent (1986) *Mäktiga massmedier*. Göteborg: Akademilitteratur.
- Carlsson, Ulla, Harrie, Eva, Facht, Ulrika (1999) *MedieSverige 1999/2000*. Göteborg: Nordicom-Sverige.
- Englund, Peter (2000) *Den öövertvinnerlige*. Stockholm: Atlantis.
- Lindahl, Rutger (2001) Vem vill ha ett större EU? I Holmberg, S m fl *Europa-Opinionen*. Göteborg: Statsvetenskapliga Institutionen, Göteborgs universitet.
- Prakke, Henk (1967) *Kommunikation der Gesellschaft*. Opladen, Westdeutscher Verlag

- Rönström, Anna, Weibull, Lennart (1996) *Världen utanför*. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Mitt i nittiotalet*. Göteborg: SOM-institutet.
- Vihalemm, Peeter (1997) Changing National Spaces in the Baltic Area. In Lauristin, M, Vihalemm, P et al (Eds.) *Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Tartu: Tartu University Press.
- Weibull, Lennart, Rosengren, Karl Erik (1997) Swedish Views of the World. In Lauristin, M, Vihalemm, P et al (Eds.) *Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Tartu: Tartu University Press.
- Weibull, Lennart, Rosengren, Karl Erik (1995) Svenskarnas omvärldsorientering. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Det gamla riket*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Dokumentation

SOM-UNDERSÖKNINGEN 2000

ANDERS LITHNER

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför sedan 1986 en årligt återkommande nationell frågeundersökning som går under namnet Riks-SOM. Riks-SOM-undersökningen år 2000 är således den femtonde i ordningen. Projektet är ett samarbete mellan tre av universitetets institutioner: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Statsvetenskapliga institutionen samt Förvaltningshögskolan. Varje undersökning genomförs under närmast identiska förutsättningar för att resultat från de olika åren skall vara jämförbara. Såväl Riks-SOM som den västsvenska motsvarigheten Väst-SOM¹ resulterar i publikationer liknande denna bok, i vilka de medverkande forskarna redovisar sina resultat i kortare uppsatser.

Population och urval

Undersökningen har från starten 1986 genomförts i form av en postenkät till ett obundet slumpmässigt urval (OSU). I urvalsramen ingår samtliga boende i Sverige i åldrarna 15 till 85 år. Utländska medborgare har funnits med sedan 1992. 81-85-åringarna tillkom med årets undersökning.

I syfte att möta ett tilltagande intresse, både inom och utom universitet, för att delta med frågor i SOM-enkäten, fördubblades 1998 års undersökning i förhållande till tidigare års. Riks-SOM 1998 och 1999 kom således att omfatta *två* riksrepresentativa undersökningar på vardera 2 800 personer. Från och med detta års undersökning har urvalet utökats ytterligare och omfattar 2x3000 personer. De strukturella förändringar som undersökningen genomgått framgår av tabell 1.

Datainsamlingen för de båda formulären i årets undersökning genomfördes parallellt och under helt identiska förutsättningar. Ungefär en tredjedel av frågorna i undersökningen ställdes i båda formulären och kan därmed behandlas som ett sammanhållet datamaterial, med ett urval om 6 000 personer. Restande två tredjedelar av frågorna finns endast med i en av de två enkäterna.

Frågeformuläret

De båda formulären (se bilaga) består alltså av en ansenlig del gemensamma frågor. Dessa frågor är dels sådana som är av bakgrundskaraktär, dels sådana som besvarar centrala frågeställningar inom statsvetenskap, förvaltningsforskning och medie- och kommunikationsvetenskap. Ytterligare ett antal frågor har ställts i

båda formulären därför att det större urvalet möjliggör bearbetningar av grupper som annars skulle ha blivit för små för statistiskt säkerställda analyser.

Tabell 1 Riks-SOM-undersökningens utveckling

	Antal formulär	Urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
2000	2	6000	Både sv. & utl.	15-85 år
1999	2	5600	Både sv. & utl.	15-80 år
1998	2	5600	Både sv. & utl.	16-80 år
1997	1	2800	Både sv. & utl.	15-80 år
1996	1	2841	Både sv. & utl.	15-80 år
1995	1	2800	Både sv. & utl.	15-80 år
1994	1	2800	Både sv. & utl.	15-80 år
1993	1	2800	Både sv. & utl.	15-80 år
1992	1	2800	Både sv. & utl.	15-80 år
1991	1	2500	Endast sv.	15-75 år
1990	1	2500	Endast sv.	15-75 år
1989	1	2500	Endast sv.	15-75 år
1988	1	2500	Endast sv.	15-75 år
1987	1	2500	Endast sv.	15-75 år
1986	1	2500	Endast sv.	15-75 år

Formulären har utarbetats i samarbete mellan SOM-institutet och de deltagande forskningsprojekten. De båda formulären skiljer sig lite åt i det att tyngdpunkten i det ena formuläret (framgent kallat Riks-SOM I) ligger på frågor om politik, ekonomi och demokrati, medan det andra (kallat Riks-SOM II) istället har en övervikt av frågor som handlar om medier och kultur. Den innehållsliga dispositionen av formulären ser ut som följer:

Riks-SOM I

Fråga 1-4	Massmedier
Fråga 5-34	Politik och samhälle
Fråga 35-38	Sveriges förhållande till omvärlden
Fråga 39-42	Invandrar och flyktingfrågor
Fråga 43-53	Energi och miljö
Fråga 54-60	Medievanor
Fråga 61-69	Fritid
Fråga 70-100	Bakgrundsfrågor

Riks-SOM II

Fråga 1-14	Massmedier
Fråga 15-28	Politik och samhälle
Fråga 29-40	Radio, TV och journalistik
Fråga 41-46	Bibliotek
Fråga 47-55	Teknikinnehav och Internet
Fråga 56-60	Medieattityder
Fråga 61-73	Fritid
Fråga 74-101	Bakgrundsfrågor

De allra flesta frågorna har lätt kunnat besvaras med ett kryss i en ruta. Det finns ett fåtal frågor med öppna svarsalternativ. De öppna frågorna handlar bland annat om vilken morgontidning man läser och vilka samhällsproblem man tycker är de viktigaste just nu. Även de öppna frågorna är lättbesvarade och kräver endast ett kort svar.

Undersökningsplan och genomförande

Fältarbetet i SOM-undersökningen år 2000 genomfördes av *Kinnmark DM och Distribution* i samarbete med *Detector*. Själva fältarbetet var i princip upplagt som tidigare år. Den första och huvudsakliga delen av fältarbetet genomfördes under hösten 2000. Fältarbetet inleddes i september med att ett vykort skickades ut till respondenterna. Vykortets syfte var endast att meddela att adressaten blivit utvald att delta i undersökningen. Själva enkäten skickades ut 3 oktober tillsammans med en informationsbroschyr. Därefter genomfördes successivt en serie påminnelseinsatser både postalt och medelst telefon.

Redan efter drygt två veckor hade 75 procent av dem som skulle komma att svara redan skickat in den ifyllda enkäten. Efter halva undersökningsperioden hade mer än 90 procent av svaren kommit in. De sista procenten är alltid svåra att inhämta, varför ganska intensiva påminnelseåtgärder ingick i denna fas av fältplanen. Den 15 februari avslutades fältarbetet.

Tabell 2 Svarefrekvens i Riks-SOM-undersökningarna 1986-2000

	Antal svarande	Svarefrekvens av hela urvalet	Svarefrekvens efter hänsyn till naturligt bortfall	Fältarbete
2000	3546	59%	63%	Kinnmark & Detector
1999	3503	63%	67%	Kinnmark & Detector
1998	3561	64%	68%	Sifo
1997	1754	63%	69%	Gallup
1996	1779	63%	69%	Gallup
1995	1777	63%	65%	Temo
1994	1704	61%	67%	Gallup
1993	1857	66%	70%	Sifo
1992	1889	67%	71%	Sifo
1991	1573	63%	67%	IMU-Testologen
1990	1582	63%	66%	IMU-Testologen
1989	1578	63%	66%	IMU-Testologen
1988	1643	66%	69%	SCB
1987	1672	67%	70%	SOM-institutet
1986	1624	65%	68%	SCB

Svarsfrekvens och bortfall

SOM-undersökningarna har under alla år haft en relativt hög svarsfrekvens. Svarsfrekvensen för samhällsvetenskapliga postenkätstudier ligger i allmänhet på mellan 60 och 70 procent, men det har under senare år blivit allt svårare att nå en hög svarsfrekvens. Därtill har SOM-undersökningarna successivt ökat i omfång och årets svarsfrekvens är faktiskt den lägsta någonsin. Svarsfrekvensen för 2000-undersökningen noteras till 63 procent (tabell 2).

Det totala antalet svarande personer är 3 546 personer. Från det ursprungliga urvalet på 6 000 har 402 personer räknats bort som naturligt bortfall. I tabell 3 redovisas bortfallsstorleken, totalt samt för båda enkäterna i årets undersökning.

Tabell 3 Svarande och bortfall i Riks-SOM-undersökningen 2000

	Riks-SOM I	Riks-SOM II	Totalt
Ursprungligt urval	3 000	3 000	6 000
Bortdefinierade (naturligt bortfall)	218	184	402
Nettourval	2 782	2 816	5 598
Svarsvägrare, ej anträffade	1 078	974	2 052
Svar	1 704	1 842	3 546
Svarsfrekvens	61%	65%	63%

Av tabellen framgår att svarsfrekvensen för Riks-SOM I är något lägre än motsvarande siffror för Riks-SOM II. En skillnad i ungefär samma storleksordning har kunnat noteras alla de tre år som undersökningen varit uppdelad i två formulär. Orsaken måste således antas bero på de båda formulärens innehållsmässigt lite olika karaktär, samt möjligen i någon mån layout, frågetäthet och frågornas inbördes disposition. Skillnaden är dock liten och den har inte avsatt sig i några demografiska olikheter mellan de båda urvalens sammansättning.

Representativitet och svarsfrekvens i grupper

Överlag föreligger endast små skillnader mellan olika gruppers svarsfrekvens. SOM-undersökningarna kan därmed, i år som tidigare år, trots den lägre svarsfrekvensen, sägas kännetecknas av en god representativitet. I tabell 4 redovisas fördelningen mellan olika grupper i SOM-undersökningen. Fördelningen jämförs också med siffror för riket som helhet. Uppställningen ger vi handen att de svarande i SOM-undersökningen, som grupp betraktad, är mycket lik befolkningen som helhet. Träffbilderna har varit god ända sedan den första undersökningen 1986 och årets studie utgör inget undantag.

Tabell 4 Olika gruppers fördelning i SOM-undersökningarna 1992-2000 i jämförelse med Sverige totalt (procent)

	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	Riks I	Riks II	Totalt 98	Riks I	Riks II	Totalt 99	Riks I	Riks II	Totalt 00	Sverige (SCB)
<i>Kön</i>																						
Man	51	49	47	48	51	52	52	50	49	50	46	49	49	49	49	50	48	49	49	49	49	50
Kvinna	49	51	53	52	49	48	48	50	51	50	54	51	51	51	51	50	52	51	51	51	51	50
<i>Ålder</i>																						
15-29	30	26	27	26	26	26	25	25	24	21	24	22	22	22	22	22	21	21	20	22	21	24
30-49	34	37	36	39	37	37	37	37	35	38	35	35	36	35	36	33	35	34	33	33	33	35
50-75	36	37	37	35	37	37	34	34	37	38	37	38	38	39	38	39	40	40	41	39	40	36
76-80							4	4	4	4	4	5	4	4	5	5	5	5	5	6	5	5
<i>Sektor</i>																						
Statlig	17	17	18	16	15	13	16	15	15	15	12	14	12	11	11	13	12	13	12	12	12	7
Komm.	28	28	27	31	27	30	27	28	29	26	31	29	28	28	28	28	28	28	29	29	29	30
Privat	55	55	55	53	58	57	57	57	56	59	57	56	60	61	60	60	59	60	59	59	59	63
<i>Fack</i>																						
LO	59	59	55	56	56	56	53	56	56	56	54	53	52	58	55	53	54	54	53	54	54	58
TCO	33	33	33	34	32	32	33	32	31	32	29	34	34	31	32	33	30	32	32	31	32	33
SACO	8	8	12	10	13	12	13	12	13	12	17	13	14	12	13	14	15	15	15	15	15	9

Av tabellen framgår att de svarandes sammansättning i princip är identisk mellan de båda formulären. Det båda formulärens skilda inriktningar har dock haft en liten men noterbar inverkan på de svarandes sammansättning. Betoningen i Riks-SOM I på frågor av politisk karaktär tycks ha bidragit till en svag överrepresentation av politiskt intresserade människor, medan de svarande i den mer mediebetonade Riks-SOM II omvänt har en mer positiv bild av medierna. Skillnaderna är små, men noterades också med någon variation i 1998 och 1999 års undersökningar.

De resultat som presenterats i detta kapitel talar för att datamaterialet har en god representativitet och tillförlitlighet. I flera av bokens kapitel jämförs också utfallen av enskilda frågor med undersökningsresultat från andra studier. Dessa jämförelser ger ytterligare belägg för materialets träffsäkerhet. Det kan dock inte helt uteslutas att den lägre svarsfrekvensen har satt vissa spår i materialet.

För att skapa en bild av de generella konsekvenserna av lägre svarsfrekvens, har en serie fördelningar och samband analyserats mot bakgrund av när undersökningsdeltagarna besvarat formuläret. Antagandet är de grupper som har en högre representation bland de sent svarande än bland dem som svarar tidigt, kommer att underrepresenteras i undersökningar med låg svarsfrekvens.

I den fjärdedel av undersökningsdeltagarna som sist skickade in sina formulär,

är exempelvis andelen politiskt intresserade lägre än bland de som skickade in tidigare. Skulle vi alltså ha stängt fältarbetet tidigare, när endast 75 procent av de svarande hunnit registreras, hade vi således underskattat andelen som inte är intresserade av politik. Vi kan inte säkert veta, men det är rimligt att förmoda, att andelen icke-intresserade hade ökat ytterligare om vi förmått indriva inte endast 63 procent av urvalet, utan kanske 65, 67 eller 70 procent. Det finns därmed en risk för att årets undersökning ger en lite överdriven bild av det politiska intresset i landet.

På samma sätt förhåller det sig med ytterligare några typer av frågor, där vi finner högre andelar bland de tidigt svarande än bland de sent svarande och där det alltså föreligger en risk för att nivåerna överskattas. Så är till exempel fallet med morgontidningsläsning och föreningsaktivitet som förefaller gå hand i hand med benägenhet att fylla i formulär och som alltså sannolikt är något överskattade. Ungdomar och personer av arbetarbakgrund tillhör de mer svårångade grupperna, vars andelar kan komma att reduceras något med sjunkande svarsfrekvenser.

När det gäller politiska frågor tycks inte svarsbenägenheten stå i något enkelt sambandsförhållande med någon viss typ av partisympati eller ideologisk orientering. Däremot är andelen politiskt indifferent markant högre bland dem som svarar sent i enkäten. Andelen som placerar sig i mitten av vänster-högerskalan är exempelvis högre liksom andelarna som uppger sig sakna uppfattning i politiska frågor.

Också när det gäller samband mellan olika variabler kan detta mönster skönjas. Inga av den långa rad samband som analyseras byter riktning när de sent svarande jämförs med de tidigt svarande, men flera samband blir svagare. Det har sannolikt sin förklaring i att andelen som betar sig i enlighet med opinionsforskningens rationalistiska modeller är lägre i de politiskt mindre intresserade grupper som besvarar enkäten sent – om de alls låter sig övertalas att besvara den. Därtill ökar som nämnts användningen av mittenalternativ och ingen-uppfattning-alternativ med fältarbetets fortskridande och på samma vis förhåller det sig faktiskt med det interna bortfallet. Andelen som hoppar över eller ger okodbara svar är alltså större bland de sent svarande.

För att klargöra i vilket utsträckning dessa mönster pekar på nya eller växande problem, genomfördes också samma analyser stickprovvis i äldre SOM-undersökningar. Den inte helt oväntade slutsatsen av dessa prövningar blev att de grupper som i dag är svåra att övertala till undersökningsmedverkan, var svåra redan för 15 år sedan. Mönstren är så långt det går att se precis desamma. Sjunkande svarsfrekvenser må alltså vara ett växande problem för undersökningsbranschen och opinionsforskningen, men konsekvenserna av låga svarsfrekvenser är desamma i dag som i går.

Nu skall emellertid effekterna av den något lägre svarsfrekvensen i årets undersökning inte överdrivas. Som redan nämnts är representationen längs de variabler

där det finns ett facit att jämföra med lika god som tidigare år och som framgått i flera av kapitlen i denna bok noteras inga plötsliga förändringar i kurvor som hittills varit stabila. Men även om årets 63-procentiga svarsfrekvens inte medför några nivåförändringar som inte hade kunna uppkomma av slumpen, pekar utfallet på behovet av mer omfattande metodanalyser. Om vi i Sverige skall tvingas vänja oss vid svarsfrekvenser som allt mer liknar dem vi finner på andra håll i världen, bör vi åtminstone medan tid är försöka kartlägga vilka konsekvenser det har för våra slutsatser och resultat.

Noter

- ¹ Parallellt med Riks-SOM-undersökningen genomför SOM-institutet också en motsvarande enkätundersökning i Västra Götalandsregionen. För en utförlig redovisning av resultaten från 1999 års undersökning, se Nilsson, Lenart (red) (2000) *Den nya regionen*. SOM-rapport nr 25. SOM-institutet, Göteborgs universitet. En resultatpublikation av Väst-SOM 2000 kommer att utges under hösten 2001.

FÖRFATTARNA

Kent Asp, professor vid institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet (JMG). Han leder forskningsprogrammet Journalistik och demokrati och forskar kring medier, makt och demokrati.

Annika Bergström, fil kand, är doktorand samt verksam inom Dagspresskollegiet vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.

Ulf Bjereld, docent, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han sysslar med forskning om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt konflikterna i Mellanöstern.

Ulla Carlsson, docent och institutionschef för Nordicom (Nordiskt Informationscenter för Medie- och Kommunikationsforskning) vid Göteborgs universitet. I Nordicom ingår också the Unesco International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen.

Marie Demker, docent, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på internationell och komparativ politik, särskilt västeuropeisk politik och immigrationspolitik.

Marie Fridolf, pol mag, doktorand, är verksam vid Centrum för forskning om offentlig sektor (CEFOS), Göteborgs universitet. Hon forskar om samverkan och är projektledare vid Socialstyrelsen för den nationella utvärderingen av samverkan inom rehabiliteringsområdet.

Magnus Hagevi, fil dr i statsvetenskap, är forskare vid Centrum för forskning om offentlig sektor (CEFOS), Göteborgs universitet. Han forskar om religion och politik, folkvalda politiker samt parlament.

Per Hedberg, fil kand, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på opinionsbildningen kring kärnavfallsfrågan.

Lowe Hedman, docent i medie- och kommunikationsvetenskap vid Institutionen för informationsvetenskap, Uppsala universitet. Hans forskning är inriktad på mediepolitik och medieutveckling, främst elektronisk publicering.

Sören Holmberg, professor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är ledare för valforskningsprogrammet och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende och representativ demokrati.

Håkan Hvitfelt, professor i journalistik vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Stockholms universitet. Hans forskning handlar främst om samhällsjournalistik, nyhetsförmedling och medieutveckling.

Lars Höglund, professor vid Institutionen för Biblioteks- och informationsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hans forskning är framför allt inriktad mot informationsvanor i olika grupper.

Margareta Johansson, fil kand, har arbetat som assistent i projekt om biblioteksanvändning och samhällsinformation vid Institutionen för biblioteks- och informationsvetenskap vid Göteborgs universitet och tillträder inom kort en tjänst som informator vid Högskolan i Borås.

Staffan Kumlin, fil kand, är doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar kring politisk opinionsbildning och väljarbeteende, särskilt sambanden mellan människors personliga kontakter med välfärdsstaten och politiska attityder.

Rutger Lindahl, Jean Monnet-professor i europeisk statsvetenskap och chef för Centrum för Europaforskning vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på europafrågor samt på säkerhetspolitisk opinion och debatt.

Anders Lithner, fil mag, förutvarande undersökningsledare för Riks-SOM. Numer verksam som analysansvarig på Webbarometern.

Johan Martinsson, fil kand, är doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad mot arbetsmarknadspolitik och opinionsbildning.

Elin Naurin, fil kand och doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes avhandling går under arbetsnamnet "Löftesparadoxen. Om representativ demokrati och politiska löften".

Lennart Nilsson, universitetslektor vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Han sysslar med forskning kring den offentliga sektorn och offentlig service.

Lars Nord, fil dr i journalistik samt föreståndare för Demokratiinstitutet vid Mithögskolan i Sundsvall.

Bengt Nordström, fil kand, är verksam vid Sveriges Television, Stockholm. Han arbetar som publikanalytiker i Programdirektörens stab.

Helena Rohdén, fil kand och doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes inriktning är arbetsmarknadspolitisk forskning och genusforskning.

Bo Rothstein, August Röhss professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Han forskar för närvarande om den svenska modellens uppgång och fall.

Jan Strid, universitetslektor vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Han sysslar med forskning om tidningar och radio.

Ingela Wadbring, fil kand, är verksam inom Dagspresskollegiet vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Hon forskar kring medieanvändning med inriktning på dagspressutveckling.

Lennart Weibull, professor i massmedieforskning vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på mediehistoria, medieanvändning och IT-utveckling.

DELTAGANDE PROJEKT

Arbete och industri

Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Sören Holmberg och Lennart Weibull

Arbetsmarknadens politik

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Bo Rothstein, Sören Holmberg och Maria Oskarson

Bibliotek i förändring

Högskolan i Borås
Lars Höglund

Dagspresskollegiet

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Lennart Weibull och Ingela Wadbring

Demokrati och hållbar utveckling

Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet
Martin Bennulf

Energiopinionen i Sverige

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Sören Holmberg och Per Hedberg

Från papper till elektronik – den nya tidningens framväxt

Institutionen för informationsvetenskap, Uppsala universitet
Lowe Hedman

Journalist 2000

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Lennart Weibull

Kön och eliternas reproduktion

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Monika Djerf Pierre

Massmedier och politisk opinion

Demokratiinstitutet, Sundsvall och Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Stockholms universitet
Lars Nord och Håkan Hvitfelt

Mediernas och allmänhetens integrationsbilder

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Kent Asp

Publik- och utbudsanalys

Sveriges Television
Bengt Nordström

Religiositet och politik vid millennieskiftet

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Magnus Hagevi

Samhällsorganisation och socialt kapital

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Bo Rothstein

Skilda valdagar och vårval

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Henrik Oscarsson

Stiftelsen Institutet för mediastudier

Stiftarna representerar folkrörelser, arbetsgivarorganisationer, fackliga organisationer, banker m fl. Tyngdpunkten för verksamheten utgörs av beskrivningar och analyser av mediernas innehåll, funktion och utveckling.
Gunilla Jarlbro

Svensk opinion och EU

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Rutger Lindahl

Svensk utrikespolitisk opinion

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Ulf Bjereld

Svenska Kommunförbundet och Brottsförebyggande rådet

Statsvetenskapliga Institutionen, Göteborgs universitet
Ylva Norén Bretzer

Svenskt TV-utbud 2000

På uppdrag av Granskningsnämnden för radio och TV.
Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Kent Asp

The UNESCO International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen

Nordicom, Göteborgs universitet
Ulla Carlsson

Utvärdering av samverkan (FRISAM)

Socialstyrelsen
Marie Fridolf

Valforskningsprogrammet

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Sören Holmberg

Yrkesroller i medier

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Kent Asp och Lennart Weibull

ADRESSER

SOM-institutet
Göteborgs universitet
Box 710
SE 405 30 GÖTEBORG

E-postadress: info@som.gu.se. Hemsida: www.som.gu.se

Beställningar av publikationer kan göras hos Kerstin Gidsäter på tfn 031-773 12 17 eller faxas in på nummer 031-773 45 54. För beställningar via e-post är adressen order@som.gu.se. Det går också att beställa publikationer via vår hemsida: www.som.gu.se. Information lämnas även av Åsa Nilsson på tfn 031-773 12 39.

Om Du vill kontakta någon av de medverkande författarna i *Land, Du väl-signade?* följer här e-postadresser.

Namn	E-postadress
Kent Asp	kent.asp@jmg.gu.se
Annika Bergström	annika.bergstrom@jmg.gu.se
Ulf Bjereld	ulf.bjereld@pol.gu.se
Ulla Carlsson	ulla.carlsson@nordicom.gu.se
Marie Demker	marie.demker@pol.gu.se
Marie Fridolf	marie.fridolf@telia.com
Magnus Hagevi	magnus.hagevi@cefos.gu.se
Per Hedberg	per.hedberg@pol.gu.se
Lowe Hedman	lowe.hedman@dis.uu.se
Sören Holmberg	soren.holmberg@pol.gu.se
Håkan Hvitfelt	hvitfelt@jmk.su.se
Lars Höglund	lars.hoglund@hb.se
Margareta Johansson	margareta.johansson@hb.se
Staffan Kumlin	staffan.kumlin@pol.gu.se
Rutger Lindahl	rutger.lindahl@pol.gu.se
Anders Lithner	anders@webbarometern.com
Johan Martinsson	johan.martinsson@pol.gu.se
Elin Naurin	elin.naurin@pol.gu.se
Lennart Nilsson	lennart.nilsson@spa.gu.se
Lars Nord	lars.nord@mkv.mh.se
Bengt Nordström	bengt.nordstrom@svt.se
Helena Rohdén	helena.rohden@pol.gu.se
Bo Rothstein	bo.rothstein@pol.gu.se
Jan Strid	jan.strid@jmg.gu.se
Ingela Wadbring	ingela.wadbring@jmg.gu.se
Lennart Weibull	lennart.weibull@jmg.gu.se

SOM-INSTITUTETS RAPPORTER

ISSN 0284-4788

SOM-rapport nr 1

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1986*
Göteborg 1987, 87 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 2

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1987*
Göteborg 1988, 112 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 3

Björkqvist, Karin: *SOM-undersökningen 1988*
Göteborg 1989, 68 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 4

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åttiototal*
Göteborg 1989, 183 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 5

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Medier och opinion i Sverige*
Göteborg 1990, 140 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 6

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Politiska opinioner*
Göteborg 1991, 147 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 7

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åsikter om massmedier och samhälle*
Göteborg 1991, 150 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--7--SE

SOM-rapport nr 8

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Trendbrott?*
Göteborg 1992, 260 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--8--SE

SOM-rapport nr 9

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Perspektiv på krisen*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--9--SE

SOM-rapport nr 10

Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk opinion*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--10--SE

SOM-rapport nr 11

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Vägval*

Göteborg 1994, 320 sidor. Pris 170 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--11--SE

SOM-rapport nr 12

Nilsson, Lennart (red): *Västsverige i fokus*

Göteborg 1994, 150 sidor. Pris 130 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--12--SE

SOM-rapport nr 13

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det gamla riket*

Göteborg 1995, 305 sidor. Pris 180 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--13--SE

SOM-rapport nr 14

Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk horisont*

Göteborg 1995, 250 sidor. Pris 150 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--14--SE

ISBN 91-972694-1-7

Swedish Opinion

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (eds.)

Engelsk sammanfattning av SOM-institutets resultat.

Göteborg 1995, 24 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)

ISBN 91-972694-0-9

SOM-rapport nr 15

Jarlbro, Gunilla (red): *Ungdomars opinioner*

Göteborg 1996, 120 sidor. Pris 110 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--15--SE

ISBN 91-972694-2-5

SOM-rapport nr 16

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Mitt i nittioalet*

Göteborg 1996, 470 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--16--SE

ISBN 91-972694-3-3

SOM-rapport nr 17

Nilsson, Lennart (red): *Västsvenska perspektiv*

Göteborg 1996, 238 sidor. Pris 160 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--17--SE

ISBN 91-972694-4-1

SOM-rapport nr 18

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ett missnöjt folk?*

Göteborg 1997, 380 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--18--SE

ISBN 91-972694-5-X

Trends in Swedish Opinion

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (eds.)

Långtidstrender inom svensk opinionsbildning, engelsk sammanfattning.

Göteborg 1997, 36 sidor. Pris 80 kronor (moms tillkommer)

ISBN 91-972694-6-8

SOM-rapport nr 19

Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*

Göteborg 1997, 290 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--19--SE

ISBN 91-972694-7-6

SOM-rapport nr 20

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Opinionsamhället*

Göteborg 1998, 342 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--20--SE

ISBN 91-972694-8-4

SOM-rapport nr 21

Nilsson, Lennart (red): *Mångfald – bilder av en storstadsregion*

Göteborg 1998, 283 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--21--SE

ISBN 91-972694-9-2

SOM-rapport nr 22

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*

Göteborg 1999, ca 420 sidor. Pris 250 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--22--SE

ISBN 91-973670-1-X

SOM-rapport nr 23

Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*

Göteborg 1999, ca 300 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)

ISBN: 91-973670-2-8

ISRN: GU-STJM-SOM--23--SE

SOM-rapport nr 24

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*

Göteborg 2000, ca 520 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)

ISBN: 91-973670-3-6

ISRN: GU-STJM-SOM--24--SE

SOM-rapport nr 25

Nilsson, Lennart (red): *Den nya regionen*

Göteborg 2000, ca 325 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)

ISBN: 91-973670-4-4

ISRN: GU-STJM-SOM--25--SE

SOM-rapport nr 26

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Land, Du välsignade?*

Göteborg 2001, 486 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)

ISBN: 91-973670-6-0

ISRN: GU-STJM-SOM--26--SE